

2016

XXIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

30 – 31 березня 2016 р.

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Технічні науки

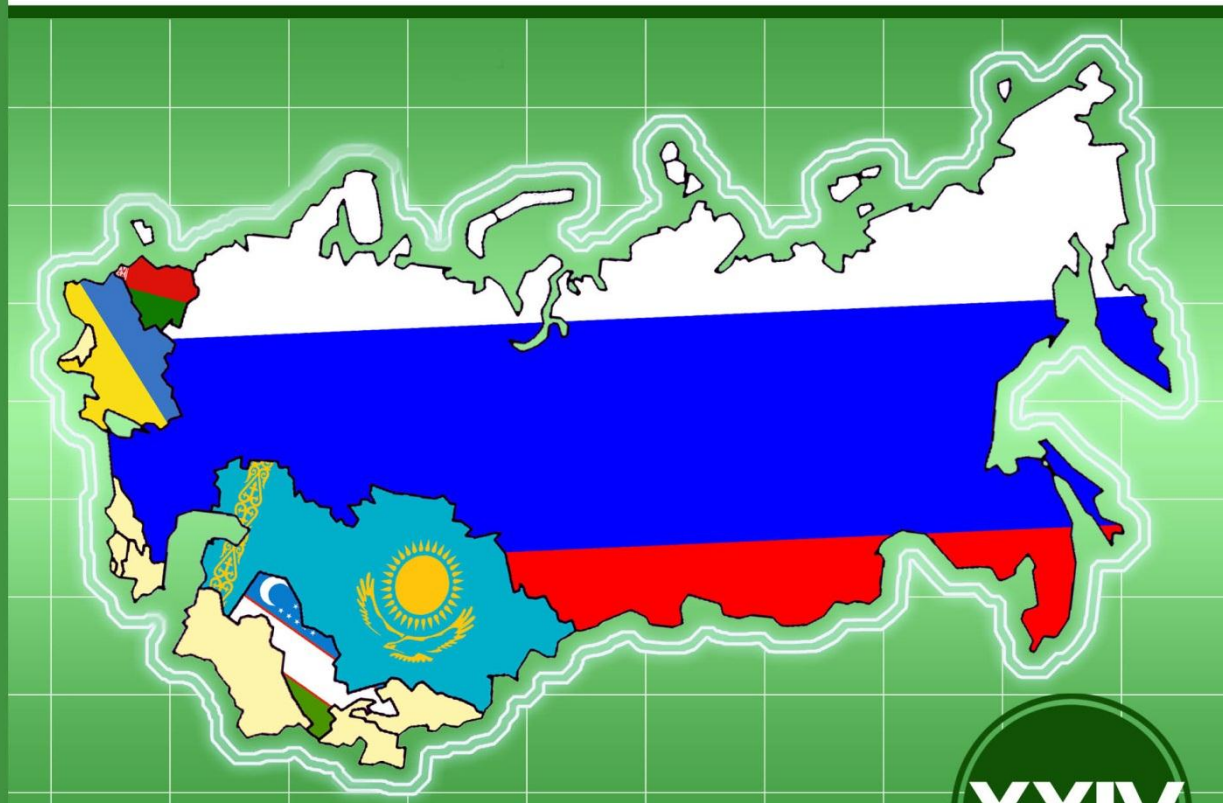
Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2016

XXIV

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

30 – 31 березня 2016 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XXIV Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

30 – 31 марта 2016 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 313 с.

Материалы XXIV Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016 г. – 313 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголиб – д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;

В.А. Винс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Лариса Журавльова, Тетяна Бутова, Ірина Волобуєва
(Харків, Україна)**

АСОЦІАЦІЯ ГЕННОГО PvuII-ПОЛІФОРМІЗМУ ГЕНА РЕЦЕПТОРІВ ЕСТРОГЕНІВ *ESR1* З РИЗИКОМ РОЗВИТКУ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТЕНЗІЇ І ЦУКРОВОГО ДІАБЕТУ 2 ТИПУ

З розшифровкою людського генома стало відомо, що 99% геному людини становлять повторювані некодовані послідовності нуклеотидів, які становлять основу для нестабільності її геному (транслокацій, мутацій, поліморфізмів) та є поштовхом до еволюції людини [1]. Генетичний поліморфізм [гр. *genetikos* - відноситься до народження, походження; грец. *polys* – багато, *morphe* - вид, форма, образ] - різноманітність частот алелей гомозигот. Відмінності між алелями одного і того ж гена, як правило, полягають у незначних варіаціях його «генетичного» коду. Велику частку у генетичний поліморфізм вносять заміни одного нуклеотиду на інший і зміни числа повторюваних фрагментів ДНК, які здійснюються в усіх структурних елементах генома: екзонах, інтронах, регуляторних ділянках і т. д. Прояви генетичного поліморфізму полягають у наявності мільйонів відмінностей між людьми, які можна розділити на такі, що: а) фенотипично не виражені (поліморфні ділянки ДНК, які використовуються для ідентифікації особи молекулярно-генетичними методами та ін.); б) викликають фенотипичні відмінності, але не мають схильності до захворювання (колір волосся та ін.); в) які відіграють певну роль у патогенезі захворювання (при полігенних хворобах); г) які відіграють основну роль у розвитку захворювання (при моногенних хворобах) [2].

Артеріальна гіпертензія (АГ) і цукровий діабет (ЦД) 2 типу є відомими факторами ризику розвитку серцево-судинних захворювань [3]. Останні десятиріччя особлива увага приділяється дослідженням факторів кардіоваскулярного ризику та метаболічним порушенням, які збільшують ризик розвитку цукрового діабету 2 типу та серцево-судинних захворювань, ведуться дослідження з виявлення молекулярно-генетичної природи захворювань [4,5]. Нами було розглянуто асоціацію генного PvuII-поліморфізму гена рецепторів естрогенів *ESR1* з ризиком розвитку артеріальної гіпертензії (АГ) і цукрового діабету (ЦД) 2 типу.

Ген рецептора естрогенів альфа позначається як *ESR1*. Синонімами до назви гена є *ER*, *ESR*, *ESRA*. Ген рецептора естрогенів альфа знаходиться на довгому плечі 6 хромосоми (локус q24-27). Він має 8 екзонів, 7 інтронів та займає більш ніж 140 кілобаз. У цьому гені виявлено кілька поліморфізмів. Нами розглянуто поліморфізм PvuII-поліморфізм (T-397C). Продукти його рестрикції позначають як P або p PvuII сайту, де велика літера означає відсутність, а прописна - присутність сайтів рестрикції. При цьому поліморфізму відбувається заміна нуклеотиду тиміну (T) на цитозин (C) у некодуючій області гена, яка зачіпає PvuII рестрикційний сайт. Частота розповсюдженості мутантного варіанта гена *ESR1* у європейській популяції: 42-45%. Мутація успадковується за аутосомно-домінантним типом, тобто з однаковою частотою зустрічається як у чоловіків, так і у жінок. Для розвитку захворювання досить успадкувати 1 мутантний варіант гена від одного з батьків. Ймовірність виникнення хвороби у дітей становить 50%. Функцією гена є кодування альфа рецептора гормонів естрогенів [6, 7].

Реалізація ефектів естрогенів залежить від концентрації естрогенів в крові, співвідношення статевих стероїдів, взаємодії молекул естрогенів зі специфічними рецепторами [8]. Рецептор естрогенів α вперше описаний у клітинах пухлини молочної залози [9] і клонований у 1986р. [10]. Естрогенові рецептори, представлені у клітинах-мішенях репродуктивних і не репродуктивних органів: найбільша їхня кількість у матці, яєчниках, піхві, менша у плаценті, серці, судинах, кістках, головному мозку, молочних залозах, жировій тканині, шкіри, печінці. Рецептори α діють проліферативно [11, 12, 13]. Рецептор естрогену являє собою ліганд-індуцибельний внутрішньоклітинний транскрипційний фактор, який опосередковує більшість біологічних ефектів естрогенів на рівні регуляції генів [14, 15, 16]. Головним ендогенним активатором рецептора естрогену є 17β -естрадіол [17], хоча існують й інші ліганди. Різні естрогени сполуки мають різні афінності зв'язування з рецептором. У експериментах ліганд-конкуренції спорідненість до зв'язування зменшувалася у наступному порядку: 17β -естрадіол > діетілstilбестрол > естріол > естрон > 5 α -андростан-3 β ,17 β естрадіол > тестостерон = прогестерон = кортикостерон=5 α -андростан-3 α [18].

Класична геномна дія естрогенів за допомогою ліганда за часом є повільною дією, бо потребує декілька годин, або, навіть, діб. Естрадіол, або інший ліганд, за допомогою пасивної дифузії проникає у цитоплазму клітини (бо гормони розчинні у ліпідному бішарі клітинної мембрани), переноситься у ядро клітини, де створює комплекс рецептор-ліганд, зв'язуючись із специфічним білком-рецептором, переводячи його з неактивної у активну форму. Активованій стероїдно-рецепторний комплекс піддається конформаційним змінам, реагує з нуклеарним хроматином, ініціюючи процес транскрипції РНК, у результаті чого синтезуються специфічні білки, які беруть участь у регуляції різноманітних фізіологічних реакцій [19, 20, 21].

За даними огляду зарубіжної наукової літератури, PvuII-поліморфізм гена *ESR1* пророкує розвиток ЦД 2 типу, може вплинути на рівень ліпідів і глюкози у сироватці крові у китайських жінок у постменопаузі [22] та у населення Ірану [23]. Дослідження серед іранських чоловіків показує, що поліморфізм гена *ESR1* асоціюється з ЦД 2 типу і глюкозою натще [24]. Але існує дослідження, у якому

розподіл генотипів і частота мутантної алелі гена *ESR1* не показали ніяких істотних відмінностей між групами індійських жінок з цукровим діабетом 2 типу і без нього [25].

Також суперечливі дані досліджень щодо асоціації PvuII-поліморфізму гену *ESR1* з рівнем артеріального тиску (АТ). Так, за даними зарубіжної літератури, даний поліморфізм асоціюється з низьким АТ [26], але за результатами інших досліджень, навпаки - з високим АТ і тільки у чоловіків [27], а Peter I. та співавтори виявили цю асоціацію як у жінок, так і у чоловіків [28], Kelly T. N. та співавтори довели роль гена *ESR1* у сольовій чутливості чоловіків і, як наслідок, у підвищенні АТ [29].

За даними доступної нам літератури маємо суперечливі дані щодо асоціації генного PvuII-поліморфізму гена рецепторів естрогенів *ESR1* з ризиком розвитку АГ і ЦД 2 типу; визначення розподілу генотипів гена *ESR1* серед хворих на поєднану патологію АГ і ЦД 2 типу не проводилося.

Нами було проведено дослідження 137 жінок у постменопаузі із Харківської області України: 30 пацієнок із ЦД 2 типу (1-ша група), 34 – із АГ 2-3 ступеня (2-га група), 42 – із ЦД 2 типу і АГ 2-3 ступеня (3-тя група) та 31 здоровий донор (контрольна група). Генотипи гена *ESR1* розподілилися наступним чином: гомозиготний ТТ генотип гену *ESR1* переважав у здорових донорів ($70,97 \pm 8,15\%$ ($n=22$)) у порівнянні з пацієнтами 1-ої групи ($10,00 \pm 5,48\%$ ($n=3$)), 2-ої групи ($8,82 \pm 4,86\%$ ($n=3$)) і 3-ої групи ($11,90 \pm 5,00\%$ ($n=5$)), показники були достовірні ($p < 0,05$). Гетерозиготний ТС генотип гену *ESR1* спостерігався у $56,67 \pm 9,05\%$ ($n=17$) у 1-ій групі, $67,65 \pm 8,02\%$ ($n=23$) у 2-ій групі, $61,90 \pm 7,49\%$ ($n=26$) у 3-ій групі і $12,90 \pm 6,02\%$ ($n=4$) у контрольній групі. Гомозиготний СС генотип гена *ESR1* був $33,33 \pm 8,61\%$ ($n=10$) у 1-й групі, $23,53 \pm 7,27\%$ ($n=8$) у 2-й групі, $26,19 \pm 6,78\%$ ($n=11$) у 3-ій групі і $16,13 \pm 6,61\%$ ($n=5$) у контрольній групі. Відмінності гетерозиготного ТС генотипу гену *ESR1* у 2-ій і 3-ій групах достовірні ($p < 0,05$).

У нашому дослідженні частоти розподілу PvuII генотипу виявилися подібними з виявленими серед європейських популяцій. У жінок у постменопаузі хворих на АГ та з поєднаною патологією (АГ і ЦД 2 типу) достовірно переважав гетерозиготний ТС генотип поліморфізму Т397С гена *ESR1*.

Виділення груп ризику по розвитку АГ і ЦД 2 типу на підставі певного генотипу має велике практичне значення. Встановлення асоціації захворювання з генетичним маркером дозволяє говорити про схильність до розвитку патологічного процесу і прогнозувати розвиток захворювань, а також проводити ранню їх діагностику.

Література:

- Schlessinger D. Genes and translocations involved in POF // D. Schlessinger, L. Herrera, L. Crisponi et al. – Am. J. Med. Genet. – 2002. – Vol.111. – p. 328-333.
- База знань по біології людини [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://humbio.ru>
- Дороднева Е. Ф. Метаболический синдром // Дороднева Е. Ф., Пугачева Т. А., Медведева И. В. – Терапевтический архив.- 2002.- № 10.- С.7-12.
- Сиренко Ю.Н. Гипертоническая болезнь и артериальные гипертензии // Сиренко Ю.Н. - Донецк: Издатель Заславский А.Ю. – 2011.- 288 с.
- Купчинская Е.Г. Артериальная гипертензия у пациентов // Купчинская Е.Г., Волошина О.А., Лизогуб И.В. и др.– Здоров'я України. - 2010.- С.36-38.
- Колекції експериментальних даних і літературних джерел [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://www.nextbio.com/b/authentication/login.nb>
- База данных HGMD - Human Gene Mutation Database [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://gerontology-explorer.narod.ru>
- Аганезова Н.В. Ассоциации проявлений предменструального синдрома в психоэмоциональной сфере с генным полиморфизмом гена рецептора эстрогенов ER-1//Аганезова Н.В. Морозова Е.Б., Чухловин А.Б., Корчагина З.В. – Журнал акушерства и женских болезней. – 2011. – N 2. – С. 14-20
- Green S. Human oestrogenreceptor cDNA: sequence, expression and homology to verb // Green S, Walter P, Kumar V, et al. – A. Nature. – 1986. – Vol. 320 – p. 134–139
- Kuiper G.G. Cloning of a novel estrogen receptor expressed in rat prostate and ovary. // Kuiper G.G., J.M., Enmark E., Pelto-Huikko M. et al. – Proc Natl Acad Sci USA – 1996. – Vol. 93 – p. 134–139
- Encyclopedia [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.statemaster.com/encyclopedia/Estrogen-receptor>
- G. G. Kuiper. Cloning of a novel estrogen receptor expressed in rat prostate and ovary // G. G. Kuiper, E. Enmark, M. Pelto-Huikko, S. Nilsson, and J. A. Gustafsson – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. – 1996.– Vol. 93. –N 12. – p. 5925–5930
- G. B. Tremblay. Cloning, chromosomal localization, and functional analysis of the murine estrogen receptor beta // G. B. Tremblay, A. Tremblay, N. G. Copeland et al. – Molecular Endocrinology. – 1997. – Vol. 11. – N 3 – p. 353–365
- H. Gronemeyer. Transcription activation by estrogen and progesterone receptors. // H. Gronemeyer. – Annual Review of Genetics. – 1991. – Vol. 25. – p. 89–123
- R. Kumar. The structure of the nuclear hormone receptors. // R. Kumar and E.B. Thompson Steroids. –1999. – vol. 64. – N 5. – p. 310–319
- M. G. Parker. Transcriptional activation by oestrogen receptors // M. G. Parker. Biochemical Society Symposium. – 1998. – Vol. 63. – p. 45–50

17. Nilsson S. Mechanisms of estrogen action. // Nilsson S., Makela S., Treuter E. et al. – Physiol Rev. – 2001. – Vol.81. – p. 1535–1565.
18. G Kuiper Cloning of a novel receptor expressed in rat prostate and ovary // G G Kuiper, E Enmark, M Peltou-Huikko, S Nilsson, and J A Gustafsson. – Proc Natl Acad Sci U S A. – 1996. – Vol.93. – N 12. – p. 5925–5930
19. Becherini L. Evidence of a linkage disequilibrium between polymorphisms in the human estrogen receptor alpha gene and their relationship to bone mass variation in postmenopausal Italian women // Becherini L., Gennari L., Masi L. et al. – Hum Mol Genet. – 2000. – Vol.9. – N 13. – p. 2043. – p. 2050.
20. Chiaffarino F. Reproductive factors, family history, occupation and risk of urogenital prolapse // Chiaffarino F., Chatenoud L., Dindelli M. et al. – Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol. – 2001. – Vol.82. – p. 63–67
21. Reproductive factors, family history, occupation and risk of urogenital prolapse // Chiaffarino F., Chatenoud L., Dindelli M. et al. – Eur J Obstet Gynecol Reprod Biol. – 2001. – Vol.82. – p. 63–67
22. Huang Q. Estrogen receptor alpha gene polymorphism associated with type 2 diabetes mellitus and the serum lipid concentration in Chinese women in Guangzhou // Huang Q, Wang TH, Lu WS, Mu PW, Yang YF, Liang WW, Li CX. – Chin Med J (Engl). – 2006. – Vol.119. – N 21. – p. 1794-801
23. Mohammadi F. Association of Estrogen Receptor α Genes PvuII and XbaI Polymorphisms with Type 2 Diabetes Mellitus in the Inpatient Population of a Hospital in Southern Iran // Mohammadi F, Pourahmadi M, Mosalanejad M, Jamali H. et al. – Diabetes Metab J. – 2013. – Vol.37. – N 4. – p. 270-277
24. Meshkani R. Estrogen receptor alpha gene polymorphisms are associated with type 2 diabetes and fasting glucose in male subjects. Meshkani R, Saberi H. et al. – Mol Cell Biochem. – 2012. – Vol.359. – p. 225-233.
25. Ganasyam S.R. Association of Estrogen Receptor- α Gene & Metallothionein-1 Gene Polymorphisms in Type 2 Diabetic Women of Andhra Pradesh // Ganasyam SR, Rao TB, Murthy YS, Jyothy A, Sujatha M. – Indian J Clin Biochem. – 2012. – Vol. 27. – N 1. – p. 69-73
26. Ellis J.A. Sex-dependent association of blood pressure with oestrogen receptor genes α and β // Ellis JA, Infantino T, Harrap SB. – J Hypertens. – 2004. – Vol. 22. – p. 1127–1131
27. Peter I. Variation in estrogen-related genes and cross-sectional and longitudinal blood pressure in the framingham heart study // Peter I, Shearman AM, Zucker DR, Schmid CH, Demissie S, Cupples LA, Larson MG, Vasan RS, D'Agostino RB, Karas RH, Mendelsohn ME et al. – J Hypertens. – 2005. – Vol.23. – p. 2193–2200
28. Kelly T. N. Analysis of sex hormone genes reveals gender differences in the genetic etiology of blood pressure salt sensitivity: the Gen Salt study // Kelly T. N., Rebholz C. M., Gu D., Hixson J. E. et al. – Hypertens. – 2013. – Vol.26. – p.191–200.

Науковий керівник:

доктор медичних наук, професор Журавльова Лариса Володимирівна.

**Алёна Петельчиц
(Гродно, Беларусь)**

К ИЗУЧЕНИЮ МАЛАКОФАУНЫ ГОРОДА ГРОДНО (БЕЛАРУСЬ)

Актуальность изучения пресноводных моллюсков диктуется их обилием и важной ролью в биотопах, чуткостью к изменению природных режимов, отрывочностью сведений по биологии и экологии моллюсков, малоизученностью их фауны на территории города Гродно.

Целью нашей работы являлось выявление видового разнообразия пресноводных моллюсков и их распределение по биотопам г. Гродно.

Исследования проводились в полевые сезоны 2014–2015 гг. в 5 биотопах: водоем №1 (В–1) и водоем №2 (В–2) по улице Курчатова, водоем №3 (В–3) по улице Карского, водоем №4 (В–4) – очистное сооружение, расположенное на северо-западной окраине города вблизи промышленного предприятия ОАО «Гродненский мясокомбинат»; водоём № 5 (В–5) – пруд возле школы по ул. Репина. Все исследованные биотопы имеют искусственное происхождение.

Сбор моллюсков производили с помощью водного сачка [3]. Для изучения малакофауны использовали метод пробных площадок, размером 1x1 м, местоположение которых выбирали случайным образом в пределах изучаемого биотопа.

Для определения видовой принадлежности собранных экземпляров использовали определители [1, 4]. Фаунистическое сходство рассчитывали по формуле Жаккара [3].

В настоящее время на территории Беларуси зарегистрировано 83 вида водных моллюсков, относящихся к 2 классам, 17 семействам и 29 родам. Выявленные нами моллюски относятся к 9 видам, следовательно, обитающие в Гродно моллюски составляют почти 11% от фауны республики. Выявленные нами виды составляют 35,3% относительно зарегистрированных на территории Беларуси семейств, и 20,7% – родов [1].

Среди выявленных видов: битиния щупальцевая – *Bithynia tentaculata*, прудовик ушковидный – *Limnaea auricularia*, прудовик овальный – *Limnaea ovate*, прудовик обыкновенный – *Limnaea stagnalis*, катушка роговая – *Planorbis corneus*, катушка окаймлённая – *Planorbis planorbis*, шаровка роговая

– *Sphaerium corneum*, беззубка обыкновенная – *Anodonta cygnea*, лужанка болотная – *Viviparus contectus*.

Каждое семейство представлено только 1 родом. И на протяжении двух лет исследований количество выявленных родов оставалось прежним. Виды и рода семейства Unionidae за полевой сезон 2015 года отмечены не были (рисунок 1).

Наибольшим количеством видов характеризуется семейство Lymnaeidae, которое в сборах и 2014, и 2015 года представлено 3 видами. Вторым по количеству видов является семейство Planorbidae.

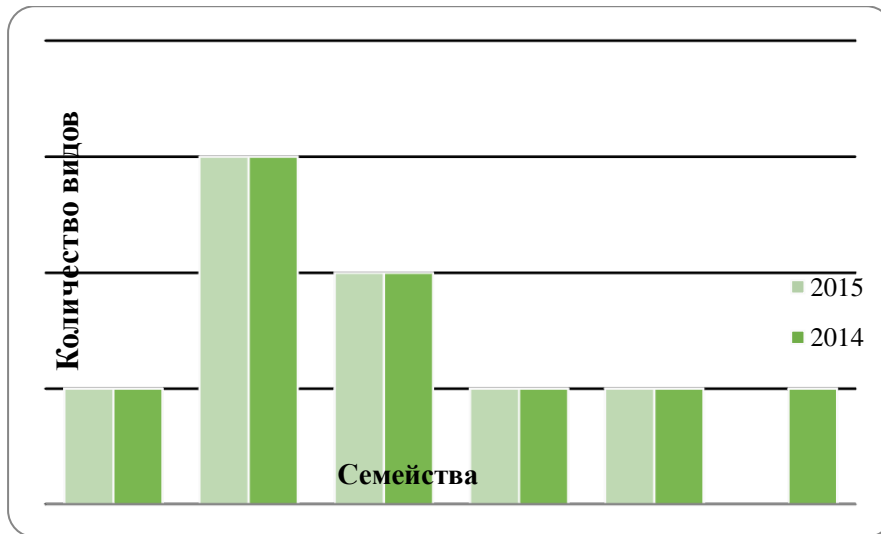

Рисунок 1 – Видовое соотношение основных семейств

Наибольшее число видов выявлено в 2012 г. – 11, что по сравнению с 2011 годом на 2 вида больше – добавились *Pl. planorbis* и *L. palustris*. В сборах 2014 года количество видов уменьшилось на 2 [2]. Наименьшее видовое богатство моллюсков оказалось в 2009 г., когда было выявлено всего 8 видов, причем один вид – это *A. vortex* не выявлен при последующих исследованиях [5]. В наших сборах этот вид также представлен.

В водоеме В-4 (пруд около мясокомбината) в 2014 году отмечено 8 видов моллюсков и именно в этом году в единственном из всех исследованных водоемов выявлен один из представителей двустворчатых моллюсков *Anodonta cygnea*. Именно в сборах 2014 года отмечено 2 экземпляра *A. cygnea* (Linnaeus, 1758).

При анализе индекса фаунистического сходства (по Жаккару) установлено незначительное сходство видового состава исследованных биотопов (таблица 1). Следовательно, данные водоемы различаются по условиям существования моллюсков. Наибольшее сходство установлено между водоёмами (В3) и (В4). Им соответствует показатель 0,88.

Таблица 1 – Показатели меры сходства для изучаемых биотопов (по Жаккару)

Биотопы	В-1	В-2	В-3	В-4	В-5
В-1		0	0,33	0,25	0
В-2	0		0	0	0
В-3	0,33	0		0,88	0
В-4	0,25	0	0,88		0
В-5	0	0	0	0	

Это подтверждает и кластерный анализ по Жаккару (рисунок 3).

Рисунок 2 – Кластерный анализ по Жаккару

Индекс Шеннона позволил нам дать оценку видового разнообразия каждого биотопа в отдельности: для В–1 он составил 0,95; В–3 – 2,34; В–4 – 1,56. Значения этого индекса минимально в районе исследования В–1 (по улице Курчатова) (0,95). Это подтверждает и тот факт, что именно в этом биотопе отмечено наименьшее количество видов. Значения индекса Шеннона в остальных биотопах отличается незначительно.

Литература:

1. Лаенко, Т. М. Фауна водных моллюсков Беларуси / Т. М. Лаенко. – Минск: Беларус. навука, 2012. – 128 с.
2. Киселевич, А. Н. Моллюски водоемов г. Гродно (Беларусь) / А. Н. Киселевич // Зоологические чтения 2014: Материалы Международной научно-практической конференции. – Гродно: ГрГУ, 2014. – С. 112–114.
3. Денисова С. И. Полевая практика по экологии / С. И. Денисова. – Минск: Университетское, 1990. – 120 с.
4. Определитель пресноводных беспозвоночных России и сопредельных территорий / Под общ. ред. С. Я. Цалолыхина. – Т. 6: Моллюски, Полихеты, Немертину. – СПб.: Наука, 2004. – 528 с.
5. Горбач, Д. С. Мониторинг видового разнообразия моллюсков водоемов г. Гродно / Д. С. Горбач // Наука-2013: сборник научных статей. – Ч. 2. – Гродно, 2013. – С. 14–17.

Научный руководитель:

кандидат биологических наук, доцент Рыжая Александра Васильевна.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Тетяна Мизгіна
(Харків, Україна)

РОЗВИТОК ЕРОЗІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЕРОДОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ СЛОБОЖАНЩИНИ

Історія розвитку ерозійних процесів нерозривно пов'язана з історією землеробства, яка в свою чергу пов'язана з історією заселення країни. Господарська діяльність людини, як один з факторів, що впливає на ґрунтоутворюючий процес, зіграла вирішальну роль в розвитку ерозійних процесів. Особливо це актуально для України, у якій ступінь руйнування і перетворення природного середовища більший, ніж в інших розвинутих країнах світу.

Характерною особливістю історії краю є той факт, що територія Слобожанщини упродовж багатьох віків була незаселена. Вона була Диким полем, «буфером» між Київською Руссю та печенігами на рубежі другого тисячоліття і між Руською державою і кримськими татарами в XIII-XVII століттях.

Буйна недоторкана степова рослинність перешкождала сильному розвитку ерозійних процесів, тим самим виключала продування ґрунтів.

З кінця XVI і на початку XVII століть, з виникненням Запорізької Січі і Донського козацтва, з'являються осілі мешканці [4].

Після реформи 1861 року в цю місцевість хлинув потік переселенців, розпочалась варварська експлуатація окремих ділянок землі.

Розвиток промислового капіталізму в кінці XIX-початку XX століть визвало швидкий ріст сільськогосподарського капіталу. Збільшення кількості промислових робітників і зростання міст підвищили попит на сільськогосподарські продукти. Розорювання «пустощів» йшло надзвичайно швидкими темпами.

Розорювання гідрографічної сітки давніх ерозійних утворень потягло за собою сильний розвиток площинної ерозії. Розорювання крутих схилів сприяло посиленню антропогенної ерозії на давньоерозійних утвореннях. По балкам посилено розвиваються яри [1].

Ерозія ґрунтів наносить величезну шкоду не тільки сільському господарству, але і народному господарству в цілому.

Україна за рівнем розораності території (54,2%) і сільськогосподарського використання земель (67%) займає перше місце у світі. У середньому на душу населення в Польщі приходиться 0,38 га ріллі, у Франції – 0,30 га, а в Україні – 0,64 га, а в Сумській області цей показник досягає 1,2 га.

Надмірне залучення земельних угідь у використанні в аграрній сфері, збільшення техногенних навантажень на них до критичного рівня обумовлює деградацію і забруднення навколишнього природного середовища. Тільки 1 з кожних 10 га продуктивних земель має нормальний екологічний стан [3].

Усі ґрунти, що у 30-ті роки XX століття відносилися до високо гумусних, перейшли в середньо гумусні, а останні – у мало гумусні. Вміст гумусу в ґрунтах знизився з 4-9 до 2,5-4% [1].

За даними Держкомзема в Україні водною та вітровою ерозіями ушкоджено більш 14,9 млн. га та сільськогосподарських угідь або 35,2% від загальної площі. З продуктами ерозії виноситься значна частина поживних речовин та органіки: 11 млн. т гумусу; 0,5 млн. т азоту, 0,4 млн. т фосфору і 0,72 млн. т калію. Еколого-економічний збиток внаслідок ерозії ґрунтів перевищує 9,1 млрд. гривень. Так, за останні 30 років площа еродованих земель, наприклад, у Сумській області збільшилась на 26,6% і становить 231,1 тис.га, або 17,3% [3].

Лише від водної ерозії в середньому з гектара схилів щорічно змивається до 15 тонн родючого шару ґрунту. З продуктами ерозії виноситься в середньому 160-180 кг/га поживних речовин. Водна ерозія зменшує глибину гумусового профілю ґрунтів на 14-35% [3].

Площинний змив вивчається головним чином в районах виявлення прискореної ерозії, що визвано розорюванням схилів без використання протиерозійних заходів.

Ґрунтовий покрив порушується при відчуженні земель для потреб несільськогосподарського користування: будівництва промислових об'єктів, міст, селищ, для прокладки лінійно-протяжних систем (доріг, трубопроводів., ліній зв'язку), при відкритій розробці родовищ корисних копалини і так далі.

За даними ООН, в світі лише при будівництві міст і доріг щорік безповоротно втрачається більше 300 тис. га орних земель. Звичайно, ці втрати у зв'язку з розвитком цивілізації неминучі, проте вони мають бути скорочені до мінімуму.

Так, наприклад, до чинників і умов, що формують дорожню ерозію, можна віднести:

1) зміна рельєфу при будівництві доріг (підрізування схилів, розробка виїмок, зведення насипів, вертикальне планування місцевості і т.д.);

2) зміна рослинності (вирубка лісу в смугі відведення, корчування пнів, зняття рослинного шару або його порушення дорожніми машинами);

3) зміна ґрунтів (неякісна рекультивация порушених земель або її відсутність);

4) зміна поверхневого стоку (порушення дощового і талого стоку з природних водозбірних басейнів при зведенні насипів і розробці виїмок, концентрація стоку при устрої водовідвідних каналів і водопропускних штучних споруд і т.д.);

5) вплив супутніх геологічних процесів (вивітрювання, зсуви, осипи, опливини, обвали, селеутворення, карст, соліфлюкація та ін.).

Розвиток ярів в межах смуги відведення автомобільних доріг високих категорій часто пов'язаний з дефектами водовідвідних споруд: неправильним зміцненням або його відсутністю при пристрої нагірних канав, кюветов, резервів, особливо при великих ухилах місцевості; скиданням води з водовідвідних споруд в балки.

Заходи щодо запобігання або зниження ерозійних дій при будівництві автомобільних доріг можна розділити на три групи:

- 1) ліквідація площинної ерозії;
- 2) запобігання струменистої ерозії;
- 3) боротьба з яроутворенням.

При проектуванні водовідводу ухили і тип зміцнення нагірних канав повинні забезпечити відсутність розмиву відвідних споруд і запобігти ерозії ґрунтів. Вважається, що за відсутності дерново-рослинного покриву на укосі насипу або виїмки змивання ґрунту відбувається приблизно в 1000 разів швидше, ніж на природній поверхні, покритою рослинністю. В процесі будівництва рідко дотримуються кордони смуги відведення. Місця стоянок, тимчасового проходу машин, випадкові з'їзди, відвали ґрунту займають деколи десятки гектарів на кожен кілометр дороги. Збиток при цьому відбувається не лише із-за безпосереднього псування природної або культурної рослинності, але і від створення вогнищ ерозії [2].

Крім ерозійних процесів інтенсивне зменшення родючості ґрунтів, їх функціонування, мають вплив їх забруднення відходами і викидами виробництва.

Величезну шкоду для нормального функціонування ґрунтів представляють газодимові викиди промислових підприємств. Ґрунт володіє здатністю нагромаджувати вельми небезпечні для здоров'я людини забруднюючі речовини, наприклад важкі метали. Значну кількість свинцю містять ґрунти, що знаходяться в безпосередній близькості від автомобільних доріг.

Результати аналізу зразків ґрунту, відібраних на відстані декількох метрів від дороги, показують 30-кратне перевищення концентрації свинцю порівняно з його вмістом (20 мкг/ г) в ґрунтах незабруднених районів.

Починаючи з 1991 року на території колишніх колгоспів і значної кількості радгоспів з'явилося багато різних землевласників в особі як юридичних, так і фізичних осіб. Це значно ускладнило використання земель і земельні відносини. Крім того, в межах сільськогосподарських підприємств опинилися площі земель (від 10% до 45%), які потребують особливого режиму і умов використання (забруднені і еродовані землі, землі природоохоронного і рекреаційного, історико-культурного призначення, водоохоронні зони тощо).

Останніми роками стан законодавчого забезпечення питань охорони ґрунтів покращав. Введений в дію Земельний кодекс і Закон України «Про державний контроль за використанням і охороною земель». У 2003 році від 19 червня в законі України «Про охорону земель» передбачається охорона земель від ерозії та зсувів (ст.47). У цих документах держава взяла на себе зобов'язання упорядкувати і регламентувати питання використання, контролю і охорони ґрунтів. Незважаючи на те, що держава виділяє кошти на здійснення протиерозійних заходів цього недостатньо. Тому до цього процесу необхідно залучати й підприємства різної форми власності.

Література

1. Волков Н.Г., Соколовский И.Л. Основные проблемы геоморфологии Левобережья среднего Днестра. – К: Наукова думка, - 1976.
2. Ґрунтознавство. 2008. Т. 9, № 1–2, 7 – 9.
3. Кононенко Р.М. Еколого-економічні проблеми використання еродованих земель / Р.М. Кононенко// Матеріали Другої науково-технічної конференції «Сучасні небезпечні геологічні процеси. Вплив на довкілля. Нові технології прогнозування та захисту». – К.:НПЦ« Екологія.Наука.Техніка «Товариства «Знання» України, 2004. – С. 93-95.
4. Природные ресурсы Левобережной Украины и их использование. Материалы межведомственной научной конференции. Том 2. – Х. Издательство Харьковского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета имени А.М.Горького, 1961. – С. 334-338.
5. Рудько Г.І. Регіональний режим та моніторинг небезпечних геологічних процесів в Україні / Г.І. Рудько // Матеріали Другої науково-технічної конференції «Сучасні небезпечні геологічні процеси. Вплив на довкілля. Нові технології прогнозування та захисту». – К.:НПЦ « Екологія. Наука. Техніка «Товариства «Знання» України, 2004. – С. 17-20.
6. Сергеев Е.М. Инженерная геология – наука о геологической среде / Е.М. Сергеев // Инженерная геология. – 1979. – № 1. – С. 3-19.
7. ДБН В. 1.1.-3-97. Инженерная защита территорий, зданий и сооружений от опасных геологических процессов.

К ВОПРОСУ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ДЕФИЦИТА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

В настоящее время вследствие мирового экономического кризиса наблюдается снижение цен на нефть и ее производных. В то же время со стороны основных потребителей нефтепродуктов прекращаются работы по созданию и внедрению энергосберегающих и поиску альтернативных технологий.

Отмеченное выше положение дел является следствием сокращения мировых запасов углеводородов [1]. По оценкам экспертов наиболее дешевым способом получения нефти является битуминозные пески, запасы которого составляют 3 трил. бар. В процентном соотношении разведанные запасы природного битума составляют 32%, битуминозного песка 21% и традиционной нефти 47% соответственно (рис. 1).

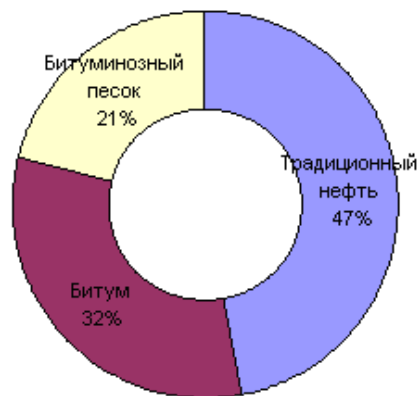

Рисунок 1

Соотношение разведанных запасов битуминозного песка, тяжелого битума и традиционной нефти

Здесь необходимо подчеркнуть роль конкуренции и рыночных сил в стимулировании эффективности и инноваций – не только в открытии новых источников энергии, таких как нетрадиционные нефть и газ, но и в повышении энергоэффективности и, следовательно, экологические аспекты проектов.

Отрасль энергетики отличается острой конкуренцией, и инвестиции пойдут туда, где имеются значительные запасы ископаемых под землей и надлежащие условия их разработки.

Методы разработки запасов нетрадиционной нефти являются основой энергетических инноваций развитых стран мира, таких как США, Россия и Канада и могут быть полезными для других стран, стремящихся разрабатывать собственные энергетические ресурсы.

Истощение месторождений традиционной нефти, угля и газа может привести к глобальной энергетической катастрофе. Поскольку они являются невозобновляемыми источниками энергии.

В использовании энергии возобновляемых источников: ветра, солнце, реки, океанов и морей, сюда можно отнести в ограниченных количествах энергии биомассы и вторичного сырья, которые обладают неисчерпаемыми запасами (рис. 2), можно отметить, что в последнее время возникают спорные моменты: с одной стороны их экономической обоснованности по сравнению с традиционными источниками, с другой - их ограниченности при широком применении.

Кроме того, практическая реализация этих инноваций требует крупных капиталовложений [2].

Проектирование и реализация атомных энергетических технологий также не может обеспечить потребителей необходимым количеством энергии. По данным экспертов, при реализации проектов по АЭС, запасы урана могут хватить на 10-15 лет. Другим фактором малопревлекательности атомной энергетики стали события в АЭС Фукусима-1 Японии [3].

Отметим, что на территории данной станции по сей день продолжаются работы по ликвидации последствий аварии. По оценкам японских инженеров-ядерщиков, даже при современном технологическом уровне, для приведения объекта в стабильное, безопасное состояние может потребоваться более 40 лет.

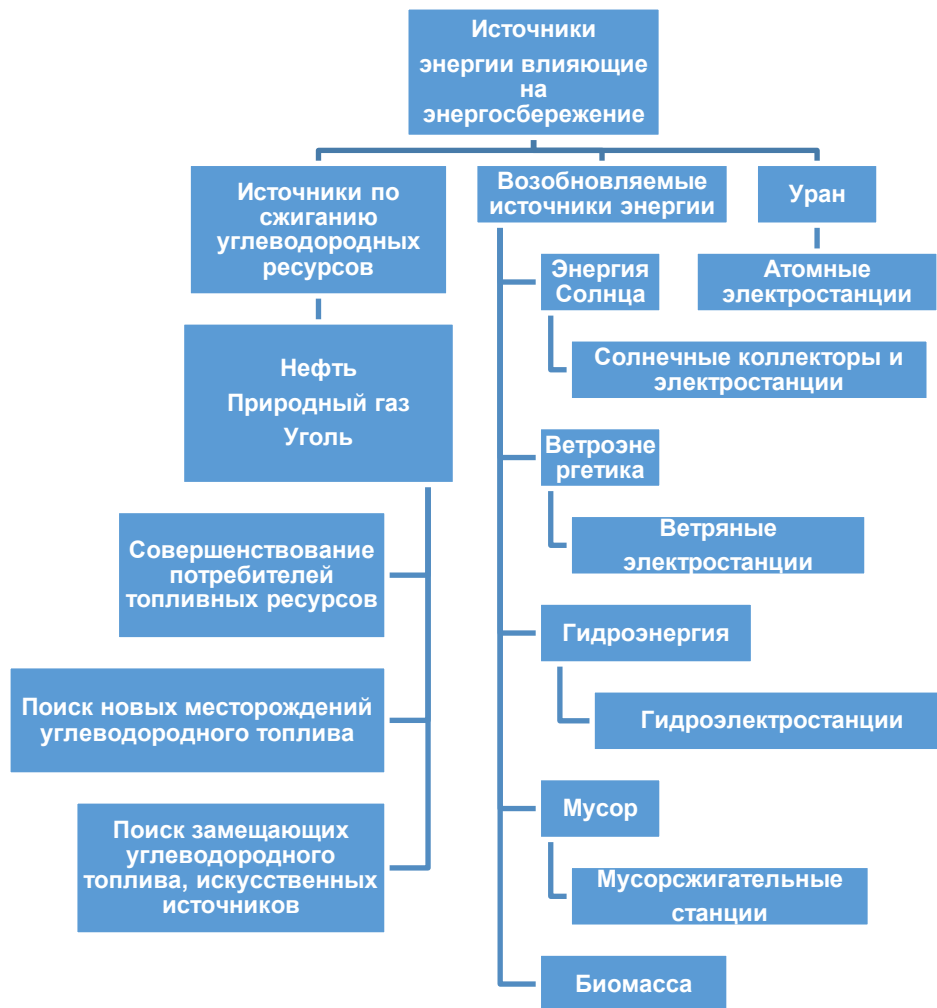

Рисунок 2
Источники энергии, влияющие на энергосбережение

Еще одним источником для энергопотребителей является биотопливо. Однако, увеличение объемов производства требует больших территорий посева растений и дешевой рабочей силы. Следовательно, увеличение посевных территорий приводит к сокращению выращивания пищевых культур, и это, в свою очередь, повлечет за собой рост цен на продовольствие.

Таким образом, по мере истощения запасов традиционной нефти, тяжелая нефть и битуминозные пески привлекают внимание нефтедобывающих и перерабатывающих компаний.

Прямо говоря, решение проблемы нехватки энергетических ресурсов в конечном итоге находится в руках добывающих компаний, в частности, применяемых ими технологий разработки запасов тяжелой нефти.

В этой связи разработка и внедрение в производство экологически приемлемого, экономически рентабельного метода получения нефти из данного источника энергии приобретает особую актуальность.

В целом, в мировой практике накоплен опыт разработки месторождений тяжелой нефти и природных битумов различными методами, каждый из которых имеет свои преимущества и недостатки [4].

Таким образом, при выборе метода разработки залежей битуминозных песков необходимо учитывать все аспекты выбранной технологии, которые обладают свойственными преимуществами и недостатками. Первое из них - себестоимость получаемой нефти, второе - ущерб, наносимый окружающей среде в процессе добычи.

Наряду с этим, разработка залежей битуминозных песков откроет широкий доступ к материалам, получаемым из данного вида источника (рис. 3).

Литература:

1. Основные тенденции развития глобальных рынков нефти и газа до 2025 года. ОАО «ЛУКОЙЛ», 2013 год.
2. Германович В., Турилин А. Альтернативные источники энергии и энергосбережение. Практические конструкции по использованию энергии ветра, солнца, воды, земли, биомассы.-СПб.: Наука и техника, 2014.-320 с.
3. Романова К. Пять лет с «Фукусимы», 11.03.2016, URL: <http://www.gazeta.ru/business/2016/03/10/8116571.shtml>
4. Мамедов Ш.Н. Шахтная разработка нефтяных месторождений. - Баку: Азнефтеиздат, 1956. - 126 с.

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Іван Фуртак, Софія Кашевська, Роман Грицко, Анастасія Фуртак,
Андрій Фуртак, Іван Фуртак, Ірина Паробецька
(Львів, Україна)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ВПРОВАДЖЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ Е-МЕДИЦИНИ У ПРОЦЕСАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Трансформаційні процеси українського суспільства зумовлюють потребу реформування національної системи охорони здоров'я [1-4].

Метою реформ у системі охорони здоров'я повинно бути підвищення якості та ефективності медичної допомоги. Це завдання є актуальним для вітчизняної системи охорони здоров'я, у якій до цього часу не подолано розриву між якістю медичних послуг та видатками на її фінансування. Зогляду на сучасні реалії українського суспільства – загострення соціально-економічних проблем, демографічні проблеми – потребує удосконалення мотиваційний механізм у державному управлінні сферою охорони здоров'я. Електронна медицина - діяльність з використанням електронних інформаційних ресурсів у сфері охорони здоров'я та забезпечення оперативного доступу медичних працівників та пацієнтів до них. Е-медицина є відносно новим терміном охорони здоров'я за підтримки електронних процесів і комунікацій, що почало набувати розповсюдження у світі. З 2011 року у світі визнається все більша необхідність посиленого захисту спеціалізованих ресурсів е-медицини від кібератак, що вимагає розробки більш надійної інфраструктури в області електронної медицини, яка зможе витримати зростаючі загрози. Термін е-медицина включає в себе широкий спектр послуг та систем, які знаходяться на перетині медицини, охорони здоров'я та інформаційних технологій, у тому числі [1-3]:

- Електронні медичні картки: дозволяють обмін даними про пацієнта між медичними фахівцями;
- Електронний рецепт: електронний доступ до надання призначень, друк рецептів та електронна передача рецептів від лікарів до фармацевтів;
- Телемедицина: методи лікування на відстані, в тому числі телемоніторинг стану пацієнтів;
- Інформування населення: використання електронних ресурсів для інформування пацієнтів, забезпечення обізнаності населення з питань охорони здоров'я;
- Віртуальні медичні бригади: складаються з медичних фахівців, обмінюються інформацією про пацієнтів за допомогою цифрового обладнання веб-конференцій;
- Мобільна медицина: включає в себе використання мобільних пристроїв для збору даних про стан пацієнта, які передаються лікарям, а також моніторинг життєво важливих органів пацієнта, пряме надання допомоги;
- Медичні інформаційні системи: спеціалізовані програми для планування графіку прийому лікарями пацієнтів, управління даними пацієнта, управління розкладом роботи та завдань, пов'язаних із організацією охорони здоров'я.

Предметна галузь е-медицини надає сучасні методи діагностики, моніторингу та оцінки стану здоров'я людини, що допомагають визначити зміни стану організму у залежності від зовнішніх і внутрішніх чинників. Важливим є індивідуалізація процесу підбору оптимального раціону залежно від характеристики стану функцій організму. В Україні завершено підготовчий етап з впровадження в органах виконавчої влади електронного документообігу на базі електронного цифрового підпису, а саме: розроблено комплекс єдиних форматів та протоколів електронного документообігу та електронного цифрового підпису, формування яких відбувалось за широкою участю представників бізнесу, науковців та спеціалістів державних органів; офіційно визначено порядок електронного обміну службовими документами, що є передумовою для інтеграції різнорідних інформаційних систем, забезпечити їх сумісність та ефективну взаємодію. Завершено етап первісного оснащення державних органів сучасною обчислювальною технікою та створення відповідної інформаційно-технологічної та комунікаційної інфраструктури забезпечення їхньої діяльності. Актуальною залишається проблема доступу громадян та організацій до мережі Інтернет, особливо в сільській місцевості, невеликих містах та віддалених районах. Не сформована єдина інфраструктура міжвідомчого обміну даними в електронній формі. Відомості в діючих державних інформаційно-аналітичних системах недоступні іншим органам державної влади для оперативного використання. Використання не документованих форматів даних, протоколів обміну, інших закритих інформаційних технологій і відсутність єдиних класифікаторів, довідників і схем даних обмежують можливість застосування автоматизованих засобів пошуку та аналітичної обробки інформації. Відсутня єдина система планування і моніторингу ефективності реалізації державних програм і проектів, а також доступ до цієї інформації громадян. Проблеми, що перешкоджають впровадженню елементів електронного урядування у діяльності органів державної влади, носять комплексний міжвідомчий характер і не можуть бути вирішені на рівні окремих органів державної влади. Розвиток електронного урядування потребує побудови складних і гнучких систем, вимагає проведення скоординованих організаційно-технологічних заходів і погоджених дій органів державної влади в рамках єдиної державної політики.

Метою впровадження електронного урядування в Україні є розвиток електронної демократії задля досягнення європейських стандартів якості електронних адміністративних послуг, відкритості та прозорості влади для громадян, представників бізнесу та громадських організацій. При цьому мова йде про використання можливостей ІКТ для переходу до нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян, що передбачає: підвищення якості та доступності державних послуг для громадян, спрощення процедур та скорочення адміністративних витрат; підвищення якості адміністративних та управлінських процесів, забезпечення контролю за результативністю діяльності органів виконавчої влади з одночасним забезпеченням належного рівня інформаційної безпеки; забезпечення відкритості інформації про діяльність органів виконавчої влади, розширення доступу до неї та надання можливості безпосередньої участі громадян та інститутів громадянського суспільства у процесах підготовки та експертизи проектів рішень, які приймаються на всіх рівнях державного управління.

Стратегічні завдання з розвитку електронного урядування необхідно визначити відповідно до тих переваг, які надають ці технології у розвитку суспільства та держави: забезпечення прав громадян на доступ до всіх видів відкритої державної інформації, що має індивідуальну та суспільну значимість; залучення громадян до участі у державних справах; вдосконалення технології державного управління; подолання інформаційної нерівності; організація надання послуг фізичним особам в інтегрованому вигляді через Інтернет; надання громадянам можливості навчатися протягом всього життя.

Висновок - для вирішення зазначених завдань слід вжити таких заходів:

- створити нормативно-правову та методологічну базу, що дозволяє державі, громадянам і організаціям функціонувати в умовах інформаційного суспільства, а також розробити єдину архітектуру електронне урядування, яка повинна офіційно зафіксувати структуру електронного урядування в Україні;

- створити ефективну організаційну інфраструктуру та оптимізувати структуру державного апарату, провести реінжиніринг робочих процесів державних органів;

- удосконалити систему інформаційно-аналітичного забезпечення прийняття рішень та створити державну систему контролю діяльності органів державної влади, впровадити відомчі інформаційні системи планування та управлінської звітності;

- провести аналіз технологічної готовності інформаційних систем органів державного управління до їхньої інтеграції в інфраструктуру електронне урядування, на основі якого розробити та реалізувати середньострокову програму усунення технологічної нерівності окремих інформаційних систем, а також інтегрувати інформаційні ресурси та системи органів влади, створити єдину інфраструктуру, яка забезпечить ефективну міжвідомчу та міжрегіональну інформаційну взаємодію та взаємодію з громадянами і організаціями;

- сформувати стратегію підвищення якості та доступності державних послуг, основою якої є впровадження єдиних стандартів надання державних послуг, надання таких послуг в інтегрованому вигляді через мережу Інтернет, поетапне переведення частини державних послуг, що мають вартісне вираження, в систему державних електронних послуг, що відповідає реальним потребам населення;

- організувати систему обліку та контролю за результатами розгляду звернень громадян, а також центри суспільного універсального доступу до державних інформаційних ресурсів і послуг;

- розробити систему моніторингу формування електронного урядування, методологію та механізм оцінки рівня використання технологій електронного урядування в державних та місцевих органах влади, що забезпечить керованість процесу впровадження електронного урядування, а також вдосконалити систему вишколу кадрів та вирішити питання ресурсного забезпечення заходів.

Впровадження електронного урядування є не самоціллю, а засобом підвищення ефективності, тому організаційні основи електронного урядування повинні забезпечувати:

- розвиток і широке впровадження в діяльність органів влади засобів забезпечення віддаленого доступу громадян й організацій до інформації про діяльність державних органів на основі сучасних технологій, а також надання державних послуг з використанням багатофункціональних центрів та Інтернету на основі створення єдиної інфраструктури забезпечення юридично значущої міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії та взаємодії державних органів з громадянами і організаціями;

- створення захищеної системи міжвідомчого електронного документообігу та впровадження відомчих інформаційних систем планування і звітності та створення єдиної системи контролю результативності діяльності органів влади;

- формування нормативно-правової бази, що регламентує порядок і процедури збору, зберігання і надання відомостей, що містяться в державних інформаційних системах, обміну інформацією в електронному вигляді між органами державної влади, громадянами і організаціями, а також контролю за використанням державних інформаційних систем.

Література:

1. Автоматизована система управління охороною здоров'я / І.І. Фуртак, А.Я. Базилевич, А.І. Голунов [та ін.] // Ефективність державного управління в контексті Європейської інтеграції: матеріали щорічних наук.-практ. Конф., 23 січня 2002 р. / за А.О. Чемериса. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004. – ч.1. – с. 269-271.
2. Базилевич Я. П. Інформаційне забезпечення експерименту "Сімейний лікар" / Я. П. Базилевич, А. А. Пірогов // Сімейний лікар. – Львів, 1989. – С. 61-62.

3. Балакін О. К. Застосування інформаційних технологій у підвищенні ефективності роботи сімейного лікаря / О. К. Баланкін, Л. М. Шілкина, Г. М. Дубінська, А. Б. Теребецький // Матеріали першого українського з'їзду сімейних лікарів. – Київ, Львів, 2001. – С. 19.
4. Фуртак І.І. Державне управління підготовкою лікарів загальної практики – сімейної медицини / Р. Ю. Грицко, І. І. Фуртак // Теорія та практика державного управління: збірник наукових праць ЛПІДУ НАДУ - Вип. 3.–Львів:ЛПІДУ НАДУ, 2014. - С. 124-134.

Науковий керівник:

к.н.д.у, PhD, доцент– Фуртак Іван Іванович.

**Іван Фуртак, Софія Кащевська, Анастасія Фуртак,
Андрій Фуртак, Іван Фуртак, Ірина Паробецька
(Львів, Україна)**

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ВПРОВАДЖЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ Е-МЕДИЦИНИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Електронна медицина є новим поняттям для України. Основним підходом до реформування медичної галузі в Україні є створення єдиної, інтегрованої інформаційно-аналітичної системи обліку стану здоров'я громадян на основі електронної ідентифікації пацієнтів в закладах охорони здоров'я, збору даних профілактичних обстежень з метою подальшого використання в аналітичних, експертних та статистичних системах. Відповідно до програми Європейського Союзу “Європейська стратегія здоров'я 2020” в Україні необхідно розробити та забезпечити виконання Загальнодержавної програми “Здоров'я - 2020: український вимір”, що сприятиме вдосконаленню підходів до методів розв'язання актуальних проблем у галузі охорони здоров'я. Е-медицина повинна забезпечувати взаємодію між пацієнтами, медичними працівниками та установами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

З цією метою необхідно здійснити комплекс заходів організаційного та технологічного характеру. Організаційні: створення ефективної організаційної інфраструктури реалізації відповідних проєктів; проведення адміністративної реформи, організаційних перетворень в урядових структурах з урахуванням результатів аналізу та систематизації інформаційних відносин; розроблення регламенту взаємодії урядових структур з метою спільного обслуговування населення; модернізація урядової системи документообігу в умовах використання інформаційних технологій; організація пунктів колективного доступу населення до системи урядових послуг в режимі он-лайн; створення умов для інтеграції систем електронного урядування та систем безготівкового обігу грошей; створення умов формування внутрішньої мотивації урядів, державних службовців для застосування комп'ютерних інформаційних технологій в процесі обслуговування населення та бізнесових структур; підвищення комп'ютерної грамотності населення, зокрема за рахунок впровадження інформаційних технологій в процес навчання.

Технологічні: створення сучасної, мультисервісної телекомунікаційної мережі, особливо в містах; інформатизація всіх внутрішніх управлінських процесів урядових структур; створення інтегрованого інформаційно-телекомунікаційного середовища урядових структур, у тому числі на базі спеціальної інформаційно-телекомунікаційної системи органів виконавчої влади; забезпечення інтерактивності в урядових комп'ютерних інформаційних системах; максимальна уніфікація інформаційних процесів та процедур; максимальне використання існуючих систем збору, оброблення та збереження накопиченої інформації; технічного забезпечення усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування інформаційно-комунікаційними технологіями та їх підключення до локальної електронної мережі; підвищення якості існуючого зв'язку; здійснення заходів щодо захисту інформації, методів фільтрації й запобігання розповсюдженню забороненої законодавством інформації. В умовах побудови інформаційного суспільства модель державного управління повинна відповідати технології електронного урядування [1-3].

Реалізація технологічних рішень електронного урядування вимагає певної адаптації системи державного управління до нових умов функціонування. З одного боку роль органів влади повинна бути переглянута з наближенням їх діяльності до умов ринку, конкуренції та обслуговування громадян. Нова концепція публічного менеджменту змінює роль держави та делегує частку управлінських функцій громадам та громадянам. З іншого боку залишає за собою функції щодо захисту прав та свобод громадян, контролю за додержанням норм та вимог чинного законодавства. В цих умовах державне управління стає більш гнучким. Встановлюються нові зв'язки між владою, громадянським суспільством та бізнесом. Через механізми державного управління, з урахуванням нових викликів інформаційного суспільства, реалізується ряд функцій держави з питань організації, координації, регуляторної діяльності, контролю. В сучасних умовах управління значну роль відіграють політичні важелі впливу на уряд та технологію прийняття рішень з основних питань розвитку суспільства. За цих умов збільшується роль та участь громадян, як електорату політичних сил, що в свою чергу передбачає організацію діалогу влади та суспільства, створення адекватних механізмів такої взаємодії. Ефективне управління в таких умовах, для збереження злагоди у суспільстві та тенденцій розвитку, повинно базуватися на достовірній інформації.

Модель державного управління повинна відповідати вимогам конкретних періодів побудови інформаційного суспільства. До складу моделі повинні увійти: компоненти системи державного управління; функції та завдання органів державної влади та місцевого самоврядування; інформаційна інфраструктура держави; показники розвитку інформаційного суспільства. Насамперед управління процесами розвитку інформаційного суспільства здійснюють органи державної влади. Вони координують процеси розвитку інформаційного суспільства та в межах своїх повноважень розробляють відповідні галузеві програми розвитку інформаційного суспільства (зокрема, МОЗ – програму інформатизації медицини в Україні в контексті її євроінтеграції).

Механізмами державного управління тут будуть: нормативно-правове регулювання діяльності органів влади, юридичних і фізичних осіб в інформаційній сфері та належне фінансове забезпечення, удосконалення освіти державних службовців та громадян з питань розвитку інформаційного суспільства, удосконалення організаційної структури та функцій органів влади різних рівнів. Зворотній зв'язок в системі державного управління розвитком інформаційного суспільства має здійснювати інформаційне забезпечення органів управління необхідною інформацією щодо значення показників стану розвитку інформаційного суспільства. Такою інформацією повинні бути зокрема статистичні показники, які сьогодні в цій сфері майже відсутні, або не відповідають вимогам щодо управління розвитком інформаційного суспільства. Крім того, система статистичних спостережень має велику інерційність.

Стан системи управління розвитком інформаційного суспільства в Україні характеризується наявністю лише окремих складових. Не визначено цілі та результати, які слід досягти на різних етапах розвитку інформаційного суспільства. Органи управління мають змінюватися в процесі управління, удосконалювати структуру та функції. Зворотного зв'язку в діючій системі управління розвитком інформаційного суспільства майже не існує. Система прийняття рішень не має оперативного характеру, в ній відсутні чіткі цілі управління, стратегії тощо. З метою підвищення ефективності функціонування системи управління електронним урядуванням слід здійснити такі заходи: визначити цілі та завдання електронного урядування; розробити систему показників стану електронного урядування; забезпечити ефективний зворотній зв'язок; підвищити координацію діяльності органів влади; забезпечити належне науково-методичне, організаційно-технічне, інформаційно-аналітичне, нормативно-правове, ресурсне забезпечення електронного урядування [1, 2].

Ефективним засобом забезпечення оперативного та сталого управління електронним урядуванням є підвищення ефективності зворотного зв'язку та інформаційно-аналітичного забезпечення управління електронним урядуванням, що на підставі аналізу наявної інформації та математичного моделювання процесів розвитку спроможне здійснювати прогнози та дозволить компенсувати затримки у контурі управління і формувати управлінські рішення. Інформаційно-аналітична система має інтегруватися у контур управління і має включати: збір інформації про стан впровадження електронного урядування; виявлення тенденцій та розробка прогнозів щодо впровадження електронного урядування; підготовка управлінських рішень й доведення їх до виконавців; контроль виконання цих рішень. Для успішного функціонування такої моделі має бути визначено: перелік соціальних стандартів, зо очікується досягти на різних етапах впровадження електронного урядування; інформація, збір якої передбачається здійснити в процесі управління; регламент збору інформації; алгоритми обробки та аналізу інформації; механізми побудови прогнозних показників; механізми громадського контролю за станом виконання запланованих заходів.

Стан інформаційно-аналітичної підтримки управлінських рішень й використання аналітичних моделей органами влади перебуває на низькому рівні, зокрема й у сфері управління впровадженням електронного урядування. Основне завдання підвищення рівня ефективності управління в цій сфері полягає в удосконаленні структури й функцій органів влади, створенні системи інформаційно-аналітичного забезпечення.

Оперативність діяльності слід досягти шляхом впровадження системи збору інформації від органів влади за визначеним регламентом, використанням системи електронного документообігу та електронного підпису, застосуванням математичних моделей прогнозування результатів.

Технічною й технологічною базою електронного урядування є його інформаційна інфраструктура. Її основними компонентами є: інформаційна система органів влади, яка забезпечує реалізацію єдиної точки входу до відомих інформаційних систем, орієнтованих на надання інтерактивних послуг громадянам й організаціям; Український Центр розвитку електронне урядування; єдиний веб-портал е-урядування [2, 3]; технологічний центр-компонент інфраструктури відкритих ключів, що є основою для забезпечення захищеного інформаційного обміну, санкціонованого доступу до послуг, які надаються відомчими інформаційними системами, а також підтвердження авторства електронних документів. Зазначене говорить про необхідність дотримання органами влади законодавства у сфері інформатизації, визначення напрямів інформатизації для забезпечення комплексності та цілісності виконання робіт з інформатизації й недопущення неякісних послуг.

Впровадження проектів регіональних програм інформатизації передбачає розвиток інформаційної інфраструктури у напрямку створення єдиного телекомунікаційного простору у соціальній та економічній сферах, що забезпечить оперативну взаємодію різних рівнів управління. Впровадження технологій е-урядування можливо забезпечити в рамках реформування на сучасних засадах системи публічної влади, що потребуємо дернізації усієї системи управління.

Завдання розбудови системи публічної адміністрації в Україні потребує значного часу та ресурсів. Проблемою української публічної адміністрації в сучасних умовах є певна не системність та невизначеність її взаємовідносин з кінцевими споживачами адміністративних послуг. Однією з технологій публічного менеджменту є електронний уряд, який використовує корпоративні методи обробки і передачі інформації. Однією із умов запровадження технологій е-урядування є наявність електронних інформаційних ресурсів, що характеризуються різними формами інформації, організаційними й технологічними рішеннями, кількість яких збільшується із стрімким розвитком інформаційних технологій. Інформаційно-телекомунікаційна система органів влади створить умови надання широкого спектра інформаційних послуг населенню. Однією з них є наявність в державі системи масових електронних платежів [1, 2, 4].

Висновок -основні напрями діяльності в галузі розвитку е-медицини:

- розвиток телемедицини розвиток телемедицини та впровадження автоматизованих інформаційних галузевих систем, які дозволяють ведення медичної документації в електронному вигляді;
- впровадження нових комп'ютерних технологій профілактики захворювань, діагностики, забезпечення лікувальних процесів та удосконалення системи моніторингу стану здоров'я населення;
- створення загальнодоступних електронних медичних ресурсів, а також розробка методів діагностики та побудови власної парадигми здоров'я методами е-медицини.

Література:

1. Автоматизована система управління охороною здоров'я / І.І. Фуртак, А.Я. Базилевич, А.І. Голунов [та ін.] // Ефективність державного управління в контексті Європейської інтеграції: матеріали щорічних наук.-практ. Конф., 23 січня 2002 р. / за редакцією А.О. Чемериса. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2004. – ч.1. – с. 269-271.
2. Базилевич Я. П. Інформаційне забезпечення експерименту “Сімейний лікар” / Я. П. Базилевич, А. А. Пірогов // Сімейний лікар. – Львів, 1989. – С. 61-62.
3. Балакін О. К. Застосування інформаційних технологій у підвищенні ефективності роботи сімейного лікаря / О. К. Балакін, Л. М. Шілкина, Г. М. Дубінська, А. Б. Теребецький // Матеріали першого українського з'їзду сімейних лікарів. – Київ, Львів, 2001. – С. 19.
4. Фуртак І.І. Державне управління підготовкою лікарів загальної практики – сімейної медицини / І. І. Фуртак, Р. Ю. Грицко // Теорія та практика державного управління: збірник наукових праць ЛРІДУ НАДУ- Вип. 3.–Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2014. - С. 124-134.

Науковий керівник:

к.н.д.у, PhD, доцент– Фуртак Іван Іванович.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Георгій Кобеньок
(Київ, Україна)

СУЧАСНЕ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІНВАЗІЙНИХ ВИДІВ – САМОРОЗСЕЛЕНЦІВ РОДИНИ GOBIDAE У ПРІСНИХ ВОДОЙМАХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

З п'ятдесятих років минулого століття експансія чужорідних видів риб в прісноводні екосистеми на території України набула системного значення. Головні фактори, що сприяють появі нових інвазій є розвиток процесу глобального потепління та зростаючий антропогенний тиск на водні екосистеми. Актуальність проведення досліджень процесу самовільного вселення інвазійних видів обумовлена необхідністю накопичення даних щодо структури, динаміки і чисельності видового складу іхтіоценозів прісних вод України.

Метою даного наукового дослідження є узагальнення літературних даних, з урахуванням новітніх відомостей, по чужорідним видам бичків Gobidae, які самостійно проникли у річки переважно з Азовського та Чорного морів, адаптувалися до нових гідроекологічних умов та створили самовідновні популяції. Міграції цих видів сприяло будівництво каскадів водосховищ та підвищення рівня мінералізації вод в наслідок антропогенного тиску.

Розповсюдження бичків родини Gobidae, які потрапили до прісноводних іхтіоценозів шляхом самовільного вселення.

1. Бичок-жабоголівий – *Mesogobius batrachocephalus* (Pallas, 1814)
 - - водосховища Дніпра [1; 2; 16; 20; 21; 24; 25; 26]; - водосховища Криму [10]; - річки Приазов'я [6] // вид місцями звичайний
2. Бичок-кніповічія довгохвостий – *Knipowitschia longicaudata* (Kessler, 1877)
 - - водосховища Дніпра [2; 9; 25] // вид малочисельний
3. Бичок-кніповічія кавказький – *Knipowitschia caucasica* (Berg, 1916)
 - - водосховища Дніпра [18]; - Сіверський Донець [3]; - річки Приазов'я [6] // вид малочисельний
4. Бичок головач (Бичок Кеслера) – *Neogobius kessleri* (Günther, 1861)
 - - водосховища, річки басейну Дніпра [1; 2; 11; 13; 14; 16; 19; 24; 25; 26]; - водосховища Криму [10]; - Південний Буг, Дністер [9; 22] // вид місцями звичайний
5. Бичок гонець – *Neogobius gymnotrachelus* (Kessler, 1857)
 - - басейн Дніпра [1; 2; 11; 13; 16; 20; 23; 24; 25]; - Дунай, - Південний Буг, Дністер [9; 22; 26]; - річки Криму [10]; - річки Приазов'я [6; 7]; - Сіверський Донець [27]; Прип'ять [8] // вид місцями звичайний
6. Бичок-губань – *Neogobius platyrostris* (Pallas, 1811)
 - Південний Буг [15] // вид малочисельний
7. Бичок-круеляк – *Neogobius melanostomus* (Pallas, 1814)
 - - басейн Дніпра [1; 2; 13; 20; 21; 23; 24; 25; 26]; - Дунай, Дністер [9; 22]; - басейн Прип'яті [8]; Сіверський Донець [27; 29]; - річки і водосховища Криму [10]; - річки Приазов'я [6] // вид місцями численний
8. Бичок пісочник (Бичок-бабка) – *Neogobius fluviatilis* (Pallas, 1814)
 - - водосховища, річки басейну Дніпра [1; 2; 11; 13; 16; 23; 24; 26]; - Дунай, Дністер [9; 22]; - річки Криму [10]; - Шацькі озера, басейн Прип'яті [5; 28]; - Сіверський Донець [3; 4; 27; 29]; - Десна [12]; - річки Приазов'я [6] // вид місцями численний
9. Бичок-рудий – *Neogobius eurycephalus* (Kessler, 1874)
 - - річки Криму [10]; - річки Приазов'я [6] // вид малочисельний
10. Бичок-пуголовок голий – *Benthophiloides nudus* (Berg, 1898)
 - - Київське водосховище [19] // вид малочисельний
11. Бичок-пуголовок зірчастий – *Benthophiloides stellatus* (Sauvage, 1874)
 - - басейн Дніпра [1; 2; 13; 16; 24; 26]; - Дунай, Південний Буг, Дністер, Сіверський Донець [9]; - Десна [12]; - річки Приазов'я [6] // вид малочисельний
12. Бичок-пуголовок Браунера – *Benthophiloides brauneri* (Beling et Ijlin, 1927)
 - - басейн Дніпра [1; 2; 17; 20; 21]; - Дністер [25] // вид малочисельний
13. Бичок-цуцик – *Proterorhinus marmoratus* (Pallas, 1814)
 - - басейн Дніпра [1; 2; 11; 13; 23; 24; 26]; - басейн Прип'яті [8]; - річки Приазов'я [6; 7] // вид місцями численний
14. Бичок тупоносий балканський (західний) – *Proterorhinus semilunaris* (Heckel, 1837)
 - - Сіверський Донець [4; 27] // вид місцями звичайний

Зростаючі темпи проникнення інвазійних видів риб у екосистеми прісних водойм на території України створюють загрозу для нормального існування аборигенних видів. Поміж видами-вселенцями і деякими місцевими видами виникають конкурентні взаємовідносини за екологічні ніші, що призводить до зникнення останніх і формування нових угруповань гідробіонтів. Оцінка ризиків для біорізноманіття іхтіоценозів

прісних вод передбачає продовження проведення постійного моніторингу за інтродукцією чужорідних видів.

Література:

1. Бондарев Д.Л., Христов О.О. Комплексна оцінка іхтіофауни водойм Дніпровсько-Орільського природного заповідника // *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ін-ту. Сер. Біол.* – 2010. – №2 (43). – С. 35-38.
2. Булахов В.Л., Новицький Р.О., Пахомов О.Є., О. О. Христов О.О. Біологічне різноманіття України. Дніпропетровська область. Круглороті (Cyclostomata). Риби (Pisces) // *Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ.* – 2008. – 303 с.
3. Гончаров Г.Л. Анотований список іхтіофауни національного природного парку „Гомільшанські ліси” // *Заповідна справа України. Т.17.* – 2011. – Вип.1-2. – С. 70–76.
4. Гончаров Г.Л. Риби водойм національного природного парку «Дворічанський» // *Вісник Харківського нац. ун-ту. Серія: біологія. Вип.19.* – 2014. – №1097. – С. 62-67.
5. Гроховська Ю.Р., Кононцев С.В., Кульбач А.В. Екологічна різноманітність іхтіофауни річки Стирь // *Вісник Нац. ун-ту водного господарства та природокористування. Сер. Сільськогосподарські науки.* – 2014. – Вип.1(65). – С. 9–20.
6. Демченко Н.А. Динаміка іхтіофауни річок Північно-Західного Приазов'я в ХХ ст. // *Вісник Львівського університету. Серія: Біологічна.* – 2009. – Вип. 50. – С. 72 – 84.
7. Демченко Н.А. Види-вселенці в іхтіофауні північно-західних приазовських річок у історичному аспекті // *Сучасні проблеми теоретичної і практичної іхтіології: мат. VII Міжнародної іхтіологічної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 10-13 вересня 2014).* – Херсон. – 2014. – С. 73–85.
8. Долинський В.Л., Афанасьєв С.О., Бігун В.К., Голуб О.О., Кирилюк О.П. Природні та антропогенні чинники формування сучасної іхтіофауни басейну р. Прип'яті // *Сучасні проблеми теоретичної і практичної іхтіології: мат. VII Міжнародної іхтіологічної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 10-13 вересня 2014).* – Херсон. – 2014. – С. 79–82.
9. Заморов В.В., Кулікова О.В., Радіонов Д.Б., Заморова М.П. Риби придунайських озер України. Довідник. // *Одеський нац. ун-т.* – 2015. – 264 с.
10. Карпова Е.П., Болтачев А.Р. Особенности формирования и современное состояние ихтиофауны внутренних водоемов Крыма // *Збірник праць Зоол. Музею.* – 2011. – № 42 – С. 75-92.
11. Кирилюк О.П., Гончаренко Н.І. Видовий склад риб та їх розподіл в зоні дії Ташлицької гідроакумуючої електростанції // *Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Біол.* – 2010. – №2(43). – С. 233-236.
12. Костюшин В., Прекрасна Є. Деснянський екологічний коридор. // *Національний екологічний центр України. Київ: НЕЦУ* – 2010 – 164 с.
13. Кочет В.М., Зубкова А.О., Чередник Н.Є. Загальна характеристика іхтіофауни охоронюваних акваторій малих та середніх річок Дніпропетровської області // *Вісник Дніпр. держ. Аграрно-економічного ун-ту.* – 2014. – №1(33). – С. 54–59.
14. Макодай О.І., Алексієнко В.Р. До фауни риб Вінницької області // *Питання біоіндикації та екології. - Запоріжжя: ЗНУ.* – 2008. – Вип.13, № 1. – С. 82–87.
15. Мовчан Ю.В., Паньков А.В., Рабцевич Ю.Є. Знахідки нових видів риб у середній та верхній течії Південного Бугу // *Вестн. зоології.* – 2002. – 36, № 5. – С. 85– 88.
16. Новицький Р. А., Христов О. А., Кочет В. Н., Бондарев Д. Л. // *Аннотированный список рыб Днепровского водохранилища и его притоков // Вісник ДНУ. Біологія, екологія.* – Вип. 13. Том 1. – Д.: ДНУ. – 2005. – С. 185–201.
17. Новицький Р.О., Христов О.О., Бондарев Д.Л. Бичок пуголовка Браунера *Benthophiloides brauneri* Beling et Ilijin? 1927 - новий вид іхтіофауни Дніпровського (Запорізького) водосховища // *Вісн. Зоології.* – 2008. – №42. – С.524.
18. Паньков А.В. Перша знахідка, бичка-кніповічії кавказького (Pisces, Gobiidae), у прісних водах України // *Вісник зоології* – 2007. – №41 (1). – С. 92.
19. Семенченко В. П., Сон М. О., Новицький Р. А., Квач Ю. В., Панов В. Е. Чужеродные макробеспозвоночные и рыбы в бассейне реки Днепр // *Российский журнал биологических инвазий.* – 2014. – №4. – С.76–96.
20. Слынько Ю.В., Дгебуадзе Ю.Ю., Новицький Р.А., Христов О.А. Инвазии чужеродных рыб в бассейнах крупнейших рек Понто-Каспийского бассейна: состав, векторы, инвазионные пути и темпы // *Российский журнал биологических инвазий.* – 2010. – № 4. – С. 74– 89.
21. Слынько Ю.В. Рыбы пресных вод Понто-Каспийского бассейна // *Москва: Полиграф-Плюс.* – 2014. – 327 с.
22. Соколов Н.Ю. Каталог колекції круглоротих і риб Державного природознавчого музею НАН України // *Наукові записки Державного природознавчого музею. т.19.* - Львів. – 2004. – С.15–28.
23. Ткаченко В.О., Ситник Ю.М., Соляник О.В., Салій С.М., Борбат М.О. Сучасний стан іхтіофауни р. Десна в межах України // *Рибогосподарська наука України.* – 2008. – №3. – С.46–52.
24. Хобот В.В., Новицький Р.О., Бондарів Д.Л. Конкуренція представників родини Бичкові (Gobiidae) з іншими видами риб водойм Придніпров'я // *Вісник Дніпропетровського університету. Біологія, екологія.* – 2014. – №22(2). – С. 110–114.

25. Христенко Д.С., Рудик-Леуська Н.Я., Котовська Г.О. Атлас адвентивної іхтіофауни басейну р. Дніпро // Монографія – К: Фітосоціоцентр, – 2011. – 124 с.
26. Христов О.О., Кочет В.М. Динаміка формування іхтіофауни Самарської затоки // Вісн. Дніпропетровського університету, Сер. Біологія, т.1. – 2007. – №15. – С. 90–96.
27. Шандиков Г.О., Гончаров Г.Л. Редкие виды рыб бассейна Северского Донца Северо-восточной Украины // Вісник Харківського нац. ун-ту. Серія: біологія. – 2008. – Вип.8 №828. – С. 65–90.
28. Шевченко П. Г., Ситник Ю.М., Матейчик В.І., Новіцький Р.О. Ретроспективний огляд формування складу іхтіофауни Шацьких озер // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – 2013. – № 10. – С. 149–155.
29. Щербуха А.Я. Іхтіофауна України у ретроспективі та сучасні проблеми збереження її різноманіття // Вісник зоології – 2004. – №38 (3) – С.3– 18.

Светлана Шариф оглы
(Талдыкорган, Казахстан)

ОЧИСТКА СТОЧНЫХ ВОД ОТ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ ПРИРОДНЫМИ СОРБЕНТАМИ

Естественные и искусственные водоемы интенсивно загрязняются сбросами различных отраслей промышленности. К числу наиболее опасных загрязнителей промышленных стоков относятся ионы тяжелых металлов [1]. Основными источниками загрязнения окружающей среды ионами тяжелых металлов являются металлургические, машиностроительные, металлообрабатывающие производства, сточные воды которых содержат ионы меди, кадмия, свинца, ртути, цинка, железа. Большинство ионов тяжелых металлов относятся к I - II классу опасности, они отличаются канцерогенным, мутагенным, тератогенным действиями и обладают кумулятивным эффектом. Тяжелые металлы Zn^{2+} , Pb^{2+} , Cu^{2+} , и их соединения токсичны, попадание тяжелых металлов в организм человека приводит к различным заболеваниям: расстройству пищеварения, раздражению слизистых оболочек, накапливаясь в костях, вызывает их разрушение.

В настоящее время отсутствуют доступные и эффективные приемы очистки низкоконцентрированных сточных вод от соединений тяжелых металлов. В связи с этим разработка новых, высокоэффективных и ресурсосберегающих методов очистки является актуальной экологической задачей. Сорбционная очистка сточных вод от ионов тяжелых металлов на эффективных и доступных адсорбентах - один из наиболее перспективных методов обработки сточных вод, позволяющий снижать содержание токсичных компонентов, в том числе тяжелых металлов до безопасного уровня.

Существует множество различных сорбентов для очистки загрязненных вод тяжелыми металлами. К ним относятся: бентониты, цеолиты, шунгиты, активированные угли и другие сорбенты [2, с. 12-13].

В Восточном Казахстане имеются богатые залежи бентонитовых глин (Таганское месторождение), которые применимы для извлечения ионов металлов и добыча которых не просит огромных вещественных издержек, т. к. важным фактором является их доступность и сравнимо низкая цена. В Алматинской области имеются ряд перспективных месторождений этих сорбентов, таких как Коксуйское месторождение, Чанканайское и Мукурское месторождения.

Новым перспективным материалом для повышения качества воды является также природный цеолит. Использование фильтровальных сооружений с цеолитовой загрузкой в технологических процессах кондиционирования природных вод. Научные исследования установили наличие сорбционных и ионообменных свойств у природных цеолитов. Но эти свойства, кроме использования против органических загрязнений, проявляются еще и в отношении радионуклидов и тяжелых металлов.

Одним из эффективных способов очистки является так же применение шунгитов [3, с. 34-36]. Шунгиты относятся к экологически чистому сырью многоцелевого назначения. Среди многочисленных его назначений одним из эффективных является очистка природных и сточных вод от мелкодисперсных взвешенных частиц, бактерий и микроорганизмов, нефтепродуктов, катионов тяжелых металлов.

Для определения возможности очистки загрязненной воды с применением природных сорбентов были проведены ряд исследований под руководством Токпанова А.Е., Жетимова М.А. и Узденбаевой Ж.К. Целью экспериментальных исследований было определение эффективности очистки загрязненных вод природными сорбентами [4].

Для опробации эффективности сорбентов в очистке загрязненной воды реки Или были проведены эксперименты. Был приготовлен сборный сорбент, состоящий в разных долях из природных сорбентов бентонита, шунгита и цеолита. На основании множества экспериментов выявлен оптимальный режим водоочистки, который заключается в определении дозы сорбента на 1 л. исследуемой воды и времени контакта сорбента со сточной водой. Эксперимент проводился в статических условиях количества сорбента 20 гр и время контакта 2 ч. Результаты очистки приведены в таблице.

Таблица 1.Результаты очистки воды с применением сборных сорбентов бентонита, цеолита и шунгита

Виды химических элементов содержащихся в воде	Содержание химических элементов в неочищенной воде (возле с. Аралтобе)	Содержание химических элементов в воде очищенной сорбентами №1 с содержанием цеолит 45%, шунгит 30%, бентонит 25%, мг/л/ степень очистки,%	Содержание химических элементов в воде очищенной сорбентами №2 с содержанием цеолит 30%, шунгит 45%, бентонит 25%, мг/л/ степень очистки,%	Содержание химических элементов в воде очищенной сорбентами №3 с содержанием цеолит 25%, шунгит 30%, бентонит 45%, мг/л/ степень очистки, %
Кадмий, мг/л	0,008	0,0007/91,25	-/99,9	0,0004/95
Мышьяк, мг/л	0,007	0,00097/86,1	0,00019/97,3	0,0012/82,9
Марганец, мг/л	0,003	0,0009/70	0,0005/83,3	-/99,9
Свинец, мг/л	0,23	0,0048/97,9	0,00048/99,8	-/99,8
Цинк, мг/л	0,155	0,0020/98,7	0,017/89,03	0,0007/99,5
Медь, мг/л	0,0052	0,00008/98,5	0,00017/96,7	0,00064/87,7
Хром, мг/л	0,036	0,0031/91,4	0,0005/98,6	0,0049/86,4
Натрий,г/л	0,049	0,002/95,9	0,036/26,5	0,044/10,2
Калий, г/л	0,0075	-/99,9	0,002/73,3	0,0058/22,7
Хлориды, г/л	0,044	0,040/9	0,0036/91,8	0,036/18,2
Сульфаты, г/л	0,135	0,12/11,1	0,11/18,5	0,016/88,1
Нитриты, г/л	2,07	0,002/99,9	0,12/94,2	0,04/98,1

По приведенным результатам в таблице 1 выполненных исследований наглядно видно, что сборные сорбенты, состоящие из бентонитов, цеолитов и шунгитов эффективны. Очистка сорбентом №1 более эффективна, чем два других сорбента №2 и №3, так как максимальная очистка при использовании сорбента №1 произошла с загрязнителями (свинец, цинк, медь, нитриты). При очистке сорбентом №2 очистились следующие загрязнители (свинец, хром, мышьяк). При очистке сорбентом №3 исчезли следующие химические элемент (свинец, цинк, нитриты). Сорбент №1 состоящий из 45% цеолита имеет преимущество по сравнению с №2 и №3, так как цеолит является молекулярной ситой и является эффективным сорбентом при очистке сточной воды от тяжелых металлов. Скорость сорбции выше чем очистка сорбентом №3 содержащий максимальное количество бентонита на 30%. Сорбент №3 содержащий 45% бентонита имеет повышенную дисперсность вследствие этого скорость осаждения мутности чем сорбент №1 и №2 выше.

Сорбент с содержанием цеолита 45%, оказался наиболее эффективным и ряд других экспериментов с применением этого сорбента тоже показали хорошие результаты в таб.2 приведены результаты экспериментов очистки воды с применением сорбента №1.

Таблица 2. Результаты экспериментов очистки воды от тяжелых металлов с применением сорбента №1

Виды химических элементов содержащихся в воде	Вода взятая из реки Или в месте впадения в озеро Балхаш	Содержание химических элементов в воде очищенной сорбентами с содержанием Шунгит 45%, цеолит 30%, бентонит 25%	Степень очистки,%
Мышьяк, Кадмий, мг/л	0,0006	0,0004	33,3
Мышьяк, мг/л	0,0013	0,0012	7,7
Марганец, мг/л	0,0035	0,00065	81,4
Свинец, мг/л	0,0011	-	100
Цинк, мг/л	0,23	0,0007	99,7
Медь, мг/л	0,017	0,0064	62,4
Хром, мг/л	0,00008	0,000049	38,75
Натрий, г/л	0,036	0,014	61,1

Калій, г/л	0,0058	0,002	65,5
Хлориди г/л	0,036	0,036	0
Сульфаты, г/л	0,16	0,12	25
Нитриты, г/л	0,12	0,02	83,3

По результатам анализов очищенной воды выполненных экспериментов оказалось, что наибольшую степень очистки имеет тяжелые металлы Zn^{2+} , Pb^{2+} , Cu^{2+} . Из-за эффективности сорбента есть вероятность уменьшения количества сорбента, не теряя степени очистки. Геоэкологические исследования применения природных сорбентов нашли достойное место в природоохранных мероприятиях. Ведутся дальнейшие исследования по определению оптимального режима по планированию дозы сорбента и времени контакта

Таким образом, реализация мероприятий по созданию малоотходных технологических процессов очистки сточных вод от тяжелых металлов: Zn^{2+} , Pb^{2+} , Cu^{2+} предполагает наличие современного оборудования, позволяющего обеспечить требования как технологического, так и экологического характера. При этом огромная роль отводится к материалам, с помощью которых производится очистка. Они должны удовлетворять всем требованиям, предъявляемым для целей водоочистки: быть доступными, иметь высокую механическую прочность, способность к многократной регенерации, устойчивость к агрессивным средам. Поиск таких материалов и технологий является наиболее перспективным направлением совершенствования систем очистки стоков, содержащих тяжелые металлы с применением природных сорбентов.

Обработка загрязненной речной воды природными сорбентами приводит к резкому уменьшению содержания тяжелых металлов в воде. Степень очистки сточных вод от тяжелых металлов природными сорбентами достигает 97%.

Литература:

1. Сомин В.А., Полетаева М.А., Комарова Л.Ф. Создание водооборотных систем с очисткой сточных вод от ионов тяжелых металлов // Ползуновский вестник. 2008. № 3.
2. Алыков Н.М., Реснянская А.С. Очистка воды природными сорбентами. // Экология и промышленность России, февраль, 2003, 12-13 с.
3. О.В. Мосин. Новый природный минеральный сорбент – шунгит // Сантехника. 2011. № 3. С. 34–36.
4. ВЕСТНИК Восточно – Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева сентябрь, 2015 г.

Научный руководитель:

кандидат технических наук Узденбаева Жанат Казкеновна.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

**Adhambek Khalimov, Dilshod Jumanazarov
(Tashkent, Uzbekistan)**

THE IMPORTANT ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

Foreign Direct Investment (FDI) is an important part of the massive private investment which is driving economic growth around the world, particularly in the past two decades. FDI is being sought by most, if not all, developing countries as a means of complementing the level of domestic investment, as well as securing economy-wide efficiency gains through the transfer of appropriate technology, management knowledge, and business culture, access to foreign markets, increasing employment opportunities, and improving living standards.

During the years of Independence, the Republic of Uzbekistan has formed a favorable investment environment, broad system of legal guarantees and privileges for foreign investors, developed integral system of measures on encouragement of activity of the enterprises with foreign investments. It is emphasized by the President of the Republic of Uzbekistan that it is necessary to create even more favorable legislative conditions, guarantees and economic stimulus for wide attraction of foreign investments into a national economy, first of all, direct investments. It is necessary to achieve, that foreign investments actively participated in structural transformations of our economy, acceleration of technology and modernization of manufacture.¹

The investment legislation of the Republic of Uzbekistan is one of advanced amongst legislations of the Commonwealth of Independent States(CIS) countries; it comprise major provisions of the international investment law, in particular, regulations on guarantees of the rights of foreign investors, certain preferences for investors and others.

Legal framework and regulation of attracting foreign investment in the Republic of Uzbekistan base on the acts following laws

- "On Foreign Investments" (1998) [1];
- "On investment activity" (1998) [2];
- "On guarantees and measures of protection of the rights of foreign investors"(1999) [3];
- "On additional measures of stimulation of private foreign direct investments attraction" decree of the President №-3594 (2005) [4];
- "On additional measures of stimulation of foreign direct investments attraction" decree of the President №-4434 (2012) [5].

The Republic of Uzbekistan has no restrictions with regard to the form of investments. Foreign investors are entitled to establish enterprises within the country in any legal form permitted by the legislation. Government measures on the improvement of the investment environment increased the volume of foreign direct investments, attracted to the country's economy.

Uzbek law provides the following rights to foreign investors:

- to decide the amount, kinds, and channels of investments;
- to conclude agreements to carry out investment activity;
- to own, use and dispose of investments and the results of investment activity;
- to repatriate profits from Uzbekistan or to reinvest them into Uzbek entities;
- to obtain financial resources in the form of credits and loans;
- to convert local currency into foreign currency;
- to possess and use land on terms provided by the legislation;
- to receive compensation for investments/assets in case of expropriation by the state [8].

It should be noted that the President of the Republic of Uzbekistan issued a decree to further improve business environment and create favorable conditions for business activity « On measures on radical reduction of statistics, tax, financial reporting, of licensable businesses as well as permit issues procedures» on July 16, 2012. This document provides a number of preferences, in particular, the reduction of several statistical, financial, tax and other reporting, the frequency of its submission, and removal of 80 licensing procedures and licensing of 15 types of business activity. In addition, on July 18, 2012 the President of the Republic of Uzbekistan issued a decree "On measures on further radical improvement of business environment and providing more freedom to entrepreneurship". The document is aimed at radical improvement of business environment, creation of more favorable conditions for business, reduction, simplification and improvement of the transparency of all procedures related to the enterprises operations, introduction of internationally accepted system of evaluation criteria of the business environment and further improvement of international rating of business and investment climate of the country [8].

In accordance with the Decree of January 1, 2013, Uzbekistan shall establish procedures, where the business entities have right, at their own discretion, to carry out, electronically, following operations for the

¹The Report of the President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov at the first session of the OliyMajlis of the second convocation. "XalqSo`zi", January 23, 2000 year

relevant state administration and economic governance bodies:

- payment of taxes and other mandatory payments via remote service for bank accounts, including Internet Banking;

- declaration of goods by the business entities at the custom clearance of goods;
- registration of ownership of legal entities for real estate through "one-stop shop" approach;
- submission of claims and applications of business entities to economic courts.

In accordance with the document, commercial banks are recommended to reduce, by at least 20%, the fees charged for the account management of small businesses, which make payments electronically [7].

Uzbekistan's investment legislation provides a range of guarantees for foreign investors, including:

- protection against discrimination based on nationality, place of residence, or country of origin;
- fair and equitable treatment;

- protection from harm caused by retroactive implementation of legislation;

- in the case of changes to legislation, the right to apply at their own discretion those provisions of the new legislation which provide for better conditions for their investments;

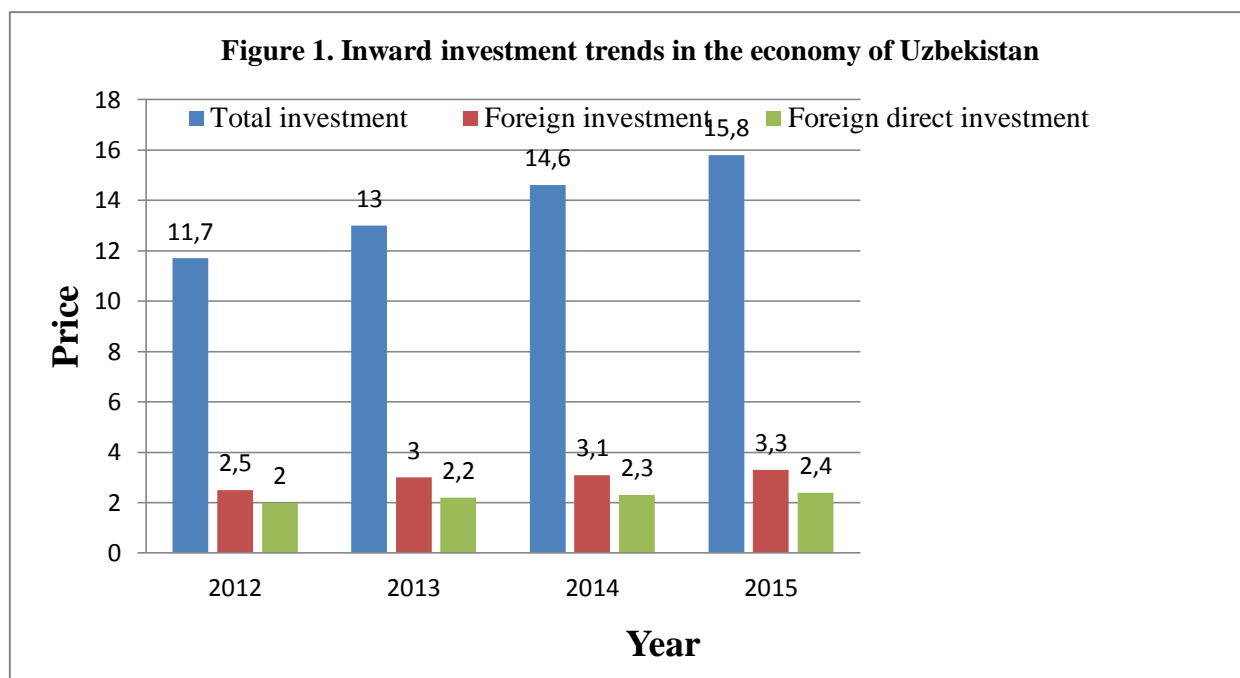
- protection from interference by the state in the economic activity of foreign investors which are carried out in accordance with the law;

- any change in legislation that worsens foreign investment conditions shall not be applied to those investments until ten years following the date of the investments [7].

It should be noted that in the early 2000s inflow of FDI into the economy of Uzbekistan was low, and, for example, their accumulated volume in 2004 did not exceed \$1 billion. However, after the implementation of the reforms on the investment policy, the annual volume of foreign investment in Uzbekistan increased from \$0.7 billion in 2000 to more than \$3.3 billion in 2015. The share of FDI in foreign investments has increased from 14.4% in 2000 to more than 73% in 2015, amounting to about \$2.4 billion. Noteworthy is the fact that the volume of the inflow of FDI has increased by 4.3 times over the past 10 years [8].

Financial and economic crisis significantly changing the amount, direction and structure of global investment flows had some influence on foreign investment attraction and development in Uzbekistan. Analysis of foreign investment into the country in the pre-crisis and post-crisis period (2012-2015 years) says about the results of the measures taken by the government on leveling the crisis effects and trends of recent years. (Figure 1)

Inward investment trends in the economy of Uzbekistan (in billion USD)

Because of the measures, US \$15.8 billion investment was attracted into Uzbekistan in 2015 and 21% of them, or more than US \$3.3 billion was foreign investment, of which 73% was direct investment. There was an increase in the share of FDI in total investment and in fact it accounted for more than 2.4 billion dollars in 2015 compared to 2.0 billion dollars in 2012. It occurred as a result of the improvement of business environment, a broad system of legal guarantees and privileges for foreign investors, holistic system of measures to encourage activities of enterprises with foreign investment. The share of FDI in the structure of investments increased by 20 percentage points compared with 2012, while the volume of FDI inflows increased by 1.2 times [6].

Moreover, in January 2015 the President instructed the government to reduce the share of state in the number of sectors through implementation of a New Privatization Program. According to the Program, it is planned to liquidate and to privatize about 660 state-owned non-performing enterprises, to privatize state-owned

shares in 360 enterprises and to sell nearly 400 state property assets in return for investors' commitments. Based on these improvements, the World Bank raised its Ease of Doing Business Index ranking for Uzbekistan from 149 in 2014 to 141 in 2015.

Importantly, Uzbekistan introduced new investment incentives in its attempt to restore confidence of the foreign businesses. For instance, enterprises with foreign investments operating in specified industries are granted tax holidays for a period of three years if the FDI exceeds \$400 million (\$2.0 billion in 2012 to 2.4 billion in 2015); of five years if it exceeds \$3 million; and of seven years if it exceeds \$10 million. Moreover, the Uzbek government grants a ten-year immunity to changes in tax legislation to new foreign investors if they invest at least \$5 million and provides opportunity to buy state-owned, low-liquidity facilities at zero redemption cost if they make specific investment commitments. Furthermore, foreign investors can receive exemptions from customs duties for some specific amounts of goods and services during the first two years after registration of the enterprise.

All this points to the need to further improve conditions for foreign investors. Economic reality concludes that FDI flows are oriented towards countries which practically demonstrate the following elements:

- selective sectorial investment policy or a focus on more technology-intensive activities;
- political and macroeconomic stability and liberalized markets;
- stable social order, especially attitude towards foreigners, access to social amenities and facilities for expatriate and their families, conflicts' settlement;
- a limited role of state in economy, a favorable business climate (openness to trade and a free commercial regime, transparent and automatic incentives, a payment system at international standards, a free currency system, financial and fiscal facilities, a small tax on profit and agreements for avoiding double taxation);
- better endowment of human capital (work force initiative and qualification, good connection between education and labor market requests, local managerial abilities, good quality of research and development personnel);
- industrial and intellectual property rights guarantees, successful FDI projects history, foreign investor's views about investment climate and others.

To sum up, Uzbekistan currently represents a great investment destination for strategic, long term investors who appreciate its geopolitical position, new opportunities likely to emerge from the recent political developments in the Eurasian region, the high pace of growth, ongoing improvement in the investment climate and the current appetite for economic development.

References:

1. Bulletin of OliyMajlis of the Republic of Uzbekistan, 1998, №5-6, article 91.
2. Bulletin of OliyMajlis of the Republic of Uzbekistan, 1998, №5-6, article 93.
3. Bulletin of OliyMajlis of the Republic of Uzbekistan, 1999, №1, article 10.
4. Bulletin of OliyMajlis of the Republic of Uzbekistan, 2005, №15-16, article 109.
5. Bulletin of OliyMajlis of the Republic of Uzbekistan, 2012, №15, article 167.
6. <http://www.stat.uz> - State committee on statistics of the Republic of Uzbekistan.
7. <http://www.uzinfoinvest.uz> – The Information Support and Foreign Investments Promotion Agency
8. <http://www.mfer.uz> – Ministry of Foreign Economic Relations, Investments and Trade of the Republic of Uzbekistan
9. <http://unctadstat.unctad.org> – United Nations Conference on Trade and Development

Scientific adviser:

Senior teacher Yunusov Iskandar Orifovich.

**Людмила Герман
(Тернопіль, Україна)**

СОЦІАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У ПІСЛЯКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Кризові явища стали характерною ознакою світової економіки кінця ХХ-початку ХХІ ст. Основними загрозами глобального розвитку вважаємо поглиблення нестабільності у світі внаслідок частих фінансово-економічних криз, які за наслідками ставали все масштабнішими, адже почали охоплювати більшу кількість країн, зважаючи на зростання їх фінансової та торговельної відкритості внаслідок політики лібералізації. Проте останні кризи виявилися системними, тобто не торкнулися лише певної складової суспільного життя, а позначилися на усій системі відносин як всередині країни, так і на міжнародних відносинах. Така ситуація була спровокована тим, що глобальний економічний розвиток перестав залежати виключно від факторів виробництва, перемістив акцент із реального сектору в фінансовий, де капітал отримував більше свободи, водночас, провокував фінансові шоки та дисбаланси. Фінансова криза 2007 р. не змогла обмежитися лише США через глобальну взаємозалежність країн, охопивши практично усі країни світу, та усі сфери міжнародних економічних відносин: виробництво, торгівлю, рух капіталу, міграцію і т.д.

Існуючі негативні тенденції у світовій економіці ставлять під загрозу задекларовані принципи сталого розвитку, позначаються на соціальних показниках глобального економічного розвитку. Сталим розвиток

можна вважати тоді, коли він буде в динаміці послідовним процесом ефективних змін, а не тільки виконанням країнами встановлених значень певних індикаторів. Тому лише за умови системної реалізації усіх основних принципів сталого розвитку та досягнення якісних показників можливий прогрес, досягнення балансу між людиною, суспільством та природою. Разом з тим, основними характеристиками глобального економічного розвитку вважаємо: еволюційність (ступінчастість) розвитку країн (не усі країни з об'єктивних цивілізаційних причин готові до того рівня міжнародного співробітництва, що визначають міжнародні організації); штучне прискорення розвитку (ресурсний потенціал не відповідає темпам економічного зростання, які задаються як прогнози для досягнення); варіативність і циклічність розвитку; локус контролю, що не дозволяє об'єктивно оцінювати реалії глобального економічного розвитку; поляризація глобального економічного простору за рівнем розвитку країн та ін.

Зважаючи на взаємозалежність національних економік, для усіх країн залишається загроза падіння темпів економічного зростання. Так, у 2015 р. світове зростання становило 3,1% (що на 0,3% нижче рівня 2014 р., тим більше, що не справдилися оптимістичні прогнози МВФ) [1]. У 2016 р. прогнозується зростання світової економіки до 3,6% та підвищення активності вкладення іноземних інвестицій (проте падіння вже у 2017 р.), водночас, зменшення рівня зайнятості у найближчі роки [2]. Тобто, кількісні показники економічного розвитку не призвели до підвищення добробуту населення та зменшення соціально-економічної поляризації країн, що стало ще одним підтвердженням пошуку нових підходів до глобального економічного розвитку, адже традиційні економічні вичерпали свій потенціал.

Основними причинами соціальної дивергенції глобального економічного розвитку вважаємо наступні: конфлікт глобальних та локальних систем цінностей; відмінності у соціальних установах різних країн; деструктивна економічна поведінка країн; недостатня ступінь автономності країн у вирішенні питань розвитку; різна циклічність глобальних і локальних криз, неспівпадіння економічних криз і криз людського розвитку; різні очікування країн при реалізації економічних програм і проектів.

Разом з тим, з'явилися нові можливості розвитку для країн, що розвиваються, та нових індустриальних країн, зокрема, Китаю. Глобальний економічний розвиток останнього десятиліття продемонстрував, що темпи економічного зростання в економічно розвинених країнах суттєво різняться між собою, тому що, фактично, їхні економіки вичерпують ресурси для розвитку, особливо у післякризовий період. Так, країни, що розвиваються мають достатній потенціал для розвитку та за прогнозами їхній вплив на глобальний розвиток буде зростати. Велика увага приділяється країнам Африки, саме цей регіон може стати локомотивом глобального економічного розвитку, зважаючи на сповільнення темпів економічного зростання в інших регіонах. Так, фахівці МВФ називають наступні роки "століттям Африки" [3], адже саме її країни, які раніше вважалися деструктивними для глобальної економіки, зокрема й через зростання чисельності населення, за прогнозами до 2030 р. продемонструють таке збільшення населення працездатного віку (а це потенційна робоча сила), яке буде перевищувати аналогічні процеси у всіх разом взятих країнах світу. Безперечно, ці процеси відбуватимуться не без підтримки (фінансової та технічної) міжнародних організацій, зокрема, пріоритети діяльності МВФ в країнах на південь від Сахари полягають в наступному [4]: підтримка розвитку приватного сектору; підвищення продуктивності праці в сільському господарстві та розвиток інфраструктури; сприяння розширенню внутрішньорегіональної торгівлі, що сприятиме створенню нових робочих місць, зростанню зайнятості та доходів населення, а відтак - і економічному зростанню.

До глобальних програм розвитку, які об'єднують на засадах партнерства міжнародні організації та уряди країн, належать і Цілі розвитку тисячоліття, прийняті у 2000 р., перший етап досягнення яких завершився у 2015 р. Основні досягнення торкаються як економічного, так і соціального розвитку країн [5]:

в країнах, що розвиваються, станом на 2015 р. кількість людей, що проживає менше ніж на 1,25 дол. США в день, становила 14% порівняно із 47% у 1990 р.; у всьому світі кількість таких осіб скоротилася із 1,9 млрд. до 836 млн.; частка населення, яка страждає від недоїдання, в країнах, що розвиваються, скоротилася на 12,9%; впроваджується принцип гендерної рівності у доступі до освітніх послуг, працевлаштування; коефіцієнт охоплення початковою освітою в країнах, що розвиваються становив у 2015 р. 91% порівняно із 83% у 2000 р.; знизився коефіцієнт смертності дітей у віці до п'яти років на 1000 народжених живими з 90 до 43 за період 1990-2015 рр. та на 45% скоротився коефіцієнт материнської смертності; досягнуто прогресу у боротьбі з інфекційними захворюваннями; покращено доступ населення до питної води, зокрема, 91% жителів планети забезпечені доступом до покращених джерел питної води; надається офіційна допомога країнам з метою розвитку та ін. Разом з тим, залишаються країни, для яких питання соціального розвитку залишаються вкрай важливими.

ООН перебуває в постійному пошуку нових варіантів розвитку людства. Так, 25 вересня 2015 р. був прийнятий підсумковий документ Саміту ООН "Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року", який задекларував 17 цілей в сфері сталого розвитку та 169 завдань для їх досягнення [6], реалізація яких у підсумку повинна забезпечити збалансованість економічного, соціального та екологічного розвитку. У Декларації, зокрема, зазначається, що країни визнають людську особистість як основу розвитку, тому готові докласти зусиль, щоби до 2030 р. покінути із злиденністю і голодом, нерівністю між країнами та всередині них, побудувати справедливе без соціальних бар'єрів суспільство, забезпечити гендерну рівність та права людини, збереження природних ресурсів планети [7]. Даний документ можна вважати своєрідним соціальним маніфестом, за яким буде розвиватися людство у найближчі 15 років.

Об'єктивним наслідком глобального економічного розвитку повинна стати трансформація світової економіки на умовах соціальної конвергенції, для забезпечення нових якісних параметрів розвитку та соціального прогресу. Разом з тим, слід враховувати, що циклічність економічного розвитку різниться за тривалістю циклу та параметрами для країн, тому й потребують диференціації заходи забезпечення сприятливих інституційних перетворень та соціальних змін, проведення ефективних структурних реформ та протидії глобальним викликам й загрозам.

Література:

1. World Economic Outlook (International Monetary Fund): Adjusting to Lower Commodity Prices, October 2015. [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/pdf/text.pdf>
2. World Investment Report 2014. Investing in the SDGs: An Action Plan [Electronic Resource]. – Mode of access: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_en.pdf
3. Sub-Saharan Africa. Navigating Headwinds [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2015/afr/eng/pdf/sreo0415.pdf>
4. Annual Report 2015 (International Monetary Fund). [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2015/eng/index.htm>
5. Millennium Development Goals Report 2015. [Electronic Resource]. – Mode of access: [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf)
6. Sustainable development goals. 17 Goals to Transform Our World. [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
7. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 (A/70/L.1). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://daccess-ods.un.org/TMP/2789427.04200745.html>

Науковий керівник

доктор економічних наук., професор Івашук І.О.

**Галина Долгопола, Ірина Смик
(Івано-Франківськ, Україна)**

ВИЗНАЧЕННЯ ПОТРЕБ ЩОДО ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІЙНИХ СИЛ НАСЕЛЕННЯ ТА ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ У 2015 – 2016 РОКАХ

Туристична галузь на сьогодні складає невід'ємну частину розвитку економіки. Крім того туризм, вважається одним з найефективніших засобів задоволення постійних людських потреб, адже потреба у рекреації, відновленні потенційних сил, прагнення і потяг до пізнання навколишнього світу завжди є чи неосновною потребою людини.

Попри важку політичну і економічну ситуацію в нашій державі, туризм продовжує активно розвиватись, особливо у Карпатському регіоні. Про це свідчать власні дослідження, що були проведені з метою визначення потреб мешканців Івано-Франківська та гостей у рекреації, аналізу туристичної привабливості Карпат та економічної спроможності людей відпочивати у 2015-16 роках.

В нашому дослідженні помітно тенденцію та позитивну динаміку розвитку туристичної галузі України, як туристичної привабливої країни. Майже кожен з опитуваних, відпочиває, або потенційно може відвідати Українські Карпати.

Карпатський регіон на шляху активного розвитку туристичної сфери завдяки наявності різноманітних рекреаційних ресурсів, сфера туризму активно нарощує обсяги виробництва та реалізації туристичного продукту.

Населення України, як і будь-якої країни, людство в цілому має рекреаційні потреби, тобто необхідність відновлення, зміцнення і розширення власних фізичних і духовних сил.

Значення кваліфікованої, освіченої робочої сили, так званого людського фактора, у сучасному господарстві постійно зростає. Швидкі зміни в технології, організації виробництва, постійне впровадження новацій вимагають від працівників не лише високої кваліфікації, а й відмінних психофізичних кондицій, вміння швидко адаптуватися до перманентних змін. У цих умовах рівень рекреаційних потреб працівників не просто зростає. Диверсифікованими стають вимоги до структури рекреаційних послуг. В усіх сферах людської діяльності вартість роботи людей найвищої кваліфікації постійно зростає. Деякі галузі господарства відчувають брак висококваліфікованих спеціалістів. Отримуючи великі винагороди за роботу, все більша кількість людей змушена постійно й інтенсивно працювати. Вони не встигають відновлювати власні життєві сили і змушені шукати їх у організованих відповідним чином відпочинку і лікуванні. У наш час ставлення працівників до відпочинку трансформувалося від неусвідомленої до усвідомленої потреби [1].

Дослідження потреб у рекреації було проведене у формі опитування (анкетування), яке складалось з 7 найпоширеніших питань. Анкетування – це вид опитування, який передбачає опосередкований збір первинної вербальної інформації за допомогою анкети, яку респондент заповнює самостійно.

Використовували індивідуальне і групове роздаткове опитування, при якому респонденти отримували анкети безпосередньо з рук дослідника.

Специфіка групового анкетування полягає в тому, що проводиться опитування невеликої (20-25 осіб) групи людей у спеціально відведеному місці у присутності анкетерів. Цей метод використовували при анкетуванні груп учнівської та студентської молоді, працівників сфери освіти та гостей міста.

Нас цікавило, чи надають українці перевагу відпочинку в Карпатах, та чому саме Карпати. Результати досліджень свідчать, що основною метою відпочинку є рекреаційні властивості регіону, чисте гірське повітря та наймовірні краєвиди. Цікавою теж видалась відповідь, що українці повинні відпочивати у своїй країні, щоб долучитись до кращого розвитку економіки нашої країни.

Серед основних чинників рекреації найбільш привабливими визначили такі: спокій – 20% респондентів, гірське повітря – 45%, мальовничі ландшафти – 25%, можливість займатися екстремальними видами туризму 10%.

Наступним було питання, яку категорію житла вибирають респонденти, враховуючи власну фінансову спроможність та вподобання. Лідером виявились приватні котеджі – 65%, готелі – 25%, намети – 10%.

На питання щодо рівня комфортності та оснащення номеру для проживання отримано відповіді: наявність швидкісного інтернету – 70%, душ, ліжко, чиста постіль – 20%, байдуже – 5%.

Також, ми поцікавились, які сувеніри привозять туристи з Карпат. Найпоширенішою відповіддю є дрібна сувенірна продукція, проте туристи віддають перевагу також і карпатським винам та чаю: сувеніри – 60%, місцеві алкогольні напої - 25%, карпатські чаї – 5%, нічого – 2%, інше – 5%.

Відповіді на питання щодо суми, яку туристи готові витратити в день, отримали такі: 400-600 грн - 75%, до 400 грн - 10%, 600-1000 – 10%, від 1000 грн – 5%.

Важливим для нас було питання, як туристи організують, чи планують організацію рекреації: самостійно – 97%, через турфірму – 3%.

І останнє питання, що було запропоновано респондентам, які саме місця вони відвідують, планують відвідати, надають перевагу: м. Яремче – 60%, ТК “Буковель” - 20%, Ворохта – 5%, Татарів – 5%, Верховина – 5%, Косів – 2%, інше – 3%.

Зрозуміло, що питання даного анкетування прості й не охоплюють мету наших досліджень. Та це тільки один з етапів.

Перш за все варто зазначити, про необхідність сприйняття туристичної галузі України як доволі динамічної галузі, котра тісно пов'язана з тенденціями економічного розвитку нашої країни. Зокрема про тісний взаємозв'язок туристичної галузі з економікою зазначає вітчизняна дослідниця Кожухівська Р. [2].

В той же час, туристична галузь надзвичайно конструктивно впливає на розвиток таких секторів економіки, як:

- транспортну галузь, адже завдяки якісному транспортну забезпеченню можливим є не тільки забезпечити стале прибуття туристів, але й забезпечити надання додаткових послуг супроводу, підвищення якості додаткових послуг, що конструктивно впливатиме на подальший розвиток туризму, як в західному регіоні так і в Україні загалом;

- торгівельну галузь – завдяки сталому потоку туристів та розвитку туристичної галузі збільшуються, відповідно, об'єми продажу та зростає динаміка попиту і пропозиції не тільки на ринку продажу сувенірної продукції, але й загалом на ринку послуг. Адже в сучасному світі пересічний турист більш вимогливий, як до ринку послуг так і до ринку товарів, що продаються на певній туристичній території. Відповідно, завдяки збільшенню туристичного потенціалу окремих регіонів, збільшується і торгівельний баланс, що конструктивно впливає на розвиток економіки зазначених регіонів;

- формування вимог до якості продукції сільського господарства, що створює умови для перспективних тенденцій розвитку такого виду туризму, як еко - туризм та зелений туризм, що невід'ємно пов'язані із розвитком сільського господарства конкретних туристичних регіонів, не зважаючи чи це регіони західної України чи регіони півдня України.

- розвиток туристичної інфраструктури з врахуванням визначених оптимальних розташувань туристично-рекреаційних систем, соціокультурних і природно-рекреаційних об'єктів, оскільки конкурентоспроможність району, як і його привабливість для потенційних відвідувачів, посилюється при умові більшої концентрації унікальних рекреаційних ресурсів на його території [3, 88].

Попри конструктивну роль туристичної галузі в умовах сучасної України, варто також зазначити і негативні тенденції, що доволі деструктивно впливають на розвиток не тільки туризму, але й економіки загалом. Перш за все варто підкреслити, що як на туризм так і на економіку нашої країни негативно впливає конфлікт на «Сході». До прикладу, Світовий банк опублікував результати свого дослідження «Ведення бізнесу 2014», у якому Україна зайняла 112-е місце з 189 країн [4, р. 3]. Через такі деструктивні тенденції бачимо низьку активність західних інвесторів, зокрема в туристичній галузі. Доволі неоднозначним залишається питання подальшого спаду економіки в глобальних масштабах, що також негативно впливає на економічну ситуацію в нашій державі у 2016 році.

Як зазначає дослідник Дяченко Л., потрібно забезпечити пріоритетний розвиток туристичної галузі з обов'язковою підтримкою держави [5].

Вважаємо, що в подальшому дослідження туристичної галузі України та її взаємодії і рефлексії на економічну ситуацію буде актуальним, а прогнозування та планування цих тенденцій допоможе більш чітко проаналізувати усі негативні та позитивні сторони розвитку туризму в західному регіоні та Україні загалом.

Література:

1. Масляк П.О. Рекреаційна географія/ Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008. - 343 с.
2. Кожухівська Р.Б. Туризм в Україні: стан, фактори та перспектива розвитку / Р.Б. Кожухівська // Вісник Донецького національного університету, сер. Економіка і право. – 2010. – Вип.1. – С. 84–86.
3. Долгопола Г. Є., Коробейникова Я. С. Застосування методів кластерного аналізу для оптимізації туристичної інфраструктури. Збірник наукових праць. Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму. Січень-червень, 2014.
4. Doing Business 2014. – Washington: International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2014. – 249 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://investinbelarus.by/docs/Report.pdf>
5. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу. – К.: Центр уч-бової літератури, 2009. – 224 с.

**Василь Калінчик, Лариса Несен, Костянтин Гречкосій
(Київ, Україна)**

ЗАСТОСУВАННЯ ЦЕНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ТА ПОНЯТТЯ ТЕХНОЦЕНОЗУ ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Вступ. Закони розвитку техніки і живої природи, що складається з окремих особин, мають багато спільного. Тому представляється можливим описувати складні технічні системи з точки зору ценології.

Сучасне промислове підприємство має в своєму складі складні технологічні, теплотехнічні, електричні, телефонні та інші мережі. Це комплексне господарство є системою нового типу, де властивості системи не випливають із сукупності властивостей її окремих елементів. Подібні системи такої складності розглядаються в інших напрямках науки як ценози (біогеоценози, техноценози, ценози в соціальній сфері і т.д.). Прикладом може бути електричне господарство великого підприємства.

Мета роботи. Проаналізувати можливість застосування ценологічного підходу до дослідження електроенергетичних систем, та використання ранжування для оцінки стану техноценозів, з точки зору енергоефективності.

Викладення основного матеріалу. Застосування ценологічного підходу до дослідження складних технічних систем та термін «техноценоз» було запропоновано в 1974 р Б. І. Кудріним [1]. Він визначив техноценоз як обмежену в просторі і часі спільноту всіх елементів (неподільних технічних виробів-особин). Найбільш ефективним інструментом оцінки стану техноценозу, який має чітко сформульований математичний апарат, заснований на засадах термодинаміки є ранговий аналіз - метод дослідження великих систем, що має на меті їх статистичний опис, а також оптимізацію, використовує в якості основних критеріїв форму і параметри рангового H -розподілу.

Практична реалізація аналізу стану техноценозу відбувається за наступним алгоритмом [2]:

- 1) Інформаційний етап: а) виділення техноценозу; б) визначення переліку особин в техноценозі; с) завдання параметрів, що досліджуються; д) параметричний опис техноценозу.
- 2) Аналітичний етап: а) побудова табульованого рангового розподілу; б) побудова графічних рангових параметричних розподілів; с) апроксимація розподілів; д) побудова смуги оптимальних розподілів техноценозу і порівняння отриманих результатів.
- 3) Оптимізація техноценозу.

1) Інформаційний етап. Інформаційний етап рангового аналізу передбачає виділення об'єкта дослідження. Об'єкт дослідження розглядається не як єдиний технічний виріб, а як сукупність безлічі технічних засобів різних видів, не пов'язаних між собою сильними зв'язками. Для зниження величини похибки, необхідно зробити більш ретельну вибірку особин техноценозу з визначенням їх технічних параметрів. Параметричний опис об'єкта дослідження необхідно оформити у вигляді відповідної бази даних, що містить максимально систематизовану і стандартизовану, досить повну, і в той час без зайвих відомостей, інформацію про особини техноценозу. Серед параметрів необхідно визначити функціонально значущі, що піддаються фізичному вимірюванню і доступні для дослідження дані.

Інформаційний етап аналізу завершується складанням підсумкової єдиної бази даних, в якій представлені всі об'єкти - особини техноценозу на фіксований момент зі вказівкою значень параметрів, що досліджувались.

2) Аналітичний етап. Аналітичний етап аналізу фактично зводиться до побудови рангових параметричних розподілів об'єкту дослідження. Ранговий розподіл - дискретна спадна послідовність значень параметрів, упорядкована таким чином, що кожне наступне число менше попереднього (або іноді рівне) і розташовано у відповідність до рангу (номеру по порядку) [3].

Кожен ранговий розподіл техноценозу є графічним зображення сукупності точок, отриманих за емпіричними даними. Приклад графічного зображення розподілу наведено на рис. 1.

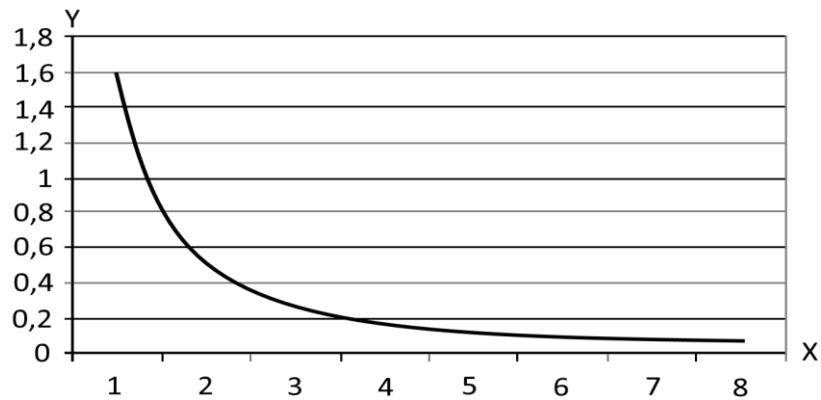

Рисунок 1 – приклад графічного зображення H-розподілу ценозу

Для кожного розподілу існує своє скінченне число точок:

$$\{R_n\} = (x_1; y_1); (x_2; y_2); (x_3; y_3); \dots; (x_n; y_n)$$

Якщо об'єкт дослідження можна проранжувати за певним параметром, то розподіл називається ранговим параметричним. З точки зору енергоефективності електроенергетичних систем, у техноценозі параметрами ранжування можуть бути номінальна електрична потужність, обсяги генерації, фактичні об'єми споживання електроенергії, ККД, тривалість роботи і ін., А особинами, які ранжуються - джерела електроенергії, споживачі, лінії електропередачі, і ін.

За даними отриманого параметричного розподілу виконується процедура апроксимації і складається аналітичний вираз розподілу, знайдений з мінімальною похибкою. В якості стандартної функції для аналітичного опису визначимо вираз з двома параметрами (на підставі закону Ципфа [3]):

$$W(r) = \frac{W_0}{r^\beta}, \text{ де } W_0 \text{ і } \beta - \text{ параметри розподілу}$$

Цей вираз має певні переваги - для його складання досить визначення тільки двох незалежних параметрів (відповідно - W_0 і β). В інших випадках кількість необхідних параметрів збільшується. Подальший аналіз проводиться з використанням знайденого аналітичного виразу і його параметрів.

3) Етап оптимізації. Процедура оптимізації техноценозу полягає в графічному порівнянні реальної кривої, побудованої за емпіричними даними, з ідеальною, побудованою аналітично, як на рис.2. Після зроблених побудов роблять висновок: що практично потрібно зробити в ценозі, щоб точки реальної кривої прагнули до ідеальної. Чим ближче експериментальна крива розподілу наближається до ідеальної кривої, тим стійкіше система [4].

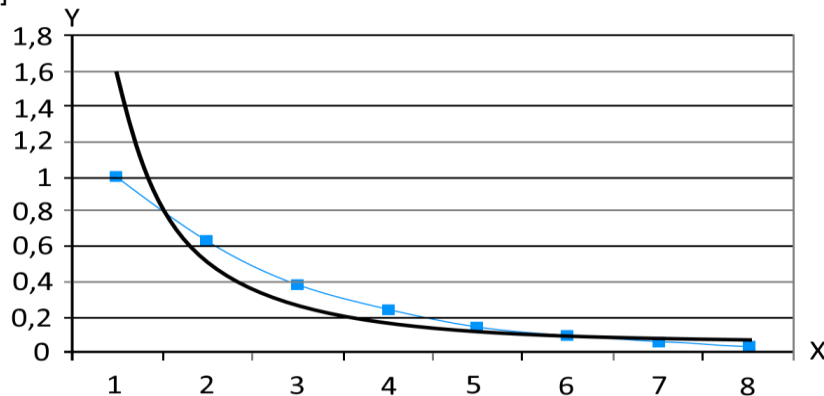

Рисунок 2 – графічне порівняння аналітичної (апроксимованої) кривої розподілу з емпіричними даними розподілу техноценозу.

Процедура оптимізації будь-якого ценозу (визначення способів, засобів і критеріїв його поліпшення) спрямована на усунення аномальних відхилень на ранговому розподілі: 1) експериментальний графік не є гіперболою; 2) реальна гіпербола не входить в смугу оптимальних станів. 3) експериментальна крива, в порівнянні з теоретичної, має «горби», «впадини» і «хвіст»; 4) деякі експериментальні точки випадають з ідеального розподілу;

Після виявлення відхилень визначаються особини, «відповідальні» за аномалії, і обираються першочергові заходи щодо їх усунення.

Для процесу оптимізації визначено шість процедур.

Перша процедура - визначення напрямку трансформації техноценозу (відносно ідеального стану). Виявляються стратегічні напрямки необхідних змін.

Друга процедура - усунення аномальних відхилень на розподілі (відносно ідеальної кривої). Дана процедура дозволяє визначити аномальні локальні центри необхідних змін.

Третя процедура - перевірка проведеної оптимізації техноценозу. Для виконання даної процедури необхідно зібрати інформацію про техноценоз за кілька розглянутих проміжків часу.

Четверта процедура - номенклатурна і параметрична оптимізація техноценозу. Номенклатурна оптимізація - цілеспрямована зміна набору видів (номенклатури) особин. Параметрична оптимізація - цілеспрямована зміна параметрів окремих особин. Між параметричної та номенклатурної оптимізацією існує фундаментальна взаємозв'язок. Здійснити одну процедуру без іншої неможливо.

П'ята процедура - параметричне нормування. Для даної процедури необхідно мати видовий і параметричний розподіл одного техноценозу. Суть його полягає в поєднанні в одній системі координат вказаних розподілів з подальшою побудовою додаткового графіка, який їх пов'язує. Отримана діаграма дозволяє, задавшись вимогами до чисельності виду, визначити його видоутворюючі параметри і навпаки.

Шоста процедура - оптимізація за функціональними (не видоутворюючими) параметрами особин.

Для проведення оптимізації техноценозу відповідно до побудованих графіків розподілів необхідно визначити його ідеальний розподіл, в якому $\beta = 1$. Закон оптимальної побудови техноценозу визначає, що ідеальний стан об'єкта дослідження описується наступним виразом:

$$\left\{ \begin{array}{l} \sum_{j=1}^{\infty} \left(\int_0^{\infty} W_j(x) dx \right) = \int_0^{\infty} \Omega(y) dy \cdot \sum_{j=1}^{\infty} \left(\int_{r_{ji}}^{r_{ji+1}} W_j(x) dx \right) = W_{\Sigma} = const \\ \sum_{j=1}^{\infty} \left(\int_{r_{ji}}^{r_{ji+1}} \omega_j(x) dx \right) = \sum_{j=1}^{\infty} \left(\int_{r_{ji}}^{r_{ji+1}} \mu_j(x) dx \right) = \frac{W_{\Sigma i}}{2} = const \\ \int_{r_{ji}}^{r_{ji+1}} W_j(x) dx = \Lambda(r_{Bi}) \cdot M[W_j(r_{ji})] = W_{\Sigma \mu} = const \\ r_{ji} = \int_{r_{Bi}}^{\infty} \Lambda(x) dx \\ \sum_{j=1}^{\infty} \left(\int_0^{\infty} \omega_j(x) dx - \int_0^{\infty} \mu_j(x) dx \right) = 0 \\ \sum_{j=1}^{\infty} \left(\int_0^{\infty} \omega_j(x) dx + \int_0^{\infty} \mu_j(x) dx \right) = \sum_{j=1}^{\infty} \left(\int_0^{\infty} W_j(x) dx \right). \end{array} \right.$$

де $W_j(r)$ – ранговий параметричний розподіл особин техноценозу за j -тим параметром;

$\Omega(y)$ – видовий розподіл техноценозу (y – потужність популяції);

$\Lambda(r_B)$ – ранговий видовий розподіл видів техноценозу;

r_{ji} – параметричний ранг i -го виду за j -тим параметром;

r_{Bi} – видовий ранг i -го виду техноценозу;

$\Lambda(r_{Bi})$ – кількість особин i -го виду в техноценозі (потужність популяції);

$M[W_j(r_{ji})]$ – математичне очікування значення j -го параметра для особин i -го виду;

W_{Σ} - сумарний параметричний(енергетичний) ресурс, необхідний системі для виконання функціонального призначення;

$\omega_j(r)$ – ранговий параметричний розподіл особин техноценозу за j -тим параметром, який характеризує корисний ефект (видоутворюючим);

$\mu_j(r)$ – ранговий параметричний розподіл ранговий параметричний розподіл особин техноценозу за j -тим параметром, який енергетичні затрати (функціональним);

x – неперервний аналог рангу.

Однак досягти такого стабільного і довгострокового стану системи на практиці неможливо, через те, що техноценоз постійно змінюється. Для досягнення такого співвідношення техноценоз необхідно абсолютно ізолювати і виключити зовнішні впливи, що теж неможливо [5]. Найоптимальнішою є конфігурація системи, яка аналітично описується апроксимуючим виразом рангового розподілу:

$$W(r) = \frac{W_0}{r^{\beta}}, \text{ де параметр } \beta \text{ знаходиться в діапазоні } 0,5 \leq \beta \leq 1,5$$

Відповідно до цього визначається певний діапазон оптимальних станів системи, графічно він відображається у вигляді деякої смуги розподілів на графіку рангового розподілу. Це і є сукупність можливих оптимальних станів системи.

Після аналітичного визначення та графічної побудови цієї смуги оптимальних значень для техноценозу можна сформулювати заходи щодо оптимізації системи та приведення до більш ефективного стану.

Висновок. Застосування ценологічного підходу до електроенергетичних систем, може стати ефективним способом оцінки їх енергетичної ефективності. Завдяки виділенню техноценозів можливо провести детальний аналіз електроенергетичних систем, у тому числі з точки зору енергетичної ефективності. Це дає змогу намітити стратегічні напрямки подальшого розвитку, та які для цього необхідно провести зміни в системі.

Література:

1. Кудрин Б.И. Классика технических ценозов. Общая и прикладная ценология. Вып. 2. «Ценологические исследования»- Томск: Томский государственный университет - Центр системных исследований, 2006. – 220 с.
2. Гнатюк В.И. Закон оптимального построения техноценозов: монография. 3-е изд, перераб и доп. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2014 – 382-385 с.
3. Бялко А. В., Трубников Б. А., Трубникова О. Б. Эмпирический закон Парето - Ципфа - Кудрина и общая теория конкуренции // Общая и прикладная ценология. 2007. - №4. - С. 20-24.
4. Гнатюк В. И. Лекции о технике, техноценозах и техноэволюции. Курс лекций. — Калининград: 2000. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий
5. Гнатюк В.И., Северин А.Е., Гринкевич С.Н. Программный комплекс «Электропотребление объекта техноценологического типа» // Электрика, 2004. -№6. - С. 31-34.

Айнур Кусаинова
(Астана, Қазақстан)

ТУРИСТИК КЛАСТЕРДІ ДАМУҒА АРҚЫЛЫ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ

Президент Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсанда жасаған «Қазақстан-2050» стратегиясы атты халыққа жолдауы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» республика алдына 2050 жылға қарай әлемнің отыз дамыған елі қатарынан табылуды мақсат етіп қойды. «Қазақстан-2050» стратегиясын іске асырудың басты құралы кластер болуға тиіс екенін баса айтамыз, өйткені сонда ғана бизнес, ғылым және мемлекеттің өзара әрекеттесуі жолымен синергетикалық нәтиже пайда болып, «үш шиыршық» моделі жұмыс істей бастайды. Осыны ескерген мемлекет басшысы мынадай міндеттер қойды: кластерлік даму модельдерін белгілеу; перспективалы ұлттық кластер қалыптастыру бойынша «жол картасын» жасау; перспективалы ұлттық кластер қалыптастыру Концепциясын жасау [1].

Жаһандану заманында Қазақстанда перспективалы ұлттық кластер қалыптастырып, дамуға бәсекеге қабілеттілікті арттыруда, тікелей шетелдік инвестиция тартуда және сыртқы экономикалық интеграцияны жандандыруда тиімді механизм қызметін атқарады. Отандық кластерлердің қосымша құн жасау жаһандық тізбегіне қосылуы кәсіпорындардың халықаралық бәсекеге қабілеттілігінің биіктеуі арқылы ұлттық технологиялық базаның айтарлықтай деңгейге көтерілуіне, экономикалық өсу қарқыны мен сапасының жоғарылауына жол ашады. Елімізде кластерлік даму болса, ол экономиканың бәсекеге қабілеттілігін көтерудің және мемлекеттік - жеке серік-тестік механизмдеріне қарқын берудің бір шарты болып табылады [2].

Кластерлік дамудың мақсаты – перспективалы ұлттық кластерді құрайтын отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, ғылым мен бизнестің, жеткізушінің, жабдықтаушының, арнаулы өндірістік және сервистік қызметтің, ғылыми-зерттеушілік және білім беру ұйымдарының бірлесуі есебінен жоғары қарқынды экономикалық өсуін, ұлттық экономиканың әртарапта-нуын және жетілуін қамтамасыз ету [3].

Кластер түсінігін экономикаға енгізген әлем елдерінің 100-ден аса салаларын зерттеген Майкл Портер. Гарвард университетінің профессоры Майкл Портер «Бәсекелестік» атты кітабында «Кластер немесе өнеркәсіп топтарын белгілі бір сферада қызмет ететін және іскерлік біртұтастығы мен бірін бірі толықтыруымен сипатталатын географиялық көршілес өзара байланысты компаниялар мен ұйымдар тобы» деп қарастырған. Кластерлер өзінің тереңдігі мен күрделілігіне байланысты әртүрлі формада болады, ал көп жағдайда дайын өнім компаниялары немесе сервистік компаниялар; өндірістік факторларын, машина компоненттерін, сондай-ақ сервистік қызметті тасымалдаушыларды; қаржы институттарын, сәйкес сала фирмаларын қамтиды. Кластерлер – бұл географиялық белгілері бойынша жинақталған, өзара байланысты компаниялар тобы, маманданған тасымалдаушылар, қызмет көрсетуші компаниялар, сәйкес саладағы фирмалар, сондай-ақ белгілі бір аймақта олардың қызметімен байланысты ұйымдар (мысалы, университеттер, стандартау агенттіктері, сауда бірлестіктері) бәсекелесетін, сонымен қоса бірлесіп жұмыс жасайтын топ жиынтығы [4].

Кластер тұжырымдамасы ұлттық, аймақтық және қалалық экономикалардың жаңа таным-тәсілін ұсынады, сонымен бірге бәсекеге қабілеттілікті арттыруға ұмтылған компанияның, үкіметтің, басқа да ұйымдардың жаңа рөліне, маңыздылығына бағытталған. Бизнестің белгілі бір саласында айтарлықтай бәсекелі жетістік үшін критикалық массаны құра отырып, кластерлер әсіресе прогрессивті экономикасы басым елдердің кластері, тәжірибе жүзінде кез келген ұлттың, аймақтың, тіптен елдің экономикасының айрықша көрсетілген ерекшелігі болып табылады.

Майкл Портер бойынша екі мысал айқын көрсетілген: Жапонияда кластерлердің көлденең бағытта даму тенденциясы байқалады, өйткені, танымал Жапон компаниялары тектес салаларға кіруге белсенді түрде тырысады, бұған олардың мақсатының табиғаты мен ішкі әртараптануға деген бейімділігі мүмкіндік тудырады. Италияда кластерлер тік бағытта дамуда, өйткені жаңа компаниялар бұрынғыдан да көбірек маманданған орындарға қызмет көрсету үшін бөлініп шығады және жабдықтаумен шұғылдана бастайды. Кластерлер даму үдерісінің негізінде сатып алушы салалар, жабдықтаушылар және біртектес салалар арасында қажеттілік, техника мен технология жөніндегі ақпарат алмасу жатыр. Осындай өзара алмасу жүзеге асырылған кезде, сонымен қатар әр салада белсенді бәсекелестік қолдау тапқанда бәсекеге қабілеттіліктің өсуі үшін ең қолайлы жағдай жасалады.

М. Портер «бәсекелік ромб» жүйесін құрған. Оларға:

Факторлық шарттар: табиғи және адам ресурстары, ғылыми – ақпараттық потенциал, капитал, инфрақұрылым жатады.

Ішкі сұраныс заттары: сұраныс сапасы, халықаралық нарықта сұраныстың дамуы, сұраныстың жалпы жағдайы [4].

Қазақстанда келешегі бар ұлттық кластерлерді қалыптастыру және дамытудың негізгі қағидалары келесідей:

- «Қазақстан-2050» стратегиясы міндеттерінің сабақтастығы, бұл жағдай экономикалық өсудің басымы бағыттарын және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін дамытуды қамтамасыз етеді;

- кластерлік бастамаларға қозғау салу үшін бір тәртіппен қимылдауды қамтамасыз ететіндей бизнес, ғылым және мемлекеттің өзара байланысы арқылы «үш шиыршық» құру;

- халықтың кәсіпкерлік белсенділігінің, өндірістік инновацияның және аймақтағы инвестициялық тартымдылықтың артуына қолайлы жағдай тудыруды көздеген мемлекеттік қолдау таныту арқылы кластерлік бастамаларды ынталандыру;

- стратегиялық маңызы зор аймақтық кластерлік жо- баларды іске асыруға бағытталған жекешелік-мемлекеттік серіктестіктің жаңа түрлерін дамыту;

- кластерді қалыптастыру және дамыту кезіндегі барлық маңызды белгілер мен әлеуеттерді ескеретін жүйелілік;

- ұлттық кластерлерді қалыптастыру және дамыту бағыттары мен кезеңдері жайлы ақпараттың қолжетімділігі, бұл өз кезегінде аймақтық және жергілікті кластерлердің тиімді жұмыс істеуіне халықтың белсенді түрде қатысып, селбесуіне әсер етеді.

Кластердің негізгі белгілері мынадай:

- кластерге қатысушының отандық және халықаралық саудадағы берік бәсекелестік ұстанымы әрі үлкен экспорттық әлеуеті; мультифакторлық өнімділік немесе өнім мен қызмет экспортының биік деңгейі бәсекеге 25 қабілеттіліктің көрсеткіші ретінде қарастырылуы мүмкін;

- аумақтың бәсекелік артықшылығы, оған оңтайлы географиялық орналасушылық, кадрлық ресурс, жеткізушінің, толықтаушының және сервистік қызметтің, арнаулы оқу орны мен зерттеу ұйымының және қажетті инфрақұрылымның болуы жатады;

- кластерге қатысушылардың географиялық шоғырлануы мен жақын орналасуы өзара белсенді әрекеттесуіне мүмкіндік береді;

- қатысушылар саны кластерлік өзара әрекеттесудің пайда болуына жеткілікті болуы; кластерді құрайтын кәсіпорындар мен ұйымдарда жаңа жұмыс орындарын ашу көрсеткішін индикатор ретінде қарастыруға болады;

- кластер мүшелерінің өзара ұтымды әрекеттесуі, оған субконтракция тетіктерін пайдалану, кәсіпорындардың білім беру және зерттеу ұйымдарымен серіктестігі, ішкі және сыртқы саудада тауар мен қызметті ұжымдаса өткізу бойынша жұмысты үйлестіру тәжірбиесі де жатады;

- орташа алғанда бүкіл ел бойынша басқа да ұқсас бизнес саласы мен аясындағы кәсіпорындармен салыстырғанда кластер мүшелерінде жаңа жұмыс орындарын ашу қарқынының, пайда мен түсімнің жоғары деңгейлігі [3].

Қысқасы, инновациялық, аймақтық және жергілікті кластерлер аймақ ішіндегі өндіріс күштерінің тұтас географиясын түзуге тиіс, Қазақстанның барлық әкімшілік-аумақтық құрылымдарының ортақ стратегиялық түпкі мақсатын іске асыруға негіз болуға тиіс. Осы тұрғыдан алғанда кластерді келесідей типтерге жіктеу қажет:

1. Өнім кластері, бұларға өнім шығаратын кәсіпорындар кіреді.

2. Технологиялық кластер, бұл технологиялық процестерді жетілдіру үшін құрылады.

3. Инновациялық кластер. Бұлар ақпараттық техно- логия, биотехнология, жаңа материалдар секілді «жаңа секторларда», сондай-ақ шығармашылық өмірге байланы- сты қызмет секторларында жүзеге асады. Инновациялық кластер өзіне технологияны, жоғары оқу орыны мен ғылыми зерттеу институтында жүргізілген ғылыми жұмыс нәтижелер саудаға бейімдеу барысында пайда болған көптеген жаңа субъектілерді қосады.

4. Туристік кластер. Бұлар туристік оператор, қонақүй, қоғамдық тамақтану секторы, сувенирлік өнім шығарушылар, тасымал кәсіпорындары секілді туристерді күтуге байланысты әртүрлі сектор кәсіпорындарынан тұрады.

5. Тасымал – логистикалық кластер жолаушылар мен жүкті сақтау, алып жүру, жеткізу саласына маманданған субъектілер мен инфрақұрылым кешенінен тұрады. Тасымал – логистикалық кластер айтарлықтай транзиттік әлеуеті бар аймақта дамиды.

6. Аралас типтегі кластер әртүрлі типтегі кластердің белгілерін қамтиды.

7. Дискреттік кластер автомобиль жасау, авиациялық өнеркәсіп, кеме жасау, қозғауыш жасау, машина жасау кешенінің басқа да салаларынан, сондай-ақ құрылыс саласы ұйымдары мен құрылыс материалдары өндірісінен тұрады.

8. Процестік кластерді химиялық, целлюлоз-қағаз, металлургия, ауыл шаруашылығы, тағам өнеркәсібі сияқты үдерістік салаға жататын кәсіпорындар құрайды [3].

Туризм саласын экономикамыздың маңызды саласына айналдыру үшін жасалған бағдарлама аз емес. Орта Азиялық аймақтың туризм орталығына айналдыру үшін бәсекеге қабілетті туристік индустрия құру қарастырылыпты. Аталмыш бағдарламада «туризм» кластерінің пилоттық жобасын іске асыру қолға алынған. Онда қонақүйлер жүйесі, Ұлы Жібек Жолы үлгісінде керуен-сарайлар мен өзге де маңызды туристік маршруттардың құрылысына жағдай жасалатын болады. Инвестжобалар бойынша ұсыныстар негізінде аймақтық мөлшерде база қалыптасқан. Алғашқы кезеңде 90 инвестжоба сарапталып, жинақталды. Олардың 11-і 386 млн АҚШ долларына өзектірек саналып алынды, және «Қазына» тұрақты даму қорына мемлекеттік қолдау көрсету үшін жіберілді. Жалпы кластер дегеніміз – бұл бір салада жұмыс істейтін, біріккен немесе бір бірін толықтыратын кәсіпорындар мен оларға жанама ұйымдардың өзара жақын орналасқан және байланысқан тобы. Кластер ауданды немесе тіптен жақын орналасқан қала немесе көрші елді қосып ала отырып, бір қаланы қамтуы мүмкін [5].

Туристік кластер дегеніміз — туризм инфрақұрылымындағы салалардың жиынтығы. «Кластер» ұғымы математика, астрономия және музыка салаларында қолданылатын, қазіргі кезде экономикалық әдебиетте де кең қолданысын тапты. «Кластер» термині (ағылшын тілінен «сізіег» жиынтық) типтес нысандардың жиынтығы деген ұғымды білдіреді.

Туристік кластер — туризм индустриясы, онда негізгі қозғаушы күш — мемлекет тарапынан қолдауды қажет ететін туристік ұйымдар. Туризм кластерінің бәсекелік мүмкіншілігін арттыру бірнеше кезеңдерден тұрады: 1) факторлар кезеңі; 2) инвестициялау кезеңі; 3) жаңалықтар енгізу кезеңі; 4) кеңінен даму кезеңі. Алғашқы үш кезеңде туризм кластерінің бәсекелік мүмкіншілігі артады [6].

Туристік кластердің бәсекелік (экономиканың басқа салаларымен және басқа елдердің туризмімен салыстырғанда) мүмкіншілігін арттыратын жеке өлшемдерді қарастыратын болсақ, онда туризмнің кластерлік дамуының факторлар өлшемі бойынша Қазақстан туризм дамуының факторларына өте бай.

Нарықтық экономика жағдайында туристік кластерді құру экономиканың ең перспективалы салаларының бірі болып табылады. Туризм ХХІ ғасырдың маңызды саласы болып саналады, оның үлесі Еуропада ЖІӨ-нің жиынтық көлемінен 1/5-1/6 құрайды.

Қазақстанда орташа жылдық туризм 30-50 млрд теңге шамасында құрайды. Сарапшылардың бағалауы бойынша, оның ЖІӨ-гі үлесі шамамен 2-3% құрайды, сол уақытта дамыған елдерде туризмнің үлес салмағы 30% - ға дейін жетеді.

Қазақстанда туризмді дамыту мәселесіне қадаммен жақындаудамыз. «Туристік саланы дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы» әзірленді. Отандық туристік саланың орталықтары мен локомативтеріне айналатын бес аймақ анықталған. Салалық нарықтың ұзақ мерзімді даму үрдісіне егжей-тегжейлі талдау жүргізіліп, туристік объектілерді сегменттеу мәселесінде түсінушілік бар. Және ең соңында қазақстандық туризм дамуы үшін қабілетті қуатты мотиватор болуға лайықты, жақында пайда болған және шақыруға лайықты - Астанада ЕХРО-2017 Бүкіләлемдік көрменің өткізілуі [6].

Бұл жерге жан-жақты тоқталып, және нақтыласақ - туристік индустрияны дамыту бойынша Қазақстанның жоспарлары кластерлік тәсілге сүйенеді. Бұл елді сол немесе өзге де тақырыптық мамандандырудағы туристік инфрақұрылымды құру тұрғысынан неғұрлым тартымды аймақтарға бөлу. Болашақтағы заманауи туристік саланың құрылуы үшін әдіснамалық және тұжырымдамалық негіздерді құру бойынша мемлекет Басшысының тапсырмасын орындай отырып, Қазақстандық индустрияны дамыту институтында бұл жұмыспен тығыз айналысты. Бес негізгі аймақтардың дамуына күш-жігерді шоғырландыруға шешім қабылданды, яғни олар: Астана, Алматы, Шығыс Қазақстан облысы, Батыс Қазақстан облысы және Оңтүстік Қазақстан [6].

Бірінші кластердің орталығында Қазақстанның астанасы – Астана орналасқан. Бұл кластерге қаланы қоршап тұрған барлық табиғи көрнекті орындар кіреді. Бұл Бурабай, Қорғалжын, Қарқаралы, Зеренді, Көкшетау және Баянауыл. Мұнда негізгі туристік өнім қала туризмі болады, атап айтқанда, MICE – туризм немесе іскерлік, сондай-ақ табиғи.

Шығыс Қазақстан кластері Шығыс Қазақстан облысының солтүстік және шығыс бөліктерін қамтиды. Өскемен қаласы кластердің орталығы болады, мұнда 6 маңызды туристік қызығушылық орындары айқындалған: «Бұқтырма» су қоймасы, Ертіс өзені – Зайсан көлі, Қатонқарағай МҰТП, Марқакөл көлі мен Қалжыр шатқалы, Риддер – Анатау мен Иванов таулары, Семей қаласы. Болашақта бұл кластер Шығыс Қазақстанның қалған бөліктерін, оның ішінде Алакөл мемлекеттік табиғи қорығын, «Берел» мемлекеттік тарихи-мәдени қорығын қамти отырып кеңейі мүмкін. Шығыс Қазақстан кластері «Табиғаттың ғажайып әлемі» ретінде сипатталып, экологиялық туризмді дамыту орталығы болады. Аталған кластерде әзірленетін негізгі туристік өнімдерге белсенді және қызық оқиғалы туризм, таулар мен көлдердегі демалыс жатады.

Алматы кластері - бұл Алматы қаласы мен Алматы облысының бір бөлігін қамтитын кластер. Алматы қаласы кластердің орталығы болады және онда мынадай басты туристік қызығушылық орындары айқындалған: петроглифтері бар Тамғалы археологиялық ландшафты (ЮНЕСКО нысаны), ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген «Алтын емел» МҰТП, Шарын шатқалы, Қапшағай су қоймасы, ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген Іле-Алатау МҰТП-мен Алматы қаласы маңындағы тау шаңғысы аймақтары, «Жаңа Іле» туристік орталығы. Болашақта кластер Алматы облысының басқа бөліктерін қосуы, сондай-ақ ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген жаңа туристік қызығушылық орындарын – Балқаш көлі, Ешкіөлмес петроглифтері бар Жетісу Алатау тау сілемдері, Ыстықкөл қорғандары мен «Жібек жолы» Сериялық трансұлттық номинациясына енгізілген объектілер (Талғар қалашығы, Боралдай сақ қорғандары) секілді жаңа орындарды ұсынуы мүмкін.

Алматы халықаралық тау шаңғысы туризмі және іскерлік туризмнің орталығы болады және «Қаладағы және таудағы ойын-сауық» кластері ретінде сипатталады. Аталған кластер ұсынатын негізгі туристік өнімдерге МІСЕ-туризм, мәдени туризм және турне, таулардағы және көлдердегі демалыс және қысқа мерзімді демалыс жатады.

Оңтүстік Қазақстан Қызылорда облысының орталық және шығыс бөліктерін, Оңтүстік Қазақстан облысының оңтүстік бөлігін, Жамбыл облысының оңтүстік-батыс бөлігін қамтитын кластер болып табылады. Шымкент қаласы кластердің орталығы болады, мынадай туристік қызығушылықтың орындары ұсынылған: Қожа Ахмет Яссауи кесенесі бар Түркістан қаласы, ортағасырлық Отырар қалашығының және ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген отырарлық алқаптың археологиялық объектілері, Сауран археологиялық кешені, Арпаөзен петроглифтері бар «Қаратау» мемлекеттік табиғи қорығы, ЮНЕСКО-ның алдын ала тізіміне енгізілген Ақсу-Жабағылы мемлекеттік табиғи қорығы, Сайрам-Өгем Мемлекеттік Ұлттық паркі, «Байқоңыр» ғарыш айлағы, Қызылорда қаласы, Сарыағаш қаласы, Тараз қаласы. Оңтүстік Қазақстан кластері «Ұлы Жібек жолының жүрегі» ретінде сипатталатын болады. Аталған кластерде әзірленетін негізгі туристік өнімдерге мәдени туризм мен турне жатады.

Батыс Қазақстан кластері бүкіл Маңғыстау облысын және Батыс Қазақстан облысының бір бөлігін қамтитын кластер болып табылады. Ақтау қаласы аталған кластердің орталығы болып табылады, мұнда мынадай туристік қызығушылық орындары орналасқан: Бекет ата, Шопан ата және Қараман-Ата жер асты мешіттері мен Омар мен Тұр кесенесі, Маңғыстау түбегіндегі қорымдар, Шерқала тауы, Қарақия-Қаракөл табиғат қорғау аймағы, Үстірт мемлекеттік табиғи қорығы, «Бөкей Ордасы» ескерткіштер кешені, «Кендірлі» шипажайы. Батыс Қазақстан кластері «Каспий Ривьерасы» ретінде сипатталатын болады. Аталған кластерде әзірленетін негізгі туристік өнімдерге жағажай туризмі, мәдени туризм және турне жатады. «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» халықаралық көлік дәлізін іске асыру аясында өңірлердің бірегей объектілері мен республиканың батыс және шығыс «шекара қақпаларындағы» тиісті жағдайлармен туристердің орналасуы, демалысы мен қажетті сервистік қызметтер алуы үшін қазіргі заманғы туристік инфрақұрылым құру көзделеді.[6]

Қазіргі уақытта «Алтын Емел» мемлекеттік ұлттық-табиғи саябағы, «Іле Алатау», «Шарын каньоны» ресурстарын тартумен бірге экологиялық туризм бойынша, сондай-ақ іскерлік туризм және Ұлы Жібек Жолы маршрутымен мәдени-танымдық туризм бойынша ең тартымды 10 туристік бағыттарды дамыту бойынша жұмыстар жүргізіліп жатыр.

Осылайша, қазақстанның бәсекеге қабілетті туризмінің қалыптасқан деңгейін сақтай отырып, әлемдік туристік нарықтағы отандық туристік нарықты дамыту мүмкіндігі өмір сүру деңгейін арттыру және халықты жұмыспен қамтуды ұлғайту, сапалы туристік қызмет үшін өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру және еліміздегі туризмнің тұрақты дамуы үшін жағдайларды қалыптастыруға жеткіліксіз болады. Туристік қызметтің даму мотивтері мен басымдықтарын, күш, мақсаттарын туристік кластер шеңберінде үйлестіру қазақстанның Орталық Азия аймағындағы туризм орталығы ретінде қалыптасу міндеттерін неғұрлым тиімді шешуге мүмкіндік береді [7].

Қолданылған әдебиеттер:

1. «Қазақстан-2050 стратегиясы» Н.Ә. Назарбаев: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» / Қазақстан Республикасының Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Астана, 14 желтоқсан, 2012ж
2. Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылдың екінші жарты жылдығында индустрияландыру Картасының жобаларын іске қосу бойынша жалпыұлттық телекөпірдегі баяндамасы. Астана, 25 желтоқсан, 2012ж
3. Еспаев С.С., Киреева А.А. «Ұлттық кластерлерді қалыптастыру және дамыту тұжырымдамасы» Еспаев С.С., Киреева А.А. Ұлттық кластерлерді қалыптастыру және дамыту тұжырымдамасы. – Алматы. 2013. – 234 б.
4. «Конкуренция» Портер М.Э.. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2002. – 496 б.
5. Региональная экономика / Под ред. Т. Г. Морозовой. – М.: ЮНИТИ, 1995.-302 б.
6. "Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 28 ақпандағы № 192 қаулысы
7. Мамыров Н.Қ., Есенғалиева Қ.С., Тілеужанова М. Е. Микроэкономика: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2004. – 418 б.

Ғылыми жетекшісі:
Г.И. Ешенкулова.

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Ризики інвестицій виникають в результаті дії багаточисельних факторів. Через різноманітність і різноплановість цих факторів інвестиційна діяльність є найбільш ризиковою і непривабливою для підприємців. Але надприбутки, що можна отримати завдяки інвестиціям у новачі, спокушають йти на ризик (у більшості випадків не виправданий). Визначення можливих втрат якомога раніше – надзавдання і для підприємств, і для науковців.

Оцінка, або аналіз ризику - це систематичні наукові дослідження і практична діяльність, спрямовані на виявлення небезпек і кількісне визначення різних видів ризику при виконанні якої-небудь діяльності та господарських проектів, включаючи вивчення факторів, що впливають на них, визначення розміру збитку, а також зміни ризиків в часі і ступінь взаємозв'язку між ними [1]. Від правильної організації аналізу ризику значною мірою залежить, наскільки ефективними будуть подальші рішення і, в кінцевому підсумку, чи вдасться він розглядався суб'єкту в достатній мірі захиститися від загрозливих йому ризиків.

Оцінка ризиків спрямована на досягнення наступних основних цілей

- формування в особи, що приймає рішення, цілісної картини ризиків, які загрожують інтересам розглянутої соціально-економічної системи;

- ранжування ризиків за ступенем впливу на діяльність підприємства та виявлення серед них найбільш небезпечних. При дослідженні, наприклад, ризикового профілю підприємства слід мати на увазі відоме в теорії управління «правило 20 - 80», відповідно до якого можна припустити, що 20% ризиків організації завдають їй 80% збитків;

- зіставлення альтернативних варіантів проектів і технологій;

- створення баз даних і баз знань для експертних систем підтримки прийняття рішень;

- обґрунтування заходів щодо зниження ризиків [2].

У результаті оцінки роблять висновок про прийнятність (неприйнятність) ризиків і організують адекватну систему управління ризиками, здатну забезпечити прийнятний рівень захисту організації з урахуванням можливості реалізації виявлених ризиків.

Оцінка ризику спрямована на забезпечення подальших процедур управління ризиком, обґрунтування необхідності зниження віртуального (можливого) шкоди, на основі якого пропонуються цілком реальні витрати на попереджувальні заходи і передачу ризику. Однак те, що негативні події з тяжкими наслідками відбуваються відносно рідко (і є, таким чином, сферою дослідження теорії ризику), пояснюється своєчасно прийнятими попереджувальними заходами. У техносфері такими заходами є: функціонування системи технічного обслуговування, планово-попереджувальні ремонти, заміни обладнання, гарантійний термін служби якого закінчився, а також інші заходи, спрямовані на зниження ймовірностей ініціюючих подій, розвитку аварійних ситуацій в аварію, наслідків аварії. Ці заходи вживаються на підставі світового та вітчизняного досвіду розвитку техносфери, що закріплюється в технічних регламентах та інших нормативних документах.

Ризик має об'єктивну основу через непевність оточуючого середовища, що пов'язане з впливом великої кількості факторів – непередбачуваних впливів зовнішнього середовища, цілеспрямованих зусиль самого підприємства, випадкових впливів та закономірних і передбачуваних тенденцій тощо. Але важливим є визначення результуючого вектору впливу всіх цих факторів, а значить, їх оцінка і визначення ризиків підприємства. Проведення оцінки інвестиційних ризиків для різних типів проектів дозволяє досить об'єктивно і комплексно визначити вплив різних факторів робочого середовища, особливостей діяльності (інформаційного навантаження, складної діяльності та ін.) і, безпосередньо, окремих компонентів ризику проекту на ефективність його реалізації.

Аналіз інвестиційного ризику дозволяє робити оцінку (розрахунок) по різних факторів ризику, а також враховувати всі можливі сукупні впливи факторів, взаємопов'язаних між собою. Знаючи залежність впливу різних факторів на проект, можна звести їх у систему і, використовуючи методику, сформувану об'єктивну оцінку інвестиційних ризиків. Особливістю проведеного аналізу на ранніх стадіях (на етапі побудови базисної моделі ризику) повинно бути всебічне об'єднання факторів характерних для: даної галузі промисловості; конкретного виду виробництва; особливостей проекту; особливостями регіону і місцеположенням підприємства та ін.

Необхідність обліку перерахованих особливостей, обрана модель ризиків і спосіб її побудови, а також аналіз різних методів оцінки інвестиційних ризиків дозволили сформувану методику оцінки інвестиційних ризиків, що включає наступні основні етапи виконання робіт.

Етап 1. Побудова базисної моделі. Побудова базисної моделі викликано необхідністю уникнути плутанини при заочній роботі експертів. Базисна модель пред'являється експертам для подальшого коректування. Зазвичай базисна модель є ієрархічною структурою, що містить назви (найменування) як груп ризиків і факторів, так і окремих ризиків і факторів. При цьому для кожного конкретного підприємства заздалегідь відомі ризики, які обумовлені особливостями галузі промисловості, регіону, виду виробництва його місцеположення та ін. Для них вже можуть існувати або бути приготовлені заздалегідь окремі ієрархічні структури, у тому числі сформовані за літературними джерелами або відповідними посібниками.

Тому базисна ієрархічна модель, на додаток до них, буде відображати особливості проекту. Після цього всі ієрархії зливаються разом в єдину ієрархічну структуру, яка є базисною і передається для подальшої роботи експертів.

Етап 2. Робота експертів. Кожен з експертів видає з узагальненої моделі незначущі, на його думку, ризики або групи ризиків. Отримані приватні ієрархічні моделі передаються для подальшого комплексування. Для своєї приватної ієрархії кожен з експертів висловлюється щодо порівняльної значимості різних ризиків (груп ризиків). Кожен експерт компетентний у своїй області, що дозволяє більш детально виявляти вплив певних показників ризику.

Думки кожного експерта обробляються у відповідність з модифікацією методу Т. Сааті (методу аналізу ієрархій), при використанні якої враховується компетентність експерта щодо різних елементів ієрархії [3].

Етап 3. Побудова комплексної ієрархічної структури ризиків. Комплексна ієрархічна структура моделі ризиків шляхом об'єднання ієрархічних структур, побудованих кожним експертом. Отримана ієрархія ризиків може бути використана для оцінки інвестиційних ризиків усього проекту. Найбільш значимі фактори, як правило, вказуються декількома експертами, отже, ієрархічна модель будується на основі об'єднання різних факторів, що впливають.

Етап 4. Визначення коефіцієнтів значимості елементів комплексної ієрархії ризиків. Проводиться перерахунок ваг елементів (ризиків) для отриманої комплексної ієрархії з урахуванням компетентності і числа експертів, які вважали значущим даний елемент. Результатом є отримання нормованих оцінок значимостей елементів комплексної ієрархії ризиків на підставі думок всіх експертів. Природно, що більшої ваги набувають показники, зазначені великим числом експертів, які мають високу компетентність. Інші фактори також мають свій ступінь впливу, яка визначається експертами, що дозволяє розставити факторам ризику пріоритети. На цьому етапі закінчується побудова моделі.

Етап 5. Отримання оцінок для приватних інвестиційних ризиків з нормованої шкалою. Здійснюється отримання оцінок для інвестиційних ризиків (елементів нижнього рівня ієрархії). Оцінки виходять від деякої сукупності експертів, яка може бути зовсім не пов'язана з експертами, що будували ієрархію і оцінювали значимість окремих ризиків. Це дозволяє більш точно визначити важливі показники, так як у роботі беруть участь різні групи експертів, які не приймали участь у побудові первинної моделі ієрархії. Розглядаючи вже готову модель, ці експерти виявляють в ній значення (виробляють оцінки) показників нижнього рівня ієрархії, які відносяться до області їх компетенції.

Оцінка окремих показників інвестиційних ризиків (зазвичай проводиться шляхом вимірювання їх значень і зіставлення отриманих значень вимогам різних нормативних документів. За результатами такого зіставлення приймається рішення про віднесення кожного досліджуваного показника до однієї з категорій, по якій і оцінюється ступінь прояву показника. Цей підхід не дає нормальної об'єктивної відповіді на питання про ступінь прояву ризиків. До того ж різномірність показників не дозволяє комплексно оцінити прояв ризиків.

Процес отримання комплексної оцінки інвестиційних ризиків базується на вирішенні таких основних завдань: приведення отриманих значень всіх приватних оцінок інвестиційних ризиків (елементів вузлів нижнього рівня ієрархії) до єдиної шкали (від 0 до 1, або від 0 до 100%); отримання значення комплексних оцінок інвестиційних ризиків на основі визначених приватних оцінок.

Необхідно зауважити, що процедура приведення будь-якого показника до нормованої шкали виконується тільки один раз. Результати такої процедури заносяться в базу даних і, в подальшому, використовуються без змін при оцінці показника. Якщо значення i -го показника потрапляє до деякого укрупненого стану, то кожен експерт може ідентифікувати його як відмінне, прийнятне, середнє, погане, дуже погане та ін. При цьому число таких станів може визначатися кожним експертом по-різному, що в реальних умовах привносить свою частку похибки в оцінку інвестиційних ризиків. Таким чином, у свідомості кожного експерта весь діапазон значень показника розбитий на деяку сукупність непересічних інтервалів. Замість якісного визначення можливо ввести ступінчасту функцію, значення якої можуть перебувати в інтервалі від 0 до 1 і, за значенням якої, можна безпосередньо і однозначно ідентифікувати укрупнений стан (інтервал знаходження показника). Для зручності оцінювання можна вважати, що найкраще значення функції відповідає 1, а найгірше 0. Таке уявлення є інтуїтивно правильним [4].

Таким чином, завдання приведення приватних показників до єдиної шкали розбивається на ряд наступних підетапів: визначення компетентності кожного з експертів при дослідженні конкретної ознаки; встановлення для кожного з вимірюваних (досліджуваних) показників безліч піддіапазонів, в яких значення цих показників можуть вважатися однаковими (нерозрізненими); призначення для кожного зі встановлених піддіапазонів значень досліджуваного показника його нормованій оцінці; побудова залежності, що дозволяє для кожного із значень досліджуваного показника призначити його числову (нормовану) оцінку.

Етап 6. Отримання комплексних оцінок показників. Комплексування отриманих приватних оцінок по різних факторів, дає можливість, крім усього іншого, розподіляти фактори за ступенем ризику, вибудовуючи їх у певній послідовності. Отримання комплексних оцінок показників нижнього рівня слід розбити на дві частини: отримання оцінок для вимірюваних показників та отримання оцінок для показників, які неможливо виміряти.

Оцінки вимірюваних показників проводять простим перерахунком результатів проведених вимірювань цих показників у шкали, або вже наявні у базі даних. Кожен з експертів використовуючи єдину шкалу для кожного з показників, які неможливо виміряти, формує власну чисельну оцінку. Таким чином, від експерта отримують набір оцінок для показників. Результатом робіт по етапу є вектор комплексних оцінок показників нижнього рівня ієрархії інвестиційних ризиків (як вимірюваних, так і тих, що їх неможливо виміряти). За значеннями компонент вектору можна визначити слабкі ланки конкретних ділянок діяльності з реалізації інвестиційних проектів.

Етап 7. Отримання значення інтегрального показника. Отримання інтегральної оцінки дозволяє одним показником відобразити інвестиційний ризик конкретного проекту. При отриманні значення інтегральної оцінки інвестиційного ризику використовують отриманий на етапі 4 нормований вектор значимостей елементів нижнього рівня ієрархії, компоненти якого відображають вплив (вклад) окремих вимірюваних показників інвестиційних ризиків на інтегральний показник, а також отримані на етапі 6 комплексні оцінки показників нижнього рівня ієрархії.

Таким чином, інтегральна оцінка інвестиційного ризику є середньозваженим арифметичним значенням отриманих оцінок показників нижнього рівня ієрархії з урахуванням їх значимості.

При недостатньо високій інтегральній оцінці конкретного професійного ризику можлива, на підставі результатів етапу 6, постановка відповідної задачі оптимізації ризиків, з урахуванням необхідних витрат ресурсів. Якщо достатньо висока точність інтегральної оцінки не є необхідною, то, для зручності візуалізації отриманої інформації, весь діапазон значень інтегральної оцінки також може бути розбитий на відповідні інтервали, на яких значення оцінки представляються постійними (можливо перерахування у бальні оцінки способом, описаним раніше). При цьому може бути використаний спосіб, реалізований на етапі 5.

Література:

1. Бузько И. Р. Экономический риск (методы анализа, оценки и ограничения): [монография] / И. Р. Бузько. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 1996. – 331 с.
2. Jake Ansell. Risk, Analysis, Assessment and Management / Edited by Jake Ansell and Frank Wharton.- N.Y.:J.Wiley&Sons Ltd., 1992-482p.
3. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий. / Т.Саати. - М.: Радио и связь, 1993. - 320 с.
4. Шапкин А. С. Теория риска и моделирование рискованных ситуаций. Учебник./ А. С. Шапкин, В.А. Шапкин. – М.:ИТК “Дашков и К”, 2005.- 880 с.

Шухрат Шукуров, Хусниддин Шербоев
(Тошкент, Ўзбекистон)

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ТОМОНИДАН ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ МИКРОКРЕДИТЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақола Юртбошимиз раҳномалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислохатлар жараёнида деҳқон ва фермер хўжалиқларини қишлоқдаги хусусий тадбиркорларни, қайта ишлаш кичик корхоналарини янада ривожлантириш, уларга техника, технология ва ускуналар сотиб олиш учун микрокредитлар ажратишни кенгайтириш ҳақида.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиявий қуллаб-қувватлаш борасида тижорат банклар кредитлаш хажмларининг ўсиши ички бозорни истеъмол товарлари билан тулдириш ва аҳоли бандлигини оширишга сезиларли ҳисса қўшмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашнинг ишончли таянчи бўлган мулкдорлар синфини, яъни ўрта синфни шакллантиришдаги улкан аҳамиятини ҳеч нарса билан қийслаб бўлмайди. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда банкларнинг роли кундан кунга ошиб, уларга курсатилаётган хизматлар такомиллашмоқда. Ўзбекистон банк ва нобанк муассасаларида гуруҳли кредитлашни жорий қилиш кичик тадбиркорларга микрокредитлар ва микрозаёмларни ажратишнинг мавжуд амалиётини такомиллаштириш учун имкон беради. Бугунги кунда асосий тенденциялардан бири тижорат банклари томонидан халқаро молия ташкилотларининг кичик бизнес субъектларининг инвестиция лойиҳаларини кредитлаш, шунингдек микромолиялаштиришни ривожлантиришга қаратилган, узок муддатли кредит линияларини фаол жалб қилиш ҳисобланади.

Ислохотлар натижаси уларок, республикаимизда кичик бизнесни ривожлантириш учун бир қатор қонун, қарор ва фармонлар қабул қилинди. Бу қарорда республикаимиз банклари олдида ҳам бир қанча вазифалар юқлатилди. Жумладан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 9 апрелдаги «Хусусий тадбиркорлик, кичик бизнесни ривожлантиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тугрисида» ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 19 майдаги 195-сонли «Тижорат банкларининг кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришда қатнашишини рағбатлантиришга доир қўшимча чора тадбирлари тугрисида»ги қарори ва бошқа қатор қонун ва қонуности ҳужжатлари қатта аҳамият касб этади.

Тижорат банклари кредитларининг катта қисмини қишлоқ хужалик махсулотларини қайта ишлайдиган корхоналарга йўналтирилмоқда. Кичик ва ўрта бизнес корхоналари банкдан олган кредитдан фойдаланиб, фаол ривожланмоқда, махсулот ишлаб чиқариш ҳажми ва турларини кўпайтирмоқда, ички истеъмол бозорини зарур товарлар ва хизматлар билан тўлдирмоқда, соғлом рақобат кучаймоқда, энг асосийси долзарб муаммолардан бири аҳолини иш билан бандлик даражасини оширилиши таъминламоқда ва фойда олмақда.

Ўзбекистон Республикаси 2006 йил 15 сентябрь УР-50-сонли “Микромолиялаш тугрисида” ги қонунига мувофиқ, унинг асосий мақсади микромолиявий хизматлар бозорини ривожлантириш, фуқароларнинг ва тадбиркорлик субъектларининг ишчанлик фаоллигини ошириш учун уларнинг молиявий маблағлар ҳамда хизматларга булган эҳтиёжларини таъминлаш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Микромолиялаш микромолиявий хизматлар курсатувчи ташкилотларнинг қонун ҳужжатларида белгиланган миқдордан ошмайдиган суммада микрокредит, микроқарз, микролизинг бериш, шунингдек микромолиявий хизматлар курсатиш тугрисидаги шартномага (бундан буён матнда шартнома деб юритилади) мувофиқ бошқа хизматлар курсатиш фаолиятидир. Микрокредит қарз олувчига тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун энг кам иш хақининг минг баравари миққоридан ошмайдиган суммада туловлилик, муддатлилик ва қайтариш шартлари асосида бериладиган пул маблағларидир. Микрокредит қарз олувчига пул маблағларини муайян мақсадлар учун ишлатиш шартлари асосида (мақсадли микрокредит) берилиши мумкин.

Микроқарз микрокредит ташкилотлари томонидан жисмоний шахс булган қарз олувчига энг кам иш хақининг юз баравари миққоридан ошмайдиган суммада муддатлилик ва қайтариш шартлари асосида, шартномада назарда тутилган ҳолларда эса туловлилик шарти асосида ҳам бериладиган пул маблағларидир.

Тижорат банкларининг микромолиявий хизматлари иккита компонентга бўлинади:

- банкларнинг уз ресурслари ҳисобидан микрокредитлар бериш;
- бюджетдан ташқари фондлар ва халқаро институтларнинг кредит линияларига хизмат курсатиш.

Микрокредитлар қарз олувчиларга қуйидаги мақсадлар учун бериледи:

- мини-ускуналар сотиб олиш;
- уз ишлаб чиқаришини ривожлантириш ва кенгайтириш, шу жумладан, уруглик, етилган ва ёш чорва моллари, парранда, ем-хашак ва омихта емлар, ветеринария препаратлари, усимликларни кимёвий ҳдмоя воситалари, минерал угитлар сотиб олиш;
- хом ашё ва материалларни бирламчи қайта ишлаш;
- ме^нат қуроллари, хом ашё, ярим тайёр ма^сулотлар, фурнитуралар сотиб олиш;
- баддий хунармандчилик ва амалий санъат буюмлари ишлаб чиқариш;
- хунармандчиликни ривожлантириш, қасаначилик меҳдатини ташкил этиш;

Микрокредитлар қуйидаги мақсадлар учун берилиши мумкин эмас:

- илгари олинган кредитларни ёки бошқа қарзларни тулаш;
- тамаки етиштириш ва алкогольли ичимликлар ишлаб чиқариш;
- савдо-воситачилик корхоналарининг айланма маблағларини ташкил этиш учун;
- савдо объектлари қурилишини, аҳолига уйин хизматлари курсатишни ва улар учун ускуналар сотиб олишни молиялаш, кимор уйинларини ташкил этиш учун;
- ишлаб чиқариш мақсадларида фойдаланилмайдиган шахсий мол- мулкни сотиб олиш учун;

Тадбиркорлик субъектларига микрокредитлар бериш ва микролизинг хизматлари курсатиш хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш, яққа тартибдаги меҳнат фаолиятини, оилавий бизнесни ва қасаначиликни ривожлантириш йули билан янги иш уринлари яратиш, аҳоли кенг қатламларининг, шу жумладан қишлоқ жойларда, молиявий ресурслардан фойдалана олишини таъминлаш мақсадида амалга оширилади.

Ўзбекистондаги аксарият майда корхоналар ва хўжаликлар сифат жиҳатидан жаҳон стандартига мос келадиган янги замонавий технологияларни ўзлаштириш ва махсулот ишлаб чиқаришнинг янада такомиллаштирилиши лозим. Мисол ўрнида Жаҳон тажрибасида микрокредитлашда қўлланиладиган методологияни олиб қарайдиган бўлсак, Яққа тартибда кредитлаш методологияси одатда тижорат банклари томонидан қўлланиладиган усулни ўзгартирилган кўринишидир. Олинадиган қарзлар мол-мулк билан қарзлангани; миққорларнинг кредит тарихи ва уларга берилган тавсиялар текширилади; қарз беришда таъминланаётган бизнеснинг яшашга қодирлигини синчиклаб ўргангандан сўнг кредит бериледи; ММИ (микромолиявий институт) миққорлар билан алоқада бўлишга ва муносабатларни ривожлантиришга ҳаракат қилади. Мазкур методологиянинг одатдаги кредитлашдан фарқи унда маслаҳат бериш ва ўргатиш каби воситаларнинг мавжудлигидир.

Иқтисодий тадбиркорлик секторига инвестицияларни жалб қилишнинг мавжуд механизми кичик бизнес корхоналарни микрокредитлашда тижорат банклари манфаатдорлигини рағбатлантириш меъёрий жиҳатдан рағбатлантирилиши, шунингдек узаро микрокредитлаш жамиятлари ва хусусий ҳамда кичик тадбиркорликни ривожлантиришга маблағ берадиган бошқа молия институтлари барпо этилиши ва фаолият юритиши учун меъёрий ҳуқуқдй асослар ишлаб чиқарилиши керак.

Тижорат банкларининг асосий талаби - кредит муддатида ва фоизлари билан кайтариб берилишини максимум кафолатлашдан иборатдир. Уз ишини очмокчи булаётган, бироқ гаров мажбуриятлари учун етарли мол-мулк ва маблаг булмаган одам бундай кафолат бера олмайди. Кредит иттифоклари эса карз олувчини худди ана шу гуруҳни назарда тутди.

Ўтиш давридаги шароитда узаро микрокредитлаш жамиятлари аҳоли кулида турган ва hozирга вақтда яширинча айланаётган нақд пул маблаглари муомалага жалб этиш йули билан кичик бизнес бизнесни ривожлантириш соҳасида катта имкониятларга эга. Иқтисодий ктиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларда кредит иттифоклари аҳолининг кам таъминланган катламларини реал суъратда микрокредитлашга кодир молия муассасаларидир. Шунинг учун ҳам микрокредитлашнинг ушбу турини мамлакатимизда жорий этиш энг долзарб муаммолардан биридир.

2011 йилни “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” деб эълон қилиниши муносабати билан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг кичик бизнес субъектларини куллаб-қувватлашга қаратилган Фармон ва Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорлари талабларининг ижросини таъминлаш мақсадида:

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни молиявий куллаб-қувватлаш мақсадларига кредитлар ажратиш ҳажмини 2011 йилда, биринчи навбатда, инвестиция мақсадлари ва бошлангич капитални шакллантириш, микрокредитлашни кенгайтиришга узок муддатли кредитлар бериш ҳисобига, 2010 йилга нисбатан 1,4 баробар ошириш чораларини куриш;

- банкларнинг барча филиалларида тадбиркорларга яқиндан маслаҳатлар бериш буйича “Тадбиркорлар хонаси” ташкил этиш, филиаллар ва мини-банкларида ташкил этилган “Тадбиркорлар бурчаги” орқали тадбиркорлар учун таклиф этилаётган янги банк хизматлари тугрисида доимий равишда ахборот бериб бориш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг маҳаллий хом-ашё негизида экспортбоп рақобатбардош махсулотларни ишлаб чиқариш билан боғлиқ лойиҳаларига, шу жумладан озик-овқат махсулотлари, гушт ва сутни қайта ишлаш билан боғлиқ лойиҳаларни молиялаштиришга жами 620 млрд. сумлик кредитлар ажратиш чораларини куриш;

- оилавий бизнес ва халқ хунарандчилигини ривожлантиришга жами 12 млрд. сумлик микромолиявий хизматлар курсатилишини, хизмат курсатиш ва сервис соҳасини айниқса кишлоқ жойларида ривожлантиришга, жами 280 млрд. сумлик кредит маблаглари йўналтирилишини таъминлаш;

Таҳлил қилиш жараёнида шулар маълум бўлдики, банклар томонидан иқтисодийнинг реал секторига йўналтирилган кредит қўйилмалари ҳажми йилдан-йилга ошиб бормоқда. Ушбу кредитлар асосан устувор лойиҳаларни молиялаштиришга, ҳамда кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлашга йўналтирилмоқда.

Банклар томонидан кичик ва ўрта бизнес, деҳқон ва фермер хўжалиқларини қўллаб-қувватлашга жиддий эътибор қаратилмоқда. Хусусан, ўтган 2015 йилда 500 дан зиёд янги корхона, биринчи навбатда, кичик бизнес субъектлари экспорт фаолиятига жалб этилди.

- 2015 йилда тижорат банклари томонидан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига 9 триллион сўмдан ортиқ ёки 2014 йилга нисбатан 1,3 баробар кўп, шу жумладан, 2 триллион сўмга яқин миқдордаги микрокредитлар ажратилди. Бу ўтган йилга қараганда 39 фоиз кўпдир. Сўнгги беш йилда кичик бизнесни кредитлаш ҳажми қарийб 5 баробар кўпайди.

- 2015 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида 480 мингдан ортиқ янги иш ўрни ташкил этилди. Бу яратилган жами иш ўринларининг ярми демақдир. Бугунги кунда иқтисодийнинг ушбу соҳасида иш билан банд бўлган аҳолининг 76,5 фоиздан зиёди меҳнат қилмоқда. Иқтисодий соҳасида изчил амалга ошираётган ана шундай чора-тадбирларимиз ўзининг юксак самарасини бермоқда.

Бугунги кунда тижорат банкларининг олдига қўйилган энг асосий вазифа республикамиз тараққиётини белгиловчи сектор - кичик ва ўрта бизнесни етарлича молиявий ресурслар ва хизматлар билан таъминлашдир. Кичик ва ўрта бизнес аҳоли зич жойлашган ҳудудларда ишсизлик муаммосини ҳал қилади. Шу сабабли, банк тизимида кредитлаш механизмининг такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар амалга ошириб келинмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси “Микрокредит ташкилотлари тугрисида”ги Қонуни Тошкент: «Ўзбекистон», 2006 й.
2. Ўзбекистон Республикаси “Микромолиялаш тугрисида”ги Қонуни Тошкент: «Ўзбекистон», 2006 й.
3. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йуллари ва чоралари / - Т.:Ўзбекистон, 2009. - 24 б
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили давлат дастури тугрисида» ги 2011 йил 7 февраль, ПК- 1474-сонли Қарори.
5. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш. - Тошкент: Молия, 2002. -187 б.

Ғылыми жетекшісі:

Тошкент ирригация ва мелиорация институти, иқтисод фанлар доктори,
профессор Умурзоқов Ўқтам Пардаевич.

СЕКЦІЯ: ІСТОРИЯ

Shohmalik Poyonov
(Toshkent, O'zbekiston)

**MARKAZIY OSIYONING ARABLAR TOMONIDAN ISTILO ETILISHI TARIXIGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR
(VIII ASRGA QADAR AMALGA OSHIRILGAN DASTLABKI HARBIIY YURISHLAR TARIXI BO'YICHA)**

Markaziy Osiyo xalqlari tarixida VII-IX asrlar tarixi alohida o'rin egallaydi. Chunki, ushbu davr mintaqa xalqlari hayotining barcha jabhalarida – xoh u siyosiy-iqtisodiy bo'lsin, yoinki, ijtimoiy-madaniy bo'lsin, yangi tub burilish va o'zgarishlarni qamragan davr bo'lgan va bu jarayon mahalliy xalqlarning keyingi tarixiy taraqqiyot yo'lida o'ziga xos omil bo'lib xizmat qilgan. Markaziy Osiyoda amalga oshirilgan arab istilolari turkiy xalqlarning orasida islom dinining yoyilishiga hamda musulmon madaniyatining shakllanishiga sabab bo'ldi. Bu jarayon ham islom, ham dunyo tarixini o'zgartirib, yangi bir era – davr boshlanishiga olib keldi [8, b. 35].

Ushbu davr mintaqada Arab xalifaligi hukmronligi davri bilan xarakterlanadi. Arab xalifaligining mintaqani o'z tarkibiga kiritish jarayoni oson kechmagan, albatta. Bunda, ayniqsa, o'sha davrlarda arablar tomonidan amalga oshirilgan istilochilik harakatlarining o'rni alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Mintaqada amalga oshirilgan arab istilolari tarixini o'rganar ekanmiz, Arab xalifaligining Markaziy Osiyoni, jumladan, Movarounnahrni bo'ysundirish uchun olib borgan kurashlari uch asr yuzini ko'rgan deyilsa, mubolag'a bo'lmaydi. Arab xalifaligining mazkur mintaqada olib borgan harbiy yurishlari 53-hijriy (673-milodiy) yildan toki 191-hijriy (807-milodiy) sanaga qadar davom etgan bo'lib, ushbu vaqt davomida arab noiblari tomonidan Turon shahar va qishloqlariga qarshi 40 ga yaqin harbiy yurishlar amalga oshirilgan [4, b. 3].

Taniqli sharqshunos akademik V.V. Bartold dalolatiga ko'ra, arablarning Movarounnahrqa qilgan eng so'nggi bosqini 207- hijriy yilda (823- milodiy yil) Ustrushonaga nisbatan amalga oshirilgan. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, xalifalikning Movarounnahrqa nisbatan amalga oshirilgan dastlabki sinov chopqinlari hijriyning 32-yilida (milodiy 654-yil) yuz berganligini hisobga olib olib, arablar mintaqani zabt etish uchun 169 yil sarflagan, deyish mumkin bo'ladi. Mazkur dalil mahalliy aholining istilochilarga nisbatan qanchalik mardonavor, shiddatli kurash olib borganligini, bosqinchilarga uzluksiz qattiq qarshilik ko'rsatganligini anglatib turadi.

Arablarning harbiy yurishlari amalga oshirila boshlangan davrda – VII-VIII asrlarda So'g'd, Xorazm, Shosh, Farg'ona, Ustrushana, Toxariston o'lkalari qatorida, Xurosonning bir qismi ham Markaziy Osiyo sarhadiga mansub bo'lgan. Turon zaminidagi viloyatlar uyushmagan va boshboshdoq, binobarin, harbiy jihatdan zaif bo'lib, o'zaro nifoqlashish, ich-ichidan bo'linish iskanjasida qolib kelardi. Misol uchun, Zarafshon va Qashqadaryo vohalarini qamragan So'g'd hududi arab fohirlari talab solib kelgan paytda siyosiy jihatdan ikki – Samarqand va Buxoro qismlariga bo'lingan holda hukm surardi [4, b. 5]. Amudaryo ortidagi mulklarda parokandalik, mahalliy hukmdorlar yovlashishining nechog'lik avj olganligi Eronni 651-yilda zabt etgan arablardan pinhon qolmagan. O'sha davrda bu mintaqadagi birlashmaslik, mahalliy hukmdorlarning o'zaro nizo va ixtiloflari manzarasi sharqshunos olim, akademik V.V. Bartold tomonidan quyidagicha ta'riflanadi:

“Arablarning o'zaro muttasil urushlarga ruju qo'ygan ko'plab mayda hokimliklar, jangovar va shijoatli, biroq mutlaqo uyushmagan bahodirlar tabaqasiga qarshi ish ko'rishlariga to'g'ri keladi. Bunday sharoitda jang oqibatiga shubha bo'lishi mumkin emasdi. Mahalliy ixtiloflarga qiyos etilganda, arablar orasidagi o'zaro nizolar, hatto, shimoliy arablar va janubiy arablar qabilalarining bir-biriga bo'lgan adovati hech bir ahamiyat kasb etmasdi [2, b. 240]”.

Demak, Arab xalifaligining Markaziy Osiyo hududiga, jumladan, Movarounnahr yerlariga tomon qaratilgan harbiy yurishlari arafasida mintaqadagi murakkab siyosiy vaziyat, mahalliy sulolalarning hokimiyat uchun o'zaro kurashlari, ichki nizolar, umuman olganda, mavjud siyosiy parokandalik arablar uchun istiloni tezlashtirgan asosiy sabablardan biri bo'lib xizmat qilgan edi.

Arablarning Markaziy Osiyo yerlariga kirib kelishi, dastlab, xalifa Usmon ibn Affon davridan (hijriy 23-35/ milodiy 644-656) [3, b. 11] boshlangan. Chunonchi, arablar VII asr o'rtalarida Sosoniylar Eronni zabt etadilar va 651-yilda Marvni jangsiz egallab, u yerda mustahkamlanib oladilar. Shu o'rinda, turkiyalik tarixchi professor Zakariyo Kitapchi (Zekeriya Kitapci) o'zining “Turkistan'in Muslumana Araplar Tarafidan Fethi” (“Turkistonning musulmon arablar tomonidan fath etilishi”) nomli asarida qayd etishicha, arablarning Markaziy Osiyoga qaratilgan dastlabki yurishlari xalifa Umar ibn Xattob davridan (hijriy 13-23/ milodiy 634-644-yillar) [3, b. 11] boshlangan bo'lib, bu xalifaning noibi Ahnaf bin Qays tomonidan 642-yillarda amalga oshirilgan [8, b. 39]. Bu ma'lumotdan arablar VII asrning yarmiga qadar Amudaryo orti hududlariga qadam qo'ygan, deb bo'lmaydi. Chunki, olim o'z asarida xalifa Umar o'z hukmronligi davrida arablarning Amudaryoni kechib o'tishlarini ta'qiqlaganligi sababli, mazkur istilochilik harakatlari faqatgina Xuroson hududlaridagina amalga oshirilgan bo'lib, Amudaryo ortidagi mulklarga qaratilgan dastlabki chopqinlar esa Ubaydulloh ibn Ziyod Xuroson noibi bo'lgan vaqtda amalga oshirilganligi ham aytib o'tadi [8, b. 40].

Shuningdek, Gerhard Endressning “Islam: An Historical Introduction” nomli asarida keltirilgan xaritada ham 661-yilgacha arablar tomonidan egallangan hududlar sirasiga Xuroson yerlaridan Amudaryoning yuqori oqimigacha bo'lgan hududlar kiritilgan va Arab xalifaligi tarkibidagi yerlar sifatida ko'rsatilgan [9, b. 113].

Tarixiy manbalarda ham arablarning Movarounnahr zaminiga uyushtirilgan ilk harbiy yurishlari xalifa Muoviya (Muoviya I ibn Abu Sufyon) zamonida (hijriy 41-60/ milodiy 661-680-yillar) [3, b. 12], arab harbiy qo'mondoni Ubaydulloh ibn Ziyod nomi bilan bog'lanadi.

Shuningdek, arablarning So'g'dga dastlabki yurishi Ubaydulloh ibn Ziyod kelishidan yigirma yil muqaddam yuz bergan edi, degan fikrlar ham mavjud. Ushbu fikr tarafdorlari arablar 651-yilda Marvda mustahkamlanib olgach, oradan ko'p o'tmay Amul yonidan Amudaryoni kechib o'tib, Poykand va Buxoro sari ichkarilab borishgan, deb hisoblaydilar [7, b. 36]. Eng muhimi, Movarounnahrda ikkinchi yo'nalish – janubiy sarhaddan o'tuvchi Kesh (hozirgi Shahrisabz) yo'li ham bo'lganki, arablar xuddi shu yo'l orqali 654-yilda So'g'dga kirib borishgan [7, b. 36].

Manbalarda arab qo'shinlari soni odatda aniq ko'rsatilmaydi. Buxoroga yordamga kelgan Kesh va Naxshab lashkarlari soni juda aniq – 120 ming kishi deb aytiladi. "O'zbekiston SSR tarixi"da: "Balazuriyning aytishicha, Ziyod ibn Abu Sufyon 671-yilda Robi ibn Ziyod Xorisoni Xuroson noibi qilib tayinlagan. U Basra, Kufa va ularning atrofidagi aholidan 50 ming arabni Robi ibn Ziyod bilan birga yuborgan. Ular Amudaryoning shimoliy qirg'og'iga, ya'ni Movarounnahrda o'tkazilgan. Bu ko'chirib keltirilgan kishilarning arab qo'shinlari tarkibiga kirganligiga shubha bo'lishi mumkin emas, biroq ularning o'z oilalari bilan yuborilganligi ulardan Markaziy Osiyoni mustamlaka qiluvchilar sifatida foydalanmoqchi bo'lganliklarini ko'rsatadi", deyiladi [6, b. 125].

"Tarixi Tabariy"da ham shu voqea qayd etilgan. Hijriy 51-yilda (milodiy 671-yil) Ziyod (ibn Abu Sufyon) Robi ibn Ziyod al-Xorisiyini Xuroson noibi qilib tayinlanadi. 51-yilning boshlarida u o'z yaqinlari bilan Xurosonga kelib o'rtnashadi, ammo, uning Movarounnahr sari qo'shin tortganligi aytilmaydi. 50 ming kishilik ko'ch-karvon haqida eslatilmaydi ham. Tabariy tarixi bo'yicha, bu voqea bundan 5-6 yil muqaddam yuz bergan bo'lib chiqadi. "Tarixi Tabariy"da bayon etilishicha, 45-yilda, hali Muoviya xalifa bo'lib turgan davrda, "Ziyod (ibn Abu Sufyon) Xulayd bin Abdulloh al-Hanafiya Xuroson noibi qilib tayinlanganligini yozib yubordi. So'ngra u ar-Robi bin Ziyod al-Xorisiyini 50 ming kishiga boshliq qilib, Xurosonga jo'natdi...". Basra va Kufadan yig'ilgan 50 ming kishilik qo'shin (at-Tabariyda ularni ko'chirib keltirilgan deyilmaydi), Xurosonni egallash uchun tashlangan qo'shimcha kuch edi [6, b. 126].

Ar-Robi ibn Ziyod oradan ikki yil o'tib, vafot etadi. 54-yilda, ya'ni milodiy 673-yilning oxiri va 674-yilning boshlarida Xuroson noibi qilib Muoviya tomonidan Ubaydulloh ibn Ziyod tayinlanadi. Tabariy Ubaydulloh (ibn) Ziyod Xurosonga kelib, darhol Buxoro yurishiga o'tlanganligini zikr etadi:

"Ubaydulloh Xurosonga keldi va daryodan o'tib, tualarda Buxoro tog'lari tomon yo'l oldi. Shaxsan u, qo'shin boshida ularga (ya'ni, buxoroliklarga) qarshi Buxoro tog'lari orqali o'tib borgan birinchi kishi edi".

Narshaxiyning "Tarixi Buxoro" asarida yozilishicha [1, b. 45], "... Xalifa Muoviya Ubaydulloh ibn Ziyodni Xurosonga jo'natadi va u Jayhun daryosini kechib o'tib, Buxoro zaminiga qadam qo'yadi. Bu paytda u yerning podshohi Xotun bo'lib, uning o'g'li Tug'shoda hali kichkina edi. Keyin Ubaydulloh (ibn) Ziyod Poykand va Romtin (Romitan) ni egalladi, Buxorodan to'rt ming asirni o'ziga oldi. Bu 503-yilning oxiri 504-yilning avvalida bo'ldi" [10, b. 52].

Xalifa Muoviya VII asrning uchinchi choragi oxirlarida Movarounnahrda qarshi sinov yurishlarini amalga oshirmoqda edi. Ubaydulloh ibn Ziyodning Buxoroga qilgan bosqini shu nuqtai nazardan amalga oshirilgan edi.

Hijriy 56-yilda (milodiy 676-yil) Xuroson noibligiga Sa'id ibn Usmon tayinlanadi. Narshaxiy Sa'id ibn Usmonning Jayhundandan o'tib Buxoroga yetganida, "So'g'd, Kesh va Naxshab lashkarlari yetib keldilar. Ularning soni bur yuz yigirma ming edi", deb xabar beradi. Bu gal ish jangga tortmaydi. Sa'id ibn Usmon sakson kishini garovga olib, Samarqand tomon ketadi [5, b. 239].

Movarounnahrda qilingan ikki yurish Buxoro va Samarqand bilan cheklangan edi. Hijriy 61-yilda (milodiy 680-681-yillar) xalifa Yazid ibn Muoviya (hijriy 60-64 / milodiy 680-683-yillar) [3, b. 12] Xuroson noibi qilib Salm ibn Ziyodni tayinlaydi. Salm ibn Ziyod Movarounnahrda uchinchi bosqinni amalga oshirgan kishi bo'ladi [6, b. 128].

Xulosa qilib aytsak, arablar tomonidan amalga oshirilgan istilochilik yurishlarining birinchi davrida (VII asr o'rtalaridan VIII asr boshigacha) aniq belgilangan maqsadlarga yo'naltirilgan harbiy yurishlar amalga oshirilmaydi, ya'ni VIII asrgacha bo'lgan yurishlar mintaqani bo'ysundirish emas, balki talash, talon-taroj qilish yo'sinida ekanligi ko'zga tashlanadi. Ushbu harbiy yurishlar arablarning Markaziy Osiyo mintaqasi hududida olib borgan istilochilik harakatlarining birinchi bosqichi sifatida baholanib, asosan, Xuroson yerlarining egallanishi hamda Amudaryoning narigi sohilidagi hududlarga – Buxoro hamda So'g'd o'lkasi yerlariga uyushtirilgan harbiy bosqinlar davri bo'ldi.

Adabiyotlar:

1. Абу Бакр Мухаммад ибн Джаъфар ан-Наршахи. Та'рих-и Бухара. История Бухары. Вступительная статья Д.Ю. Юсуповой. Перевод, комментарии и примечания Ш.С. Камолиддина. Археолого-топографический комментарий Е.Г. Некрасовой. – Т.: SMI-ASIA, 2011. – 600 с.
2. В.В. Бартольд. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Сочинения. Т. 1. – М.: Изд. Восточной литературы, 1963. – 760 с.
3. К.Э. Босворт. Мусулмон сулолалари (йилнома ва шажаралар буйича маълумотнома). – Т.: Фан, 2007. – 160 б.
4. П. Равшанов. Ватан тарихидан. Турон VII-IX асрларда (Араб истилоси лавҳалари). – Қарши: Насаф, 2003. – 140 б.
5. П. Равшанов. Қарши тарихи. Нахшаб. Насаф. – Т.: Янги аср авлоди, 2006. – 648 б.
6. П. Равшанов. Шаҳрисабз тарихи. Энг қадимги даврлардан XX асрнинг I чорагигача. – Т.: Янги аср авлоди, 2011. – 548 б.
7. Р. Ражабов. Ўзбекистондаги араблар тарихи ва этнографияси: XIX аср ўрталари – XXI аср бошлари. – Т.: Шарқ, 2012.
8. Dr. Z. Kitapçı. Türkistan`ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi. – Konya: Yedikubbe Yayinlari. Türk İslâm tarihi külliyyâti 3, 2005. – 344 б.

9. G. Endress. Islam: An Historical Introduction. Second edition. Translated by Carole Hillenbrand. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002. – 301 p.
10. ابو بكر محمد بن جعفر النرشخی. تاريخ بخارا. ترجمه ابو نصر احمد بن محمد بن نصر القبادی. تلخیص محمد بن زفر بن عمر. تصحیح و تحشیه مدرس رضوی. محل چاپ: مطبعه دولتی. 1362.

Ilmiy rahbar:

tarix fanlari nomzodi Alimova Rahima Ruskulovna.

**Денис Губашов
(Київ, Україна)**

КИЇВСЬКИЙ МАГІСТРАТ В УНІВЕРСАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ ТА НАКАЗАХ КИЇВСЬКИХ ПОЛКОВНИКІВ МІЖ 1652 ТА 1723 РОКАМИ. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД

Актуальність теми. Дослідження міського самоврядування за Магдебурзьким правом - один із основних елементів у дослідженні урбаністики.

Актуальність нашого дослідження полягає у тому, щоб розкрити раніше не достатньо дослідженні сторінки Київського самоврядування через аналіз Гетьманських привілеїв, які надавались київській магдебурґії у період 1652-1723 років та показати їх відмінності.

Мета дослідження – показати універсали, як джерело до вивчення історії київського самоврядування.

Для досягнення мети необхідно виділити такі **завдання**:

- Проаналізувати джерельну базу гетьманських Універсалів та наказів київських полковників, які стосуються Київського магістрату;
- Типологізувати наявні документи;
- Проаналізувати повноваження, права та обов'язки магістрату, які регламентувались гетьманськими універсалами та наказами полковників;

Об'єкт дослідження – універсали українських гетьманів та накази полковників київського полку від Богдана Хмельницького до Павла Полуботка.

Предмет дослідження – повноваження, права та обов'язки київського магістрату, які регламентувались гетьманськими та полковними універсалами.

Хронологічні межі дослідження – хронологічні межі дослідження від 1652 рік - яким датується перший відомий нам універсал Богдана Хмельницького [5; с. 128] до 1723 року, коли фіксується останній універсал Павла Полуботка [7; с. 300].

Територіальні межі дослідження знаходяться в кордонах юрисдикції київського магістрату, це переважно територія Київського Подолу (нижнього міста) та угідь (рибні лови, сінокоси, ліси, озера тощо).

Джерельна база дослідження. Іваном Бутичем та Іваном Крип'якевичем починаючи із 1960-х років було видано цілу низку збірок гетьманських універсалів, зокрема: «Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657» [5], «Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687)» [8], «Універсали Івана Мазепи (1687–1709)» [6], «Універсали Павла Полуботка (1722-1723)» [7] видані Вячеславом Ринсевичем. Саме в цих збірках зібрана абсолютна більшість гетьманських універсалів.

Історіографія дослідження. Питання взаємодії Українських гетьманів та київського магістрату – питання майже не досліджене. З цієї тематики ми лише маємо статтю Ольги Грушевської «Гетьманські Універсали місту Києву» [3]. В цій праці дослідниця збирила певну частину універсалів, які були їй доступні.

Авторка, на нашу думку, не приділила належної уваги змінам, які універсали вносили в магістратські права, зокрема на покарання за порушення гетьманських наказів, та, що важливо, виконувців цього покарання.

Аналізуючи та класифікуючи джерела ми виділили на п'ять категорій.

Кожна категорія характеризується причиною, через яку було видано документ, за якою ми будемо визначати характер документа.

Перша категорія, це документи, в яких регламентується надання стацій міщанами, військові постої та регламентуються подорожні листи

Друга категорія – універсали, що регламентують гуральну справу, перш за все, право на шинкування горілкою, яке монопольно належало Київському магістрату.

Третя категорія – це документи, які регламентують земельні спори, неправомірне користування маєтностями, підтвердження прав на нерухомість.

Четверта категорія – податкові Універсали та Універсали на право безмитної торгівлі.

П'ята категорія – інші Універсали, це зокрема підтвердження цехових прав, привілеїв на вийтвство, вирішення різноманітних поточних проблем ратушного господарства.

У першій категорії, варто звернути увагу на покарання за порушення розпоряджень та наказів, а також на суб'єкта, який повинен був це покарання визначити.

Універсалом Богдан Хмельницький у 1652 року [5; с. 133] звільнив Київ від військових постів та надання стацій. Повторний універсал, такого ж самого змісту, був виданий у 1653 році. [5; с. 134]. За порушення цих наказів, у 1655 році гетьман надав право покарання – магістрату [5; с. 174].

Універсали Івана Виговського від 1657 [8; с. 60] та 1658 [8; с. 83] років, встановлювали норми на надання підвод Магістратом: ратуша повинна була давати за гетьманськими подорожніми листами не більше 10 підвод.

Іван Брюховецький у 1663 році [8; с. 286], а згодом і Іван Самойлович у 1672 році [8; с. 434], підтвердили смертну кару за порушення гетьманських універсалів; виконання гетьманських наказів було покладено спільно на війта та київського городового отамана, але вони мали лише схопити порушників і направити їх до гетьмана, а вже той, мав вирішувати яке покарання обрати.

В універсалах Івана Мазепи ми можемо зустріти більш широкую інформацію, про «тягості», які переносили кияни. Так, із Універсала Івана Мазепи від 19 червня 1689 року [1; с. 223] ми можемо дізнатись, що міщани стикались із багатьма проблемами коли давали підводи, зокрема про те, що їх не повертають, або не повертають кінську зброю, зокрема хомути, «*затягуть підводи далеко від міста*», або їдуть за кордон. Цікавим моментом було те, що навіть царським людям було заборонено брати підводи без подорожнього листа Гетьмана [6; с. 245], хоча цю «реформу» відмінено 1706 року [4; с. 76], в Універсалі зазначили, що і за царськими подорожніми листами також потрібно давати підводи.

Накази ж Павла Полуботка, пов'язані із посольством Турецького посланця Капичі-Паші, взагалі вимагають від Києва не лише 35 підвод (що було «обтяжливо» для київських міщан), а ще й утримання посольства власним коштом.

Наступний тип універсалів, які ми розглянемо пов'язані із гуральною справою в Києві.

Магістрат мав виключне право на шинкування горілкою, але воно неодноразово порушувалось з боку полкової та сотенної адміністрації, а згодом і Київського гарнізону, якому дозволили тримати австерії, перший казенний «кабак» в Києві з'явився вже у 1660 році.

Головними маркерами, на які ми звертатимемо увагу, буде покарання за порушення права на шинкування горілкою, та те, хто повинен був це покарання здійснити, а також на те, кому місто повинно було платити податки, до військової скарбниці чи до царської.

Так, за Універсалом Богдана Хмельницького від 17 (27) січня 1654 [5; с. 140] року покарання за шинкування горілкою серед козаків покладено на київського полковника, мито за монопольне право шинкувати горілкою, магістрат сплачував до військової скарбниці «ушербок» скарбови нашому войсковому деется. В свою чергу гетьман Іван Брюховецький [8; с. 198], також підтвердив права магістрату спираючись на царську грамоту. Як покарання за незаконне шинкування горілки козаками, магістрату дозволялось стягувати штраф та конфіскувати товар. А городовий отаман повинен був всіляко магістрату у цьому допомагати в іншому ж випадку – на нього чекало покарання.

Також ми можемо припустити, що «покривали» незаконне шинкування горілкою київська полкова та сотенна адміністрації, наприклад звернення до київського сотника: [4; с. 75] «*Вы шинки горьлчаньи потагмне у себе звыкли держати*»

Через ці постійні чвари між міщанами та козаками навіть виникали збройні сутички [4; с. 75]. Через що у 1698 році Іван Мазепа навіть призначив смертну кару – за козацьке шинкування горілкою. Певно гетьман залишив за собою право покарання, адже зважаючи на загострення конфлікту та його перехід на силовий рівень, наврядче війт або київський полковник могли судити не заангажовано. Покарання за собою залишав і Іван Скоропадський [4; с. 80].

Звісно, покарання за шинкування в основному було у вигляді штрафу та конфіскації, хоча за часів гетьманування Івана Мазепи спостерігаємо і смертну кару, а також виписання з козацького реєстру.

Наступний тип універсалів, які ми розглянемо, пов'язаний із правом власності на нерухомість.

Київський полковник Василь Дворецький, якого Віктор Горобець відносить до лідерів промосковської лівобережної козацької старшини [2; с. 249] у 1660 році [8; с. 870] позбавив шляхту, вірменів, євреїв, бернардинців та ієзуїтів права власності на нерухоме майно на території Київського полку, а зокрема і в Києві і заборонив жити в місті. Також всім міщанам (окремо зазначено, за виключенням козаків) – дозволено орендовані пляци забрати собі у власність.

Козаки натомість могли залишити собі пляци, які «шаблею у шляхти здобули», також вони звільнялись від всіляких податків.

Проблема із впорядкуванням маєностей Київського магістрату підіймалась і на початку XVIII століття. Так, у 1705 [6; с. 346] році тодішній Київський Війт Дмитро Полоцький особисто їздив в Батурин до Івана Мазепи за дозволом провести ревізію земель київського магістрату, оскільки багато із них були зайняті «військовими людьми», певно московським гарнізоном.

З цих документів, ми перш за все, можемо дізнатись кордони юрисдикції київського магістрату, особовий склад міщан, визначити основні конфлікти, які виникали між магістратом та іншими мешканцями міста.

Наступна категорія Універсалів, пов'язані із торгівлею та податками.

Наприклад надання права на безмитну торгівлю по річці Десні. Адже московські царі дозволяли безмитну торгівлю – «черкаськими містами», тобто, можна припустити, що північ Чернігівщини на думку московських царів – до них не відносилась.

Так, у 1657 році [5; с. 219] Богдан Хмельницький надав право київським міщанам на безмитну торгівлю зі старим Биховом, який зусиллями Івана Нечая підпав під владу Українського гетьмана.

У 1670 році [8; с. 526] Дем'ян Многогрішний звільнив киян від сплати мита при торгівлі Дніпром, Десною, Прип'яттю і Березиною, а за стягнення з них неправомірних податків – смертна кара. Декілька разів повторюється «по нашим городам», тобто тим містам, які перебувають у підпорядкування війська запорізького. Подібний дозвіл був наданий 1673 року [8; с. 666] та у 1677 році [8; с. 723]

Найбільші податкові пільги Київ отримав під час гетьманування Івана Мазепи та Івана Скоропадського, спочатку був встановлений єдиний податок у 25 злотих з возу, а потім зменшений до 15, також Ратуша на свою користь збирала податок із бадаків на Дніпрі, а київські чумаки сплачували мито у 1 злотий з возу.

Фіскальна політика Гетьманів була спрямована на зменшення податкового тиску на місто, це пов'язане із тим, що Київ у XVII - початку XVIII століття, опинився в епіцентрі військових дій і зазнав руйнації, пожеж та декілька епідемій.

Нами було проаналізовано гетьманські універсали, які мають відношення до Київського самоврядування, від Богдана Хмельницького до Павла Полуботка. Документи можна поділити на п'ять основних типів: універсали про стації та подорожні лити; універсали про гуральну справу; універсали, які регламентують земельні відносини; універсали які надають право на безмитну торгівлю та регулюють податки; та інші універсали (це переважно підтвердження цехових привілеїв, права на вийтвство).

Як витікає з досліджених документів, Київ, через своє прикордонне положення та сусідство козаків, київських міщан та московського гарнізону – постійно знаходився у полі зору гетьманів. Так, місто було звільнене від обов'язку утримувати війська та послів і гінців, міщани мали виключне право на шинкування горілкою. Київські купці сплачували єдиний податок у 25, а згодом і у 15 золотих з возу, а київські чумаки – у 1 злотий з возу, мали право на безмитну торгівлю по річці Десні.

З іншої ж сторони, місто постійно перебувало під контролем московських воєвод. Права міщан неодноразово порушувались, як зі сторони київської полкової адміністрації, так і московського гарнізону.

Література:

1. «Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией» - СПб –Т.5 - 1853 - 322 с.
2. Горобець В. "Волимо царя східного...". Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. К.: Критика, 2007. –с.249
3. Грушевська О.О. Гетьманські універсали м. Києву//Історико – географічний збірник ВУАН Т.2 – К. 1928 р. – с. 23-34
4. Лазаревский А.М. Гетманские универсалы о киевском городском хозяйстве: 1677 – 1719 гг. – ЧИОНЛ, 1902 г., т. 16, № 4, отд. 3, с. 73 – 83.
5. Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 / Упорядники: Іван Крип'якевич, Іван Бутич. — Київ, 1998. — 383 с.
6. Універсали Івана Мазепи. 1687-1709. Книга друга / Упорядник: Іван Бутич. — Київ, 2006. — 800 с.
7. Універсали Павла Полуботка (1722-1723) / Упорядник: Вячеслав Риневич. — Київ, 2008. — 720 с
8. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упорядники: Іван Бутич, Вячеслав Риневич, Ігор Тесленко. — Київ-Львів, 2004. — 1088 с.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, Михайловський Віталій Миколайович.

Махліє Мисрбекова
(Гулистан, Узбекистан)

МАНБАЛАРНИ ҲАМИЯТ ТАРИХИНИНГ ОЙНАСИ

Собиқ Совет тузуми даврида тарих фани 2 гуруҳга бўлинган эди. 1. Совет фани. 2. Ғарб фани. Улар ўртасида на методология на илмий қарашлар ва оявий вазиятнибаҳолашда яқдиллик йуқ эди. Совет ижтимоий – гуманитар фани марксизм ғояларига асосланган ва ғарб олимларининг обектив қарашларини тан олмасдан уларни фанни сохталаштиришда айблар эди. Ҳолбуки амалда Совет тарихчиларининг ўзи компартиянинг ғоявий босими остида тарихни сохталаштиришди. Ижтимоий – тарихий билиш назарияси билиш субъектининг ижтимоий ҳаётга, жамият тарихига қандай муносабатда бўлишига боғлиқ. Яъни тарихчи олим (бу ўринда субъект) жамият тарихини билишга қаратилган маълум тайёргарликка эса шахсдир. Бу субъект ижтимоий шаклланган ва ўрганаётган объектини билишдан манфаатдор шахс бўлса, демак, унинг манфаатдорлиги маълум идеологик (мафкуравий) талаблардан ўсиб чиқади. Агар бу манфаат соф илмий билишдан иборат бўлса, унда тадқиқотнинг холисоналигига ишонса, умид боғласа бўлади. Лекин тадқиқотчининг билишдан мақсади синфий, ҳатто, партиявий мафкурага хизмат қилса, унда тадқиқотнинг холислиги иккинчи даражали бўлиб қолади. Бу масалани табиат ҳақидаги тадқиқотларда ҳам кузатиш мумкин.

Масалан, совет даврида советлар тузимини афзал қилиб кўрсатиш учун табиатни ўрганиш масаласи ҳам мафқуралашган эди. Космосни ўзлаштиришидаги АҚШ билан рақобат, қирғин қуролилари пойгаси, Арктика ва Антрактидадаги тадқиқотларпойгаси ва ҳоказолар. Бу ўринда хоҳ табиий, хоҳ ижтимоий фан бўлсин – бир хилда билиш назарияси фан фалсафаси сифатида энг зиддиятли ижтимоий тугун бўлиб қолаверади. Лекин фанга нисбатан мафқуравий ёндашув айниқса тарихни мафқуралаштириш ҳолисликка қарши омилдир. Табиий фанларда бўлгани каби тарих фани олдида диний, сиёсий мафқуравий ва, ниҳоят, ахлоқий талаблар қўйилиши шубҳасиз ҳақиқатдир. Зеро ялпи қирғин қуролилари жаҳоннинг табиий балансида эмас, инсониятга қирғин келади. Булар ахлоқан ва сиёсий-ижтимоий хавф туғдиради. Тарихга нисбатан мафқуравий тазийқ эса, реал тарихни бузиб талқин қилишга, оқибатда одамлар онгини захарлашга ёки нотўғри ижтимоий ҳулосаларга сабаб бўлади. Оқибатда жамият ичида эмас балки турли жамиятлар аро, давлатлар аро зиддиятларга сабаб бўлиши мумкин. Шунинг учун тарихий билиш масаласига объектив талабалар қўйилиши муҳим ва ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Шу маънода Ўзбекистон тарихчиларининг минтақасидаги қўшни халқлар тарихшунослиги билан қиёс қилгудек бўлсак, мутлақ қарама-қарши ҳолатини кузатиш мумкин. Ўзбекистонда тарихнинг бугунги методологик асослари объектив, ҳаққоний тарихни яратишга қаратилган. Бу йилнинг бошида президент Ислам Каримовнинг методологик аҳамияти беқиёс асарлари, турли муносабатлар билан боғлиқ ҳолда тарих фани олдидаги вазифаларга нисбатан фикрлари турибди. Қўшни мамлакатлар тарихшунослигида эса айрим мафқуралашган, сиёсий даъволар билан суғорилган оқимлар ўзларидаги титул миллатни улуғлаш орқали қўшнилардан устунликка, қадимийликка хатто бутун минтақанинг қонунию вориси деган мақомга, ўзга миллатларга таҳқиромиз қарашга хизмат қилмоқдалар. Бу миллатчилик, улуғмиллатчилик шовинизм руҳини туғдиришга интилишдан бошқа нарса эмас.

Ғарбнинг илк феодализм даври тарихчиси Августин ўтмишнинг чизикли тараққиёт концепциясини ўртага қўйган. Бунинг асосида “Библия” орқали кириб келган ғоя ётар эди. Яъни, тарих худо томонидан бошқариладиган ва йўналтириб туриладиган, пировардида аввалдан қўйилган мақсад сари ривожланиладиган ҳодиса деб тушунтирилади. Аммо Августин ҳар қандай ўтмиш ортада қолиши, тараққиётнинг муқаррарлиги, цивилизациянинг янги босқичи аввалгисидан устунлиги каби илғор фикрларни ҳам олға сурган. Римнинг қулаши римликларнинг гуноҳлари ортиб кетгани сабабли “худонинг жазоси эди” деган фикри эса ўз даврининг ғоясидан туғилган. Бу эса христианликка қарши Рим империяси томонидан қатагон ва қувғинлар қилингани воқеаси билан боғлиқ кўрсатилган.

Августиннинг тарих назарияси масаласида олға сурган бешта янги ҳолат ғояси ҳали ҳозирга қадар тарихий тафаккурга таъсир кўрсатиб келмоқда:

1. Тарихнинг универсаллиги, яъни барча тарихий жараён умумбашарийдир, лекин илоҳий куч томонидан аввалдан белгилаб қўйилган ва бошқарилувга мухтож ҳодисадир.
2. Тарихни йил, аср, ҳодиса, цивилизация каби сўзлар билан изоҳлаш жоиз эмас. Холбуки тарих илоҳий зот томонидан олдиндан белгилаб қўйилган ҳодисалар тизимининг у ёки бу нуқтасидир. Тарих худо чизиб берган чизикда давом этади.
3. Тарих такрорланувчан ҳодиса эмас, бир чизикда охиригача боровчи хусусиятга эга.
4. Чизикли тарихий жараён динамик хусусиятга эга. Чунки, унинг белгилаб қўйилган охириги мақсади бор. Унга қадар ички ривожланишда давом этади.
5. Тарихнинг заминиди субъектив ва шу билан бирга мантиқий асослар борки, уларнинг ҳар бирини алоҳида тадқиқ этиш лозим.

Кўриниб турибдики, Августин ўзи тарихга нисбатан гоҳ идеалистик, гоҳ объективистик, ниҳоят субъектив қарашлар доирасида иш кўрган. Шунга қарамай унинг қарашларидаги рационал қирралар тарихий тафаккурга жиддий таъсир кўрсатган.

Замонавий, тарихий концепцияларнинг юзага келишида италиялик тарихчи Виконинг ўрни алоҳида. Вико тарихни фан даражасига кўтаришга хизмат қилди. Унинг спираль назарияси ҳар қандай цивилизация ўз навбатида бир хил йўлни босиб ўтади. Лекин бу йўл бурама сим сингари поғоналашган кўринишда бўлади. Ҳар бир поғона аввалги поғонадан кўра олға силжиган, янги сифат даражасига кўтарилган бўлади.

Умуман Ғарб классик тарихчилигида тарихга муносабат, уни тадқиқ қилиш методологияси масалаларида қарашлар турли-туман, баъзан бир-бирини инкор этувчи ва, ниҳоят, XIX аср ўрталаридан бошланган тарихга марксча фармацион ёндашувгача етиб келди. Фармацион қарашнинг энг муҳим камчилиги шундаки, ҳар бир фармация алоҳида чегарада узиб олинган ҳолда тасаввур қилиниши қийин. Чунки, тараққиёт жараёнлари узлуксиз хусусиятга эга ва ҳар бир босқичда келгуси тараққиёт динамикасининг ривожланиш кучига эга бўлган унсурлари шаклланиб бораверади.

Бугунги кунда ўзбек тарихчилиги тараққиётнинг цивилизациян моҳиятини биринчи ўринга қўйган ҳолда ўтмишни объектив ёритиш йўлидан ривожланиб бормоқда.

Шулардан келиб чиқиб қуйидаги ҳолатга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

Тарих тадқиқотларининг уч асосий йўналиши мавжуд. 1-йўналиш жамиятнинг тараққиётини моддий табиий тарихий жараён сифатида талқин қилишдан иборат бўлиб, бу жараён қонуний ҳамда одамларнинг иродаси ва онги билан алоқаси йўқ ҳолда давом этади, деб ҳисоблашдан иборат. 2-йўналиш эса тарихий жараённи одамлар фаолиятининг натижаси сифатида талқин қилишдир. Биринчи йўналишда одамларнинг фаолияти табиий жараёнлар ичига сингиб кетгандек бўлса, иккинчи йўналишда тарихий жараён объекти билан унинг ижрочиси-одамлар фаолиятини, тарихий ижодини таҳлилқилаётган бўламмиз. Ҳар икки

йўналишнинг моҳиятини, уларнинг натижаларини бирлаштиради, тарихга моддион-материалистик қарашга ёндашиб келаган бўламиз.

Тарих тадқиқотларидаги 3-йўналиш энг муҳим йўналиш сифатида инсонни тарихнинг ҳосиласи, тарихий жараёнларда пишиб етилган ҳосила сифатида баҳолашга келиб тўхтайдди. Бу демак инсоннинг жамиятга тобелиги, тарих эса инсониятнинг ибтидодан то ҳозиргача ривожланиши, деб тушунишидир. Шундай қилиб “инсон ва тарих” “тарих ва инсон” тарихий жараёнларнинг учинчи ўлчами бўлиб, тарихни чуқур тушуниш, унинг гуманистик мақсадларини англаш, жамият ҳаёти учун ибратга, хатолардан холи қилувчи омилга айлантиради.

Христианча тафаккурнинг марказида гуноҳ ва истиғфор ўртасидаги буюк драма ётади. Ислоҳ тафаккурида ҳам ҳаёт гуноҳ ва савоб қанотларидан ва улар учун келадиган жазо ва ажрдан иборатдир.

Гуноҳ ва истиғфор ўртасида кечган ҳаёт тарих учун вақт, замон кесмасида жойлашади. Зеро Вақтга нисбат берилмаган воқеачилик тарих ҳисобига қирмайди.

Тарихни яхлит ва миллий даражада англаш учун коллектив хотира даражасида миллат ўтмишнинг манзараларини тиклаш анъанаси бўлмоғи лозим. Тарихий хотира аслида шудир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И. А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.: “Шарқ”, 1998
2. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: “Ўзбекистон”, 1997
3. Каримов И. А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. “Ўзбекистон”, 1998
4. Исҳоқов М. “Мутахасислик фанини ўқитишнинг назарий асослари” электрон вариант. Т. 2010

**Эльвира Мусаева, Улпан Жумаш, Айғаним Сағынтаева
(Қарағанды, Қазақстан)**

«ҲҲҒЫР СЕПАРАТИЗМИНИҢ» ҚҲР ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРЫНА ӘСЕРІ

Орталық Азияда тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуы және бұл мемлекеттердің өзіндік экономика, өзіндік саясатын құру жағдайы, бұл үрдістердің жүргізілуі айтарлықтай көп қиындықтармен, тіпті қақтығыстармен болатынын, сонымен қатар осының бәрі радикалды, экстремистік, сепаратистік қозғалыстарға қолайлы жағдайды туғызуы және бұл Синьцзяньмен ұштасу қауіпі бар екенін Пекиндегілер әрине түсінді. Осы үрдістер Синьцзянь мен ҚҲР – дың толықтай қауіпсіздігіне өз әсерін беретіні әлден анық.

КСРО – ның ыдырауынан кейін, Қытай билігі Синьцзянь сепаратистерін сыртқы күштерінің ықпалынан сақтап қалу мақсатында бірталай алдын алу шараларын жасады. Осындай шаралардың бірі – 90 – шы жылдары Қытай Орталық Азиялық мемлекеттерімен жанасатын барлық шекаралар қауіпсіздігін күшейтіп, шекаралар арқылы өтуді қатайтқан бақылауға алды. Сонымен қатар шекара қызметкерлерінің санын айтарлықтай көбейтіп, қайық жолдарына аса маңызды назар салды [1, 189 с].

Орталық Азия мемлекеттерімен қарым – қатынастардың орнатылуымен бірге, ҚҲР – дың ресми өкілдері бірнеше рет Орталық Азия мемлекеттеріндегі ұйғыр сепаратистерінің іс – қимылдарына тыйым салу туралы баяндамалар, тезистерді жариялап, сонымен қатар ұйғыр сепаратистерінің іс – қимылдарына тыйым салу және күресу туралы екі жақты құжаттарға енгізілген. Пекин саяси және дипломатиялық қадамдар жасағанының арқасында, ұйғыр сепаратизмімен күресуде Орталық Азия мемлекеттерінің мықты қолдауына ие болды. Оған қоса, Қытай Орталық Азиялық мемлекеттерінің басшыларынан «өз территорияларындағы Қытай Халық Республикасына қарсы бағытталған сепаратистік қозғалыстарға, сондай – ақ түрлі этно сепаратизмдерге қарсы күресу» куәландірулерді алды [2, 206 с].

Қытай ұйғыр сепаратизмі мәселесі бойынша, территорияларында ең ауқымды ұйғыр диаспоралары бар Қазақстанмен, Қырғызстанмен, Өзбекстанмен мығым қатынастарды орнатты.

Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы – бұл Азиядағы қарқынды даму үрдісіндегі екі көршілес мемлекеттер. Достық қатынастар, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының шеңберіндегі қатынастар аясында, серіктестер ретінде көп жетістіктері бар, бірақ екі мемлекеттің бірлесіп дамуында кейбір кедергі етуші мәселелер бар, олардың бірі – қауіпсіздік мәселесі.

Қытайдың ұйғыр сепаратизмімен күресудегі кедергілердің бірі – Қазақстанның территориясындағы 90 – шы жылдардың басында белсенділігі артқан, ауқымды ұйғыр диаспоралары мен ұйғыр – ұлтшылды ұйымдар. 1993 жылы ҚҲР – дың сыртқы істер министрлігі ресми нота арқылы Қазақстанды: «Шығыс Түркістанды құруды мақсат еткен ұйғыр сепаратистердің қозғалысын тоқтату үшін қажетті шараларды қабылдаудан жалтақтады» - деп кінә таққаны бар [3, 44 с].

Сондықтан ұйғыр сепаратизмі екі елдің арасындағы «айрықша сезімтал» мәселелерінің бірі. Екі жақты қатынастарда «сепаратизм» сөзі тұңғыш рет 1995 жылы Бірлескен Декларацияда, ал одан бұрын 1993 жылғы Декларацияда «Екі жақ халықаралық терроризммен, ұйымдасқан қылмыспен, заңсыз есірткі айналымымен, контрабанда және басқа да қылмыстық әрекеттермен күресуде серіктес болатыны» туралы жазылған [4, 64 с].

1995 жылы Қазақстан өз территориясында ұйғыр – ұлтшыл ұйымдардың қызметтеріне тыйым салды. Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы «Шығыс Түркістанның Бірлескен Ұлттық Революциялық Майданының», «Ұйғырстанды Азат Етуші Ұйымның» және олардың орталық органдарының – «Шығыс Түркістан Дауысы», «Ұйғырстан» газеттерінің қызметтерін тексеріп, олардың заңсыздығын анықтап, бұл ұйымдардың қызметін дереу тоқтатылуы туралы ұйғарым шығарды [5, 327 с].

Қазақстан мен Қытай екі жақты қатынастарды орнату халықаралық қауымдастық мойындаған халықаралық принциптердің негізінде жүзеге асырылатыны туралы және соның ішіндегі бір – бірінің ішкі жағдайларына араласпау туралы міндеттеліп, келісілген. Бірақ ұйғыр сепаратизмі екі мемлекеттің де мүдделерін қозғап, екі елдің де қауіпсіздігіне қауіп төндіреді.

Андижан, Қоқанд қалалары, Ферғана алқаптарына тиесілі кейбір қырғыз елді мекендері және Синьцзянның оңтүстігі – ұйғыр сепаратизмінің Батыс ошағы болып табылады. Бұл аймақтар басқаларымен салыстырғанда ультра радикалды, ваххабистік идеологиялық сепаратистердің белсенділігімен сипатталады. Сепаратистік қозғалыстар Қырғызстан мен Өзбекстан жанасқан жеріндегі Ферғана алқаптарынан жымысқыланады.

Сепаратизмнің солтүстік ошағы – Жетісу территориясы мен Жоңғар жазықтығының солтүстігі. Солтүстік ошақ Қытайдың оталық билігіне наразылығын ең белсенді түрде көрсететін аймақ. Жергілікті халық Қазақстандағы және басқа да Орталық Азиядағы ұйғыр диаспораларымен тығыз қатынаста. Бір Қазақстанның өзінде ұйғыр халқының саны 231400 адамды, ТМД мемлекеттеріндегі тұратын барлық ұйғыр халқының 70 пайызын және Қазақстан халқының 1,1 пайызын құрайды. Жетісу ұйғырларының Кульджи және Үрімші ұйғырлары арасындағы тығыз қатынастарының салдарынан ұйғыр сепаратизмінің СУАР шекараларынан шығу қауіпін және аймақтың мемлекеттерінің «Синьцзянь мәселесіне» кірістіруіне әкеліп, субаймақтық қақтығыс ошағына ұласуы мүмкін. Қазақстан болса Синьцзяндағы этно – саяси жағдайдың тұрақты болуына мүдделі. Өйткені Синьцзянды 1,5 млн адамды құрайтын, ауқымды этникалық қазақтар диаспорасы мекендейді [6].

Шығыс ошағын алатын болсақ, салыстырмалы түрде шағын және белсенділігі жағынан әлсіз. Оған Солтүстік – Шығыс Синьцзянь аймақтары кіреді [4, 189 с].

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасында 1996 жылы және 1997 жылдың қаңтарында екі жақты қатынастарды реттейтін, соның ішінде ұлттық сепаратизмге екі жақтың көзқарасы туралы Біріккен декларациялар қабылданды. «1996 жылғы біріккен декларацияда екі жақтың қандай да болмасын формадағы ұлттық сепаратизмге қарсы және екі жақ өз территорияларында көрші мемлекетке қарсы бағытталған сепаратистік бағыттағы түрлі ұйымдардың қызметін болдырмау туралы келіседі». Ал 1997 жылғы декларацияда «сондай – ақ, екі жақтың қандай да болмасын формадағы ұлттық сепаратизмге қарсы және екі жақ өз территорияларында көрші мемлекетке қарсы бағытталған сепаратистік бағыттағы түрлі ұйымдардың қызметін болдырмау, сонымен қатар екі елдің халықтары өз еркімен таңдаған даму жолдарын өзара құрметтеу принциптерінен шығатын, өзара келісілген, екі мемлекет өз территориясындағы реформалар және саясатты жүргізу тәжірибесімен таныстыру үрдісін жүргізу...» [5, 71 с].

Осы жерде, Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы сепаратизмнің екі жақ үшін де қауіпті екенін түсініп, сепаратистік қозғалыстарды болдырмау және дамуына бөгет жасауына барын салатынын көре аламыз. Әрине, бұл мәлімдемелерді тек бір жақты, яғни Қытай үшін ғана тиімді деп айтуға болады. Бірақ бұл келісімдер екі жаққа да тиімді. СУАР – дағы сепаратистердің пайда болуы, белсенділігінің артуы, Қазақстанның аймақтарына ауысып, Республиканың ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін. Гипотезалық болжаммен айтарлық, Синьцзяндағы жағдайды мысалға алып, Қазақстан территориясындағы орыс диаспоралары плебисцит, яғни Қазақстан территориясынан бөліну туралы референдум ұйымдастыруы мүмкін. Оған қоса, Ресей Федерациясының кейбір саяси топтары осындай қимылдарды қолдайтынын барлығына белгілі. Бір сөзбен айтқанда қақтығыстардың бір аймақтан екінші аймаққа тез таралып, ішкі саяси жағдайды, тәртіпті бұзатыны белгілі.

Сепаратизммен күресудегі келесі қадам ретінде Қазақстан және Қытайдың ШЫҰ шеңберіндегі «Терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясына» қол қоюы [7, 47 р].

2002 жылдың қыркүйегінде Қарахман Қожамбердиев бастаған ұйғыр белсенді топтары «Ұйғырстан» Ұлттық партияның құру мақсатында шыққан еді. Партияның негізін қалағандар ұйымның негізгі мақсаты – барлық этникалық ұйғырды бір орталыққа біріктіріп, «Ұйғырстанның егемендігіне» саяси жолдармен қол жеткізу екенін жариялады. Бірақ Қазақстандағы көпшілік ұйғыр диаспораларының арасынан жетердей қолдауды таба алмай, бұл партия құрылмай, өзінің логикалық аяғына жетпеді. Сонымен қатар айта кететін жағдай, 2004 және 2006 жылдары Қазақстан Республикасының Бас Сотының шешімімен «Шығыс Түркістанның Ислам Партиясы» және «Шығыс Түркістанды Азат Етуші Ұйым» сияқты террористік боп танылған ұйымдардың қызметіне тыйым салынды.

Жоғарыда айтылғандарды ойға салғанда, «ұйғыр мәселесі» Қазақстанда екі жақтан қарастырылады. Біріншіден, Қазақстандағы ұйғыр диаспоралары Синьцзяндағы бауырластарының тіршілік жағдайларына жан ашырлық пен үрей сезімдерін білдіреді. Олардың белсенді бөлігі ұйғыр көпшілігінің қалауын, яғни тәуелсіз мемлекет – Ұйғырстан немесе Шығыс Түркістан болу арманын ашық білдіреді.

Екіншіден, Қазақстан билігі ұйғыр диаспораларының этно – мәдени өзгешіліктерін сақтау мен дамыту құқықтарын толықтай қамтамасыз етуіне «ұйғыр мәселесінің» тығыз қатынасы бар.

Қытай Синьцзяндағы ұйғыр сепаратизммен екі жақты қатынастармен шектелмей, көпжақты қатынастар негізінде де күресуде. 1996 жылы Қытайдың бастауымен «Шанхай бестігінің» шеңберінде «ұйғыр мәселесіне» байланысты ортақ позиция ресми құжатпен бекітілді. Ал 2001 жылы Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан арасында, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының шеңберінде, «сепаратизм мәселесі» бойынша одан әрі тығыз байланысты орнатқан «Терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясы» қабылданды.

Жалпы айтқанда, Қытайдың Орталық Азия бағытындағы белсенді түрде қолданылған шаралары арқылы Қытай және Орталық Азия мемлекеттері «ұйғыр мәселесі» бойынша біріңғай саясатты бекітіп, қазіргі күнге дейін жүзеге асыруда. Бірақ, қазіргі кезде әлемдегі болып жатқан экономикалық дағдарыс жағдайында «ұйғыр мәселесін» бір жақты ғана қарастыру үлкен қателік болар еді.

Қорытындылай келе, Синьцзяндағы сепаратизмді ауқымды, стратегиялық жағынан қарастырмай, мәселенің ұзақ мерзімді шешімін табу мүмкін болмайды. Ал мұндай келешек Орталық Азияның, Қытайдың, Ресейдің мүдделеріне қайшы келіп, ШЫҰ шеңберіндегі мемлекеттердің экономика, саясат, қауіпсіздік салаларындағы интеграцияланған дамуларына кедергі келтіруі сөзсіз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Делюсин Л.П. «Китай: полвека – две эпохи». – М., ИВ РАН, 2001. – 293с.
2. Делюсин Л.П. «Дэн Сяопин и реформация китайского социализма» - М: Муравей, 2003. – 206 с.
3. Китай в XXI веке – глобализация интересов безопасности. /под ред. Г.И. Чуфрина – М: Наука, 2007. – 327 с.
4. Китай в мировой и региональной политике (История и современность). – М., ИДВ, 2003. – 189 с.
5. Москалёв А.А. «Национальный вопрос: поиски и находки». // Китай на пути модернизации и реформ. – М: Вост. лит. РАН, 1999. -472 с.
6. Ғаламтордағы ақпарат көзі – <http://www.inform.kz>
7. Dawa Norbu «China's Tibet policy». – Richmond: Curzon, 2001. – 470 p.

Отарбаева Г.К., Сағындықова А.Ә.
(Шымкент, Қазақстан)

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ КӨП ӘЙЕЛ АЛУ ДӘСТҮРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Егеменді ел болып, іргемізді бүтіндеп отырған кезде ұзақ жылдар бойы отаршылық тұзағына түскен ұлттық санамыз қайта жанданып, даму үстінде. Соның бір жарқын көрінісі ұлттық демографиялық санамыз бен демографиялық мінез – құлқымызда орын алып отырған келелі өзгерістерден айқын байқалады. Кейінгі жылдары демографиялық деректерді білуге деген құлшыныс артып, қазақ ұлтының үрім бұтағының өсіп-өнуі, сандық және сапалық өркендеуінің ахуалы қалай деген сауал әркімді де ойландыра түсуде. Саны жағынан әлемнің өркениетті дамыған елдерінен кешен қалған қазақ халқы үшін демографиялық ой-сананы жаңа сапалық тұрғыда қалыптастырудың тарихи маңызы аса зор.

Соңғы халық санағының мәліметі бойынша Қазақстан халқының саны 17 млн-ға жетті. 1991 жылғы санымызды деңгелетіп айтқанда 17 (16.9) млн. екенін ескерсек, сол деңгейге 22-23 жылдан кейін жетіп тұрмыз. Қазақстандықтар санының кемуі өлке тұрғындарының демографиялық құрылымындағы ерекшеліктерге байланысты. Дәлірек айтқанда, орыс тілді тұрғындардың атамекеніне көшуінен және табиғи өсімінің төмен деңгейде болуынан туындауда [1, 4-б.].

Демографиялық процестердегі келеңсіз жәйттерге қарамастан, елде біртіндеп ілгерілеушілік байқалуда. Мәселен, өлім-жітім, ажырасу секілді, т.б. теріс көрсеткіштер, көші – қондық процестердегі теріс сальдо бәсеңдеді. Бұл – елдегі демографиялық ахуалдың жақсарып келе жатқандығының айғағы. Үкіметтің осы бағыттағы қызметіне үлкен үмітпен қарауға болады. Ең бастысы, қазіргі демографиялық мәселедегі басым бағыттарды дәл анықтап, оны шешудің тиімді жолдарын таба білу керек.

Осындай бір бағыттардың бірі ретінде қазіргі таңда ел ағалары ұсынып отырған көп әйел алу мәселесі. Ақ жағалылардың пікірінше көп әйел алуды заңдастыру демографиямызға оң әсер етіп, халық арасында орын алып отырған келеңсіз жағдайлардың да оң шешім табуына жол сілтейді. Соңғы уақытта көп әйел алушылық мәселесі ішінара қоғамда, Парламентте талқыланып тұрады. Бірақ та, мұнда айтып кететін басты нәрсе осы көп әйел алудың қоғамда өз шешімін таппаған даулы мәселе екені. Дей тұрғанмен қазақ ұлтының өмір сүру салтында көп әйел алу мәселесі жат қылық, жаға ұстатар түсінік емес екені анық.

Полигамия институтының тарихы кеңес және посткеңестік тарихнамада өзекті мәселелердің бірі. Аталмыш тақырып әлі күнге дейін аз зерттелініп келеді. Себебі, Қазақстандағы полигамия ежелден бастап, қазірге дейінгі тарихы толыққанды емес. 70 жылдық Кеңестік билік кезеңінде «феодалдық байлардың қатынасы» болып саналынып келді. Көптеген себептерге байланысты осы институт таралы көп айтылмаған.

Солтүстік Кавказ республикасына полигамия институтының еңгізілуі, Шығыс араб елдерінде қазірге дейін сақталынып келуі, сонымен қатар Африка аумағындағы христиан елдерінде еңгізілуі, бұл институттың кейбір қоғамда маңыздылығын көрсетіп отыр [1, 5-б.].

БАҚ беттерінде бұл ежелгі дәстүрдің талқылануы осы мәселеге ғылыми қызығушылық бар екенін білдіреді. Сонымен қатар бұл дәстүрдің заң тұрғысынан қарастырылмайтыны әлеуметтік ғылыми бағыттағы ғалымдарға қызығушылық тудырып отыр, яғни, тарихшылар, әлеуметтанушылар, мәдениеттанушылар, дінтанушылар мен этнологтар.

Кеңес идеологиясынан бас тартқаннан кейін, ғалымдардың бірқатар тобы полигамия институтын зерттеу сияқты проблемаларды қарастыруға кірісті. Осы мәселені зерттей келе басқа да салалармен байланысып, яғни, миграция, демография мен отбасылық саясатты қарастырады. Бұл зерттеудің қорытындысы басқа да елдерге қызығушылық тудыраы сөзсіз. Қазіргі таңға дейін бұл институттар Оман, Сауда Арабиясы, Йемен, Морокко және т.б. елдерді сипатын жойған жоқ.

Негізінен полигамия мәселесі – Қазақстан қоғамында кереғар пікір туғызатын тақырыптардың бірі. Көп әйел алуды қолдайтындар да, ондайға қарсылар да өз уәждерін келтіреді.

Соңғы жылдары елімізде азаматтық неке деген ұғым пайда болды. Азаматтық некені жақтаушылар бұл үрдісті «некелесудің заманауи технологиясы» деп атаса, оған қарсы шығатындар «некенің бұл түрін ұлт пен текті жоятын, жетім мен жесірлердің санын көбейтетін технология» деп атайды.

Ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық отбасылық құндылықтардың шайқалуы, «әйел теңдігі» мәселесін жалаулатқан Кеңес билігінің қолдан жасалған құнсыз құндылықтарының зардабы, күнкөріс мәселесін басты орынға шығарып, әйел аналардың ауыр жүк арқалауына себеп болған нарықтық қатынастар – осылардың қай-қайсысы болса да дәстүрлі қазақ отбасының іргесін шайқалтып, ажырасу апатының белең алуына соқтырды. Оның заңды салдары – жетім бала мен жесір ана.

«Жесір ерден кетсе де елден кетпейді», «Жетім көрсең, жебей жүр», «Аға өлсе, ініге мұра» деп мақалдап, әрбір адамгершілік, туыстық қатынасты өз орнына қойған кешегі қазақ қоғамы жетім мен жесірді қорғансыз қалдырмаудың қамын ойлап, тұтас қамқорлық институтын қалыптастырған болатын. Астан сыбаға, малдан сойыс, егіннен кеусен беріп, кез келген жағдайда асыраушысы жоқ отбасына көмек көрсету бір рулы ел үшін айнымас дәстүр болған. Базбіреуге ескіліктің қалдығындай көрінетін өмеңгерлік салтының негізінде де осы қамқоршысыз қалдырмау қағидасы жатқанын да айтып өткен жөн.

Қазақ жеріндегі некелік-отбасылық қатынастар мен көп әйел алу мәселесін патша үкіметі кезеңінде алғаш рет өздерінің тарихи-этнологиялық, географо-статистикалық жұмыстарында: Андреев И.Г., Броневский С.М., Алекторов, Левшин А.И., Потанин Г.Н., Крафт И.И., Коншин Н., Словоцов П.А., Добромислов А. И., Уалиханов Ш.Ш., Алекторов А.Е., Собысевич Ф., Беляев И., Мейер Л., Гейнс А.К., Н.И. Красовскийдің және т.б. көрсеткен. Полигамиялық неке туралы бірқатар мәліметтер шетелдік авторларда да жинақталған. Мысалға, Бульжера (Боулджер) Демитриус Чарлз, Ф. Фон Шварц, Фридрих-Антон Геллер фон Хелльвальд.

Сонымен қатар, көп әйел алу дәстүрі, оның ішінде өмеңгерлік институты ХІХ ғасырдағы орыс жазбаларында да кеңінен сипатталған. Олардың қатарына: А.И. Левшиннің, Д.Е. Самоквасовтың, С.Б. Броневскийдің, Л.Ф. Баллюзектің, Г. Загряжскийдің, Л.П. Мейердің, Н.И. Красовскийдің, И. Ибрагимовтің, Н. Козловтың, П.Е. Маковецкийдің, А. Крахалевтің, Ю.Д. Южаковтің, Н. Изразцовтің, Э.С. Вульфсоннің, А. Добромисловтың, А. Зуевтің, К.К. Паленнің, А.И. Мякутиннің және т.б. жатқызуға болады.

Полигамия институты туралы біршама мәліметтер Кеңес үкіметі тұсындағы ғалымдар мен зерттеушілердің еңбектерінде, соның ішінде қазақ ғалымдарының еңбектерінде кездеседі: Асфендиаров С., Бекмаханов Е.Б. сонымен қатар Аргынбаев Х., Маргулан Ә.Х., Захарова И.В., Масанов Э.А. және т.б. [1, 7-б.]

Қазақстан бодандықтан арылып, тәуелсіздігін жариялап, егемендігін алғаннан бастап қазақтың бұрынғы салт-дәстүрі мен әдет-ғұрыптық жүйесін, отбасылық қарым-қатынастардың үлгілерін зерттеу, ұлттық құндылықтарды жандандыру қайта қолға алына бастады. Осындай құндылықтар жүйесіне өз үлесін қосып жатқан зерттеуші, тарихшы-этнограф ғалымдар ретінде біз Ж. Артықбаев, М. Алпысбесұлы, С. Кенжеахметұлы, С. Қасқабасов, Қ. Аманжол және т.б. еңбектерінде, ғылыми және мерзімді баспасөз беттерінде қазақ отбасылық әдет-ғұрыптары, соның ішінде көп әйел алу дәстүрі жөнінде мол мағлұматтар келтіреді. Сонымен қатар, диссертациялық жұмыста басқа да азаматтардың зерттеулері, ой-пікірлері, тұжырымдары қарастырылған.

Мемлекеттік бағдарламаға сәйкес «Мәдени мұра», сонымен қатар «Тарих толқынында» бағдарламасына сәйкес өте көп мәлеметтер жинақталып, мұрағат құжаттары, алыс және жақын шығыс елдерінің кітапханалары, осының барлығы полигамия проблемаларын толыққанды қарастыруға септігі тигізері айдан анық. Қазіргі таңға дейін бұл тақырып жазылғанымен, толыққанды мәліметтер жоқ. Полигамия институтына арналған арнайы монография жазылмаған. Сол себептен де бұл тақырыпты ежелден кезеңнен қазіргі кезеңге дейінгі аралықты толыққанды зерттеуді қажетсініп отыр.

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы неке және отбасы құқығының негізгі қырлары Қазақстандық белгілі ғалымдар С.З. Зимановтың, Ғ.С. Сапарғалиевтің, З.Ж. Кенжалиевтің, Н. Өсеровтың, С. Өзбекұлының, Ж.С. Әлдибековтің, О.Қ. Қазиевтің, А.И. Оразбаеваның және т.б. еңбектерінде кеңінен талданды. Осы ғалымдар өмеңгерлік институтының дәстүрлі қазақ құқығында реттелуінің кейбір негізгі қырларын тілге тиек етті [1, 7-б.].

Бұрынғы Кеңестік дәуірдің қыспағынан шығып, өз егемендігін алған қазақ халқы өзінің ұлттық құндылықтарын қайта жандандыруға ерекше мән беруде. Кеңестік тоталитарлық жүйе жағдайында қазақ халқы көптеген ұлттық этникалық қасиеттерінен айрылып қалды. Ал, сақталып қалған ұлттық салт-

дәстүрлердің бет пішіні, мазмұны өзгерістерге ұшырады. Ұлттық этникалық қасиеттердің ең бір құндыларына оның әдет-ғұрыптары жатады.

Қазақ халқында ертеден келе жатқан патриархалды-феодалдық қатынасқа тән көне әдеттің бірі – көп әйел алу дәстүрі. Көп әйелділік тақырыбы Алматылық бір топ ғалымдардың ат салысуымен шығарылған «Қазахи» атты ұжымдық монографиясында егжей тегжейлі баяндалған. Бұл зерттеуде қазақтарда болған жанұялық некелік қатынастар туралы бай тарихи материалдар бар. Бұдан басқа онда некенің дәстүрлі түрлерінің (көп әйел алушылық, әмеңгерлік, қалың мал) ерекшеліктеріне сипаттама берілген [2].

Әйгілі ғалым Х. Арғынбаевтың «Қазақ отбасылық дәстүрлері» кітабы қазақтың салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарын, сонымен қазақ отбасындағы осы салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарының орындалу барысын терең қамтыған ғылыми еңбегі көпшіліктен жоғары баға алған құнды дүние. Бұл әйгілі ғалымның 20-30 жыл бойы ел арасынан, мұрағаттардан және баспа жүзін көрген әдеби мұралардан жинаған қыруар этнографиялық деректер негізінде жазылған тарихи-этнографиялық зерттеу еңбегі болып табылады.

Кітапта қазақ отбасының өткені мен бүгіні, халқымыздың бай салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары терең қамтылған. Еңбектің басты мақсаты – халықтың озық әдет-дәстүрлерін кеңінен насихаттау, одан ғибрат алуға үндеу, тозық дәстүрлерден аулақ болуға шақыру. Кітаптың ғылыми-танымдық маңызы, әсіресе қазіргі қазақ жастары үшін тәлім-тәрбиелік мәні зор [3].

Жалпы алғанда қазақ халқының табиғат-анамен үндес тіршілік кеше отырып қалыптастырған салт-дәстүрі – «адамгершілік» деп аталатын ұлы ұғымның алтын қазығы. Алтын қазықтан адаспай, бетті соған бұрғанда ғана елдіктің іргесі бекіп, адам аты асқақтай түсетінін қазақ елінің өткен өмір жолы дәлелдеп берді. Дәстүрлі қоғам өмірінде тілге тиек болып отырған осы салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар қазіргі тілмен айтқанда заң қызметін атқарды. Қазақ қоғамында заң есебінде жүрген салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың жалпы сипаттамасын ғылыми бір негізде жинақтап С. Кенжеахметұлы «Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары» атты энциклопедиясын қалың қауымға ұсынғаны белгілі.

Саналы ғұмырын осы бай мұраны жинақтауға арнап, оқырманын сан мәрте тартымды кітаптарымен баурап, баулып келген белгілі қаламгер, мәдениеттанушы, этнограф Сейіт Кенжеахметұлы өзінен бұрынғы тарихшы, этнограф ғалымдарды зерделей отырып, іргелі еңбек құрастырды, шашырап жатқан мол қазынаны энциклопедиялық жүйеге түсіріп, көптеген терминдердің төңірегінде қосымша мол мағлұмат ұсынды.

Бұрын көп айтыла қоймаған ырым мен тыйым, жөн-жосық, жол-жоралғы, ұлттық қағида, әдет-ғұрып, соның ішінде көп әйел алу мен әмеңгерлік туралы дәстүрлер мен қазақтың өмірлік үлгі, тәлім-тәрбие ережелерін саралады [4].

Осы еңбетің жалғасы ретінде Б. Кәламшаұлының «Қазақ халқының туыс-туғандық жүйесі, ұрпақ өсіру, тәрбиелеу дәстүрі, үйлену ғұрыптары» атты жинағы қазақи ұрпақ өсірудің дәстүрлі ғұрыптарын игеріп, білуге барынша өз септігін тигізетін еңбектің бірі. Бұл кітапқа атының өзі айтып тұрғандай, қазақ халқының туыстық жүйесі, ұрпақ өсіру, тәрбиелеу дәстүрі және үйлену ғұрыптары жайлы ғылыми тұжырымдар енгізілген [5].

Қазақ өмірі мен тұрмыс тіршілігінің ерекше сипаттамалары берілген, қазақ халқының этнографиясымен, этномәдениетімен айналысатын маман-ғалымдар үшін құнды болып табылатын «Қазақ этнографиясы кітапханасының» 50 томдық жинағының маңызы зор. Көп томдық жинаққа қазақ халқының тұрмыс-салты, әдет-дәстүрлері бойынша өте маңызды және қызықты этнографиялық және тарихи мәліметтер енген.

XVI-XX ғасырлар аралығында орыс саяхатшылары мен зертеушілерінің қазақ жерін аралап жүріп зертеу барысында қазақ тарихы үшін құнды деректер қалдырған. Осы деректерде де қазақ отбасылық қатынастары, көпәйелушылық, бәйбіше мен тоқал тақырыптары туралы арнайы айтылады.

Әдебиеттер:

1. Сагиндикова А.А. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы көп әйел алу дәстүрі: Гуманитарлық ғылымдар магистрі атағын алу үшін жазылған магистрлік диссертациясы. – Астана, 2015. – 87 б.
2. Казахи. Историко-этнографическое исследование. – Алматы: Казахстан, 1995. – 352 стр.
3. Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы: «Қайнар» баспасы, 2005. – 216 б.
4. Кенжеахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. – Алматы, Атамұра.2010. – 384 б.
5. Кәмалашұлы Б. Қазақ халқының туыс-туғандық жүйесі, ұрпақ өсіру, тәрбиелеу дәстүрі, үйлену ғұрыптары. Алматы, Өнер – 2013. 128 б.

Анастасія Шаматова, Ірина Спека
(Черкаси, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В умовах сьогоденних реалій суспільних викликів відбувається трансформація багатьох уявлень та понять, адаптації їх до сучасної ситуації. Зокрема, ламаються традиційні уявлення про роль жінки та чоловіка. Проблема гендерних відносинах у сучасних умовах потребує виокремлення ряду нової проблематики пов'язаною з актуальними питаннями гендерної толерантності. Так, недостатньо вивченими

залишаються питання визначення маскулінності та фемінності, властивих українському суспільству. Необхідність соціологічного аналізу тенденцій змін гендерних ідентичностей, гендерних ролей і гендерних стереотипів українців пояснюється необхідністю вийти на рівень більш глибокого системного аналізу соціальних, економічних, політичних явищ і процесів.

В першу чергу слід нагадати, що виділяють декілька видів толерантності, серед яких і нарівні з іншими існує гендерна толерантність, яка визначається як неупередженим ставленням до представників іншої статі, неприпустимістю апріорного приписування людині недоліків іншої статі, наслідуванням стереотипних поглядів, відсутністю ідей про перевагу однієї статі над іншою, проявами дискримінації за ознакою біологічної (чоловік-жінка) статі. Гендерні стереотипи поведінки (від грец. *Typos* - відбиток) – стандартизовані, стійкі, емоційно насичені, ціннісно-певні уявлення про «чоловічу» і «жіночу» поведінку [1, с. 27].

Зміна стереотипів щодо статей, яка є необхідною умовою досягнення гендерної рівноправності, - процес вкрай тривалий і складний. Більшість населення не усвідомлює те, що подолання гендерних стереотипів та отримання гендерного балансу є важливим і має прийматися до уваги. І саме це є основою гендерної толерантності в суспільстві.

В Україні сьогодні значне місце відводиться гендерному вихованню молоді, саме у рамках розвитку гендерних аспектів у вихованні молоді на перший план виходить проблема формування та розвитку гендерної толерантності особистості, яка виступає в якості особистісної позиції. У ній виявляються мотиви, цінності й зміст особистості, а на їх основі здійснюється свідомий і відповідальний вибір, що визначає долю особистості [2, с. 448].

Гендерна компетентність конструється на основі аналізу моделей гендерних взаємовідносин, котрі розвиваються і трансформуються в суспільстві. У структурі гендерної компетентності виділяються три її складові [3, с. 212]: когнітивна (обізнаність та усвідомлення гендерної проблематики), операційна (уміння і навички щодо впровадження гендерного підходу в управлінні в практику) та особистісна (прийняття себе і своєї статі, толерантне ставлення до представників іншої статі, засноване на гендерній рівності представників обох статей, бачення та попередження негативних проявів гендерних стереотипів). Гендерно не компетентні особистості не можуть звільнитися від тиску гендерно-поляризованої і андроцентричної культури, тому вони часто переживають конфліктні стани нереалізованих особистісних прагнень і невідповідності очікуванням.

Сучасні теорії гендерних відносин доводять, що соціальні відмінності між чоловіками та жінками не мають біологічного походження, не є «одвічно даними», а лише набутими, приписаними індивідуальній суспільством. Окрім того, поняття «гендер» має множинний і ситуативний характер. Уявлення про те, що означає бути жінкою чи чоловіком, змінюється залежно від історичного і соціально-культурного контексту.

Коли говорять про гендер, то також мають на увазі такі поняття як маскулінність і фемінінність (соціальні уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою), які відображають гендерну ідентичність. Зокрема, маскулінність у традиційній (патріархальній) парадигмі пов'язується із силою, владою, мужністю, витривалістю, аргесією, неемоційністю, орієнтацію на успіх. Натомість фемінінність – протилежні до маскулінності риси: емоційність, чуйність, слабкість, залежність тощо [5, 7].

Гендерні студії критикують традиційні уявлення про ролі чоловіків і жінок, в основі яких лежать лише репродукція та фізична сила. Натомість, як альтернатива пропонуються егалітарні ролі, де чоловіки і жінки мають можливість вибирати поведінкові зразки залежно від можливостей та бажань. Маскуліні та фемініні ознаки не є сталими утвореннями, вони можуть змінюватися залежно від конкретного контексту та етапу соціалізації. Маскулінінність і фемінінність формуються настільки довго, наскільки ми пов'язані із суспільством. Таким чином гендерна ідентичність постійно перебуває в процесі конструювання [5, с. 7].

Для сучасного українського суспільства довгий час залишалося характерним стирання гендерів, статей відмінності в поведінці, як і ламання гендерних стереотипів лише у публічній сфері. Майже завжди це пов'язано більш активною участю жінок у конкуренції на ринку праці, їх економічною незалежністю. Ті стереотипи, які характерні сімейним відносинам та місцю жінки у суто «чоловічих» професіях усе ще стійкі. В Україні спостерігається наступна ситуація: чоловіки та жінки в однаковій мірі заробляють гроші, при цьому жінки виконують домашню роботу та на них покладені турботи з догляду за дітьми.

Так наприклад за дослідженням Белікової Ю. В. стереотипізований портрет українця вийшов наступний – годувальник і глава сім'ї, сильний, спортсмен, лідер, владний, стриманий у прояві почуттів. Стереотипізований портрет українки – основне призначення української жінки пов'язане із сім'єю, українка емоційна, має інтуїцію, турбується про свою зовнішність, підкоряється більш сильному, владному чоловіку.

Тенденція до зміни такого стану речей є, але дуже невелика кількість жінок приймає її. Як не дивно самі жінки не особливо вітають ідею зміни традиційних ролей у сім'ї. Тому і виникає потреба пошуку нових методів гендерного просвітництва.

Також вітчизняним науковцям гендерної проблематики потрібно звернути увагу на гендерну нерівність військових сил України. Адже, в умовах військових дій значна частина жіноцтва прагне підтримувати свою країну в місцях безпосередньої небезпеки. Вже у 2012 році кожен п'ятий військовослужбовець в Україні був жінкою, а українська армія вважалася однією з найбільш фемінізованих у Європі. Аналогічну тенденцію можна було спостерігати й в інших країнах світу. Так, кількість військовослужбовців-жінок в арміях Північноатлантичного альянсу за останні 5 років зросла в 10 разів і досягла нині чисельності понад 300 тис. осіб.

Хоча сьогодні деякі жінки і отримали можливість воювати, але досить проблемною залишається ситуація з можливості їхнього подальшого кар'єрного зростання у цій сфері. Якщо з кожним роком в арміях світу збільшується кількість жінок, які отримали найвищі військові звання та нагороди, то Україна такою динамікою похизуватися не може. Наприклад в Збройних силах США сотні жінок-військовослужбовців мають звання генерал, а в Україні лише з десяток жінок дослужилися до звання полковник, та й то медичної служби. Наявність жінок з вищими військовими званнями має не тільки статистичну значущість. Факт надання вищих офіцерських звань військовослужбовцям-жінкам демонструє те, що у них є можливість сходити на вершину військової кар'єри. Це важливий психологічний чинник для жінок в армії, яким необхідна самореалізація. Разом з тим на тлі загального збільшення чисельності жінок у Збройних Силах України (у 2010 р. на 12%) і на відміну від більшості іноземних армій склалась ситуація, коли досі немає жодної жінки-генерала, нараховують усього 14 полковників (з них 10 полковників медичної служби), 129 підполковників (з них 78 підполковників медичної служби), 372 майора. Наявність жінок з вищими військовими званнями має не тільки статистичну значущість. Факт надання вищих офіцерських звань військовослужбовцям-жінкам демонструє те, що у них є можливість сходити на вершину військової кар'єри.

Отже, хоча і державна політика сьогодні і направлена на вирішення гендерного питання, залишається ще досить багато не вирішених проблем у різних сферах життєдіяльності. Важливість та значимість цієї проблематики не повністю адаптована до проблем сучасного українського суспільства.

Література:

1. Смоляр Л. Феміністична традиція України і питання сучасного руху / Л. Смоляр // Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції, Київ, 2-5 червня, 1995. – Київ. Жіноча Громада – С. 27.
2. Ярская-Смирнова Е. Гендерное неравенство в образовании : понятие скрытого учебного плана / Е. Ярская- Смирнова // Гендерные исследования. – 2000. – № 5. – С. 395 – 450.
3. Гендерний підхід в управлінні загальноосвітніми навчальними закладами : навч. посібник / За заг. ред. В. В. Олій- ника, Л. І. Даниленко. — К. : Логос, 2004. — 212 с.
4. Белікова Ю. В. Формування гендерних ідентичностей рекламою: автореф. дис... канд. соц.наук / Ю. В. Белікова. – Харків, 2007. – 17 с.
5. Слободянюк О. М. Гендерна теорія як фактор формування гендерної компетентності в культурологічній освіті студентів. – Електроний ресурс. – Режим доступу: <file:///F:/Documents1-PB.pdf>

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Muhammadsodiq Abdumannopov, Muhabbat Mamasaidova
(Фергана, Узбекистан)

CHEGARAVIY SHARTLARI XARAKTERISTIKALARDA BERILGAN SILJISHLI CHEGARAVIY MASALA

Faraz qilaylik $\Omega - x$ va y o'zgaruvchilar tekisligidagi chekli, bir qiymatli soha bo'lib, $y > 0$ bo'lganda

$$|y|^m u_{xx} - u_{yy} = 0 \quad (m = \text{const} > 0) \quad (1)$$

tenglamani

$$OC_1: x - \frac{2}{m+2} y^{\frac{m+2}{2}} = 0, \quad AC_1: x + \frac{2}{m+2} y^{\frac{m+2}{2}} = 1$$

xarakteristikalari, $y < 0$ bo'lganda esa (1) tenglamani

$$OC_2: x - \frac{2}{m+2} (-y)^{\frac{m+2}{2}} = 0, \quad AC_2: x + \frac{2}{m+2} (-y)^{\frac{m+2}{2}} = 1$$

xarakteristikalari bilan chegaralangan.

Quyidagi belgilashlarni kiritamiz:

$$\Omega_1 = \Omega \cap (y > 0), \Omega_2 = \Omega \cap (y < 0),$$

$$J = \{(x, y) : 0 < x < l, y = 0\}, 2\beta = m/(m+2)$$

$$\theta_1(x) = \frac{x}{2} + i \left(\frac{x(m+2)}{4} \right)^{\frac{2}{m+2}}, \theta_2(x) = \frac{x}{2} - i \left(\frac{x(m+2)}{4} \right)^{\frac{2}{m+2}}$$

bu yerda $\theta_1(x)$ va $\theta_2(x)$ lar (1) tenglamani $(x, 0) \in J$ nuqtadan chiquvchi xarakteristikalari bilan OC_1 va OC_2 xarakteristikalarning kesishish nuqtalari koordinatalari.

(1) tenglamani $\tilde{N}^1(\bar{\Omega}) \cap \tilde{N}^2(\Omega_1 \cup \Omega_2)$ sinfga tegishli bo'lib, Ω_1 va Ω_2 sohada bu tenglamani qanoatlantiruvchi $u(x, y)$ yechimi (1) tenglamani Ω sohadagi regulyar yechimi deyiladi.

M masala. (1) tenglamani Ω sohada regulyar bo'lib, hamda

$$D_{0,x;g(x)}^\alpha u[\theta_j(x)] = a_j(x)u_y(x, 0) + b_j(x), \quad \forall x \in J, j=1, 2. \quad (2)$$

shartni qanoatlantiruvchi $u(x, y)$ funksiya topilsin. Bu yerda $g(x) = x^n$, $a_1(x), a_2(x), b_1(x), b_2(x)$ – berilgan funksiyalar.

$D_{0,x;g(x)}^l$ – funksiyadan boshqa funksiya bo'yicha olingan integrodifferensial operator [3].

Quyidagi teorema o'rinli bo'ladi.

Teorema. Agar $a_1(x), a_2(x), b_1(x), b_2(x) \in C^3(\bar{J})u$ va $a_1(x) \neq a_2(x)$, $-1 < \alpha + \beta < 0$ shartlar bajarilsa M masala yechimi mavjud va yagona.

Isbot. (1) tenglamani $\Omega_1 \cup \Omega_2$ sohadagi

$$u(x, 0) = \tau(x), u_y(x, 0) = \nu(x), (x, 0) \in J$$

shartlarni qanoatlantiruvchi yechimi quyidagi ko'rinishda bo'ladi [4].

$$u(x, y) = \frac{\tilde{A}(2\beta)}{\tilde{A}^2(\beta)} \int_0^1 \tau \left[x + \frac{2}{m+2} y^{\frac{m+2}{2}} (2t-1) \right] [t(1-t)]^{\beta-1} dt + \\ + \frac{\tilde{A}(2-2\beta)}{\tilde{A}^2(1-\beta)} y \int_0^1 \nu \left[x + \frac{2}{m+2} y^{\frac{m+2}{2}} (2t-1) \right] [t(1-t)]^{-\beta} dt, \quad (3)$$

Agar (3) yechim formulasidan foydalanib, $u[\theta_1(x)]$ va $u[\theta_2(x)]$ larni topamiz, bir necha hisob kitobdan so'ng quyidagi tenglikka ega bo'lamiz:

$$u[\theta_1(x)] = \frac{\tilde{A}(2\beta)}{\tilde{A}(\beta)} x^{1-2\beta} D_{0,x}^{-\beta} x^{\beta-1} \tau(x) + \left(\frac{m+2}{4} \right)^{1-2\beta} \frac{\tilde{A}(2-2\beta)}{\tilde{A}(1-\beta)} D_{0,x}^{\beta-1} x^{-\beta} \nu(x) \quad (4)$$

$$u[\theta_2(x)] = \frac{\tilde{A}(2\beta)}{\tilde{A}(\beta)} x^{1-2\beta} D_{0,x}^{-\beta} x^{\beta-1} \tau(x) - \left(\frac{m+2}{4}\right)^{1-2\beta} \frac{\tilde{A}(2-2\beta)}{\tilde{A}(1-\beta)} D_{0,x}^{\beta-1} x^{-\beta} \nu(x) \quad (5)$$

bu yerda $\tilde{A}(z)$ – Eylerning gamma-funksiyasi.

$u[\theta_1(x)]$ va $u[\theta_2(x)]$ larni topish ifodalarini (2) chegaraviy shartga qo'yib

$$\begin{aligned} & \frac{\tilde{A}(2\beta)}{\tilde{A}(\beta)} D_{0,x;x^n}^{\alpha} x^{1-2\beta} D_{0,x}^{-\beta} x^{\beta-1} \tau(x) - \frac{\tilde{A}(2-2\beta)}{\tilde{A}(1-\beta)} \left(\frac{m+2}{4}\right)^{1-2\beta} D_{0,x;x^n}^{\alpha} D_{0,x}^{\beta-1} x^{-\beta} \nu(x) = \\ & = a_2(x)\nu(x) + b_2(x), \quad x \in J, \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & \frac{\tilde{A}(2\beta)}{\tilde{A}(\beta)} D_{0,x;x^n}^{\alpha} x^{1-2\beta} D_{0,x}^{-\beta} x^{\beta-1} \tau(x) + \frac{\tilde{A}(2-2\beta)}{\tilde{A}(1-\beta)} \left(\frac{m+2}{4}\right)^{1-2\beta} D_{0,x;x^n}^{\alpha} D_{0,x}^{\beta-1} x^{-\beta} \nu(x) = \\ & = a_1(x)\nu(x) + b_1(x), \quad x \in J, \end{aligned}$$

ifodalarni hosil qilamiz. Bu tengliklarda bir necha hisob kitobdan so'ng quyidagi tenglik hosil bo'ladi:

$$\nu(x) - \lambda \int_0^x K(x,t)\nu(t)dt = F(x), \quad (6)$$

bu yerda

$$\begin{aligned} \lambda &= n^{1+\beta} \frac{\tilde{A}(2-2\beta)}{\tilde{A}(1-\beta)} \left(\frac{m+2}{4}\right)^{1-2\beta} \frac{2}{a_1(x) - a_2(x)}, \\ K(x,t) &= G_{n+1,n+1}^{0,n+1} \left(\begin{array}{c|c} x^n & -\alpha \quad \frac{1}{n}(n-\beta) - \alpha \dots \quad \frac{1}{n}(1-\beta) - \alpha \\ y^n & 0 \quad \frac{1}{n}(n-1) - \alpha \dots \quad -\alpha \end{array} \right) \cdot y^{-n\alpha-2\beta}, \\ F(x,t) &= \frac{b_2(x) - b_1(x)}{a_1(x) - a_2(x)}. \end{aligned}$$

(6) tenglama Volterra 2- tur integral tenglamasidir. Bu tenglama yechimi mavjud va yagona.

(6) tenglamadan $n(x)$ funkcia ayniqlangandan s'ng, (4) tenglikdan $t(x)$ funkcia bir qiymatli topiladi. Shundan s'ng M_2 masalaning echimi W soxada (3) formula bilan ayniqlanadi.

K'uyilgan M masala echimining mavjudligi va yagonaligi isbotlandi, ya'ni masala t'la hal etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бейтмен Г, Эрдейи А. Таблицы интегральных преобразований. Т.2.М.: "Наука", 1969. 344 с.
2. Бицадзе А.В. Уравнения смешанного типа. М.:Издательство АН СССР, 1959. 164 с.
3. Самко С.Г, Килбас А.АБ Маричев О.И. Интегралы и производные дробного порядка и некоторые их приложения. Минск. "Наука и техника". 1987. 688 с.
4. Оразов И. Об одной краевой задаче со смещением для обобщенного уравнения Трикоми // Дифференциальные уравнения. 19816 Т.17.№ 2. С. 339-344.

Kerimbaev R.K., Spankulova L.S., Omirzakov D., Aldibaeva L.T., Askarova A.
(Almaty, Republic of Kazakhstan)

УДК 517.956

DIFFERENTIAL PROPERTY OF JACOBIAN

The article considers differential property of Jacobian of multivariable polynomial maps. As a matter of fact, Jacobian of 2 polynoms with 2 variables in space of polynoms sets Lie algebra. Naturally arises the question: "What would happen if the number of variables will be more than 2?" It turns that in case of multivariable polynoms including case $n=2$ Jackobian sets module structure over a Lie algebra. The set received by multivariable polynoms differentiation forms Lie algebra which is called Cartan type general Lie algebra. According to the De Rham cohomology theory those differetiation operations have divergence. The differentiation set that doesn't have divergence forms subalgebra of Lie's algebra. This Lie subalgebra is called Cartan type special Lie algebra. And so, Jacobian, in a sense commutates with no divergence differentiation.

Keywords: *Jacobian, differentiations, Lie algebra, module.*

Керимбаев Р.К., Спанкулова Л.С., Омирзаков Д., Алдибаева Л.Т., Аскарлова А.

Дифференциальное свойство Якобиана

В статье рассматривается дифференциальное свойство Якобиана полиномиальных отображений от многих переменных. Как известно, Якобиан двух многочленов от двух переменных в пространстве многочленов, задает алгебру Ли. Естественно, возникает вопрос, что будет, если число переменных будет больше двух? Оказалось, что в случае от многих переменных, включая и $n=2$, Якобиан задает модульную структуру над некоторой алгеброй Ли. Множество дифференцирования многочленов от многих переменных образует алгебру Ли, которая называется общей алгеброй Ли картановского типа. Согласно теории когомологии де Рама, такие дифференцирования имеют дивергенцию. Множество дифференцирования, не имеющее, дивергенцию, образует подалгебру Ли в общей алгебре Ли. Данная подалгебра Ли называется специальной алгеброй Ли картановского типа. Так вот, Якобиан, в некотором смысле, коммутирует с дифференцированием без дивергенции.

Ключевые слова: Якобиан, дифференцирования, алгебра Ли, модуль

Керімбаев Р.К., Спанқұлова Л.С., Әмірзақов Д., Алдибаева Л.Т., Аскарлова А.

Якобианының дифференциалдық қасиеті

Мақалада көпайнымалы көпмүшелер Якобианының дифференциалдық қасиеті қарастырылады. Белгілі болғандай екі айнымалы жағдайда екі көпмүшенің Якобиан көпмүшелер алгебрасында Ли структурасын береді. Осыған байланысты, айнымалының саны екіден көп болғанда не болады деген сұрақ туады. Екі және одан көп айнымалы болғанда Якобиан қандай да бір Ли алгебрасы бойынша Ли модульдік структурасын береді екен. Көп мүшелер алгебрасын дифференциалдаулары жалпы Ли алгебрасын құрайды. Де Рам когомологиялық теориясы бойынша дифференциалдаулар дивергенцияға ие болады. Дивергенциясы нөл болатын дифференциалдаулар арнайы Ли алгебрасын құрайды. Сонда қандай да бір мағынада Якобиан арнайы дифференциалдаулармен коммутативті болады.

Түйін сөздер: Якобиан, дифференциалдау, Ли алгебрасы, модуль.

Introduction

The algebra of polynomials with several variables in this article considered. All differentiations of the polynomial algebras are Lie algebras. We are interested in commutative base of the given Lie algebra. It is obvious that Jacobian differentiations are commutative base of the given Lie algebra. We study commutation of the Jacobian differentiation with usual differentiations. It is the fact that they doesn't always commute between each other. For commutation necessary and sufficient condition is equality to zero of the usual differentiation.

Definition of the Jacobian

Matrix consisting of polynoms

$$f_1(x_1, x_2, \dots, x_n), f_2(x_1, x_2, \dots, x_n), \dots, f_n(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (1)$$

partial derivatives is called Jacobi matrix:

$$Jac(f_1, f_2, \dots, f_n)(x_1, x_2, \dots, x_n) = \left(\frac{\partial f_i}{\partial x_j} \right)_{1 \leq i, j \leq n} \quad (2)$$

where i is the row number and j is the column number.

Determinant

$$\det Jac(f_1, f_2, \dots, f_n)(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (3)$$

of matrix (2) is called Jacobian of polynoms (1). Coefficients of those polynoms lie in some field with characteristic zero. Sometimes algebraically closed field is required. Famous Keller's problem states that if Jacobian of polynoms (1)

is invertible then

$$x_1, x_2, \dots, x_n \quad (4)$$

variables are polynomially formulated by (1). Note that Jacobian of (1) is a polynom of (4).

Jacobian invertibleness understood in the sense of invertibleness of that polynom.

Over the field of invertibleness polynoms are essence non trivial zero constants [1].

Differentiations of the Jacobian

Algebra of n variable polynoms

$$U = P[x_1, x_2, \dots, x_n] \quad (5)$$

over the field P is an associative and commutative algebra. The set received by U differentiation is a Cartan type general Lie algebra

$$W_n = Der(U) \quad (6)$$

Multiplication in W_n defined as follows

$$[u\partial_i, v\partial_j] = u\partial_i(v)\partial_j - v\partial_j(u)\partial_i \quad (7)$$

, where

$$u, v \in U, \partial_i = \frac{\partial}{\partial x_i}, \partial_j = \frac{\partial}{\partial x_j}, 1 \leq i, j \leq n \quad (8)$$

$$D = u_1\partial_1 + u_2\partial_2 + \dots + u_n\partial_n$$

Any element from W_n has following form

(9)

Polynom

$$\partial_1(u_1) + \partial_2(u_2) + \dots + \partial_n(u_n) \quad (10)$$

is called divergence of the D differentiation

$$divD = \partial_1(u_1) + \partial_2(u_2) + \dots + \partial_n(u_n) \quad (11)$$

Calibration in algebra U

$$U = U_0 \oplus U_1 \oplus \dots \oplus U_n \oplus \dots \quad (12)$$

entails following calibration in Lie Algebra

$$L = L_{-1} \oplus L_0 \oplus L_1 \oplus L_2 \oplus \dots \oplus L_n \oplus \dots \quad (13)$$

where

$$L_i = \langle u\partial_k \mid u \in U_{i+1}, k = 1, 2, \dots, n \rangle, i = -1, 0, 1, 2, \dots \quad (14)$$

Note that null-component L_0 is subalgebra in L isomorphic to gl_n

All components of Lie algebra excepting L_{-1} are reducible over L_0 module:

$$L_i = L_i \oplus \bar{L}_i = \langle uz \rangle \oplus \langle D \in L_i \mid divD = 0 \rangle, i \geq 0 \quad (15)$$

where $u \in U_i, z = x_1\partial_1 + x_2\partial_2 + \dots + x_n\partial_n$ [1].

Then Lie algebra

$$\bar{L} = \bar{L}_{-1} \oplus \bar{L}_0 \oplus \bar{L}_1 \oplus \dots \quad (16)$$

is a Lie subalgebra in L consisting of differentiations without divergence.

Lie algebra

$$S_n = \bar{L} \quad (17)$$

is called Cartan type special Lie algebra. Subalgebra \bar{L}_0 isomorphic to sl_n

Submodule

$$L = L_0 \oplus L_1 \oplus \dots \oplus L_n \oplus \dots \quad (18)$$

isomorphic to U module over polynoms algebra [2].

Now then any differentiation $D \in L$ has following form

$$D = f(x_1, x_2, \dots, x_n)z + D_0, \tag{19}$$

where

$$\operatorname{div}(D_0) = 0, f \in U \tag{20}$$

Following map sets differentiation operation in multivariable polynoms algebra:

$$D_i = \det \operatorname{Jac}(f_1, \dots, f_{i-1}, f, f_{i+1}, \dots, f_n)(x_1, x_2, \dots, x_n), i = 1, 2, \dots, n. \tag{21}$$

External algebra

The Jacobian polylinearly and antisymmetrically depends of polynoms. Therefore instead of

$$J(f_1, f_2, \dots, f_n) = \det \operatorname{Jac}(f_1, f_2, \dots, f_n)(x_1, x_2, \dots, x_n) \tag{22}$$

we have right to write

$$J(f_1 \wedge f_2 \wedge \dots \wedge f_n) \tag{23}$$

where

$$f_1 \wedge f_2 \wedge \dots \wedge f_n \tag{24}$$

antisymmetric associative external multiplication of polynoms.
Let us consider

$$J(f_1 \wedge f_2 \wedge \dots \wedge f_n + g_1 \wedge g_2 \wedge \dots \wedge g_n) = J(f_1 \wedge f_2 \wedge \dots \wedge f_n) + J(g_1 \wedge g_2 \wedge \dots \wedge g_n) \tag{25}$$

Module

External algebra

$$U \wedge U \wedge \dots \wedge U =: \wedge^n U \tag{26}$$

is a module over Lie algebra. Module structure defines according to the following formula:

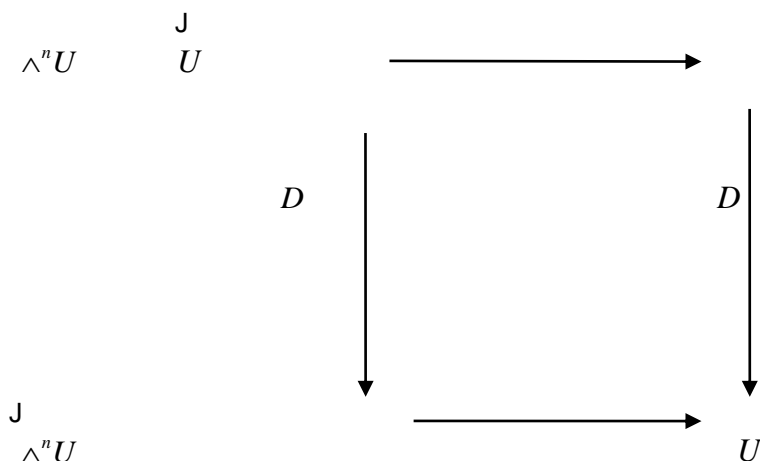
$$D(f_1 \wedge \dots \wedge f_i \wedge \dots \wedge f_n) = \sum_{i=1}^n f_1 \wedge \dots \wedge D(f_i) \wedge \dots \wedge f_n \tag{27}$$

where $D \in W_n$.

This formula sets differentiation in algebra $\wedge^n U$ as well [3].

Commutative diagram

We have following diagram

and following maps:

$$D \circ J : \wedge^n U \rightarrow U, J \circ D : \wedge^n U \rightarrow U$$

Following theorem occurs:

Theorem. Let D is a multivariable polynoms differentiation over the field. Then we got

$$J \circ D = D \circ J + \text{div}(D) \cdot J \tag{28}$$

Corollary. Let D is a multivariable polynoms special differentiation over the field. Then we got

$$J \circ D = D \circ J \tag{29}$$

Corollary obviously comes from theorem. Indeed proof follows from definition of special differentiation (20). As for theorem's prove it is based on the following lemma.

Lemma. Let .

$$D = h(x_1, \dots, x_n) \partial_1 \tag{30}$$

Then

$$J \circ D = D \circ J + h_{x_1}(x_1, \dots, x_n) J \tag{31}$$

where $h_{x_1}(x_1, \dots, x_n)$ is the h partial derivative of x_1 variable.

Proof. Let

$$x = x_1, y = x_2, \dots, z = x_n$$

and

$$\partial_1 = \partial_x = \frac{\partial}{\partial x}$$

Calculate value of

$$D \circ J = (h \partial_x) \circ J$$

of argument

$$f \wedge g \wedge \dots \wedge q \tag{32}$$

$$(D \circ J)(f \wedge g \wedge \dots \wedge q) = h \partial_x (J(f \wedge g \wedge \dots \wedge q)) = h \partial_x \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots & f_z \\ g_x & g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} = h \cdot \begin{vmatrix} f_{xx} & f_{yx} & \dots & f_{zx} \\ g_x & g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} +$$

$$h \cdot \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots & f_z \\ g_{xx} & g_{yx} & \dots & g_{zx} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} + \dots + h \cdot \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots & f_z \\ g_x & g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_{xx} & q_{xy} & \dots & q_{xz} \end{vmatrix} \tag{33}$$

Now let us calculate value of the $J \circ D$ of the same argument (32)

$$(J \circ D)(f \wedge g \wedge \dots \wedge q) = J(D(f \wedge g \wedge \dots \wedge q)) = J(h \partial_x (f \wedge g \wedge \dots \wedge q)) = J(h f_x \wedge g \wedge \dots \wedge q) +$$

$$+ J(f \wedge h g_x \wedge \dots \wedge q) + \dots + J(f \wedge g \wedge \dots \wedge h q_x) =$$

$$= \begin{vmatrix} h_x f_x + h f_{xx} & h_y f_x + h f_{xy} & \dots & h_z f_x + h f_{xz} \\ g_x & g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots & f_z \\ h_x g_x + h g_{xx} & h_y g_x + h g_{xy} & \dots & h_z g_x + h g_{xz} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} + \dots +$$

$$+ \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots & f_z \\ g_x & g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ h_x q_x + h q_{xx} & h_y q_x + h q_{xy} & \dots & h_z q_x + h q_{xz} \end{vmatrix} = h \partial_x (J(f \wedge g \wedge \dots \wedge q)) +$$

$$\begin{aligned}
& +f_x \begin{vmatrix} h_x & h_y & \dots & h_z \\ g_x & g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} + g_x \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots & f_z \\ h_x & h_y & \dots & h_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} + \dots + q_x \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots & f_z \\ g_x & g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ h_x & h_y & \dots & h_z \end{vmatrix} = \\
& = (D \circ J)(f \wedge g \wedge \dots \wedge q) + f_x h_x \begin{vmatrix} g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots \\ q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} - g_x h_x \begin{vmatrix} f_y & \dots & f_z \\ \dots & \dots & \dots \\ q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} + \dots + (-1)^{n-1} q_x h_x \begin{vmatrix} f_y & \dots & f_z \\ g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots \end{vmatrix} - \\
& - \left(\begin{vmatrix} g_x & \dots & g_z \\ f_x h_y & \dots & \dots \\ q_x & \dots & q_z \end{vmatrix} - g_x h_y \begin{vmatrix} f_x & \dots & f_z \\ \dots & \dots & \dots \\ q_x & \dots & q_z \end{vmatrix} + \dots + (-1)^{n-1} q_x h_y \begin{vmatrix} f_x & \dots & f_z \\ g_x & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots \end{vmatrix} \right) + \dots + \\
& + (-1)^{n-1} \left(\begin{vmatrix} g_x & g_y & \dots \\ f_x h_z & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots \end{vmatrix} - g_x h_z \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots \\ \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots \end{vmatrix} + \dots + (-1)^{n-1} q_x h_z \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots \\ g_x & g_y & \dots \\ \dots & \dots & \dots \end{vmatrix} \right) = \\
& = (D \circ J)(f \wedge g \wedge \dots \wedge q) + h_x \begin{vmatrix} f_x & f_y & \dots & f_z \\ g_x & g_y & \dots & g_z \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ q_x & q_y & \dots & q_z \end{vmatrix} = (D \circ J)(f \wedge g \wedge \dots \wedge q) + \\
& + \partial_x(h)(J(f \wedge g \wedge \dots \wedge q)) = (D \circ J + \text{div}(D) \cdot J)(f \wedge g \wedge \dots \wedge q) \tag{34}
\end{aligned}$$

that is (29). Lemma has proven completely.

Theorem proof. Let

$$D = f\partial_x + g\partial_y + \dots + q\partial_z \tag{35}$$

then

$$J \circ D = J \circ (f\partial_x) + J \circ (g\partial_y) + \dots + J \circ (q\partial_z), \tag{36}$$

$$D \circ J = (f\partial_x) \circ J + (g\partial_y) \circ J + \dots + (q\partial_z) \circ J \tag{37}$$

and

$$\text{div}(D) = \partial_x(f) + \partial_y(g) + \dots + \partial_z(q) = \text{div}(f\partial_x) + \text{div}(g\partial_y) + \dots + \text{div}(q\partial_z) \tag{38}$$

According to (35), (36), (37), (38) and (32) follow theorem's proof.

Conclusion

This theorem implies that not only Jacobian but all invariants of Jacobi matrix doesn't change after under Cartan type special Lie algebra action. It has been shown that Jacobian's differentiation generally doesn't commute with differentiation. It has been pointed out that differentiation of the Jacobian at some sense commutes with differentiation without divergence.

References

1. Arno van den Essen. Polynomial and the Jacobian conjecture. Birkhauser, Progress in Mathematics. 2000., p. 300
2. M.Goto, F. Grosehane. Semisimple Lie algebras. Mir. 1981(in Russian)., p. 535
3. A.I.Kostrikin, Y.I.Manin, Linear algebra and geometry. Moscow State University, 1980 (in Russian)., p. 505

ИККИ ТОМОНЛАМА ДИФФУЗИЯ ТЕНГЛАМАСИ

$D = (0 < x < l_1, 0 < y < l_2, 0 < t < T)$ худудда куйидаги тенгламининг ечимини топиш талаб қилинсин[1].

$$\frac{\partial \varphi}{\partial t} + \sigma \cdot \varphi = \mu \cdot (L_1 \cdot \varphi + L_2 \cdot \varphi) + f(x, y, z) \quad (1)$$

Асосий шарт бўйича

$$\begin{aligned} \varphi(x, y, 0) &= \overset{\circ}{\varphi}(x, y), & 0 < x < l_1, & & 0 < y < l_2, \\ \varphi(0, y, t) &= g_{1,1}(y, t) \\ \varphi(l_1, y, t) &= g_{1,2}(y, t) \\ \varphi(x, 0, t) &= g_{2,1}(x, t) \\ \varphi(x, l_2, t) &= g_{2,2}(x, t) \end{aligned} \quad (2)$$

Бу ерда

$$f(x, y, t) = Q \cdot \delta(x - x_0) \cdot \delta(y - y_0)$$

$$L_1 \cdot \varphi = \frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2}, \quad L_2 \cdot \varphi = \frac{\partial^2 \varphi}{\partial y^2}, \quad \mu = const$$

x бўйича тўрли худудни киритамиз

$$\bar{w}_x = \left(x_i = i \cdot h, \quad i = 0, 1, 2, \dots, N + 1, \quad h_1 = \frac{l_1}{N + 1} \right)$$

$\frac{\partial \varphi}{\partial t}$, $L_1 \varphi$ дифференциал операторларни айирмалли операторлар билан алмаштирамыз.

$$\frac{\varphi_i^{j+1} - \varphi_i^j}{\Delta t} + \sigma \cdot \varphi_i^{j+1} = \mu \left(\frac{\varphi_{i-1}^{j+1} - 2 \cdot \varphi_i^{j+1} + \varphi_{i+1}^{j+1}}{h_1^2} + L_2 \cdot \varphi_i^{j+1} \right) + f_i^{j+1} \quad (3)$$

Бу ерда $i = 1, 2, \dots, N$; $j = 0, 1, 2, \dots$ (3) тенгламани $j=0, i=1$ учун ёзамиз.

$$\frac{\varphi_1^1 - \varphi_1^0}{\Delta t} + \sigma \cdot \varphi_1^1 = \mu \left(\frac{\varphi_0^1 - 2 \cdot \varphi_1^1 + \varphi_2^1}{h_1^2} + L_2 \cdot \varphi_1^1 \right) + f_1^1$$

(2) нинг асосий шартлари ҳисобига куйидагига эга бўламыз.

$$-\left(\frac{2 \cdot \mu}{h_1^2} + \frac{1}{\Delta t} \right) \cdot \varphi_1^1 + L_2 \cdot \varphi_1^1 + \frac{\mu}{h_1^2} \cdot \varphi_2^1 = -\bar{f}_1^1$$

Бу ерда

$$\bar{f}_1^1 = -\left(f_1^1 + \frac{1}{\Delta t} \cdot \overset{\circ}{\varphi}(x_1) + \frac{1}{h_1^2} \cdot g_{1,1} \right)$$

Шунингдек $i=2$ бўлганида

$$\begin{aligned} \varphi_0^1 &= g_{1,1} \\ \frac{\varphi_2^1 - \varphi_2^0}{\Delta t} + \sigma \cdot \varphi_2^1 &= \mu \left(\frac{\varphi_1^1 - 2 \cdot \varphi_2^1 + \varphi_3^1}{h_1^2} + L_2 \cdot \varphi_2^1 \right) + f_2^1 \end{aligned}$$

ёки

$$\frac{\mu}{h_1^2} \cdot \varphi_1^1 - \left(\frac{2 \cdot \mu}{h_1^2} + \frac{1}{\Delta t} \right) \cdot \varphi_2^1 + L_2 \cdot \varphi_2^1 + \frac{\mu}{h_1^2} \cdot \varphi_3^1 = -\left(\bar{f}_2^1 + \frac{1}{\Delta t} \cdot \varphi_2^0 \right)$$

$i=3, 4, \dots, N-1$ учун куйидагини ҳосил қиламыз.

$$\frac{\mu}{h_1^2} \cdot \varphi_{i-1}^1 - \left(\frac{2 \cdot \mu}{h_1^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) \cdot \varphi_i^1 + L_2 \cdot \varphi_i^1 + \frac{\mu}{h_1^2} \cdot \varphi_{i+1}^1 = -\left(f_i^1 + \frac{1}{\Delta t} \varphi_i^0 \right)$$

$i=N$ бўлганида (3) ни куйидагича ёзамиз:

$$\frac{\varphi_N^1 - \varphi_N^0}{\Delta t} = \mu \left(\frac{\varphi_{N-1}^1 - 2 \cdot \varphi_N^1 + \varphi_{N+1}^1}{h_1^2} + L_2 \cdot \varphi_N^1 \right) + f_N^1$$

ёки

$$-\left(\frac{2 \cdot \mu}{h_1^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) \cdot \varphi_N^1 + L_2 \cdot \varphi_N^1 + \frac{\mu}{h_1^2} \cdot \varphi_{N+1}^1 = -f_N^1$$

бу ерда

$$\bar{f}_N^1 = -\left(f_N^1 + \frac{1}{\Delta t} \cdot \overset{\circ}{\varphi}(x_N) + \frac{\mu}{h_1^2} \cdot \varphi_N(t_N) \right)$$

Шундай қилиб $\varphi_i^1 (i=1, 2, \dots, N)$ ни жойлаштириш учун чизикли алгебраик тенгламалар системасидан фойдаланамиз.

$$A \cdot \Phi^1 + L_2 \cdot \Phi^1 = -F \quad (4)$$

Бу ерда

$$A = \begin{pmatrix} -\left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) & \frac{\mu}{h^2} & 0 & \dots & 0 & 0 \\ \frac{\mu}{h^2} & -\left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) & \frac{\mu}{h^2} & \dots & 0 & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & \frac{\mu}{h^2} & -\left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) & \frac{\mu}{h^2} \\ 0 & 0 & 0 & \dots & \frac{\mu}{h^2} & -\left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) \end{pmatrix}$$

$$\bar{\Phi} = (\varphi_0^1, \varphi_1^1, \varphi_2^1, \dots, \varphi_N^1),$$

$$F = -(f_0^1, f_1^1, f_2^1, \dots, f_N^1)$$

Ёзувлрни оддийлаштириш учун юқори индексларни ташлаб юборамиз.

A_x диагональ бирлаштирилган матрицани қуйидагича тасаввур қилиш мумкин.

$$A_x = V_x \wedge V_x^{-1}$$

\wedge матрица диагонали.

$$\wedge = (\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n)$$

$\lambda_n (n=1, 2, \dots, N)$ элементлар A матрицанинг хусусий ҳоли ҳисобланади.

V қуйидаги матрицага алоқадор бўлган фундаментал матрица

$$V(v_1, v_2, \dots, v_N)$$

$v_i (i=1, 2, \dots, N)$ ни ташкил қилувчи устунлар λ_n ўзгарувчига алоқадор бўлган A матрицанинг хусусий ҳоли ҳисобланади.

(5) ни v_x^{-1} га кўпайтирамиз ва A матрица хоссасини қабул қиламиз ва асосий шартлар билан алоқадор бўлган N мустақил дифференциал тенгламани оламиз.

$$\wedge \Phi^{(1)} + L_2 \Phi^{(1)} = -F^{(1)} \quad (6)$$

$$\Phi_i^{(1)} = G_{2,1}, \quad y = 0 \quad (7)$$

$$\Phi_i^{(1)} = G_{2,2}, \quad y = l_2$$

Бу ерда

$$\Phi_x^{(1)} = V^{-1} \Phi = (\varphi_1^{(1)}, \varphi_2^{(1)}, \dots, \varphi_N^{(1)}),$$

$$F^{(1)} = V_x^{-1} F = (f_1^{(1)}, f_2^{(1)}, \dots, f_N^{(1)})$$

ёки координата кўринишида

$$\alpha_i^2 \varphi_i^{(1)} - \sigma \cdot \varphi_i^{(1)} + L_2 \cdot \varphi_i^{(1)} = -f_i^{(1)}$$

Бу ерда

$$\alpha_i^2 = -\lambda_{x,i}, \quad \lambda_{x,i} < 0$$

ёки

$$L_2 \cdot \varphi_i^{(1)} - (\alpha_i^2 \cdot \varphi_i^{(1)}) = -f_i^{(1)} \quad (8)$$

Тўрли ҳудудни киритамиз:

$$w_y = \left(y_i = i \cdot h, \quad i = 0, 1, 2, \dots, N+1, \quad h = \frac{l}{N+1}, \quad t = j \cdot \Delta t, \quad j = 0, 1, \dots \right)$$

w_y тўрда фаркли дифференциал операторларни алмаштирамыз.

$$(L_2 \cdot \varphi_i^{(1)})_j = \frac{\varphi_{i,j-1}^{(1)} - 2 \cdot \varphi_{i,j}^{(1)} + \varphi_{i,j+1}^{(1)}}{h_2^2} + o(h^2)$$

(8) ни (7) га қўямиз ва қуйидагига эга бўламиз:

$$\frac{\varphi_{i,j-1}^{(1)} - 2 \cdot \varphi_{i,j}^{(1)} + \varphi_{i,j+1}^{(1)}}{h_2^2} - \alpha_i \cdot \varphi_{i,j}^{(1)} = -f_{i,j}^{(1)} \quad (9)$$

Бу ерда $i=1, 2, \dots, N, j=1, 2, \dots, N$ (9) тенгламани $i=1, j=1$ учун ёзамиз:

$$\frac{\varphi_{1,0}^{(1)} - 2 \cdot \varphi_{1,1}^{(1)} + \varphi_{1,2}^{(1)}}{h_2^2} - \alpha_1^2 \cdot \varphi_{1,1}^{(1)} = -f_{1,1}^{(1)}$$

(7) нинг асосий шартлари ҳисобига

$$-\left(\alpha_1^2 + \sigma + \frac{2}{h_2^2} \right) \cdot \varphi_{1,1}^{(1)} + \frac{1}{h_2^2} \cdot \varphi_{1,2}^{(1)} = -f_{1,1}^{(1)}$$

$i=2, j=2$ бўлганда

$$\frac{\varphi_{2,1}^{(1)} - 2 \cdot \varphi_{2,2}^{(1)} + \varphi_{2,3}^{(1)}}{h_2^2} - \alpha_2^2 \cdot \varphi_{2,2}^{(1)} = -f_{2,2}^{(1)}$$

ёки

$$\frac{1}{h_2^2} \cdot \varphi_{2,1}^{(1)} - \left(\frac{2}{h_2^2} + \alpha_2^2 \right) \cdot \varphi_{2,2}^{(1)} + \frac{1}{h_2^2} \cdot \varphi_{2,3}^{(1)} = -f_{2,2}^{(1)}$$

$i=3, 4, \dots, N-1$ учун

$$\frac{1}{h_2^2} \cdot \varphi_{i-1,j-1}^{(1)} - \left(\frac{2}{h_2^2} + \alpha_2^2 \right) \cdot \varphi_{i,j}^{(1)} + \frac{1}{h_2^2} \cdot \varphi_{i,j+1}^{(1)} = -f_{i,j}^{(1)}$$

$i=N, j=N$ бўлганда (8) ни қуйидгича ёзамиз.

$$\frac{\varphi_{N,N-1}^{(1)} - 2 \cdot \varphi_{N,N}^{(1)} + \varphi_{N,N+1}^{(1)}}{h_2^2} - \alpha_N^2 \cdot \varphi_{N,N}^{(1)} = -f_{N,N}^{(1)}$$

ёки

$$-\left(\frac{2}{h_2^2} + \alpha_N^2 \right) \cdot \varphi_{N,N}^{(1)} + \frac{1}{h_2^2} \cdot \varphi_{N,N+1}^{(1)} = -f_{N,N}^{(1)}$$

Шундай қилиб $\varphi_{i,j}^{(1)} (i=1, 2, \dots, N, \quad j=1, 2, \dots, N)$ ни жойлаштириш учун чизиқли алгебраик тенгламалар системасидан фойдаланамиз.

$$A_{1,i} \cdot \Phi_i^{(1)} = -F_i^{(1)} \quad (10)$$

Бу ерда

$$A = \begin{pmatrix} -\left(\frac{2 \cdot \mu}{h_2^2} + \alpha_1^2 \right) & \frac{1}{h_2^2} & 0 & \dots & 0 & 0 \\ \frac{1}{h_2^2} & -\left(\frac{2 \cdot \mu}{h_2^2} + \alpha_1^2 \right) & \frac{1}{h_2^2} & \dots & 0 & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & \frac{1}{h_2^2} & -\left(\frac{2 \cdot \mu}{h_2^2} + \alpha_1^2 \right) & \frac{1}{h_2^2} \\ 0 & 0 & 0 & \dots & \frac{1}{h_2^2} & -\left(\frac{2 \cdot \mu}{h_2^2} + \alpha_1^2 \right) \end{pmatrix}$$

$$\Phi_i^{(1)} = (\varphi_0^{(1)}, \varphi_{1,1}^{(1)}, \dots, \varphi_{N,N}^{(1)})$$

$$F = -(f_0^{(1)}, f_{1,1}^{(1)}, \dots, f_{N,N}^{(1)})$$

(10) системани ечиш учун (10) системада коэффицентларни текислаш усулини маҳкамловчи шартни қаноатлантирувчи текислаш усулидан фойдаланамиз.

Адабиётлар:

1. Марчук Г.И. Математическое моделирование в проблемы окружающей среды. Москва, "Наука", 1982.

Фаррух Мурадов, Акбар Курбанов
(Самарканд, Узбекистан)

ДИФФУЗИЯ ВА КЎЧИШ АСОСИЙ ТЕНГЛАМАЛАРИНИНГ СОНЛИ ЕЧИМИ

Дастлабки аосий вазифа сифатида қуйидаги бир томонлама кўчиш тенгламасини кўриб чиқамиз [1]:

$$\frac{\partial \varphi}{\partial t} + U \frac{\partial \varphi}{\partial x} + \sigma \varphi = \mu \frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2} + f(x), \quad (x, t) \in D \quad (1)$$

Худудда асосий шарт билан

$$\begin{aligned} \varphi(x, 0) &= \varphi_0, & 0 < x < l, \\ \varphi(0, t) &= v_1, & x = 0, \\ \varphi(l, t) &= v_2, & x = l \end{aligned} \quad (2)$$

Бу ерда φ аралашма;

U - шамолнинг тезлиги;

σ - ютилиш коэффициенти;

f - манба қуввати.

Агар $U=0$ бўлса у ҳолда (1) тенглама қуйидаги кўринишга келади.

$$\frac{\partial \varphi}{\partial t} + \sigma \varphi = \mu \frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2} + f(x) \quad (3)$$

(1) ва (2) вазифалар турли хил усулларда ҳал қилинади.

Тўрли худудни киритамиз.

$$w_x = \left(x_i = i \cdot h, \quad i = 0, 1, 2, \dots, N+1, \quad h = \frac{l}{N+1}, \quad t = j\Delta t, \quad j = 0, 1, \dots \right)$$

w_x тўрда дифференциал операторларни турли хиллик билан алмаштирамиз.

$$\begin{aligned} \left(\frac{\partial \varphi}{\partial t} \right)_j &= \frac{\varphi_i^{j+1} - \varphi_i^j}{\Delta t} + \Delta t, \\ \left(\frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2} \right)_i &= \frac{\varphi_{i+1}^{j+1} - 2 \cdot \varphi_i^{j+1} + \varphi_{i-1}^{j+1}}{h^2} + o(h^2) \end{aligned} \quad (4)$$

(4) ва (3) ни киритганимизда қуйидагига эга бўламиз.

$$\frac{\varphi_i^{j+1} - \varphi_i^j}{\Delta t} + \sigma \cdot \varphi_i^{j+1} = \mu \cdot \frac{\varphi_{i+1}^{j+1} - 2 \cdot \varphi_i^{j+1} + \varphi_{i-1}^{j+1}}{h^2} + f_i + o(\Delta t + h^2) \quad (5)$$

Бу ерда $i=1, 2, \dots, N, j=0, 1, 2, \dots$

(5) тенгламани $j=0, i=1$ учун ёзамиз.

$$\frac{\varphi_1^1 - \varphi_1^0}{\Delta t} + \sigma \varphi_1^1 = \mu \cdot \frac{\varphi_2^1 - 2 \cdot \varphi_1^1 + \varphi_0^1}{h^2} + \bar{f}_1^1$$

(2) асосий шарт ҳисобида қуйидагини ҳосил қиламиз:

$$-\left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) \cdot \varphi_1^1 + \frac{\mu}{h^2} \cdot \varphi_2^1 = -\bar{f}_1^1$$

$$\text{Бу ерда } \bar{f}_1^1 = -\left(f_1^1 + \frac{1}{\Delta t} \cdot \varphi_0^1 + \frac{1}{h^2} \cdot v_1 \right)$$

Шунингдек $i=2$ бўлганида $\varphi_0^1 = v_1$

$$\frac{\varphi_2^1 - \varphi_2^0}{\Delta t} + \sigma \varphi_2 = \mu \cdot \frac{\varphi_3^1 - 2 \cdot \varphi_3^0 + \varphi_1^1}{h^2} + f_2^1$$

ёки

$$\frac{\mu}{h^2} \varphi_1^1 - \left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) \cdot \varphi_2^1 + \frac{\mu}{h^2} \cdot \varphi_3^1 = - \left(f_2^1 + \frac{1}{\Delta t} \varphi_2^0 \right)$$

$i=3, 4, \dots, N-1$ учун

$$\frac{\mu}{h^2} \varphi_{i-1}^1 - \left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) \cdot \varphi_i^1 + \frac{\mu}{h^2} \cdot \varphi_{i+1}^1 = - \left(f_i^1 + \frac{1}{\Delta t} \varphi_i^0 \right) \text{ ни ҳосил қиламиз.}$$

$i=N$ бўлганда (5) формула куйидагича ёзилади.

$$\frac{\varphi_N^1 - \varphi_N^0}{\Delta t} = \mu \frac{\varphi_{N+1}^1 - 2 \cdot \varphi_N^1 + \varphi_{N-1}^1}{h^2} + \bar{f}_N^1$$

ёки

$$- \left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) \cdot \varphi_N^1 + \frac{\mu}{h^2} \cdot \varphi_{N+1}^1 = - \bar{f}_N^1.$$

Бу ерда

$$f_N^1 = - \left(f_N^1 + \frac{1}{\Delta t} \cdot \overset{\circ}{\varphi}(x_N) + \frac{\mu}{h^2} \cdot v_N(t_N) \right)$$

Шундай қилиб, $\varphi_i^1 (i=1, 2, \dots, N)$ ни жойлашиши учун чизикли алгебраик тенгнамалар системасини оламиз.

$$A \cdot \Phi = -F \tag{6}$$

Бу ерда

$$A = \begin{pmatrix} - \left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) & \frac{\mu}{h^2} & 0 & \dots & 0 & 0 \\ \frac{\mu}{h^2} & - \left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) & \frac{\mu}{h^2} & \dots & 0 & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & \frac{\mu}{h^2} & - \left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) & \frac{\mu}{h^2} \\ 0 & 0 & 0 & \dots & \frac{\mu}{h^2} & - \left(\frac{2 \cdot \mu}{h^2} + \frac{1}{\Delta t} + \sigma \right) \end{pmatrix}$$

$$\Phi = (\varphi_1^1, \varphi_2^1, \dots, \varphi_N^1),$$

$$F = -(\bar{f}_1^1, \bar{f}_2^1, \dots, \bar{f}_N^1),$$

$$\bar{f}_1^1 = - \left(f_1^1 + \frac{1}{\Delta t} \cdot \overset{\circ}{\varphi} \left(x_1 + \frac{1}{h^2} \cdot v_1 \right) \right),$$

$$\bar{f}_N^1 = - \left(f_N^1 + \frac{1}{\Delta t} \cdot \overset{\circ}{\varphi} \left(x_N + \frac{1}{h^2} \cdot v_2 \right) \right)$$

(6) системани ечиш учун (6) системада фойдаланганимиздек, текислаш усулини маҳкамловчи шартни қаноатлантирувчи текислаш усулидан фойдаланамиз.

2 учинчи асосий вазифа.

$D = (0 < x < l, t > 0)$ ҳудудда куйидаги тенгнамани ечимини топиш талаб қилинсин:

$$\frac{\partial \varphi}{\partial t} + \sigma \varphi = \mu \cdot \frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2} + f(x), \tag{7}$$

Асосий шарт билан

$$\begin{aligned}\varphi(x, 0) &= \overset{o}{\varphi}(x), \quad 0 < x < l, \\ \frac{\partial \varphi}{\partial x} - \alpha_1 \cdot \varphi_1 &= v_1 \\ -\frac{\partial \varphi}{\partial x} - \alpha_1 \cdot \varphi_1 &= v_1\end{aligned}\tag{8}$$

Тўрли ҳудудга қуйидагини киритамиз:

$$w_{x,t} = \left(x_i = i \cdot h, (i = 0, 1, 2, \dots, N + 1), h = \frac{l}{N + 1}, t = j \cdot \Delta t, j = 0, 1, \dots \right)$$

$w_{x,t}$ тўрда дифференциал операторларни турли хил операторлар билан алмаштирамиз:

$$\begin{aligned}\frac{\partial \varphi}{\partial t} &= \frac{\varphi_i^{j+1} - \varphi_i^j}{\Delta t} + \Delta t, \\ \frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2} &= \frac{\varphi_{i+1}^{j+1} - 2 \cdot \varphi_i^{j+1} + \varphi_{i-1}^{j+1}}{h^2} + o(h^2)\end{aligned}\tag{9}$$

(9) ва (7) қўйилганида қуйидагига эга бўламиз:

$$\frac{\varphi_i^{j+1} - \varphi_i^j}{\Delta t} + \sigma \cdot \varphi_i^{j+1} = \mu \frac{\varphi_{i+1}^{j+1} - 2 \cdot \varphi_i^{j+1} + \varphi_{i-1}^{j+1}}{h^2} + f_i^{j+1}\tag{10}$$

Қуйидагини мустақамлаймиз.

$$U_i = \frac{\mu}{h^2}, \quad c_i = \frac{\mu}{h^2}, \quad b_i = a_i + c_i + \frac{1}{\Delta t} + \sigma, \quad i = 1, 2, \dots, N$$

Иккинчи тартибнинг аппроксимациясини олиш учун иккинчи тартибланган аниқликнинг турли схемаларини тузамиз. Чегаралардаги нуқталарнинг аниқлиги учун (7) тенгламани 0 дан $\frac{h}{2}$ гача интеграллаймиз:

$$\int_0^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \varphi}{\partial t} dx + \sigma \int_0^{\frac{h}{2}} \varphi dx = \mu \int_0^{\frac{h}{2}} \frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2} dx + \int_0^{\frac{h}{2}} f(x) dx\tag{11}$$

Бу ердан

$$\mu \int_0^{\frac{h}{2}} \frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2} dx = \mu \frac{\partial \varphi}{\partial x} \Big|_0^{\frac{h}{2}} = \mu \left(\frac{\partial \varphi}{\partial x} \right)_{\frac{h}{2}} - \mu \left(\frac{\partial \varphi}{\partial x} \right)_0 = \mu \frac{\varphi_1 - \varphi_0}{h} - \mu (\alpha_1 \varphi_0 - v_1) + f_0 \cdot \frac{h}{2}\tag{12}$$

Ўртача теорема бўйича қуйидагига эга бўламиз:

$$\int_0^{\frac{h}{2}} \frac{\partial \varphi}{\partial t} dx = \frac{\partial \varphi}{\partial x} \Big|_{x=0} \cdot \frac{h}{2} \approx \frac{\partial \varphi}{\partial t} \cdot \frac{h}{2}\tag{13}$$

$$\sigma \int_0^{\frac{h}{2}} \varphi dx = \sigma \varphi_0 \Big|_0^{\frac{h}{2}} \cdot \frac{h}{2}\tag{14}$$

Биринчи қисм учун аналогика

$$\int_0^{\frac{h}{2}} f(x) dx = f_0 \cdot \frac{h}{2}\tag{15}$$

(7) тенгламага (12), (13), (14) ва (15) ни қўямиз ва $x=0$ бўлганида тенгламаларнинг фарқига эга бўламиз.

$$\frac{\partial \varphi}{\partial t} \cdot \frac{h}{2} + \sigma \varphi_0 \cdot \frac{h}{2} = \mu \left(\frac{\varphi_1 - \varphi_0}{h} - (\alpha_1 \varphi_0 - v_1) + f_0 \cdot \frac{h}{2} \right)$$

ёки

$$\begin{aligned} \frac{\partial \varphi_0}{\partial t} + \sigma \varphi_0 &= \mu \left(- \left(\frac{2}{h^2} + \alpha_1 \frac{2}{h} \right) \varphi_0 + \frac{2}{h^2} \varphi_1 \right) + f_0 + \frac{2v_1}{h}, \\ - \left(\frac{2}{h^2} \mu + \alpha_1 \frac{2}{h} \mu + \sigma \right) \varphi_0 + \frac{2\mu}{h^2} \varphi_1 &= - \left(f + \frac{2v_1}{h} \right) \end{aligned} \quad (16)$$

Куйидагини мустақкамлаймиз.

$$a_0 = \frac{2\mu}{h^2}, \quad c_0 = \frac{2\mu}{h^2}, \quad b_0 = a_0 + b_0 + \alpha_1 \frac{2\mu}{h} + \sigma$$

(7) тенгламинг $\left[l - \frac{h}{2}; l \right]$ бўлакчаси учун аналогик тарзда қайта интеграллаймиз.

$$\int_{l-\frac{h}{2}}^l \frac{\partial \varphi}{\partial t} dx + \sigma \int_{l-\frac{h}{2}}^l \varphi dx = \mu \int_{l-\frac{h}{2}}^l \frac{\partial^2 \varphi}{\partial x^2} dx + \int_{l-\frac{h}{2}}^l f(x) dx \quad (17)$$

Шундай қилиб, $x=l$ бўлганида қуйидаги тенгламага эга бўламиз:

$$\begin{aligned} \frac{\partial \varphi_l}{\partial t} \frac{h}{2} + \sigma \cdot \varphi_l \frac{h}{2} &= \frac{2}{h} \mu \left(- \frac{\varphi_{N-1} - \varphi_N}{h} - (\alpha_2 \cdot \varphi_{N+1} - v_2) \right) + f_l \frac{h}{2} \\ \frac{\partial \varphi_l}{\partial t} + \sigma \cdot \varphi_l &= \mu \left(\left(- \frac{2}{h} + \alpha_2 \frac{2}{h} \right) \cdot \varphi_l + \frac{2}{h^2} \cdot \varphi_l + f_0 + \frac{2 \cdot v_2}{h} \right), \\ \left(- \frac{2}{h^2} \mu + \alpha_2 \frac{2 \cdot \mu}{h} + \sigma \right) \varphi_{N+1} + \frac{2 \cdot \mu}{h^2} \varphi_N &= - \left(f_l + \frac{2 \cdot v_2}{h} \right) \end{aligned} \quad (18)$$

Куйидагини мустақкамлаймиз:

$$a_N = c_N = \frac{2 \cdot \mu}{h^2}, \quad b_{N+1} = a_N + c_N + \alpha_2 \frac{2 \cdot \mu}{h} + \sigma$$

Ушбу ҳолда $\varphi_i^1 (i=0,1,\dots,N+1)$ жойлаштириш учун дифференциал-айирмали тенгламалар системасини оламиз.

$$\frac{\partial \varphi}{\partial t} - A\Phi = -F \quad (19)$$

Бу ерда

$$A = \begin{pmatrix} -b_0 & c_0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 \\ a_1 & -b_1 & c_1 & 0 & \dots & 0 & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \dots & a_{N+1} & b_{N+1} \end{pmatrix}$$

$$\Phi = (\varphi_0^1, \varphi_1^1, \varphi_2^1, \dots, \varphi_{N+1}^1),$$

$$F = -(f_0^1, f_1^1, f_2^1, \dots, f_{N+1}^1),$$

Ёзишни қийинлаштирмаслик учун T индексни ўтказиб юборамиз.

A_x матрица қуйидагича тасаввур қилиш мумкин бўлган диагоналар билан бираштирилган:

$$A_x = V_x \wedge_x V_x^{-1} \quad (20)$$

\wedge - A матрица элементларига аҳамиятли бўлган $\lambda_n (n=1,2,\dots,N)$ элементлар матрицаси диагонали.

V - A матрицага алоқадор бўлган фундаментал матрица.

$$V = [v_1, v_2, \dots, v_N]$$

$(n=1,2,\dots,N)$ – да акс этган элементлар λ_n ўзгарувчига алоқадор бўлган A матрица векторлари аҳамияти.

(9) ни V_x^{-1} га кўпайтирамиз ва A_x матрица хоссаларини қабул қиламиз ва асосий шартлар билан алоқадор бўлган N мустақил дифференциал тенгламани оламиз.

$$\frac{d\varphi_i^{(1)}}{dt} + \alpha_N^2 \cdot \varphi_i^{(1)} = -F \quad (21)$$

$$\varphi_i^{(1)}(0) = \varphi_i^{(0)} \quad (22)$$

Бу ерда $i=1, 2, \dots, N$ $\lambda_n^2 = -\lambda_n$, $\lambda_n < 0$

$$\begin{aligned} \Phi^{(1)} &= V^{-1} \Phi = (\varphi_1^{(1)}, \varphi_2^{(1)}, \dots, \varphi_N^{(1)}), \\ F^{(1)} &= V^{-1} F = (f_1^{(1)}, f_2^{(1)}, \dots, f_N^{(1)}) \end{aligned} \quad (23)$$

(21) ва (22) лар қуйидагича қўринишга келади.

$$\varphi_i^{(1)}(t) = l^{-\alpha_i^2 t} \left(\varphi_i^{(0)} + \int_0^t e^{\alpha_i \tau} f_i^{(1)} d\tau \right)$$

(23) ёрдамида $\varphi_i^1(t)$ қийматга эга бўламиз.

$$\varphi_i^1(t) = \sum_{s=1}^N V_{i,s} \varphi_s^{(1)}(t), \quad i = 1, 2, \dots, N$$

(7) ва (8) вазифалар ечилади.

Адабиётлар:

1. Марчук Г.И. Математическое моделирование в проблемы окружающей среды. Москва, "Наука", 1982.

Євгеній Реуцький
(Київ, Україна)

МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ РОЗЛАДНАННЯ МЕТРОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ІНФОРМАЦІЙНО-ВІМІРЮВАЛЬНИХ СИСТЕМ

Методи вимірювання характеристик випадкових процесів знайшли широке застосування при рішенні наукових завдань теорії надійності, в технічній діагностиці, в експлуатації автоматизованих систем управління технологічними процесами. Разом з цим велика кількість проблем контролю функціонування інформаційно-вимірювальних систем (ІВС) в різних прикладних областях зводиться до визначення зміни властивостей, тобто розладнання характеристик досліджуваних об'єктів, яке сталося в невідомий момент часу [1, 5].

Завданням виявлення розладнань присвячена велика кількість публікацій [2–4], у них запропоновані різноманітні підходи до їх рішення і припущення про моделі досліджуваних процесів. На практиці існує дві основні групи методів вирішення завдань про розладнання характеристик випадкового процесу. До першої групи відносяться апостеріорні методи визначення, коли по отриманій вибірці цих спостережень оцінюють момент виникнення розладнання. До другої групи належать методи, в яких на кожному кроці при отриманні нового результату спостереження відбувається оцінка і перевірка гіпотези про появу розладнання.

Метою даної роботи є розробка методу визначення розладнання метрологічних характеристик ІВС у режимі реального часу на основі отримання даних вимірювань.

Розглянемо постановку завдання знаходження розладнання метрологічних характеристик ІВС в загальному випадку. Нехай маємо ряд результатів вимірювань метрологічної характеристики для фіксованих моментів часу $\xi_j(\omega) = \{\xi_1, \xi_2, \dots, \xi_n\}$, $j = \overline{1, n}$, потрібно перевірити гіпотезу H_0 про те, що випадкові величини $\xi(\omega)$ мають однаковий розподіл $F(x_1)$ на деякій множині розподілів. Альтернативною є гіпотеза H_1 про наявність такого моменту часу $t \geq 1$, що при $1 < t$ розподіл випадкових величин $\xi(\omega)$ є $F(x_1)$, а при $\tau \geq t$ деякий розподіл $F(x_2)$. В якості метрологічної характеристики будемо використовувати систематичну складову основної похибки вимірювань.

При проведенні заводських випробувань перед введенням ІВС в експлуатацію значення даної метрологічної характеристики дорівнює 0. В процесі експлуатації під впливом дестабілізуючих факторів, які не були повністю враховані при розробці ІВС відбувається зміна її характеристик точності, яку необхідно враховувати для отримання достовірної вимірювальної інформації. В якості прикладу досліджуватимемо вимірювальний канал ІВС енергоносіїв, який для отримання результатів в режимі реального часу оснащений дублюючим вимірювальним перетворювачем більш високого класу точності, основною метою якого є отримання дійсних значень про вимірювану величину (рис. 1).

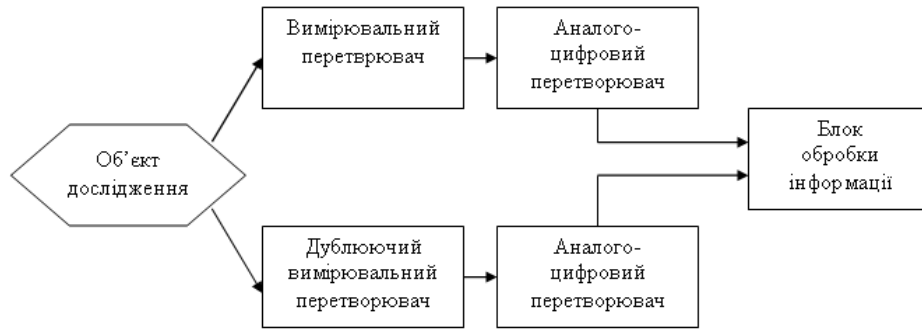

Рис. 1. Структурна схема досліджуваного вимірювального каналу ІВС

Дані про отримані результати вимірювань передаються у блок обробки інформації, в якому по заданому алгоритму перевіряється гіпотеза про наявність розладнання метрологічної характеристики, відбувається оцінка і приймається рішення про функціональний стан вимірювального каналу. Уся отримана інформація зберігається у базі даних ІВС.

Результати досліджень. Запропонований в даній роботі алгоритм визначення розладнання полягає в наступному:

- На першому етапі проводяться вимірювання фізичної величини в досліджуваному вимірювальному каналі ІВС (за допомогою вимірювального перетворювача ІВС і вбудованого зразкового перетворювача).

- У блоці обробки інформації відбувається обчислення статистики $s(t_j) = \frac{|x(t_j) - y(t_j)|}{\tilde{\sigma}_x(t_j)}$, де $x(t_j)$, $y(t_j)$ – отримані значення фізичної величини вимірювальним і зразковим перетворювачами відповідно в період опитування t_j ; $\tilde{\sigma}_x(t_j)$ – статистична оцінка середньоквадратичного відхилення величини $x(t_j)$.

- Проводиться перевірка закону розподілу статистики $s(t_j)$. Якщо розладнання метрологічної характеристики не відбулося під час експлуатації, статистика $s(t_j)$ буде мати розподіл $\chi^2(1)$ з одним ступенем вільності. Якщо відбувається розладнання метрологічної характеристики, значення статистика $s(t_j)$ перевищуватимуть задане критичне значення $\chi^2_\alpha(1)$ для рівня значущості α (табл. 1).

Таблиця 1

Дата отримання довідки	Розраховане значення статистики $s(t_j)$	Значення $\chi^2_\alpha(1)$ для довірчої ймовірності $P = 0,9$	Прийняття рішення про наявність розладнання	Вимірювання величини основним і дублюючим перетворювачами
12.12.2015 9:00	1,596	2,705	розладнання відсутнє	основний
25.12.2015 14:00	2,017	2,705	розладнання відсутнє	основний
10.02.2016 12:00	2,904	2,705	є розладнання	дублюючий
20.02.2016 23:00	3,156	2,705	є розладнання	дублюючий

Приймається рішення про метрологічну справність і функціональний стан вимірювального каналу ІВС.

Розглянемо правило прийняття рішення у блоці обробки інформації. Воно полягає в наступному: за результатами обчислень статистики $s(t_j)$ та її порівняння з табличним значенням $\chi^2_\alpha(1)$ необхідно прийняти рішення про справедливість гіпотези про істинну ймовірність

$$H_0: P \geq P_d \tag{1}$$

проти альтернативної

$$H_1: P < P_d. \tag{2}$$

На ймовірності помилок I і II роду накладемо обмеження: $\alpha \leq \alpha_d$, $\beta \leq \beta_d$, де α_d , β_d – задані максимально допустимі значення помилок I і II роду.

Нехай

$$H_0: P = \theta_0, \quad (3)$$

$$H_1: P = \theta_1, \quad (4)$$

причому $\theta_0 > \theta_1$. Найкраще рішення в цьому випадку дає критерій Неймана-Пірсона, з його використанням оптимальна границя $P_{Гр}$ розділення області існування $[0;1]$ оцінки $P^*_{Гр}$ на допустиму і критичну області визначається як зв'язок рівняння

$$\int_0^{P_{Гр}} f_1(P^*_{Гр}/H_0) dP^*_{Гр} = \alpha_d. \quad (5)$$

В (5) $f_1(P^*_{Гр}/H_0)$ – щільність розподілу статистики P^* ($P^* = v/L$, де v – число появи розладнання, L – загальне число вимірювань за заданий період) за умови, що істинне значення ймовірності дорівнює θ_0 . У даній ситуації багатократних незалежних випробувань відомо, що число появи розладнань v розподілено за біноміальним законом, тоді рівняння (5) може бути замінене наступним

$$\sum_{v=0}^{v_{Гр}} C_L^v \theta_0^v (1-\theta_0)^{L-v} = \alpha_d \quad (6)$$

В результаті задача побудови шуканого вирішального правила зводиться до визначення граничного числа появи розладнань $v_{Гр}$ з рівняння (6).

Нехай тепер в (4) задано нове значення $\theta'_0 < \theta_0$. Вирішуючи для цього значення задачу визначення граничного числа появ розладнань, отримаємо нове значення $v'_{Гр}$, причому $v'_{Гр} < v_{Гр}$. Граничне значення $v'_{Гр}$ забезпечує дотримання вимоги $\alpha \leq \alpha_d$, як у випадку $P = \theta'_0$, так і при $P = \theta_0$ ($\alpha < \alpha_d$). Задача розрізнення складних гіпотез (1). (2) при заданому обмеженні буде вирішена, якщо в якості θ_0 буде вибрано мінімально допустиме значення, що дорівнює P_d . Таким чином, рівняння для визначення шуканого граничного значення v_0 набуває остаточного вигляду

$$\sum_{v=0}^{v_0} C_L^v P_d^v (1-P_d)^{L-v} = \alpha_d.$$

Це значення мінімізує розміри критичної області, вирішальне правило на його основі записується наступним чином

$$\delta(\alpha_d, P_d) = \begin{cases} H_0: P \geq P_d & \text{при } v \geq v_0, \\ H_1: P < P_d & \text{при } v < v_0. \end{cases} \quad (7)$$

З метою врахування помилки II роду розглянемо вирішення задач (1), (2) за умови, що на ймовірність помилки II роду накладено обмеження $\beta \leq \beta_d$. Тоді можна переписати рівняння (6) для визначення граничного числа успіхів v_1 наступним чином

$$\sum_{v=0}^{v_1-1} C_L^v P_d^v (1-P_d)^{L-v} = 1 - \beta_d.$$

Наявність цього граничного значення дозволяє сформулювати друге вирішальне правило, яке гарантує задану ймовірність помилки II роду

$$\delta(\beta_d, P_d) = \begin{cases} H_0: P \geq P_d & \text{при } v \geq v_1, \\ H_1: P < P_d & \text{при } v < v_1. \end{cases}$$

На основі отриманих даних шукане вирішальне правило, що забезпечує виконання обмежень $\alpha \leq \alpha_d$, $\beta \leq \beta_d$, може бути представлено як перетин двох правил $\delta(\alpha_d, \beta_d, P_d) = \delta(\alpha_d, P_d) \cap \delta(\beta_d, P_d)$, що в явному вигляді дає

$$\delta(\alpha_d, \beta_d, P_d) = \begin{cases} H_0 : P \geq P_d & \text{при } v \geq v_1, \\ H_1 : P < P_d & \text{при } v < v_0, \\ \text{неможливо прийняти рішення} & \text{при } v < v_0 < v_1. \end{cases}$$

В даній роботі було запропоноване метод визначення розладнання метрологічних характеристик вимірювального каналу ІВС енергоносіїв у режимі реального часу на основі отриманих даних вимірювань. Обґрунтовано побудову вирішального правила для прийняття рішення про наявність розладнання, яке в подальшому буде реалізовано при побудові автоматизованої системи управління технологічним процесом.

Література:

1. Никифоров И.В. Последовательное обнаружение изменения свойств временных рядов / Академия наук СССР. Институт проблем управления. – М.: Наука, 1983. – 200 с.
2. Бродский Б.Е., Дарховский Б.С. Проблемы и методы вероятностной диагностики // Автоматика и телемеханика. – 1999. – №8. – с. 3 – 50.
3. Воробейчиков С.Э. Об обнаружении изменения среднего в последовательности случайных величин // Автоматика и телемеханика. – 1998. – №3. – с. 50 – 56.
4. Клигене Н., Телькснис Л. Методы обнаружения моментов изменения свойств случайных процессов // Автоматика и телемеханика. – 1982. – №5. – с. 5 – 56.
5. Рубичев Н.А. Измерительные информационные системы : учебное пособие. – М.: Дрофа, 2010. – 334 с.

Науковий керівник:

доктор технічних наук, Щербак Леонід Миколайович.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Надія Стефіна
(Суми, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОДШОГО ХОРУ В СУЧАСНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Постановка проблеми. Музика має магічну силу впливу на духовний світ людини, є основою духовно – морального розвитку особистості, саме тому вона відіграє важливу роль в житті людей, а для молодших школярів стає першим кумиром і можливістю самоствердитись, самовиразитись. Заняття хором співом у молодшому хорі позитивно впливають на чуттєву сферу молодших школярів, на судження, погляди, смаки, художні зокрема, визивають великий інтерес учнів молодших класів до музики, яку вони виконують, до самого процесу співу, що народжує стійке позитивно – емоційне відношення до навчання.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема хорового виховання досліджувалась і досліджується у працях провідних педагогів – музикантів, таких як: О. Апраксіна, Л. Безбородова, Л. Бірюкова, Н. Гладка, Л. Дмитрієва, І. П. Заболотний, А. Ф. Кречківський, Ф. Колесса, М. Леонтович, С. Людкевич, Г. Падалка, К. Пігров, В. Попов, О. Ростовський, Я. Степовий, Н. Стефіна, Г. Струве, Г. Стулова, П. Халабузарь, П. Чесноков та інші. Але тема вокально – хорового виховання молодших школярів настільки важлива для формування всієї музичної культури дитини в цілому, що незважаючи на її постійне дослідження, багато питань все ж залишається відкритими.

Мета статті – розкрити особливості організації та функціонування молодшого хору в сучасній загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна наука чітко визначила основну функцію музичного мистецтва у сучасній загальноосвітній школі – виховну, яка повинна допомагати виховувати в людині загальну здібність до естетичного пізнання життя і творчого самовираження в ньому через різні види музичної діяльності. У зв'язку з цим принципово важливим і актуальним є висвітлення ролі хорового співу з його багатовіковими традиціями, глибоким духовним змістом, величезним емоційним і моральним впливом на виконавців – хористів і слухачів, як найбільш доступної форми національного виховання, як своєрідного засобу виховання особистості. Адже саме через хоровий спів, його масовість здійснюється музичне виховання всіх без винятку учнів молодших класів загальноосвітньої школи, збагачуються їхні думки, кругозір, формуються музичні смаки, здібності, цінності, вокально – хорова культура як невід'ємна складова музичної культури.

Аналіз шкільної практики і різних методичних рекомендацій свідчить про визнання хорового співу провідною музичною діяльністю і, в той же час, про наявність цілого ряду технічних недоліків у проведенні вокально – хорової роботи, які принижують її роль у сучасній загальноосвітній школі. Досить часто хоровий спів зводиться до вивчення певної кількості пісень, що стає лише самоціллю, а не шляхом удосконалення музичного виховання учнів. Прикро спостерігати, що досить часто заняття хору носять не планомірний та систематичний, а авральний характер, особливо перед конкурсом. Звичайно користь від такої роботи сумнівна.

Розглянемо поняття найбільш вживані у нашій статті.

На думку Г. О. Дмитревського «хором» називається колектив співаків, організований для спільного виконання. В хорі повинно дотримуватись кількісне і якісне співвідношення голосів, яке забезпечує оволодіння учасниками всіма елементами хорової звучності й необхідне для здійснення поставлених перед ним виконавських завдань [1, с. 5]. Так Н. Добровольська, В. Попов, П. Халабузарь дають таке визначення: «Хор – це організований співацький колектив, який володіє вокально – технічними та художньо – виразними засобами, достатньо глибоко передаючи зміст твору, що виконується» [4, с. 54]. П. Чесноков стверджує наступне: «Хор – це зібрання співаючих в звучності якого є строго урівноважений ансамбль, точно вивірений стрій та художні, виразно вивірені нюанси» [5, с. 20]. Досить часто хор визначається як організований колектив співаків. Так, на думку А. Єгорова, «хоровий колектив – це своєрідний вокальний оркестр, який на основі синтезу музики та слова передає своїми багатими вокальними фарбами ідейно – художні образи музичного твору» [2, с. 6]. Ми вважаємо, що «хор» – це єдиний організм, який володіє необхідними для колективного співу вміннями та вокально – хоровими навичками, метою якого є донесення до слухачів музично – поетичного образу хорового твору [3].

Молодший хор (учні 1-4 класів) – основна позаурочна форма навчання хоровому співу молодших школярів у сучасній загальноосвітній школі. Але вчитель музичного мистецтва – хормейстер перш ніж поставити перед собою завдання створити хор, повинен визначити: 1) що це за колектив; 2) який контингент учнів у віковому і кількісному відношенні він буде охоплювати в даний час і в недалекому майбутньому; 3) основний пісенно – художній репертуар хору і його репертуарний напрямок; 4) специфічні особливості (скажімо, це молодший хор, або ж хор хлопчиків); 5) обсяг в основних рисах роботи з хором щодо розвитку музичної грамотності хористів; 6) дозування часу, тобто розрахувати скільки часу буде відведено на заняття хором сольфеджіо, на слухання означеного хорового твору, спілкування з

учасниками хору (бесіди) та безпосередньо на роботу над хоровим даним твором; 7) сферу діяльності хору (в громадському житті школи, селища, села, району або міста) [3].

Вступ до молодшого хору, зазвичай, проводиться наступним чином: прослуховуються всі учні молодшого шкільного віку з допомогою діагностичних методів та відбираються найбільш музично розвинені з них (мають гарний співацький голос, чисто інтонують, емоційні, артистичні). Але це не означає, що у подальшому інші учні, які бажають співати, не зможуть вступити до хору. Діти, яких відібрали до молодшого хору приходять на перший організований збір. Вчитель музики – хормейстер розповідає майбутнім хористам про те, чим буде займатися хор, про його репертуар, репетиційну роботу, виконавську діяльність – майбутні концерти, зустрічі зі слухачами.

Перше зібрання молодшого хору повинно пройти цікаво, радісно, піднесено, щоб діти зацікавились хоровим співом. На початку заняття доцільно в цікавій формі розповісти учням про темброві особливості співацького голосу дорослої людини, його різновиди (сопрано, альти, тенори, басы) та про особливості дитячих голосів (дисканти, вони ж сопрано, альти). Діти мають зрозуміти, що кожен голос по-своєму гарний і важливий у звучанні хору. На початковому етапі навчання молодших школярів хоровому співу в унісон (одноголосно), а також при вихованні двоголосся, чергування хорових голосів постійно змінюється (особливо при розучуванні канону: вступають по черзі всі хорові партії). Цих умов бажано дотримуватись і при виконанні вправ хорового сольфеджіо, які передбачають постійне чергування хорових голосів: перший голос співають то сопрано, то альти.

Дні постійних занять молодшого хору також визначають на першому занятті. Зазвичай, заняття молодшого хору відбувається у суботу або неділю (це зручно для молодших школярів, які в інші дні тижня навчаються у дві зміни) з 10 до 12 годин ранку (з перервами 10-15 хвилин).

Що ж являє собою молодший хор? Хоровий колектив учнів молодшого шкільного віку (I – IV класів) характеризується обмеженим голосовим діапазоном: «до першої – ре, мі – бемоль другої октави». Тембр голосу дитини у даному випадку визначити на слух досить важко, адже дуже рідко зустрічаються яскраво виражені сопрано, ще рідше – альти. Саме тому ми вважаємо, що на початку занять молодшого хору поділ на хорові партії буде недоцільним, оскільки головне завдання для молодшого хору – добитися чистого унісонного звучання [3].

Перед молодшим хором стоять наступні завдання: сприймання, засвоєння диригентських жестів вчителя музики – хормейстера та вироблення гарної реакції на них («увага», «дихання», «вступ», «зняття», «фермата», «повільно», «швидко», «уповільнення», «прискорення», «піано», «форте», «дімінуендо» тощо). Особлива, постійна увага на заняттях молодшого хору приділяється оволодінню хористами комплексом наступних вокально – хорових навичок: правильною співацькою поставою; співацьким диханням – пофразовим та ланцюговим; співацьким звукоутворенням (атака звука: м'яка, тверда, придихова); різноманітним співацьким звуковеденням (*legato*, *non legato*, *staccato*); чіткою дикцією і артикуляцією; чистотою інтонації (виключення фальшивого, форсованого співу); емоційно – виразним виконанням.

Кожне заняття молодшого хору (один раз на тиждень у суботу або неділю) починається, зазвичай, із розпівування, далі продовжується робота над вправами хорового сольфеджіо. Всі розспівки, пісні які розучуються хористами записуються на дошці або ж проектується на дошку з комп'ютера, ноутбука. Бажано застосовувати прийом релятива: замість незручної тональності з багатьма знаками на дошці записується найбільш зручна, наприклад, замість «ре – бемоль мажору» - «ре мажор», замість «фа мінору» - «мі мінор» тощо.

Репетиції молодшого хорового колективу слід проводити у добре провітрюваних, великих світлих класах або ж залах. В приміщеннях для репетицій молодшого хору необхідно мати налагоджений інструмент (фортепіано, рояль), належну кількість стільців, дошку з нотним станом, шафи чи полиці для нот, технічні засоби навчання (магнітола з дисками, проектор, комп'ютер або ж ноутбук, колонки чи інші підсилювачі звуку тощо). Бажано обладнати приміщення навчальними плакатами, стендами з музичної культури та життя хорового колективу школи, портретами композиторів.

На репетиціях хору молодші школярі повинні розміщуватись у два – три ряди півколом (амфітеатром) для того, щоб добре бачити вчителя музики – хормейстера, а він їх, а також, щоб їм краще було чути власний спів і увесь хор. Із самого початку занять молодшого хору необхідно розмістити хористів у певному порядку стосовно голосів, враховуючи їх зріст, у зв'язку з тим, що і на концерті їм прийдеся стояти у такому ж порядку. Під час репетицій молодшого хору учасники співають переважно сидячи, але в ході завершальної роботи над твором чи його частиною, бажано, щоб хористи стояли під час співу.

Необхідно мати у молодшому хорі основного вчителя музики – диригента – керівника, помічника хормейстера та концертмейстера (акомпаніатор) піаніста або баяніста, які могли б проводити заняття паралельно з хоровими партіями та групами в інших аудиторіях. Треба зазначити, що для успішного функціонування молодшого хору надзвичайно важливими умовами є дисципліна та самодисципліна хористів. Забезпечити її допоможуть старости (хору і кожної хорової партії), призначені з числа найактивніших, відповідальних дітей, до яких інші хористи ставляться з повагою. Старости є опорою педагога – хормейстера у роботі з молодшим хором. Дітям молодшого шкільного віку буде цікавіше працювати в молодшому хорі, коли він концертує але не надто часто, щоб не перевтомлювати хористів. Молодший хор, зазвичай, повинен виступати 6-7 разів на рік, а найвідповідальнішим виступом є звітний концерт.

Заняття з молодшим хором обов'язково мають бути щоразу продуктивним. Якщо вони будуть захоплюючими, емоційними, невимушеними, то й не перевтомлюватимуть молодших школярів - хористів. В жодному разі не можна перетворювати заняття хором у молодшому хорі на муштру. При цьому необхідно завжди враховувати вікові психофізіологічні особливості маленьких хористів. Адже діти молодшого шкільного віку досить швидко втомлюються, відволікаються, в них переважає мимовільна увага. Для концентрації довільної уваги педагогу – хормейстеру необхідно постійно урізноманітнювати, чергувати різні методичні прийоми, активно застосовувати ігрові елементи, залучати інші жанри, будувати кожне заняття по наростаючій лінії: змістовно, стрімко, емоційно [3]. Всі хоріві заняття молодшого хору, мають бути підпорядковані головній меті: захопити молодших школярів хором співом, колективною творчістю, самою музикою, створити колектив виконавців – одноступів. В кінці навчального року молодший хор приймає участь у звітному концерті школи, а учні IV випускного класу переходять в середній хор (V- VIII класів). Якщо молодший хор буде займатися стабільно і продуктивно, то вже через 3-4 роки в середній хор будуть приходити діти гарно підготовлені у вокально – хоровому відношенні.

Висновки. Молодший хор – основна форма масового залучення учнів молодшого шкільного віку до музики, дієвим засобом музичного виховання дітей. Він об'єднує їх у єдиний дружній колектив, організовує і дисциплінує, а головне – розвиває музичальність дії (чуття ладу, музично – слухові уявлення, музично – ритмічне чуття, емоційний відгук на музику) молодших школярів, музичну пам'ять, музичне мислення, мовлення, сприймання, творчі якості тощо.

Література:

1. Дмитревський Г. О. Хорознавство і керування хором / Г.О.Дмитревський. – Київ : Муз. Україна, 1961. – С. 5.
2. Егоров А. теорія и практика работы с хором / А. Егоров. – М. – Л., 1951. - С. 6.
3. Стефіна Н. В. Специфіка вокально – хорової діяльності та її роль у формуванні співацьких навичок молодших школярів / Н. В. Стефіна // Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Суми : Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2003. – С. 495-504.
4. Халабузарь П., Попов В., Добровольская Н. Методика музичного восприятання / П. Халабузарь, В.Попов, Н.Добровольская. – М. : Владос, 2009. – С. 54.
5. Чесноков П. Хор и управление им / П. Чесноков. – М., 1952. – С. 20.

Юлія Харченко
(Мелітополь, Україна)

ПЕДАГОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ ПІДЛІТКІВ

У сьогоденних умовах розвитку суспільства дедалі більшої актуальності набуває потреба у гармонійно розвинених особистостях, у зв'язку з цим підвищуються вимоги щодо рівня освіченості людини загалом. Головна роль у досягненні всебічного розвитку особистості належить загальноосвітній школі, покликаної здійснювати масове музичне виховання учнів. Основною метою музичного виховання у сучасній школі є формування музичної культури, складовим компонентом якої є наявність у дітей художнього смаку. Значного впливу на формування художнього смаку учнів підліткового віку має зовнішнє середовище, а саме засоби масової комунікації, через які розпоширюються пануючі в суспільстві погляди й уподобання. При відсутності цілеспрямованого впливу смакові переваги учнів формуються спонтанно, найчастіше у межах масової культури. У зв'язку з цим спостерігається протиріччя між необхідністю виховувати учнів на високохудожніх зразках вітчизняної і зарубіжної музичної культури і тим музичної середовищем, яке оточує підлітка в повсякденному житті, впливаючи на формування його музичних смаків і уподобань.

Проблема формування музичного смаку як частини музичної культури людини (і підлітків зокрема) привертала увагу філософів, психологів, педагогів, естетиків, музикознавців, громадських діячів. Ще в античні часи музика займала значне місце в системі наук і була предметом обговорення у Платона Пифагора, Аристотеля та інших відомих мислителів того часу. За часів розквіту еллінської філософії і культури музика вважалася обов'язковим предметом навчання (тобто була частиною людського буття, продовженням людської особистості), без неї стародавні не уявляли виховання людини-громадянина. У китайській філософії музика розглядалася як символ порядку і цивілізації. Специфічною особливістю епохи Середньовіччя була керівна роль церкви в політиці, етиці, мистецтві та ін., що поклато відбиток на всі сфери життєдіяльності людини загалом.

Витоки цілеспрямованого виховання дітей в Україні почали зароджуватися у XVI – XVII столітті. Одночасно з державним розвитком освіти і створенням навчально-освітніх закладів в Україні існувала так звана народна педагогіка, провідними ідеями якої були свобода і незалежність країни, непорушність прав людини й народу, суверенність, народовладдя. У другій половині XIX — на початку XX ст. в Україні майже кожний громадський діяч брав участь у вирішенні питань освіти й виховання. Думка про значення музичного виховання одним з перших висловив відомий письменник, педагог, поет, діяч культури О. Духнович. Він вважав, що без музичного мистецтва неможливо виховати дітей щасливими,

розвиненими особистостями і корисними громадянами. О. Духнович радив учителям одночасно здійснювати розумове, моральне й естетичне виховання. Саме останньому він приділяв особливої уваги, закликаючи розвивати в дітей художній смак шляхом залучення до співів, малювання, танців, гри на музичних інструментах тощо. Одним з перших в Україні практичні кроки в справі музичної освіти почав М. Лисенко — видатний український композитор, педагог і громадський діяч, котрий надавав музичному розвитку дітей надзвичайно великого значення. На великий вплив музичного мистецтва щодо духовно-морального виховання вказував засновник російської педагогічної науки, педагог-практик К. Ушинський. Визначним явищем в історії української музичної педагогіки у першій половині ХХ століття є педагогічна спадщина відомих діячів музичної культури України: М. Леонтовича, К. Стеценка, В. Верховинця, Б. Яворського та багатьох інших діячів педагогічної освіти та мистецтва. Вони зробили вагомий внесок у розвиток тогочасної теорії музичного виховання, своєю практичною діяльністю сприяли вихованню підростаючого покоління на національній музичній культурі України.

Початок ХХ століття відзначається цікавим і цінним досвідом у практичній музичній педагогіці, в справі вивчення світової музичної культури. З'являються перші методисти-практики шкільної музичної освіти і виховання, такі як Б. Асаф'єв, Н. Гродзенська, В. Шацька та ін. Так, В. Шацька висловлювала впевненість, що при побудові системи музичного виховання слід приділяти увагу не тільки задоволенню потреб дітей у музичних уявленнях, але й розвитку музичних здібностей, завдяки якому і сприймається музика. Кероване педагогом сприймання та усвідомлення музичних творів школярами повинно сформувати художній смак у дітей, збудити прагнення до творчого вияву себе у музиці, в її виконанні. Найбільший внесок в розвиток методики музичного виховання та освіти школярів вніс Д. Кабалевський, який створив систему і концепцію музичного виховання й визначив метою музичного виховання формування музичної культури як невід'ємної частини духовної культури особистості. Значне місце питань формування музичної культури школярів-підлітків відводять в своїх працях Ю. Алієв, А. Болгарській, Н. Гузій, М. Каган, З. Кальніченко, Г. Падалка, Л. Школяр, Г. Шостакович, та ін. Всі ці дослідники розглядають різні складові музичної культури і визначають наявність музичного смаку обов'язковим її компонентом.

Педагогіка музичної освіти орієнтована, перш за все, на формування основ музичної культури школяра. Підлітковий вік — один з найскладніших періодів в онтогенезі людини, він важкий не тільки для самого підлітка, але й для тих, хто спілкується з ним. У цей період серйозно змінюються умови життя і діяльності школяра, що призводить до перебудови психіки, ломці старих, сформованих форм взаємин з людьми. Підлітковий вік характеризується прагненням до дорослості, до самоствердження, пошуку власного місця в житті, до самооцінки. Саме в цьому віці відбувається становлення певних ціннісних орієнтацій, формуються художньо-естетичні уподобання, зокрема — музичні смаки й уподобання. Слід зазначити, що зростає інтерес підлітків до музики, саме вона починає займати пріоритетне місце у сфері дозвілля і захоплень підлітків.

Художній смак як частина музичної культури підлітка формується під час безпосереднього спілкування з музикою. Будучи невід'ємною частиною підліткової субкультури і виконуючи відразу кілька функцій (емоційну, гедонітичну, функцію міжособистісного спілкування, самоствердження, самовизначення особистості та ін.) музика значно впливає на формування особистісних якостей підлітків, їх естетичні і ціннісні орієнтації. Оскільки музичне мистецтво має великий педагогічний вплив, учитель повинен допомогти підлітку навчитися орієнтуватися у складному й різноманітному світі музичних творів, підвищувати загальну музичну обізнаність учня, формувати його музичні смаки і переваги.

Музично-естетичне виховання у підлітковий період набуває більшої значущості. Під час роботи із учнями старшого шкільного віку необхідно враховувати, що їх музичні уподобання стають більш різноманітними, виникає інтерес до суспільного життя. Тому розучування різноманітного репертуару, проведення бесід повинні певною мірою висвітлювати певні життєві події. Вагомого значення у підвищенні мотивації підлітків відіграють особистісні досягнення, зокрема у музичному розвитку. Тому дуже важливо помічати й підтримувати навіть найскромніші успіхи учнів. Методи музичної роботи повинні максимально стимулювати інтерес, самостійність і творчу ініціативу підлітків. З огляду на психологічні особливості підлітків, учителю музичного мистецтва необхідно впроваджувати нетрадиційні форми проведення уроків. Серед них: уроки-диспути, уроки-турніри, насичені різними творчими завданнями. Цінним є залучення учнів до підбору художнього матеріалу до уроків. Працюючи з підлітками, необхідно поєднувати колективну роботу з постійним вивченням індивідуальних особливостей кожного учня. Осмислене слухання, сприйняття високохудожніх творів музичного мистецтва та їх виконання — це шляхи формування художнього смаку підлітків, які взаємно доповнюють один одного.

Можливість сприйняття музики учнями ширше, ніж їх виконавські можливості. Саме тому на уроках музичного мистецтва слід знайти підлітків з творами більш складними, ніж ті, які вони взмогли виконати самостійно. Необхідно залучати школярів до творів симфонічної, камерної, оперної музики, творчої спадщини українських композиторів, а також народної та якісної сучасної музики. Доведено, що у підлітковому віці можливе формування художнього смаку на більш високому рівні, при цьому доцільно використовувати такі методи, як метод зацікавлення через демонстрацію музичних творів, метод застосування комп'ютерних технологій інформаційного, дослідницького, творчого спрямування, метод ознайомлення підлітків з характерними ознаками творчості відомих композиторів, з умовами створення музичних творів, метод порівняльного аналізу різних музичних творів тощо. У старших класах учні на більш ґрунтовно ознайомлюються з життям і творчістю видатних композиторів, що сприяє кращому розумінню

ними музичних творів. Ефективною формою роботи може стати постановка питань і завдань проблемного характеру, створення проблемної ситуації (порівняння і зіставлення музичного матеріалу, засобів музичної виразності, проведення художніх аналогій між музичними творами та творами літературного, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтв тощо.)

Серед основних видів діяльності на уроках музичного мистецтва пріоритетного значення має вокально-хорова робота. Як правило, учні люблять співати і складати власні, авторські пісні. Саме у цьому виді діяльності найбільш успішно і наочно виявляється їх здатність до власної творчої інтерпретації музичних образів. Робота з підлітками з формування художнього смаку як одного з компонентів їх музичної культури багатопланова і не може обмежуватися саме уроками музичного мистецтва. Актуальною є позакласна і позашкільна робота, яка включає в себе різноманітні форми (тематичні бесіди про музику, лекції, лекції-концерти, тематичні музичні вечори, дискусії тощо). До підготовки таких заходів необхідно якомога активніше залучати учнів, що сприятиме прояву власної творчої індивідуальності, демонстрації особистісного, емоційного ставлення до музичного мистецтва, розширенню світогляду школярів та поглибленню їх знань про музику.

Таким чином, процес формування художнього смаку підлітків, ґрунтується на загальних педагогічних принципах, але має свої відмінності і вимагає застосування методів роботи, відповідних особливостям підліткового віку, які мають сформувати особистісне ціннісне ставлення учнів до музичного мистецтва.

Література:

1. Абдуллин Э. Б., Николаева Е. В. Методика музыкального образования: Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / Под общей редакцией М. И. Ройтерштейна. – М.: Музыка, 2006. – 336 с.
2. Дем'янчук О. Н. Педагогічні основи формування художньо-естетичних інтересів школярів: Навч.-метод. Посібник. – К.: ІЗМН, 1997. – 64 с.
3. Калашник Н. Г. Естетичні смаки: їх витоки і формування. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 344 с.
4. Назаренко І. М. Формування естетичних потреб старшокласників в умовах вільного часу на матеріалі: дис... канд. пед. наук. – Київ, 1995. – 208 с.
5. Рудницька О. П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: Навч. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 248 с.
6. Шацкая В. Н. Музыка в школе. М. – Изд-во АНН РСФСР, 1950, 174 с.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Gulchehra Karimova
(O'zbekiston)

O`QISH DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI O`QISH DARSLARINI TASHKIL ETISH

Maktab o'quvchini o'qish malakasi bilan qurollantirish bilan bir qatorda kitobni mustaqil o'qiy oladigan, uni tushunadigan, ma'lum bir mavzuga oid kitoblarni tanlay oladigan, gazeta va jurnallarni ham mustaqil o'qiydigan faol kitobxonni tarbiyalaydi. Shu jihatdan sinfdan tashqari o'qish (STO) tarbiyaning asosiy quroli sifatida xizmat qiladi, ko'p narsani bilishga havasni orttiradi.

STO'ning maqsadi o'qish malakalarini takomillashtirish, kitob tanlay oladigan, muntazam kitob o'qiydigan, o'qilgan kitobni to'g'ri baholay oladigan ongli kitobxonni tarbiyalashdir.

Sinfdan tashqari o'qish o'quv dasturi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda ko'zda tutilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda yaqindan yordam beradi. Buning uchun o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalash, ularni oddiy kitobxondan ijodkor kitob-xon darajasiga ko'tarish talab etiladi. O'quvchilarda kitobga havas uyg'otishda har bir bolaga yakka tartibda yondashish, shaxsiy qizi-qishlarini hisobga olish zarur. Bolalarda kitob ustida ishlash malakasini shakllantirish ularda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalashning muhim -omilidir.

Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari o'qishga o'quvchilarni ona tilini puxta o'zlashtirishga tayyorlashning ajralmas qismi, ta'lim jarayonida ularni axloqiy-estetik tarbiyalashning muhim vositasi sifatida qaraladi. Sinfdan tashqari o'qishning maqsadi, kichik yoshdagi o'quvchilarni bolalar adabiyoti va xalq og'zaki ijodi namunalari bilan tanishtirish, ularda kitobxonlik madaniyatini tarkib toptirishdir.

Sinfdan tashqari o'qish dasturning mazmuniga ko'ra ta'limning har bir

bosqichida ikki asosiy bo'limga ajratiladi: Birinchi bosqichda o'qish doirasi, ya'ni o'qitiladigan kitoblar va ularni qaysi tartibda o'qish bilan tanishtirish yuzasidan

o'quvchilarga ko'rsatma beriladi. Ikkinchi bosqichda shu o'quv materiallar asosida bilim, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi.

O'quvchilar kitob va ularning mualliflari haqidagi bilimlarni bevosita amaliy faoliyatlari, ya'ni kitob ustida ishlash jaryonida egallaydilar.

Sinfdan tashqari o'qish mashg'ulotlari o'qish darslari bilan bog'lab olib boriladi. O'quvchilar o'qituvchi rahbarligi ostida avval mavzuga oid bir necha kitob bilan tanishsalar, keyinroq bolalar yozuvchilarning asarlari bilan tanishadilar, so'ngra bolalarning qiziqishlariga mos, ruhiyatlariga yaqin har xil mualliflarning bir mavzuga doir kitoblarini mustaqil tanlab olishga o'tadilar.

Sinfdan tashqari o'qish darslarining asosiy vazifasi o'quvchida badiiy kitoblarni o'qishga havas uyg'otish, o'qigan kitoblari yuzasidan kundalik yurita olishga o'rgatish, bolalar adabiyotining mashhur adib-lari hayoti va ijodi bilan elementar tarzda tanishtirish hisoblanadi.

STO' sinfdan o'qish bilan uzviy bog'liq ravishda uyushtiriladi. Sinfdan o'qish STO' uchun zarur bo'lgan o'qish maialekalarini shakllantiradi, o'quvchilarning o'qigan asarini tushunishga o'rgatadi, lug'atini boyitadi. STO' qiziqarli va o'ziga jalb etadigan faoliyat bo'lib, bolalarning bilim doirasini boyitadi, qiyoslash uchun material beradi. Sinfdan o'qish - hayotga tayyorlash vositasi, sinfdan tashqari o'qish esa hayotning o'zidir.

Sinfdan tashqari o'qish darslarida o'qilgan kitobni muhokama qilish, ijodiy qayta hikoyalash, insenirovka qilish, rasmlar chizish, ifodali o'qish, kitoblar tavsiya qilish usullaridan keng foydalaniladi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchi badiiy va ilmiy-ommabop kitoblarni mustaqil o'qiy va tanlay oladigan, ularning mazmun-mohiyatini tushunadigan bilshlariga erishish lozim. Bu jarayonda o'quvchiarning faqat kitoblar gina emas, balki gazeta va jurnallar mutolaasiga ham qiziquvchan faoi kitobxon bolishlariga e'tibor qaratiladi.

Sinfdan tashqari o'qish, o'z navbatida, qiziqarli va o'ziga jalb etadigan faoliyat bo'lib, o'quvchilarning bilimi va dunyoqarashini kengaytiradi, kimdalik hayotga faol munosabat uyg'otadi, Shuning uchun ham bu xildagi darslarning qurilishi ham xilma-xil bo'ladi.

Sinfdan tashqari o'qish darslarida o'quvchilar o'qigan kitoblari hisobga olinadi, yangi kitoblar tavsiya etiladi. Mustaqil mutolaa qilingan asarlar yuzasidan o'tkaziladigan suhbatlarda asar mavzusi, janri, kompozitsion tuzilishi, sujet qurilishi, qahramonlar timsoliga oid tahlil elementlari o'qituvchi savollari asosida o'quvchilar ongiga singdirila boriladi

Sinfdan tashqari o'qish darslarida ham kirish va yakuniy suhbatlar o'tkaziladi. Darslar rejasi butun o'quv yili ushuncha oldindan tuzilishi lozim.

Sinfdan tashqari o'qishning asosiy vazifasi bolalarni mustaqil amaliy faoliyatga o'rgatish, bilimni boyitish va o'qish ko'nikmalarini takomillashtirishdir. O'quvchilarga sinfdan tashqari o'qish darslarida o'qishlari zarur bo'lgan kitoblar, ular bilan tanishtirish tartibi yuzasidan ko'rsatmalar beriladi. Maktab kutubxonasi bilan birgalikda kitob ko'rgazmalari tashkil etiladi. Bu jarayonda kitob muqovasi, tituli, betlarini farqlay olish asar muallifi, nomlarini, rassomlarni tanib-bilib olish, rasm asosida asarlarning nima haqida ekanini, mazmunini aniqlashga erishish muhim ahamiyatga ega.

O'quvchilarda muayyan mavzularda tavsiya etilgan asarlar ichidan kitob tanlash va o'qish ko'nikmalarini shakllantirish shakllantirish, ularni o'qigan asari mazmunini qizqacha so'zlab berishga o'rganish lozim.

Sinfdan tashqari o'qish darslarida o'quvchilarning kitobxonlik qiziqishlari, bilim doirasi, estetik taassuroti, badiiy obrazlarni idrok etishi, ijodi rivojlanadi, faol kitobxonga xos ko'nikma va malakalar rivojlanadi.

Nataliya Martynenko
(Kharkiv, Ukraine)

FORMATION OF POST-GRADUATE MEDICAL EDUCATION IN UKRAINE (early 20th century)

Improvement of human health is a main aim of medical education. Post-graduate medical education is one of the levels of medical training. Physicians get professional practical experience for medical care to the population at this level of education.

System of post-graduate education in Ukraine started to form in 1920-s. The network of specialized institutes for improvement of doctor's qualification was created. Historical experience of these institutions gives us the chance the develop tasks of non-stop training of medical specialists.

So, retrospective research has proved that study of practical activity of such kind of institutes in Ukraine gives the valuable material for the further development.

Historiography of this problem presented a big number of historical and pedagogic publications, such as works of M. Kovryhina, T. Alyoshyna, M. Muraviev, V. Kardashev, M. Savchenko, Yu. Polyachenko, V. Perederii, O. Volosovets', in which authors analyzed the main trends of activity for Institutes of doctors' and medical workers improvement.

The first Clinical Institute of Doctors' Post-graduate Training started its work in Kyiv, in August, 1918 [1, p. 31]. Training was not free. All the teachers had to pay member dues during the period of their work, and students paid some fee for the course of study. In 1919 Institute was nationalized and got the Status of State educational enterprise [1, p. 32]. It had an ambulance station, a chemist, bacteriological laboratory, policlinic, and a hospital (obstetrical department) [1, 31].

Professor M. Levytsky headed this Institute.

Kharkiv Clinical Institute for doctors' improvement was opened in 1923 [2, p.7]. This Institute became an organizational-methodic center for post-graduate doctors' training in Ukraine. Kyiv and Odesa Clinical Institutes were its branches. In 1925 it got the name Ukrainian Central Institute for Doctors' Improvement [2, p. 7].

Kharkiv medical-prophylactic enterprises and scientific research institutes were the basis for the Institute [1, p. 33]. I. Finkestein headed it. Famous professors took an active part in the foundation of Institute and organization of its work, such as: M. Sitenko, O. Marzeyev, I. Braude, A. Krychevsky, F. Roze, I. Makletsov, full members of Academy of Medical Sciences: professors M. Soloviyev, V. Zhdanov, Y. Popov, Corresponding Member of Academy of Medical Sciences N. Novachenko and many others.

Foundation of the Institute caused by the necessity of re-training of district doctors from rural areas, and the first educational plans were oriented onto the formation of versatile physicians.

Educational work started in January, 1924. 24 district physicians from rural areas were the first students of new Institute. The term of the course lasted 3 months (later 4 months). Scientific-methodical work was controlled by the Ministry of Education (in spite of subordination to the Ministry of Health Care). But in 1927, according to the order 03.05.1927 all kinds of work started to control the Ukrainian Ministry of Health Care [3, p. 12].

Teachers' stuff of the Institute was adopted by Ukrainian government in 1927.

Since 1925, Institute had been preparing doctors using the principle of varied training with different periods of study (up to 6 months) [2, p. 7]. There were some fields for training: general one for rural medical enterprises and according to main directions of clinical activity: therapeutic, obstetric-gynecological, and surgical ones.

In 1927 Institute started training of sanitary doctors, radiologists, physical culture specialists, pediatricians, etc. [3, p.13]. At the beginning of 1928 there were 13 specializations for students of this Institute.

The number of district doctors re-trained in the courses of Kharkiv Institute had increased from year to year. For ten years 3567 doctors had the chance for getting of re-training courses in this Institute [3, p. 13].

References:

1. Грибанов Э.Д. История развития медицинского образования / Э.Д. Грибанов – М.: ЦОЛИУВ, 1974. – 40 с.
2. Хвисьок М.І., Марченко В.Г., Більченко О.В., Карпенко В.Г., Кривобок В.І., Рогожин Б.А. Історія, сучасність, перспективи розвитку Харківської медичної академії післядипломної освіти // Проблеми безперервної медичної освіти та науки. – 2013. – № 3. – С. 6-10.
3. Харківський інститут удосконалення лікарів: До 75-річчя заснування / Ред. колегія: М.І. Хвисьок та ін. – Харків: Фоліо, 1998. – 224 с.

Dilafro'z Muminova
(Namangan, O'zbekiston)

SAVOD O'RGATISH DAVRIDA GRAMMATIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH YO`LLARI

Boshlang'ich sinflarda tovush, harf haqida "tovushni talaffuz qilamiz, eshitamiz, harflarni ko'ramiz, o'qiymiz va yozamiz" degan tushuncha berish kifoya qiladi. O'quvchilar dastlabki mashqlar davomida tovush va harfni farqlashga qiynaladilar. Uzluksiz mashqlar natijasida tovushlar va harflar, unli va undosh tovushlar haqida tushunchaga ega bo'ladilar.

Grammatik tushunchalar 1-sinfdan boshlab qoida tarzida emas, balki amaliy ishlar, mashqlar asosida tushuntirib boriladi. O'quvchilarga to'g'ri yozishga doir maxsus qoidalar o'rgatilmaydi. Ular so'zlarni kuzatish, tahlil qilish va tovush-harf tarkibini o'rganish orqali to'g'ri yozish malakalarini egallab boradilar.

1-bosqichda nutq o'stirishga ko'proq e'tibor beriladi. Bu bosqichda so'z ustida ishlash muhim o'rin tutadi.

O'quvchilarga grammatika va imlo bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalar hosil qilish ishlari ta'limning keyingi bosqichlarida ham davom ettiriladi.

Ikkinchi bosqichda asta-sekin grammatika va imloga oid tushunchalar shakllantirib boriladi. Bu bosqichda o'quvchilar og'zaki va yozma nutqni farqlay boshlaydilar. Aytilishi bilan yozilishida farq qiladigan so'zlarni ham to'g'ri yozishga o'rganib boradilar. Masalan, onor aytilsa ham anor yozishni bilib oladilar. Ketma-ket kelgan bir xil undoshli so'zlar imlosini o'rgatishda ham ana shunday so'zlar jadvalini tuzib, undagi so'zlarni ketma-ket, vaqti-vaqti bilan o'qitib turish foydalidir.

O'quvchilarga grammatik tushunchalarni o'rgatish ham nihoyatda oddiy ko'rinishda bo'ladi. Ularga so'z turkumlari, gap bo'laklari, o'zak qo'shimchalar haqida amaliy ishlar orqali sodda tushunchalar orqali berib boriladi.

Ikkinchi bosqich 3-4-sinflarga to'g'ri keladi. Bu bosqichda morfologiya va sintaksisga oid dastlabki bilimlar o'rganiladi, grammatik tushunchalarni o'rganish doirasi kengayadi. Shu bilan birgalikda tushunchalar mazmuni ham oydinlashadi.

Grammatika va imloga oid bilimlarni bosqichma-bosqich o'zlashtirib borish va o'quvchilar tushunchasini kengaytirish bu bosqichning muhim vazifasidir. O'quvchilarning analitik faoliyatlari asosini grammatik tahlil tashkil etadi.

3-bosqichda o'quvchilarga fonetikaga oid yangi tushunchalar berilmasada, tovush tahliliga oid mashqlar bajarib boriladi. O'quvchilarning tovush va harf, og'zaki va yozma nutq haqidagi tushunchalari oydinlashib boradi. 3-4-sinflarda o'quvchilar so'zning o'zagi va qo'shimchalari haqida, bir hil o'zakli

so'zlar haqida tushunchaga ega bo'lganlaridan keyin og'zaki va yozma nutq haqidagi tushunchalari mustahkamlanadi.

O'quvchilar bilan so'z turkumlari tahlil qilinganda asta-sekin grammatik belgilar o'rgatib boriladi. O'quvchilar so'zlarning leksik-grammatik belgilarini bilganlaridan so'ng so'z turkumini ajratishga o'rganib oladilar. Morfologik tushunchalarni shakllantirish jarayonida o'quvchilarning diqqati so'zning tuzilishi, yasalishi, so'z turkumlari kabi morfologik hodisalarga jalb etiladi.

So'z turkumlarini o'rganish jarayonidagi asosiy vazifa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, lug'atini yangi ot, sifat, son, fe'llar bilan boyitish, o'quvchilar shu kungacha foydalanib kelayotgan so'zlarning ma'nosini aniq tushunishga erishish, bog'lanishli nutqda u yoki bu so'zdan o'rinli foydalanish malakasini o'stirish hisoblanadi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli xal etish uchun so'z turkumlarini o'rganish jarayonida sinonim, omonimlar (terminlar berilmaydi) ustida muntazam ish olib boriladi, o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar, ularning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda ta'limni o'quvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita ko'rganlari, o'qigan va eshitganlari bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchi sinfdan boshlab o'quvchilar "Predmetni bildirgan so'zlar", "Predmetni belgisini bildirgan so'zlar" mavzusidagi darslar davomida kim, kimlar, nima, nimalar, nima qildi, nima qilyapti, qanday, qanaqa so'roqlariga javob bo'ladigan so'zlarni bir-biridan farqlashga o'rgatilishlari kerak.

O'quvchilarda so'z turkumlari haqida tushuncha berish ikkinchi sinfdan boshlab o'rgatiladi. Dastlab, ot, sifat, fe'l so'z turkumlari ekanligi haqida umumiy tushuncha beriladi. Keyin bu so'z turkumlarining o'ziga xos xususiyatlari alohida-alohida o'rgatiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga yordamchi so'zlardan faqat bog'lovchi haqida tushuncha beriladi.

Ma'lumki, Davlat ta'lim standarti ta'lim mazmuni, shakllari, vositalari, usullarini, uning sifatini baholash tartibini belgilaydi. Ta'lim mazmunining o'zagi hisoblangan standart vositasida mamlakat xududida faoliyat ko'rsatayotgan turli muassasalarda ta'limning barqaror darajasini ta'minlash sharti amalga oshiriladi.

Davlat ta'lim standarti o'z mohiyatiga ko'ra o'quv dasturlari, darsliklar, qo'llanmalar, nizomlar va boshqa me'yoriy xujjatlarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Umumiy o'rta ta'limning standarti o'zining tuzilishi va mazmuniga ko'ra davlat, xudud, maktab manfaatlari va vositalari muvozanatini aks ettiradi, hamda eng asosiysi o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustivorligidan kelib chiqadi.

Xulosa qilib aytganda boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik tushunchalarni shakllantirish ularni to'g'ri, chiroyli, xatosiz yozishga imlo xatolarini qilmaslikka katta yordam beradi.

Dilafroʻz Muminova, Mohira Qoʻchqarova
(Namangan, Oʻzbekiston)

OʻQUVCHILAR AQLIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ ALLOMALARI QARASHLARIDAN FOYDALANISH

*Ilm, maʼrifat biz uchun bugun ham oʻz ahamiyatini yoʻqotgani yoʻq
yoʻqolmaydi ham. Aql-zakovatli, yuksak maʼnaviyatli kishilarni tarbiyalay
olsakkina oldimizga qoʻygan maqsadimizga erisha olamiz*
I.A. Karimov

Sharq mutafakkirlari oʻz asarlarida bilish hamda inson aqliy tafakkuri masalalariga alohida oʻrin bergan. Xususan, *Abu Nasr Forbiy* inson tomonidan borliqni anglanishi, tabiat sirlarini anglashida ilm-fanning rolini hal qiluvchi omil sifatida baholaydi. Allomaning fikricha, inson tanasi, miyasi, sezgi organlari u tugʻilganda mavjud boʻlgan boʻlsa, aqliy bilimi, maʼnaviyati, ruhiyati, intellektual va axloqiy sifatleri, xarakteri, dini, urf-odatleri, maʼlumoti tashqi olam, ijtimoiy muhit taʼsirida, odamlar bilan tashkil etayotgan munosabatlari jarayonida shakllanadi.

Bolaning ongi asosan 5-7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan boʻlsak, aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit taʼsirida maʼnaviyatning ilk kurtaklari namoyon boʻla boshlaydi. Xalqimizning «Qush uyasida koʻrganini qiladi», degan dono maqoli, oʻylaymanki, mana shu azaliy haqiqatni yaqqol aks ettiradi.

Alisher Navoiy bilimlarni izchil, uzluksiz oʻzlashtirish zarurligini uqtiradi. Shuningdek, ilm oʻrganish mashaqqatli yumush boʻlib, uni oʻrganishda ayrim qiyinchiliklarni yengib oʻtishga toʻgʻri kelishi, bu yoʻlda chidamli, qanoatli, bardoshli boʻlish orqaligina mukammal bilimga ega boʻlish mumkinligini taʼkidlaydi.

Alisher Navoiy oʻz asarlarida komil inson obrazlarini yaratib, ular qiyofasida namoyon boʻluvchi maʼnaviy-axloqiy sifatlarni ulugʻlagan boʻlsa, taʼlimiy-axloqiy muammolarni yorituvchi asarlarida esa komil insonni shakllantirish jarayonining mazmuni, ushbu jarayonning oʻziga xos jihatlari, yoʻllari.

Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi oʻrni, bilimlarni oʻrganish asosida hosil boʻlgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya va uning mohiyatini yoritishga alohida eʼtibor qaratadi. Alloma insonga xos boʻlgan maʼnaviy-axloqiy xislatlari xususida soʻz yuritadi hamda mazkur sifatlarning har biriga toʻlaqonli taʼrif berib oʻtadi. qanoat, sabr, tavoze (adab), oʻzgalarga nisbatan mehr-muhabbatli boʻlish, ishqda vafodorlik, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq koʻngillik (hilm) kabi xislatlarni ijobiy fazilatlar sirasiga kiritadi va ularning har biriga taʼrif berganidan soʻng tanbeh va hikoyatlar vositasida shaxsiy qarashlarini dalillar bilan toʻldiradi. Asarda, shuningdek, axloqiy fazilatlarining antonimi hisoblangan salbiy illatlar va ulardan qutulish yoʻllari ham bayon etilgan.

Xazinadir – naqdinasi sochilgani bilan kamaymaydir. Ekinzordir – urugʻi izzat va shavkat mevasi beradir. Daraxtdir – shoxi tortinchoqlik va hurmat mevasi yetkizadi.

Kimki, qanoatga odatlansa, shoh va gadoy bordi-keldisidan ozod boʻladi qanoat qoʻrgʻondir, u yerga kirsang nafs yomonligidan qutularsan, togʻliklardir – u yerga chiqsang dushman va doʻstga qaramlikdan xalos boʻlarsan; tubanlashishdir – natijasi yuksaklik; zoriqishlikdir – foydasi ehtiyotkorlik urugʻining mevasi farovonlik”

Abu Nasr Forobiyning eʼtiroficha, inson aqli, fikri uning ruhiy jihatdan yuksalishining mahsulidir. Inson bilimlarni oʻzlashtirar ekan, borliqda tirik mavjudotning yaratilish tarixigacha boʻlgan maʼlumotlarni oʻzlashtira oladi, ularni yaratadi, ilmiy jihatdan asoslaydi.

Allomaning mazkur fikrlarini davom ettirgan holda Abu Rayhon Beruniy quyidagilarni ilgari suradi: «Inson narsa va hodisalarning faqat tashqi sifati hamda xususiyatlari haqida bilim olmay, balki tafakkuri, aqli tufayli narsa va hodisalarni taqqoslaydi, bir-biri-bilan solishtirib koʻradi, oʻz bilimlarining chinligini aniqlaydi»². Mutafakkir, shuningdek, odamlar tomonidan bilimlarni oʻzlashtirilib borishi yangi bilimlarning yaratilishiga olib kelishini aytadi: «Ilmlar koʻpdir. Ular zamoni iqboli boʻlib, turli fikr va xotiralar ularga qoʻshilib borsa, koʻpayadi. Odamlarning ilmlarga ragʻbat qilishi, ilmlarni va ilm ahllarini hurmatlashi oʻsha iqbolning belgisidir. (Ayniqsa) hukmron kishilarning ilm ahlini hurmat qilishi turli ilmlarning koʻpayishiga sabab boʻladi»³.

Abu Ali ibn Sino oʻz asarlarida bilim tushunchasiga sharh berish bilan birga bilimning chuqur oʻzlashtirilishi donishmandlik ekanligini alohida qayd etadi: «Ilm narsalarning inson aqli yordami bilan oʻrganilishidir. Bilim deb esa, narsalarni idrok qilishga aytiladi. Bu shundayki, inson aqli uni xato va yoʻldan toymasdan turib unga erishishi kerak boʻladigan narsadir. Bordiyu, bu dalillar ochiq-oydin boʻlsayu, isbotlar chinakamiga boʻlsa, u holda bunga hikmat – donishmanlik deyildi»⁴.

Ibn sinoning aql va aqliy tarbiyaning tabiiy va psixologik asoslarini aniqlashga xarakat qiladi. Uning fikricha, xayot, xayotiy quvvat uch shaklda: oʻsimlik, xayvonot va inson shaklida namoyon boʻladi.

Ibn Sino bolaning ilm-fan yoki xunar egallashga intilishida oʻqituvchining unga bilim, xunar oʻrgatishi zarurligini uqtiradi.

Ilm fanga intilish insonning eng oliy maʼnaviy yuksaklikka koʻtaradi, jamiyat ravnaqining asosiy omili boʻlib xizmat qiladi

² Beruniy Abu Rayhon. Tanlangan asarlar. III jild. – Toshkent, Davlat nashriyoti, 1966. – 7-bet.

³ Beruniy Abu Rayhon. Tanlangan asarlar. II jild. – Toshkent, Davlat nashriyoti, 1965. – 125-bet.

⁴ oʻzbek pedagogikasi antologiyasi GʻGʻ Tuzuvchi-mualliflar: Hoshimov K., Safo Ochil. – Toshkent, oʻqituvchi, 1995. – 137-bet.

Уning fikricha, ta'lim-tarbiya, avvalo, aqliy tarbiyani, yoshlarga ilm-fan o'rgatishni, jismoniy tarbiyani (bunga tibbiyot ilmi hizmat qiladi), axloqiy tarbiyani, nafasat tarbiyasini hamda yoshlarni ma'lum hunarga o'rgatish masalalarini o'z ichiga oladi. Axloqiy tarbiya inson uchun nixoyatda muhim ahamiyatga ega. Bolaning axloqiy tarbiyasi yoshlikdan, bolalikdan boshlanishi kerak.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» («Saodatga boshlovchi bilim») asari ta'bir joiz bo'lsa, bilimning mohiyati, uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati, inson kamolotini ta'minlashdagi roli, yozuvliklarni bartaraf etuvchi vosita ekanligi to'g'risidagi qomus sanaladi. Allomaning fikricha, bilimni bo'lish ezgu ishlar tantanasini ta'minlovchi garov bo'lib, uning yordamida hatto osmon sari yo'l ochiladi.

Bahovuddin Naqshbandiy tariqatida avliyolik kuch-quvvatini ezgulikka, ilm-ma'rifatni rivojlantirishga yo'naltirish yetakchi o'rin tutadi. Binobarin, ilm-ma'rifat zulm va bid'atdan forig' bo'lish yo'lidir. Alloma tomonidan ilgari surilgan «Xilvat dar anjuman», «Safar dar vatan» g'oyalari mavjud bilimlarni suhbat hamda amaliyot yordamida o'zlashtirish maqsadga muvofiqligiga ishoradir. Zero, bahs-munozaralarda, doimiy izlanishlarda hosil bo'lgan ilm puxta va mustahkam bo'ladi.

Abdulla Avloniy esa inson aqliy kamoloti xususida to'xtalar ekan, quyidagilarni bayon etadi: «Ilm dunyoning izzati, oxiratning sharofatidir. Ilm inson uchun g'oyat muqaddas bir fazilatdur, zeroki, ilm bizga o'z ahvolimizni, harakatimizni oyna kabi ko'rsatur, zehnimizni, fikrimizni qilich kabi o'tkir qilur, ilmsiz odam mevasiz daraxt kabidur»⁵. Alloma bilim insonni jaholatdan qutqarishning eng samarali vositasi ekanligiga ham urg'u beradi: «Ilm bizni jaholat qorong'usidan qutqarur, madaniyat, ma'rifat dunyosiga chiqarur, yomon fe'llardan, buzuq ishlardan qaytarur, yaxshi xulq, odob sohibi qilur. Bugun hayotimiz, salomatligimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g'ayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilmg'a bog'liqdur»⁶.

Abdurahmon Jomiy o'zidan keyin turli fan, adabiyot, jumladan pedagogikaga doir o'lmas meros qoldiradi. U o'z asarlarida, ayniqsa, nasriy yo'lda yozilgan «Baxoriston» asarida ta'lim-tarbiya masalalari xususida fikr bildirdi.

Jomiyning fikricha, ilm inson uchun xayotiga yo'l ochuvchi va uni o'z maqsadiga erishtiruvchi omildir. Ilm va hunarni yoshlikdan egallash kerak. Ilm insonga hamma narsani oson va puxta anglab olishga yordam beradi, mehnatni yengillashtiradi. Jomiy yoshlarni ilmlarni egallashga da'vat etdi:

Jomiy kitobni bilim manbai der ekan, muallimni kelgusi yosh avlodga bu sifatlarni xosil qiluvchi ustoz sifatida ulug'laydi, ularni hammadan ko'ra ortiq hurmat qilishga da'vat qiladi. Shu bilan birga, Jomiy har bir muallim chuqur bilim, aql, eng yaxshi axloqiy fazilatlar sohibi bo'lishi kerakligini ham aytadi.

Ulug'bek yangi-yangi ilmiy kashfiyotlar qilishni inson uchun oliy fazilat deb biladi. U Movarounnahr shaharlarini, xususan Samarqand va Buxoroni ilmu ma'rifat dargohiga aylantiradi. Ulug'bek «Bilimga intilish har bir musulim va muslima uchun farzdir» degan shiorni ilgari suradi va uni madrasaning peshtoqiga yozdirib qo'yadi. Madrasada esa ilmning turli sohalarining o'qitilishiga jiddiy e'tibor beriladi.

Ulug'bek ta'lim-tarbiyada mudarrisning odil va halol bo'lishiga, o'z pedagogik mahoratlarini, bilimlarini oshirib borishga, har bir mashg'ulotni yuksak saviyada o'tkazishga da'vat qiladi, ana shu bilangina o'quvchilarda bilimga qiziqish orttirish mumkinligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, tarbiyachi avval o'zini tarbiyalashi, bilim va malakalarini egallashi lozim.

Ulug'bek bolalarni tarbiyalashda uy sharoiti va ota-onalarning faoliyatiga yuqori baho beradi, ularni hayotda chidamli, mehnatsevar qilib tarbiyalash juda zarur deydi. Buning dalili sifatida «Zij» ustida ishlash paytidagi qiyinchiliklar haqida shunday deydi: «Yulduzlar jadvalini tuzish maqsadida biz kechayu kunduz ishladik, o'z mo'ljallagan maqsadimizga yetguncha biz o'zimizga qadar yaratilgan jadvallarni taqqosladik, qayta tuzdik va shu tariqa yuz qaytalab tuzatishlar kiritgach, o'n sakkiz yildan so'nggina o'z ko'zlagan niyatimizga yetdik»

Ota bolaning yaxshi fazilatlarini egallab, kasb-hunar o'rganib borishi, ilm-fanni chuqur o'zlashtirib olishi uchun moddiy asos, ya'ni kiyim-kechak, kerakli buyumlar bilan ta'minlaydi.

Ona bola tarbiyasida asosiy qiyinchiliklarni boshidan kechiruvchi sanaladi. U bolaga yashash uchun quvvat beradi, ehtiyotlab asraydi, mehr-shafqatini ayamaydi.

Bolaga oddiy axloqiy qoidalarni o'rgatish, yurish-turish, yeyish-ichish qoidalariga rioya etish, o'z qilmishi oldida javob berish mas'uliyatini his etishini tarkib toptirishda ota va ona burchlidir.

Bola tarbiyasida ota-ona bilan bir qatorda maktabga chiqqandan so'ng muallim ham javobgar sanaladi, deydi olim. Buning uchun muallimning o'zi ham yaxshi tarbiya topgan bo'lishi shart.

Айгуль Алдабергенова, Асель Баева, Аяулым Мәнібекова
(Қазақстан, Талдықорған)

ЛАБОРАТОРИЯЛЫҚ ПРАКТИКУМ ҚҰРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Қазіргі заманғы қоғамда білім беру жүйесін дамытудың стратегиялық бағыты болып білімнің әртүрлі саласында адамды жан-жақты өзіндік мақсаттық қызметке тарту негізінде зияткерлікті дамыту болып табылады.

Бұл бағыт алдыңғы қатарлы, АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Германия, Франция сияқты елдердің білім беру жүйелерінің реформалары барысында негізгі бағыт болып табылады.

⁵ Avloniy A. Odob bo'stoni va axloq gulistoni. – Toshkent, o'qituvchi, 1994. – 10-bet.

⁶ Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. – Toshkent, o'qituvchi, 1992. – 22-23-betlar.

Мұнда реформалау процесі екі тапсырманы шешуге бағытталған: білім беру процесінде өз бетімен белсенділік принципін дамыту және танымды дамыту, ақпараттық-білім беру құралдарын құру арқылы білім беру процесіне жаңа ақпараттық технология құралдарын интеграциялау.

Ақпараттық-білім беру жүйесінде рационалды, дидактикалық негізделген жұмыс реті дәстүрлі кластық-сабақтық жүйемен тең, келесі кезеңдерді ұсынады:

- ✓ дәріс конспектілері бойынша теориялық материалды оқып-үйрену;
- ✓ тәжірибелік сабақтарда теорияны игеру және бекіту;
- ✓ тәжірибелік білікті игеру және дамыту, виртуалды лабораториялық практикумдарды қолданып кәсіби тәжірибені жинақтау;
- ✓ арнайы программалық қамсыздандыру көмегімен тәжірибелік тапсырмаларды шешу.

Қазіргі заманғы құралдар интернет-технологияларға негізделген, оқу материалдарын визуализациялау үшін және интерактивті виртуалды лабораториялық практикумдарды құрудың кең мүмкіндіктерін ашады.

Ақпараттық-білім беру жүйесіндегі виртуалды лабораториялық практикум оқу лабораториясындағы сабақтарға альтернатив емес, ол оқу лабораториясында жүзеге асыру мүмкін емес тәжірибені жасауға мүмкіндік береді.

Лабораториялық практикум –оқу орындары оқу үрдісінің маңызды элементі, оның барысында білім алушылар нақты аймақта өзіндік тәжірибелік қызметпен алғаш рет ұштасады. Лабораториялық сабақтар, басқа да тәжірибелік сабақтар сияқты білім алушылардың дәрістер, семинарлар және білімді тәжірибеде қолданудың терең теориялық жұмысы арасында байланыс болып табылады. Бұл сабақтар теориялық зерттеу және тәжірибелік жұмыс элементтерін қамтиды. Лабораториялық жұмыстарды орындай отырып, білімгерлер бағдарламалық материалды жақсы меңгереді, өйткені анықтамалар және формулалар нақтырақ болады, теориямен тәжірибенің жанасуы болады, бұл жалпы ғылымның күрделі сұрақтарының анықталуына және білім алушылардың болашақ маман ретінде қалыптасуына ықпал етеді [1].

«Лаборатория» (латынның «labor» — еңбек, жұмыс, қиындылық, еңбектену, тырысу, қиындықтарды жеңу) ғылым мен өмірдің тапсырмаларын шешу үшін бұрын белгісіз жолдары мен құралдарын іздеу үшін ақыл-ой және физикалық күш қолданумен байланысты қалыптасқан ұғымдарды көрсетеді.

Жоғары оқу орындарында соңғы кездерде теория және тәжірибені интеграциялау мақсатында болашақ маман жұмыс істейтін нақтыға жақын жағдайда әртүрлі аппаратураны қолданып кең техникалық фонда өткізілетін кешендік лабораториялық жұмыстар кең қолданысқа ие.

Лабораториялық сабақтар – бұл білім алушылардың өзіндік тәжірибелік жұмыстарының бір түрі, мұнда эксперимент жүргізу жолымен кәсіби дайындық мақсатында теориялық білімді тереңдету және бекіту болады.

Білімгерлермен лабораториялық практикумдарды өткізумен келесі мақсаттарға қол жетеді:

- ✓ теориялық курс білімін лабораториялық жағдайларда тәжірибелік оқу арқылы тереңдету және бекіту;
- ✓ ғылыми экспериментпен, алынған нәтижелерді талдаумен дағдыларды алу;
- ✓ ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру, жоспарлау және өткізудің алғашқы дағдыларын қалыптастыру [2].

Қазіргі кезде қашықтықтан оқытудың дамуы техникалық бағыттар бойынша студенттердің лабораториялық жұмыстарды оқу орнынан қашық болғанда орындауды ұйымдастырудың болмауынан нақты қиындықтарды туғызады. Қашықтықтан оқытуда лабораториялық жұмыстарды ұсыну үшін кең мүмкіндікті қамтамасыз ететін компьютерлік технологияны қолданбай толық көлемде жүзеге асыру мүмкін емес.

Лабораториялық жұмыстар, қашықтықтан оқытудың басқа да компьютерлік құралдары сияқты келесі сапаларға ие болуы керек:

- түсіндірудің логикалық дамыған гипермәтіндік құрылымы;
- құрылымды басқарудың қолданушыға ыңғайлы жүйесі (оқытушы материалды ұсынудың және түсіндірудің кез-келген формасын ұсына алады, бұл сол бір материалды әртүрлі деңгейде дайындалған аудиторияға ұсынуға мүмкіндік береді);
- дыбыс, анимация, графикалық қойылым, слайд-шоу және т.б. әдістемені қолдану;
- білім берудің компьютерлік құралдары студентке бірнеше әдістермен рұқсатты болуы керек (мысалы, интернет немесе CD-диск бойынша);
- білімді бақылаудың ішкі жүйесінің болуымен.

Білім берудің компьютерлік құралдарының артықшылықтарына келесілер жатады:

- білім алушыға білім алудың компьютерлік құралдарымен оған ыңғайлы орын және уақытты таңдауға мүмкіндік беретін оқу материалын өздік (өзін-өзі дамыту) дайындау жағдайын құру;
- білім берудің терең даралануы және оның вариативтілігіне жағдай туғызу;
- оқылатын объектілердің виртуалды үш өлшемді бейнелерін ұсыну және әрекет ету мүмкіндігі;
- мультимедиялық формада (алдыңғы қатарлы техникалық шешімдер, стендтер, әртүрлі физикалық үрдістер, химиялық реакциялар және т.б.);
- білім және білікті бақылау үшін қайталанбайтын тапсырмалардың үлкен санын автоматты генерациялау;
- ақпаратқа (гипермәтін, автоматтандырылған нұсқағыштар және т.б.) ыңғайлы рұқсат мүмкіндігі;

• прогресивті психолого-педагогікалық әдістерді (ойындық және өз бетімен білім алу формалары, эксперимент және т.б.).

Ең қиын жүзеге асатыны лабораториялық жұмыстарды қашықтықтан оқытуда орындау болып табылады. Кейбір жағдайларда, қашықтықтан оқыту технологиясын қолданбай студентпен лабораториялық сабақтарға қатысу мүмкіндігі бар кезде, лабораториялық сабақтарды орындау проблемасы болмайды.

Лабораториялық сабақтарды ұйымдастыра отырып жоғары оқу орындары кафедралары тек өзінің пәндік міндеттерін ғана назарға алып қана қоймай, басқа кафедралардың оқу міндеттерін де ескереді және жалпы білім алушылардың нақты профильдің болашақ маманы ретінде қызметтерін назарға алады.

Лабораториялық практикум аймағында пән аралық байланыс орнату келесі жолмен орындалады: барлық пәндерде ортақ жүйені құру үшін физикалық шамалардың түсініктерін, анықтамаларын және белгілеулерін келісу орындалады; осы түсініктерді оқылатын пән бойынша қамтамасыз ететін пәндер және дерістердің негізгі курсы білім алушыларды берілген лабораториялық практикумда қаралған материалды қабылдауға дайындайтын оқылатын негізгі курстың енгізу ретін орны және уақыты бойынша келісу. Осылайша, лабораториялық практикумның құрылуы білім алушылар берілген ғылымды сипаттайтын барлық құрылыммен толық жүйе ретінде меңгеруі үшін профильдік пәннің басқа пәндермен логикалық байланысын орнатуға ықпал етуі керек.

Лабораториялық жұмыстар білім алушылармен өз бетімен орындалады. Бұл оқытушы және оқу лабораториясының құрамы сабақ барысында бақылау жасап қана қоймай, білім алушылардың ғылыми және әдістемелік жетекшілігін жүзеге асырады [3].

Жоғарыда баяндалған теориялық негіздемеге сүйеніп нақты пәндік аймақта курсты оқытып үйретуге арналған лабораториялық практикум құру өзекті болып табылды. Негізгі мақсат Macromedia Flash-та жұмыс істеу мүмкіндіктерімен танысу. Басты міндет Macromedia Flash-ті оқып-үйренуге арналған лабораториялық практикумға жасау. Бұл зерттеу жұмысының тәжірибелік, яғни программалық бағыт бөлігін қамтиды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Новый подход к инженерному образованию: теория и практика открытого доступа к распределенным информационным и техническим ресурсам / Ю.В. Арбузов, В.Н. Леньшин, С.И. Маслов, А.А. Поляков, В.Г. Свиридов; Под ред. А.А. Полякова. – М.: Центр-Пресс, 2000. – 238 с., ил.
2. Арбузов Ю.В., Леньшин В.Н., Маслов С.И., Поляков А.А., Свиридов В.Г. О проекте отраслевого стандарта «Системы автоматизированного лабораторного практикума удаленного доступа». - «Проблемы информатизации высшей школы». Выпуск 3-4, 1997. – С. 65-72
3. Практикум по информатике и информационным технологиям /Н.Д. Угринович, Л.Л. Босова, Н.И. Михайлова. – Лаборатория базовых знаний, Москва 2007.

**Алимов Тоштемир
(Карши, Узбекистан)**

СИСТЕМА ЗАНЯТИЙ КАК ОСНОВА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ НА ПЕРВОМ ЭТАПЕ В НЕЯЗЫКОВОМ ФАКУЛЬТЕТЕ ВУЗОВ УЗБЕКИСТАНА

Целью данной статьи является описание основных параметров системы занятий, разработанной для 1-го этапа обучения английскому языку и прошедшей многолетнюю опытную проверку в неязыковом факультете Каршинского гос. Университета. В соответствии с действующей программой по иностранным языкам первый этап обучения рассматривается как переходная ступень между школьным и вузовским курсами обучения. Задачей первого этапа является формирование у узбекских студентов основных умений и навыков чтения и устной речи с учетом школьной подготовки. Специфической особенностью этого этапа является то, что он является органической частью вузовского курса обучения иностранным языкам и в то же время его фундаментом, и его задачи связаны с конечной целью обучения. Этим объясняется внимание ряда исследователей [1], [2], [3] к нему, которые рассматривают вопросы организации обучения на данном этапе, связанные с системой упражнений, использованием технических средств, отбором текстов и языкового материала. Особенно актуальной на первом этапе обучения является проблема системы занятий, поскольку здесь закладываются основы всей дальнейшей работы студентов по иностранному языку. От системы занятий во многом зависят результаты обучения, так как разработка научно- обоснованной системы занятий тесно связана с решением вопроса о повышении эффективности обучения иностранному языку в неязыковом факультете. Разработанная нами система занятий для 1-го этапа обучения рассчитана на студентов, продолжающих изучение английского языка в неязыковом вузе, и предусматривает коррекцию умений и навыков, приобретенных обучающимися в школе, а также дальнейшее развитие речевых умений (понимания при чтении и слушании, устного и письменного выражения мыслей) на базе определенного языкового материала. Система занятий, разработанная с учетом конкретных условий обучения английскому языку в неязыковом

ФАКУЛЬКУЛТЕТЕ, відповідає наступним основним вимогам: мовної (практичної) спрямованості, взаємозв'язку лабораторних, домашніх та аудиторних робіт та тісного поєднання самоконтролю та контролю; програмуванню окремих видів робіт, підлягаючих самостійному виконанню студентами; переважанню мовних вправ над тренувальними та надання тренувальним вправам комунікативного характеру; комплексному, циклічному побудованню відповідно до вимоги тематичного концентризму; органічної зв'язки технічних та нетехнічних джерел інформації.

Виконувана нами впродовж багатьох років робота з розробки та ретельної перевірки системи занять для 1-го етапу навчання англійській мові та відповідає їй підручника (4), (5), (6) дозволяє зробити рекомендації, сприятливі уточненню деяких якісних та кількісних характеристик навчання на першому етапі.

- 1) Ефективність навчання іноземній мові на першому етапі в неязыковому факультеті ВНЗ Узбекистану може бути значно підвищена шляхом впровадження в навчальний процес науково-обґрунтованої та експериментально перевіреної системи занять по іноземній мові та підручника, розрахованого на реалізацію цієї системи занять в практиці навчання. Система занять для 1-го етапу навчання повинна передбачати корекцію знань та навичок, набутих студентами в школі, та подальше розвиток мовних знань та навичок:
- 2) вміння вести бесіду та робити усні повідомлення по темі, ситуації, картині без безпосередньої підготовки;
- 3) вміння письмово висловлювати свої думки в зв'язку з заданою ситуацією, темою, картинкою;
- 4) вміння розуміти текст, побудований на знайомому мовному матеріалі, при слуханні без безпосередньої підготовки;
- 5) вміння розуміти при читанні без безпосередньої підготовки текст, побудований на знайомому матеріалі, що містить певну кількість незнайомих слів, значення яких може бути розкрито шляхом порівняння з правилом-інструкцією, знайомих моделями, контекстом.

2) Система занять повинна мати комплексний характер. Метою навчання на 1-му етапі повинно бути комплексне розвиток мовних знань та навичок (читання, мовлення, слухання, письма) з різними видами мовного матеріалу (звукового, графічного, лексичного, структурного) в взаємозв'язку та взаємодії, так як усна мова та читання як види мовної діяльності повинні доповнювати, підтримувати та взаємодіяти один з одним. В системі занять повинні поєднуватися всі групи навчальних дій (ознайомлення, вправи, самоконтроль, контроль), програмувані та не програмувані, усні та письмові, рецептивні та продуктивні вправи, навчальні дії, виконувані в лабораторії, вдома та в аудиторії. В системі занять в цілому та в кожному її циклі тренування повинні поєднуватися з мовною практикою, домінуючою за тривалістю над тренуваннями. Комплексне використання технічних та нетехнічних джерел інформації відповідно до специфічних навчальних можливостей кожного з них та в тісній зв'язці з системою занять сприяє підвищенню ефективності занять, встановленню оптимального режиму та темпу роботи над мовою, створює умови для індивідуалізації самостійної роботи студентів, поєднання групового навчання з індивідуальним та позитивно впливає на формування мовних знань та навичок.

3) Система занять повинна мати циклічний характер побудованню відповідно до вимоги тематичного концентризму. Циклічність побудованню навчального процесу є важливою передумовою для організації системи занять, так як в межах одного заняття неможливо прослідкувати за процесом формування мовних знань та навичок. Для цього необхідно цикл навчання, т. є. більш тривалий відрізок навчання. Організація навчальних дій по циклах (первинний, повторювальний, тематичний, завершальний) сприяє опрацюванню матеріалу та операцій з ним в послідовності, що відображає процес вироблення мовних знань та навичок, його повторення в нових комбінаціях та різноманітних мовних ситуаціях. Збільшення кількості занять повторювального типу відповідно до циклічного побудованню сприяє кращому засвоєнню мовного матеріалу та формуванню мовних знань та навичок.

Другою передумовою організації циклів занять є тематичний концентризм, передбачаючий розвиток знань та навичок на обмеженому об'ємі мовного матеріалу в межах тематичних концентрів (мовних тем та підтем). Об'єднання декількох наступних один за одним під темою навчальних дій навчального матеріалу передбачає концентричне розвиток тематики та концентричне організування матеріалу, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу за рахунок більшої «оборачиваемості» слів відповідно до концентричних розширюваних мовних тем. Правильне дроблення на підтеми забезпечує більшу взаємозв'язку між ними, дозволяє поєднати елементи переносу з використанням раніше вивченого матеріалу в нових комбінаціях. Обмежений об'єм мовного матеріалу компенсується збільшенням кількості комбінацій, в яких студенти мають можливість використовувати цей мовний матеріал.

4) Ефективне та економічне розвиток мовних знань та навичок може бути досягнуто тільки розробкою системи вправ, в якій типи вправ та система вправ відносяться як частини до цілого. Система вправ повинна мати на меті практичне оволодіння мовою та бути спрямована на поступове формування мовних знань та навичок та їх конкретну взаємозв'язку. Система вправ повинна поєднати тренувальні вправи, виробляючі знання та навички

елементарно-рецептивного і репродуктивного характеру і направлені на дальнішу автоматизацію первичних умінь і виробку навиків, і речеві вправи (вправи в речевій практиці), ібо в ході виконання тренувальних вправ перемагаються труднощі, пов'язані з актом мови в його підготовчій стадії, а в речевих вправах труднощі, пов'язані з актом мови в його цілісному, природному вигляді. Превалювання речевих вправ в системі над тренувальними, передбачуване виділення більшої частини навчального часу на речеву практику студентів, вліч за собою не тільки підвищення якості речової практики, але і краще якість виконання підготовчих вправ, як показав досвід викладання.

5) Система занять повинна охоплювати всю навчальну роботу викладача і студента і організовувати навчальні дії за місцем їх виконання (в лабораторії, вдома, в аудиторії). Самостійна робота студентів в лабораторії і вдома повинна розглядатися як неотъемлемий частини навчального процесу за іноземною мовою, всі види і форми якої повинні бути органічно пов'язані як між собою, так і з усім процесом навчання. Як показав досвід навчання, пояснення викладача в аудиторії цілісним чином замінити самостійним ознайомленням з матеріалом, виконуваним з допомогою фонограм, друкованих матеріалів або поєднання обох джерел інформації в лабораторії і вдома. При цьому підготовчі навчальні дії (розуміння, первинне закріплення матеріалу, значуща частина передмовних вправ) необхідно запрограмувати для самостійного виконання їх учасниками. Результати експериментальних досліджень показують, що ефективно можуть бути виконані учасниками при самостійній роботі в лабораторії і вдома ті навчальні дії, які запрограмувані з залученням технічних засобів і без їх використання. Програмування пояснення і більшої частини тренувальних вправ полегшує прийом і засвоєння інформації, отриманої учасниками з різних джерел при самостійній роботі, і оволодіння на цій основі відповідними речевими діями. Це озброює учасників прийомами самостійної роботи над мовою, знанням способів дій і створює умови для їх застосування до нових умов, т. є. для позитивного переносу отриманих навиків і умінь на нові умови. Забезпечення більшої частини підготовчих вправ, підлягають самостійному виконанню, засобами для самоконтролю (ключами, інструкціями, моделями рішень) дозволяє студентам оцінити правильність своїх дій негайно після їх виконання, самостійно коректувати свої дії, що надає позитивний вплив на викоренення типових помилок і формування навиків і сприяє засвоєнню умінь і навиків самоконтролю, являються органічним компонентом речевого мистецтва і навика.

Література:

1. Мотина, Т. Н., Вплив формування механізму гнучкого читання на розвиток навиків слухання/ Т. Н. Мотина, Е. В. Синявська, В. Д. Тункель// Збірник наукових праць МГПІІЯ ім. М. Тарасова: Проблеми навчання основним видам мовної діяльності в неязыковому вузі. Вип. 121. – М., 1977.
2. Перебийнос, В. І. Деякі особливості функціонування лексических груп в різних стилях // Збірник: Актуальні проблеми лексикології. Вип. 1. – Київ, 1967.
3. Смирнова, Н.В. К проблемі створення підручників за іноземною мовою на основі наукового відбору лексики за спеціальністю // Збірник: Методическі записки за питаннями викладання іноземних мов в вузі. Вип. 7. – М., 1971.
4. Фоломкина, С. К. Методика навчання читанню за англійською мовою в середній школі. – М., 1974.
5. Каргіна, Е. М. Робота над профільними іноязычними текстами як основа розвитку усної мови студентів // Гуманітарні наукові дослідження. – 2014. – № 11 (39). – с. 108–111.
6. Луговая, А. Л. О специфіці навчання мовленню і читанню як видам мовної діяльності в курсі іноземної мови // Іноземні мови в вищій школі. – 1980. – № 15. – с. 87–95.

Анна Заїченко
(Бердянськ, Україна)

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

Основні завдання методичної роботи впливають із Закону України "Про освіту", Положення про методичну роботу та інших документів, які стосуються проблем розвитку вітчизняної освіти. Учительська професія – одна із тих професій, які вимагають постійного удосконалення. Адже об'єктом, на який спрямовуються зусилля педагога, є підростаюча людина, яка як системне утворення за своєю складністю перевершує будь-який механізм, будь-коли створений людськими руками. Швидкий розвиток науки, поява новітніх виробничих технологій, нові вимоги до фахівця будь-якої галузі виробництва формують те соціальне замовлення суспільства освіти, яке вимагає нових підходів до процесів навчання, виховання та розвитку особистості. Щоб відповідати цим вимогам, кожному педагогу необхідно постійно удосконалювати свою педагогічну майстерність, збагачувати свій методичний арсенал [3, с. 78-80].

На сучасному етапі розвитку шкільної практики при вивченні природознавства розроблені і широко

використовуються різноманітні методи навчання, які за найбільш суттєвими ознаками класифікують на певні групи. Слід відмітити, що в сучасній дидактиці виділяють кілька класифікацій методів. Найбільш важливими серед них вважаються: 1) класифікація за джерелами знань і взаємозв'язаної діяльності вчителя; 2) за характером дидактичних завдань; 3) за рівнем пізнавальної самодіяльності.

За джерелом знань всі методи навчання розділяють на три групи: словесні, наочні і практичні. В першій групі методів джерелом знань є слово, в другій – показ, а в третій – практична робота.

Класифікація на словесні, наочні і практичні методи деякою мірою є штучною, тому що всі названі групи тісно пов'язані між собою і не завжди можна між ними установити чіткі межі. Так, при вивченні природознавства на одному уроці може бути використано кілька різних методів залежно від змісту його частин. Демонстрація змінюється бесідою і практичною роботою. Різні методи можуть поєднуватись так, що переважатиме якийсь один або кілька методів.

При класифікації методів навчання за рівнем пізнавальної діяльності учнів виділяють п'ять груп методів: 1) пояснювально-ілюстративний; 2) репродуктивний; 3) проблемне викладання навчального матеріалу; 4) частково-пошуковий, або евристичний; 5) дослідницький. Ця класифікація в основному враховує лише рівень пізнавальної діяльності учнів, без зосередження уваги на джерелах знань, що підтверджує її недостатню обґрунтованість.

За характером дидактичних завдань можна виділити: 1) актуалізація опорних знань і навиків; 2) засвоєння знань; 3) первинне використання знань; 4) оволодіння навиками у стандартних та нестандартних умовах; 5) контроль та корекція.

До методів самостійної роботи учнів входять спостереження, досліди, практичні роботи, роботи учнів з підручником, художньою і науково-популярною літературою.

Застосовуючи відповідні методи в процесі навчання, учитель одночасно привчає дітей до певних логічних операцій, формує в них науковий світогляд, розвиває здібності, волю, інтерес, допомагає виробленню свідомої мотивації навчання. Методи крім освітнього значення мають і виховне — ось чому під час вивчення предмета необхідно застосовувати різні методи, не надаючи переваги лише одному з них.

Педагогічним законом і методом організації, зміцнення та розвитку колективу слугують єдині педагогічні вимоги до школярів. На початку організації виховного колективу, коли в середовищі дітей утворюються нові товариські, ділові і дружні зв'язки й стосунки, всі основні педагогічні вимоги й імпульси обумовлені діяльністю педагога. Він – повноважний представник суспільства в дитячому середовищі, носій передових суспільних ідеалів демократії, гласності, спеціально підготовлений до педагогічної праці.

Виконання школярами суспільно значимих єдиних вимог зміцнює перші успіхи в їхній спільній діяльності, поглиблює дружні зв'язки, формує життєвий досвід, необхідні звички моральної поведінки і взаємовідносин у колективі. Коли з'являються перші успіхи в боротьбі за досягнення перспектив, діти переймаються вірою в прагнення педагога зробити їхнє життя більш радісним і цікавим, чимало дітей виявляє ініціативу й активність. Досягнення цього рівня відносин свідчить про найвищу стадію розвитку єдиних педагогічних вимог до колективу. Активне вираження школярами громадської думки сприяє тому, що кожна дитина привчається пред'являти вимоги до самої себе на фоні загальних вимог колективу.

Вищим органом учнівського самоврядування є загальношкільні збори або учнівська конференція виборних представників, на яких заслуховуються звіти про роботу органів самоврядування, ухвалюють накази, обирають органи управління. Виконавчим органам учнівського самоврядування є учнівський комітет (учком, рада старост, рада командирів) та його комісії. Найкрупнішими загальношкільними заходами є: загальношкільні збори, участь школи в районних чи міських заходах, робота в сільськогосподарських об'єднаннях і кооперативах, загальношкільні суботники, свята і дні відпочинку.

Важливу роль у житті дитячого колективу, як відзначав А.С. Макаренко, відіграють традиції – уставлені і підтримувані всіма звичаї. Вони виникають у процесі трудового змагання між класами; в ритуалах організації, проведення і підведення підсумків чергування по школі; у співробітництві з базовими підприємствами, іншими школами, коледжами, гімназіями, ПТУ; у проведенні фізкультурних змагань, огляді художньої самодіяльності, вечорів, походів, зустрічей з ветеранами війни та праці тощо [1, с. 105-109].

Якість, результати навчально-виховного процесу школи залежать передусім від учителя, його теоретичної підготовки, педагогічної та методичної майстерності.

Підвищенню фахової підготовки педагогічних кадрів у школах сприяє спеціальна методична робота, яка збагачує їх педагогічними знахідками, дає змогу молодим учителям оволодівати педагогічною майстерністю, підтримує в педагогічному колективі дух творчості, прагнення до пошуку. У сучасній школі методична робота здійснюється за такими напрямками:

1) поглиблення філософсько-педагогічних знань, спрямованих на відродження й розвиток національної освіти в Україні, вивчення педагогічної теорії, методики навчання і виховання, психології, етики, естетики, поглиблення науково-теоретичної підготовки з предмета і методики його викладання;

2) освоєння методики викладання додаткових предметів; випереджувальний розгляд питань методики вивчення складних розділів навчальних програм з проведенням відкритих уроків, використанням наочних посібників, ТЗН, дидактичних матеріалів;

3) освоєння і практичне застосування теоретичних положень загальної дидактики, методики і принципів активізації навчальної діяльності учнів, формування у них наукового світогляду з урахуванням

вимог етнопедагогіки;

4) систематичне інформування про нові методичні рекомендації, публікації щодо змісту й методики навчально-виховної роботи, глибоке вивчення відповідних державних нормативних документів;

5) упровадження досягнень етнопедагогіки, психології та окремих методик і передового педагогічного досвіду із зверненням особливої уваги на використання в діяльності педагогічних колективів зразків національної культури і традицій [4, с. 414-415].

Історія школи свідчить про те, що в різні періоди її розвитку змінювались цілі і разом змінювались методи навчання, способи організації практичної і пізнавальної діяльності учнів. Метод – це спосіб, за допомогою якого вчитель передає, а учень засвоює знання, уміння, навички. Методи потрібно відрізнати від прийомів і засобів навчання. Прийом – це частина методу (наприклад, запис на дошці, певна інтонація голосу, логічні акценти, перехід учителя від дошки до столу, перехід у кінець класу, повторення думки декілька разів); є й негативні методичні прийоми: швидка, метушлива хода по класу, біганина біля дошки, у проходах між партами, занадто голосна декламаторська мова, моралізування, що не дає зосередитись учням на уроці. Отже, метод можна розглядати як сукупність одномоментних дій учителя – прийомів [2, с. 169].

Отже, уроки природознавства потрібно будувати так, щоб вони були захоплюючими, цікавими, щоб успіхи у навчанні породжували в учнів почуття радості, пізнавальні інтереси. Дитяча допитливість і цікавість поступово має переростати у практичний інтерес до знань.

Учитель повинен вміти організувати навчально-виховний процес так, щоб він сприяв навчанню, розвитку і вихованню молодших школярів. Для цього доцільно використовувати різні принципи, методи, прийоми і форми навчання.

Література:

1. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Васильович Зайченко. – Чернівці : Вища школа, 2002. – 224 с.
2. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Світлана Петрівна Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
3. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Степан Сергійович Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – 576 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Михайло Миколайович Фіцула. – Академвидав, 2002. – 528 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Бердянського державного педагогічного університету, Крамаренко А. М.

Юлія Вандишева
(Миколаїв, Україна)

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ МОЛОДІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПРОФІЛАКТИКИ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, у час стрімкого розквіту та розвитку суспільства незмінним залишається спілкування, яке є однією з найважливіших потреб кожної особистості. Воно слугує своєрідним «містком» між людьми, що об'єднує їх за інтересами, навичками та здібностями, допомагає при передачі досвіду минулих поколінь та засвоєння нових інформаційних технологій. Саме за допомогою реалізації права «на свободу спілкування», кожен громадянин розвивається та розкривається, як особистість, стає індивідуальністю. Проте, на сьогоднішній день з швидкоплинністю розвитку технологій ХХІ ст. люди часто забувають про даний «пункт» свого існування. Таким чином на другий план відводяться основні групи первинних цінностей: спілкування, дружби, кохання, поваги та ін. Всі ці події обумовлюються появою такого явища, як комунікативні девіації. Ф.С. Бацевич виділяє першопричини комунікативних невдач: комунікативні девіації, спричинені адресантом; комунікативні девіації, спричинені процесом комунікації (контактом) [6]. Дані комунікативні невдачі у своєму фактичному прояві можна віднести до девіантної поведінки, поширенню якої, згідно з науковцем Д. Л. Виговським сприяють: відсутність розмежованих соціальних орієнтирів в суспільному житті, наполеглива, агресивна реклама аморального способу життя в засобах масової інформації, недостатня акцентуація на соціально-виховних програмах в процесі навчання молоді, як у школі, так і вдома, активна стрімка діяльність у бік зміни соціальних орієнтирів та цінностей, пропаганда соціального відчуження представників молоді та занурення їх у віртуальний світ. Ці, та багато інших факторів вкрай негативно впливають на розвиток покоління українців і сприяють формуванню нової егіди – комунікативних девіантів [2, с. 346]. Саме за вищеперерахованих обставин, дана тема є актуальною та потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Тема спілкування та взаємодії людей між собою є актуальною в рамках соціальної роботи, психології та педагогіки, а тому спеціалісти різних галузей наукового знання ставлять перед собою ряд завдань щодо подолання комунікативних девіацій та шукають шляхи їх

вирішення. Тому, проаналізувавши літературу щодо даної проблеми, можна виділити групи робіт, що виокремлюють їх як соціально-значущі форми адаптації осіб до «нормальних умов життя». Зокрема Афанасьєва В.В. [1] розглядає психолого-педагогічні проблеми соціальної адаптації, Мінц М.О. [7] виокремлює основні види відхилень, Трофімова А.В. та Дуванова С.П. [10] виділяють основні етапи роботи з особами, що мають схильності до девіантної поведінки, Полякова О.М. [8] наголошує на важливості ролі громадських організацій при подоланні такого явища, як девіантна поведінка, Квітковська Н.В. [3] приділяє увагу саме психологічному походженню даної проблеми, Мельник І.В. [6] розглядає причини комунікативних девіацій, Бацевич Ф.С. [6] виділяє основні першопричини комунікативних невдач, Коротков П.В. [4] вивчає профілактику та корекцію девіантної поведінки молодіу діяльності соціальних служб.

На жаль, попри величезні здобутки вітчизняних та закордонних науковців проблема та сутність комунікативних девіацій, як соціального явища є не достатньо розкритою і має безліч підводних каменів. На даний час не є доведеним вплив на соціалізацію девіанта первинних та вторинних інститутів соціалізації, сила агентів соціалізації та несприятливого мікросередовища.

Саме за таких умов, **метою статті є** – вивчення феномену комунікативних девіацій молоді та шляхи їх профілактики.

Виклад основного матеріалу. Сучасна наука під *девіантною поведінкою* (від латинського слова «*deviatio*» – відхилення) розуміє вчинки, діяльність людей, соціальних груп, які не відповідають визначеним у даному суспільстві нормам, шаблонам і стандартам поведінки [5, с. 69]. На особистісному рівні поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятої норми – це соціальна позиція особистості й виступає у формі девіантного стилю та способу життя [3, с. 47]. У свою чергу *девіація у спілкуванні* виражається у різноманітних типах комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язаних з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування [2, 322]. *Девіація комунікативна* – збій у спілкуванні, причиною яких є недостатня комунікативна компетенція адресанта, перш за все недотримання правил, максим, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу [2, 322]. Комунікативні девіації у своєму прояві являють собою систему девіантних вчинків молоді людини, що негативно впливають, як на неї саму, так і на її оточення. У сучасній науковій літературі існують різні теорії формування комунікативних девіацій (відхилень від усталених норм), зокрема: *біологічні* – своєрідність зовнішнього вигляду зумовлює схильність людини до дезадаптацій, *психологічні* – особливості психіки, що є основою, яка визначає схильність до конфліктів та правопорушень, *соціологічні* – девіантна поведінка є наслідком засвоєння негативного соціального досвіду, суперечності між результатами виховання й вимогам середовища [1, с. 65]. Людина не народжується девіантом, а стає такою поступово, на даний процес впливають різні групи факторів, зокрема дослідник Афанасьєва В.В. виділяє наступні:

- Відхилення в психічному та фізіологічному розвитку: низький рівень інтелектуального розвитку від народження або як результат черепно-мозкової травми, емоційно-зумовлені відхилення та (або) відхилення у активно-вольовій сфері;
- Невідповідність сімейного виховання індивідуальності людини. Воно повинне орієнтуватися на заборону або стимулювання тих або інших можливостей особи в пізнавальній, чуттєвій і вольових сферах, розвиток компенсаторних можливостей, які дозволяють подолати недоліки;
- Невідповідність виховної дії своєрідності вікового розвитку (неврахування особливостей кожного віку);
- Негативні чинники середовища формування особистості (масова комп'ютеризація суспільства, зміна стилів спілкування, низький рівень комунікативних навичок, поява гіподинамії та інших хвороб рухового апарату) [1, с. 66-67].

Отже, відсутність усталеної моральної сформованості та стійкості психіки породжує, що на особистісному рівні комунікативні девіації поведінка особи – це її соціальна позиція, яка виступає у формі стилю та способу життя.

Основними проявами комунікативних девіацій, за думками вчених є: деградація цінностей, переживання самотності, байдужість до себе та оточуючих, надмірна роздратованість, низька самооцінка, неприйняття колективом, нарцистична поведінка, аутизація, гіперкомунікативність та інші. Жахливим є те, що саме молодь (особи віком від 14 до 35 років) у даному процесі не є виключенням, навпаки, вона, чи не найбільше страждає від подібних «елементів новизни», оскільки те, що відбувається, сприймає, як правильне і вірне. Юнацький вік як відомо, є найскладнішим, оскільки це час швидких змін, фізіологічних, психологічних та соціальних, як особистості в цілому так і її оточення [9]. Це період, коли вона стає більш вразливою та емоційною, сприймає світ інакшим, час коли для неї погляди друзів та однолітків є значущим і вирішальним у тій чи іншій діяльності та прийнятті рішень. Вона намагається самоствердитись, проявити себе та стати повноправним учасником комунікативного процесу. Саме за таких обставин ризик стати на шлях девіантної поведінки є досить високим. Більшу частину свого часу молода особа проводить у школі, там вона соціалізується, виховується та сприймає світ. Його «наставником» у «храмі знань» є педагог, який часом не здатний приділити достатньої уваги кожній дитині, не через те, що він не сумлінно виконує свої обов'язки, а через обмеженість учбового часу. Тому на сьогоднішній день, комунікативні девіації у загальному своєму прояві є наслідком соціально-педагогічних проблем будь-якого суспільства.

Так, як девіантна поведінка виступає складним соціальним процесом, а комунікативні девіації виражають її негативні якості, то для її профілактики слід використовувати різноманітні теорії та практики.

Профілактика комунікативних девіацій - це складний психолого-педагогічний процес, що є цілісним комплексом заходів з метою надання соціальної підтримки і реалізації діагностико-корекційних програм, спрямованих на подолання різних форм дезадаптації молоді, а відтак, і їхнього подальшого інтегрування в соціум [8]. Тому, під терміном «профілактика» науковці розуміють попередження, виявлення та усунення умов і причин, які сприяють виникненню девіантної поведінки у дітей та підлітків. Термін «корекція» означає систему заходів, спрямованих на виправлення недоліків або відхилень в поведінці. Профілактично-корекційна робота має кілька ступенів (етапів): *діагностичний* (виявляють причини відхилень у поведінці), *корекційно-реабілітаційний* (відбувається перевиховання, подолання негативних проявів їх поведінки), *координаційний* (об'єднуються зусилля всіх зацікавлених осіб чи установ у цій діяльності), *прогностичний* (передбачаються можливі відхилення поведінки, очікуються результати профілактики та корекції) [6, с. 180].

Отже, починаючи роботу з вихованцем, слід вивчити його індивідуальність, характеристики, оточення, родину. Після того, як педагогу стануть зрозумілими причини комунікативних девіацій, позитивні і негативні риси поведінки та характеру вихованця, визначається вид виховної роботи з ним (перевиховання чи вправлення), ступінь занедбаності, мета, напрямки і методи виховання: складається поетапний план індивідуальної роботи класного керівника з девіантним підлітком, в якому враховуються всі особливості його розвитку [4, с. 92-99].

У роботі з перевиховання девіантних учнів М.М. Фіцула виділяє 4 етапи: *підготовчий* (виявлення та аналіз позитивних та негативних якостей учня, умови і причини їх появи, шляхи нейтралізації негативних сторін особи, посилення позитивних сторін). Складається перспективний поетапний план його перевиховання., *початковий* (перебудова самосвідомості та самооцінки учня, який опирається на необхідності перевиховання, зміні помилкових поглядів і переконань), *переломний* (особа свідомо погоджується з програмою перевиховання і намагається сумлінно виконувати її (вчиться стримувати себе, протистояти негативним впливам, досягає окремих висот моралі, хоч саме це дається йому найважче), *заклучний* (учень бере активну участь у навчально-виховній діяльності школи, покращуються стосунки з батьками, педагогами, однолітками, закріплюються нові звички поведінки, з'являється єдність моральної свідомості і поведінки) [4, с. 95].

Окрім вищенаведених етапів і чинників, педагогу, що працює з девіантною молоддю слід пам'ятати, що вони мають різні психічні особливості, зокрема типи темпераменту та сприйняття світу. Слід пам'ятати, що профілактика комунікативних девіацій також має проводитися на трьох рівнях: на території держави (за допомогою спеціально створених превентивних програм, основною метою яких буде профілактика різних проявів шкідливих девіацій), у колективах (зокрема у школі, на класних годинах, батьківських зборах), індивідуально (на основі роз'яснювальних розмов, бесід, де дітям будуть пояснювати шкідливість обраного виду «виявлення» себе у суспільстві).

Отже, девіантна поведінка молоді є складним суспільним явищем, що має державне значення, оскільки від якості її профілактики залежить соціальне здоров'я нації та її розвиток. Девіантами є різні категорії молодих людей, що за різних життєвих обставин стали на шлях «виокремлення» з маси за допомогою власного виду поведінки та ставлення до людей та життєвих ситуацій.

Висновок: Отже, комунікативні девіації молоді є чи не найглобальшою та найбільшою проблемою українського суспільства XXI ст., тому від злагодженої роботи сім'ї та школи буде залежати добробут та розквіт нашої країни. Спираючись на викладений матеріал, можна визначити такі перспективи й пропозиції подальшого розвитку профілактичної роботи, метою яких є забезпечення успішного функціонування запропонованої системи соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки молоді. Враховуючи те, що заходи соціально-педагогічної профілактики сьогодні мають дещо ситуаційний характер, виключають системність і послідовність у їх здійсненні, а отже, і високу результативність, завданням профілактики має бути створення комплексної методичної бази щодо профілактики девіантної поведінки серед молоді; надання необхідної організаційно-методичної інформаційної, консультативної, психолого-педагогічної допомоги психологам, учителям, сім'ям, дітям з девіантною поведінкою.

Література:

1. Афанасьєва В.В. Психолого-педагогічні проблеми соціальної адаптації девіантних підлітків / В.В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. № 2 – С. 65-70
2. Виговський Д. Л. Кримінологічна характеристика впливу кримінальної субкультури на злочинність неповнолітніх в Україні [текст] / Д. Л. Виговський // Університетські наукові записки. – Хмельницький : ХУУП., – 2007. – №4. – С. 346 – 354
3. Квітковська Н.В. Психологія девіантної поведінки учнів: умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція : навч.-метод. Посібник / Н.В. Квітковська. – Миколаїв: Печатний двір. – 2010. – 240 с.
4. Коротков П.В. профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1190
5. Лютий В.П. Теоретичні підходи до проблеми попередження протиправної поведінки у підлітковому віці / В.П. Лютий // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та української молоді: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – Вип. 13. – Кн. 2. – С. 13-22.

6. Мельник І.В. причини комунікативних невдач у провокаційному мовленні [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/46-2/60.pdf
7. Мінц М.О. Соціологія девіантної поведінки: навч. посібн. для вузів / М.О. Мінц. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили. – 2010. – 244 с.
8. Полякова О.М. Важковихованість: сутність, причини, реабілітація : навч. посіб. для вузів / ред. О.М. Полякова. – Суми: Університетська книга. – 2009. – 346 с.
9. Стахів Марія комунікативні девіації в педагогічному спілкуванні та шляхи їх усунення [Електроний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/obrii_2014_2_23%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/obrii_2014_2_23%20(1).pdf)
10. Трофимова Н.В., Дуванова С.П., Трофимова Н.Б., Пушкина Т.Ф. Основы специальной педагогики и психологи. – СПб.: Питер, 2005. – 304 с.

Науковий керівник:

доктор наук з державного управління, в.о. професора Коваль Ганна Володимирівна.

**Ганна Гожа, Володимир Шевчук
(Мирогоща Друга, Україна)**

ВИКОРИСТАННЯ МІСЦЕВОГО КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У НАВЧАЛЬНО – ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ АГРАРНОГО КОЛЕДЖУ

Моральний стан суспільства залежить від виховання його поколінь, забезпечення всебічного розвитку студентської молоді, її духовної та патріотичної підготовки у навчальному закладі.

Актуальність національно-патріотичного підходу в процесі виховання студентів у сучасному українському суспільстві зумовлюється потребою державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості. Особливо нагальним воно є в зв'язку з військовою агресією, якої зазнає наша держава з боку північного сусіда. Саме моральний дух і свідомість своєї відповідальності за долю Батьківщини формується в процесі виховної роботи у навчальному закладі. Зокрема, саме тут виховується патріотизм на конкретних прикладах історії рідного краю: міста, села, району. У відповідності з цим у Мирогощанському аграрному коледжі формується план виховної роботи, який включає в себе розділи:

національно-патріотичне виховання являє собою широкий комплекс заходів, які формують світогляд студентської молоді, її патріотизм, життєву позицію, любов до рідної землі, українського народу, його мови, історії, культури і традицій;

морально-етичне виховання – процес формування моральних цінностей і переконань, які відповідають гуманістичному, національно – державному світогляду і забезпечують активну громадянську позицію.

Головною складовою морально-етичного виховання є теоретичні знання про мораль, її принципи, норми, функції;

правове виховання-формування високої правової культури студентів, глибокої поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, формування внутрішнього розуміння взаємозв'язку між ідеями свободи, профілактики та запобігання девіантним формам поведінки молоді;

трудове виховання–це формування творчої, працелюбної особистості, цивілізованого господаря на землі з відповідними навичками та вміннями, з професійною майстерністю, здатністю до життєдіяльності в сучасних економічних умовах;

екологічне виховання спрямоване на формування екологічної культури особистості, що регулює збалансованість раціоналістично-наукового і духовних засад у господарському ставленні до природи;

естетичне виховання спрямоване формувати та розвивати естетично-художнє сприйняття світу, яке поєднує естетичну свідомість, здібності та активну естетично-художню діяльність;

фізичне виховання – ствердження здорового способу і фізичного вдосконалення життя як невід'ємного елементу загальної культури особистості. Заняття фізичною культурою;

Особливої популярності у Мирогощанському аграрному коледжі набули виховні заходи приурочені до перебування у нашому краї визначних особистостей як України так і зарубіжжя.

З великою зацікавленістю студенти I курсу знайомляться не тільки з творчим доробком Т. Шевченка, але із пам'ятними місцями його перебування на нашій землі. Адже в поемі «Варнак» згадується і наш Дубенський край, і річка Іква, що перетинає весь район, і сусідній Кременець з Почаєвом, куди Т. Г. Шевченко мандрував по завданню археологічної комісії зробити замальовки Почаївської лаври.

На схід від Мирогощі, неподалік м.Остріг знаходиться с. Дермань, відоме своїми знаменитими земляками. Саме в Дермані творили І. Федоров (Федорович), Мелетій Смотрицький, Улас Самчук, Борис Тен. Зокрема,

Улас Самчук – письменник з світовим ім'ям , що номінувався на Нобелівську премію, родився і жив у Дермані.

Неподалік Дерманя, на межі трьох районів: Здолбунівського, Дубенського, Острозького, в урочищі Гурби у квітні 1944 року відбулась найбільша за чисельністю учасників битва між Українською

Повстанською армією та військами НКВС. Саме сюди, в місця овіяні бойовою славою та подвигами українських повстанців приїжджають студенти вклонитися світлій пам'яті борців за волю і незалежність України. Адже тут, сама природа сприяє відродженню духу національної свідомості та гордості за нашу землю.

Цікавою є також тема для студентів що вивчають «Зелене будівництво» та «Промислове квітництво» про Кременецький ботанічний сад закладений і сформований визначним ірландським ботаніком, майстром паркового будівництва Діонісієм Міклером. В 90-х роках XVIII століття зустрівшись в Лондоні з княгинею Ізабелю Любомирською, яка приїхала до британської столиці із Польщі і шукала професійного садівника та майстра з оформлення ландшафту, який би міг розпланувати парки та сади в англійському стилі. Отримавши запрошення від Любомирської Міклер приїжджає в Польщу, а згодом в Україну.

В 1792 році Міклер отримує запрошення Михайлини Любомирської приїхати в Дубно, що на Волині, де закладає парк «Палестина» на штучно насипаному острові в болотах над річкою Іквою, яка оточувала місто і Дубенський замок. Парк «Палестина» мав такий успіх, що й інші землевласники регіону забажали найняти Міклера для створення своїх парків. Після Дубна у 1790-х роках він створює мальовничі парки у Мізочі, Боремлі, Тучині та інших населених пунктах.

Окремо слід згадати ще одне творіння великого майстра - Кременецький ботанічний сад, який функціонує і розвивається, а студенти, що вивчають зелене будівництво та промислове квітництво перед відвідуванням саду проводять віртуальну екскурсію по тих парках, які створив Д. Міклер у нашому регіоні впродовж кінця XVIII століття. Зокрема, парки в Мізочі Здолбунівського району, Старокостянтинові, що на Хмельниччині та інші.

За таким же сценарієм готуються виховні заходи на відділеннях «Технологія виробництва та переробки продукції рослинництва і тваринництва». Оскільки, нашим земляком, уродженцем с. Білогородка Дубенського району Рівненської області є визначний вчений-натураліст Йосип Пачоський (1864-1942), що був не тільки видатним ботаніком, але і видатним зоологом. Ним проведено колосальну роботу: досліджено 1800 тушок птахів 230 видів. На підставі зібраного матеріалу Й. Пачоський опублікував у 1909 році статтю «Матеріали із питань про сільськогосподарське значення птахів». Відзначаючи факт неухильного зменшення чисельності птахів Й. Пачоський приходиться до висновку, що це пов'язано не тільки з безпосереднім знищенням їх людиною, але ще в більшій мірі з руйнуванням їхніх природних місцеперебувань. Ця теза вченого пропонується студентам для самостійного дослідження сучасного стану збереження місцевої фауни. Адже науковець закликав залишати незайманими ділянки цілинного степу, припинити випас худоби в лісах. Він був одним з ініціаторів охорони степів. Саме за його порадою в 1889р. Ф. Е. Фальц-Фейн виділив кілька ділянок цілинного степу в Асканії-Новій, які стали основою для створення заповідника.

Дана проблема є актуальною і сьогодні. Саме тому студентам пропонується висловити свої пропозиції, з врахуванням напрацювань Й. Пачоського, щодо створення аналогічних заповідних місць.

Як ботанік, Й. К. Пачоський під час своїх наукових досліджень виявив і описав 14 нових видів рослин. Його іменем названо 10 видів рослин, з них волошка Пачоського та зіновать Пачоського занесені до червоної книги України. Відповідно, це дає можливість залучити студентів агрономічного відділення до самостійного наукового пошуку і дослідження рідкісних рослин свого краю.

Краєзнавство – це оволодіння конкретними знаннями про специфічні особливості розвитку регіону, а засвоєння краєзнавчих знань сприяє формуванню у студентів діалектичного мислення.

Краєзнавство –це шлях безпосереднього чуттєво-раціонального пізнання конкретних об'єктів довкілля, ефективний засіб патріотичного, трудового, фізичного виховання, розвитку громадянської активності та професійної орієнтації. Таким чином, краєзнавство виконує навчальну, розвивальну і виховну функції.

Отже, краєзнавство має посісти чільне місце в системі факторів удосконалення виховання та підвищення рівня загальноосвітніх і політехнічних знань, трудового виховання студентів загалом.

Розглядаючи краєзнавство як чинник цілісного педагогічного процесу слід виокремити краєзнавчу діяльність педагогів і краєзнавчу діяльність студентів. Зміст краєзнавчої діяльності педагогів передбачає:

а) оволодіння краєзнавчими знаннями з літературних та інших джерел інформації шляхом безпосереднього вивчення регіону;

б) використання краєзнавчих знань у навчально-виховній роботі;

в) організацію краєзнавчої роботи студентів у позааудиторний час.

Зміст краєзнавчої роботи студентів полягає в оволодінні різномісними знаннями про рідний край в процесі навчання, виховання та самоосвіти в умовах активної краєзнавчої діяльності науково-пошукового змісту. Означені аспекти краєзнавчої діяльності студентів, незалежно від її конкретного змісту, передбачають їх залучення до взаємодії з викладачами. Таким чином, краєзнавчий матеріал функціонує як наукова, навчально-виховна інформація, яку опановують студенти.

Однією із психолого–педагогічних умов формування екологічної культури студентів є врахування їхніх вікових особливостей як одного із елементів біологічної підструктури, а також соціального статусу. Студенти займають своєрідне становище: до них ставляться більш серйозні вимоги у навчальній та виробничій діяльності, корегування їхньої поведінки відбувається згідно із ціннісними орієнтаціями та домінуючими ідеями соціального мікросередовища. Все це певним чином впливає на формування особистості студента, його екологічної культури. Перехід до самостійного трудового життя (навчання) є

ознакою свідомого співвідношення своїх сил та усвідомлення себе, в тому числі і в системі «людина - суспільство».

Ми розглядаємо екологічну культуру як гармонійне співіснування суспільства, природи і людини. Надмірні порушення ведуть до екологічної катастрофи. Особливо ефективним способом утвердження екологічної культури молоді у сучасних умовах є нетрадиційна форма – туристсько-краєзнавча діяльність. У процесі педагогічних спостережень за студентами в умовах перебування серед природи можна виявити закономірності у ставленні молодих людей до навколишнього середовища. З досвіду проведення туристсько-краєзнавчої роботи можна констатувати, що доброзичливі, гуманні стосунки у колективі групи автоматично (підсвідомо) переносяться і на її ставлення до природи. І, навпаки, ворожі взаємини позначаються і на природі, людина розряджає таким чином свої негативні емоції на беззахисному довкіллі.

Специфічною рисою екологічно вихованої молоді є її стійкі моральні переконання у збереженні довкілля, глибоке усвідомлення поваги до природи при безпосередньому спілкуванні з нею.

Розумова діяльність молоді характеризується більш високим рівнем абстрагування і узагальнення, ростом тенденції причинного пояснення природних явищ. Результат наших спостережень дає право зробити висновок, що студенти здатні пов'язувати окремі факти в єдину систему, у них в процесі пізнання явищ природи розвивається критичність мислення. Тому туристсько-краєзнавча робота сприяє комплексному вихованню студентства, є ефективним засобом формування у нього екологічної культури через пізнавальну і практичну природоохоронну діяльність.

Готуючи виховні години в контексті трудового виховання, доречним є використання місцевого матеріалу, щодо запозичення нових технологій по обробітку ґрунту та вирощуванню сільськогосподарських культур, які наші земляки перейняли від чеських переселенців, що прибули на Волинь у ХІХ столітті.

У вересні 1870 року до міста Дубна приїхали близько тисячі чеських родин. 1878 року у Волинській губернії проживало 13255 чехів. Найбільше їх нараховувалось у Дубенському повіті – близько 5тисяч осіб.

Початки господарювання чехів на Дубенщині виявились непростими. Землі, куплені колоністами, були низької якості, супіщані і суглинки. Але згодом, внаслідок напруженої праці, ґрунти відроджувалися, господарства ставали зразковими. Чехи володіли як власними ґрунтами, так і орендували.

Поряд із компактним проживанням чехів-переселенців на Дубенщині (це –Мирогоща Друга, Молодава Друга, Людгардівка, Семидуби, Страклів Чеський та інші) в деяких населених пунктах чехів було від однієї до декількох сімей.

Архівні матеріали засвідчують, що головним заняттям чехів-переселенців на українських землях, зокрема на Волині, було землеробство. В середньому на жителя припадало біля однієї десятини землі, а загалом сім'ї мали значно більше.

Чехи на чужій землі зуміли створити зручну, ефективну інфраструктуру розбудови свого двору. Вони враховували ефективне використання житлових будинків, хлівів, стодол, погребів, майстерень. Приміщення для тварин будували кам'яні, теплі, покриті черепицею. Просторими були житлові будівлі, але зовні часто масивними, важкими. При наявності декількох кімнат знаходились спальні, вітальні, кухня, комора. У заможних переселенців для сушіння хмелю прибудовувалися сушарки.

З усіх галузей господарства чеські селяни вагомого значення надавали хмелярству. Хміль серед технічних культур став найбільш розповсюдженою культурою на Дубенщині з другої половини ХІХст. Вона була і найбільш прибутковою. Бо Волинь – придатна за агрокліматичними умовами для вирощування високоякісної сировини пивоварної промисловості та іншого. Культура хмелю стала високорентабельною. Хміль почали вирощувати і українські селяни. Волинська губернія стала справжньою Батьківщиною хмелю.

В Мирогощанському аграрному коледжі краєзнавча робота багатовекторна. Зокрема, викладач циклової комісії гуманітарних дисциплін Голова Л. Ф. підготувала і опублікувала в літературно-мистецько-краєзнавчому альманасі «Над Іквою-рікою» (2007р.) дослідження про перебування Оноре Де Бальзака на Дубенщині та його мандрівку через с. Мирогощу в Остріг. За цими матеріалами під керівництвом Л. Ф. Голови – викладача коледжу, студенти провели відповідну виховну годину.

Викладач цієї ж комісії, жителька сусіднього села Липа, Н. М. Яцюк, підготувала сценарій відеофільму «...Благословенні люди і село з ім'ям коротким і магічним-Липа » (2009 р.), за яким знято відеофільм, що може бути використаний як краєзнавчий матеріал для подальшої роботи. У збиранні матеріалу для написання сценарію активну участь брали студенти коледжу.

На підставі вище викладених матеріалів можна сформулювати такі висновки:

- краєзнавство є важливим та ефективним напрямом гуманітарної освіти та виховання;

- краєзнавство як джерело додаткових знань і виховний засіб є визначальним фактором залучення студентів до вивчення своєї місцевості, забезпечення розуміння ними зв'язку глобальних, національних і регіональних аспектів у вирішенні сучасних проблем.

Використання краєзнавчих матеріалів у викладанні навчальних дисциплін і практичне застосування набутих знань про рідний край надає широкі можливості для підвищення інтересу студентської молоді до культурно-історичної спадщини українського народу, формування світогляду та національної гідності молоді.

Література:

1. Антологія краєзнавства Полтавщини: Науково – методичний посібник/ За ред. П.І. Матвієнка. – Полтава: ПОІППО, 2005. – С. 50-45.
2. Міщенко Т.М. Педагогічні основи підготовки майбутніх учителів до краєзнавчої роботи в сільській школі / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук – Тернопіль: ТДПУ, 2001
3. Остапец А.А. Педагогика туристско – краєведческой работы в школе. – М.: Педагогика, 1985.
4. Практикум по методике туристско – краєведческой работы в школе и профессионально – техническом училище / Сост. Ю.А. Грабовский, В.И. Таточенко, А.Л. Шипко, С.В. Щербина. – Херсон: ХГПИ, 1989.
5. Рычков П. А. Дорогами Южной Ровенщины (От Корца до Пляшевой). Москва: «Искусство», 1989.
6. Солдатюк М. С., Пшенична Л. А. Мирогоща. Историко-краєзнавче есе. Дубно: 2009.
7. Хобзей Павло. Пріорітети у формуванні, цілей освіти відповідно до потреб суспільства // вісник програм шкільних обмінів. – 2002.- №14. – С. 4-8.
8. Чернихівський Г. І. Кременець: Путівник / Худож. В. В. Ковальчук – Львів: Каменяр, 1987.
9. Чехи і Дубенщина. Матеріали Міжнародної науково – теоритичної конференції, присвяченої 60-річчю репатріації чехів на етнічну Батьківщину. 18 травня 2008 року. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2008.
10. Чехи і Дубенщина. Матеріали Міжнародної науково – теоритичної конференції. – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011.
11. Шевчук В. Т. Екологічний аспект виховання та умови формування екологічної культури студентів засобами туристично – краєзнавчої діяльності. Виховна робота в навчальних закладах. №13, 2009 р.

Санталат Дехқонбоева
(Гулистан, Узбекистан)

ЁШ ПЕДАГОГНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ ПОТЕНЦИАЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

*“Ўз шоғирдларида меҳнатдан завқланиш
хислатларини уйғота билган муаллим
шарафларга пойиқдир”.*
Е. Хаббард.

Олий ўқув юртларида ёки бошқа ўқув муассасаларида турли хил даражали мутахассисларни учратиш мумкин. Улар ўз фани ва соҳаси бўйича олий мутахассис, кучли билимдон бўлиши мумкин, лекин педагогик маҳорат, яъни ўз билимини етказа олиш, тушунтира билиш, ўқитиш услуги, талабаларнинг руҳий хусусиятларини билиш, педагогик такт ва педагогик техника кабиларга эга бўлмаслиги мумкин. **Педагогик маҳорат** – бу педагогик фаолият муваффақиятини аниқловчи профессионал хислатлар тизимидир.

Инсон ҳаёти учун энг кучли жавобгар бўлган касб – бу педагогик касбидир. Шифокорнинг биргина хатоси бир инсон ҳаётига таъсир кўрсатади, лекин педагогнинг биргина хатоси кўплаб ёшларнинг ҳаётида салбий асорат қолдириши мумкин. Чунки у ёшларнинг онгини тўғри ривожлантириши, бўлажак шахсига хос бўлган фазилатларни таркиб топтириши, уларда умид ва ишончни уйғотиши, келажагини тўғри ташкиллаштиришдек масъулиятли вазифани бажаради.

Педагог – бу махсус тайёргарлик кўрган ва педагогик фаолият билан профессионал шуғулланадиган инсон. Нопрофессионал педагогик фаолият билан деярли ҳамма инсонлар шуғулланади, лекин айнан педагог нимани, нима учун, қандай қилиб, қаерда ва қачон бажаришни билади. У ўз касбининг мақсад-вазифалари учун кучли жавобгар. Педагог ҳар бир, ёш авлод, жамият тақдири ва келажаги учун жавобгарлиги билан фарқланади. **Педагог меҳнатининг натижасига қараб келажак белгиланади.**

Инсон ўзини танибдики, у билан бирга ўқитувчи ҳам бор. Ҳар бир инсон тақдири у билан боғлиқ, унинг қўлидан ўтган. Қадимда бу касб илоҳий саналган. Ҳозирда бу ҳаммабоп касб ҳисобланади. “Немис халқини ҳақиқий немис халқ ўқитувчилари тарбиялаган” деган эди О.Бисмарк. Ўқитувчи қандай бўлса, жамият ҳам шундай бўлади. Ўқитувчи артист, санъаткор, таълим олувчиларни ва ўз ишини севувчи, уни жондили билан бажарувчи бўлиши керак. Инсонлар ҳар доим уларга нисбатан қаттиқ талаб қўйишган.

Мутахассис педагогнинг асосий вазифалари.

1. Педагогик вазиятларни ўрганиш ва ўзлаштириш.
2. Педагогик мақсад ва вазифаларни аниқлаш.
3. Ўқув материали мазмуни устида ишлаш
4. Ахборотларни педагогик таҳлил қилиш
5. Талабаларда ўқув ҳамда ижтимоий малака ва кўникмаларни шакллантириш.
6. Талабаларнинг руҳий функциялари ва ҳолатларини ўрганиш
7. Талабаларнинг ўқиш мотивацияларини ривожлантириш.
8. Таълим-тарбия усуллари ва шаклларида фойдаланишни билиш.
9. Ўз педагогик фаолиятини ривожлантириш режасини яратиш.

10. Мулоқотда психологик ҳавфсизлик шароитларини яратиш.

Ўқишга бўлган қизиқиш нафақат ўқишдаги қийинчиликларга боғлиқ, балки педагогнинг талабаларга бўлган муносабатидан ҳам келиб чиқади. (Педагог – предмет – талаба). Педагог ва талабанинг муносабатидан предметни қандай ўзлаштириш натижаси келиб чиқади. Математика ўқитувчисини ёқтирмаган таълим олувчи математика фанини ҳеч қачон самарали ўзлаштиролмайди. Адабиёт ўқитувчисини тушунмай туриб санъатни севиб бўлмайди. Ўқитиш жараёнида эмоционаллик ва ҳиссиётлар ҳам муҳим. Бу билан илмни тўлдириб бўлмайди, лекин унинг ёрдамида осон, тушунарли ва тез идрок қилинадиган жараёни яратиш мумкин.

Педагогик мулоқот педагогик жараёнда ўз вазифалари ва ролларини бажаради. Педагогик мулоқот ва бошқариш усуллари таълим-тарбия жараёнининг самарадорлиги ва шахс ривожланишини белгилайди.

Авторитар усул. Бу усул қаттиққуллик, ўта талабчанлик, мажбурлаш билан бошқариш ва назорат қилишдан иборат. Буйруқ, кўрсатма бериш, жазолаш ва огоҳлантиришдан кўпроқ фойдаланилади. Талабаларга, уларнинг мустақил фаолиятига, масъулиятига ишончсизлик билан ифодаланади. Авторитар педагог ҳар бир ташаббусни ўзбошимчалик деб ҳисоблаб, уни қатъий инкор этади. Чунки ташаббус ва мустақиллик унинг авторитетига ва ўзига нисбатан ишончига салбий таъсир қилади. Бу усул талабада кўркув, иродасизлик, қатъиятсизлик, ҳимоясизлик ҳиссини ва ўзига паст баҳо беришни келтириб чиқаради. Педагог ўз обрў-эътиборини жуда юқори тутаяди, талабалардан узоқроқ бўлишга интилади (ўзаро муносабатда дистанция сақлайди). У талабаларга таъсир қилиш керак бўлган объект сифатида қарайди. Талабаларнинг бажарилишини қаттиқ назорат қилади. Ўз ҳуқуқларидан кучли фойдаланган ҳолда вазиятларни ўзи ҳал қилади, ўзи қарор чиқаради ва фаолиятни ўзи белгилайди. Бунда талабаларнинг бор кучи, диққат-эътибори билим эгаллаб, ривожланишга эмас, балки ўзини психологик ҳимоя қилишга қаратилади. Мулоқотда талабаларни танлайди, уларнинг билими ва ютуқларини паст баҳолашга мойил. Бу билан у таълим-тарбия мақсадларига эришмоқчи бўлади, лекин бунинг акси бўлиб, талабаларда ўзига нисбатан ишончсизлик пайдо бўлади, фақат педагог назорати ва талаби остидагина фаоллашадилар. Бу усулнинг биргина афзаллиги тартиб ва масъулият (мажбурият остида бўлса ҳам) юзага келишидир.

Демократик усул. Педагог талаба билан мулоқотда талабага тенг ҳуқуқли ҳамкор сифатида қарайди. Гуруҳ билан биргаликда ишлайди. Талабалар билан мулоқотда ҳаммага тенг, уларни кучли ва кучсизларга ажратмайди. Талабаларнинг мустақил фикри ва фаолиятини, ташаббусини ривожлантиради ва рағбатлантиради. Талабанинг фақат ўзлаштиришини эмас, балки унинг шахси, руҳий ҳолати, фаолияти, индивидуал сифатларини ҳам инобатга олади. Бу усулнинг асосий хусусияти – гуруҳнинг фаол иштироки, ўзаро ёрдам ва умумий ютуқлардан фахрланишга имконият яратилади. Бу усул талабаларда психологик қониқар ҳиссини, ўз кадр-қиммати ва ўзига нисбатан ишонч туйғусини ҳосил қилади. Натижада ўқув фаолиятига бўлган ички ижобий мотивация, қизиқиш ва масъулият ривожланади.

Либерал усул. Педагог педагогик жараён учун жавобгарлик ва масъулиятдан қочади. Ўта бепарволик, кечирувчанлик, кўнгилчанлик, қатъиятсизлик ва иккиланишни намоён қилади. Талабаларга ўта эркинлик ва мустақиллик муҳитини яратиш беради. Уларнинг истак-хоҳишларига берилади, ўзи фаоллик кўрсатмайди. Асосий ўқув фаолиятини амалга оширишни, қарор чиқаришни талабалар ихтиёрига қўйиб беради. Педагог гуруҳни бирлаштиролмайди, ички низоларни бартараф этолмайди. Натижада гуруҳда тартибсизлик, дангасалик, фаолиятсизлик ва масъулиятсизлик келиб чиқади. Ўқув вазифалари кам бажарилади, сифат ва натижа қониқарсиз бўлади. Бу усул мустақил ривожланиш малакаси мавжуд талабаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришда қўл келади. Шу сабабли бу усулни гуруҳга нисбатан эмас, балки айрим талабалар шахсига нисбатан қўллаш лозим.

Бу усулларнинг барчаси ўз афзаллик ва камчиликларига эга. Шунинг учун улардан ўз вақтида, талабанинг шахсий-индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиб, шароит ва вазиятдан келиб чиққан ҳолда фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Педагогнинг жавобгарлиги жуда юқори, шу сабабли педагогик фаолият билан қобилиятли ва иқтидорли инсонларгина шуғулланиши лозим. Мутахассисларнинг айтишича, қобилиятнинг мавжуд эмаслигини бошқа муҳим сифатлар – меҳнатсеварлик, ўз ишига масъулият, ўз устида доимий ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириш ва фаоллик билан тўлдириш мумкин. Шунинг учун педагогнинг муҳим профессионал сифатлари – меҳнатсеварлик, ишга лаёқат, тартиблилик, масъулият, жавобгарлик, қатъиятлик, ўз меҳнат сифатини доимий ошириб боришга интилиш ва ҳ.к.лардир.

Ёш педагогга қўйиладиган биринчи талаб - бу педагогик қобилиятларнинг мавжуд бўлишидир.

1. **Ташкилотчилик қобилияти** – талабаларни бирлаштириш, вазифалар билан банд қилиш, жавобгарликни тақсимлаш, умумий топшириқлар бажаришда кўринад.

2. **Дидактик қобилияти** – ўқув материални, кўргазмаларни танлаш ва тайёрлаш, талабаларнинг билишга нисбатан қизиқиш ва эҳтиёжларини рағбатлантириш, ўқув фаоллигини оширишда намоён бўлади.

3. **Перцептив қобилияти** – талабанинг маънавий дунёсига кира олиш, руҳий-эмоционал ҳолатини аниқлаш ва объектив баҳолай олиш, педагогик интуиция ва эмпатияда кўринад.

4. **Коммуникатив қобилияти** – талабалар, ҳамкасблар ва раҳбарият билан педагогик мақсадга мувофиқ муносабат ўрнатиш, мулоқотга тез киришиш, экстровеертикда намоён бўлади.

5. **Суггестив қобилияти** – талабаларга эмоционал иродавий таъсир кўрсатиш, уларни ўз имкониятларига ишонтира олишда кўринад.

6. **Илмий-тадқиқотчилик қобилияти** – педагогик вазият ва жараёнларни ўрганиш ва баҳолаш малакалари тушунилади.

7. **Нутқ қобилияти** – аниқ ва ишончли, эмоцияли, маданиятли, луғатий жиҳатдан бой нутқ техникасига эга бўлиш.

Ўқув-тарбиявий жараёнда педагогинг инсоний хислатлари алоҳида муҳимлик касб этади. Бу хислатлар қаторига инсонийлик, адолатлилик, меҳрибонлик, сабр-бардош, тўғрилиқ, ҳақиқатгўйлик, жавобгарлик, адолатлилик, мажбурийлик, объективлик, саҳийлик, инсонларга бўлган муҳаббат, ҳурмат, юқори маънавиятлилик, оптимизм, эмоционал вазминлик, мулоқотга бўлган эҳтиёж, тарбияланувчилар ҳаётига бўлган қизиқиш, олижаноблик, ўз-ўзини танқид қилиш, дўстсеварлик, вазминлик, кадр-қиммат, ватанпарварлик, диний эътиқод, принципаллик, эмоционал маданият ва бошқалар киреди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. И.А Каримов “Баркамол авлод йили” давлат дастури - Т. Ўзбекистон, 2010.
2. И.А. Каримов Юксак малакали кадрлар – тараққиёт манбаи. Т. 1996
3. И.А. Каримов Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т. 1998
4. Курбонов Ш.ва бошқалар .“Баркамол авлод орзуси” Т. 1999 йил.
5. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Т. 2003
6. Мирзаева Ш.Р. Ўқитиш услубияти ва педагогик технологиялар.Т 2007.

Анна Жовновська
(Бердянськ, Україна)

СУЧАСНА ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Наслідком бурхливого розвитку інформатизації суспільства, постійного зниження вартості послуг на використанні глобальної мережі Internet та суттєве поглиблення процесів упровадження інформаційних технологій в освітню практику стала поява дистанційного навчання як найбільш перспективної, гуманістичної, інтегральної і орієнтованої на індивідуалізацію форми освітнього процесу.

Дистанційне навчання представляє собою нову організацію освіти, що ґрунтується на використанні як кращих традиційних методів отримання знань, так і нових інформаційних та телекомунікаційних технологій, а також на принципах самоосвіти. Воно призначене для широких верств населення незалежно від матеріального забезпечення, місця проживання та стану здоров'я. Дистанційне навчання дає змогу впроваджувати інтерактивні технології викладання матеріалу, здобувати повноцінну вищу освіту або підвищувати кваліфікацію і має такі переваги, як гнучкість, зручність, модульність, економічна ефективність, відсутність географічних кордонів для здобуття освіти.

Актуальність дистанційного навчання також проявляється у можливості упровадження новітніх педагогічних, психологічних і методологічних розробок з розбиттям матеріалу на окремі функціонально завершені модулі, які вивчаються у міру засвоєння і відповідають здібностям окремого студента або групи загалом.

Дистанційне навчання у вищій школі дозволяє забезпечувати високий рівень інтерактивності навчання, що є одним із основних показників якості підготовки майбутніх фахівців. Будучи цілеспрямованим процесом взаємодії між собою всіх суб'єктів навчання, незалежно від їх розташування в просторі й часі, дистанційне навчання у системі вищої освіти виконує такі завдання:

- формування кожного студента як суб'єкта учіння, який усвідомлює свої потреби, мету та завдання навчально-пізнавальної діяльності, планує її зміст, здатний до самоорганізації у розподілі навчальних дій у часі та самоконтролю в процесі виконання, вміє відбирати матеріали та користуватися ними;
- становлення рефлексивних умінь та навичок студентів у процесі професійної підготовки як усвідомлення, розуміння, самопізнання і самооцінка ними власних досягнень, глибоке переосмислення своїх невдач, що сприяє формуванню відповідальності за результати навчання;
- посилення навчальної мотивації та становлення особистості, здатної до адаптації щодо нових соціально-економічних умов ринку праці;
- стимулювання інтелектуальної активності студентів, становлення гуманної, творчої, активної, відповідальної й ініціативної особистості, яка б гармонійно поєднувала в собі духовний, інтелектуальний та інформаційний розвиток [1, с. 38-39].

Дистанційне навчання у системі професійної підготовки майбутніх спеціалістів має ряд особливостей, серед яких:

- гнучкість – студенти, які навчаються за дистанційною формою навчання, як правило, не відвідують регулярних занять, а працюють у зручний для себе час у зручному місці та зручному темпі, кожний може вчитися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння;
- модульність – кожна окрема дисципліна або ряд дисциплін, які засвоєні студентами створюють цілісне уявлення про визначену предметну галузь;
- паралельність – навчання може здійснюватися у процесі поєднання професійної діяльності з навчанням або одночасне навчання у двох закладах;

- віддаленість – відстань від місця знаходження того, хто навчається, до навчального закладу не є перешкодою для ефективного освітнього процесу;
- асинхронність – у процесі навчання і той, хто навчає, і той, хто навчається, можуть реалізовувати технологію навчання й учіння незалежно від часу, тобто по зручному для кожного розкладу і в зручному темпі;
- масовість – кількість учасників дистанційної форми навчання не є критичним параметром; вони мають доступ до багатьох джерел навчальної інформації, а також можуть спілкуватися один з одним і з викладачем через засоби зв'язку або за допомогою інших засобів інформаційних технологій;
- рентабельність – під цією особливістю розуміється економічна ефективність дистанційного навчання [2, с. 95].

Система дистанційної освіти має ряд переваг і значно розширює коло потенційних студентів. Одержати освіту дистанційно має можливість молодь, яка не може поєднувати навчання з роботою або проживає у віддаленій від обласних центрів місцевості; військовослужбовці; домогосподарки; керівники; бізнесмени або студенти, що бажають паралельно отримати освіту. Дистанційна форма навчання підходить майже всім, тому що дає можливість гармонійно поєднувати навчання та повсякденне життя.

Варто відзначити, що дистанційна освіта – доступна можливість одержати освіту за кордоном з мінімальними фінансовими витратами при великому виборі спеціальностей. В наш час дистанційне навчання стає одним з пріоритетних напрямків діяльності багатьох університетів.

Основними видами навчальних занять при дистанційному навчанні в процесі кредитно-модульного навчання є: лекція, семінар, практичні заняття, лабораторні заняття, консультації. Усі названі види занять ґрунтуються на самостійному вивченні навчального матеріалу. Самостійне вивчення передбачає використання навчальних дистанційних курсів, які студент отримує через Інтернет або на іншому носії інформації.

Проте, серед всіх позитивних якостей дистанційного навчання можна виділити певні проблеми:

- 1) подолання психологічної ізоляції;
- 2) проблема ефективного керування навчальною діяльністю студентів та ефективного зворотного зв'язку;
- 3) проблема психологічної невідповідності студентів до самостійної роботи.

Дистанційне навчання є універсальною формою навчання, яке використовує традиційні педагогічні, нові інформаційні та телекомунікаційні технології. Дистанційне навчання є більш зручним і значно дешевшим, ніж традиційний, завдяки ефективному використанню навчальних приміщень, полегшеному коригуванню електронних навчальних матеріалів та доступу до них.

Отже, впровадження у навчальний процес технологій дистанційного навчання передбачає ретельне планування діяльності викладача і студентів, чітке визначення завдань і цілей навчання, забезпечення слухачів навчально-методичними матеріалами, доступом до інформаційних ресурсів мережі Інтернет. Становлення, розвиток та застосування технологій дистанційного навчання відкриває великі перспективи для забезпечення якості та оновлення змісту підготовки майбутніх фахівців в умовах вищої школи України.

Література:

1. Долинський Є. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх перекладачів у процесі дистанційного навчання : дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Євген Володимирович Долинський. – Тернопіль, 2011. – 254 с.
2. Мачинська Н. І. Дистанційне навчання – новітня технологія підготовки фахівців у вищому навчальному закладі / Н. І. Мачинська, М. Я. Нагірняк // Інформаційно- телекомунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи : зб. наук. пр. / за ред. М. М. Козяра, Н. Г. Ничкало. – Львів : ЛДУ БЖД, 2009. – Ч. 1. – С. 93-97.
3. Переваги та недоліки дистанційного навчання. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://valerieschool.com/archives/12642>.
4. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою МОН України В.Г. Кременем 20 грудня 2000 р.) / Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.
5. Стефаненко П. В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.04 "Теорія та методика професійної освіти" / Павел Вікторович Стефаненко. – К., 2002. – 48 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, Крамаренко Алла Миколаївна.

Светлана Жулего
(аг. Октябрь, Республика Беларусь)

СЕМЕЙНОЕ НЕБЛАГОПОЛУЧИЕ, ЕГО ПРИЧИНЫ

Изучением различных аспектов семейного неблагополучия занимались Л.С. Алексеева, М.И. Буянов, М.А. Галагузова, С.В. Дармодехин, И.Ф. Дементьева, О.А. Карабанова, Ю.В. Корчагина, Л.Я. Олиференко, И.А. Фурманов, В.А. Фокин, В.М. Целуйко, Е.М. Черняк, Л.П. Шатько, Т.И. Шульга и другие.

Существует целый ряд подходов к определению семейного неблагополучия. Так, в нормативных документах социального педагога семейное неблагополучие определяется как недобросовестное исполнение родителями обязанностей по воспитанию и содержанию несовершеннолетних.

Согласно Л.Я. Олиференко, неблагополучной является «семья, в которой ребенок переживает дискомфорт, стрессовые ситуации, жестокость, насилие, пренебрежение, голод» [1, с. 256]. К проявлениям неблагополучия относятся: психическое (угрозы, подавление личности, навязывание асоциального образа жизни и др.), физическое (жестокое наказание, побои, насилие, принуждение к заработку денег разными способами, отсутствие пищи), социальное (выживание из дома, отбирание документов, шантаж и др.).

По М.А. Галагузовой, неблагополучная – семья «с низким социальным статусом в какой-либо из сфер жизнедеятельности или нескольких одновременно, не справляющиеся с возложенными на нее функциями, её адаптивные способности существенно снижены, процесс семейного воспитания ребенка протекает с большими трудностями, медленно, малорезультативно» [2, с. 29].

Т.И. Шульга главной характеристикой неблагополучной семьи считает «отсутствие любви к ребенку, заботы о нем, удовлетворения его нужд, защиты его прав и законных интересов» [3, с. 12].

Г.Г. Зайдуллина подчеркивает, что понятие «семейное неблагополучие» охватывает различные негативные характеристики семьи, дефекты ее структурного, количественного или половозрелого состава, внутрисемейные отношения, отношения членов семьи с внешними социальными институтами – школой, училищем, производством, досуговыми и другими учреждениями [4, с. 4].

Неблагополучные семьи сталкиваются с целым рядом проблем (социальными, правовыми, материальными, медицинскими, психологическими, педагогическими и др.). Как правило, эти проблемы комплексные. Так, например, социальная неустроенность родителей приводит к психологическому напряжению, что порождает семейные конфликты, обострение супружеских и детско-родительских отношений. Педагогическая некомпетентность взрослых ведет к нарушениям психического и личностного развития детей.

Для целого ряда исследователей (А.И. Захаров, О.А. Карабанова, Г.П. Орлова, Е.И. Сермяжко, А.С. Спиваковская, И.А. Фурманов, В.В. Чет и др.) основанием отнесения семьи к неблагополучной становится тип воспитывающего воздействия, предполагающий определенный вид родительского контроля: автократический, авторитарный, демократически-попустительный, разрушительный, безудержный, игнорирующий.

С точки зрения негативного влияния старших на личность и поведение несовершеннолетних детей Ф.С. Маховым [5] выделено три основных группы неблагополучных семей: семья с остроконфликтными взаимоотношениями между всеми ее членами и низкой общественной активностью родителей как в сфере рабочего (служебного), так и в сфере свободного времени; семья, отличающаяся внешней благопристойностью внутрисемейных отношений и довольно высокой деловой активностью родителей; семья с низкой общественной направленностью личности супругов при положительных отношениях между ними. Родители, нередко ответственно относясь к учебе своих детей и их материальному обеспечению, безразличны к другим сферам их жизнедеятельности.

Г.А. Карпова в качестве основных критериев неблагополучия выделяет эмоционально-нравственный климат и уровень педагогической компетентности родителей. На их основе предлагает типологию неблагополучных семей: семья с дефицитом воспитательных ресурсов; конфликтная семья, где между членами семьи существует атмосфера недовольства, недоверия, раздражения, агрессивности, ссор, драк; асоциальная семья, где родители ведут аморальный или противоправный образ жизни; нравственно неблагополучная семья, которая внешне материально обеспечена, имеет положительный эмоциональный климат, родители обладают минимумом педагогической культуры и занимаются воспитанием ребенка, внутреннее неблагополучие проявляется в потребительской ориентации, эгоистической направленности, пассивной социальной позиции; педагогически некомпетентная семья, когда родители допускают ошибки в воспитании ребенка (авторитарность, попустительство, гиперопека, непоследовательность и противоречивость, гиперсоциальность, недостаточная отзывчивость, инверсия родительских ролей) [6, с. 32].

И.Ф. Дементьева дифференцирует семьи по уровню неблагополучия и по уровню социального риска в их деятельности по социализации детей. Исходя из этого, она выделяет асоциальные (алкогольные, наркозависимые и криминальные) и семьи с латентными признаками неблагополучия (педагогически несостоятельные, дезорганизованные, неполные, семьи с внебрачным ребёнком, многодетные,

повторний брак, семья безработных, инвалидов). Общим критерием неблагополучия семьи является деформация или полное разрушение их воспитательной функции [7, с. 46].

Социально и психологически неблагополучными становятся семьи с химической зависимостью (Б.С. Братусь, В.Д. Москаленко, Е.М. Мастюкова, Ф.Г. Углов и др.).

Таким образом, неблагополучная семья – это семья, имеющая низкий социальный статус в различных сферах жизнедеятельности; семья, в которой обесцениваются или игнорируются основные семейные функции, присутствуют скрытые или явные дефекты воспитания, в результате чего появляются «трудные дети». Главной особенностью неблагополучной семьи является ее отрицательное, разрушительное, десоциализирующее влияние на формирование личности ребенка, которое приводит к его поведенческим отклонениям.

Семейное неблагополучие вызывается причинами макросоциального и микросоциального характера (Е.И. Зритнева, О.В. Минкина, Ф.Г. Углов, Е.Д. Худенко, В.М. Целуйко, Т.И. Шульга, В.К. Шаповалов и др.). К причинам макросоциального характера исследователи относят кризисные явления в социально-экономической сфере, которые влияют на семью в целом и на снижение ее воспитательного потенциала (падение жизненного уровня; снижение уровня социальных гарантий для детей; нерешенность жилищной проблемы многих семей; дистанционность школы от детей с трудными судьбами; снятие многих моральных запретов; влияние асоциальных групп в микросоциуме).

Причины микросоциальные: причины биологического характера, обусловленные генетической, психической или физической патологией (психически или физически больной родитель; неблагоприятная наследственность у детей; стойкие отклонения в здоровье ребенка, инвалидизация, алкоголизм и т.д.); причины психолого-педагогического характера, связанные с внутрисемейными отношениями (эмоциональное отторжение своего ребенка; непоследовательность и противоречивость воспитания; гиперопека; авторитарность родителей; гиперсоциальность без учета индивидуальных особенностей ребенка; аффективность родителей; непонимание закономерностей развития ребенка, низкий культурный уровень супругов, наличие личностных конфликтов).

Среди социально-психологических причин неблагополучия исследователи называют: отчуждение между родителями и детьми; сверхзанятость родителей на производстве; конфликтный стиль отношений в семье; насилие в семье (Л.С. Алексеева, А.И. Ушатиков, А.И. Захаров, Л.Я. Олиференко, В.А. Фокин).

Дестабилизирующее влияние на современную семью оказывают: миграция населения, урбанизация, нравственно-психологическая неподготовленность вступающих в брак, недостаточная обоснованность этого решения, социальная незрелость, малая ответственность за семью и детей, экономическая и психологическая самостоятельность женщин (Е.И. Зритнева, О.В. Минкина, Е.Д. Худенко, В.К. Шаповалов др.).

П.Д. Павленок считает, что одной из причин семейного неблагополучия является «самоустранение родителей, снижение ими функциональных ролей и ориентация на внесемейные интересы» [8, с. 144].

О.А. Андреева видит причину семейного неблагополучия в том, что сами родители провели свое детство в алкогольных семьях или в семьях с другими формами неблагополучия. «Повзрослев, они находят таких же израненных партнеров и воспроизводят систему отношений своей родительской семьи. Это семьи с «хроническим неблагополучием» [9, с. 7].

Е.А. Носовой [10] выяснено, что семейное неблагополучие в Республике Беларусь вызвано комплексом причин: низким материальным уровнем жизни семьи; переходным состоянием семьи от традиционного к эгалитарному типу; наличием конфликтогенных факторов, обостряющих отношения между супругами; психологической малограмотностью мужчин и женщин; низким уровнем педагогической культуры населения; гендерными стереотипами, закрепляющими несправедливое распределение домашних обязанностей и слабую включенность в воспитательный процесс отцов; пьянством; большой загруженностью женщины-матери в силу совмещения производственной деятельности, домашней работой и воспитания детей; доминированием у мужчин и женщин эгоистических устремлений над альтруистическими установками; неподготовленностью мужчин и женщин к брачно-семейным отношениям; недостаточной осведомленностью мужчин и женщин о структуре и функциях государственных органов, которые обязаны помочь семье в решении различных проблем; несвоевременным разрешением возникающих семейных проблем в силу плохой осведомленности о специалистах и службах помощи семье; неэффективностью работы госорганов, обязанных помочь семье в разрешении ее проблем.

Ряд исследователей (М.Б. Артеменко, С.Н. Бурова, А.К. Воднева, Д.В. Шахотько, Л.П. Шахотько, О.А. Янчук) считают, что причины неблагополучия семьи в Беларуси имеют как объективный, так и субъективный характер. К объективным причинам неблагополучия института семьи можно отнести: экономический уровень жизни; обеспеченность жильем; уровень социальной защиты семьи и прав ребенка; идеологию государства в области семьи и брака; условия социализации подрастающего поколения; характер законодательства в области брака и семьи; престижность в стране институтов брака и семьи; негативные тенденции в социуме, выражающиеся в росте алкоголизма, наркомании, правонарушений; индивидуализацию жизни как социально-психологическую тенденцию. Субъективными причинами являются: социально-психологические особенности супругов, их характеры и темпераменты; уровень их нравственного развития; распределение домашних обязанностей между членами семьи и участие супругов в воспитании детей; ценностная структура личности, в том числе ребенка и семьи;

наличие или отсутствие вредных привычек; личностные установки в сфере брака и семьи; уровень знаний о брачно-семейных отношениях; умения и навыки для жизни в семье; состояние физического и психического здоровья; наличие общей семейной цели и цели в воспитании детей. Все они обуславливают неэффективное выполнение современной семьей своих функций и неудовлетворенность людей своей жизнью в браке и семье.

Таким образом, неблагополучная семья – это семья, в которой родители или иные законные представители несовершеннолетних не исполняют своих обязанностей по их воспитанию, обучению и (или) содержанию, оказывают отрицательное влияние на формирование личности ребенка, способствует развитию его антиобщественного (в том числе и преступного) поведения. Семейное неблагополучие вызвано следующими причинами: кризисные явления в социально-экономической сфере; психолого-педагогические свойства, связанные с внутрисемейными отношениями и воспитанием детей в семье; физическая или психическая болезнь родителей; зависимость родителей от употребления психоактивных веществ и алкоголя; рассогласование между социальным положением и эмоциональным настроением родителей; низкий уровень педагогической компетентности родителей; неблагополучие прародительских семей и перенос семейных сценариев в свою семью и др.

Литература:

1. Олиференко, Л.Я. Работа специалистов с неблагополучной семьей / Л.Я. Олиференко [и др.]. – М. : 2002 – С. 92-94.
2. Галагузова, М.А. Социальная педагогика: курс лекций: учеб. пособие для вузов / М.А. Галагузова. – М. : Владос, 2006. – 416 с.
3. Шульга, Т. И. Работа с неблагополучной семьей : учеб. пособие / Т.И. Шульга. – М. : Дрофа, 2005. – 254 с.
4. Зайдуллина, Г.Г. Причины отклоняющегося поведения детей дошкольного возраста / Г.Г. Зайдуллина // Вестник Нижневартского государственного университета. – 2013. – № 4. – С. 8.
5. Махов, Ф.С. Кого и как мы растим. Ступени воспитания ребенка. Теория и практика. / Ф.С. Махов. – СПб: КАРО, 2002. – 240с.
6. Карпова, Г.А. Педагогическая диагностика семьи: Методические рекомендации / Г.А. Карпова. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2000. – 34 с.
7. Дементьева, И.Ф. Факторы риска современного детства / И.Ф. Дементьева // Социологические исследования. – 2011. - №10 – С. 108-114.
8. Технологии социальной работы с различными группами населения: учеб. пособие / Под ред. П.Д. Павленка. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 272 с.
9. Андреева, О.А. Пути решения причин и последствий семейного неблагополучия» / О.А. Андреева. – Волгоград, 2015. – 14 с.
10. Носова, Е.А. Социально-педагогические факторы семейного благополучия / Е.А. Носова // Современная семья и проблемы семейного воспитания: сб. научных статей II междунар. научно-практич. конф., 20 марта 2012г., г. Могилев. – Могилев: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2012. – С. 244-247.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

**Ганна Коваль
(Миколаїв, Україна)**

РОЛЬ ТУРИЗМУ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ

Найважливішою цінністю європейської культури, до якої ми належимо, є самостійність людини, її свідоме ставлення до життя, індивідуальна своєрідність, особистісний спосіб буття. Через туризм особистості надається можливість зустрічі з природою, культурою, іншими людьми, самою собою, формується здатність до самореалізації, вияву моральної за змістом й активної за формою позиції «Я – Світ».

Туристична діяльність являє собою систему конкретних видів занять, норм поведінки, що виробилися в процесі мандрівок, походів, експедицій. При заняттях туризмом виникає становлення морально цілісної особистості, яка збагачується знаннями в галузі культури, які розширюють простір колективного спілкування, сприяють поглибленню відносин взаємної співпраці та взаємодопомоги.

Однією з найважливіших функцій туризму як суспільного явища в сучасних умовах виступає формування всебічної й гармонічно розвинутої особистості. Усі компоненти виховання взаємозалежні. У туристській діяльності підлітків цей зв'язок виражається в загальній спрямованості кожної із завдань виховання, які, доповнюючи один одного, забезпечують виховання людини інтелектуально розвинутої, фізично сильної й загартованої [10, с. 73].

Туристичне виховання включає моральне, трудове, естетичне, розумове й фізичне виховання. Моральне виховання засобами туризму має на меті виховання людей, що ставлять суспільні інтереси вище особистих, що вміють, переборюючи труднощі й перешкоди, ділити радості й прикраси колективу. Особливо проявляється роль колективу в походах різної складності. Дружна група – застава успішного проходження маршруту, гарної організації активного відпочинку.

Важливо підкреслити, що в туристських подорожах, навіть невеликих по довжині й тривалості, народжуються почуття колективізму, любов до природи, розширюється кругозір учасників. Загальна мета в поході зближає людей різного віку. Кожний пройдений кілометр шляху зміцнює впевненість у своїх можливостях, приносить велике моральне задоволення.

Трудове виховання засобами туризму визначається у формуванні вмінь і навичок самообслуговування й суспільно корисної діяльності. Учасники туристської групи повинні забезпечувати самостійну життєдіяльність на весь час маршруту: орієнтуватися й переборювати перешкоди, ставити табір, готувати їжу, ремонтувати спорядження, лагодити одяг, фотографувати, робити опис маршруту. Завдяки цьому туристи не тільки засвоюють елементарні прийоми побутової праці, але й вчаться проявляти свідому дисципліну, організованість, погодженість спільних дій у роботі [3, с. 76].

Як свідчить досвід, у більшості підлітків не сформовані знання, вміння та навички праці по самообслуговуванню – приготування їжі, раціонального відпочинку після тяжкої праці, правильної організації ночівлі тощо, хоча більшість з них вважають, що вони все знають і вміють. Це свідчить про те, що підлітки схильні до переоцінювання своїх можливостей у начебто відомій сфері діяльності [1, с. 220].

Збільшення уваги до результату праці кожного, яка здійснюється для покращення життєвого стану групи, приводить до того, що розвиток у підлітків суспільної спрямованості праці розгортається як усвідомлення ними потреб, спільних для всіх членів колективу. В результаті це приводить до формування у дітей особистих суспільно значущих потреб – потреба у взаємодії, взаємодопомозі, взаємозахисті; потреба в ствердженні себе в колективі як повноправного члену тощо [3].

Туризм, як ніякий інший вид людської діяльності, залучає тих, що ним займаються до прекрасного в природі й суспільстві, наповнює життя духовним змістом, робить її гарніше, багатше, допомагає краще пізнати навколишній світ. Великий російський педагог К.Д. Ушинський називав природу прекрасним вихователем молодого покоління. У природі людина зустрічається із проявом її могутніх можливостей, з гармонією фарб, з безмежним простором лісів, полів, рік, озер, гірських хребтів.

Подорож, – писав К. Г. Паустовський, – накладає незгладимий слід у нашій свідомості... Якщо хочете бути справжніми синами своєї країни й всієї землі, людьми мужності й гуманності, праці й боротьби, людьми, що створюють духовні цінності, то будьте вірні музі далеких мандрівок і подорожуйте в міру своїх можливостей і вільного часу. Тому що кожна подорож – це проникнення в область значного й прекрасного [7].

У тренувальних і похідних умовах виховуються вольові якості: сміливість і рішучість, терплячість; наполегливість, ініціативність, дисциплінованість. Всебічне виховання вольових якостей повинне входити в основний зміст підготовки туристів.

Сміливість – це здатність діяти в небезпечні для життя, здоров'я й престижу людини ситуаціях, не знижуючи якості діяльності. Під рішучістю розуміють здатність людини швидко приймати рішення й приступати до його здійснення в значимій для нього ситуації, особливо при непевності або остраху [5, с. 58].

Сміливість і рішучість відіграють істотну роль при проходженні маршруту й подоланні складних природних перешкод: водних перешкод, перевалів, льодовиків і т.п. Виховання цих якостей здійснюється постійно.

Терплячість виражається в здатності підтримувати за допомогою додаткового вольового зусилля напруженість (інтенсивність) роботи на заданому рівні при виникненні внутрішніх умов, що перешкоджають цьому (наприклад, при стомленні на тренуванні або на маршруті походу, недолику кисню в горах). Мірою терплячості може бути час від моменту появи втоми до відмови підтримувати зусилля на заданому рівні [6, с. 28].

Наполегливість – постійне прагнення досягти мети, незважаючи на труднощі й невдачі. У ході підготовки до походу або змагань необхідно ставити туриста в умови, наближені до похідного: тренуватися й змагатися при будь-якій погоді, поступово ускладнювати траси тренувань і змагань по техніці туризму, скорочувати інтервали відпочинку між серіями навантажень, вимагати виконання заданої роботи до кінця, збільшувати довжину походів вихідного дня й швидкість проходження маршруту [9, с. 76].

Ініціативність – прояв творчості в діяльності, внутрішнє спонукання до її нових форм. Вольові якості, що стали рисами особистості туриста, визначають у комплексі найважливіша властивість “спортивного характеру” – волю до перемоги на змаганнях або до проходження запланованого туристського маршруту, що з'єднує в собі здатність до граничної мобілізації й зосередження в екстремальних умовах, упевненість і загальну психічну стабільність, швидке прийняття рішень. У єдності із цією властивістю виховуються й такі риси характеру, як дисциплінованість, обов'язковість, спортивна працьовитість [11, с. 11].

Дотримання дисципліни в групі дозволяє цілеспрямовано й планомірно готуватися до досягнення високих спортивних результатів у туризмі, створювати атмосферу радості й упевненості у своїх можливостях на маршруті, почувати підтримку товаришів. Виховання свідомої дисципліни в туристів має свою специфіку, оскільки заняття туризмом носять добровільний характер. Походи відбуваються, як

правило, тільки під час відпустки або канікул, в основному за свої кошти. Керують підготовкою до походу, тренуваннями в багатьох випадках спортсмени, туристський і життєвий досвід яких незначно перевершує досвід учасників. Особливо важливе розуміння того, що дисципліна – це насамперед підпорядкування інтересам колективу, боротьба із власними бажаннями, що вступають у протиріччя з нормами поведінки в суспільстві [8, с. 127].

Якісне виконання такого роду роботи не можливе без почуття відповідальності, емоційного піднесення від спілкування з природою. Останнє, в свою чергу, є основою естетичного виховання: виховує у учнів відчуття прекрасного, любов до природи. Спостереження за картинами природи під час походів збагачують емоції, здійснюють благодійний вплив на почуття, міркування, уяву, мову учнів. Це сприяє виконанню порівнянь з творами мистецтва.

Естетичне виховання здійснюється в процесі навчання дитини бачити і розуміти красу всюди: в природі, в творах літератури і живопису, в людській діяльності і людських відносинах [2].

Завданнями розумового виховання є: озброєння учнів систематичними, свідомо і міцно засвоєними знаннями з основ наук; формування вмінь використовувати отримані знання і самостійно застосовувати їх; розвиток пізнавальних сил і здібностей (уваги, пам'яті, мислення, мови, творчої уяви), а також таких якостей, як допитливість, наполегливість, цілеспрямованість; формування почуття задоволення від інтелектуальної діяльності [1, с. 228].

Здійснення розумового виховання в туристично-краєзнавчій діяльності, нерідко ототожнюють з краєзнавчою роботою юних туристів. Зрозуміло, що активне пізнання природного і соціального оточення сприяє формуванню понять і знань, глибокому розумінню вивченого в школі, привчає дітей не тільки дивитися, але й бачити, не тільки знати, але й розуміти. Пізнавальний інтерес суттєво змінює відношення учнів до оточуючого світу, до вивчення шкільних дисциплін. Він сприяє розвитку зв'язку школи з життям, привчає до самостійності і активності учнів, реалізує міжпредметні зв'язки. Проте розвиток пізнавальних процесів здійснюється і при виконанні суто техніко – тактичних дій туристів: орієнтування на місцевості, вибір безпечного шляху руху, розподіл сил на маршруті, вибір технічних прийомів подолання природних перешкод тощо.

Фізичне виховання здійснюється з метою сприяння гармонійному розвитку форм і функцій організму, укріплення здоров'я і творчого довголіття людини. Аналізуючи можливості різних форм туристично-краєзнавчої діяльності у фізичному вихованні, треба зазначити, що найбільший ефект у розвитку фізичних якостей мають спортивні походи з різних видів туризму. У процесі походів удосконалюються такі якості, як сила, спритність, гнучкість і головне – витривалість. Так пішохідний, гірський та велосипедний види туризму сприяють вихованню сили, в основному м'язів ніг і тулуба, а також укріплюють дихальну мускулатуру. У туристів, що займаються водним туризмом найбільше розвивається сила плечового поясу. Для туристів – лижників характерний розвиток сили всіх груп м'язів [1].

Структура опорно-рухового апарату людини дозволяє їй виконувати рухові дії з великою амплітудою. Недостатній розвиток гнучкості обмежує можливості вдосконалення інших фізичних якостей, призводить до зниження сили і швидкості, зростання втоми. У всіх туристів в процесі походів розвивається рухливість у суглобах хребта, плечових та кульшових суглобах [1, с. 149].

Отже, можна зробити висновок, що виховання повною мірою в туризмі реалізується комплексно, в природних умовах. Цю природність виховного процесу в туризмі можна проілюструвати на прикладі будь-якого туристичного походу: пересування з рюкзаком і подолання природних перешкод – фізичне виховання; краса навколишньої природи – естетичне виховання; установка табору і приготування їжі, уміння виконувати різноманітну роботу в таборі – трудове виховання; взаємовідносини учасників походу, необхідність взаємодопомоги, дисципліни, відповідальності – морально – етичне виховання.

Література:

1. Грабовський Ю.А., Скалій О.В., Скалій Т.В. Спортивний туризм. Навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2009. – 304 с.
2. Истомин П. И. Туристическая деятельность школьников: Вопросы теории и методики. – М.: Педагогика, 1987. – 96 с.
3. Кизиченко Ю. Воспитательный аспект туризма // Учитель. – 2007. - №3. – С. 76 – 77.
4. Константинова Ю. С., Орлова С. В. Педагогика сотрудничества и детско – юношеский туризм // Внешкольник. – 2003. – №6. – С. 2–4
5. Лопатинська В. В. Гуманістичні цінності підлітків // Світло. - 2002. – № 4. – С. 58-60.
6. Лопатинська В.В. Особливості інтеріоризації гуманістичних цінностей в процесі краєзнавчо-пошукової роботи // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2004. – №7. – С. 27–30.
7. Паустовський К. Г. Муза дальних странств: [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.geografia.ru/paust1.html>
8. Педагогика: Учеб. пособие для студентов пед. вузов и пед. колледжей / Под ред. П. И. Пидкасистого. – М., 1996. – 354 с.
9. Перкова А. Т. Кострыпоходные – путь к познанию и самовоспитанию // Школа. – 2004. – №1. – С. 75 – 78.

10. Степанов П. Школьный туризм как средство воспитания // Воспитательная работа в школе. – 2007. – №3. – С. 73 – 80.
11. Тимофеева Н. Формирование коллектива в туристско-краеведческой деятельности // Краеведство. География. Туризм. – 2007. – №48. – С. 11.

**Володимир Костенчук, Олег Бляшук
(Київ, Україна)**

РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ ТА ІНФОРМАТИКИ У ВНЗ

Логікою навчання у ВНЗ зумовлений взаємозв'язок у вивченні навчальних дисциплін. Це природний процес, оскільки всі предметні знання колись мали єдине джерело. Реалізація міжпредметних зв'язків у навчанні дає можливість сформуванню у студента цілісної картини світосприйняття, стимулювати аналітико-синтетичну діяльність студентів, а також формувати вміння аналізувати і порівнювати складні процеси чи явища об'єктивної дійсності. Крім того, міжпредметні зв'язки, які ґрунтуються на змісті фактичного матеріалу, є елементом конкретно методологічних знань студента. У той же час не менш важливо трактувати міжпредметні зв'язки як зв'язки, що стосуються методів пізнання. І. Лернер [3] відмічав, що загальнометодологічні знання відносяться до міжпредметних знань. А тому оволодіння загальнометодологічними знаннями сприяє реалізації міжпредметних зв'язків.

Слід відмітити, що до цього часу не сформульовано такого визначення міжпредметних зв'язків, яке б можна було вважати достатньо повним і загальним. Але чимало визначень поняття «міжпредметні зв'язки» (МПЗ). Основні з них наведені у роботі [2].

В. Максимова наголошує на методологічній функції МПЗ: 1) міжпредметні зв'язки ведуть до підвищення наукового рівня навчання; 2) здійснення таких зв'язків сприяє залученню студентів до системного методу мислення, розширює сферу пізнання, поєднуючи елементи знань із різних навчальних дисциплін; 3) міжпредметні зв'язки забезпечують систему в організації предметного навчання, спонукають викладача до самоосвіти, творчості та взаємодії з викладачами інших навчальних дисциплін [4].

Як приклад, розглянемо зв'язки різних дисциплін математичного циклу з інформатикою та програмуванням.

Математична логіка та теорія алгоритмів є тим фундаментом, на якому ґрунтуються не тільки основи програмування, а й робота всього комп'ютера. Дійсно, для ефективної роботи комп'ютера необхідно оснастити його комплексом програм, за допомогою яких вирішуватиметься завдання того чи іншого класу. Саме поняття програми передбачає чіткий алгоритмічний припис для комп'ютера про порядок і характер дій, передбачає проникнення в програму, а також у процес її складання (в програмування) – теорію алгоритмів.

Але не тільки розділ теорії алгоритмів працює в інформатиці та програмуванні. Значно важливішим і дієвішим виявляється сама суть математичної логіки – її семантика, будова аксіоматичної теорії, аксіоми, висновки і теореми з них, властивості цих теорій.

Як відомо, комп'ютер не сприймає програму, написану не формалізованою мовою. Тому на перший план виходить завдання точного визначення формальних мов досить складної структури. Саме за допомогою математичної логіки було розроблено опис синтаксису складних формальних мов.

Як відомо, правильність створеної програми зазвичай перевіряється за допомогою тестування, на масиві таких даних, для яких результат відомий або його можна передбачити. Зрозуміло, що така перевірка здатна лише виявити наявність помилок у програмі, але не може довести їх відсутність. І саме математична логіка дає основу для перевірки правильності і надійності написаних програм.

Розвиток сьогоденного суспільства характеризується високим рівнем інформатизації усіх його сторін: різних галузей науки, техніки та виробництва, повсякденного життя. Для вирішення теоретичних і практичних задач, що виникають у процесі діяльності людини вагому роль відіграє використання обчислювальної техніки за умов достатнього програмного забезпечення й ефективного його використання.

Як слушно зауважує В. Попов, користувачі пакетів Mathlab, Maple, Mathematica, SPSS тощо можуть достатньо успішно розв'язувати прикладні математичні задачі. Але «чорні ящики» цих пакетів наповнені конкретними алгоритмами, зміст яких часто прихований. Звичайно, користувач цих прогресивних пакетів має розумітися у вибраних процедурах. Тут і виявляються міжпредметні зв'язки інформатики та методів обчислень. Знання методів обчислень дозволяють користувачам критично ставитися до пакетів обчислень: якісно вибирати ті чи інші процедури, або, навпаки, – навіть відмовлятися від них у спеціальних випадках [5].

У той же час практичне застосування наближених методів обчислень тієї чи іншої прикладної задачі без систематичного використання сучасних комп'ютерів на сьогодні майже неможливе. Застосування пакетів програмного забезпечення звільняє людину від надмірного рутинного навантаження.

На сьогодні інформатизація суспільства знайшла своє відображення і педагогічному процесі. Цей процес, насамперед, передбачає широке використання педагогічних програмних засобів на базі сучасних комп'ютерів у процесі вивчення навчальних дисциплін.

У роботі [1] з'ясовано можливість і обгрунтовано необхідність застосування електронного посібника для вивчення математичного аналізу.

Таким чином, між математичними дисциплінами та інформатикою існують міжпредметні зв'язки, які знаходять різноманітні презентації під час вивчення їх у ВНЗ.

Література:

1. Кугай Н. В. Комп'ютерна підтримка самостійної роботи студентів під час вивчення математичного аналізу / Н. В. Кугай, В. О. Костенчук, К. М. Кугай // Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет». Серія : «Педагогіка, психологія і соціологія». Всеукраїнський науковий збірник. № 1(15), 2014. Частина 2. - с. 119-122.
2. Кугай Н. В. Методологічні знання та міжпредметні зв'язки / Н. В. Кугай, Л. Ф. Сухойваненко // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(16), Issue: 33, 2014. – С. 49-52.
3. Лернер И.Я. Качества знаний учащихся: какими они должны быть / И.Я. Лернер. – М. : Знание. – 1978. – С. 13–23.
4. Максимова В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы / В. Н. Максимова. – М. : Просвещение, 1987. - 160 с.
5. Попов В. В. Методи обчислень : конспект лекцій для студентів механіко-математичного факультету / В. В. Попов. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2012. – 303 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Кугай Наталія Василівна.

Анна Кофман
(Ізмаїл, Україна)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «СУПРОВІД» У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Термін «супровід», який має на увазі під собою посилення позитивних факторів розвитку і наявних ресурсів в людині і нейтралізацію негативних факторів, впевнено увійшов в теорію та практику соціально-педагогічної діяльності. Однак, по сьогоднішній день, дослідники трактують його по-різному, а на ряду з ним використовують співзвучні і близькі за змістом з ним поняття, такі як: «сприяння», «підтримка» (К. Гуревич, І. Дубровіна), «співбуття» (В. Слободчиков), «співробітництво» (С. Хорунжий), «забезпечення» (А. Деркач, Т. Шмелова).

Відповідно до словника В. Даля «супровід» - це певна дія. Супроводжувати - значить бути супутником, йти разом, бути поруч і допомагати [4].

У словнику російської мови С. І. Ожегова супровід трактується наступним чином: «слідувати разом з ким-небудь, перебуваючи поруч, ведучи кудись або йдучи за ким-небудь» [6].

Отже, спочатку етимологія самого слова передбачала взаємодію супроводжувачого і супроводжуваного, які можуть перебувати в різних відносинах, і сам шлях, який вони проходять разом. Таким чином, коли ми говоримо про супровід як про процес, ми маємо на увазі, перш за все, двох діючих суб'єктів у контексті важкої життєвої ситуації. При цьому в якості суб'єкта може виступати як окрема особистість, так і соціальний інститут, мала група, тобто, наприклад, сім'я і супроводжуючі її організації і окремі професіонали.

Новий тлумачний словник української мови подає таке пояснення поняття «супровід»: «Супровід – те, що супроводить яку-небудь дію, явище» [2]. У даному тлумаченні спостерігаємо пояснення супроводу як дію за дієсловом «супроводжувати», тобто «постійно бути разом із ким -, чим - небудь, тісно пов'язуватися з чимсь» [2]. Відтак слід наголосити на одній принциповій особливості супроводу: одночасне знаходження поруч, посередництво між соціальним світом і власним життєвим світом дитини, забезпечення її захисту, позитивного самопочуття, підтримки в небезпечних ситуаціях. Тому соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальної опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу [9].

Л. В. Мардахаєв наполягає, що супровід має розглядатися в широкому і вузькому сенсі слова. В широкому - це забезпечення найбільш доцільного соціального розвитку, соціалізації і соціального виховання людини, її активного самовиявлення у житті. У вузькому сенсі - це соціально-педагогічний супровід людини в реальній ситуації розвитку, який забезпечується особою, що бере або виконує функції соціального педагога в цій ситуації.

Дослідник виділяє такі рівні соціально-педагогічного супроводу людини:

- загальний соціально-педагогічний супровід життєдіяльності, що представляє собою загальну організацію соціально - педагогічної взаємодії конкретної людини з оточуючими її людьми, стимулювання реалізації нею основних функцій, що визначають її статус і роль в соціумі, а також потреби соціалізації;

- спрямований супровід, що виникає при необхідності вирішення приватних проблем, труднощів в процесі реалізації людиною соціальної ролі на даному етапі, наприклад, навчання в школі, коледжі або вузі, її адаптації та самореалізації у виробничій сфері, вихованні дитини та ін. (наприклад, медичний, психологічний, фінансовий, соціально - педагогічний та інші види супроводу);

- соціально-педагогічний супровід конкретної людини в ситуації розвитку при виникненні у неї проблем і труднощів, які вона не може вирішити самостійно [5].

Деякі науковці розглядають поняття «супровід» через призму забезпечення, методу і організації. У першому випадку, якщо мова йде про забезпечення, це створення умов для прийняття суб'єктом розвитку оптимальних рішень в різних ситуаціях життєвого вибору; якщо про метод, то це - сукупність послідовних дій, що дозволяють суб'єкту визначитися з ухваленням рішення і нести відповідальність за його реалізацію.

Однією з категорій супроводу є соціально - педагогічний супровід, який має свою специфіку.

Соціально-педагогічний супровід – це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), формування здатності сім'ї самій розв'язувати її проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціал, права в суспільстві; корекцію і покращення внутрішньо - сімейних стосунків, стосунків сім'ї із мікро - і макросередовищем.

Перш за все, соціально-педагогічний супровід спрямований на підтримку дитини в побудові нею своїх соціальних відносин, на навчання новим моделям взаємодії з собою і світом, на подолання труднощів соціалізації. Соціально - педагогічний супровід не може бути супроводом взагалі. Це не пасивний процес присутності та проходження за розвитком людини.

На думку М.І. Рожкова, супровід повинен мати мету, критерії та результат. Вчений виділяє три компонента соціально-педагогічного супроводу: пропедевтичний, актуальний, рефлексивний.

Продевтичний компонент передбачає формування соціальної компетентності дітей в процесі спеціальних проведених з ними занять.

Актуальний компонент передбачає конкретну діяльність педагога в період виникнення реальної ситуації, що вимагає допомоги та підтримки людей.

Рефлексивний компонент або компонент післядії передбачає осмислення того, що відбувається і проектування певних дій в майбутньому [8].

Л. Е. Панкратова вважає, що «особливістю соціально - педагогічного супроводу є «специфічна позиція соціального педагога і метою цього супроводу є надання допомоги в процесі соціалізації». Автор виділяє особливості соціально - педагогічного супроводу: «цілеспрямованість, комплексність, безперервність, тривалість, стимулювання мотивації, прогнозований результат. Соціально - педагогічний супровід розширює межі соціального досвіду дитини і підвищує його адаптивні можливості, сприяючи, таким чином, успішній соціалізації» [7].

Оскільки проблема підлітка, що вимагає дозволу, має і внутрішні, особистісні, і зовнішні аспекти, робота по соціально - педагогічному супроводу зазвичай ведеться за трьома основними напрямками:

- Безпосередня (індивідуальна) робота з дитиною, що передбачає психолого-педагогічну підтримку, яка містить елементи діагностики та консультування;

- Робота з педагогічним колективом (консультування педагогів і т.п.). Основним завданням в роботі з педагогами є формування толерантності по відношенню до дитини (підлітка), навчання технологіям конструктивної взаємодії;

- Робота з сім'єю, спрямована на розвиток психологічної компетентності батьків, мотиваційного і виховного ресурсу, оптимізацію дитячо-батьківських відносин. Взаємодія з батьками будується на основі прийомів сімейного консультування, яке являє собою навчання батьків елементам комунікативної культури в спілкуванні з дітьми, що сприяє опосередкованому впливу на процес соціалізації дітей [2].

Основними принципами соціально-педагогічного супроводу вчені називають: пріоритет інтересів дитини; позитивний характер зворотного зв'язку (варто підкреслити, що більшість дітей та молоді потребують підтримки і характеризуються вираженою орієнтацією на схвалення оточуючих); безперервність супроводу [3].

Отже, соціально-педагогічний супровід має комплексний характер, основою якого є системно - орієнтаційний підхід. Найважливіше положення системно-орієнтаційного підходу - опора на внутрішній потенціал розвитку суб'єкта, на право суб'єкта самостійно здійснювати вибір і нести за нього відповідальність. Таким чином, для здійснення права вільного вибору різних альтернатив розвитку необхідно навчити людину вибирати, допомогти їй розібратися в суті проблемної ситуації, виробити план рішення і зробити перші кроки.

Література:

1. Бочарова В.Г. Педагогика социальной работы / В.Г. Бочарова. - М.: Аргус, 2012. - 480 с.
2. Галагузова Ю.Н. Социальная педагогика: Практика глазами преподавателей и студентов: Пособ. для студентов / Ю.Н. Галагузова. - М.: Гуманит. изд. центр Владос, 2009. - 224 с.
3. Даль В.И. Токсовый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Русский язык, 1991.
4. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Харків : Фоліо, 2006. – 540 с.

5. Мардахаев Л. В. Социально-педагогическое сопровождение и поддержка человека в жизненной ситуации [Текст] // Педагогическое образование и наука. – 2010. – № 6. – С. 4–11.
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка (С-Я) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegow_s_q.txt. – Назва з екрану.
7. Панкратова Л. Э. Новые подходы в подготовке специалистов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: do.teleclinica.ru/206983/.
8. Рожков М. И. Теория и методика воспитания: Учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004. – 384 с.
9. Трубавіна І. М. Соціальний супровід неблагополучної сім'ї / І. М. Трубавіна. – К.: ДЦССМ, 2003. – 208 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент, Іванова Дора Георгіївна.

**Анастасія Кошелєва
(Бердянськ, Україна)**

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Важливим фактором розвитку держави є освіта. Виникнення суспільної потреби в освічених особистостях спричинене рухливістю економічної системи та науково-технічним прогресом, які суттєво впливають на ринок праці: змінюється потреба в кадрах певного освітньо-кваліфікаційного та професійного рівня.

Сьогодення вимагає від освітньої діяльності змін і модернізації, бо якість, конкурентоздатність професійної освіти суттєво позначаються на економічному, духовному та соціальному розвитку суспільства в цілому, мають визначальне значення для успішного розвитку України.

Професійна підготовка фахівців в вищих навчальних закладах залежить від організації в них освітнього процесу. У педагогічній літературі дається таке тлумачення терміну «освіта» - це цілеспрямований процес виховання і навчання в інтересах людини, суспільства, держави, що супроводжується констатацією досягнення громадянином встановлення державою освітньо-кваліфікаційних рівнів. У широкому розумінні слова «освіта» охоплює всі форми навмисного і ненавмисного впливу середовища на людину, які поряд із самоосвітою та самовихованням мають своїми результатами формування і розвиток її особистості. Головною цінністю освіти є її здатність відкрити, сформулювати, розвинути здібності людини, прищепити їй прагнення до постійного самовдосконалення.

Як зазначається в Законі України «Про вищу освіту», під вищою освітою розуміють рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі (ВНЗ) у результаті послідовного, систематичного, цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, що ґрунтується на загальній середній освіті та завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації [1, с. 112]. Вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, професійну та практичну підготовку, здобуття громадянином освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх інтересів і здібностей, удосконалення наукової та професійної підготовки, перепідготовки та підвищення їх кваліфікації.

Ефективність освітньої системи у XXI столітті перевіряється не тільки балами успішності, здатністю до самоосвіти, а реаліями життєвих завдань, які розв'язуються випускниками. Сьогодні при працевлаштуванні запитують не якого кольору диплом – червоний чи синій, а що вміє і може робити випускник вищого навчального закладу. Наші навчальні плани дуже перенасичені зайвими дисциплінами. Перед системою вищої освіти стоїть низка невідкладних проблем, найболючіше – це якість навчання. Останнє залежить від декількох основних складових, зокрема: високої професійної підготовки викладачів, відповідної матеріально-технічної бази вузу, належного забезпечення навчально-методичними комплексами дисциплін, хорошою організацією навчально-виховного процесу.

Важливим аспектом оптимізації вузівської підготовки в даний час є посилення практичної спрямованості навчання, необхідність випуску, насамперед, фахівців широкого профілю, які володіють у той же час ґрунтовними вузькоспеціальними знаннями і навичками. Однак головним напрямком у підготовці фахівців у вищій школі стає орієнтація не тільки на професійну, але й особистісну складову, що дозволить випускнику ВНЗ, відповідно до змін у сфері трудових відносин, в міру необхідності виявляти ініціативу, гнучкість та самовдосконалення. При цьому особливого значення набуває:

- загальнокультурна підготовка фахівця;
- формування гуманності особистості, як основи її всебічного розвитку, становлення її громадянської позиції;
- здатності до відповідальних дій, співробітництва з іншими людьми, що, нарешті, приведе до інтеграції суспільства.

У такий спосіб в основному буде забезпечений високий адаптаційний потенціал випускників вузів України.

Нині будь-яке підприємство зацікавлене у фахівцеві, що має певний досвід роботи в системі, здатному якісно виконувати свої обов'язки відразу після закінчення навчання у ВНЗ. Тому компетентнісний

підхід до організації навчального процесу у вищій школі покликаний наблизити освіту до вимог життя, наблизити навчальний процес до реалій сучасного науково розвинутого суспільства. Випускник повинен мати не тільки високу кваліфікацію, а і метакваліфікацію, тобто систему знань, яка полегшує пошук і самостійне засвоєння нових знань, навіть таких, які знаходяться за межами його особистого досвіду.

У процесі професійної підготовки фахівців викладачеві, насамперед, необхідно вміти розвивати в студентів спеціальними методичними прийомами пізнавальну мотивацію, стійкий інтерес до навчальної, наукової та інших видів діяльності, зацікавленість у самому процесі навчання. Добір таких форм і методів модульного навчання орієнтується на чітку мотивацію студентів; створення умов партнерства та співробітництва у процесі розв'язку евристичних, пошукових завдань, проблемних задач, ситуацій професійного спрямування, розвитку. Новими підходами в організації аудиторної роботи студентів є:

- попереднє самостійне ознайомлення студентів у рамках модульної програми з теоретичними основами навчального та тематичного модуля, самоконтроль розуміння пройденого матеріалу;
- продуктивне засвоєння нормативного матеріалу на аналітичних проблемних лекціях та практичних заняттях на основі активних форм навчання, інтегрованого поєднання знань базових концепцій, положень, підходів до пояснення сутності виробничих проблем;
- вияв причинно-наслідкових зв'язків у виробничих моделях та реальних ситуаціях.

Отже, серед основних факторів підвищення рівня професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах виділяються:

- визначення нових пріоритетів на ринку праці та соціальної політики;
- зміни у працевлаштуванні, професіоналізація вищої освіти та підвищення її суспільного статусу;
- системність процесу підготовки фахівців педагогічної галузі;
- модернізація системи профорієнтації.

Основним завданням професійної підготовки фахівців є:

- закріплення на законодавчому рівні вимог до якісного надання освітніх послуг, що забезпечують матеріальні й духовні прагнення суб'єктів освіти;
- створення умов для неперервної освіти як можливості доступу до вищої освіти;
- розширення участі у навчальних програмах для дорослих;
- забезпечення варіативності форм і місця освіти.

Удосконалення системи вищої освіти та підвищення якості професійної підготовки фахівців в Україні – це визначальна соціокультурна проблема, вирішення якої полягає у проведенні освіти у відповідність до нових соціально-економічних вимог.

Література:

1. Про вищу освіту : Закон України // Законодавство України про освіту. Збірник законів. – К. : Парламентське видання, 2002. – 159 с.
2. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: Навч. посібн. / Євген Володимирович Сірий. – К. : Атіка, 2007. – 480 с.
3. Ніколаєнко С. М. Вища освіта - джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства / Станіслав Миколайович Ніколаєнко. – К. : Освіта України, 2005. – 319 с.
4. Згурський М. З. Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України / Михайло Захарович Згурський. – К. : НТУУ "КПІ", 2006. – 544 с.
5. Герасіна Л. М. Вища школа: реформування в демократичному суспільстві / Л. М. Герасіна, А. Д. Ятченко. – Х. : Акта, 1998.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, Крамаренко Алла Миколаївна.

**Анастасія Кухарська
(Бердянськ, Україна)**

ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Створення та становлення молодшої європейської держави – незалежної України, припали на переломний етап розвитку сучасної цивілізації – перехід до інформаційного суспільства як нової суспільно-економічної формації.

Проблема професійного становлення і компетентності фахівця широко обговорюється у науково-професійній літературі. Методологічні й теоретичні аспекти розвитку професійної компетентності розглянуті в роботах В.Докучаєвої, Е. Зеєра, Н. Краснової, Н. Лавріної, А. Маркової, Д. Разіної, С. Харченко та інших авторів. Формуванню професійної компетентності соціального працівника присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, В. Бончарової, О. Карпенко, А. Ляшенка, І. Миговича, Г. Попович, В. Сидорова, Є. Холостової та інших.

Важливим аспектом оптимізації вузівської підготовки в даний час є посилення практичної спрямованості навчання, необхідність випуску, насамперед, широко профільних фахівців, які володіють у

той же час ґрунтовними вузькоспеціальними знаннями і навичками. Однак головним напрямком у підготовці фахівців у вищій школі стає орієнтація не тільки на професійну, але й особистісну складову, що дозволить випускнику ВНЗ, відповідно до змін у сфері трудових відносин, в міру необхідності виявляти ініціативу, гнучкість, самоудосконалюватися та ін. При цьому особливого значення набуває загальнокультурна підготовка фахівця, формування гуманності особистості, як основи її всебічного розвитку, становлення її громадянської позиції, здатності до відповідальних дій, співробітництва з іншими людьми, що, нарешті, приведе до інтеграції суспільства. У такий спосіб в основному буде забезпечений високий адаптаційний потенціал випускників ВНЗ України.

У Законі України "Про освіту" зазначається: "Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями" [3].

Створення моделей фахівців повинно відбуватися у двох напрямках:

1) більш стандартизовані моделі, що припускають найбільшу орієнтацію на державні стандарти і лише невеликі доповнення, які виходять від регіональних структур – вузів, роботодавців;

2) найменш стандартизовані моделі, орієнтовані на потреби конкретних замовників фахівців, а також на підготовку фахівців для сфер, де зміни є однією з характеристик (комунікаційні технології, фінансова сфера та ін.).

Професійна компетентність визначається не просто як сума знань, необхідних для надання професійної допомоги і послуг окремим особам, групам, організаціям, громадянам, а як певний рівень професіоналізму, невіддільний від сукупності особистісних якостей психологічних характеристик, які сприяють створенню індивідуального «професійного почерку», професійного стилю.

Якщо взяти наприклад підготовку майбутніх учителів, то прийнято вважати, що основними напрямками підготовки майбутнього вчителя є комплекс методологічних, педагогічних, методичних проблем, які ставляться і розв'язуються через залучення студентів вищої школи до практичної педагогічної діяльності, спрямованої на підвищення рівня їхнього професіоналізму.

Процес підготовки майбутнього вчителя на сучасному етапі можна умовно поділити на такі основні компоненти:

- загальна підготовка (методологічно-розвиваюча);
- спеціально-професійна (психолого-педагогічна, методична);
- особистісна підготовка (самовиховання особистості майбутнього педагога, його самовизначення).

Сучасний навчальний план, який відображає зміст професійної підготовки майбутнього спеціаліста, передбачає, що важливе місце в системі професійної підготовки вчителів належить дисциплінам психолого-педагогічного циклу. Результатом такої підготовки є оволодіння студентами певним рівнем змістовно-процесуальних та наукових основ педагогічної діяльності, формування у них цілісного комплексу загально педагогічних знань, умінь, навичок.

Швидкі темпи зміни у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і відповідні перебудови у суспільстві створюють ситуацію, коли діти живуть у дуже насиченому інформаційному просторі. Доступність і привабливість інформаційно-комунікаційних технологій, поява засобів мультимедіа призвело до суттєвого омолодження аудиторії користувачів та споживачів інформаційно-комунікаційних технологій. Оскільки неможливо відгородити дітей від цих процесів, перед батьками і вчителями постають нові завдання, одним з найважливіших серед яких є якомога раніше навчити грамотного орієнтування в інформаційному середовищі. Таким чином, перед нами постає нова соціально значуща проблема – підготовка школярів у галузі опрацювання інформації, формування у них інформаційної культури та інформативних компетентностей.

На державному рівні проблеми підготовки вчителів відображені в законах України "Про освіту", "Про вищу освіту", Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти, Державній програмі "Вчитель", Галузевий стандарт підготовки бакалавра педагогічної освіти та ін. Зокрема, у Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах зазначається, що особистісно-орієнтована парадигма освіти й виховання передбачає не лише посилення суб'єктної діяльності учнів, а й значне зростання вимог до художньо-педагогічної діяльності вчителів. Основним системо утворювальним чинником навчально-виховного процесу є не програма, а вчитель - творець психолого-педагогічних умов її реалізації. У Концепції національного виховання визначені виховні завдання загальноосвітньої школи, де серед основних - формування естетичної культури, розвиток естетичного досвіду особистості, її художніх здібностей [4].

У Державній національній програмі "Вчитель", метою якої є визначення перспективних заходів щодо реалізації основних напрямів модернізації системи освіти, також підкреслюється ключова роль особистості вчителя. Саме через діяльність педагога реалізується державна політика, спрямована на зміцнення інтелектуального і духовного потенціалу нації, розвиток вітчизняної науки і техніки, збереження і примноження культурної спадщини. Вимоги до особистості вчителя початкових класів закладені в змісті основних освітянських документів, що регламентують діяльність школи.

Освіта, як зазначено в Державному стандарті початкової загальної освіти, спрямована на різнобічний розвиток та виховання особистості молодшого школяра, на повноцінне оволодіння всіма компонентами навчальної діяльності, набуття особистого досвіду культури спілкування та самовираження у творчих видах завдань”.

Отже, компетентність є важливою умовою успіху діяльності працівника та показником його можливостей. Поняття «компетентність працівника» складається з наявних у майбутнього фахівця з його сфери професійних знань, умінь та навичок, особистісних якостей, вміння застосовувати здобуті знання, вміння та навички на практиці. Рівень компетентності працівника визначається ступенем сформованості всіх цих елементів, їх вдалому поєднанні.

Література:

1. Веред Л. Г. Підготовка вчителя початкової школи до професійної діяльності / Л. Г. Веред // Педагогічний ін-т Київського університету імені Бориса Грінченка, Ін-т психології і соціальної педагогіки Київського ун-ту імені Бориса Грінченка. – Вип. 5. – К., 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до збірника : http://www.psyh. /Збірник_наук._праць._-Випуск_5
2. Володько В. М. Основні компоненти загально педагогічної підготовки майбутнього вчителя / В. М. Володько // Проблеми сучасної педагогічної освіти: Зб. ст. / Крим. держ. гуманіт. ін-т. – К., 2001. – Вип. 3. – 4.1. – С. 25 – 42. – (Педагогіка і психологія).
3. Закон України "Про освіту" // Освіта. – 3 червня. 2015 р. – № 43-44 (221-222). – С. 6 -11.
4. Остроухов В. В. Інформаційна безпека / В. В. Остроухов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// pidruchniki.ws/1584072036934/ politologiya/ informatsiyna_bezpeka_-_ostrouhov_vv](http://pidruchniki.ws/1584072036934/ politologiya/ informatsiyna_bezpeka_-_ostrouhov_vv)

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Крамаренко А.М.

Вероніка Леонова
(Одеса, Україна)

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У ЗАКЛАДАХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ

На сучасному етапі розвитку проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності у закладах соціального захисту дітей має значну соціальну та наукову актуальність. Основним фактором тут є професійна придатність та ефективність практичної діяльності. Професійна діяльність майбутнього соціального педагога в закладах соціального захисту дітей спрямовує на виконання та дотримання визначених обов'язків, на професійну відповідальність за свою роботу; виконання низки найважливіших функцій; наявність професійно важливих якостей особистості; забезпечення соціального захисту дітей, які виховуються в цих закладах. Головним у професійній діяльності майбутнього соціального педагога є цінність людського життя, тому важливою складовою діяльності спеціаліста в закладах соціального захисту дітей є активна позиція до зміни та покращення життя підростаючого покоління.

Питання визначення професійної діяльності та професійної підготовки соціальних педагогів висвітлено у працях таких науковців, як О. Безпалько, І. Богданова, Г. Вороніна, А. Галагузова, І. Зверева, А. Капська, Р. Овчарова, С. Харченко, П. Шептенко та ін. Проблема професійної підготовки майбутнього соціального працівника й соціального педагога, зокрема, знайшла відображення в працях багатьох учених (С. Архипова, О. Безпалько, В. Бочарова, Р. Вайнола, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Я. Кічук, І. Ковчина, Г. Лактіонова, С. Литвиненко, Г. Локарева, Л. Міщик, В. Оржеховська, В. Поліщук, В. Сластьонін, С. Харченко).

Сучасні дослідження теоретичних та методичних засад професійної підготовки фахівців із соціальної педагогіки зорієнтовано на вивчення напрямків соціально-педагогічної роботи з різними категоріями клієнтів (Л. Іванова, О. Лісовець, Ю. Мацкевич, С. Пашенко, Л. Пундик, Р. Чубук), висвітлення конкретних напрямків професійної підготовки соціальних педагогів (А. Ведмедюк, С. Гришак, Т. Лесіна, О. Луганцева, М. Малькова, О. Платонова, О. Пожидаєва, О. Тютюнник, О. Філь, О. Шароватова), розгляд різних аспектів власне процесу професійної соціально-педагогічної підготовки (В. Багрій, Л. Боднар, З. Бондаренко, О. Коваль, З. Фалинська), проблемах професійно-особистісного становлення майбутнього фахівця (О. Гура, І. Козич, Л. Литовченко, О. Москалюк, О. Патинок, Г. Первушина, О. Пономаренко, Т. Спіріна).

Цікавими щодо проблематики підготовки соціальних педагогів до професійної діяльності в закладах соціального захисту дітей та захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є результати вивчення науковцями досвіду підготовки фахівців соціальної сфери: Т. Галкіної „Підготовка соціального педагога до роботи в Центрах допомоги сім'ї і дітям (ЦПСіД)” [1], Н. Коношенко „Соціально-педагогічна реабілітація девіантних молодших школярів в умовах реабілітаційних центрів” [3], В. Тарасенко „Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні” (2005 р.) [7], О. Потопахіної „Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (2008 р.) [6], І. Галатир „Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з соціальними сиротами”, Л. Кальченко „Педагогічні

умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх” (2009 р.) [2], В. Москалюк „Дитячий будинок сімейного типу як одна з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” (2003 р.), В. Виноградова-Бондаренко „Виховання безпритульних дітей в Україні 20-их років ХХ століття”; Л. Куторжевська „Підготовка вихователя сирітського інтернату – основа справжнього професіоналізму у виховній роботі з дітьми-сиротами” [4]; В. Перейми „Діяльність центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді з розвитку соціальної активності дезадаптованих підлітків” (2012 р.); І. Манохіної „Формування у майбутніх соціальних педагогів готовності до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування” (2013 р.) [5]; С. Бадер „Педагогічна підтримка дітей-сиріт дошкільного віку в умовах дитячого будинку” (2013 р.); А. Макаренка „Соціально-педагогічна профілактика девіацій соціального здоров’я учнів загальноосвітньої школи-інтернат” (2013 р.) М. Другова „Організаційно-педагогічна діяльність центрів соціальних служб для сім’ї, дітей і молоді з формування здорового способу життя” (2014 р.).

Предметом дисертаційної праці Т. Галкіної є підготовка соціального педагога до роботи в Центрах допомоги сім’ї і дітям (ЦПСіД) за спеціалізацією „Соціально-педагогічна робота із сім’єю” [1]. Дослідниця обґрунтувала структурно-змістовну характеристику професійної підготовленості соціального педагога до роботи із сім’єю, що визначена як складне інтегративне новоутворення особистості, яка відображає єдність мотиваційно-ціннісної, когнітивної й операційно-діяльнісної сфер фахівця й така, що виявляється в його професійній активності, професійній толерантності. У структурі підготовленості Т. Галкіна виділила аксіологічний, особистісний, гностичний і процесуальний компоненти. У праці теоретично обґрунтовано й апробовано змістовний та організаційно-технологічний компоненти комплексної програми поетапної підготовки соціального педагога до роботи із сім’єю в умовах ВНЗ з урахуванням специфіки його майбутньої діяльності в Центрі допомоги сім’ї та дітям [1].

У дослідженні Л. Куторжевської „Підготовка вихователя сирітського інтернату – основа справжнього професіоналізму у виховній роботі з дітьми-сиротами” [4; с. 35 – 36] наголошено на те, що сучасний рівень професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів потребує пошуку нових, більш ефективних форм і методів навчання та виховання студентів у вищому педагогічному закладі освіти, удосконалення програмного матеріалу, розробки педагогічних технологій та інноваційних методик. Система піклування про дітей-сиріт, як і будь-яке суспільне явище, знаходиться під впливом загальних соціально-економічних процесів: спад виробництва, безробіття, виникнення й поширення злочинних угруповань молоді, криміналізація багатьох сфер життя, інфляція людських ідеалів і взірців. У сучасних умовах зміст життя вихованця інтернатного закладу вимагає запровадження системи виховання, що забезпечує корекцію розвитку особистості, профілактику й подолання відхилень у моральній поведінці дітей [4].

У дисертації І. Манохіної [5] „Формування у майбутніх соціальних педагогів готовності до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування” виявлено сутність ключового поняття дослідження - „готовність майбутніх соціальних педагогів до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування”, яке визначаємо як інтегративну якість особистості, що характеризується позитивним ставленням до професії, усвідомленим прагненням і спрямованістю на організацію соціально-педагогічної роботи; високим рівнем оволодіння психолого-педагогічними та спеціальними знаннями й технологіями роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, сформованістю рефлексії [5]. Фахівець соціально-педагогічної сфери у процесі взаємодії з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, повинен вільно виконувати охоронно-захисну, організаційно-посередницьку, діагностично-прогностичну, організаційно-комунікативну, соціально-педагогічну, соціально-терапевтичну, корекційно-реабілітаційну функції та функцію соціальної допомоги [5]. Виявлено, що соціальний педагог, що працюватиме з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, має володіти комплексом загально-теоретичних і спеціальних знань, високим рівнем психолого-педагогічної компетентності, сукупністю необхідних умінь і навичок, особистісними якостями (комунікативність, емпатійність, толерантність тощо.).

Дослідження Л. Кальченко „Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх” [2] вказують на те, що дитяча бездоглядність і безпритульність, захист прав цієї категорії дітей є злободенною суспільною проблемою, яка актуалізується в останні роки у зв’язку зі складними соціально-економічними трансформаціями.

Дисертація О. Потопахіної „Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” [6] є першим у вітчизняній науці права соціального забезпечення комплексним дослідженням системою соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Метою дисертації є розвиток теорії права соціального забезпечення про соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та внесення теоретично обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення його правового забезпечення. О. Потопахіна зазначила, що „соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є системою гарантованих державою економічних, юридичних, фінансових та організаційних заходів щодо повного державного забезпечення відповідно до державних соціальних стандартів й отримання передбачених законодавством пільг для задоволення їх життєво необхідних потреб і створення умов для нормальної життєдіяльності” [6].

Аналіз сучасного наукового доробку соціально-педагогічного спрямування свідчить про наявність широкого кола досліджень, присвячених висвітленню різноманітних напрямків професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ.

Отже, на основі проведеного аналізу прикладних досліджень у науковому соціально-педагогічному фонді про особливості професійної підготовки соціальних педагогів попри увагу сучасних дослідників до вивчення соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх; готовності до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування; підготовку вихователя сирітського інтернату; специфіку професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з'ясували, що проблема підготовки майбутніх соціальних педагогів в Україні до професійної діяльності у закладах соціального захисту дітей залишається недостатньо розробленою.

Це уможливило, дати власне визначення підготовки майбутніх соціальних педагогів до професійної діяльності у закладах соціального захисту дітей, яку визначаємо як специфічну роботу, побудовану на комплексному підході до розв'язання проблем кожної дитини з урахуванням її інтересів, потреб у контексті соціальних зв'язків і життя в громаді, що гарантує захист її прав та свобод.

Література:

1. Галкина Т. Э. Профессиональная подготовка социального педагога в вузе к работе с семьей : автореф. дис. на соискание научной степени канд. пед. наук: 13.00.08 Теория и методика профессионального образования/ Т. Э. Галкина. – Москва, 2006. – 20 с.
2. Кальченко Л. Педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук: 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / Л. Кальченко. – Луганськ, 2009. — 20 с.
3. Коношенко Н. А. Соціально-педагогічна реабілітація девіантних молодших школярів в умовах реабілітаційних центрів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / Н. А. Коношенко. – Луганськ, 2012. – 20 с.
4. Куторжевська Л. І. Підготовка вихователя сирітського інтернату – основа справжнього професіоналізму у виховній роботі з дітьми-сиротами / Л. І. Куторжевська // Постметодика. – 2000. – №6 (32). – С. 35 – 36
5. Манохіна І. В. Формування у майбутніх соціальних педагогів готовності до роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка” / І. В. Манохіна. – Слов'янськ, 2013. – 20 с.
6. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 “Трудове право; право соціального забезпечення” / О. М. Потопахіна. – Одеса, 2008. – 20 с.
7. Тарасенко В.С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні: дис. ... канд. юридичних наук: 12.00.05 / В. С. Тарасенко. – Одеса, 2005. – 221 с.

Євген Литвиненко, Олена Мерлак
(Харків, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ АБІТУРІЄНТА

Освіта сприяє соціальному і культурному розвитку особистості, виступає у якості розумного способу розподілення людей у суспільстві. Право людини на освіту одне з основних прав людини, закріплене як на міжнародному рівні, так і Конституціями різних країн. Закон України «Про освіту» проголошує «Громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин» [1].

Формування контингенту студентів України можна розглядати з точки зору зовнішнього впливу на самого абітурієнта. Можна виділити такі фактори впливу:

1) соціальні фактори:

- батьківські настанови (батьки можуть допомогти абітурієнту у виборі напряму навчання своїм прикладом або допомогти реалізувати особисті навички майбутнього студента);
- друзів (вибір абітурієнта також базується на обговоренні популярних напрямів навчання та орієнтованість на популярність професії серед молоді, однолітків або друзів старшого віку);
- рекламу (розтиражований ВНЗ та напрями навчання будуть більш затребуваними ніж мало відомі) [2];

2) психологічні фактори:

- якість отримуваних знань у ВНЗ;
- цінність диплому;
- загальна атмосфера серед студентів, психологічний клімат під час навчання;
- рівень знань, з якими абітурієнт вступає до ВНЗ (майже завжди рівень освіченості абітурієнта залежить від його ставлення до отримання якісної освіти);

3) демографічні та географічні фактори. Ці фактори взаємопов'язані. Кількість майбутніх студентів залежить від рівня народжуваності в Україні та регіоні загалом. Також важливим фактором є регіональне

розташування ВНЗ. На рис. 1 можна побачити кількість народжених 1990-1999 рр., що знижується з кожним роком [3]. Тобто кількість абітурієнтів з кожним роком не може бути більшою за кількість народжених;

Рисунок 1 – Кількість народжених в Україні 1990-1999 рр.

4) економічні фактори. До цих факторів можна віднести як економічні кризи так і особисті фінансові проблеми родини абітурієнта, які з причин зберегти своє фінансове становище відкладають вступ до ВНЗ на наступний рік. У 2008 та 2011 році в Україні спостерігалось кризове становище, тому кількість абітурієнтів 2009/10 та 2011/12 рр. знизилася, потім більш менш стан економіки прийшов в норму і кількість студентів знову збільшилась (рис. 2). Але враховуючи складну економічну ситуацію країні на сьогодні цей фактор можна вважати одним з ключових [4];

Рисунок 2 – Кількість прийнятих студентів в Україні з 2007/2008 по 2014/2015 навчальні роки

5) державні фактори. Реформа на базі Закону про середню освіту «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-ти річний термін навчання» [4]. У зв'язку з цією постановою, а потім її відміною відбувся розрив у роках навчання серед абітурієнтів у 2011/12 роках;

6) політичні фактори. У зв'язку з підвищенням роботодавцями вимог до робітників з'являється попит на фахівців з вищою освітою, тому можна побачити зростання бажаних навчатися.

Це перелік загальних зовнішніх факторів, які впливають на формування контингенту студентів.

Якщо батьківські настанови можуть займати лише малій відсоток вибору ВНЗ, то популярність ВНЗ серед однолітків займає найбільш важливе місце. Серед майбутніх абітурієнтів найбільш важливим фактором є престижність ВНЗ.

Підготовку абітурієнта до вступної кампанії можна описати в 5 етапів, які в свою чергу можуть розглядатися як унікальний проект (рис. 3).

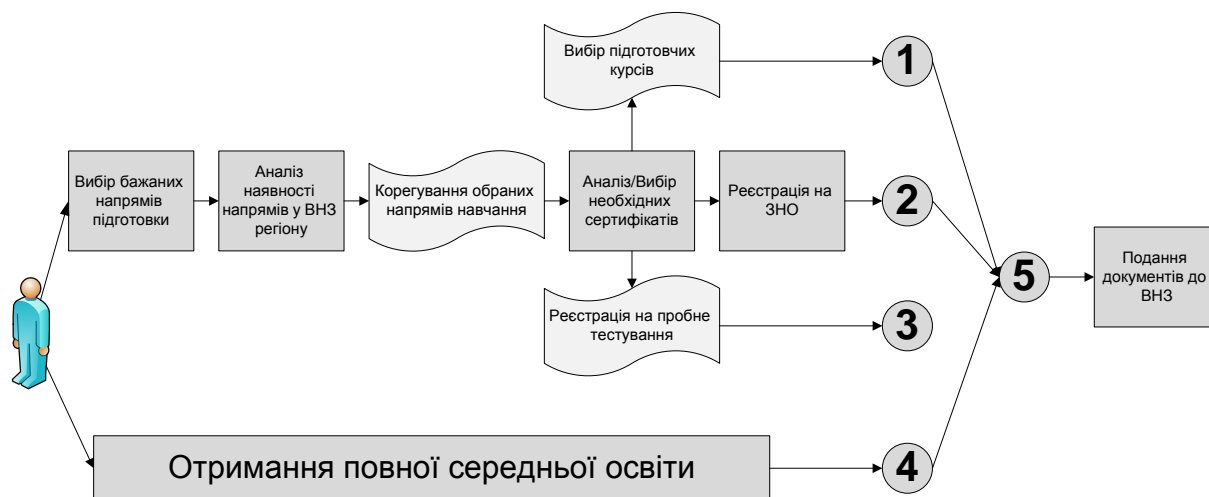

Рисунок 3 – Процес підготовки абітурієнта до вступної кампанії

Ці етапи можна розглядати більш детально з точки зору обов'язкових та необов'язкових (рис. 4).

Знаходячись на початку реалізації поставлених цілей, майбутній абітурієнт починає свій шлях з 2-х етапів одночасно (етапи 2 та 4 на рис. 3). Спочатку необхідно визначити бажані напрями підготовки. Під цією задачею розуміється бажання школяра вивчати певні дисципліни загальноосвітнього напрямку. Часові обмеження цієї задачі залежать в основному від усвідомлення майбутнього абітурієнта в необхідності отримання вищої освіти і визначення з професійним напрямом. Найчастіше цей період припадає на 10-й та 11-й класи у середніх загальноосвітніх закладах. Також цей період можна віднести до 4-го етапу – отримання повної середньої освіти. Цей етап триває майже протягом реалізації задач всіх етапів, окрім 5-го.

Наступною задачею на 2-му етапі є необхідність проведення школярем аналізу наявності бажаних напрямів у ВНЗ регіону. За тривалістю ця задача займає не дуже багато часу. Загалом для визначення наявності напрямів, враховуючи сучасні комунікації, необхідно приблизно тиждень. Потім, як правило, майбутній абітурієнт бажає більш детально ознайомитися з обраними ВНЗ. Під детальним ознайомленням можна вважати:

- ознайомлення з офіційними сайтами ВНЗ;
- відвідання днів відкритих дверей;
- ознайомлення з брошурами обраних напрямів і т.п.

Після виконання цієї задачі відбувається вже більш детальне коригування обраних напрямів навчання. Потім школяреві необхідно проаналізувати та обрати необхідні сертифікати ЗНО. На виконання цих задач 2-го етапу у школяра є час до реєстрації на проходження ЗНО, яке відбувається з січня по березень. З цієї задачі виходять 1 та 3 етапи, які не є обов'язковими, але не менш важливими у підготовці до вступу (рис. 3).

До 1-го етапу можна віднести такі задачі (рис. 4):

- запис на підготовчі курси;
- проходження навчання;
- отримання додаткових балів.

Під цією задачею розуміється, що школяр для отримання додаткових балів для зарахування проходить підготовчі курси на базі університету, до якого бажає подати документи. Ці задачі тривають, як правило, з жовтня по травень [4].

Рисунок 4 – Задачі процесу підготовки абітурієнта

На 3-му етапі школяр може перевірити свою готовність до ЗНО. Для цього він реєструється на пробне тестування. Як правило, для проходження пробного тестування необхідно внести додаткову оплату. Після проходження пробного тесту майбутній абітурієнт оцінює свої результати та у разі потреби додатково готується з обраних предметів, для отримання кращого результату сертифікатів ЗНО. Часові рамки цих задач, як правило, припадають на березень місяць, тим самим залишаючи 2 місяці до складання ЗНО та підготовку до нього.

У травні місяці завершується етап 4. Школяр отримує документ про повну загальну середню освіту (атестат).

Після виконання представлених вище задач школяр знову опиняється на другому етапі, де виконуються задачі направлені на остаточне обрання напрямку навчання. На виконання цих задач є місяць. За цей час абітурієнт пройде ЗНО, отримає результати з обраних предметів, проаналізує їх і знову відкоригує обрані напрями навчання у ВНЗ.

Таким чином, етапи 1, 2 та 4 звелися до останнього і завершального 5-го етапу – подачі документів до ВНЗ (рис. 4).

Рисунок 5 – Інформаційні зв'язки школяра/абітурієнта

Управління інформаційними зв'язками проекту підготовки абітурієнта цілком покладається на самого абітурієнта та його батьків. Шлях від школяра до абітурієнта складається із обміну інформацією між школярем та зовнішніми структурами (рис. 5).

Школяр знаходиться в центрі цих зв'язків, де відбувається збір необхідних документів для вступу до ВНЗ. Для отримання атестату майбутній абітурієнт навчається в школах, колегіумах, ліцеях, гімназіях. Це перші кроки, потім для отримання додаткових балів від ВНЗ, в якому бажає навчатися школяр, може пройти додаткову довузівську підготовку. І для отримання не менш важливого сертифікату ЗНО необхідно зареєструватися, пройти всі обрані тестування і отримати сертифікат від УЦОЯО. Після цього школяр вже стає абітурієнтом, який подає документи до ВНЗ. Але якщо необхідно, абітурієнт складає додаткові екзамени. Потім дані про абітурієнта з'являються у рейтинговому списку. Відбувається оцінка рейтингу абітурієнтом і подача оригіналів до обраного ВНЗ. Далі вже відбувається зарахування та за необхідністю оплата контракту.

Література:

1. Сайт Державної служби статистики [електронний ресурс] – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Тепляк Н.М. Кількісний аналіз ризиків у рекламному бізнесі / Тепляк Н.М., Солодовник Г.В // Автоматизированные системы управления и приборы автоматики. – Харьков: ХНУРЭ. – 2013. – № 165. – С. 87-91.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2000 р. №1717.
4. Наказ «Про внесення змін до Умов прийому до вищих навчальних закладів України в 2015 році» МОН України від 15.10.2014 № 1172.

Ганна Лівик
(Бердянськ, Україна)

СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

Ефективність навчання в сучасній школі залежить від уміння вчителя обрати метод чи прийом навчання у конкретних умовах для кожного уроку. Слово "метод" походить від грецького слова *methodos* – шлях до мети, спосіб пізнання явищ природи і суспільства. Існує дві ознаки методу взагалі: 1) бути відображенням цілеспрямованої діяльності; 2) бути відображенням відрегульованої за певним принципом діяльності, яка являє собою систему прийомів або способів. Зазначене дозволяє розглядати методи як певні способи цілеспрямованої діяльності під час навчання.

Методи навчання поділяють на загальні та спеціальні. Під загальними у сучасній педагогіці прийнято розуміти методи, що застосовуються у школі при вивченні різних навчальних предметів. Спеціальними вважають такі, що застосовуються при вивченні окремих дисциплін.

Загальні та спеціальні методи тісно пов'язані і доповнюють один одного. Ось чому не можна відривати проблем загальних методів навчання від проблем спеціальних методів, як і проблем загальної дидактики від проблем окремих методик. Виділяють протилежні і водночас взаємозалежні сторони в методах навчання – явище і сутність, зовнішнє і внутрішнє, форму і зміст. Зовнішню сторону методів навчання характеризують різні способи їх прояву у навчальній діяльності вчителя і учнів, за якими можна безпосередньо спостерігати. Це показує, як саме формуються в учнів знання, навички й уміння. Ця сторона методу може бути описана різними аспектами:

1. Словесна форма представлення навчальної інформації вчителем і усна форма відтворення знань учнями.
2. Зорова форма подання навчальної інформації за допомогою використання наочних посібників.
3. Різноманітні практичні роботи учнів під керівництвом або за завданнями вчителя як форма обміну інформацією між тими, хто вчить, і тими, хто вчиться.
4. Різні зовнішні прийоми, що їх використовує вчитель для підвищення ефективності навчання учнів (педагогічна техніка, культура мовлення, педагогічний такт тощо) [1, с. 18–21].

Методи навчання – це способи цілеспрямованої двосторонньої взаємодії вчителя і учнів, спрямованої на розв'язання навчально-виховних завдань. Метод реалізується через сукупність прийомів. Прийомом називають структурний компонент методу. Одні й ті самі прийоми можуть бути складовими різних методів.

Метод навчання є поняттям багатомірним та багатозначним, тому може розглядатися на основі виділення цілого ряду ознак для його характеристики. В зв'язку з цим виникає потреба певної систематизації та впорядкування методів навчання, тобто їх класифікації – розподілу на певні групи за певними ознаками. Одне з найважливіших завдань класифікації – виступати засобом систематизації науково-теоретичного знання про методи навчання. Незалежно від ознаки, за якою проведена класифікація, кожен метод зберігає свої істотні зовнішні характеристики в різних умовах навчання [3, с. 45–48].

У сучасній педагогіці не існує єдиного підходу до класифікації і групувань методів навчання. Наведемо деякі з існуючих підходів:

1. за джерелом знань – словесні, наочні, практичні;
2. за основною дидактичною метою – методи набуття нових знань, формування вмінь і навичок, закріплення, застосування, перевірки;

Наочні методи навчання виконують функцію методів, тоді коли учні у процесі розгляду, спостереження, сприйняття предметів, об'єктів чи процесів за допомогою сенсорних систем отримують певну інформацію про них, осмислюють шляхом порівняння і знаходження загальних та відмінних ознак, і на цій основі формують певні знання, а потім і компетентності.

Наочні методи характеризують тим, що у процесі їхнього застосування використовують наочні засоби з метою отримання нових знань.

Джерелом знань при застосуванні наочних методів служить система динамічних та статичних засобів, які супроводжують певним текстом, поясненням чи інструкцією.

Наочні методи навчання на уроках природознавства широко використовують учителі початкових класів. До них відносять: демонстрацію, ілюстрацію та спостереження.

Демонстрація – це метод навчання, який включає показ предметів, приладів, технічних пристроїв і процесів у природі та динаміці.

Ілюстрація – це метод навчання, за допомогою якого предмети та процеси розкриваються через їхнє символічне зображення (малюнки, схеми, графіки, стінні карти, репродукції, кодоплівки, листівки, діафільми, світлини). Ілюстрацію застосовують під час показу матеріалів у статичному вигляді.

Показ наочних засобів сприяє закріпленню зоровими образами словесної інформації, створенню правильних образних уявлень про предмети та явища навколишньої дійсності у свідомості дитини. Для сприйняття предметів і явищ природи, які потребують тривалого спостереження або недоступні для безпосереднього їхнього розгляду, учитель використовує графічні засоби. Усі методи цієї групи тісно пов'язані. Їхнє використання залежить від дидактичних цілей уроку, його матеріального забезпечення, вікових та психічних особливостей молодших школярів.

Засоби наочності дуже різноманітні їх застосовують на уроках природознавства з різноманітними дидактичними цілями.

Під час проведення уроку наочним методом навчальним засобам відводиться провідна роль. Саме досліди, живі об'єкти, ТЗН, ілюстрації стають основним джерелом знань для учнів. Основною метою застосування наочних методів є збудження, розвиток та стимулювання пізнавальних інтересів молодших школярів.

У процесі використання наочних методів учні отримують знання, спостерігаючи за демонстрацією учителем предметів, речовин, процесів, явищ та засобів [2, с. 78–80].

Ю. Бабанський, беручи до уваги розроблені класифікації, виділяє три основні групи методів:

I. Методи організації навчально-пізнавальних діяльності; словесні, наочні, практичні.

II. Методи стимулювання і мотивації: методи стимулювання і мотивації інтересу до навчання (гра, диспут, зацікавленість) і методи стимулювання і мотивації обов'язку і відповідальності (вимоги, переконання, заохочення, покарання).

III. Методи контролю і самоконтролю) у навчанні: усний, письмовий, лабораторний, програмований, машинний.

Освітня функція методів навчання полягає в тому, щоб оптимально сприяти набуванню учнями наукових знань, умінь, навичок, формуванні на цій основі наукового світогляду.

Розвиваюча функція методів навчання полягає в розвитку психічних процесів і станів особистості.

Спонукальна (мотиваційна) функція методів навчання полягає в стимулюванні інтересу учнів до навчання, позитивних мотивів навчання.

Організуюча функція методів навчання полягає в тому що методи зв'язують в єдину систему мету, зміст та організацію навчального процесу.

1. Відповідність методів до специфіки навчального предмета, змісту.

У рамках теми уроку всі методи навчання можуть бути застосовані у різному сполученні залежно від дидактичної мети уроку і запланованого змісту освіти.

2. Особливості учнів даної конкретної групи, а також окремих учнів класу.

3. Специфіку рис особистості, широту кругозору вчителя, його здібностей.

4. Матеріально-технічну базу школи.

Таким чином, учитель повинен бути ознайомлений з багатьма методами і прийомами навчання, знати їх позитивні боки і недоліки. Застосовувати ж варто ті, які дадуть найбільший ефект у конкретній обстановці, що складається [4, с. 91–95].

Отже, слід підкреслити, що при проведенні уроків природознавства у початковій школі не можливо використовувати той чи інший метод окремо. Вони використовуються тільки комплексно. Наприклад, на уроці засвоєння нових знань з природознавства доцільно використовувати бесіду та розповідь у поєднанні із демонстрацією або ілюстрацією, оскільки молодші школярі не можуть ефективно засвоювати інформацію без унаочнення. Урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок потребує використання методу у вправ, тестів, контрольної, самостійної роботи.

Література:

1. Дьяченко В. К. Организационная структура учебного процесса и его развитие / Виталий Кузьмич Дьяченко. – М. : Академия, 1989. – 352 с.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості / Григорій Силович Костюк. – К. : Каравела, 1981. – 312 с.

3. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Академия, 1981. – 418 с.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / Олександра Яківна Савченко. – К. : Генеза, 2012. – 415 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Крамаренко А. М.

**Светлана Максимова
(Рогачев, Республика Беларусь)**

ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ ДЕТЕЙ ИЗ ПРИЕМНЫХ СЕМЕЙ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ

Изучением формирования готовности детей из приемных семей к самостоятельной жизни занимались Е.А. Алтынцева, Н.А.Залыгина, А.П. Лаврович, А.М. Прихожан и др. Исследователи отмечают, что основные трудности и проблемы, с которыми сталкиваются приемные родители при воспитании приемного ребенка, связаны чаще всего с очень низким уровнем физического и психического здоровья детей. Среди часто встречающихся заболеваний называют нервно-психические, болезни органов дыхания и пищеварения. Многие дети, которые приходят в приемные семьи, имеют серьезные отклонения психического развития. Отставание их в физическом и интеллектуальном развитии нередко осложняется нарушениями в эмоционально-волевой сфере и поведении. Одним из факторов, влияющих на возникновение психологических проблем у детей, является материнская депривация, ведущая к утрате ребенком базового доверия к миру, появлению неуверенности в себе, низкой самооценки.

Существуют также проблемы адаптации к изменяющимся условиям жизни ребенка. Многие дети попадают в приёмную семью в подростковом возрасте, когда упущены наиболее благоприятные периоды формирования основных навыков, морально-этических и поведенческих норм, закрепились вредные привычки и искажённые представления. Подростки, попадая в новую жизненную ситуацию и воспринимая её как психотравмирующую, могут испытывать эмоциональный дискомфорт, коммуникативные трудности, проблемы с учёбой. В силу своего возраста многие воспитанники не могут ещё рассчитывать на себя, они рассчитывают на общество, государство и других попечителей. В результате у воспитанников формируются боязнь внешнего мира, недоверие к нему. В последующем, если ребенок оказался в семейном окружении, он восполнит этот дефицит, насколько ему позволит время, и конкретное социально-воспитательное пространство [1].

Другая актуальная проблема проявляется в ситуации, когда дети испытывают трудности при выходе из семьи: не могут отсоединиться эмоционально и фактически не хотят покидать семью. Появились в практике и такие случаи, когда дети-выпускники как бы «теряют» приобретенные в приемной семье полезные навыки и, живя самостоятельно, сводят к минимуму даже навыки самообслуживания. Им не хватает бытовых умений, социальных и психологических навыков общения. Многие из них попадают в криминальные ситуации. Некоторые выпускники испытывают трудности с устройством на работу, многие из них не умеют отстаивать свои законные права. Также имеется жилищная проблема: получение, покупка, размен жилья, а также материальные трудности в вопросах питания, одежды, коммунальных платежей. Чаще всего выпускник из приемной семьи, находится в состоянии психологического стресса. Объясняется это тем, что в приемной семье позиция ребенка-сироты носила в значительной мере «объектный» характер, о нем заботились, его обеспечивали всем необходимым. При выходе из семьи характер позиции ребенка нормативно становится «субъектным», ему фактически предстоит самостоятельно выстроить и организовать свое жизненное пространство.

Анализ исследований показывает, что успешность подготовки ребенка к самостоятельной жизни определяется рядом факторов, важнейшими из которых являются: социальное окружение ребенка, наличие референтного лица, личные качества несовершенно, сформированность у воспитанника определенных знаний, умений и навыков, необходимых для дальнейшей самостоятельной жизни в обществе, поддержка связей ребенка с кровными родственниками и замещающими родителями.

А.Ф. Шадура [2] основными направлениями формирования готовности выпускников из приемных семей к самостоятельной жизни считает: развитие индивидуальности и становление идентичности, выработку индивидуальной жизненной стратегии; овладение структурой деятельности и профориентационную подготовку, формирование навыков постановки целей, выбора средств для их достижения, планирования, оценки результатов; формирование представлений о будущей профессии, оказание помощи в профессиональном самоопределении, формирование устойчивых интересов к труду; воспитание трудолюбия и развитие работоспособности. Показателями успешности их реализации являются: сформированность у воспитанников способности к самостоятельному принятию решений, овладение ими структурой деятельности для реализации принятого решения, развитость чувства ответственности за свои действия.

По мнению Е.Н. Алтынцевой и А.П. Лаврович [1], готовность к самостоятельной жизни включает в себя социально-психологическую готовность ребенка, социальную, физиологическую и профессиональную готовность. Социально-психологическая готовность – это совокупность социально-

психологічних особливостей, якостей випускника, забезпечуючих його успішний перехід к самостійному образу життя. Соціальна готовність – сформованість навичок міжособистісного спілкування, колективної діяльності, соціально-бутивої орієнтації, організації самостійної життя і діяльності, готовність к прийняттю нової соціальної позиції, к прийняттю соціальних норм і правил поведінки в суспільстві. Функціональна готовність – це фізіологічна готовність організму, стан психічних функцій (дееспособність), формування індивідуального стилю здорового образу життя, розвиток фізичних якостей, забезпечуючих успішну адаптацію к різним видам діяльності. Професійна готовність – готовність брати участь в професійній діяльності, наявність професійної підготовки по певній спеціальності, то єсть здатність суб'єкта результативно виконувати свої професійні функції.

А.В. Мудрик, Г.В. Семья, Л.М. Шипицина і др. виділяють наступні напрями підготовки дітей-сиріт к самостійній життя: формування адекватного відношення дитини к самому собі, суспільству і своєму місцу в ньому, виховання ціннісних установок, виробка навичок впевненого поведінки в різних умовах середовища і при розв'язанні особистих завдань в різних життєво важливих ситуаціях, розвиток позиції успішності в самоствереженні, виробка здатностей отстаювання своїх прав і інтересів на різних рівнях, накоплення соціального досвіду самореалізації.

Л.М. Шипицина [3] при підготовці дитини к самостійній життя робить акцент на формування у дітей життєво необхідних навичок, які дає сім'я (санітарно-гігієнічних, господарсько-бутивих, дорослий дає дитині зразок дії, підтримує і співчуває в складних ситуаціях, створює умови для успіху).

Зусилля дорослих повинні бути спрямовані на відтворення у дитини почуття власної цінності і гідності, яке було зруйновано в його попередній життя; задоволення потреб дитини в персоналізованій любові. Ще одним з важливих напрямів підготовки цих дітей к самостійній життя є налагодження здорових відносин з біологічними родичами. Особливо актуально на цьому фоні отримує, надання дітям інформаційних і посередницьких послуг. Роботу по підготовці дітей з приймних сімей к самостійній життя необхідно починати після адаптації дитини в сім'ю.

Таким чином, зусилля педагогів і приймних батьків повинні бути спрямовані на розширення соціальних моделей поведінки дітей через різні форми роботи. На основі аналізу нормативно-правових документів по роботі з приймними дітьми виявлено, що головною особливістю соціально-педагогічної діяльності в роботі з даною категорією дітей є реабілітаційний характер. В зв'язі з цим повинна бути організована спеціальна діяльність, спрямована на вдосконалення ресурсів їх саморозвитку, а також на розвиток певних здатностей, які могли б компенсувати наявні у них недоліки, викликані втратою сім'ї, і сприяти подоланню труднощів адаптації в суспільстві. Необхідно підвищувати самооцінку вихованців, як за рахунок ситуацій успіху, так і з допомогою «позитивних соціальних ярлычков», привертати випускників з приймних сімей і включати дітей в нові групи ровесників з метою опрацювання етапів адаптації, поєднувати індивідуальні і групові заняття, моделювати реальні соціальні ситуації, реалізація яких може здійснюватися не тільки на заняттях, але і в повсякденній життя.

Робота педагога соціального в закладах освіти організується в відповідності з ст. 96 Кодексу РБ об освіті і постановленням Міністерства освіти РБ від 26 липня 2011 г. №116 «Об утвердженні Положення о соціально-педагогічній і психологічній службі закладу освіти», а також Декретом Президента РБ від 24 листопада 2006 року № 18 «О дополнительных мерах по государственной защите детей в неблагополучных семьях», Положенням о приемной семье. Основними напрями діяльності соціального педагога в закладах освіти з даною категорією дітей є: діагностика, вивчення умов проживання і виховання дитини в приймній сім'ї, процес його адаптації, розвиток, захист його прав і підготовка дитини к самостійній життя, профілактика, виявлення і вивчення проблем соціалізації і розвитку дитини, участь в проведенні моніторингу стану дітей-сиріт в приймних сім'ях і др.

Профілактика і просвіта передбачають проведення заходів по усунуванню, попередженню причин, умов і факторів, які викликають те або інші відхилення в розвитку дітей, формуванню установок на здоровий образ життя, збереженню і зміцненню здоров'я учасників навчально-виховного процесу.

Методична робота передбачає вивчення і обобщення досвіду соціально-педагогічної роботи з даною категорією дітей, участь в роботі методичних об'єднань, семінарів, конференцій; розробку методичних матеріалів по питанням розвитку, виховання, навчання і соціалізації навчаних, вихованців, по проблемам сім'ї, захисту дитинства; накоплення і розробка методичних матеріалів і др.

Консультативна допомога надається по питанням розвитку, виховання, навчання, професійного становлення і соціалізації навчаних: по захисті прав і законних інтересів дітей, підготовці вихованців к професійній діяльності і сімейній життя; по вибору майбутньої професії, по питанням підтримки зв'язків вихованця з родичами, по питанням самоопределення, працевлаштування, забезпечення житлом, засобами і др.

Коррекційно-розвиваюча робота направлена на розробку і реалізацію індивідуальних корекційних і реабілітаційних програм. В процесі розробки і реалізації комплексних програм соціально-педагогічної допомоги, корекції, реабілітації і розвитку педагог соціальний оказує соціально-педагогічну корекційну допомогу дітям.

Согласно Положению о приемной семье [4], педагог соціальний здійснює систематичний контроль положення дітей-сирот і дітей, оставшихся без попечення родителів в прийомних сім'ях; вивчає умови їх проживання в сім'ї, проводиться моніторинг положення дітей в прийомних сім'ях, разом з прийомними родителями, складає плани розвитку прийомних сімей, проводить тренінги по підготовці дітей з прийомних сімей к самостійній життю, содействує в підтримці зв'язей прийомної сім'ї з кровними родичами вихованців і содействує поверненню несповнолітніх в їх сім'ї і т.д. Основні зусилля педагога соціального повинні бути направлені на забезпечення успішної соціалізації дітей, збереження і зміцнення їх здоров'я, запобігання відхиленням в розвитку і поведінці, створення сприятливого клімату в закладі освіти і оточенні. Головне в роботі педагога соціального вчасно допомогти дитині, виявити проблему і скоректувати дії всіх учасників освітнього процесу. Правильно організована робота соціального педагога передбачає орієнтацію на особистість, індивідуальність, на формування і розвиток морального свідомості, морального поведіння, надання дітям комплексної соціальної допомоги в розв'язанні особистих проблем і, найголовніше, в усвідомленні себе суб'єктом власного життя. Особливості соціально-педагогічної діяльності визначаються типом закладу, віковою категорією дітей, їх медичними, соціальними і психологічними проблемами.

Таким чином, формування готовності вихованців прийомних сімей к самостійній життю включає роботу по формуванню соціально-психологічної, соціальної, фізіологічної і професійної готовності. К основним напрямкам діяльності педагога соціального в закладах освіти з даною категорією дітей належать: діагностика, профілактика, просвіщення, методична робота, консультування, корекційно-розвиваюча робота, робота по захисті прав і законних інтересів дітей.

Література:

1. Алтынцева Е.Н. Мой жизненный путь / Е.Н. Алтынцева, А.П. Лаврович. – Минск, «В.И.З.А.ГРУПП», 2009. – 215 с.
2. Шадур А.Ф. Тренинг жизненных навыков для подростков с трудностями социальной адаптации / А.Ф. Шадур. – СПб.: Речь, 2005. – 176 с.
3. Шипицына Л.М. Психология детей-сирот: учеб. пособие / Л.М. Шипицына. – СПб.: Изд-во С-Петербур. ун-та, 2005. – С. 628.
4. Положение о приемной семье: постановление Совета Министров РБ от 28.10.1999 №1678: в ред. постановления Совета Министров Респ. Беларусь от 17.07.2012 г., № 659 [Электронный ресурс] // Консультант Плюс: Беларусь. Технология Проф. М.: 2013. – Режим доступа: www.dtrono.guo.by – Дата обращения: 10.12.2015.

Научный руководитель:

кандидат психологических наук, доцент Гапанович-Кайдалова Е.В.

**Нодира Мисирова, А.С. Эшмуродова
(Гулистан, Узбекистан)**

OILADA SOG'LOM BOLA TARBIYASIDA OTA-ONANING ROLI

Oilada ota-onalar namunasi bolalar uchun hayot darsi hisoblanadi. Otaning onaga, ona mehnatiga, jamiyatga, jamiyat a'zolariga bo'lgan munosabati bola qalbiga yaxshilik yoki yomonlik, ma'qul va noma'qul ishlar haqidagi dastlabki tushunchalarini vujudga keltiradi.

Oila muhiti- bu qandaydir tarbiya vositasi emas, balki ota-onalarning va katta yoshdagi kishilarning har taraflama olib boradigan tarbiyaviy ish natijalari, oila a'zolarining o'zaro yuksak ahloqiy munosabatlarning yig'indisi va nihoyat, kattalarning bolalarga ijoboy ta'sir ko'rsatish namunasi natijasidir.

Ota-onalar bolalar bilan noto'g'ri munosabatda bo'lmaydigan, bir-birlarini tushunadigan, hurmat qiladigan, bolalarning to'g'ri tarbiyalanishini doimo nazorat qiladigan hamda bolalariga shaxsiy namuna bo'la oladigan oilalarda tashkil topadi. Bolalarga ota-onalarning hatti- harakatlarigina emas, balki gapirayotgan gaplari, o'zaro savol-javoblari, uyga kelgan kishilar va qo'shnilar bilan bo'ladigan muomalasi ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Oilada totuvlik, o'zaro hurmat mehr-muhabbat kelishuvchilik kabilar ota-onalar obro'sini oshiradi, ota-onalar bilan bolalar o'rtasida ruhiy muhitni yaxshiligiga va ularning kamolotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oiladagi totuvlik o'zaro hurmat, mehr-muhabbat, kelishuvchilik kabilar ota-onalar obro'sini oshiradi, ota-onalar bilan bolalar o'rtasida ruhiy muhitni yaxshiligiga va ularning kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bolalar bilan munosabatda bosiqlik xulosa chiqarishda shoshmaslik, rag'batlantirish va jazolashda o'ylab ish tutish, ota-onalar obro'sida

muhim ahamiyatga ega. To'g'ri bolalarni ba'zan jazolash kerak, lekin bunda ularga ahloq, odob mezonlari haqida tushuncha berish va ularni so'zsiz bajarish lozimligi ota-onalar talab qilsagina, ota-onaning obro'si bo'ladi. Ba'zi ota-onalar o'z bolalaridan talab qila olmaydi, natijada kerakli natijaga erisha olmaydi.

Maqsadga muvofiq o'zaro munosabatlar va ota-onalarning bolalari bilan ma'naviy yaqinligi bolalarning ichki dunyosini sezish, qiziqish va intilishlarini oldindan bilishi, g'amho'rlik qilishi

Ba'zi oilalarda ota-onalarning bolalar tarbiyasidagi bosiqiligi, vazminligi ularga bo'lgan hurmati, diqqat-etibori kam bo'ladi, natijada ota onalar bilan bolalar munosabatlarida ko'ngilsiz voqealar sodir bo'ladi. Agar oilada ota onalar bilan bolalar o'rtasida o'zaro muloqot uchun qulay sharoit yaratilsa ota onalar obro'si bo'lsa, tarbiya uslublaridan o'rinni foydalana olsa bunday oilada bolalar to'g'ri tarbiyalanadi va o'z fikr mulohazalarini ro'y – rost aytishdan qo'rqmaydilar.

Oilada ota- onalarning bolalar oldida obro' qozonishi juda murakkab masaladir. Oilada ota- onalar bunig uchun o'zlari to'g'ri halaol va adolatli bo'lishi shart. Ota – onalar o'zlarinig hatti harakatlai bildirayotgan fikri muomilasi hotto o'ziga mos ijobiy odatlari bilan bolalarni ishontira olishi ular obro'sinig oshishida asosiy ro'l o'ynaydi. Ota – onalar bolalarining o'qishi, ishi, hulq atvori yoki ba'zi yutuqlari uchun nimadir vada qilsalar uni bajarishi kerak. Agar vadani bajarish imkoniyati bo'lmasa uning sabablarini bolaga dalillar asosida isbotlab bersalargina o'z obro'sini saqlab qolishi mumkin. Eng avvalo bo'lar bo'lmasga vada bermaslik maqul .

Oialda ota onalar obro'si bo'lishi uchun ota- onalar hamma bolalarini teng ko'rishi lozim. Yana ota- onalar oilada kichik yoki nochor bolalarini katta bolalar tan jazosidan himoya qilishi va ma'naviy jihatdan ularni quvvarlashlari maqsadga muvofiq.

Yuqorida takidlanganidek, hayotda ko'plab namunali va ibratli ota- onalar mavjud. Agar ota – onalar holol mehnat bilan mashg'ul bo'lsalar, bola ularni hurmatlashga majburdir. Ba'zan esa ishida juda yaxshi mutaxasis bo'lgan ota- onalar bolalariga namuna bo'la olmaydi. Natijada ular bilmagan holda shunday oilalarda ishyoqmas, kocha bezori erkatoylar yetishadi. Nazarimizda bolalari bilan do'st ularga diqqat e'tibor bilan qaraydigan qayg'ulariga hamdard, hursanchiliklariga sherik bo'luvchi bolalarga ma'naviy ko'maklashuvchi ota – onalargina haqiqiy ma'noda namuna bo'la oladi.

Bizningcha ota – onalar o'zlarida quydagi sifatlar bilan o'z farzantlariga namuna bo'lishlari lozim:

1. Ota- onalarning axloqiy jixatdan shaxsan namuna bo'lishlari.
2. Oz'lariga topshirilgan ishni masuliyat bilan bajarishlari
3. Bolalar tarbiyasidagi masuliyat va burchini his qilishlariga va bajarishlariga
4. Mexnatda shaxsan namuna ko'satishlari
5. Barcha farzandlarini teng ko'rishi
6. Farzantlarinig karakter hususiyatlarini yaxshi bilishi
7. Bolalarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning turli hil metod, usul va vositalarini yaxshi bilishi hamda ulardan oqilona foydalana olishi
8. O'z obo'sini oilada doimo saqlashi
9. Farzantlarni doimo mexnat topshiriqlari bilan bant qilishlari va talabchanliklari
10. Oilada ho'jaliklarini mohirilib bilan boshqara olishlari
11. Oila tarbiyasini ijtimoiy tarbiya bilan bog'lab olib borishi
12. Ota va ona talablarida birlikning bo'lishi
13. Ota onalarning oilani iqtisodiy taminlashi va ..

Oila tarbiyaning asosi maqomi va poydevoridir. Bolaning kim bo'lib yetishishi asosan oiladagi muhitdga- tarbiyaviy ta'sirga bog'liq. Oila tarbiyasining samarasi bevosita oilada ota onalar obo'si va shaxsan namuna ko'rsatishlariga bog'liq Yusuf Hos Hojib " Qutadg'u – bilik " asarida oilviy tarbiya bolalarning axlaqiy qiyofasini shakllantirishda eng asosiy narsaligini alohida ta'kidlaydi. " M oboda bolalarning hulq atvori yomon bo'lsa bunda gap bolada emas ota ayibdor" deydi. Bu fikrdan har bir oilada ota – onalar o'z farzandlariga doimo barcha soxalarda namuna bo'lishlari shart degan g'oyani uqish mumkin. Haqiqtdan ham oila tarbiyasida otra onalar obo'si va namunasi bolalarni to'g'ri tarbiyalashning manbai hisoblanadi.

Alisher Navoiy "Mahbub ul- qulub" asarida ayolning oila turmushidagi hissasiga va shaxsiy namunasiga quydagicha to'xtaladi: "Yaxshi hotin oilaning davlati va baxti. Uyning ozodaligi undan uy egasinig hotirjam va osoishtaligi undan. Husunli bo'lsa ko'ngil yozig'li, hushmomila bolsa jon ozig'idir. Oqila bo'lsa ro'zg'orda tartib intizom bo'ladi, asbob anjomlar pokiza va saramjon turadi.

Yuqorida bildirilgan fikirlardan malimki, ayol oila turmushida erning haqiqiy sodiq yo'ldoshi, bola tarbiyasida yaxshi va yomon sifatlarning tarbiyaviy ta'sir beqiyosligi o'ziga hos tarzda ifodalangan. Xulosa qilib aytgand ota- onalar farzandlariga yaxshi hulqlari bilan namuna ibrat bo'lishlari tarbiya samaradorligini taminlaydi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi- xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir.- Toshkent, O'zbekiston, 2000.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq.- Toshkent, O'qituvchi, 1992.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ

Перш ніж говорити про методичні основи змісту навчання варто розглянути поняття методології науки.

Методологія науки (відгрец. Methodos – принципи, форми: методи наукового пізнання) – вчення про принципи та методи, які використовуються в науці для дослідження того чи іншого об'єкту та предмету наукового вивчення.

З появою в Україні акмеологічних шкіл виникає необхідність у формуванні нового типу педагога, який покликаний бути фахівцем з розвитку дитини засобами предметного навчання, корекційно – розвиваючих технологій та технологій розвитку обдарованості й творчості. Він повинен знати і вміло використовувати акмеологічні закономірності досягнення вершин не лише у розвитку підростаючої людини з позицій цілісності її внутрішнього світу, а й акмеологічні технології саморозвитку на шляху професійного самовдосконалення [1, с. 1–4].

Форми методичної роботи: індивідуальні, групові, колективні. До індивідуальних форм належать: самоосвіта, індивідуальні консультації, наставництво, творчий звіт, участь у змаганнях "Учитель року".

У процесі самоосвіти виділяють такі ступені послідовних вихідних витків спіралі процесу самоосвіти:

1) елементарна (низька), безсистемна, спонтанна самоосвіта, зумовлена переважно впливом зовнішніх чинників (наприклад, учителю доручено підготувати виступ на засідання метод об'єднання). Їй властиві періодичний характер і недостатньо усвідомлена особистістю потреба в розвитку власних творчих здібностей;

2) допустима (середня) самоосвіта, що базується на осмисленні особистістю багатогранної педагогічної технології, врахуванні внутрішніх резервів, усвідомленні тактичної мети діяльності, самоаналіз і її результатів та виявленні прагнення вдосконалювати свою професійну майстерність;

3) оптимальна (висока) самоосвіта, систематична, цілеспрямована, зумовлена набуттям суб'єктом професійних знань на методологічному, теоретичному та технологічному рівнях, а також здатністю синтезувати їх у процесі досягнення стратегічної професійної мети та власного самоствердження;

4) ідеальна (найвища) самоосвіта, що стала для вчителя постійною, життєво необхідною потребою і характеризується самопізнанням, самореалізацією, самопрогнозуванням пошукової педагогічної роботи, у результаті чого формується певна професійна позиція і виробляється індивідуальний стиль професійної діяльності (Г.С.Данилова) [2, с. 114–115].

Загальні засади педагогіки

1. Філософська методологія, що виражає світоглядну інтерпретацію результатів наукової діяльності, форм і методів наукового мислення у відображенні картини світу.
2. Опора на загально наукові принципи, форми, підходи до відображення дійсності (системний підхід, моделювання, статистична картина світу).
3. Конкретна наукова методологія (сукупність методів, форм, принципів дослідження в конкретній науці).
4. Дисциплінарна методологія, що стосується частини науки (дидактика).
5. Методологія між дисциплінарних досліджень.

Розглядаючи перший рівень методології (філософський), українська національна педагогіка передусім спирається на праці українських філософів К. Ставровецького, Г. Сковороди, С. Гогоцького, П. Юркевича, В. Лосевича, Д. Чижевського, О. Потрібні, філософські ідеї Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка та ін. Певну цінність мають ідеї української народної філософії: нескінченність світу, вічна змінюваність життя, людина – центр світобудови; природа, як матір – її треба любити; земля – наша годувальниця; хліб – усьому голова; свобода – найбільша цінність для людини; кожна людина має жити по праці та ін. Українська народна філософія утверджує культ людини і природи [3, с. 414–415].

Компонентами методологічних рівнів є: загальні закони логіки; методи дослідження; вчення класиків педагогіки.

Зазначені рівні методології утворюють систему, в межах якої наявна певна супідрядність, при чому філософський рівень є змістовою основою будь-якого методологічного знання, визначаючи світоглядні підходи до процесу пізнання й перетворення дійсності.

Змістова спрямованість методичної роботи визначається такими основними напрямками:

1. Зміцнення методологічних основ професійної діяльності педагога за рахунок:

а) вивчення важливих положень філософії сучасної освіти, що передбачає освоєння: філософських підвалин педагогіки гармонійної цілісності; філософії нестабільності лауреата Нобелівської премії І. Пригожина; філософських основ діалогової взаємодії основних суб'єктів освіти (школа діалогу культур); системи філософських принципів субстанціональної єдності та діалогової згоди як мінімальної базової основи сучасної освіти; сучасних філософсько-методологічних засад вирішення проблем співвідношення традиційно – інформаційної та інноваційно – творчої функції освіти, формування всебічно розвинутої людини сучасної епохи, розвитку її духовності;

б) ознайомлення з досягнення макмеологічної та суміжних із нею наук для розкриття внутрішніх резервних комплексів особистості як вихованця, так і самого вчителя з метою найповнішої самоактуалізації та досягнення на цій основі вершинних здобутків у руслі автентичної спрямованості обох.

2. Ознайомлення з новітніми освітніми технологіями, методиками, стратегіями, тактиками, методами, прийомами педагогічної діяльності з метою поліпшення якості педагогічного процесу у визначених рамках особистої професійної діяльності.

3. Використання здобутків української національної школи та культури для формування духовного світу патріота і громадянина Української держави.

4. Оволодіння науково – дослідними навичками, які б забезпечували не лише засвоєння напрацьованого іншими вчителями передового педагогічного досвіду, а й формування власного творчого почерку в педагогічній діяльності.

5. Систематичне інформування про нові нормативні державні документи та інструктивно – методичні матеріали, які стосуються педагогічної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладах.

6. Освоєння методики вивчення ускладнених програмових тем навчальних предметів із відвідуванням відкритих уроків та знайомство міжтворчою лабораторією колег [4, с. 318–325].

Отже, методична робота – це є сучасна функціонуюча система організаційного та науково – методичного забезпечення професійного розвитку педагогічних працівників у міжкурсовий період і є дієвим засобом управління навчально – виховним процесом.

Таким чином, основним завданням методичної роботи є допомога вчителю у створенні індивідуальної творчої лабораторії, в якій би він міг вивчати та впроваджувати у власну педагогічну практику досягнення передового педагогічного досвіду, педагогічної та суміжних із нею наук, проводити власні експериментальні дослідження, на основі яких вибудовувати індивідуальний творчий стиль, що дозволяло б йому бути на висоті поставлених перед ним освітніх завдань.

Література

1. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Степан Сергійович Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – 576 с.
2. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. [для студ. пед. фак. вищ. навч. закл.] / Олександра Яківна Савченко. – К.: Грамота, 2012.– 583 с.
3. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Михайло Миколайович Фіцула. – Академ видав, 2002. – 528 с.
4. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Василь Васильович Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор, Крамаренко А.М.

Людмила Наточий
(Сєверодонецьк, Україна)

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ

Тема нашого дослідження потребує аналізу основних компетентностей, що впливали і зараз впливають на розвиток управлінської культури керівників загальноосвітніх шкіл у період від кінця 90-х рр. ХХ ст. і до сьогодні. Саме цей період характеризують посиленням інтересом науковців до поняття „управлінська культура керівників шкіл”.

Більшість дослідників згодні, що управлінська культура – це властивість, притаманна керівнику школи як особистості (І. Бойко [1], Л. Васильченко [2], Г. Фокіна [9] та ін.). Педагоги І. Клим'юк та В. Фостій докладно характеризують основні компетентності, якими має володіти директор, і які безпосередньо впливають на управлінську культуру керівників шкіл:

I. Управлінська компетентність (розуміння природи управлінських процесів, знання основних видів організаційних структур управління, функціональних особливостей і стилів керівництва; розуміння тенденцій і закономірностей розвитку системи управління педагогічної системи закладу, конструювання доцільної власної управлінської діяльності та діяльності педагогічного колективу; володіння засобами підвищення ефективності управління; здатність до розробки реальних планів, програм, проектів діяльності, до виділення пріоритетів у діяльності з метою формулювання цілей, завдань; можливість розібратися в сучасних інформаційних технологіях і засобах комунікації, необхідних для управлінського персоналу; здатність до структурно-функціональної свідомої координації суб'єктів діяльності для досягнення цілей; знання та дотримання нормативно-правової бази освіти України);

II. Психологічна компетентність (здатність до спонукання себе та інших до діяльності для досягнення цілей організації; можливість використання психічних властивостей суб'єктів діяльності для вирішення ситуацій; здатність до рефлексії, тобто особливого способу мислення; володіння мистецтвом управління людьми, регулювання стосунків серед підлеглих; здатність до самооцінки своєї діяльності, уміння робити

правильні висновки й підвищувати кваліфікацію; контактність, комунікабельність, сила переконання, наполегливість, уміння співпрацювати, бажання працювати в команді);

III. Особистісно-гуманітарна компетентність (особисті риси: інтереси, мотивація, прагнення до успіху, гнучкість, товариськість, інтелігентність, надійність; бажання й уміння створювати нову освітню реальність на рівні цілей, змісту, технологій освітніх процесів, раціональний добір і розстановку кадрів, їхній оптимальний режим праці й відпочинку; виконання колективного договору, директивних і нормативних документів, наказів управління освіти, розпоряджень, інструкцій з охорони праці; створення в закладі необхідних умов для роботи підрозділів, організацій громадського харчування й медичних закладів; зміцнення матеріально-технічної, науково-методичної, наукової, культурно-спортивної бази навчального закладу для організації навчально-виховного процесу; дотримання вимог охорони дитинства, санітарно-гігієнічних та протипожежних правил і норм, техніки безпеки);

IV. Продуктивно-результативна компетентність (здатність до отримання очікуваного того продукту або психічного результату) (здатність до управління ресурсами, планування й прогнозування діяльності, забезпечення досягнення цілей шляхом установа системи контролю, формування інноваційного досвіду колег, узагальнення й передавання свого досвіду іншим; здатність співвідносити власну діяльність з досвідом на рівні вітчизняної та світової освіти; можливість урахування внутрішніх ситуативних чинників у процесі досягнення цілей організації; здатність виявляти суттєві фактори, що оточують організацію, і пропонувати засоби реагування на зовнішні впливи) [3].

Управлінська культура містить усі аспекти управлінської діяльності керівника. Найбільш всеохоплюючим є визначення управлінської культури як рівня сформованості знань, умінь, здібностей та особистісних якостей, які спрямовані на забезпечення ефективного управління навчальним закладом та педагогічним процесом. Як свідчать результати аналізу наукової літератури, школознавці вважають основним шляхом забезпечення постійного професійного зростання керівних кадрів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) систематичне відвідування ними курсів перепідготовки та підвищення кваліфікації в системі післядипломної освіти. Провідні українські вчені І. Зязюн [4], В. Олійник [5], Н. Протасова [6], М. Романенко [7], В. Семиченко [8, с. 15–19] та ін. зазначають, що в системі післядипломної педагогічної освіти забезпечується цілісність, неперервність, випереджувальна спрямованість підготовки керівників загальноосвітніх навчальних закладів до управлінської діяльності та створюються умови для розвитку їхнього професіоналізму.

Крім того, як показали дослідження Л. Васильченко [2], курсова перепідготовка керівника школи в системі післядипломної педагогічної освіти впливає на глибоку перебудову психологічних настанов, мотивів і навіть ціннісних орієнтацій самої особистості керівника. Саме курсовий етап створює для цього необхідні передумови: інтенсивне заглиблення в пізнавальну діяльність; активна комунікація з колегами й викладачами в навчальній групі; відрив від практичної діяльності, який дає можливість для самоаналізу професійної діяльності.

Таким чином, на основі аналізу наукових джерел, нами встановлено, що до основних компетентностей керівників загальноосвітніх шкіл які безпосередньо впливають на управлінську культуру керівників шкіл належить: управлінська, психологічна, особистісно-гуманітарна та продуктивно-результативна компетентність. Однак зазначена проблема не вирішена остаточно й потребує подальших напрацювань. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку є розробка теорії професійної підготовки керівників ЗНЗ до управлінської діяльності в системі післядипломної освіти.

Література:

1. Бойко І. І. Професійна компетентність керівника закладу освіти як складова його професійної культури / І. І. Бойко // Педагогічний дискурс. – Вип. 5. – 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/peddysk/2009_5/bojko.pdf. – Загол. з екрану. – Дата звернення: 02.03.16.
2. Васильченко Л. В. Формування управлінської культури керівника школи в системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Л. В. Васильченко. – 2006. – 24 с.
3. Клим'юк І. І. Компетентності керівника навчального закладу / І. І. Клим'юк, В. В. Фостій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cvoippro.edu.ua/files/Komp_keriv_znz.doc. – Загол. з екрану. – Дата звернення: 03.03.16.
4. Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К.: Віпол, 2000. – 636 с.
5. Олійник В. В. Сучасні тенденції розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні : стратегічні орієнтири / В. В. Олійник // Конференція „Філософія образования личности”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/b1.html>. – Загол. з екрану. – Дата звернення: 02.03.16.
6. Протасова Н. Г. Післядипломна освіта педагогів : зміст, структура, тенденції розвитку / Н. Г. Протасова. – К.: МАУП, 1998. – 172 с.
7. Романенко М. Методологічні проблеми розвитку післядипломної педагогічної освіти в контексті освітнянських реформ / М. Романенко // Післядипломна освіта в Україні. – 2004. – № 1. – С. 3–6.
8. Семиченко В. А. Психологічний аспект реформування системи післядипломної освіти України / В. А. Семиченко // Інноваційні пошуки в сучасній освіті. – К.: Логос, 2004. – С. 15–19.

9. Фокіна Г. Ю. Професійно-педагогічні аспекти формування управлінської культури особистості майбутнього вчителя / Фокіна Ганна Юріївна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?p=1148&sid=cd8d5ffe015b93bc0790a3267a6e1045>. – Загол. з екрану. – Дата звернення: 03.03.16.

Ангеліна Перкова
(Україна, Бердянськ)

МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА ШЛЯХОМ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР

Актуальність роботи. На сучасному етапі розвитку початкової освіти одним із основних завдань є підвищити якість навчання природознавству молодших школярів, активніше готувати їх до подальшого навчання та практичної діяльності. Однак діти часто відчують труднощі при вивченні нового матеріалу. Дослідники проблем початкового навчання (Н. Бібік, І. Бех, М. Вашуленко, Т. Довга, А. Крамаренко та ін.) визнають, що в наш час спостерігається зниження інтересу дитини до пізнавальної діяльності. Особливо це відчувається під час викладання навчальних предметів з природничим змістом.

Отже, щоб допомогти учням більш зрозуміло вивчати та аналізувати новий матеріал, потрібно розв'язати ряд теоретичних і практичних проблем навчання та виховання учнів і, зокрема, проблему удосконалення методики проведення різноманітних форм організації навчання природознавству в початковій школі. Відсутність методично-обґрунтованих науково-педагогічних досліджень з використання цікавого матеріалу та ігрових прийомів на уроках природознавства в початкових класах викликає у педагогів труднощі і не дозволяє застосувати сучасні дидактичні вимоги до організації виховного процесу.

Тому постає актуальне питання у використанні на уроках природознавства дидактичних ігор. З використанням дидактичних ігор на уроці у дітей не лише виникає бажання вивчати природознавство, а й розвиваються такі якості, як увага, кмітливість, винахідливість, образне та абстрактне мислення, мовлення та пам'ять. Але треба пам'ятати, що джерелом знання є не сама по собі гра, а та діяльність дитини, яка характеризує гру. Наприклад, діти грають в школу. Вони в грі моделюють те, що спостерігали, переживали в справжньому шкільному житті. Тут методом і являється моделювання, яке застосоване у формі гри [2, с. 41].

Ігри викликають у дітей задоволення, підвищують емоційний тонус, сприяють формуванню у них уявленнє про об'єкти природи, їх якості, виховують позитивне ставлення до природи. Надзвичайно важлива роль у закріпленні, систематизації та узагальненні знань про природу. Ігри сприяють піднесенню ефективності навчання природознавства у дітей молодшого шкільного віку.

Метою дослідження стало визначення ролі виховного впливу на дітей шляхом ігрових прийомів, а також вплив дидактичних ігор на формування пізнавальної діяльності учнів початкової школи з предмету природознавства.

Сутність дослідження. Дидактична гра – це практична групова справа з виробленням оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно створених умовах, що відтворюють реальну обстановку. Отже, система дій у грі виступає як мета пізнання і стає безпосереднім змістом свідомості школяра [3, с. 27].

Дидактичні ігри, з одного боку, сприяють формуванню навчальних навичок і умінь, вивчення нового матеріалу або повторення і закріплення пройденого, тобто вирішують певні дидактичні завдання. З іншого боку, вони сприяють розвитку мислення, пам'яті, уваги, спостережливості. У процесі гри в дітей виробляється звичка мислити самостійно, зосереджуватися, проявляти ініціативу. У самому терміні «дидактична гра» підкреслюється педагогічна спрямованість, відображається різноманіття її застосування. Дидактичну гру не треба плутати з забавою, не слід вважати її діяльністю, що приносить задоволення заради задоволення. На дидактичну гру потрібно дивитися як на вид перетворюючої творчої діяльності в тісному зв'язку з іншими видами навчальної роботи.

Використання дидактичних ігор у навчально-виховному процесі початкових класів має на меті оволодіння дітьми уявленнями та навичками застосування набутих знань у нових ситуаціях; розвитку уваги, мовлення та пам'яті; поживлення творчої активності; виховання кмітливості, винахідливості. Загальним завданням екологічних ігор є розвиток екологічної свідомості та культури поведінки в довкіллі.

Як вважає С. Прокопенко, ігри з природничим матеріалом сприяють розвитку сприйняття аналізаторів дотику, смаку, запаху (гра «Дегустація», «Відгадай за запахом», «Що в мішку?»); мислення та уваги (гра «Якого кольору предмет»). За класифікацією С. Прокопенко екологічні ігри у природі можна розділити на пізнавальні та на рухливо-пізнавальні. Останні мають велике значення, бо крім радості руху молодших школярів, несуть і навчальний, пізнавальний зміст [3, с. 27].

Дидактичні ігри, які містять завдання проблемно-пізнавального характеру, вимагають від молодших школярів високої інтелектуальної та практичної активності. Цими завданнями передбачено проведення дослідів, спостережень, практичних робіт, пошук матеріалів та способів роботи з ними. Для полегшення процесу виконання завдання учням пропонується алгоритм виконання практичних дій. Така пошукова пізнавальна діяльність готує учнів до більш усвідомленого сприйняття нового матеріалу та спрямовує їх на творче використання одержаних знань у новій навчальній ситуації. Наприклад, учням можна

запропонувати дослідити умови проростання насіння, поділивши клас на декілька команд, кожна з яких повинна, уявивши себе науковцями, презентувати свою роботу. Також можна застосувати гру «Розвиваємо спостережливість» [4, с. 9].

Велику активність у учнів можна спостерігати при використанні спеціальних інтелектуальних ігор, які по своєму механізму вимагають від учнів активної пізнавальної діяльності. До цієї категорії відносяться і так звані завдання «на кмітливість» - шаради, головоломки, що викликають великий інтерес. Інтерес визначається виключно потребою людського розуму у вправі. Інтерес гри зазвичай містить в собі проблему, цим і пояснюється їх привабливість для учнів. До них можна віднести широко відомі завдання-загадки [2, с. 41].

Не останню роль на уроках природознавства відіграє відгадування загадок молодшими школярами, оскільки розгадування загадок можна розглядати як процес творчий, а саму загадку - як творче завдання.

На думку Т. Байбара, загадки є не лише цікавою формою роботи, покликаною зацікавити дітей до теми, що буде вивчатися на уроці, але й несуть в собі розвивальну функцію, що включає в себе розвиток кмітливості. Вони можуть містити в собі не повний, але досить точний опис предметів і явищ природи [1, с. 334].

Л. Хитяєва вважає, що на уроках з природознавства доцільно використовувати такі дидактичні ігри: 1) для розвитку та корекції пізнавальної діяльності (порівняння, відновлення та доповнення цілого, вилучення зайвого, узагальнення); 2) для розвитку мовлення; 3) для розвитку емоційно-вольової сфери (ігри-інсценізації, ігри з елементами сюжету) [4, с. 10]. Також перевагу слід надавати тим іграм, які передбачають участь більшості дітей класу, швидку відповідь, довірливу увагу та засвоєння невеликої кількості матеріалу. Використання віршів, прислів'їв, загадок під час проведення гри сприяє засвоєнню навчального матеріалу. При цьому дидактичні ігри мають відповідати таким вимогам: 1) відповідати меті й темі уроку; 2) забезпечувати поглиблення, розширення та закріплення знань учнів; 3) відповідати віковим особливостям дітей, бути доступними, забезпечувати поступове ускладнення операцій аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення тощо [4, с. 11].

Як вважає Т. Байбара, величезні розвивальні можливості набувають ігри під час екскурсій на природу. Спонукаючи учнів до активного емоційного сприймання, набагато легше розкрити перед дітьми різноманіття та красу довкілля, привернути увагу до малопомітних, але істотних ознак рослинного і тваринного [1, с. 334].

Дидактичні ігри на уроках природознавства можуть застосовуватись по-різному: увесь урок може бути побудований у вигляді сюжетно-рольової гри (коли на урок завітала казкова гостя – зима, весна або ін.); як структурний елемент уроку; під час уроку кілька разів створюються ігрові ситуації (за допомогою казкового персонажа, іграшки, елементів змагання) [3, с. 27].

Висновки. Оптимальне поєднання різних методів навчання на уроці дозволяє вчителю впевнено і найкоротшим шляхом отримати бажаний результат навчання. Саме дидактичні ігри дозволяють учням легко та мимовільно засвоювати складний навчальний матеріал. З їх допомогою вчитель робить урок захопливою грою, розвиває інтерес до вивчення предмету та урізноманітнює види роботи учнів під час роботи на уроці.

Таким чином, дидактичні ігри є не лише дієвим засобом формування нових навичок, умінь та знань молодших школярів, а й допомагають їм більш глибоко та цікаво розширювати вже набуті знання та більш зрозуміло і цікаво вивчати новий матеріал, при цьому практично застосовувати надбані навички та вміння. Використання на уроках дидактичних ігор та ігрових ситуацій робить процес навчання цікавим, чим створює у дітей бадьорий творчий настрій та полегшує засвоєння навчального матеріалу.

Література:

1. Байбара Т. М. Методика навчання природознавства в початкових класах: навчальний посібник / Т. М. Байбара. – К. : Веселка, 2010. – 334 с.
2. Громик Є. Гра – найсерйозніша справа / Є. Громик // Початкова школа. –1999. – №7. – С. 41–43.
3. Прокопенко С. Г. Екологічні ігри як засіб формування екологічної культури молодшого школяра: методичні рекомендації / С. Г. Прокопенко, А. К. Маєвська. – Ніжин: «Міланік», 2008. – 27 с.
4. Хитяєва Л. П. Цікаві завдання з природознавства / Л. П. Хитяєва. – Харків : «Ранок», 2008. – С. 9–12.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Крамаренко Алла Миколаївна.

Ольга Перкова
(Бердянськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Актуальність роботи. Останнім часом зростає роль природничих наук. Сьогодні перед початковою школою стоїть завдання не лише домогтися, щоб діти засвоїли природничі знання, а й могли вільно

оперувати ними, застосовувати ці знання для вирішення навчальних та життєвих проблем, для розширення та поглиблення свого пізнавального досвіду. Тому формування нових підходів до викладання природознавства має величезне значення.

Як свідчить аналіз наукових джерел, в історичному аспекті питанням організації екскурсій та практичних занять приділяли велику увагу такі вчені, як Б. Райков, В. Половцев, І. Полянський К. Ягдовський, Л. Никонов, та ін.; організація та проведення фенологічних спостережень – Б. Райков Д. Кайгородов, І. Полянський, М. Смирнов, та ін. [5, с. 63].

У процесі навчання наочні й технічні засоби дуже важливі, тому що під час використання вони забезпечують спільну діяльність різних аналізаторів. Інформація в мозок надходить по різних каналах, тому ефективність навчання істотно підвищується. На сьогоднішній день вивчення природознавства у початкових класах не обмежується формуванням у дітей уявлень про природу та її компоненти. Зміст цього предмета складає система взаємопов'язаних понять, засвоєння учнями кожного з яких потребує спеціальної методичної підготовки вчителя. Уроки природознавства покликані виховувати у школярів повагу до праці, людей праці, формувати в них певні трудові вміння і навички. Особлива увага приділяється вихованню в учнів відповідальності за збереження навколишнього середовища як важливого фактора існування людини.

Педагогічна наука і шкільна практика сьогодні, перебуваючи у пошуках оптимальних шляхів гуманізації, індивідуалізації якісної освіти, закономірно звертається до вивчення і використання спадщини вітчизняних педагогів, діячів освіти й культури минулого.

Метою дослідження є визначення ролі різних засобів навчання та їх впливу на дітей початкової школи, а також формування нових підходів до викладання природознавства у сучасній школі.

Сутність дослідження. Засоби виховання — надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність), які задіюють під час використання певного методу. Дієвість методів виховання залежить і від того, наскільки у виховному процесі задіяна праця молодшої людини над собою, природа, надбання національної культури (казки, легенди, колискові пісні, обряди, звичаї та ін.) [1, с. 76].

У вітчизняній педагогічній науці та практиці прийнято вважати, що засоби навчання - це допоміжні матеріальні (М. Фіцула), або матеріально-технічні (Н. Волкова), засоби з їхніми специфічними дидактичними функціями.

Природознавство як навчальний предмет має інтегрований характер, оскільки зміст його утворює система уявлень і понять, відібраних із різних природничих наук на основі ідеї цілісності природи з урахуванням міжпредметних зв'язків у початковій ланці освіти і перспективних зв'язків із природознавчими предметами, що вивчатимуться в наступних класах.

Процес навчання природознавства здійснюється в різних організаційних формах. На якість процесу навчання природознавства впливає ефективно використання засобів наочності: натуральних, образотворчих, аудіовізуальних, моделей. Це зумовлено специфікою змісту природознавства та віковими особливостями пізнавальних процесів у молодших школярів.

Правильний вибір і сполучення різних форм наочності дозволяє урізноманітнити хід уроку й підвищити якість навчання. Але останнім часом з'являються два протиріччя: більші вимоги програми й одноманітність використовуваних засобів наочності.

Засоби навчання у навчальному процесі це слово вчителя, яке слугує для передачі знань. Викладаючи новий матеріал, учитель спонукає думати учнів над ним, погоджуватись чи не погоджуватись з думками вчителя, звертатися до нього з питаннями і одержати відповідь. Підручник служить учню для відновлення у пам'яті, повторення і закріплення знань, одержаних на уроці, виконання домашнього завдання, повторення пройденого матеріалу. Одні засоби навчання замінюють учителя як джерело знань (кінофільми, магнітофон, навчальні пристрої та ін.), другі — конкретизують, уточнюють, поглиблюють відомості, які повідомляє вчитель (картини, карти, таблиці та інший наочний матеріал), треті — виступають у ролі прямих об'єктів вивчення, дослідження (машини, прилади, хімічні речовини, предмети живої природи), четверті — в ролі "посередників" між школярем і природою або виробництвом у тих випадках, коли безпосереднє вивчення останніх неможливе або ускладнене (препарати, моделі, колекції, гербарії і ін.), п'яті — використовують переважно для озброєння учнів уміннями та навичками — навчальними і виробничими (прилади, інструменти, ін.), шості — символічні (знакові) засоби (історичні і географічні карти, графіки, діаграми і т.п.) [4, с. 96-97].

Технічні засоби навчання включають: дидактичну техніку (кінопроектори, діапроектори, телевізори, відеомагнітофони, електрофони); аудіовізуальні засоби: екранні посібники статичної проекції (діафільми, діапозитиви, транспаранти, дидактичні матеріали для епіпроекції); окремі посібники динамічної проекції (кінофільми, кінофрагменти, кінокільцівки), фонопосібники (грамзаписи і магнітофонні записи), відеозаписи, радіо-і телевізійні передачі.

Одне з найважливіших завдань, яке стоїть перед школою й учителем, - навчити дітей працювати із книгою взагалі й з підручником зокрема. Кожен підручник забезпечує дітям певний мінімум знань і служить для закріплення отриманих на уроці відомостей, учить застосовувати отримані знання на практиці. [3, с. 27].

У початкових класах на уроках природознавства вчителі широко застосовують натуральні наочні приладдя (зразки ґрунтів, колекції корисних копалин з роздавальним матеріалом, гербарії культурних і дикоростучих рослин, живі рослини, принесені з екскурсії, колекції корисних і шкідливих комах, опудала тварин і т.п. Ці засоби, які показують предмети природи в натуральному виді, важливі й необхідні на уроках природознавства, робота з ними захоплює школярів і допомагає в набутті знань. Учні перших і частково других класів застосовують переважно практично-дієвий і образно-мовний аналіз. Діти порівняно легко розв'язують задачі, коли можна використати практичні дії із самими предметами, наприклад, паличками, кубиками або виділити ознаки частин предметів, спостерігаючи їх. З багатьма об'єктами та явищами природи можна ознайомити учнів в класі на лабораторних уроках з роздатковим матеріалом, на уроках з демонстрацією дослідів і наочного приладдя, але в тих випадках, коли предмети і явища мають бути розглянуті в природних умовах, потрібні екскурсії.

Таблиці, картини, малюнки в підручниках, створюючи загальне враження про природне явище або об'єкт, не завжди можуть показати їхні деталі, наочно пояснити причини даного явища. У таких випадках на допомогу приходять картинки, деталізуючі схеми, креслення й малюнки на дошці [2, с. 43].

Висновки. У початкових класах застосування різноманітних засобів навчання має на меті збагачення й розширення безпосереднього чуттєвого досвіду учнів, розвиток спостережливості, пізнання конкретних властивостей предметів під час практичної діяльності, створення умов для переходу до абстрактного мислення, опори для самостійного навчання й систематизації навчального матеріалу. Щоб підвищити рівень засвоєння матеріалу на уроках природознавства необхідно використовувати різноманітні засоби наочності. До засобів навчання належить також інформація, яку учні сприймають за допомогою технічних засобів навчання: кінофільми, діафільми, звукозапис, радіо, телепередачі. Ці види наочності називають аудіовізуальними, оскільки інформацію вони передають через звук і зображення. Удосконалення учбово-матеріальної бази загальноосвітньої школи - одна з головних умов підвищення рівня навчально-виховного процесу. Навчальне устаткування стало невід'ємною частиною уроку, так робота з ним для учнів - це джерело нових знань, і засіб для засвоєння, узагальнення, повторення вивченого матеріалу.

У початкових класах застосовується природна, малюнкова, об'ємна, звукова і символічно-графічна наочність. Зрозуміло, що кожна з них має свої позитивні і негативні моменти, і це слід враховувати, визначаючи їх роль на уроці. Вибір засобів для конкретного уроку зумовлюється не тільки його навчальною метою, а й іншими чинниками. Зокрема, специфікою мікросередовища школи та попереднім рівнем готовності дітей, їхнім емоційним станом, віком, резервом навчального часу.

Вчасно використані засоби навчання на уроках природознавства у початкових класах - це змістове й емоційне підживлення процесів сприймання, мислення, пам'яті учнів початкової ланки.

Література:

1. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. – [2-ге вид.]. – К. : Академія, 2003. – С. 76–77
2. Монгомена Л. И. Развитие познавательной активности на уроках природознавства / Л. И. Монгомена // Начальная школа. – 1999. – №3. – С. 41–43.
3. Нарочна Л. К. Методика викладання природознавства : навч. посібник [для пед. уч-щ] / Л. К. Нарочна – [2-ге вид.]. – К. : Вища школа, 1990. – 301 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Михайло Миколайович Фіцула. – К. : Академія, 2002. – 528 с.
5. Холмкіна А. И. Осіння екскурсія у парк / А. И. Холмкіна // Начальная школа. – 1997. – №9. – С. 63–65.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Крамаренко Алла Миколаївна.

**Татьяна Петренко
(Київ, Україна)**

ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ ПРИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ОБЩЕТЕХНИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН АВТОМОБИЛЬНОГО ПРОФИЛЯ

Профессиональная мобильность преподавателя – это возможность реализовывать свой педагогический опыт путем постоянного обновления методов, методик, мероприятий и средств, которые направлены на повышение квалификационного уровня. Для того, чтобы руководить формированием профессиональной мобильности необходимо: определиться с феноменом «профессиональная мобильность», адаптированной к конкретному преподавателю в высшем учебном заведении; оценить реальное и желаемое состояние преподавательской деятельности.

Проблемы мобильности педагога в образовании взрослых Ю. Калиновский рассматривает мобильность как интегративное качество, что характеризует её способность быстро изменять свой статус или состояние в социальной, культурной или профессиональной среде [1, с. 284].

Л.Амирова рассматривает профессиональную мобильность как интегративное качество личности, но дополняет её дополнительным параметром, который характеризует деятельность личности в профессиональной среде. По её мнению данное интегративное качество личности специалиста может быть представлено в двух взаимосвязанных плоскостях – как личности, и как характеристика деятельности в познавательном и профессиональном процессах [2, с. 93]

Усовершенствование профессиональной мобильности преподавателей общетехнических дисциплин автомобильного профиля предусматривает не только его достижения в пределах учебной дисциплины, которую преподают соответственно педагогической нагрузки по классической форме, но и реализацию инновационных подходов в течение всей профессиональной деятельности. На этом основании следует отметить, что современные преподаватели не всегда успевают за развитием технического прогресса. Поскольку дисциплины имеют разное направление подготовки студентов, то, по нашему мнению, необходимо рассмотреть преподавателей общетехнических дисциплин, которые должны всегда быть в системе взаимосвязи с инновационными изменениями.

Для личности преподавателя характерна профессионально-смысловая направленность, что характеризует доминирующие потребности, мотивы, интересы, ценности и установки при реализации профессиональных достижений путем инноваций. При этом большое внимание уделяется процессам становления личности преподавателя общетехнических дисциплин при изменении социального, профессионального, культурного статуса, мастерства преподавания, педагогического уровня в условиях инновационных внедрений в соответствии с действующим законодательством и управленческими решениями в середине учебного заведения.

Во многих случаях профессиональная мобильность преподавателей общетехнических дисциплин автомобильного профиля тормозится следующими стереотипами относительно инновационных подходов в своей деятельности, а именно:

1. Отсутствием четкого определения понятия «инновация» в научной литературе.
2. Разными подходами при рассмотрении понятия «инновация» как конкретного средства или процесса.
3. Не владение техническими средствами обучения на достаточном уровне.
4. Внедрение в педагогический процесс инноваций без опыта работы.

Рассмотрение инновационных подходов в обучении предусматривают открытость, способность предвидеть и переоценивать возможности, настраиваться на конкретные изменения, а именно усовершенствоваться через повышение профессиональной мобильности. Заданием профессиональной мобильности с учетом инновационного подхода есть познание глобальных изменений в обучении: развитие личности преподавателя; формирование научного и практического опыта; ориентация в выборе будущей деятельности; обеспечение интеллектуальных, трудовых, организационных знаний, умений и навыков.

Говоря о профессиональной мобильности преподавателей общетехнических дисциплин автомобильного профиля, следует определить, в частности, что инновационное развитие учебного процесса определяется своей динамичностью, которая базируется на различных формах мышления, творческих способностях, профессионально – ориентированных возможностях личности. Рядом с инновационным подходом также рассматривается система инновационных методов – это новые методы общения со студентами, позиция делового сотрудничества с ними на всех уровнях подготовки, привлечение к решению проблем современности. Такой путь деятельности преподавателей общетехнических дисциплин автомобильного профиля способствует их профессионализации и вхождения в инновационную среду, где происходит настройка на самоорганизацию, самоконтроль, самоутверждение как в коллективе кафедры, института, университета, так и в коллективе студентов, саморазвитие в течение учебного процесса.

Инновация представляется одной из форм проявления научно-технического прогресса, которая имеет свою специфику. Инновация происходит от латинских слов *novation* (новация) - обновление и *in* – в(внутри). Они в совокупности представляют *innovation* (инновацию) – внутреннее обновление или нововведение по Й. Шумпетеру [3, с. 231].

Инновация в образовании – это специфическая форма управления развитием образования, позволяющая системно изменять структуру, содержание и организацию образовательного процесса в целом [4, с. 1].

По мнению известного украинского ученого И. Зязюна, который утверждал, что профессиональная педагогическая деятельность требует специального образования и осуществляется в специальных учебно-воспитательных и учебных заведениях. Специалист действует сознательно, опираясь на систему принципов, правил, приемов. Составляющими профессионализма в какой-либо профессии есть компетентность и вооруженность умениями. В педагогической деятельности для профессионала мало только лишь этих двух компонентов. Необходимы определенные личностные качества, ведь сам педагог есть инструмент воздействия на ученика. Этот инструмент – его душа – должна быть чувственной к другим людям, гуманным в своих помыслах [5, с. 14].

Проблеми неудовлетворенности образовательным процессом выделяет следующие проблемы:

- неудовлетворительное обеспечение материально-технической базой;
- недостаточное реформирование высшего образования для реализации европейских стандартов;
- необходимость в обновлении профессиональной подготовки преподавателя высшей школы;
- ненадлежащее качество образовательных услуг.

Преподаватели общетехнических дисциплин автомобильного профиля, которые являются представителями инновационного процесса, кроме готовности и стремления внедрять инновации, должны иметь надлежащую подготовку (образование) для исполнения положенных на них обязанностей.

Каждая из выше указанных проблем должны решаться усовершенствованием профессиональной мобильности преподавателей общетехнических дисциплин автомобильного профиля начиная от кафедральной работы и двигаясь в направлении инновационного процесса, который реализуется, во-первых, в европейских стандартах образования; во-вторых, надлежащим качеством обучения, воспитания, развития личности студента; в-третьих, заинтересованностью достигать высоких результатов в процессе преподавательской деятельности; в-четвертых, оперативно реагировать на неоднозначные ситуации, которые требуют творческого та инновационного подхода.

Благодаря инновационным процессам происходит модернизация системы образования в целом; усовершенствуется профессиональная мобильность преподавателей общетехнических дисциплин автомобильного профиля за счет нового в педагогической науке и практике; внедряются эффективные технологии обучения и воспитания студентов; формируется познавательная деятельность к современным подходам и тенденциям работы преподавателей.

Следовательно, развитие инновационных процессов необходимо тщательно исследовать в системе взаимосвязи «преподаватель общетехнических дисциплин автомобильного профиля - технологический прогресс», что обуславливает профессиональную мобильность преподавателей и их возможность всегда быть на высоком уровне с учетом изучения и глубокого анализа форм усовершенствования учебного процесса.

Литература:

1. Калиновский Ю.И. Введение в андрагогику. Мобильность педагога в образовании взрослых: Монография / Ю.И. Калиновский. – М.: Вита-Пресс. 2000. – С. 284.
2. Амирова Л.А. Проблема профессиональной мобильности педагога и перспективные ориентиры ее развития / Л.А. Амирова // Образование и наука: журнал теоретических и прикладных исследований Уральского отделения Российской Академии образования. – 2009. - № 8 (65). – С.86-96.
3. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Шумпетер Й.А. - М., 2007. – С. 231.
4. Гумерова, Л.З. Инновационная деятельность руководителя образовательного учреждения [Электронный ресурс] / Л. Гумерова // Режим доступа: <http://www.fan-nauka.narod.ru/2008-1.html>, свободный. (0,5 п.л.), С. 1.5. Педагогическое мастерство: Учебник / И.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, И.Ф. Кривонос и др.; под ред. И.А. Зязюна. – К.: Высшая школа, 1997. – С. 14.

Научный руководитель:

доктор педагогических наук, профессор Отич Елена Николаевна.

Василь Пилипчук
(Глухів, Україна)

ТРУДНОЩІ ТА БАР'ЄРИ СПІЛКУВАННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У зв'язку з великим визначальним значенням спілкування у розвитку та формуванні особистості, в сучасній науці за останні роки виявився гострий інтерес до його вивчення, що, у свою чергу, призвело до виникнення великої кількості підходів до проблеми спілкування в області філософії, соціології, соціальної психології.

Проблема спілкування відноситься до числа найважливіших сфер життєдіяльності для підлітка. Причому, потреба у спілкуванні з дорослими у підлітковому віці знижується, поступаючи місцем потребі в спілкуванні з однолітками. Поведінка підлітків, вважає Мудрик А.В., по своїй специфіці, є колективно-груповою. Таку специфіку поведінки підлітків він пояснює так:

По-перше, спілкування з однолітками – дуже важливий канал інформації, через який підлітки дізнаються багато речей, які з тих або інших суб'єктивних причин їм не повідомляють дорослі.

По-друге, це специфічний вид механічних відносин. Групова гра та інші види спільної прикладної діяльності виробляють необхідні навички соціальної взаємодії, уміння підпорядковуватися колективній дисципліні в той же час відстоювати свої права.

По-третє, це специфічний вид емоційного контакту. Усвідомлення групової приналежності, солідарності, дружньої взаємодопомоги дає підлітку почуття благополуччя та стійкості [7].

Проте, в процесі спілкування у підлітків можуть виникати різноманітні труднощі бар'єри, які формуються через неадекватний прояв емоцій, невміння керувати ними, небажання йти на контакт на емоційній основі, невміння домовлятися та приходити до згоди з оточуючими, високий рівень тривожності, низький розвиток соціальних умінь.

У цьому контексті особливої цінності набуває вироблення адаптаційної позиції, яка є заставою збереження психічного та фізичного здоров'я. Насамперед це залежить від можливостей особистості подолати різні труднощі та бар'єри у спілкуванні. Подолання труднощів є важливою умовою розвитку підлітка, сприяє виробленню адаптаційних позицій в умовах невизначеності та неоднозначності.

У навчальній діяльності труднощі взаємодії між учнями всередині класу, або групи досліджуються досить інтенсивно з метою встановити факторів, що викликають труднощі, причини, значення труднощів у діяльності: Н.В. Кузьміна, О.Н. Леонтьєв, О.К. Маркова, В.А. Кан-Калик, Е.Б. Цуканова, В.В. Рижов, Л.А. Поварницін і ін.

Труднощі спілкування – це суб'єктивно пережитий людиною стан "збою" у реалізації прогнозованого (планованого) спілкування внаслідок неприйняття партнера спілкування, його дії, незрозуміння тексту (повідомлення), незрозуміння партнера, зміни комунікативної ситуації, власного психологічного стану [4].

До комунікативних труднощів, характерних підліткам, можемо віднести сором'язливість, невміння товаришувати, конфліктність, агресивність, нетерпимість.

І. Кон вважає, що найпоширенішою трудностю спілкування серед підлітків і молодих людей є сором'язливість. Він стверджує, що ті хто вважає себе сором'язливим відрізняються зниженим рівнем екстраверсії, вони менш здатні контролювати і направляти свою соціальну поведінку, більш тривожні, схильні до нейротизму і переживають більше комунікативних труднощів [5].

Наступна проблема спілкування – агресивна поведінка, що найгостріше постає в підлітковому віці, коли відбувається перехід до нового ступеня розвитку особистості. Серед підлітків посилюється негативізм, демонстративна поведінка, частішають випадки проявів жорстокості. Характерними є неадекватна самооцінка, підвищена емоційна напруженість і тривожність, несформованість комунікативних навичок тощо.

В підлітковому віці агресія постає як спосіб задоволення потреб у спілкуванні, самовираження й самоутвердження, реакції на несприятливі обставини в сім'ї, досягнення значущої мети. Таким чином, агресивна поведінка є своєрідним захисним механізмом і звичайним явищем для підліткового віку (Є. Гергель).

Американський психолог М. Борба наголошує про уміння товаришувати, недостатній розвиток якого викликає чималі труднощі в спілкуванні підлітків. Вона вказує на ознаки, що попереджають про наявність проблем у товаришуванні:

- незрілість або, навпаки, занадто зріла поведінка у порівнянні з іншими дітьми в групі;
- невміння розпочати та закінчити розмову, труднощі з підтримкою розмови;
- перебивання і невміння слухати;
- небажання допомагати;
- недостатній вияв співчуття до інших;
- невміння гідно програвати, що може бути ознакою незахищеності, низької самооцінки, потреби в ухвалі [2].

При налагодженні і розвитку контактів, сприйманні партнера по спілкуванню у процесі міжособистісної взаємодії підлітки часто наштовхуються на різноманітні бар'єри, які можуть виникати через відсутність розуміння між учасниками спілкування, яке виникає на ґрунті соціальних, політичних, релігійних відмінностей.

Бар'єри можуть бути викликані різними причинами. Тому можна виділити такі їхні види: комунікативні, психологічні, інтелектуальні, бар'єри культурних упереджень, естетичні, мотиваційні, емоційні.

В підлітковому віці різко зростає значимість та потреба спілкування з однолітками і інтенсивність пов'язаних з ним емоцій і почуттів. Це вік міжособистісних потягів, близької дружби, першого кохання. Об'єм спілкування з однолітками і потреба в ньому виходить на перше місце, залишаючи позаду спілкування з близькими родичами і вчителями. Емоційні відносини справляють значний вплив на розвиток психіки підлітка, виконуючи наступні функції:

1) Підлітки отримують досвід соціалізації, необхідний для подальшого розвитку і встановлення гармонічних відносин з оточуючими.

2) Формування ідентичності. Перед підлітком стоїть задача осмислення й узагальнення всього того, що він знає про себе, побудова узагальненої картини світу і пошуку свого місця в ньому.

3) Розвиток Я-концепції (системи стійких уявлень людини про самого себе), формування адекватної самооцінки. Підліток отримує зворотній зв'язок від однолітків і дорослих і починає сприймати оточуючих як своєрідне "дзеркало", в якому відображується його власне життя.

4) Подолання егоцентризму в соціальній сфері. Підліток, що вступає в емоційні відносини, вчиться дивитися на себе і на оточуючу дійсність очима іншої людини, розуміти мотиви і хвилювання оточуючих.

Труднощі спілкування з однолітками в основному є проявом боротьби: у хлопчиків – залідерство: для підлітка важливо не просто бути разом із ровесниками, а посідати серед них становище, що задовольнятиме його. Для деяких це намагання може виражатися через бажання посісти у групі позицію

лідера, для інших – бути визнаним, улюбленим товаришем, ще для інших – непорушним авторитетом у якійсь справі; у дівчат – за представника протилежної статі.

Щоб полегшити свої комунікативні труднощі, підлітки і юнаки використовують цілий ряд специфічних «хитростей», стратегічних прийомів.

По-перше, будучи постійно стурбовані собою і припускаючи, що інші розділяють цю їхню заклопотаність, підлітки звичайно діють у розрахунок на деяку «уявлювану аудиторію» (один з наслідків цього — сором'язливість). По-друге, перебільшуючи свою унікальність і особливість, підлітки часто створюють собі «особистий світ», вигадану біографію, підтримку якої вимагає постійних зусиль. Тому підліткове спілкування часто є напруженим, неприродним, має подвійний план. Це виявляється навіть у життєвих ситуаціях. Наприклад, телефонна розмова для старшокласника – не просто обмін інформацією, але і спосіб самоствердження.

Отже, спілкування з однолітками посідає головне місце у підлітковому віці та є дуже важливим каналом отримання інформації. Але дуже часто виникають утруднення в спілкуванні через невміння товаришувати, підтримувати розмову, агресивність.

З метою вивчення труднощів та бар'єрів спілкування у підлітковому віці нами було проведене дослідження. Вибірку експериментального дослідження становили 50 учнів, з них 23 учні 8 класу та 23 учні 9 класу загальноосвітньої школи.

Аналізуючи результативність на сором'язливість виявилось, що в учнів восьмого класу 34,78 % мають високий рівень сором'язливості – що вказує на високий рівень тривожності, низький розвиток соціальних умінь у порівнянні з учнями 9 класу – 13,04% мають високий рівень сором'язливості.

Наступним дослідженням було виявлення труднощів у встановленні контактів за допомогою методики В.В. Бойка.

Аналіз результатів здійснювався в двох напрямках: загальний результат та вивчення конкретних типів перешкод, які заважають учням встановлювати контакти.

Загальні результати в учнів різного віку майже не відрізняються. Але більшій кількості учнів 8 класу 52,17% у порівнянні з учнями 9 класу 30,38 % емоції заважають встановлювати контакти з людьми, тобто можна припустити, що у них виникає більше труднощів у повсякденному спілкуванні.

Якщо аналізувати структуру перешкод у спілкуванні, то для учнів 8 класу найвагомішими є: неадекватний прояв емоцій 43,47%; невміння керувати емоціями, дозувати їх 34,78%; негнучкість, нерозвинутість, невиразність емоцій 8,33 %; домінування негативних емоцій 8,33%.

Для учнів 9 класу найбільшими перешкодами є: неадекватний прояв емоцій - 56,52%; невміння керувати емоціями, дозувати їх - 17,39%; негнучкість, нерозвинутість, невиразність емоцій - 8,70 %; домінування негативних емоцій - 8,70 %; небажання зближатися з людьми на емоційній основі – 8,70 %.

Отже, як бачимо з результатів дослідження, у 8 та 9 класах на високому рівні неадекватний прояв емоцій, невміння керувати ними, дозувати їх, що в свою чергу викликає труднощі та бар'єри у спілкуванні.

Наступним етапом було дослідження здібностей до самоуправління в процесі спілкування. У 86,95% учнів 9 класу сильна потреба бути самим собою в спілкуванні, однак це не заважає їм розуміти, що аналогічна потреба є і у партнера. Тому вони будують свою поведінку в залежності від ситуації, проявляють спрямованість на партнера, схильність до взаємодії в спілкуванні.

Отже, як виявилось, причиною виникнення труднощів та бар'єрів спілкування в учнів підліткового віку є також неможливість школяра реалізувати і задовольнити власні соціальні потреби, прагнення до самовираження через задоволення цих потреб, можлива дезадаптація через неспроможність чи небажання вчителя або батьків стати на допомогу підлітку у реалізації ним потреби в схваленні, самоствердженні, рівності у взаєминах, довірі, дорослості, спілкуванні на суб'єкт - суб'єктній основі.

У зв'язку з цим особливо актуальною стає робота соціального педагога по профілактиці та подоланні основних труднощів та проблем і спілкуванні у підлітковому віці, яка передбачає створення оптимальних психологічних та педагогічних умов, які б забезпечили повноцінне переживання підлітками даного вікового періоду і тим самим сприяло б реалізації їх індивідуальних творчих прагнень.

Подолання вище зазначених проблем забезпечить повноцінний розвиток відповідного вікового періоду та підготує, тим самим, дитину до переходу на наступну вікову сходинку, дозволить сформуватися необхідним для цього психологічним новоутворенням.

Література:

1. Араканова Т. Г. Учителям и родителям о психологии подростка / Т. Г. Араканова. – М. : Высшая школа, 1990. – 198 с.
2. Борба М. Нет плохому поведению: 38 моделей проблемного поведения ребенка и как с ним бороться / Пер. с англ. Ю.А. Григоревц, С.В. Меркуловой. – М.: Вильямс, 2004, – 319 с.
3. Гончаренко Т. Підліток: як йому допомогти / Т. Гончаренко. – К, 2004. – 120 с.
4. Зимова І. А. Педагогічна психологія / І. А. Зимова. – Ростов на Дону: Фенікс, 1997.
5. Кон. И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя / И.С.Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
6. Кравчук С. Психологічні основи сором'язливості / С. Кравчук. // Соціальна психологія. – 2007. – №3. – С. 100–105.
7. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников / А. В. Мудрик. – Москва: Педагогика, 1984. – 194 с.

АКТУАЛЬНІСТЬ І ПРОБЛЕМНІСТЬ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Вступ. Розвиток інформаційних технологій і способів спілкування спричиняють в сучасному світі глибокі перетворення. Дані зміни пов'язані з підходом до життя, освіти, а також з навчальним процесом. Традиційні форми, методи і засоби навчання не можуть в повному обсязі задовольнити потреб в освітніх послугах. Це все призводить до використання сучасних моделей освіти, а саме дистанційної форми навчання.

Дистанційне навчання в Україні знаходиться на стадії встановлення і має популярність серед студентів. Дана форма навчання переважно для дорослих людей, які хочуть пройти перепідготовку. Багато хто з них вже має вищу освіту, однак виникає необхідність підвищення кваліфікації або розширення сфери діяльності. Саме тоді оптимальною формою може стати дистанційне навчання. Однак, дане навчання у ВНЗ України знаходиться у стадії розвитку. Хоча немає жодних перешкод, щоб дистанційна форма існувала поряд із традиційною формою навчання.

Сутність даної форми навчання відображена у Положенні про дистанційне навчання: «Під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [7].

На сьогодні в Україні ми вже маємо правові документи, які пов'язані з дистанційним навчанням:

- Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Державної програми «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» на 2006-2010 роки» від 7 грудня 2005 р. № 1153;
- Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Завдань Національної програми інформатизації на 2006-2008 роки» № 3075-IV від 4 листопада 2005 р.;
- Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України «Про стан і перспективи розвитку дистанційного навчання в Україні» від 23 червня 2005 р.;
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 21.01.2004 № 40 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання»;
- Постанова Кабінету міністрів України від 23 вересня 2003 р. № 1494 «Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки»;
- Наказ Міністерства освіти і науки України від 07 липня 2000 р. № 293 «Про створення Українського центру дистанційної освіти»;
- «Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні» від 20 грудня 2000р.
- Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» 31 липня 2000 р. № 928/2000;
- Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР;
- дистанційна форма навчання заявлена як рівноправна з традиційними: очною, заочною, вечірньою та екстернатом у статті 42 Закону України «Про вищу освіту» [6].

Однак з точки зору учасника процесу дистанційна освіта має свої переваги і недоліки. Найбільш важливими перевагами цієї форми є:

- гнучкість – дистанційне навчання усуває бар'єри часу і простору, які унеможливають сприйняття викладання для чисельної кількості студентів;
- економічність – скорочення витрат на освіту (проїзд, проживання тощо);
- якість – нові форми спілкування між студентом і викладачем і між самими студентами;
- гнучкий темп навчання – електронне навчання пропонує студенту темп навчання, який не доступний в традиційній системі;
- паралельність – можливість водночас навчатись і працювати.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. На сучасному етапі розвиток і поширення дистанційного навчання у ВНЗ набирає популярності в колі наукових досліджень. Нині досліджено концептуальні положення про дистанційне навчання (О. Андрєєв, Г. Козлакова, І. Козубовська, В. Олійник, Є. Полат, П. Стефаненко, А. Хуторський); поширення інформаційних технологій (В. Биков Р. Гуревич, М. Кадемія, Д. Опеншоу, Н. Тверезовська, І. Хорев, М. Жалдак, Ю. Жук).

Незважаючи на кількість досліджень сучасна дистанційна освіта в Україні не розкриває всіх можливостей використання принципово нових форм і методів навчання. Однак сукупність наукових досліджень сприяють розвитку дистанційного навчання.

Виклад матеріалу. Дистанційна освіта – це нова форма навчання, яка є іншою від стаціонарної і заочної форми навчання. В процесі її реалізації застосовуються інші методи, засоби та форми навчання, а також взаємодію викладача і студента. А також дистанційна освіта найбільш ефективно реагує на потреби суспільства і реалізує право громадянина України на освіту. Однак особливістю дистанційного навчання є

самостійність і особистісна відповідальність людини за вибір програми дистанційної освіти, терміни і якість її проходження [4].

У процесі розвитку і поширення дистанційного навчання в Україні повинні стояти такі пріоритети як: створення умов для розвитку нових форм навчання (правових, організаційних, фінансових та технічних), наявність стандартів, створення мереж і модернізації місць дистанційного навчання, а також здійснення контролю за дистанційною освітою.

На жаль, не всі вимоги виконуються. На сьогоднішній день виникає ряд проблем із запровадженням дистанційної форми навчання. А саме:

- відсутність нормативно-правового і організаційно-методичного забезпечення;
- відсутність конкуренції в Україні і перспективні можливості закордоном;
- проблема підготовки і перепідготовки викладачів;
- відсутність мотивації у викладачів для розробки дистанційних курсів навчання;
- важливим питанням є зниження міжособистісних відносин. Ті, що навчаються в традиційний спосіб, маючи перед собою лектора отримують не тільки теоретичний матеріал але й і супроводжуючі жести, міміку, які в подальшому впливають на результати навчання;
- труднощі в реалізації змісту деяких навчальних предметів. З технічної точки зору є проблемою проведення практичних і лабораторних занять;
- також існують труднощі в мотивації студентів – важко досягти почуття суперництва в групі або переконати учасників обмінятися думками;
- використання інформаційних технологій вимагає від студентів самодисципліни та плідної роботи;
- координатор не може вплинути на студента. Таким чином, пропозиція дійсна тільки для тих, хто хоче самостійно підвищувати свою кваліфікацію, навички і отримати нові знання.

Важливою ознакою дистанційного навчання також повинна бути якість.

Адже дане навчання не повинно поступатись стаціонарній форми навчання і тому потрібно застосовувати найкращі навчально-методичні матеріали, професорсько-викладацький склад, а також передбачити здійснення контролю якості дистанційної освіти.

Для того, щоб дистанційна освіта у ВНЗ України досягла високого рівня потрібно вирішити зазначені вище проблеми. А також на сьогоднішній день дистанційна освіта не відповідає суспільним вимогам, які хочуть стати рівноправним членом європейського світу, де люди вирішують свої освітні потреби через інтернет. Але насамперед потрібно створити мережу дистанційного навчання. В іншому випадку, зі збільшенням доступу до Інтернету абітуренти будуть мати можливість вибору навчатись в західних університетах чи ВНЗ України. Тому потрібно як можна більше сприяти впровадженню дистанційної освіти.

Висновки. На даний момент дистанційна освіта розвивається і поширюється швидкими темпами, і тому на Україні вона є перспективною формою навчання. Слід пам'ятати, що саме дистанційна освіта підвищує ефективність самостійної роботи студента, дає абсолютно нові можливості пошуку і закріплення різних професійних навичок, а викладачам дозволяє реалізовувати нові форми і методи навчання із застосуванням інформаційних технологій і способів спілкування. Однак аналізуючи роботу навчальних закладів України, які впроваджують застосування дистанційного навчання або їх елементів наштовхуються на різні проблеми. А вирішення даних проблем, перш за все потребує нормативно-правового забезпечення, фінансування, налагодженої роботи навчальних закладів.

Зволікання вирішення даних проблем призведе до зниження конкурентноспроможності вітчизняної освіти на світовому ринку.

Література:

1. Буряк В. Умови та засоби самоосвіти / В.Буряк // Вища школа. – 2002. – №6. – С. 18–27.
2. Воронкин А. С. Предварительные итоги опроса «Дистанционное образование сегодня» [Электронный ресурс] / А. С. Воронкин. – Луганськ : Інформаційно-освітнянський портал «Технології дистанційної освіти». – Режим доступу : <http://tdo.at.ua/news/do/2011-06-23-36>.
3. Дистанційна вища освіта в Європі: виші, ціни, процес навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.prostobank.ua/finansoviy_gid/groshi_rodini/statti/distantsiyna_vischa_osvita_v_yevropi_vishi_tsini_pr_otse_navchannya_blog.
4. Дистанційна освіта в країнах світу: що, де і як? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasipodii.net/mp/article/1369/>
5. Дистанційна освіта: плюси та мінуси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/articles/18/>.
6. Закон України "Про вищу освіту" // Законодавчі акти України з питань освіти: За станом на 1 квітня 2004 року / Верховна Рада України; Комітет з питань науки і освіти / І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). Офіційне видання. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – С. 168–221.
7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 року № 466 "Про затвердження Положення про дистанційне навчання". – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QITISHNING IMKONIYATLARI

Zamonaviy fan, texnika va texnologiyalarni rivojlantirish asosida kadrlar tayyorlashning takomillashgan tizimini yaratish mamlakatni taraqqiy ettirishning eng muhim sharti hisoblanadi. Tizimning amal qilishi kadrlarning istiqbolga mo'ljallangan vazifalarni hisobga olish va hal etish qobiliyatiga, yuksak umumiy va kasbiy madaniyatiga ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda yo'nalish olib borish mahoratiga ega bo'lgan yangi avlodni shakllantirishni ta'minlaydi.

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, barcha sohalarida bo'lgani kabi, bolalarni ijtimoiy himoyalash tizimida ham chuqur islohotlar va o'zgarishlar sodir bo'ldi.

O'zbekistonning huquqiy davlat sifatida rivojlanishi jarayonida Prezidentimiz har bir fuqaroning manfaatini himoyalashda uning jinsi, millati, irqi, yoshidan qat'i nazar qonun ustuvorligini taminlashni asosiy omil sifatida belgilaganlar.

Bugun yurtimizdagi har bir bolaga davlatimizning barcha haq-huquqlaridan to'liq foydalanadigan fuqarosi sifatida qaralishini takidlab o'tishimiz lozim. Xalq talimi vazirligi tomonidan bajarilayotgan islohotlarga davlat tomonidan ratifikatsiya qilingan «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya» tamoyillari asos qilib olingan. Bu:

- kamsitmaslik masalalari
- yashash va rivojlanish
- bolaning shaxsiy manfaati
- bolaning dunyoqarashi kabi jihatlarni o'z ichiga qamrab oladi.

Mazkur tamoyillarni amalda qo'llash jarayonida bu vazifaning oson emasligi bilinadi. Bu borada quyidagilarni misol tariqasida keltirish mumkin:

Masalan, internat muassasalarida tarbiyalanayotgan bolalarning ko'pchiligini nogiron bolalar tashkil etadi. Xalqaro tashkilotlarning tavsiyanomalarida deinstitutionalashda inklyuziv metodni asosiy usul sifatida tatbiq qilish kerak deyilgan. Xo'sh, kar o'quvchining uyidan uzoqda o'qitilishi uning konvensiyadagi haq-huquqlarini buzadi, deyish mumkinmi? Biz «ha» deb javob beramiz. Chunki bolani «kamsitmaslik» tamoyili va oilasi bilan yashash huquqidan mahrum etayapmiz.

Agar bolani uyiga yaqin joylashgan qishloq umumtalim maktabida 35 nafar o'quvchi talim olayotgan sinfda o'qishga qoldirsak bunda uning «shaxsiy manfaatlari» tamoyilini buzgan bo'lamiz. Bola bu yerda o'ziga yetarli etiborni ololmaydi. Maktabda defektologlarning yo'qligi uchun o'quvchi maxsus muassasadagidek talim ololmaydi, oqibatda rivojlanishda orqada qoladi va kasb egallashga tayyorlana olmaydi. Bundan tashqari, bu o'rinda bolaning «Shaxsiy fikri» tamoyili buziladi. Demak, har bir bolaning o'z oilasida yashash va bolalar qatorida sifatli bilim olish haq - huquqlarini ta'minlash asosiy maqsadlarimizdan biridir.

Bolalarni ijtimoiy himoyalash yo'lida olib borilayotgan ishlarning samaradorligini oshirish uchun tatbiq etilayotgan dasturlarning doimiy monitoringini olib borish zarur. Bu yo'nalishda Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ham muhim ishlar amalga oshirilmokda. Xususan, himoyaga muhtoj bolalar guruhlarini ijtimoiy himoyalash monitoringini olib borish uchun tashkilotlararo ma'lumotlar tuzilib, viloyat, shahar, tuman xalq ta'limi, soriqni saqlash hamda mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish bo'limlari ishtirokida har bir nogiron bola bo'yicha ma'lumotlar banki tuzilgan. Shuningdeq monitoring natijalari uzluksiz ta'lim tizimidagi ta'lim-tarbiyaviy va tibbiy xizmatni 6aholash, xato quyilgan tashhisni aniqlash, tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyalarning ish unumdorligini oshirish bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish uchun turtki bo'ladi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim olishida nihoyatda yuqori e'tiborni talab qiluvchi umuta'lim tizimining sohasi hisoblansa, imkoniyati cheklangan bolalar esa jamiyatning ijtimoiy qatlamidir, chunki ularning ko'pchiligi kam ta'minlangan oilalarda voyaga yetganlar

Mutaxassislarining olib borgan kuzatishlari shuni ko'rsatadiki, maxsus yordamga muxtoj bolalarni umumta'lim sharoitida o'qitishni tashkillashtirish quyidagi imkoniyatni beradi:

- Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun umumiy ta'lim tizimiga tarkibiy o'zgartirishlar kiritiladi;
- O'qituvchi-defektologlar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishlashni yo'lga qo'yiladi;
- Imkoniyati cheklangan bolaning shaxsiy xususiyatlariga ko'ra yakka tartibda korreksion metod va moslashtirilgan o'quv reja, dasturlar va boshqa omillardan foydalanib, atrofdagi jamoatchilik bilan birgalikda o'qitishning turli shakllarini tashkil qilinadi;
- Barcha bolalar bilan bir xil sharoitda o'qishlari va kamol topishlari imkoniyat tug'ladi;
- Maktab inshootlarning maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun moslashtiriladi.

Demak, Inklyuziv ta'lim, nogironlikka ega bolalar oilada yashash imkoniga ega bo'lishi, mahallasi va qarindosh-urug'lari davrasida bo'lishga imkon berishini tushunib yetishlari, o'zlarining sog'lom tengdoshlari qatorida o'ynay olishi, maktablarga borishi; kino, teatrlarda bo'lishi, sport va ijod bilan shugullanishi nazarda tutiladi. Mana shu g'oyani ular ongiga singdirish muhim vazifalardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. «Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori». Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa konserni. 1997.

2. X.N. Muzaffarova, D. Tangirova "Inklyuziv ta'lim" fani bo'yicha o'quv metodik qo'llanma / Jizzax davlat pedagogika institute/. 2011 y.
3. Roy Mark Konki "Inklyuziv sinflarda o'quvchilar ehtiyojlarini anglash va bu ehtiyojlarni qondirish" Toshkent-YuNESKO-2004yil.

**Марина Свириденко
(Бердянськ, Україна)**

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Актуальність дослідження питання дистанційної освіти обумовлена тим, що у зв'язку із швидким старінням змістового компоненту предметів, новими відкриттями науки й техніки, особливе значення набуває підготовка майбутніх фахівців у сфері використання нових засобів пошуку знань і методів доступу до актуальної наукової й навчальної інформації. Отже, для якісної підготовки фахівців у процесі навчання необхідно спрямовувати їх на набуття навичок використання інформаційних і зокрема, телекомунікаційних технологій у своїй навчальній, науково-дослідній та практичній діяльності. На сучасному етапі в умовах оновлення суспільства, бурхливих змін та створення Європейського простору вищої освіти, одним із головних завдань освіти є підготовка кваліфікованих фахівців з високим рівнем фахових знань, умінь та навичок. Для проведення кваліфікованих досліджень потрібні фахівці з відповідною підготовкою, тому поліпшення підготовки до професійної діяльності передбачає навчання студентів грамотному веденню досліджень з проблем професійної освіти. Сьогодні, в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, особлива увага приділяється вмінню майбутніх фахівців користуватися сучасною комп'ютерною технікою та застосовувати новітні досягнення науки у своїй діяльності [2, с. 162–164].

В умовах глобалізації виникають нові вимоги до сучасних фахівців: по-перше, кількість інформації, яку сучасний студент повинен переробити навіть впродовж всього дня, вражає своїм обсягом, по-друге, до сучасного молодого спеціаліста висуваються вимоги, відповідно до яких, він повинен вільно орієнтуватися у навколишньому середовищі, що постійно змінюється, по-третє, він має володіти певною гнучкістю мислення, яка дозволяє винаходити найбільш ефективні способи розв'язання проблем, що виникають, проводити пошуково-дослідницьку роботу в тій чи в іншій галузі виробництва спочатку під керівництвом кваліфікованого спеціаліста, а потім самостійно аналізувати, удосконалювати, модернізувати, критично мислити, швидко перенавчатися, проявляти творчу ініціативу, бути комунікативним, застосовувати і реалізовувати наукові і культурні досягнення, вміти оцінювати сучасні процеси та проблеми в суспільно-політичному житті держави тощо [3].

Мета статті – розглянути особливості, переваги, труднощі та перспективи дистанційної форми навчання для системи вищої освіти України у сучасних умовах.

Дистанційне навчання (ДН) (англ. distant learning) – новий засіб реалізації процесів навчання, в основі якого використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій, які дозволяють навчатися на відстані без особистого контакту між викладачем і студентом [4].

Дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірньою, заочною та екстерном, що реалізується, в основному за технологіями дистанційного навчання.

Дистанційна форма навчання – це одержування освітніх послуг без відвідування навчального закладу, за допомогою сучасних інформаційно-освітніх технологій і систем телекомунікацій, таких як електронна пошта, телебачення та Інтернет. Дистанційне навчання можна використовувати вищій школі, а також для підвищення кваліфікації та перепідготовки фахівців. Одержавши навчальні матеріали в електронному чи друкованому вигляді з використанням телекомунікаційних мереж студент може опанувати вдома, на робочому місці чи в спеціальному комп'ютерному класі [1, с. 89].

Дистанційна форма навчання вирішує такі специфічні завдання як: посилення активної ролі студента у власній освіті, забезпечення можливості спілкування студента з педагогами-професіоналами з різних країн світу, створення умов для змагання з великою кількістю однолітків, які живуть в різних країнах, шляхом організації участі у різноманітних конкурсах, проектах, олімпіадах. Неперервне навчання, перенавчання, перейняття світового досвіду є необхідною умовою формування конкурентоспроможного фахівця, що відповідає вимогам сучасності [4].

Основними принципами дистанційного навчання є інтерактивна взаємодія у процесі, надання студентам можливості самостійної роботи з освоєння досліджуваного матеріалу, а також консультаційний супровід у процесі дослідницької діяльності. Дає змогу навчатися на відстані, за допомогою диспутів експертів із кількох країн, за відсутності викладача [5].

Інформаційні технології є важливим інструментом покращення якості освіти, оскільки дозволяють необмежено розширити доступ до інформації, урізноманітнюють технології тощо. Застосування інформаційних технологій докорінно змінює роль і місце педагога та учня в системі «учитель – викладач – інформаційна система – учень і студент». Інформаційні навчальні технології – це не просто передаточна ланка між педагогом та учнем, вони сприяють особистісно зорієнтованому підходу в навчанні [6].

Дистанційне навчання передбачає такі види навчання:

1. Лекції, на відміну від традиційних аудиторних, виключають живе спілкування з викладачем, однак мають і ряд переваг. Для запису лекцій використовуються дискети, CD-ROM-диски тощо. Використання новітніх інформаційних технологій (гіпертексту, мультимедіа, ГІС-технологій, віртуальної реальності тощо) робить лекції виразними і наочними. Для створення лекції можна використовувати всі можливості кінематографа. Такі лекції можна слухати в будь-який час і на будь-якій відстані. Кім того, студентів не потрібно конспектувати матеріал.
2. Лабораторні роботи призначені для практичного засвоєння матеріалу. Проводяться за рахунок використання мультимедіа-технологій, ГІС-технологій, імітаційного моделювання тощо. Віртуальна реальність дасть змогу продемонструвати студентам явища, які в звичайних умовах показати дуже складно чи й взагалі не можливо.
3. Контрольні роботи – це система індивідуалізованих, часто тестових завдань, зорієнтована на перевірку результатів теоретичного й практичного засвоєння студентами навчального матеріалу.
4. Консультації є однією з форм керівництва роботою студентів і надання їм допомоги в самостійному вивченні дисципліни. Як правило, для цього використовується телефон чи електронна пошта. Передбачає також можливість організації консультації навчальної аудиторії викладачем у режимі on-line. Консультації допомагають педагогові оцінити особистісні якості того, хто навчається, і його інтелект (увагу, пам'ять, уяву й мислення) [1, с. 89–90].

Система дистанційного навчання дозволяє підвищувати кваліфікацію фахівців різних напрямків; забезпечувати освітою людей з обмеженими можливостями, надавати змогу перенавчатися (отримав вищу освіту з іншої спеціальності), що є дуже важливим в сучасному стрімкому ритмі життя, набувати навичок роботи з новим обладнанням, яке тільки починає запроваджуватися в Україні, отримувати знання з рідкісних спеціальностей тощо.

Спрямовуючи свої сили у напрямку розвитку технологій дистанційної освіти, ми таким чином наголошуємо на необхідності більш якісної підготовки фахівців.

Інтерес до системи дистанційного навчання зростає, і з часом (за прогнозами аналітиків – до 2017 року) понад 70% - більшість освітніх установ зосередять свої зусилля саме на дистанційній формі освіти. І, започаткована в університетах робота по створенню курсів ДН, вже за декілька років змінить традицію – дарувати книгу, на традицію – дарувати пароль реєстрації на освітньому порталі.

Отже, підводячи підсумки, слід ще раз відзначити, що створення системи дистанційної освіти в Україні забезпечить:

1. розширення кола споживачів освітніх послуг;
2. підвищення якості навчання слухачів, студентів і школярів незалежно від їхнього місцезнаходження;
3. створення додаткових робочих місць для громадян України;
4. створення спеціальних курсів ДН, які спрямовані на підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів;
5. створення програм і курсів психологічної підтримки;
6. можливість одержання освіти за українськими програмами громадянам зарубіжних країн;
7. реалізацію системи безперервної освіти "через все життя";
8. індивідуалізацію навчання при масовості освіти.

Саме на ці перспективи вказує Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні [6].

Література:

1. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. посібник – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
2. Гузалова О.В. Використання інформаційних технологій у процесі підготовки аспірантів технічних спеціальностей в межах викладання дисципліни «Педагогіка і психологія вищої школи»: зб. наук. праць за матеріалами десятої всеукраїнської конференції студентів і молодих науковців "Інформатика, інформаційні системи та технології", 29 березня 2013 р. / Міністерство освіти і науки України, ПНПУ імені К. Д. Ушинського, ОНУ імені І. І. Мечнікова. – Одеса, 2013. – С.162 – 164
3. Гузалова О.В. Організація творчої діяльності студентів та її специфіка в закладах вищої технічної освіти [Електронний ресурс] / О.В.Гузалова // Електронне наукове фахове видання "Народна освіта". – Випуск №1(10), 2010. – Режим доступу: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>
4. Дистанційна освіта. Всеукраїнський шкільний портал. Режим доступу: <http://ed.net.ua/dist.html>
5. Дистанційне навчання. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Дистанційне_навчання
6. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено постановою МОН України В.Г. Кременем 20 грудня 2000р.) : <mailto:http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>
7. Тамаркіна О. Л. Дистанційна освіта у вищій школі [Електронний ресурс] / О. Л. Тамаркіна // Publishing house Education and Science s.r.o. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NND_2010/Pedagogica/60614.doc.htm

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Крамаренко Алла Миколаївна.

ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Процес виховання такий же давній, як і сама людина. З давніх-давен накопичувався і викристалізовувався досвід виховання людини, підготовки її до активної діяльності. З часом цей досвід почали систематизувати і надавати йому наукової форми [1, с. 215].

Термін «виховання» в історії мав різні прояви і тлумачення. У романській мові для визначення виховної діяльності використовували слово латинського походження education, у французькій - pedagogie - education, в італійській - pedagogia - educazione, у німецькій - padagogik - erziehung, у польській - edukacja і wychowania. В англійській мові термін education означає виховання водночас як діяльність і як науку про виховання, хоча в словнику англійської мови є рідко використовуваний термін pedagogics.

В українській мові виховання є похідним від слова chovati - ховати, вирощувати. В українській народній педагогіці івано спочатку вживалося у значенні «обережати (ховати) дитя від небезпеки», а згодом почало означати «вирощувати дітей, навчати правил доброї поведінки». Пізніше стали тісно пов'язувати з поняттям «навчати» і часто використовували як рівнозначні. Ототожнення процесів навчання і виховання призвело з часом до дублювання понять «освіченість» і «вихованість». Нерідко вихованою людиною вважають людину освічену, що по суті неправильно. У вітчизняній педагогіці поняття «виховання» відокремилася від поняття «навчання» у другій половині XVIII століття.

Загалом, багато вчених-педагогів займалися проблемою вивчення виховання. Ян Амос Коменський виділяв три завдання виховання: розумове, моральне та релігійне виховання. Г. Сковорода приділяв увагу трудовому навчанню і наголошував на тому, щоб учні розуміли досліджуваний матеріал, самостійно його продумували.

В даний час багато педагогів-новаторів розробляють нові підходи до виховання і навчання. Так, в останні роки одержала поширення педагогіка співробітництва в практиці і книгах Ш. Амонашвілі, В. Шаталова, Є. Ільїна й ін. Більш різноманітною стає система освітніх установ. Деякі школи перетворені в гімназії, відкриті приватні школи, ліцеї, багато учителів викладають за своїми авторськими навчальними програмами. Багато змін відбувається й у вузах: впроваджуються нові інтелектуаломісткі педагогічні технології (зокрема, комп'ютерні), кейс-методики, інтенсивне «занурення» в теми.

Виховання – це процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні виховання – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Сюди входить як спеціально організований вплив виховних закладів, так і соціально-економічні умови, що діють певною мірою стихійно. У вузькому розумінні слова виховання є планомірним впливом батьків і школи на вихованця. Метою виховання є сприяння розвиткові у вихованця виявленого обдарування чи стримання якихось задатків відповідно до мети («ідеал виховання»). Засобом виховання є насамперед приклад, який вихователь подає вихованцеві, потім – наказ (вимога й заборона), переконання, привчання й навчання. Виховання поширюється на тіло, душу й дух і ставить завданням утворення із задатків і здібностей, що розвиваються, гармонійного цілого, а також набуття підростаючим вихованцем сприятливих для нього самого і для суспільства душевно-духовних установок стосовно до інших людей, сім'ї народу, держави тощо. Виховання з боку батьків і школи припиняється з втратою ними авторитету у вихованця [2, с. 45].

Цей процес є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя і вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатограним за завданнями і змістом, складним щодо формування і розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя). Ефективність його залежить від рівня сформованості мотиваційної бази [4, с. 10-11].

Людина займається вихованням на основі свідомої діяльності. Упродовж тисячоліть людство, залежно від національних особливостей, соціально-економічних потреб, природних факторів, накопичило величезний досвід у царині виховання. На основі такого досвіду склалися й певні закономірності процесу виховання.

Закономірності виховання – це стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність.

В загальній педагогіці немає чіткого визначення чи єдиного підходу до обґрунтування загальних закономірностей виховання. Наприклад, С. Гончаренко виокремлює вісім закономірностей: «виховання особистості відбувається лише у процесі включення в різносторонню діяльність з позиції її учасника та організатора; дієве виховання - таке виховання, яке стимулює власну (внутрішню) активність особистості в організованій діяльності; процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги гідності особистості вихованця з високою вимогливістю до нього; процес виховання особистості спрямовується на забезпечення їй радості успіху від діяльності й досягнутого результату; процес виховання виявляє та опирається на позитивні якості дитини; ефективність виховання залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; виховання особистості

найефективніше в колективі та через колектив; процес виховання залежить від єдності й погодженості педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї та громадськості» [2, с. 131].

П. Підласий виокремлює 11 закономірностей, від яких залежить ефективність виховання [6, с. 126].

Отже, можна зробити висновок, що немає єдиного погляду на визначення кількості та формулювання закономірностей процесу виховання.

У процесі виховання особливо важливими є такі закономірності.

1. Органічний зв'язок виховання із суспільними потребами та умовами виховання. Розвиток суспільства зумовлює зміни, диктує нові потреби і в його виховній системі. Наприклад, у зв'язку з розбудовою незалежної Української держави виникла потреба формування в підростаючого покоління української національної свідомості, любові до свого народу, його традицій, історії, культури.

2. Взаємодія у виховному процесі всієї сукупності різноманітних чинників. Виховує все: люди, речі, явища. Серед виховних чинників найвагомим є людський (роль батьків, педагогів).

3. Опора у виховному процесі на позитивні якості дитини, стимуляцію активності особистості, позитивні емоції від досягнутих успіхів.

4. Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовну, емоційну сфери. Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

5. Визначальними у вихованні є діяльність і спілкування. Діяльність — головний фактор єдності свідомості й поведінки, коли учень зайнятий певним видом діяльності (навчальною, трудовою, ігровою, спортивною та ін.), що забезпечує всебічний розвиток особистості.

У вихованні закономірності виявляються в усьому різноманітті взаємозв'язків і взаємоперетворень. Їх необхідно враховувати під час створення будь-якої виховної ситуації [3, с. 59-60].

Підсумовуючи, зазначимо, що виховання дітей — це важлива умова нашого життя. Правильне виховання — це наша щаслива старість, погане — це наше майбутнє горе, наші сльози, це наша провина перед іншими людьми, перед усією країною. Виховувати дитину легше, ніж перевиховувати. Перевиховання вимагає більше сил, знань і терпіння.

Література:

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка: підруч. [для студ. і викл. вищ. навч. закл.] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — К.: Знання-Прес, 2003. — 415 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 375 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. — [2-ге вид., перероб., доп.]. — К.: Академвидав, 2007. — 327 с.
4. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання) : навч. посіб. / Сергій Гаврилович Мельничук. — К.: Слово, 2012. — 285 с.
5. М. М. Педагогіка: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Михайло Михайлович Фіцула. — [2-ге вид., випр., доп.]. — К.: Академвидав, 2007. — 528 с.
6. Підласий І. П. Як підготувати ефективний урок : кн. [для вчителя] / Іван Павлович Підласий. — К.: Рад. школа, 1989. — 204 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Крамаренко Алла Миколаївна.

**Валентина Стрибань
(Бердянськ, Україна)**

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАСОБІВ ІКТ У ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Учитель часто сенсом своєї праці вважає передачу школярам певної суми знань та вмінь. Однак, реалії сьогодення доводять, що крім цього, педагог повинен створювати певну систему взаємовідносин з учнями, засновану на суб'єкт-об'єктних стосунках. Це передбачає побудову відношень учителя до учня, з одного боку, як до самоцінності, а з іншого, як до суб'єкта його власної навчальної діяльності [2, с. 25]. Останнім часом багато науковців наголошують на тому, що сучасний учитель повинен володіти інформаційно-комунікаційними технологіями і використовувати їх у професійній діяльності (Р. Гурін, Л. Макаренко, О. Суховірський, І. Соколова та інші), оскільки вимоги сучасного життя потребують нових підходів до організації навчально-виховного процесу. Нажаль, маємо констатувати той факт, що нині вчителі досить часто зустрічаються з проблемою не лише зниження рівня пізнавальної активності учнів, неохотою працювати самостійно, а й відсутності бажання взагалі до навчання. Серед багатьох причин втрати дітьми інтересу до навчання можна назвати, в першу чергу, одноманітність уроків. Відсутність можливості повсякденного пошуку нової, цікавої інформації призводить до шаблонного викладання, а це, в свою чергу, руйнує та знищує дитячий інтерес до навчання. Творчий підхід учителя до побудови та

проведення уроку, насиченість різноманітними прийомами, методами та формами викладання зможуть забезпечити його ефективність. Одним зі способів розвитку пізнавальної активності є використання нових інформаційних технологій (далі –НІТ), що дають змогу привернути увагу учнів до навчання [3, с. 7].

Допомогти вчителю у вирішенні цього непростого завдання може поєднання традиційних методів навчання та сучасних інформаційних технологій, у тому числі і комп'ютерних. Адже використання комп'ютера на уроці дозволяє зробити процес навчання мобільним, строго диференційованим та індивідуальним.

Запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у початковій ланці – це не данина моді, а необхідність сьогодення, оскільки більшість дітей ознайомляться з комп'ютером набагато раніше, ніж це їм може запропонувати школа. Тому ні для кого вже не є новиною необхідність широкого застосування електронних засобів навчання під час вивчення будь-якого предмету. Це – навіть, не твердження, а практично догма, якої вимагає час. Оскільки вчителю у його прагненні зацікавити, сконцентрувати увагу учнів на вивчення свого предмету доводиться конкурувати з чудово організованим світом мас-медіа.

Проте, на нашу думку, на перешкоді сучасним нововведенням стає те, що вчителі початкових класів не вміють працювати з новими інформаційними і комунікаційними технологіями та не розуміють, як їх можна використовувати на уроках різних предметів.

Л. Макаренко зазначає, що комп'ютерна грамотність є складовою професійної підготовки майбутнього вчителя. На її думку причинами низького рівня підготовки студентів і вчителів до використання комп'ютера є відсутність стійкої мотивації до застосування інформаційних технологій у майбутній професійній діяльності, а також потреби займатися цією діяльністю, необізнаність та недооцінка можливостей використання інформаційних технологій у професійній діяльності вчителя; недостатня увага вищих навчальних педагогічних закладів до забезпечення майбутніх учителів відповідною матеріально-технічною та методичною базою; недосконалість чинних навчальних програм вищої школи, які не враховують специфіку роботи майбутніх учителів в умовах інформаційного суспільства [5, с 8].

О. Суховірський визначив критерії готовності вчителя початкової школи до використання інформаційних технологій: рівень навичок кваліфікованого користувача комп'ютерної техніки; знань особливостей використання КТ в початковій школі; умінь використовувати КТ на уроці в початковій школі, здійснювати пошук інформації, отримувати нові знання та здійснювати самоосвіту засобами НІТ, створювати власні дидактичні матеріали засобами НІТ, діагностувати рівень навчальних досягнень учнів засобами НІТ, здійснювати організаційну діяльність та планування засобами НІТ, використовувати НІТ для наукової діяльності та підготовки дипломної роботи. Науковець наголошує, що "вищий рівень готовності вчителя початкової школи до використання інформаційних технологій визначатиме надалі процеси розвитку інформаційного суспільства, інтенсифікацію інтеграції інформаційних технологій в життєдіяльність людини, а отже, і загальний рівень інформатизації суспільства" [7, с. 10-12].

Умовою успішної професійної діяльності вчителя, на думку І. Соколової, є його професійна компетентність у галузі використання комп'ютерних і телекомунікаційних технологій. Так, дослідниця визначає наступний компонентний склад змісту знань інформаційної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови: комунікаційно-інформаційних технологій навчання (аудіо, відео-курси, відео-телевізійні курси, відеокомп'ютерні курси, CD-Rom курси електронна пошта, телеконференції, відеоконференції, електронні конференції); інтерактивних технологій навчання; дидактичних умов використання інформаційних технологій в навчальному процесі тощо. Серед умінь вона називає: діяти відповідно до типових правил користування ІТН; працювати в глобальній і локальній мережах Інтернету з комп'ютерними програмами; використовувати сучасні джерела та засоби обробки інформації тощо[6, с. 223-224].

Ще однією проблемою, яка перешкоджає пропедевтиці інформаційної культури у початковій школі, є те, що більшість учнів не розуміють справжнього призначення комунікаційних та інформаційних технологій, оскільки сприймають їх як іграшки. Для того, щоб ІКТ дійсно були корисними у початковій школі, необхідне виконання деяких умов. До цих умов, перш за все, відносять: професійну готовність учителя початкових класів до використання комп'ютерних технологій, врахування впливу комп'ютера на здоров'я дітей, особливо маленьких, наявність якісного технічного й програмного забезпечення, розуміння проблем й підтримка керівництва школи щодо цього питання.

Школа повинна підготувати людину мислячу, котра не тільки має знання, але й уміє використати їх у житті. Тому спрямованість на формування розумових здібностей дитини та передання навиків ефективного оперування засобами пізнання повинна виступити як головний пріоритет із самого початку навчання. Безумовно, значна частина таких засобів базується на основі ІКТ. Майбутні вчителі, перш за все, добираючи до уроку програмне забезпечення та електронні засоби навчання, мають враховувати, що вони повинні відповідати певним вимогам, а саме: бути цікавими і викликати позитивні емоції у школярів; активізувати пізнавальну та розумову діяльність учнів; викликати у дитини бажання навчитися працювати самостійно; відповідати психолого-педагогічним та валеологічним вимогам; розвивати творчі здібності дитини; носити навчально-контролюючий характер.

За умови введення до процесу навчальної діяльності елементів гри, у дітей виникають позитивні емоції, тим самим підвищуючи їх пізнавальну активність. Але поліпшення навчально-виховної роботи може відбутися лише через вдале спрямування гри вчителем і батьками. Гра має велике значення не лише для розвитку уяви, мислення, волі, а й особистості дитини в цілому. Саме тому більшість прикладних програм навчального характеру, призначених для застосування в початковій школі, використовують ігровий підхід

до навчальної діяльності, що підвищує інтерес дитини та знімає зайве психологічне напруження [1, с. 94]. Окрім того, запам'ятовування матеріалу відбувається краще тоді, коли він цікавий, а ігрові програми для дитини зробити цікавими значно простіше. Тому вчителі початкових класів повинні знати:

- правила проведення занять з використанням комп'ютерної техніки;
- правила користування електронними педагогічними програмними засобами;
- правила використання комунікаційних технологій;
- основні форми організації навчального процесу навчання з використанням ІКТ;
- зміст програми і основні поняття початкового курсу інформатики;
- правила формування початкових навичок роботи з ПЕОМ;
- правила користування контролюючими програмами для перевірки знань;
- правила створення тестів;
- правила використання інформаційних технологій при проведенні навчальних занять у початкових

класах;

• особливості використання комплексу навчально-розвиваючих програм "Сходинки до інформатики" на різних уроках в початковій школі;

- правила створення та демонстрації презентацій;
- правила створення публікацій та веб-сторінок;
- правила користування навчально-розвиваючими програмами.

Використання ІКТ у системі навчальних дисциплін початкової школи може стати потужним фактором збагачення індивідуальної основи розумового, естетичного, морального розвитку школяра. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання досить перспективні для підвищення творчої активності. Учень від об'єкта навчання, отримувача готової навчальної інформації, стає активним суб'єктом навчання, він може самостійно здобувати необхідну інформацію і, навіть, зуміє винайти, сконструювати необхідні для цього способи дій [4, с. 35]. Таким чином, удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів і посилення їх ролі в суспільстві - нагальне питання сучасної педагогіки. Одним із важливих чинників цього процесу є визначення вимог до майбутніх вчителів, до їх професійної підготовки, яка повинна бути орієнтована на багатогранну майбутню професійну діяльність. Майбутніх учителів треба спрямовувати на таке оволодіння інформаційно-комунікаційними технологіями, яке б стало для них не лише засобом для унаочнення навчальної інформації, а життєвою необхідністю для професійного й особистісного росту та самовдосконалення.

Література:

1. Белавина И. Г. Психологические последствия компьютеризации детской игры / И. Г. Белавина // Информатика и образование. – 1991. – №3. – С.91 – 94.
2. Волкова Е. Н. Субъектность педагога: теория и практика : автореф. дис. на соискание уч. степени докт. псих, наук: спец. 19.00.07 "Педагогическая психология" / Е. Н. Волкова. – М., 1998. – 50 с.
3. Гурін Р. С. Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Р. С Гурін. – О., 2004. – 21 с.
4. Кивлюк О. П. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі навчальних дисциплін початкової школи / О. П. Кивлюк // Початкова школа. – 2004. – №4. – С. 34–35.
5. Макаренко Л. Л. Комп'ютерна грамотність як складова професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Л. Л. Макаренко. – К., 2007. – 22 с.
6. Соколова І. В. Інформаційна компетентність вчителя іноземної мови: структура, зміст, критерії, умови формування / І. В. Соколова // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук, праць. – К.: Вид-во П/П "ЕКМО", 2004. – Вип. 2. – С 209–225.
7. Суховірський О. В. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до використання інформаційних технологій : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / О. В. Суховірський. – К., 2005. – 20 с

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор, Крамаренко Алла Миколаївна.

Ася Сучану
(Измаил, Украина)

АДАПТИВНИЙ ПЕРИОД СТАНОВЛЕННЯ ЛИЧНОСТІ СТУДЕНТА: РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ-ТЮТОРА В ВУЗЕ

Постановка проблеми. XXI століття характеризується многоканальністю і насиченістю інформації, її стремительним оновленням. В зв'язі з високими і специфічними вимогами

учебно-воспитательный процесс современной высшей школы осуществляется в специфических условиях: с одной стороны, стремлением учитывать социально-экономические требования профессиограммы будущего специалиста – научно обоснованной модели его личностно-профессионального предназначения, а с другой – стремительно меняющиеся требования работодателей–практиков.

Отметим, что особую остроту составляет одна из проблем педагогики высшей школы – научное обоснование роли преподавателя-тьютора в вузе, в частности, в период адаптации студента-первокурсника.

Анализ научного фонда (И. Бех, С. Витвицкая, Н. Кичук, Н. Фицула и др.), а также справочной литературы позволяет уточнить то содержание, которое вкладывается сегодня в ключевые понятия. Так, **адаптация** (лат. *Adapto* — приспосаблию) социальная, вид взаимодействия личности или социальной группы с социальной средой, в ходе которого согласовываются требования и ожидания его участников [5, с. 23].

При наличии множества трактований понятия «адаптация», к примеру, Якунин В. А. выделяет следующие основные характеристики, которые объединяют все определения: 1) адаптация всегда предусматривает взаимодействие двух систем; 2) это взаимодействие разворачивается в особенных условиях; 3) целью такого взаимодействия является определённая координация между системами; 4) достижение адаптации предусматривает некоторые изменения во взаимодействующих системах [6, с.154].

Анализ последних исследований и публикаций. Непосредственно к изучению проблемы адаптации студентов в условиях высшей школы в образовательной среде обращались многие исследователи (А. А. Алексюк, А. А. Дубасенюк, Н. Н. Гуляева, Л. М. Гурч, И. А. Зязюн, Т. М. Кармадонова, Н. Д. Никандров, С. И. Осипова, В. В. Сериков, В. А. Слостенин, В. А. Слободчиков, А. П. Тряпицына, М. И. Шилова и др.). Между тем, изучение и анализ источников по проблеме адаптации студентов позволяет конкретизировать существующие противоречия между: возросшей потребностью информационного общества в профессионале, способном быстро адаптироваться к социальным изменениям в условиях неопределенности, и недостаточным учетом данных требований при организации учебно-воспитательного процесса в вузе; потребностью преподавателей вуза внедрять в повседневную педагогическую практику технологию тьюторского сопровождения студентов и отсутствием личностно–профессиональной готовности и должного программно-методического обеспечения этого процесса; потребностью студентов в построении программ личностно–профессионального развития и недостаточной разработанностью организационно-педагогических условий, обеспечивающих реализацию данного процесса.

Цель статьи – осветить некоторые аспекты проблемы адаптации студентов в высшем учебном заведении, как новой среде, уточнив роль преподавателя-тьютора в личностном и профессиональном становлении студента.

Изложение основного материала. Вузовская практика свидетельствует о том, что трудности становления студентов связаны как непосредственно с учебным процессом, так и с личными переживаниями. Изучение характера этих трудностей (как показывает практика в Измаильском государственном гуманитарном университете) позволяет констатировать, что, с одной стороны, речь идёт, прежде всего, о низком уровне развития речевой культуры, несформированности общеучебных умений и навыков (таких, как работа с текстом, конспектирование, составление тезисов и т.п.), сложности в формулировании устного высказывания в соответствии требованиями уровня образования и пр. С другой же стороны, возникают сложности у студентов младших курсов в период адаптации к самим условиям обучения в институте: новые «непонятные» учебные дисциплины, «незнакомые» педагоги и непредсказуемые «однорупники», трудности в межличностных отношениях (конфликты в группе, психологическая несовместимость при совместном проживании в студенческом общежитии, семейные проблемы и т.п.), а также стресса на экзаменах, вызывающие повышенную тревожность, неумение рационально спланировать процесс самоподготовки. Эти проблемы могут быть как временными, так и постоянными. К ним можно отнести: развитие личности и творческой индивидуальности каждого студента, формирование психологической готовности к саморазвитию, саморегуляции, самоопределению и самоактуализация в процессе жизни и профессиональной деятельности.

Заметим, что в адаптационный период, а это, как правило, первый год обучения, в течении которого и осуществляется оптимизация процесса жизнестойкости студентов в новых условиях при овладении профессией. Хотя, следует сказать, что некоторая, своеобразная, адаптация присуща и студентам старших курсов в период освоения новой учебной деятельности (научно-исследовательская работа, учебно-профессиональная практика). Однако студенты-старшекурсники являются более стойкими и приспособленными к нововведениям и быстро адаптируются к новым условиям деятельности. Формирование готовности и способности к саморазвитию и самоорганизации, профилактика явлений дезадаптации в студенческой среде становятся главной заботой всех, кто работает с первокурсниками.

В процессе адаптации студента-первокурсника исследователи выделяют степени: *начальная степень* – студент уже понимает, как должен действовать в новой учебной среде, но ещё не готовый признать и принять систему ценностей нового окружения высшей школы и стремится придерживаться уже устоявшейся системы ценностей; *степень терпимости* – индивид и нова среда оказывают взаимную терпимость к системе ценностей и примера поведения обоих; *аккомодация* – признание и принятие

индивидом основных элементов системы ценностей новой учебной среды при одновременном признании некоторых ценностей индивида новой социокультурной средой; *ассимиляция* – полное совпадение систем ценностей индивида, группы и среды [4, с. 29].

На наш взгляд, принципиально важным является проведение в адаптационный период содержательного диагностического исследования мотивации учения, уровня общего развития и воспитанности, социально-психологического климата в группах нового набора. Речь идёт, прежде всего, о тренинге командообразования, мониторинге уровня психофизиологического комфорта, тренинге развития эмоциональной устойчивости в период сессии, о практическом семинаре по повышению конфликтостойчивости студентов.

Заметим, что психологическая поддержка студентов в период адаптации к образовательным условиям вуза понимается нами как межличностное взаимодействие участников образовательного процесса, направленное на психологическую помощь студентам, в ходе которого осуществляется персонализация как лиц получающих, так и лиц оказывающих эту помощь. Ее результатом становится возникающее у студентов положительно окрашенное чувство уверенности в себе, своих возможностях; чувство, создающее предпосылки для личностного и профессионального развития.

Анализ научного фонда позволяет выделить три формы адаптации студентов-первокурсников к условиям вуза: адаптация формальная, касающаяся в основном познавательного-информационного приспособления студентов к новому окружению, к структуре высшей школы, к содержанию обучения в ней, ее требованиям, к своим обязанностям; общественная адаптация, т.е. процесс внутренней интеграции (объединения) групп студентов-первокурсников и интеграция этих же групп со студенческим окружением в целом; дидактическая адаптация, касающаяся подготовки студентов к новым формам и методам учебной работы в высшей школе [3, с. 5].

Отметим, что адаптация студентов к учебно-воспитательному процессу педагогического вуза будет осуществляться более успешно, если реализовать тьюторскую деятельность в учебно-воспитательном процессе, приобщив к ней студентов-магистрантов.

Намереваясь уточнить своеобразие феномена «тьютор», степень востребованности тьюторской деятельности магистрантов современного студенчества, нами было проведено анкетирование, респондентами которого стали первокурсники Измаильского государственного гуманитарного университета и интервьюирование студентов-выпускников указанного вуза. Анализ полученного эмпирического материала позволяет сделать такие обобщения: подавляющее большинство опрошенных (51% первокурсников и 72% пятикурсников) считают, что тьютор – «желателен» в вузе, а, по мнению каждого четвертого студента первого курса – тьютор просто необходим. Каждый третий первокурсник и каждый второй студент-выпускник видит главное предназначение тьютора в приучении студента к рациональному использованию времени; имеет место тенденция к увеличению количества тех студентов (от первого к пятому курсу обучения), которые усматривают такую функцию тьютора в вузе, как оказание помощи в «познании самого себя», своих интеллектуально-познавательных ресурсов, ярких черт творческой индивидуальности (если среди первокурсников такое суждение высказало около 6% опрошенных, то к пятому курсу обучения их стало впятеро больше – 31%). К вышеизложенному добавим, что, поскольку, в указанном вузе отсутствует практика тьюторства, то естественный интерес составил и такой аспект: какой поддержки современному студенту-выпускнику в большей степени не хватало для того, чтобы быть успешным? Анализ суждений респондентов позволяет констатировать: к старшим курсам вузовского обучения все актуальнее студентам ощущалась потребность в приучении к «познавательной самостоятельности».

Таким образом, представляется возможным заключить, что, несмотря на сугубо диагностический (а не основательно и экспериментально обоснованный) характер полученного материала все же можно констатировать актуальность проблемы обеспечения в высшей школе компетентного тьюторского сопровождения процесса обучения студентов; особенно с учетом усиления активизации процесса индивидуализации учебно-познавательной траектории профессиональной подготовки будущего специалиста.

Мы исходим из понимания, что тьюторское сопровождение – это особая педагогическая технология, основанная на личностном взаимодействии и совместной деятельности студентов-первокурсников (тьюторантов) и тьюторов, в ходе которой осуществляется построение, осмысление и реализация программ личностно-профессионального развития тьюторантов. Студенты младших курсов учатся использовать инфраструктуру вуза как уникальный ресурс своей индивидуальной образовательной программы, овладевают знаниями, приобретают профессионально-важные качества, осваивают новые виды профессиональной деятельности и получают субъективный опыт эмоционально ценностного отношения к ней.

Критериями адаптации студентов к учебно-воспитательному процессу педагогического вуза учёные выделяют устойчивые учебно-профессиональные мотивы, удовлетворенность межличностными отношениями и социальным статусом, стремление к саморазвитию и самореализации, эмоциональный комфорт, регулирование собственного эмоционального состояния при общении с группой и преподавателями; успеваемость, активность, самостоятельность, ценностные ориентации к профессиональной деятельности, готовность осваивать разные её виды и осуществлять рефлексию [4, с. 29].

Изучение теоретических источников и проведенная нами предварительная работа в данном направлении свидетельствует о том, что адаптация студентов к учебно-воспитательному процессу педагогического вуза, осуществляется успешнее за счет реализации организационно-педагогических условий в их единстве и взаимосвязи. А именно: введения тьюторства в учебно-воспитательный процесс педагогического вуза и приобщения к нему студентов-старшекурсников, магистрантов; педагогически обоснованного применения тьюторами интерактивных форм и методов сопровождения, активного, освоения студентами-первокурсниками образовательного пространства, определения перспектив личностно-профессионального развития – включения студентов-первокурсников во внеучебную деятельность познавательного характера, обеспечивающую развитие их профессионально важных качеств, которая осуществлялась на основе выбора индивидуально-значимых видов деятельности, с учетом склонностей, предшествующего опыта студента и его потребностей и интересов; включение в элективные учебные курсы тематического содержательного учебного модуля, отражающего научно-педагогические основы тьюторской деятельности, причем как в рамках специализации выпускников, а также в программу магистерской подготовки преподавателей высшей школы.

Очевидно то, что обращение к педагогическим услугам тьютора как специалиста является перспективным явлением в образовательной сфере. Отметим, что преподаватель–тьютор должен владеть системой прикладных умений и навыков консультационного содержания, быть готовым к выполнению ряда специфических функций (управление, диагностика, мотивация, планирование, коммуникация; функции проектно-организаторская, контролирующая, рефлексивная, методическая), что дает возможность тьютору, как субъекту учебно-воспитательного процесса, исполнять свои профессиональные обязанности (создание благоприятных условий для организации и контроля самостоятельной работы студентов; проведение индивидуальных и групповых учебных консультаций студентов; предоставление научно методической помощи студентам в процессе учебы; обеспечение педагогически грамотного и эффективного использования учебно-методической литературы; координирование самостоятельной учебной деятельности студентов; проверка самостоятельных письменных домашних заданий; стимулирование потребности интереса и учиться в течении жизни).

Как убедительно свидетельствуют и специальные зарубежные исследования и отечественная практика, ведущим видом деятельности тьютора является проведение индивидуальных (групповых) учебных занятий с студенческой молодежью; быть одновременно и репетитором и наставником, выполнять функции руководителя, координатора, консультанта.

Выводы. Тьюторство, как сравнительно новое личностно профессиональной качество руководителя процесса студенческой самореализации, способствует созданию в вузе позитивной учебно-воспитательной атмосферы, стимулированию интеллектуальной инициативы к деятельности личности, расширению возможности студенческой молодежи, успешно овладеть избранной профессией.

Накопленный опыт позволяет утверждать, что к тьюторской практике целесообразно привлекать магистрантов, аспирантов, которые уже приобрели определенный опыт в этом плане и со сформулированной научно-педагогической готовностью способны реализовать тьюторские функции.

Таким образом, внедрение в практику высших школ тьюторства, как социального института, будет способствовать студентоцентрированному образованию, а следовательно – качественным новообразованием учебно-воспитательного процесса, направленного на более продуктивную профессиональную подготовку будущих специалистов.

Перспективы научного поиска мы и связываем с углублением научных представлений о феноменологии тьюторской деятельности современного преподавателя высшей школы.

Список литературы

1. Бойко А. Тьюторкачество высшая педагогическая позиция и новый простор духовно-материального взаимодействия // Педагогические науки. Сборник научных работ. – 2011. – Вып.14. – С. 4-10.
2. Добрянский И.А., Кузнецова И.В. Адаптация первокурсников в частном высшем учебном заведении: составляющие психолого-педагогического сопровождения // Педагогика и психология, 2012.–№4. – С.17-22.
3. Иващенко Н.В. Особенности реализации технологии тьюторской деятельности // Педагогические науки. Сборник научных работ.– 2009.– С.68-72.
4. Кармадонова Т.Н. Адаптационные процессы социализации личности в учебном процессе высшей школы // Вестник НТУУ «КПИ» Философия. Психология. Педагогика. Выпуск 3, 2011.- С. 29-33.
5. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичёв и др. – 2-е изд.–М.: Сов. энциклопедия, 1989–815 с.
6. Якунин В.А. Педагогическая психология: Учеб.пособие / В.А. Якунин. – Изд. 2. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 349 с.

Тетяна Тодорова
(Бердянськ, Україна)

ТЕХНОЛОГІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Термін «дистанційне навчання» означає таку організацію навчального процесу, коли студент навчається самостійно за розробленою викладачем програмою і відділений від нього у просторі чи в часі, однак може вести діалог з ним за допомогою засобів телекомунікації. Технології дистанційного навчання можна умовно розділити на три категорії: не інтерактивні – друквані матеріали, аудіо й відеососії; інтерактивні комп'ютерні технології навчання – електронні підручники, тестові методики контролю знань, засоби мультимедіа; відеоконференції – сучасні засоби телекомунікації через аудіоканали, відеоканали та комп'ютерні мережі.

С. Сисоєва зазначала, що одним із шляхів підвищення якості освіти є впровадження у навчальний процес закладів освіти дистанційного навчання. Дана технологія навчання здійснюється за допомогою сучасних комп'ютерних і телекомунікаційних технологій у реальному часі (чат, відеозв'язок, телефон тощо), або асинхронно (телеконференція, електронна пошта тощо), а педагогічна взаємодія і пересилання відповідного навчально-методичного забезпечення відбуваються за допомогою сучасних інформаційних засобів [4, с. 79].

П. Стефаненко вказував, що дистанційне навчання є універсальною формою навчання, яке використовує традиційні педагогічні, нові інформаційні та телекомунікаційні технології. Також, головною його метою є надання однакових освітніх можливостей населенню у будь-яких районах країни за допомогою інформаційних і телекомунікаційних засобів, а також підвищення якісного рівня освіти за рахунок більш активного використання наукового та освітнього потенціалу університетів, академій, інститутів, наукових центрів й інших установ [5, с. 22].

За характером комунікації між викладачем і студентом усі існуючі технології дистанційного навчання можна умовно класифікувати на чотири типи: самонавчання, навчання «один на один», «один з багатьма» і «багато з багатьма».

Будучи цілеспрямованим процесом взаємодії між собою всіх суб'єктів навчання, наголошував Є. Долинський, незалежно від їх розташування в просторі й часі, дистанційне навчання у системі вищої освіти виконує такі завдання:

- формування кожного студента як суб'єкта учіння, який усвідомлює свої потреби, мету та завдання навчально-пізнавальної діяльності, планує її зміст, здатний до самоорганізації у розподілі навчальних дій у часі та самоконтролю в процесі виконання, вміє відбирати матеріали та користуватися ними, сам визначає способи та прийоми професійної підготовки, усвідомлює результати своєї діяльності, а також має свій індивідуальний стиль мислення;

- становлення рефлексивних умінь та навичок студентів у процесі професійної підготовки як усвідомлення, розуміння, самопізнання і самооцінка ними власних досягнень, глибоке переосмислення своїх невдач, що сприяє формуванню відповідальності за результати навчання;

- посилення навчальної мотивації та становлення особистості, здатної до адаптації щодо нових соціально-економічних умов ринку праці;

- стимулювання інтелектуальної активності студентів, становлення гуманної, творчої, активної, відповідальної й ініціативної особистості, яка б гармонійно поєднувала в собі духовний, психічний, інтелектуальний та інформаційний розвиток ... » [2, с. 38-39].

Таким чином, для всіх форм навчання, в тому числі й дистанційного навчання, необхідна психологічно-педагогічна пропедевтика, призначення якої полягає у засвоєнні основ навчальної діяльності – принципів, навичок, правил гри. Звичайно, в умовах очного навчання таке засвоєння є хоча й стихійним, але швидшим, ніж за інших форм навчання.

Особливостями дистанційної форми навчання порівняно з традиційною звично вважають:

Гнучкість. Студенти, які навчаються за дистанційною формою навчання, як правило, не відвідують регулярних занять у вигляді лекцій та семінарів, а працюють у зручний для себе час у зручному місці та в зручному темпі, що дає значну перевагу для тих, хто не може або не хоче змінити свій зручний ритм життя. Кожний може вчитися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння предмета й отримання необхідних заліків з вибраних курсів, що забезпечує принципово новий доступ до освіти за умов збереження її якості.

Модульність (або модульний виклад навчального матеріалу). В основу програми дистанційного навчання закладено модульний принцип. Кожна окрема дисципліна або низка дисциплін, що їх освоїли студенти, створюють цілісне уявлення про відповідну предметну сферу. Це дає змогу з переліку незалежних навчальних курсів формувати навчальний план, який відповідає індивідуальним або груповим потребам.

Масовість. Кількість студентів дистанційної форми навчання не є критичним параметром. Вони мають доступ до багатьох джерел навчальної інформації (електронні бібліотеки, бази даних), а також можуть спілкуватися один з одним і з викладачем через засоби зв'язку або за допомогою інших засобів інформаційних технологій.

Рентабельність. Йдеться про ефективність дистанційного навчання. Середня оцінка зарубіжних і українських освітніх систем дистанційного навчання засвідчує, що вартість їх приблизно на 50% дешевша, в основному завдяки ефективнішому використанню наявних навчальних площ і технічних засобів інформаційних технологій, а також більш сконцентрованому змісту навчальних матеріалів та орієнтованості технологій дистанційного навчання на значну кількість студентів

Статус студента. Точніше, нова роль того, хто навчається, або, як більш прийнято в системі дистанційного навчання, слухача. Щоб пройти дистанційне навчання, від нього вимагають особливої мотивованості, самоорганізації, працелюбності і необхідного початкового рівня освіти.

Он-лайн навчання стає з кожним роком популярнішим. Це забезпечується його перевагами:

– низька вартість - користувач платить тільки за знання, які він отримує: у користувача немає необхідності оплачувати дорожні витрати, проживання і нести інші витрати, пов'язані з навчанням в іншому місті;

– зручність - користувач отримує унікальну можливість навчатися за своїм власним графіком, у відповідності зі своїми особистими і професійними потребами. Людина може навчатися, поки перебуває на роботі, вдома або подорожує;

– вибір власного темпу навчання - навчають, може вибрати власний темп вивчення матеріалу, який буде відповідати його характеру, бажанням і можливостям.

У праці Д. Бодненка виокремлюється необхідність забезпечення системної, цілеспрямованої, комплексної та ефективної системи підготовки викладача до здійснення дистанційного навчання, яка повинна поєднувати наступні напрями підготовленості викладача:

– організаційний (формує вміння здійснювати організацію своєї діяльності в галузі дистанційного навчання);

– навчально-методичний (сприяє підготовці до створення дистанційного курсу з обраної дисципліни та здійснення навчального процесу з використання технологій дистанційного навчання);

– інформаційно-комунікаційний (формує вміння використовувати технології дистанційного навчання при викладанні дисципліни: вміння створювати інформаційні ресурси в електронному віртуальному середовищі, спілкуватись за допомогою мережі Інтернет);

– нормативно-правовий (формує знання та вміння використовувати у своїй діяльності нормативно-регулюючі документи системи дистанційного навчання всіх рівнів затвердження);

– психолого-педагогічний (сприяє формуванню психолого-педагогічних умінь викладачів, зумовлених специфікою дистанційного навчання) [1].

І. Ибрагимов у посібнику встановив, що сучасні комп'ютерні телекомунікації здатні забезпечити передачу знань і доступ до різноманітної навчальної інформації іноді ефективніше, ніж традиційні засоби навчання. Нові електронні технології, такі як інтерактивні диски, електронні дошки оголошень, мультимедійний гіпертекст, доступні через глобальну мережу Інтернет, не тільки можуть забезпечити активне залучення студента в навчальний процес, а й дозволяють керувати цим процесом на відміну від більшості традиційних навчальних середовищ. Інтеграція звуку, рухомого зображення і тексту створює нове, надзвичайно багате за своїми можливостями навчальне середовище, з розвитком якого збільшується і ступінь залучення студента в процес навчання. Інтерактивні можливості програм і систем доставки інформації, що використовуються в системі дистанційного навчання, дозволяють налагодити і навіть стимулювати зворотний зв'язок, забезпечити діалог і постійну підтримку, які не можливі в більшості традиційних систем навчання [3].

Технології дистанційного навчання дозволяють здійснювати навчання на відстані, при цьому не тільки не втрачаючи якість навчання, а навпаки підвищуючи його за рахунок індивідуалізації, активних методів навчання, двосторонньої взаємодії викладача і студента. Крім того, до переваг дистанційного навчання відносяться такі характерні риси як гнучкість, модульність, технологічність, оновлення ролі педагога, підвищення мотивації та самоорганізації студентів. Навчання при цьому стає інтерактивним, зростає значення самостійної роботи учнів, посилюється інтенсивність навчального процесу. Використання Інтернет–технологій та дистанційного навчання відкриває нові можливості для безперервного навчання фахівців і перенавчання фахівців, отримання другої освіти, робить навчання більш доступним. У той же час необхідність отримання основної освіти протягом усього життя чи перекваліфікації розвивають потенціал дистанційного навчання.

Література:

1. Бодненко Д. М. Підготовка викладачів вищого навчального закладу до здійснення дистанційного навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Д. М. Бодненко. – К., 2008. – 20 с.
2. Долинський Є. В. Формування комунікативної компетентності майбутніх перекладачів у процесі дистанційного навчання : дис.... канд. пед наук : 13.00.04 / Є. В. Долинський. – Тернопіль, 2011. – 254 с.
3. Ибрагимов И. М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения / И. М. Ибрагимов. – М. : Академия, 2005. – 336 с.
4. Сисоєва С. О. Проблеми дистанційного навчання : педагогічний аспект / С. О. Сисоєва // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – 2003. – Вип. III-IV. – С. 81.

5. Стефаненко П. В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / П. В. Стефаненко. – К., 2002. – 48 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Крамаренко Алла Миколаївна.

Гулшод Умарова, Абдулатипова Ж.Б.
(Гулистан, Узбекистан)

ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ПЕДАГОГИК ВА АХБОРОТТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Таълим-тарбия жараёнида инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларни қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, инсоният ҳаётига турли янгиликларнинг кириб келиши таълим ва тарбиясоҳасида ҳам бир қатор ўзгаришлар қилинишини тақозо этди. Ҳозирги кунда таълим ва тарбиясоҳасида эришилган ютуқларни сақлаган ҳолда, бир хилликдан, бир қолипга тушиб қолишдан сақланмоқ зарур. Таълимнинг киши хотирасини ривожлантиришга асосланган туридан инсон тафаккурини ҳар томонлама ривожлантириш, ўқувчилар эгаллаган билимларни амалиётда қўллаш, уларда амалий кўникма ва малакалар ҳосил этишга қаратилган турига ўтиш, ҳаракат қилиш шу куннинг талабидир. Шунга эришилсагина ватанимиз келажаги бўлган ёш авлод тарбияси олдига қўйилган вазифа оқилона ҳал этилиши мумкин.

Ҳозирги кунда педагогик технологиялар асосида таълим ва тарбияни ташкил этишга катта эътибор қаратилмоқда. Педагогик технология бу – ўқувчилар қобилияти, имконияти ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда, таълим шакллари амалга ошириш учун кўзланган натижага эришишда энг қулай йўл ва уларни танлаш ва ишлаб чиқиш маҳоратидир.

Педагогик технологияда таълим ва тарбия жараёнининг мақсадини белгилаш муҳим бўлиб, у режалаштирилган натижаларни кафолатлаши лозим. Шунинг учун ҳам ўқитувчилар мақсадни аниқ белгилашга алоҳида эътибор қаратишлари зарур. Ҳар бир ўқитувчи аввало ўзи ўқитадиган ўқув предмети, ҳар бир ўқитилган дарс ва дарсдан ташқари олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг мақсад-вазифаларини аниқ белгилаши керак.

Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида “Таълим беришнинг илғор педагогик технологияларининг замонавий ўқув-услубий мажмуаларини яратиш ва ўқув-тарбия жараёнини дидактик жиҳатдан таъминлаш умумий ўрта таълимнинг асосий шартларидан бири” сифатида белгиланган. Илғор педагогик технологиялар таълим-тарбия жараёнининг таъсирчанлигини оширади, ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш жараёнини шакллантиради, ўқувчиларда билимга иштиёқ ва қизиқишни оширади, билимларни мустаҳкам ўзлаштиришулардан амалиётда эркин фойдаланиш кўникма ва малакаларни ривожлантиради. Педагогик технологияларни бошланғич синфдан бошлабоқ қўллаш анча яхши самара беради. Бошланғич синф бола ҳаётида муҳим ўрин тутди. Бу даврда таълим-тарбиянинг педагогик технологиялар асосида қизиқарли ташкил этилиши болани таълим жараёнида фаоллаштирадиган таълим самарадорлигини оширади.

Шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда ўқув-тарбия жараёни ва унинг натижалари янги педагогик ва ахборот технологияларини қўллашдан иборатдир. Мамлакатнинг эртанги кунини дунёқараши ўзгарган мактаб ўқувчилари ва ўқитувчиларига кўп жиҳатдан боғлиқдир. Шу боис юқоридаги янги фикрлаш тушунчасига эга ёшларни тарбиялаш давр талабидир. Айтиш пайтда таълим муассасаларини компьютерлаштириш, янги замонавий дарсликларни яратиш, таълим-тарбия жараёнига мос равишда ахборот технологияларини қўллаш долзарб вазифадир.

Ҳозирги кунда янги педагогик технология асосида ўқитишни йўлга қўйиш, таълим-тарбия жараёнини ўқувчилар учун тушунарли ва қизиқарли соҳаларини яратиш учун тинимсиз изланиш ўқитувчининг муҳим вазифаси бўлиб қолмоқда. Бинобарин, ўқувчилар педагогик жараённинг фаол субъектларига айланмоқлари лозим.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эришиб, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг ўзига хос йўлини танлаши мутахассислар тайёрлаш тизими ва унинг мазмунини қайта ташкил этишни зарур қилиб қўйди ва бир қатор чора-тадбирлар кўришни, шу жумладан, «Таълим тўғрисида»ги Қонунни жорий этиш, замонавий дидактик таъминотни ишлаб чиқиш, ўқув-тарбиявий жараённи, илғор ўқув юртлирини аттестациядан ўтказишни ва аккредитациялашни, янги типдаги таълим муассасаларини ташкил этиш ҳамда энг асосийси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ни ишлаб чиқиш ва ҳаётга тадбиқ этишни тақозо этди.

Кадрлар тайёрлаш Миллий моделининг яратилиши Ўзбекистоннинг халқаро талаблардаги замонавий тараққиётини таъминлай оладиган дадил, мустақил, ижодий тафаккурли, малакали, билимли мутахассис, айтиш пайтда шахсий инсоний сифатлари шаклланган баркамол кадрларни тайёрлаш мақсадини кўзлайди.

Хозирги кунёш авлодга таълим-тарбия бериш, касбга ўргатиш, уларни ақлий ва маънавий камол топтиришдан иборатдир. «Таълим тўғрисида» ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларидан келиб чиққан ҳолда таълимнинг мазмуни ва воситаларини янгидан ишлаб чиқишни ҳаётнинг ўзи талаб қилмоқда. Бу омил таълим жараёнини таркибий қисмларини янгича тартибда намоён бўлишини талаб этади. Ана шу ташкилий-педагогик жараёнда таълим қонуниятлари ва тамойилларига мос ҳолда янги тамойилларга амал қилиш, таълим методларининг пайдо бўлиши, таълим воситаларининг тақомиллашуви, айниқса таълим ва тарбияни ташкил этишда ўқитувчи маҳоратининг ноанъанавий шакллари кенг кўламда жорий этилиши кузатилмоқда. Инновацион педагогик технологияларнинг мамлакатимиз таълим соҳасига кириб келиши алоҳида эътибор қаратадиган йўналишлардан бири эканлигини қайд этиш зарур.

Ўқув – тарбияжараёнидаинновацион технологияларнингтўғрижорий этилишиўқитувчинингбужараёндаасосийташкилотчиёқимаслаҳатчисифатидафаолиятюретишигаолибкела ди. Буэса ўқувчидан кўпроқмуस्ताқилликни, ижоднивайродавийсифатларниталабэтади. Ҳарқандайпедагогиктехнологиянингтаълим ва тарбияжараёнидақўлланилишишахсийхарактерданкелибчиққанҳолда, ўқувчини кимўқитаётганлигиваўқитувчикимниўқитаётганигабоғлиқ.Педагогиктехнологияасосидаўтказилганмашғулот лар ёшларнинг муҳимҳаётийютуқ ва муаммоларигаўз муносабатларинибилдиришларига интилишлариникондириб, уларнификрлашга, ўзнутқайназарларини асослашгаимкониятјратади. Педагогиктехнология ва уларнингтаълим-тарбиядақўлланишигаоидбилимлар, тажрибаўқувчиларнибилимливаеуқмалакагаэгабўлишларинитаъминл айти.

Инновацион педагогик технологияларга асосланган дарснинг анъанавий дарсдан фарқи шуки, бу дарсда ўқувчига эркинлик муҳитини яратиб беришида кўринади. Бу имконият ўқувчига ҳеч қандай тазийқ ўтказмасдан унинг шахсиятига тегмасдан саволлар бериш орқали дўстона муносабатдаги ўқув муҳитини яратишидадир.

Инновацион педагогик технология таълим мазмунининг рационал йўллари ишлаб чиқарувчи жараён бўлиб, унда ўқитувчи асосий маъсул шахс ҳисобланади. Чунки унинг асосий вазифаси ахбортни ўқувчиларга тез аниқ тушунарли тарзда етказиб беришидан иборат.

Ўқитишнинг турли технологиялари педагогик ўйинлар, қизиқарли бошқотирмалар, расмли кўринишдаги ребуслар ўқувчиларда ўқишга нисбатан қизиқишларини орттириш, мавзунини ўзлаштириш даражасини оширади ва фикрини мустақил баён қилиш кўникмасини шакллантиради.

Ўқувчиларда замонавий таълимни ташкил этишда инновацион педагогик технология усулларида фойдаланишнинг моҳияти-мазмунини тушунтириш, уларда муайян тасаввурларни ҳосил қилишга эришиш мақсадга мувофиқдир. Инновацион педагогик технологияда кутилган натижага эришиш учун фақат ўқитувчи эмас, ўқувчиларнинг шахсий эҳтиёжлари, талаблари ва ҳислатларига асосланган ҳолда, кўзда тутилган мақсад амалга оширилиши ва натижали бўлишини режалашни ўқитувчи ўз олдига вазифа қилиб қўйиши лозим.

Анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда, дарс жараёнини оқилона ташкил этилиши, ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг билим олишга бўлган қизиқишларини орттириб уларнинг таълим жараёнида фаоллигини муттасил ривожлантириб турилиши ўқув мавзусини кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очишда “Баҳс-мунозара”, “Ақлий ҳужум”, “Музёра”, “Тармоқлаш”, “Балиқ склети”, “Нима учун”, “Венн диаграмма” усулларида оқилона фойдаланиш замон талабига айланиб бормоқда.

Инновацион педагогик технологияларни дарс ва дарсдан ташқари тарбиявий ишлар жараёнида қўллаш, уни тўллаб, илмий жиҳатдан хулосалар тайёрлаш, оммалаштириш, кенг педагогик жамоалар, илмий педагогик ходимларга уларни етказиш, уларнинг таклиф ва мулоҳазаларини тинглаш асосида инновацияларни қўллаш ва янада тақомиллаштириш ишлари билан шуғулланиш таълим жараёнининг самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади.

Педагогик технология – бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ, ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган таълим самарадорлигини ошириш, ўқитувчининг технологик воситалари, компьютер, масофали ўқитиш, ёки турли хил техникалардан фойдаланиш деб белгиланади. Педагогик технологиянинг энг асосий негизи – бу ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижада ҳамкорликда эришишлари учун танланган технологияларига боғлиқ деб ҳисоблаш мумкин. Яъни, ўқитиш жараёнида мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва ўқувчи ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, таълим жараёнида ўқувчилар мустақил фикрлай олсалар, синф ва уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, ана шу ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади.

Бошланғич синф ўқувчилари бошқаришга мойил, қизиқувчан, таъсирчан бўлганликлари учун ҳам ўқитувчидан ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига мос бўлган, дарсни осон ўзлаштиришларини, билимларни мустаҳкам ўрганишни кафолатлайдиган методларни танлаши ва фойдаланиши талаб этилади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг педагогик технологиялар асосида ташкил этилган ўқиш дарслари жараёнида эркин ва мустақил фикрлаш қобилияти шаклланади. Мустақил фикрлаш қобилиятининг шаклланиши натижасида, ўқувчилар атроф оламдаги, жамиятдаги қонунларни, шунингдек, асардаги

ижобий ва салбий қаҳрамонлар орқали инсоний фазилатларни англаш, билимларни чуқур ўрганиш, кенг фикрлаш, тегишли қарорлар қабул қилиш кўникмалари шаклланади.

Дарсларни самарали ва сифатли ташкил этиш учун педагогинг ташкилий ҳамда услубий жиҳатдан тайёргарлиги ва таълим олиш жараёнини ташкил этишни таъминловчи ўқув-услубий таъминотни ишлаб чиқиш талаб этилади. Таъминот базасида ўқув жараёнига замонавий ахборот технологияларини қўллаши мқонияти бўлиши муҳим. Ўқитувчи фаолияти янгиланмаса таълим-тарбияда самарадорликка эришиб бўлмайди. Педагогик фаолият туғма талант эмас, наслдан-наслга ўтувчи хусусият эмас, балки унинг асосида изланиш, ижодий меҳнат ётади. Таълим-тарбия жараёнидаги инновациялар, илғор педагогик технологиялар, янгиликлар, дарс ўтишининг интерфаол усуллари ўз-ўзидан таълимга кириб келмайди.

Хуллас, бошланғич синфларда дарс самарадорлигини сифатини оширишда педагогик технологияда кутилган натижага эришиш учун фақат ўқитувчи эмас, ўқувчиларнинг шахсий эҳтиёжлари, талаблари ва хислатларига асосланган ҳолда, кўзда тутилган мақсад амалга оширилиши ва натижали бўлишини режалашни тарбиячи-ўқитувчи ўз олдига вазифа қилиб кўяди. Тарбиячи-ўқитувчининг обрў-эътибори нафақат ўзини, балки баркамол авлод тарбияси ва мамлакат келажагини ҳам белгилаб беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. -Т: “Маънавият”, 2008 й
2. Каримов И.А. “Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш - мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишининг энг муҳим шарти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. “Халқ сўзи”, 2012 й 18 февраль № 35

Анна Чулкова
(Бердянськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Виховання - основна категорія педагогічної науки і практики. З первісних часів виховання було першою формою передачі досвіду попередніх поколінь наступним. Кожна цивілізація розглядала процес виховання з точки зору постановки мети, відбору змісту, вибору методів, форм, засобів виховання.

Сучасні учені В. П. Андрущенко, І. А. Зязюна, М. Б. Євтуха, М. Й. Боришевський, І. І. Загарницька, В. М. Жуковський, В. І. Луговий, Е.О. Помиткін досліджували сутність поняття виховання.

В українській мові виховання є похідним від слова *chovati* - ховати, вирощувати. В українській народній педагогіці воно спочатку вживалося у значенні «оберігати (ховати) дитя від небезпеки», а згодом почало означати «вирощувати дітей, навчати правил доброї поведінки» [1, с. 423].

Виховання дітей молодшого шкільного віку – це етап розвитку дитини, який відповідає періоду її навчання у початковій школі. Хронологічна межа молодшого шкільного віку – від 6 – 7 до 10 – 11 років. У молодшому шкільному віці важливим завданням є виховання ціннісного ставлення до суспільства й держави: формування здатності дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного слова, побуту, традицій [2, с. 38].

Важливою складовою змісту виховання особистості молодшого школяра є розвиток ціннісного ставлення до праці, яке передбачає реалізацію таких основних завдань: формування в учнів уявлення про важливість праці для суспільства і для них самих, ознайомлення з різними видами праці, світом професій та якостями особистості, необхідними сучасному працівникові; культивування ставлення до навчання як до серйозної праці, що вимагає значних зусиль; оволодіння основами самообслуговування, ручної та художньої праці, навичками роботи на пришкільній ділянці, з благоустрою території класної кімнати, школи, вулиці тощо.

Виховання дітей шкільного віку здійснюють у процесі навчання і виховної роботи у школі та за її межами. Воно є цілісним процесом, у якому органічно поєднані змістова (сукупність виховних цілей) і процесуальна (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) сторони. Цей процес є двостороннім (обов'язкова взаємодія вихователя і вихованця), цілеспрямованим (наявність конкретної мети), багатогранним за завданнями і змістом, складним щодо формування і розкриття внутрішнього світу дитини, різноманітним за формами, методами і прийомами, неперервним (у вихованні канікул бути не може), тривалим у часі (людина виховується все життя). Ефективність його залежить від рівня сформованості мотиваційної бази [3, с. 55].

В. Ягупов зазначає, що виховання є процесом підготовки людини до сьогоденної та майбутньої життєдіяльності. Педагогічна категорія «виховання» вживається у педагогічній науці в чотирьох значеннях:

- у *широкому соціальному* – це виховний вплив на людину всього суспільства і всієї дійсності, який має не лише позитивну спрямованість. Дійсність містить конфлікти і протиріччя; тут особистість набуває не тільки позитивного соціального досвіду, але і негативного;
- у *широкому педагогічному* – це виховна діяльність різних освітньо-виховних систем, які керуються педагогічними теоріями;

- у вузькому педагогічному – це цілеспрямована виховна діяльність педагога з метою досягнення певних виховних цілей;
- у гранично вузькому – це розв'язання педагогом конкретної індивідуальної проблеми виховання або перевиховання [1, с. 424]

Серед основних умов, які визначають ефективність виховання, особливе місце посідають методи виховання. У вітчизняній педагогічній літературі немає єдиного підходу щодо них. «Методи виховання – сукупність найбільш загальних способів розв'язання виховних завдань і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупності специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються в процесі формування особистісних якостей учнів для розвитку їхньої свідомості, мотиваційної сфери й потреб, для вироблення навичок і звичок поведінки й діяльності, а також їх корекції і вдосконалення» [1, с. 507].

В. Ягупов зазначає, що найбільш обгрунтованими є підходи тих учених, які методи виховання визначають як сукупність специфічних прийомів і способів виховної роботи для досягнення поставлених виховних цілей, тому що, по-перше, їх не можна звести до шляхів чи оптимальних підходів виховання, які визначають тільки певні наміри та напрями виховної роботи, наприклад, фізичного чи морального [1, с. 508].

Однією з актуальних проблем сучасної теорії виховання є проблема класифікації методів виховання. У процесі розвитку педагогічної науки мали місце різні підходи до цієї проблеми. У 50–х роках ХХ століття у вітчизняній педагогіці популярною була класифікація, за якою методи виховання поділялися на три групи:

- методи словесні (розповідь, бесіда, диспут, лекція, приклад);
- методи привчання (практичні методи: тренування, доручення, гра, праця);
- методи заохочення, покарання (додаткові методи, спрямовані здебільшого на виховання дисциплінованості вихованців).

Розглядаючи питання методичні основи виховного процесу, хочу звернути увагу на екологічне виховання молодших школярів. Ставлення вихованців початкової школи до природи має також специфічні вікові особливості: їм притаманне непрагматичне ставлення до природи, природні об'єкти сприймаються ними як «значущі інші», з якими вони прагнуть спілкуватися.

Екологічне виховання — систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток у людини культури, взаємодії з природою. Завдання екологічного виховання полягає в нагромадженні, систематизації, використанні екологічних знань, вихованні любові до природи, бажання берегти і примножувати її, у формуванні вмінь і навичок діяльності в природі. Зміст його полягає в усвідомленні того, що світ природи є середовищем існування людини, тому вона має бути зацікавлена в збереженні його цілісності, чистоти, гармонії. Екологічне виховання неможливе без уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки щодо стану природи, виробляти способи розумної взаємодії з нею. Ці уміння учні набувають на уроках та в позаурочній діяльності. Водночас естетична краса природи сприяє формуванню почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності, заповігання нанесенню збитків природі. Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної свідомості і мислення. Передумова для цього — екологічні знання, наслідок — екологічний світогляд. Екологічну свідомість як моральну категорію потрібно виховувати у дітей з раннього дитинства.

Методика виховання школярів на засадах біо(еко)етики базується на формуванні етичного ставлення до живого. Основою формування етичного ставлення є: емоційно забарвлена інформація про живу істоту; природна схильність дитини до співчуття, доброти, цікавості; естетичне та суб'єктивне сприйняття об'єктів живої природи; безпосереднє спілкування з живою природою шляхом спостереження [4, с. 405].

Виділено умови успішної організації процесу виховання молодших школярів на засадах біо(еко)етики (суб'єктифікація об'єктів живої природи; аксіологізація форм життя; поєднання ідей природничо-наукової картини світу з етнокультурою; поєднання емоційного та раціонального сприйняття живої природи) сприяють формуванню біоетично вихованої особистості учня [4, с. 406].

Підсумовуючи зазначене, можна сказати, що процес виховання є комплексним. Особистість формується в цілому, певні риси та якості в неї розвиваються не по чергово, а одразу, комплексно. Це означає, що цілі, завдання, зміст, форми і методи виховного процесу повинні підпорядковуватися ідеї цілісності формування особистості, тобто педагогічний вплив повинен мати комплексний характер. Виховному процесові притаманна віддаленість результатів від моменту здійснення безпосереднього виховного впливу. Процесу виховання властива самокерованість. Його протікання здійснюється в двох напрямках: від вихователя до вихованця (прямий зв'язок), результатом чого є послідовність взаємопов'язаних виховних ситуацій; від вихованця до вихователя (зворотний зв'язок), який дозволяє будувати кожну виховну ситуацію з урахуванням результативності попередньої. Чим більше у розпорядженні вихователя зворотної інформації, тим доцільнішим стає виховний вплив.

Література:

1. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Василь Васильович Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
2. Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи / Лілія Григорівна Ярошук. – К. : Слово, 2012. – 315 с.

3. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Наталія Павлівна Волкова. – [2-ге вид., перероб., доп.]. – К. : Академвидав, 2007. – 327 с.
4. Крамаренко А. М. Методика навчання освітніх галузей «Природознавство» та «Суспільствознавство» : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Алла Миколаївна Крамаренко. – Бердянськ: Ткачук, 2015. – 476 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор Крамаренко Алла Миколаївна.

**Олександра Шиман
(Бердянськ, Україна)**

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Організація навчання інформатики в початковій школі має будуватися відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти. Державний стандарт – це нормативний документ, який вступив у дію з 2001 року як механізм оновлення змісту освіти та контролю за його засвоєнням. На сучасному етапі розвитку початкової загальної освіти розроблено та затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462 існування другого покоління Державного стандарту початкової загальної освіти [1]. Цей Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого та компетентнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти.

Державний стандарт складається з типового навчального плану початкової загальної освіти, який визначає зміст і структуру її за допомогою інваріантної та варіативної складових, та державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Інваріантна складова змісту початкової загальної освіти формується на державному рівні та є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування та форми власності. Інваріантна складова змісту початкової загальної освіти визначається за допомогою таких освітніх галузей, як «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура», «Технології» та «Мистецтво».

Дисципліна «Інформатика» для 2–4 класів спрямована на реалізацію мети та завдань інформаційно-технологічного компонента освітньої галузі «Технології», визначених у інваріантній складовій Державного стандарту початкової загальної освіти. Цей курс розрахований на 105 годин (35 годин у 2 класі, 35 годин у 3 класі і 35 годин у 4 класі з розрахунку 1 година на тиждень за рахунок інваріантної частини навчального плану). Курс «Інформатика» є *підготовчим курсом*, що передує більш широкому і глибокому вивченню базового курсу інформатики в середній школі, являє собою скорочений систематичний виклад основних питань науки інформатики та інформаційних технологій в елементарній формі та носить світоглядний характер.

Міністерство освіти і науки, розробляючи нове покоління освітніх стандартів, передбачає використання базових навчальних програм, а також варіативних програм і підручників. Нові базові навчальні програми створено на компетентнісній основі, що дозволяє цілеспрямовано здійснювати розвиток предметної ІКТ-компетентності та ключових компетентностей молодших школярів, тобто реалізувати основну мету навчання їх основ інформатики.

Метою курсу «Інформатика» є формування і розвиток в учнів початкової школи інформаційно-комунікаційної компетентності та інших ключових компетентностей для реалізації їх творчого потенціалу і соціалізації у суспільстві. Цілі та завдання вивчення інформатики, як будь-якого іншого навчального предмета, пов'язуються з формуванням основ наукового світогляду молодших школярів, розвитком мислення, здібностей, підготовкою до життя, праці, продовження освіти.

Викладання названого курсу потребує від педагога відповідної компетентності, проте переважна більшість учителів початкової школи не тільки не має досвіду навчання учнів основ інформатики, а й належного рівня загально-інформатичних знань, умінь та навичок. Саме тому для реалізації завдань навчання підготовчого курсу інформатики молодших школярів необхідно оновлення системи підготовки майбутніх фахівців напряму «Початкова освіта» з акцентом на підсилення їх інформаційної складової.

У 1997 році в Інституті UNESCO з інформаційних технологій в освіті (INISTE) було розроблено рекомендації по вивченню інформатики в загальноосвітній школі [2]. Важливим положенням цього документу, яке включається в останні роки у всі важливі документи UNESCO, є закріплення за ІКТ ролі технології, яка покликана знівелювати різницю в соціальному і економічному положенні різних верст населення і країн з різним рівнем розвитку економіки. В рекомендаціях UNESCO розглядається три взаємопов'язані аспекти навчання інформатики на всіх освітніх рівнях:

1. Теоретична інформатика.
2. Оволодіння інформаційними і комунікаційними технологіями.
3. Використання інформаційних технологій в освітній діяльності.

Всі ці аспекти повинні тією чи іншою мірою реалізовуватись і в початковій школі.

Тож, професійно-методична підготовка вчителя інформатики для початкової школи – актуальна проблема сьогодення. Розвиток засобів інформатизації призвів до перегляду вікових і змістових нормативів навчання інформатики, що, у свою чергу, вимагає кардинального переосмислення цілей, змісту, засобів, методів і форм навчання інформатики на сучасному рівні інформатизації освіти, і має знайти відображення у відповідній методиці підготовки вчителів інформатики саме для початкової ланки освіти.

Великий тлумачний словник української мови визначає термін «методика» як «вчення про викладання певної науки, предмета» або в більш широкому розумінні як «сукупність взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи». Але доцільно сформулювати об'єкт і предмет цього наукового напрямку з урахуванням специфіки його реалізації в початковій ланці освіти для уточнення деяких педагогічних понять. Так, *об'єктом* методики навчання інформатики в початковій школі є доцільна організація навчально-виховного процесу в умовах сучасних загальноосвітніх навчальних закладів першого ступеню з використанням всіх можливостей інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). *Предметом* методики навчання інформатики в початковій школі є педагогічні, психофізіологічні, санітарно-гігієнічні та технічні умови, виконання яких підвищує ефективність навчання.

Педагогічні основи навчання з комп'ютерною підтримкою витікають з положень *нової освітньої парадигми*. Нові потреби суспільства у зміні парадигми освіти вимагають і нових змін у статусі вчителя, а відповідно і у його підготовці та перепідготовці. Якщо раніше вчитель був для учнів початкової школи основним і беззаперечним носієм всього нового, то зараз він не знає і не може знати відповіді на всі дитячі запитання. Однак він повинен стати основним радником для школяра, повинен вміти правильно спрямувати його інтереси, організувати його навчальну діяльність відповідно до психологічних особливостей сприйняття, вчасно прийти на допомогу з підказкою, щоб учень не втратив інтересу до навчання. Значну увагу сучасний учитель повинен приділяти підготовчій роботі зі створення сучасного комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища, в якому будуть забезпечені навчальні потреби кожного з учнів класу.

Загально визнано, що учень повинен бути активним учасником навчального процесу. Засобами комп'ютерних технологій реально втілюється цей принцип дидактики в основу всього навчального процесу в початковій школі. Сьогодні учитель перестав бути основним джерелом знань для учнів, які отримують значний обсяг інформації в інформаційно-комунікаційному середовищі, створеному телебаченням, відеофільмами, комп'ютерними програмами й іграми, Інтернет тощо. Це вимагає від сучасної вищої педагогічної освіти підготовки спеціалістів, здатних орієнтуватися у численних змінних потоках інформації, критично ставитись до неї, мати змогу створювати, обробляти та передавати необхідну інформацію, постійно самовдосконалюватись в особистісному та професійному плані до вимог розвитку суспільства. Розв'язанням даної проблеми є професійна підготовка майбутнього вчителя в інформаційно-комунікаційному педагогічному середовищі, формування комплексу його інформатичних компетентностей. У результаті такої підготовки повинні змінитися відносини учень-учитель, учень-учень, учень-навколишнє середовище, учень-джерело інформації. Головним завданням навчання стає не передача учневі певної суми знань, а формування умінь здобувати і опрацьовувати нові дані, формування навичок мислення високого рівня: аналізувати, синтезувати, оцінювати.

Згідно статистичних даних близько 80% навчальних занять у початковій школі стандартно організуються за системою: учитель розповідає – учень уважно слухає. Така система ефективно працює з дітьми певних психологічних властивостей, які максимально засвоюють зміст отриманих від учителя повідомлень і стають «відмінниками», але таких дітей не більше двадцяти відсотків. Решта дітей не можуть ефективно сприймати матеріал в такому вигляді і приречені стати «учнями з низьким рівнем навчальних досягнень». Але було помічено, що діти з низьким рівнем навчальних досягнень дуже просто управляють різноманітними технічними пристроями, домашньою побутовою технікою, набагато краще за «відмінників» орієнтуються в ситуаціях, коли цікава для дитини задача розв'язується шляхом оперування реальними об'єктами або зоровими образами. Причина в особливостях їх мислительної діяльності – їм важко оперувати абстрактними поняттями і символами, які переважають у стандартній шкільній системі навчання. Перехід від конкретного до абстрактного в традиційному навчанні відбувається для таких дітей дуже швидко, і вони не встигають оволодіти відповідним набором операцій мислення. Ці учні орієнтовані на засвоєння знань через емпіричну практичну діяльність, і на допомогу їм повинні прийти технології, засновані на дослідницькій діяльності, в ході якої відбувається пошук рішень і висування та підтвердження гіпотез. Ця технологія повинна реалізуватися на основі методів наукових досліджень, адаптованих до можливостей учнів початкової школи: спостережень, вимірювань, експериментів, дослідів, опитувань тощо.

З точки зору дидактики використання ІКТ надає учителю можливості:

- зробити навчання більш інтенсивним і, головне, ефективним за рахунок реалізації переваг мультимедійних навчальних систем у наочному поданні навчального матеріалу;
- індивідуалізувати навчання для максимальної кількості дітей з різними стилями навчання і різними можливостями сприйняття, включаючи «тугодумів», дітей соціально занедбаних, дітей із спеціальними потребами і дітей, що живуть у віддалених районах;
- створювати сприятливу атмосферу для спілкування, обміну і взаємодії як окремих учнів, так і груп дітей, що навчаються в різних освітніх системах.

Серед центральних положень рекомендацій UNESCO з вивчення інформатики в початковій школі – введення нового поняття «нова письменність». Традиційне поняття письменності зводилось до набору базових умінь, які в англійській педагогічній літературі отримали назву трьох R: **R**eading, **wR**iting, **aR**ithmetic (читання, письмо, лічба). Нові вимоги від суспільства (нові технології і нові моделі діяльності) передбачають *нову писемність*. Вона включає також ті ж три компоненти, але зі зміненим змістом:

- *read – читати* – знаходження нових даних шляхом пошуку в різних джерелах, спостереження, збирання, зберігання тощо;
- *write – писати* – вміння спілкуватися в гіпермедіа середовищі, використовувати всі види представлення даних і всі засоби масової інформації;
- *arithmetic – рахувати* – вміння проектувати (конструювати) об'єкти і дії.

Нова письменність уникає запам'ятовування фактів і правил та навчання за шаблонними інструкціями, а спрямована на формування здатності знайти факти і, опрацювавши їх, зрозуміти суть і сформулювати правила для цих фактів, на формування умінь ставити перед собою різноманітні задачі, планувати і проектувати власні дії. Нова письменність – сполучення базових лінгвістичних, логіко-обчислювальних і комунікаційних навичок з широким використанням ІКТ, – служить ключем до всіх наступних етапів організованого навчання в двадцять першому столітті. Звичайно, що при її формуванні повинні враховуватися вікові особливості учнів молодшого шкільного віку.

В ході пропедевтики інформатики в початковій школі рекомендується відразу вводити поняття опрацювання *інформаційних об'єктів* шляхом виконання конкретних операцій:

- *створіть* (напишіть, намалюйте, проспівайте, побудуйте...);
- *знайдіть* (в Інтернеті, в бібліотеці, шляхом спостереження...);
- *опрацюйте і модифікуйте* (відредагуйте текст, відео, зображення...);
- *організуйте* дані (упорядкуйте, створіть гіперструктуру, електронну таблицю...);
- *перетворіть* дані в іншу форму (текст в таблицю, графічну форму; числа в діаграму ...).

Школярі повинні вчитися працювати з *моделями об'єктів і процесів*:

- технічних (різні види механічних, електричних конструкторів);
- технологічних (базові операції над складовими апаратних і програмних засобів комп'ютера, дії з об'єктами в графічному середовищі, управління простими виконавцями алгоритмів типу Черепашки, Робота, Садівника...);
- людських, зокрема управління власними проектами і планами дій (підберіть об'єкти для запису, сплануйте матеріальні і людські ресурси, необхідні для обраного проекту, розробіть план інтерв'ю...).

Подібні завдання по формуванню загальнопізнавальних навичок у учнів початкової школи закріплені в усіх навчальних програмах початкової школи і багато в чому перегукуються зі змістом і завданнями навчання змістових ліній початкового курсу інформатики. Окремо слід підкреслити, що у змісті цих програм неодноразово містяться посилання на необхідність широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.ua/school/news/17483/print>
2. Directory of international network for information in science and technology education / INISTE, UNESCO, Paris, 1997. – 154 p.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

**Ксенія Балковенко
(Мелітополь, Україна)**

РЕФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ СПРЯМОВАННІ НА АДАПТАЦІЮ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ХАРТІЇ І ІНШИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

На сьогоднішній день триває доопрацювання нового Трудового кодексу, цей кодекс має розв'язати низку проблем, які накопичились протягом багатьох років в сфері регулювання трудових правовідносин. Однією з характерних рис трудового законодавства є належність до цієї галузі права значної кількості нормативно-правових актів, які вміщують масу норм трудового права. Деякі з цих норм суперечать нормам трудового права вищими за юридичною силою. Крім того в сучасному трудовому праві України продовжують застосовуватись законодавчі акти та окремі норми неіснуючої держави – Союзу РСР.

Важливою складовою українського законодавства в сфері регулювання трудових правовідносин являють міжнародні договори України з питань праці. Зокрема Конвенції МОП, ратифікована Україною та відповідні Рекомендації цієї міжнародної організації.

Виникнення нових умов діяльності в суспільстві, зміни підґрунтя системи суспільних відносин, позитивні соціально-економічні перетворення, пов'язані значною мірою з реалізацією права на працю. Український вибір на користь Європейського Союзу - це шлях позитивних перетворень економіки, модернізації виробництва та подолання технологічної відсталості, вливання іноземних інвестицій, освоєння новітніх технологій та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, створення нових робочих місць та вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Всі ці перспективи розвитку та євроінтеграційні перетворення вимагають прийняття нового Трудового кодексу України.

Нині діючий Кодекс законів про працю України, прийнятий 1971 році, не зважаючи на значні зміни внесені до нього, застарів та не відповідає вимогам сучасності та реформам яких потребує законодавство в цілому.

За часи незалежності держави було прийнято низку законів з питань трудових правовідносин. Закони про відпустки, про оплату праці, про охорону праці, про колективні договори та ін. Врегулювання ряду питань трудових відносин значною кількістю нормативно-правових актів призвело до позитивних змін та подальшого вдосконалення правового регулювання питань праці.

З негативних наслідків прийняття безлічі законів можна зазначити заміщення норм Кодексу законів про працю України нормами законів. В інших випадках норми законів та норми Кодексу законів про працю України вступають в протиріччя та виникає колізія в результаті неузгодженості окремих положень.

Головним засобом регулювання трудових відносин буде виступати нове кодифіковане трудове законодавство. З огляду на важливе значення цього нормативно-правового акту, особливого значення набувають основні принципи положення майбутнього трудового законодавства.

Розпочата адаптація трудового законодавства України до законодавства Євросоюзу призвела до дискусій в складному та актуальному напрямі наукових досліджень – галузі трудового права. Важливість завдання пов'язана з зовнішньополітичним напрямом України – інтеграцією до Євросоюзу. Успішність та належний рівень проведеної адаптації трудового законодавства до законодавства Європейського Союзу на сьогоднішній день визначити не можливо.

Метою розроблення Проекту Трудового кодексу є розроблення та визначення основних механізмів і засад реалізації конституційних прав суб'єктів трудових правовідносин, забезпечення захисту прав та законних інтересів працівників та роботодавців в умовах євроінтеграції, створення належних умов праці відповідно до міжнародних стандартів. Законопроект націлений на вирішення соціально-трудова проблем, кодифікацію законодавчих актів з питань праці та їх уніфікацію.

Норми Проекту, направлені на адаптацію трудового законодавства України до вимог Європейської соціальної хартії та низки інших міжнародно-правових актів - конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці, Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

Зусилля законодавців направлені не тільки на врегулювання трудових правовідносин, що склалися на даному етапі розвитку нашої держави в умовах ринкової економіки, а також спрямовані на забезпечення реалізації права на труд, як соціально значимий елемент суспільного життя. Важливим моментом в реалізації прав громадян в процесі реалізації права на працю, є необхідність забезпечення свободи праці. Людина має невід'ємне, виключне право вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці. Заборона примусової праці, рівність прав громадян України в процесі реалізації права на працю, заборона дискримінації у трудових відносин. Всі ці принципи мають знайти відображення в новому Трудовому кодексі України.

Важливим аспектом нового Трудового кодексу є дотримання встановлених на сьогоднішній день соціальних стандартів у сфері праці. Еволюційний шлях реформування законодавства про працю, що дасть змогу зберегти країні положення чинних нормативно-правових актів національного законодавства та

максимально використати у процесі підготовки досвід Міжнародної організації праці та законодавства країн Європейського Союзу.

Поява нових суб'єктів трудового права, істотні зміни суспільних відносин з участю профспілок, необхідність відобразити всі суспільні зміни трудових правовідносин з урахування положень актів Європейського Союзу обов'язкових для України, є ключовим на етапі доопрацювання Проекту Трудового кодексу.

Структура Проекту Трудового кодексу включає книги, глави і статті. Наразі Проект Трудового кодексу складається з дев'яти книг, що визначають принципи правового регулювання трудових правовідносин та порядок їх реалізації.

Перевагою Проекту Трудового кодексу є чітке визначення порядку дій суб'єктів трудового права в процесі реалізації трудових відносин, встановлені строки та терміни дій, чітка їх послідовність. Проектом Трудового кодексу визначені всі істотні терміни і поняття у сфері трудових правовідносин та розширено понятійний апарат. Введено поняття «трудова відносина», «робоче місце», «істотні умови трудового договору», «гігієна праці» та ін.

Особливу увагу приділено усуненню проявів дискримінації, сформовано вимоги щодо забезпечення прав працівників на повагу честі та гідності при реалізації права на труд, неоднозначні правові норми, що мали місце в законодавчих актах трактовано на користь працівників, змінено порядок укладання трудового договору, порядок його дії та припинення, умов визнання цивільно-правових відносин трудовими, умови оплати праці за різних обставин, зокрема при поділі робочого дня на частини, оплати праці за сумісництвом та суміщенням професій (посад), визначено відповідальність роботодавця за несвоєчасну виплату заробітної плати та інше.

Окремою нормою встановлено дії роботодавця щодо запобігання масовим звільненням, таким чином законодавчо буде врегульовано проблему масових звільнень.

В Проекті Трудового кодексу детальніше визначено сферу дії трудового законодавства, зокрема розширено його дію на трудові відносини іноземних працівників та роботодавців.

Внесено положення які адаптують трудове законодавство України до Загальної декларації прав людини, Європейської соціальної хартії, конвенцій і рекомендацій Міжнародної організації праці, Міжнародного пакету про економічні, соціальні і культурні права. Зокрема стаття 3 має назву «Недопущення дискримінації у сфері праці», та наголошує, що забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання.

Дискримінація за ознакою статі включає сексуальні домагання, що виражаються у діях сексуального характеру, поведінки (включаючи жести, вирази і фізичний контакт), що є загрозливим, образливим, таким, що піддає експлуатації або змушує до сексуальних відносин. [6, с. 2-3] Стаття 4 має назву «Заборона примусової праці» в частині першій проголошує наступне: забороняється застосування примусової праці, тобто праці, для якої особа не запропонувала добровільно своїх послуг і виконання якої вимагається від неї під погрозою покарання, застосування насильства тощо, у тому числі: як засобу політичного впливу чи виховання або як засобу покарання за наявність або висловлювання певних політичних поглядів чи ідеологічних переконань; з метою підтримання трудової дисципліни; як методу мобілізації працівників та використання праці для потреб економічного розвитку; як засобу будь-якої дискримінації у сфері праці; як засобу покарання за участь у страйку. [6, с. 3] Статті 21 та 26 регламентують основні права працівника та роботодавця.

Проектом Трудового кодексу передбачено захист інтересів працівників при ліквідації юридичних осіб та створення на базі їх майна нових юридичних осіб шляхом встановлення правила щодо правонаступництва в трудових відносинах.

Положеннями нового Трудового кодексу буде врегульовано застосування норм законодавства однакової юридичної сили у разі їх неузгодженості та у разі неоднозначного трактування прав працівника та роботодавця. Крім того передбачено застосування аналогії права, якщо трудові відносини не врегульовані Трудовим кодексом, іншими актами трудового законодавства, колективними угодами, колективним та трудовим договорами, вони регулюються тими правовими нормами Трудового кодексу, інших актів трудового законодавства, що регулюють подібні за змістом трудові відносини.

Аналізуючи Проект Трудового кодексу, стає зрозумілим, що він пронизаний ідеєю збалансування захисної та виробничої функції трудового законодавства, забезпечує раціоналізацію трудового законодавства, направлений на рівновагу інтересів працівника та роботодавця. Значним досягненням є встановлення цивілізованих відносин між робітником та роботодавцем.

Прийняття нового Трудового кодексу має забезпечити законодавче регулювання трудових та інших правовідносин пов'язаних з ними, державні гарантії прав осіб які реалізують своє право на працю, створення належних умов захисту інтересів працівників і роботодавців. Новий Трудовий кодекс має стати

інструментом забезпечення компромісу між робітниками, роботодавцями, профспілками та іншими суб'єктами трудових правовідносин в нових умовах розвитку нашої держави.

Робота над цим ґрунтовним документом залишається найбільш суперечливою та дискусійною. Навколо Проекту Трудового кодексу не вщухають суперечки, накопичено безліч пропозицій щодо вдосконалення Проекту. Наголошувати на соціальній та суспільній значимості нового Трудового кодексу немає потреби. Не дивлячись на те що багато зроблено для вдосконалення трудового законодавства, окремі положення Проекту потребують доопрацювання оскільки є суперечливими. Осучаснення правової основи відносин між працівником та роботодавцем завдяки ухваленню нового Трудового кодексу України сприятиме розвитку нашої держави, реалізації трудового потенціалу населення, розвитку можливостей, вирішення проблеми зайнятості та підвищення рівня доходів громадян.

Література:

1. Потіха А. Трудовий кодекс України прийнятий у першому читанні [Електронний ресурс] / А. Потіха // Україна: події, факти, коментарі. – 2015. – № 22. – С. 27–38. – Режим доступу: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr22.pdf>.
2. Якушева Н. Щодо проекту Трудового кодексу України. // Юрист&Закон. – 2014. - № 1 – С. 32-35.- Режим доступу: <http://www.legalalliance.com.ua/ukr/press/2152/>
3. Тубелець І., Іванченко І., Житкова І. Проект Трудового кодексу: новації – на часі.// Кадровик01.– 2015. - №12 – С. 7-12.
4. Тубелець І., Іванченко І., Житкова І. Доопрацювання проекту Трудового кодексу: підсумки січня// Кадровик01.– 2016. - №1 – С. 17-22.
5. Кодекс законів про працю Української РСР від 10 грудня 1971 року (у редакції за станом на 1 квітня 2012 року) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
6. Проект Трудового кодексу України [Електронний ресурс]/ Текст законопроекту до другого читання від 02.04.2012. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
7. Пояснювальна записка до проекту Трудового кодексу України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221

Марія Жук
(Гродно, Республіка Беларусь)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В МЕТОДАХ ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОГО АНАЛИЗА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Развитие рыночных отношений во многом повлияло на общественные отношения, развились новые отрасли и институты, изменились технологии экономических взаимоотношений и документооборота, учета и регистрации финансово-экономической деятельности. Кроме того, появилось множество нормативно-правовых актов, где содержится большой объем информации, который необходимо изучить и применить на практике, что представляет определенную сложность. Все это повлекло изменение природы совершения экономических преступлений. Учитывая высокую латентность этих преступлений, их выявление представляет определенную трудность для правоохранительных органов. В этих условиях нужны новые методы и методики по выявлению этих преступлений. Для расследования их необходимы специальные подходы, основывающиеся на знании бухгалтерского учета, финансов, экономики, изучении множества бухгалтерских и экономических документов [1, с. 312].

Определяющее значение для их обнаружения и раскрытия преступлений имеет полное использование возможностей экономической информации, в которой находят закономерное отражение признаки и следы преступной деятельности. При этом, под экономической информацией, понимаются различные сведения о фактах хозяйственной, коммерческой и финансовой деятельности субъектов занятых в сфере производства и распределения продукции. Экономическая информация циркулирует в экономической системе и сопровождает процессы производства, распределения, обмена и потребления материальных благ и услуг. Информацию можно рассматривать как ресурс, аналогичный материальным, трудовым и денежным ресурсам.

Экономическая информация влияет на характер и выбор способа совершения преступных действий, заставляет преступников приспосабливаться к изменениям, происходящим в ней. Выбирая способ совершения преступления, преступники должны адаптировать свои действия к существующей системе учета, использовать случайно возникшие в ней пробелы и упущения. По мнению Е.С. Лехановой и А.Н. Мамкина, в настоящее время круг противоправных деяний, выявляемых с помощью анализа экономической информации, значительно расширился: это и уклонение от уплаты налогов, легализация преступных доходов, криминальные банкротства и др. [2, с. 30-32]. Информационную базу экономического анализа составляют отчетность организаций (статистическая, финансовая, налоговая), иные доступные экономические, показатели в т.ч. и натуральные. Все это требует от криминалистики разработки новых рекомендаций, отличающихся универсальностью применения при выявлении, расследовании и предупреждении экономических преступлений. В роли указанных рекомендаций могут выступить

специальные методы криминалистики, решающие эти вопросы. Методы экономического анализа возникли и существуют в связи с тем, что на этапе выявления и расследования преступлений есть потребность в исследовании экономических показателей, помогающих раскрытию экономических преступлений. Применяемые в сочетании с методами, традиционными для общего экономического анализа, они позволяют обнаружить в системах экономических показателей признаки влияния события преступления [3, с. 80].

В зависимости от цели выделяются три направления экономико-правового анализа, каждый из которых опирается на систему методов. Оперативно - экономический анализ - проводится негласно с целью выявления скрытых преступлений. Экономико-криминалистический – направлен на выявление следов преступлений. Экономико-криминологический - имеет целью выявление причин и условий, способствующих совершению преступлений. В методах экономико-правового анализа выделяют следующие категории: метод документального анализа; метод бухгалтерского анализа; метод экономического анализа.

Метод документального анализа, построен на исследовании документов (бухгалтерского, статистического, оперативного учета) как носителей информации о результатах совершенных хозяйственных операций. Это получило распространение в ревизионной и контрольной практике (внешний осмотр документа, встречная проверка, инвентаризация и др.). Целью документального анализа является обнаружение деструктивных факторов хозяйственной деятельности, проявляющихся в форме специфических документальных несоответствий.

Метод бухгалтерского анализа построен на исследовании записей бухгалтерского учета (регистров аналитического и синтетического учета) и контрольных функций элементов метода бухгалтерского учета (баланс, счета и двойная запись; оценка и калькуляция, инвентаризация и документация) для выявления учетных несоответствий и отклонений в нормальном течении экономической деятельности, в нарушениях взаимосвязи между элементами метода бухгалтерского учета. Приемы бухгалтерского анализа используются в основном в процессе аудиторских, налоговых проверок, проведении экспертиз.

Метод экономического анализа построен на исследовании совокупности аналитических приемов изучения финансово-хозяйственной деятельности и соответствия определенным нормам права, направленным на выявление специфических отклонений, указывающих на признаки преступлений, установление документов, носящих следы преступлений, и круга лиц, имеющих отношение к составлению указанных документов. Метод экономического анализа основан на учете взаимосвязи и взаимообусловленности различных экономических показателей, которые в условиях нормальной экономической деятельности находятся в сопряженном состоянии. При совершении экономических преступлений взаимосвязь и взаимообусловленность показателей нарушается, и эти несоответствия являются достаточно характерными, что позволяет вскрыть причины отклонений от нормальной экономической деятельности.

Указанные методы позволяют правоохранительным органам в процессе уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности качественно выявлять, расследовать и предупреждать преступления экономической направленности. Разработка специальных методов криминалистики имеет не только теоретическое значение, но и практическое, поскольку интегрированные в науку современные и передовые знания и достижения позволяют эффективно бороться с преступностью. Как правильно отметил Р.С. Белкин, «только на практике познается реальная ценность метода, полностью открываются его возможности и недостатки, отрабатывается методика его использования и определяются перспективы трансформации его в методы собирания, исследования и оценки доказательств» [4, с. 368].

Для использования оперативного экономического анализа органами, призванными бороться с преступностью экономической направленности, необходимо обеспечить сотрудников специальным операционным, аналитическим инструментарием, способствующим решению вопросов способом экспресс-исследования финансово-экономической информации. Такой аналитический инструментарий можно будет назвать криминалистическим методом оперативно-экономического исследования с использованием экономической информации. В экономической информации находят закономерное отражение признаки и следы преступлений в сфере экономической деятельности. Такие признаки и следы содержатся в носителях этой информации, как правило, в неявном, скрытом виде. Наиболее эффективным средством их обнаружения является криминалистическая диагностика на основе использования экономической информации.

Такой характер отражения преступной деятельности в экономической информации обусловлен закономерным характером отражений событий и явлений материального мира в окружающей среде.

Отражаемые в носителях экономической информации преступные действия проявляются в форме признаков и следов преступления, а сама такая информация становится криминалистически значимой. Признаки и следы, возникающие вследствие совершения экономических преступлений, закономерно проявляются в виде документальных, учетных и экономических несоответствий в носителях экономической информации. Это объясняется тем, что сама преступная деятельность в сфере экономики закономерно вызывает различные несоответствия между ожидаемым результатом при условии эффективного использования материальных, трудовых и финансовых ресурсов и реальным результатом, получаемым в связи с неправомерным использованием этих ресурсов.

Для криміналістическої діагностики признаков и следов преступлений в сфере экономической деятельности на основе экономической информации необходимо знать: 1) способы преступлений; 2) состав экономической информации, в которой закономерно должны отразиться признаки и следы преступной деятельности; 3) приемы криміналістическої діагностики, направленные на выявление в экономической информации признаков и следов преступлений.

Таким образом, к задачам, решаемым методом оперативно-экономического исследования на этапах выявления и расследования преступлений экономической направленности, можно отнести: обнаружение признаков и следов преступлений, отображенных в системе носителей финансово-экономической информации (т.е. документах, фиксирующих административную и финансово-хозяйственную деятельности юридического лица); установление лиц, причастных к совершению этих преступлений на этапе судебного разбирательства; проверку доказательств, находящихся в уголовном деле.

Учитывая высокую латентность этих преступлений, их выявление представляет определенную трудность для правоохранительных органов

Следовательно, с целью более эффективного выявления этих преступлений в сфере экономики, по нашему мнению, необходимо и дальше совершенствовать методы экономико-криміналістического анализа и создавать на их базе инновационные методики обнаружения признаков конкретных видов преступлений (налоговые преступления, кримінальні банкрутства, и т.д.) в определенных сферах экономики (кредитование, страхование и др.). Учитывая, что в настоящее время основу экономического анализа составляют преимущественно финансовые показатели, представляется необходимым адаптировать методы финансового анализа для обнаружения признаков преступлений в источниках финансовой информации. В этом случае можно говорить о методах финансово-криміналістического анализа. Внедрение методик экономико-криміналістического и финансово-криміналістического анализа в практику правоохранительных органов позволит ускорить процесс выявления и расследования экономических преступлений.

Совершенствование существующих и разработка новых методов с использованием экономической информации имеет важнейшее значение для криміналістическої діагностики, что в свою очередь создаст объективные предпосылки для формирования качественной доказательственной базы и на этой основе будет способствовать повышению эффективности расследования этой категории преступлений.

Литература:

1. Жук М.Г. Использование экономической информации при выявлении и раскрытии преступлений // Теория и практика правотворчества и правоприменения: Республика Беларусь в условиях интеграционных процессов: тезисы докл. Междунар. науч.-практ. конф., Гродно, 13-14 апреля 2007 г. / Гродн. гос. ун-т; редкол.: И.Э. Мартыненко (отв. ред.) [и др.]. – Гродно: ГрГУ, 2007. – С. 312-314.
2. Леханова Е.С., Мамкин, А.Н. Экономико-криміналістический анализ: учеб. пособие / под. общ. ред. проф. С.П. Голубятникова. М.: ЦОКР МВД России, 2007.- 112 с.
3. Ковальев В.В. Финансовый анализ: Методы и процедуры. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 560 с.
4. Криміналістика: учеб.для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская; под. ред. Р.С. Белкина. М.: НОРМА, 2000. - 990 с.

**Анна Присяженко
(Київ, Україна)**

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

На сьогодні проходять важливі реформи для нашого суспільства, в тому числі у правоохоронній системі та в системі права особи на безоплатну правову допомогу. Створюються нові органи, інституції, на які покладається велика відповідальність відновити та зберегти довіру наших громадян до держави. Так, однією з функцій новоствореного правоохоронного органу - Національної поліції України є охорона та захист прав людини, зокрема права на правову допомогу.

Відповідно до Закону України «Про національну поліцію» Національна поліція України (далі - поліція) - це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Принципами діяльності поліції є : верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політична нейтральність, безперервність, взаємодія з населенням на засадах партнерства. Саме рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [1, с. 1].

Як впливає з вищезазначеного, а також Закону України «Про безоплатну правову допомогу», Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877, Національна поліція є суб'єктом надання первинної правової допомоги.

Стаття 1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» визначає безоплатну правову допомогу як правову допомогу, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел.

Правова допомога - надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення [2, с. 1].

В Законі також визначено два види безоплатної правової допомоги: первинна та вторинна, та суб'єктів їх надання.

Відповідно до статті 7 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна первинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [2, с. 3].

Таким чином, безумовно важлива участь поліцейських у наданні безоплатної первинної правової допомоги особам, та створенні необхідних умов для реалізації права на вторинну правову допомогу особам, які її потребують.

Реформа системи безоплатної правової допомоги водночас тягне за собою зміни в адвокатурі, правоохоронних та інших державних органах, органах місцевого самоврядування.

На сьогодні під управлінням Міністерства юстиції України діє Координаційний центр з надання правової допомоги, а також 25 регіональних центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги і 100 місцевих центрів, метою яких є формування в Україні ефективної системи безоплатної правової допомоги, забезпечення її доступності та якості.

Координаційний центр забезпечує проведення в межах своїх повноважень та відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, моніторинг діяльності органів виконавчої влади з виконання взятих на себе Україною зобов'язань щодо надання безоплатної правової допомоги. В ході цього укладаються відповідні угоди, меморандуми про співпрацю з державними органами у сфері надання безоплатної правової допомоги.

Так, 12 лютого 2016 року укладений Меморандум про співпрацю між Національною поліцією України та Міністерством юстиції України у сфері надання безоплатної правової допомоги. Метою якого є консолідація зусиль Сторін, спрямованих на співпрацю в частині попередження, виявлення та недопущення випадків катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження, порушень права на захист, права на безоплатну вторинну правову допомогу та гарантій адвокатської діяльності [3, с. 2].

Зокрема, це має реалізуватися через такі напрямки як:

- виявлення, запобігання та недопущення випадків затримання осіб без належного оформлення їх статусу та налагодження обміну відповідною інформацією між сторонами. Діє також Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 р. № 1363 (у редакції Постанови КМУ від 11.03.2015 р. № 110).

- забезпечення гарантій адвокатської діяльності, а також виявлення, запобігання та недопущення випадків порушення таких гарантій;

- запровадження дієвих механізмів з питань запобігання випадкам катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження з боку службових осіб оперативних підрозділів, органів досудового розслідування та інших структурних підрозділів Національної поліції;

- розроблення та впровадження спільних механізмів та заходів щодо здійснення моніторингу стану забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян, зокрема права на безоплатну вторинну правову допомогу;

- здійснення інформаційного обміну на стадіях збору, оброблення та аналізу інформації, що є у розпорядженні Сторін, з метою забезпечення права на захист осіб, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими, є підозрюваними, обвинуваченими, а також до яких застосовано адміністративне затримання чи арешт, або стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою;

- висвітлення інформації про випадки катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження, втручання в діяльність поліцейських, перешкоджання виконанню ними повноважень, невиконання законних вимог поліцейських, перешкоджання адвокатській діяльності, порушення права на захист та безоплатну правову допомогу, а також випадки притягнення до відповідальності осіб, винних у відповідних правопорушеннях;

- організація спільних заходів, спрямованих на підвищення рівня правової поінформованості поліцейських, працівників системи надання безоплатної правової допомоги, юристів та адвокатів, які

надають безоплатну правову допомогу, у тому числі через ресурсно-комунікаційні платформи, створені Координаційним центром з надання правової допомоги;

- організація спільних заходів, спрямованих на підвищення рівня правової поінформованості громадян щодо захисту своїх прав шляхом проведення конференцій, семінарів, круглих столів, зустрічей та інших заходів;

- розроблення узгоджених пропозицій до проектів законів та інших нормативно-правових актів, планів дій, що зачіпають права, свободи та законні інтереси громадян;

- оперативне розміщення інформації, зміст якої може становити оперативний інтерес, на веб-сайтах Сторін;

- поширення інформації про право на безоплатну вторинну правову допомогу серед осіб, які відповідно до кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими, є підозрюваними, обвинуваченими, а також до яких застосовано адміністративне затримання чи арешт або стосовно яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, усіма доступними Сторонам засобами, у тому числі, шляхом розповсюдження та розміщення відповідної друкованої продукції;

- інші узгоджені напрями співпраці [3, с. 2-3].

Як звітує директор Координаційного центру з надання безоплатної правової допомоги Андрій Вишневський, з початку діяльності центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги зменшилася кількість катувань, жорстоких та таких, що порушують людську гідність дій з боку поліції у порівнянні з попередніми роками. Велику роль в цьому відіграє раннє залучення безоплатного захисника (адвоката), можливість затриманого побачитися з ним до першого допиту.

Отже, сподіваємося, що положення, викладені у Меморандумі про співпрацю, будуть ефективно реалізовуватися на практиці, і довіра суспільства до поліції як органу, який покликаний охороняти права людини, буде поступово зростати одночасно з ефективністю системи права на безоплатну правову допомогу.

Література:

1. Закон України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 (станом на 23.12.2015) - [Електронний ресурс]: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19.
2. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011(станом на 26.01.2016) - [Електронний ресурс]: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17
3. Меморандум про співпрацю між Національною поліцією України та Міністерством юстиції України у сфері надання безоплатної правової допомоги від 12.02.2016 - [Електронний ресурс]: <http://www.legalaid.gov.ua/ua/>.

Науковий керівник :

кандидат юридичних наук, доцент Барчук Геннадій Іванович.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Юлія Вандишева
(Миколаїв, Україна)

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ МОЛОДІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПРОФІЛАКТИКИ

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, у час стрімкого розквіту та розвитку суспільства незмінним залишається спілкування, яке є однією з найважливіших потреб кожної особистості. Воно слугує своєрідним «містком» між людьми, що об'єднує їх за інтересами, навичками та здібностями, допомагає при передачі досвіду минулих поколінь та засвоєння нових інформаційних технологій. Саме за допомогою реалізації права «на свободу спілкування», кожен громадянин розвивається та розкривається, як особистість, стає індивідуальністю. Проте, на сьогоднішній день з швидкоплинністю розвитку технологій XXI ст. люди часто забувають про даний «пункт» свого існування. Таким чином на другий план відводяться основні групи первинних цінностей: спілкування, дружби, кохання, поваги та ін. Всі ці події обумовлюються появою такого явища, як комунікативні девіації. Ф.С. Бацевич виділяє першопричини комунікативних невдач: комунікативні девіації, спричинені адресантом; комунікативні девіації, спричинені процесом комунікації (контактом) [6]. Дані комунікативні невдачі у своєму фактичному прояві можна віднести до девіантної поведінки, поширенню якої, згідно з науковцем Д.Л. Виговським сприяють: відсутність розмежованих соціальних орієнтирів в суспільному житті, наполеглива, агресивна реклама аморального способу життя в засобах масової інформації, недостатня акцентуація на соціально-виховних програмах в процесі навчання молоді, як у школі, так і вдома, активна стрімка діяльність у бік зміни соціальних орієнтирів та цінностей, пропаганда соціального відчуження представників молоді та занурення їх у віртуальний світ. Ці, та багато інших факторів вкрай негативно впливають на розвиток покоління українців і сприяють формуванню нової егіди – комунікативних девіантів [2, с. 346]. Саме за вищеперерахованих обставин, дана тема є актуальною та потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Тема спілкування та взаємодії людей між собою є актуальною в рамках соціальної роботи, психології та педагогіки, а тому спеціалісти різних галузей наукового знання ставлять перед собою ряд завдань щодо подолання комунікативних девіацій та шукають шляхи їх вирішення. Тому, проаналізувавши літературу щодо даної проблеми, можна виділити групи робіт, що виокремлюють їх як соціально-значущі форми адаптації осіб до «нормальних умов життя». Зокрема Афанасьєва В.В. [1] розглядає психолого-педагогічні проблеми соціальної адаптації, Мінц М.О. [7] виокремлює основні види відхилень, Трофімова А.В. та Дуванова С.П. [10] виділяють основні етапи роботи з особами, що мають схильності до девіантної поведінки, Полякова О.М. [8] наголошує на важливості ролі громадських організацій при подоланні такого явища, як девіантна поведінка, Квітковська Н.В. [3] приділяє увагу саме психологічному походженню даної проблеми, Мельник І.В. [6] розглядає причини комунікативних девіацій, Бацевич Ф.С. [6] виділяє основні першопричини комунікативних невдач, Коротков П.В. [4] вивчає профілактику та корекцію девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб.

На жаль, попри величезні здобутки вітчизняних та закордонних науковців проблема та сутність комунікативних девіацій, як соціального явища є не достатньо розкритою і має безліч підводних каменів. На даний час не є доведеним вплив на соціалізацію девіанта первинних та вторинних інститутів соціалізації, сила агентів соціалізації та несприятливого мікросередовища.

Саме за таких умов, **метою статті є** – вивчення феномену комунікативних девіацій молоді та шляхи їх профілактики.

Виклад основного матеріалу. Сучасна наука під *девіантною поведінкою* (від латинського слова «*deviatio*» – відхилення) розуміє вчинки, діяльність людей, соціальних груп, які не відповідають визначеним у даному суспільстві нормам, шаблонам і стандартам поведінки [5, с. 69]. На особистісному рівні поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятої норми – це соціальна позиція особистості й виступає у формі девіантного стилю та способу життя [3, с. 47]. У свою чергу *девіація у спілкуванні* виражається у різноманітних типах комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язаних з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування [2, 322]. *Девіація комунікативна* – збій у спілкуванні, причиною яких є недостатня комунікативна компетенція адресанта, перш за все недотримання правил, максим, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу [2, 322]. Комунікативні девіації у своєму прояві являють собою систему девіантних вчинків молоді людини, що негативно впливають, як на неї саму, так і на її оточення. У сучасній науковій літературі існують різні теорії формування комунікативних девіацій (відхилень від усталених норм), зокрема: *біологічні* – своєрідність зовнішнього вигляду зумовлює схильність людини до дезадаптацій, *психологічні* – особливості психіки, що є основою, яка визначає схильність до конфліктів та правопорушень, *соціологічні* – девіантна поведінка є наслідком засвоєння негативного соціального досвіду, суперечності між результатами виховання й вимогам середовища [1, с. 65]. Людина не народжується девіантом, а стає такою поступово, на даний процес впливають різні групи факторів, зокрема дослідник Афанасьєва В.В. виділяє наступні:

- Відхилення в психічному та фізіологічному розвитку: низький рівень інтелектуального розвитку від народження або як результат черепно-мозкової травми, емоційно-зумовлені відхилення та (або) відхилення у активно-вольовій сфері;

- Невідповідність сімейного виховання індивідуальності людини. Воно повинне орієнтуватися на заборону або стимулювання тих або інших можливостей особи в пізнавальній, чуттєвій і вольових сферах, розвиток компенсаторних можливостей, які дозволяють подолати недоліки;

- Невідповідність виховної дії своєрідності вікового розвитку (неврахування особливостей кожного віку);

- Негативні чинники середовища формування особистості (масова комп'ютеризація суспільства, зміна стилів спілкування, низький рівень комунікативних навичок, поява гіподинамії та інших хвороб рухового апарату) [1, с. 66-67].

Отже, відсутність усталеної моральної сформованості та стійкості психіки породжує, що на особистісному рівні комунікативні девіації поведінки особи – це її соціальна позиція, яка виступає у формі стилю та способу життя.

Основними проявами комунікативних девіацій, за думками вчених є: деградація цінностей, переживання самотності, байдужість до себе та оточуючих, надмірна роздратованість, низька самооцінка, неприйняття колективом, нарцистична поведінка, аутизація, гіперкомунікативність та інші. Жахливим є те, що саме молодь (особи віком від 14 до 35 років) у даному процесі не є виключенням, навпаки, вона, чи не найбільше страждає від подібних «елементів новизни», оскільки те, що відбувається, сприймає, як правильне і вірне. Юнацький вік як відомо, є найскладнішим, оскільки це час швидких змін, фізіологічних, психологічних та соціальних, як особистості в цілому так і її оточення [9]. Це період, коли вона стає більш вразливою та емоційною, сприймає світ інакшим, час коли для неї погляди друзів та однолітків є значущим і вирішальним у тій чи іншій діяльності та прийнятті рішень. Вона намагається самоствердитись, проявити себе та стати повноправним учасником комунікативного процесу. Саме за таких обставин ризик стати на шлях девіантної поведінки є досить високим. Більшу частину свого часу молода особа проводить у школі, там вона соціалізується, виховується та сприймає світ. Його «наставником» у «храмі знань» є педагог, який часом не здатний приділити достатньої уваги кожній дитині, не через те, що він не сумлінно виконує свої обов'язки, а через обмеженість учбового часу. Тому на сьогоднішній день, комунікативні девіації у загальному своєму прояві є наслідком соціально-педагогічних проблем будь-якого суспільства.

Так, як девіантна поведінка виступає складним соціальним процесом, а комунікативні девіації виражають її негативні якості, то для її профілактики слід використовувати різноманітні теорії та практики. Профілактика комунікативних девіацій - це складний психолого-педагогічний процес, що є цілісним комплексом заходів з метою надання соціальної підтримки і реалізації діагностико-корекційних програм, спрямованих на подолання різних форм дезадаптації молоді, а відтак, і їхнього подальшого інтегрування в соціум [8]. Тому, під терміном «профілактика» науковці розуміють попередження, виявлення та усунення умов і причин, які сприяють виникненню девіантної поведінки у дітей та підлітків. Термін «корекція» означає систему заходів, спрямованих на виправлення недоліків або відхилень в поведінці. Профілактично-корекційна робота має кілька ступенів (етапів): *діагностичний* (виявляють причини відхилень у поведінці), *корекційно-реабілітаційний* (відбувається перевиховання, подолання негативних проявів їх поведінки), *координаційний* (об'єднуються зусилля всіх зацікавлених осіб чи установ у цій діяльності), *прогностичний* (передбачаються можливі відхилення поведінки, очікуються результати профілактики та корекції) [6, с. 180].

Отже, починаючи роботу з вихованцем, слід вивчити його індивідуальність, характеристики, оточення, родину. Після того, як педагогу стануть зрозумілими причини комунікативних девіацій, позитивні і негативні риси поведінки та характеру вихованця, визначається вид виховної роботи з ним (перевиховання чи вправлення), ступінь занедбаності, мета, напрямки і методи виховання: складається поетапний план індивідуальної роботи класного керівника з девіантним підлітком, в якому враховуються всі особливості його розвитку [4, с. 92-99].

У роботі з перевиховання девіантних учнів М.М. Фіцула виділяє 4 етапи: *підготовчий* (виявлення та аналіз позитивних та негативних якостей учня, умови і причини їх появи, шляхи нейтралізації негативних сторін особи, посилення позитивних сторін). Складається перспективний поетапний план його перевиховання., *початковий* (перебудова самосвідомості та самооцінки учня, який опирається на необхідності перевиховання, зміні помилкових поглядів і переконань), *переломний* (особа свідомо погоджується з програмою перевиховання і намагається сумлінно виконувати її (вчиться стримувати себе, протистояти негативним впливам, досягає окремих висот моралі, хоч саме це дається йому найважче), *заклучний* (учень бере активну участь у навчально-виховній діяльності школи, покращуються стосунки з батьками, педагогами, однолітками, закріплюються нові звички поведінки, з'являється єдність моральної свідомості і поведінки) [4, с. 95].

Окрім вищенаведених етапів і чинників, педагогу, що працює з девіантною молоддю слід пам'ятати, що вони мають різні психічні особливості, зокрема типи темпераменту та сприйняття світу. Слід пам'ятати, що профілактика комунікативних девіацій також має проводитися на трьох рівнях: на території держави (за допомогою спеціально створених превентивних програм, основною метою яких буде профілактика різних проявів шкідливих девіацій), у колективах (зокрема у школі, на класних годинах, батьківських зборах),

індивідуально (на основі роз'яснювальних розмов, бесід, де дітям будуть пояснювати шкідливість обраного виду «виявлення» себе у суспільстві).

Отже, девіантна поведінка молоді є складним суспільним явищем, що має державне значення, оскільки від якості її профілактики залежить соціальне здоров'я нації та її розвиток. Девіантами є різні категорії молодих людей, що за різних життєвих обставин стали на шлях «виокремлення» з маси за допомогою власного виду поведінки та ставлення до людей та життєвих ситуацій.

Висновок: Отже, комунікативні девіації молоді є чи не найглобальною та найбільшою проблемою українського суспільства XXI ст., тому від злагодженої роботи сім'ї та школи буде залежати добробут та розквіт нашої країни. Спираючись на викладений матеріал, можна визначити такі перспективи й пропозиції подальшого розвитку профілактичної роботи, метою яких є забезпечення успішного функціонування запропонованої системи соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки молоді. Ураховуючи те, що заходи соціально-педагогічної профілактики сьогодні мають дещо ситуаційний характер, виключають системність і послідовність у їх здійсненні, а отже, і високу результативність, завданням профілактики має бути створення комплексної методичної бази щодо профілактики девіантної поведінки серед молоді; надання необхідної організаційно-методичної інформаційної, консультативної, психолого-педагогічної допомоги психологам, учителям, сім'ям, дітям з девіантною поведінкою.

Література:

1. Афанасьєва В.В. Психолого-педагогічні проблеми соціальної адаптації девіантних підлітків / В.В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. № 2 – С. 65-70
2. Виговський Д. Л. Кримінологічна характеристика впливу кримінальної субкультури на злочинність неповнолітніх в Україні [текст] / Д. Л. Виговський // Університетські наукові записки. – Хмельницький : ХУУП., – 2007. – №4. – С. 346 – 354
3. Квітковська Н.В. Психологія девіантної поведінки учнів: умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція: навч.-метод. Посібник / Н.В. Квітковська. – Миколаїв: Печатний двір. – 2010. – 240 с.
4. Коротков П.В. профілактика та корекція девіантної поведінки молоді у діяльності соціальних служб [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1190
5. Лютий В.П. Теоретичні підходи до проблеми попередження протиправної поведінки у підлітковому віці / В.П. Лютий // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та української молоді: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – Вип. 13. – Кн. 2. – С. 13-22.
6. Мельник І.В. причини комунікативних невдач у провокаційному мовленні [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/46-2/60.pdf
7. Мінц М.О. Соціологія девіантної поведінки: навч. посібн. для вузів / М.О. Мінц. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили. – 2010. – 244 с.
8. Полякова О.М. Важко виховуваність: сутність, причини, реабілітація: навч. посіб. для вузів / ред. О.М. Полякова. – Суми: Університетська книга. – 2009. – 346 с.
9. Стахів Марія комунікативні девіації в педагогічному спілкуванні та шляхи їх усунення [Електроний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User/Downloads/obrii_2014_2_23%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/obrii_2014_2_23%20(1).pdf)
10. Трофимова Н.В., Дуванова С.П, Трофимова Н.Б., Пушкина Т.Ф. Основы специальной педагогики и психологи. – СПб.: Питер, 2005. – 304 с.

Науковий керівник:

доктор наук з державного управління, в.о. професора Коваль Ганна Володимирівна.

Наталія Гриньова
(Умань, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВНЗ

Професійна підготовка висококваліфікованих фахівців неможлива без самовиховання особистості як майбутнього професіонала. Процес самовиховання особи триває протягом усього її життя, й пов'язаний з базовою потребою в самовдосконаленні. Вирішення проблеми самовиховання повинно включати в себе формування готовності до самовиховання, самовдосконалення що відбувається в процесі професійної освіти студентів. Період навчання у ВНЗ є важливим етапом становлення людини не тільки як професіонала, а й особистості, яка володіє необхідними якостями для здійснення професійної діяльності.

Вивченням проблеми самовиховання займалися російські й українські вчені: О. Бондаревська, П. Блонський, І. Донцов, А. Клочко, А. Ковальов, О. Кочетов, А. Назаренко, В. М. Оржеховська Ю. Орлов, А. Пантелюк, Л. Рувинський та інші. Вчені приділили увагу питанням взаємозв'язку виховання і самовиховання; методиці організації самовдосконалення і самоосвіти; особливостям самоосвіти і самовиховання на окремих вікових етапах.

А. Г. Ковальов зазначає, що: «Самовиховання – це свідомі і планомірна робота над собою, спрямована на формування таких властивостей і якостей, що відповідають вимогам суспільства й особистій програмі розвитку» [3]. О. І. Кочетов вказує, що «самовиховання - це свідомий і керований

особистістю саморозвиток, у якому відповідно до вимог суспільства, цілей та інтересів самої людини формуються запроєктовані ним сили і здібності». Отже, самовиховання – це цілеспрямована, систематична діяльність індивіда щодо власного самовдосконалення [4].

На думку вище вказаних вчених, витоками процесу самовиховання виступають:

1. зовнішні вимоги, які переходять у внутрішній план й актуалізують внутрішні суперечки;
2. внутрішні вимоги особистості до себе, що обумовлені розумінням суперечок «Я»-реального та «Я»-ідеального, між притяганнями й можливостями, між недоліками та можливостями їх виправлення [1-8].

Самовиховання нерозривно пов'язане з професійним самовдосконаленням, яке розглядається вченими як «свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції та розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності та власної програми розвитку». Процес самовдосконалення тлумачиться як подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму («Я-реальне професійне») і уявним його станом («Я - ідеальне професійне»). Професійне самовдосконалення пов'язане з самоосвітою, змістом якої є вдосконалення наявних у студента знань, формування умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня професійної компетенції.

У процесі самовиховання студентів можна виділити наступні умови:

- 1) єдність психолого-педагогічних позицій у відношенні до студента з боку педагогів, батьків та інших соціальних інститутів, які його оточують;
- 2) усвідомлення студентами свого способу життя, осмислення значимості професійної діяльності, що вимагає самовиховання;
- 3) оволодіння навичками самостійної роботи в області професійної діяльності;
- 4) складання програми самовиховання;
- 5) організація самовиховання в професійній діяльності;
- 6) включення самовиховання в цілісний процес формування особистості [2].

Найважливішим завданням самовиховання студентської молоді є стимулювання їх до активної роботи над власним розвитком і самовдосконаленням під час навчання у ВНЗ. В цьому ракурсі завданням викладачів є не стільки навчання та виховання, скільки формування здатності до самоосвіти і самовиховання студентів.

Ефективними засобами розвитку здатностей до самовиховання виступають особистісні програми і правила поведінки, які базуються на наступних методах: самопереконавання і самонавіювання; самозобов'язання; самокритика; емпатія; самопримус (самонаказування).

Власенко К. В., Посторонко А. І. виділяють компоненти процесу самовиховання:

- критичний аналіз, оцінка своїх недоліків і постановка конкретної мети самовиховання;
- розробка програми самовиховання;
- визначення методів;
- аутотренінг;
- самоконтроль [1].

Значний вплив на процес самовиховання студентів має викладач, який здійснює виховання. У ВНЗ такі функції покладені здебільшого на куратора групи, який має виступати позитивним взірцем для наслідування молодими людьми. Студент, який виявляє бажання самовиховуватися, повинен поставити перед собою чітку мету, змоделювати позитивний образ для наслідування і йти до поставленої мети.

В процесі самовиховання виділяють складові компоненти: самопізнання, самооцінка, самоконтроль, воля, самоповага. На основі самопізнання студент орієнтується у навколишній дійсності, співвідносить свої дії з реальними обставинами, діями інших людей і відповідно до цього окреслює план свого вдосконалення. Самооцінка відображає ставлення до самого себе, своїх сил, можливостей, здібностей та тісно пов'язана з рівнем домагань особистості. Чим вищий цей рівень, тим сильніше прагнення особистості до вдосконалення.

Самоконтроль проявляється в здатності особистості співвідносити себе із загальноприйнятими критеріями поведінки, за умови усвідомлення відхилень від норми, вміти проявити вольову силу в подоланні труднощів, примусити себе робити те, що є складнішим. Потреба у самовихованні є вищою формою розвитку особистості.

Процес самовиховання студента у ВНЗ повинен розпочинатися із самоаналізу особистісних якостей, та співвіднесенням їх з вимогами до професійних якостей, узгодженням «Я-ідеального» та «Я-реального».

Газда І. І. визначає провідним компонентом змісту самовиховання - формування вольових і моральних якостей: «існує тісний зв'язок між організацією самовиховання й самооцінкою відповідних якостей. Показниками цієї залежності є: сила суспільної думки, дієвість критики та самокритики, сприятливий мікроклімат у колективі, допомога викладачів у виборі прийомів і засобів самовиховання» [8, с. 266]. На думку вченої здійснення процесу самовиховання буде результативним за системного підходу, що припускає:

- педагогічну діагностику;
- застосування різноманітних методів самовиховання;
- залучення самого себе у соціальні й внутрішньоколективні відносини;
- інтенсивне залучення до діяльності з обліком наявних у себе позитивних якостей і здібностей;
- формування об'єктивної самооцінки;

- навчання методиці самостимуляції позитивної поведінки (самонавіювання, самосхвалення, самоосуд) [8, с. 267].

Умовами здійснення самовиховання студентами ВНЗ можуть виступати:

1) постійне вдосконалення навчального процесу і самостійної роботи, підвищення рівня пізнавальної активності студентів на основі професійної спрямованості навчальної роботи у ВНЗ;

2) відповідність навчального матеріалу професійній діяльності студентів, що сприятиме формуванню якостей, необхідних майбутньому фахівцю, розвитку його інтересу до своєї справи, виробленню професійних умінь і навичок

3) формування готовності до самовиховання під час проходження практики, під час якої відбувається закріплення теоретичних знань і набуття практичних навичок. Навчальна практика дає змогу кожному студенту-практиканту переосмислити, уточнити, переробити свою власну програму виховання, окреслити конкретні шляхи вдосконалення своєї особистості;

4) участь студентів в позанавчальній, науковій діяльності створює умови для розвитку організаторських здібностей [5].

Отже, самовиховання – це важливий засіб самовдосконалення, самореалізації, самостановлення, саморозвитку студентів як майбутніх фахівців під час навчання у ВНЗ, що відбувається як усвідомлений, добре осмислений та організований процес розвитку, або зміни необхідних професійних якостей.

Література:

1. Власенко К. В., Посторонко А. І. Самовиховання студентської молоді як проблема формування творчої особистості / К. Власенко, А. Посторонко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – Х. : УІПА, 2006. - Вип. 13. – С. 247-252.
2. Клочко А. Самоосвітня діяльність вчителя як педагогічна проблема / А. Клочко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблема і пошук: зб. наук. праць / за ред. Т. І. Суценок та ін. – К. : Запоріжжя, 2005. – Вип. 36. – С. 266–273.
3. Ковалев А. Г. Самовоспитание школьников / А. Г. Ковалев. – М.: Смысл, 1967. – 205 с.
4. Кочетов А. И. Организация самовоспитания школьников / А. И. Кочетов. – М.: Виола, 2001. – 260 с.
5. Оржеховська В. М. Посібник з самовиховання / В. М. Оржеховська, Т. В. Хілько, С. В. Кириленко – К.: Центр навчальної літератури, 1996 – 280 с.
6. Орлов Ю. М. Самопознание и самовоспитание / Ю. М. Орлов // Высшее образование в России. – 1994. – № 3. – С. 10–12.
7. Рувинський А. І. Психологія самовиховання / А. І. Рувинський, А. Е. Соловйова. – М.: Смысл, 1982. – 230 с.
8. Газда І. І. Самовиховання студентської молоді в контексті професійної підготовки / І. І. Газда // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Л., 2013. – №1. – С. 264-269.

Андрій Додонов
(Мелітополь, Україна)

ЕТИЧНА ТА КОМУНІКАЦІЙНА ФОРМА ПСИХОЛОГІЇ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ – ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ ДІЛОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОНТАКТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ ВИРОБНИЧОМУ ПРОЦЕСІ

Першорядне значення в етиці ділових відносин сучасної економічної людини має ділове спілкування. Як і кожен вид спілкування, ділове спілкування має етичний характер, воно проявляється на різних рівнях ділових взаємовідносин у різних формах. Його характерна риса – воно перестає бути самоціллю, а служить засобом досягнення якісної взаємодії у виробничому процесі. Психологічна культура економічної людини представляє собою достатньо складну систему, яка поєднала у собі ряд досить самостійних характерологічних особливостей спеціаліста даної професії які повинні успішно реалізуватися. Мова йде про набуті педагогічні, психологічні, соціологічні, культурологічні, етичні, естетичні знання, використання яких вносить свій особливий вклад в гармонізацію усього процесу ситуативного професійного спілкування на різних етапах вирішення завдань сучасного виробничого процесу [1, с. 124]. Але слід звернути увагу на те, що теоретичних академічних знань у цьому напрямку замало. Мати потрібний практичний досвід це добре, але це не є вирішальним у контексті сприйняття навколишнього світу людей. Техногенний світ глибоко вплинув не тільки на навколишнє середовище, але й на психологічний стан сучасної людини. Особливо людини, яка має відношення до вирішення стратегічних завдань які пов'язані з практикою економічних відношень – економічної людини. Широкий вплив науково – технічного прогресу, глобалізаційні механізми, ринкові відношення та інший прогресивний вплив нового світового економічного простору досить чітко відчувається у різних сферах сучасного життя кожної людини, позитивно корегує її сучасні потреби. Потрібно зважити на те, що всі прогресивні зміни, які пов'язані з сучасними економічними умовами в тому чи іншому розумінні пов'язані однією ціллю – покращення не тільки матеріальних та духовних потреб людини, але й її психологічного стану іншими словами надання тих умов при яких людина

почувала би себе психологічно комфортно як удома так і на роботі - все це не відомо буде сприяти підвищенню її продуктивності та потягу до самореалізації.

Ділове спілкування є необхідною частиною людського життя і спілкуючись у залежності від того, як людина розуміє моральні норми, який вміст у них вкладає, якою мірою вона взагалі їх враховує може як полегшити собі ділове спілкування, зробити його ефективним, допомогти у вирішенні поставлених завдань собі і співробітникам у досягненні виробничих цілей, і також зробити його неможливим. На сучасному етапі розвитку цивілізації ми маємо ділове спілкування в контексті взаємодії нової, економічної людини, з формулючим своєрідним почерком трансформованого у нове суспільство його новим характером сприйняття техногенного розвитку сучасних економічних процесів [4, с. 36].

У процесі спілкування розкривається не тільки взаємодія членів колективу, створюється своєрідний загальний банк ідей, засобів і прийомів вирішення трудовим колективом конкретних виробничих завдань з урахуванням використання новітніх технологій, не обходячи також технологію власне прийняття важливих рішень з новим поглядом на спілкування.

Слід підкреслити, що ділове спілкування сприяє як рішенням суто утилітарних завдань, так і духовно взаємозбагачує колег, які спілкуються, бо саме у процесі спільної прикладної діяльності і спілкуванні найрельєфніше виявляється як професійна так і соціальна дієздатність кожної конкретної економічної людини.

Залежно від мети залучення людини у міжособистісні відносини, виділяють три види спілкування: соціально-рольове спілкування, де індивід засвоює соціальні норми; ділове спілкування, яке об'єднує людей з урахуванням спільної діяльності, спільних інтересах справи, спільної праці; інтимно - особистісне спілкування, яке відображає особливу психологічну близькість, з своєрідним проникненням у внутрішній світ людини. Зміст сучасного ділового спілкування характеризується не тільки предметом спілкування, за яким може стояти будь-яка соціально-значима проблема. Вона вочевидь пов'язана з виробництвом матеріальних чи духовних продуктів, але це ще не все. Відомо, що до структурних компонентів ділового спілкування належать і специфічні ознаки спілкування - знакові і символічні системи ділової комунікації, щоб забезпечити більш якісну передачу ділової інформації котра надходить від ділових партнерів.

Розрізняють невербальні і вербальні особливі знаки передачі інформації від однієї людини до іншої у процесі ділової комунікації. Невербальні - своєрідні сигнали – знаки (міміка, хода, поза, погляд), рольові та ритуальні знаки (тілесні контакти: поплескування, рукостискання), відстань між співрозмовниками (дистанція між діловими партнерами і кут орієнтації стосовно друг до друга). Вербальні (мовні, словесні) містять у собі різні мовні конструкції, фразеологічні оберти, характерні для офіційного ділового стилю мови. Отже, мовні відтінки у висловлюваннях діловими партнерами сигналізують про їхнє емоційне ставлення під час ділового спілкування [5, с. 72].

Щоб полегшити встановлення психологічного контакту з іншим людиною з ціллю успішності соціальної взаємодії, завжди треба враховувати, якого саме спілкуванню людина прагне і на який рівень розуміння з її боку розраховують інші. Здатність вибрати вид, манеру спілкування, правильно проявляти вираз своїх емоцій у своїй поведінці зважаючи з поведінки інших співробітників - одна з необхідних умов встановлення стабільних ділових взаємин у колективі [3, с. 16]

Отже, у спільній діяльності необхідні: широке співробітництво; інформованість про все, що є досягненням на виробництві, реальним розумінням мети та завдання стратегічного напрямку розвитку виробництва; оптимальний стиль поведінки робітника. Етику ділового спілкування можна розглядати, як сукупність моральних норм, правил і уявлень, регулюючих поведінку і ділові відносини людей у процесі виробничої діяльності. Толерантність, людяність, ввічливість повинні гармонійно поєднуватися з наполегливістю та вимогливістю не тільки за рахунок власної обізнаності, але й за рахунок глибокого розуміння людини як суб'єкта економічних та людських відношень в цілому. Потрібно також розуміти, що психологічна культура має свої національні корені, які історично глибоко поєднані з національною культурою та традиціями де важливу роль відіграють характерні риси усього народу. Треба нагадати, що етику ділового спілкування треба враховувати у її проявах: відносин між робітниками на підприємстві з станом соціального середовища установи, а також конструктивного діалогу між підприємствами, всередині одного підприємства – між керівником та його підлеглими, між підлеглими і керівником, для співробітників одного статусу. Завдання має бути у тому, щоб сформулювати такі принципи ділового спілкування, що відповідали би кожному виду ділового спілкування, але й не суперечили загальним моральним принципам економічної поведінки людей. Разом про те вони мають служити надійним інструментом координації діяльності людей, як учасників ділової розмови [2, с. 43].

Психологічна культура економічної людини повинна складатися перш за все з розуміння прояву таких рис характеру у повсякденному спілкуванні, як життєрадісність, доброзичливість, чесна спрямованість, веселість, ввічливість та бажання прийти на допомогу, які є самовираженням не тільки конкретно особистості економічної людини, але і культури усього українського народу, кращих його традицій. Психологічна культура економічної людини в сучасних економічних умовах це психологічна культура цілої нації – українського народу яка втілена в конкретну людину яка повинна продовжувати та розвивати найкращі національні риси. Спілкування між людьми при економічних відносинах з цієї крапки зору – це спілкування нової економічної людини, людини, що поєднала у собі найкращі інтелектуальні здібності з проявом кращих рис характеру незалежного народу України.

Можна сказати, що чим більше ми використовуємо різні форми ділової комунікації, та розуміємо правильно співрозмовників зважаючи на їх вербальні та невербальні сигнали під час ділової комунікації, тим більше можна говорити про надійність професійного контакту та співрозуміння під час виробничих дій у трудовому процесі. У цьому розумінні новітня форма ділового спілкування спираючись на етичні та психологічні компоненти каркасно становить та доповнює найважливіші структурні елементи вербальної та невербальної комунікації економічної людини у сучасному виробничому процесі.

Література:

1. Ботавина Р.Н. Етика ділових відносин: Навчальний посібник. - М.: Фінанси і статистика, 2006. – 208 с.
2. Етика ділового спілкування. Навчальний посібник / К. : Центр учбової літератури, 2007. - 344 с.
3. Кибанов А. Я. Етика ділових відносин: Підручник для студентів вузів/А. Я. Кибанов, Д. До. Захаров, У. Р. Коновалова; Гос. ун-т упр. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 367 с.
4. Кузин Ф.А. Культура ділового спілкування: Практичне посібник. - 6-те вид., перераб. доп. - М.: Ось-89, 2007. – 320 с
5. Столяренко Л. Д. Психологія ділового спілкування, і управління. Серія «Підручники XXI століття»/ Л. Д. Столяренко.– Ростов н/Д: Фенікс, 2006.

Озода Ёкубова
(Гулистан, Узбекистан)

РЕПРОДУКТИВ (ИЖОДИЙ, МАХСУЛДОР) ФИКРЛАШ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА

Бизга маълум бўлган барча моддалар ва билимлар ўз вақтида кимдир томонидан яратилган. Масалан, нисбийлик назариясини ўрганиётганда биз буюк Эйнштейн томонидан яратилган билимлардан фойдаланамиз. Худди шунингдек, қолган барча буюк ва моддий кашфиёт ва ихтиролар - ғилдирак, пойафзал, видео ўйинлари, автомобиллар, сувнинг формуласи H₂O ва Американи кашф этиш қабилар – инсон томонидан яратилган билимлардан иборат.

Ўқитишга анъанавий ёндошувда «тайёр» билимларни узатиб бериш модели асосий ўрин эгаллаган. Билим инсондан-инсонга, сувни бир идишдан иккинчи идишга қуйгандек узатилади. Шиддат билан ўзгарувчи ҳозирчи замон жамиятида эса бундай ёндошувни қўллаб бўлмайди. Ўзгаришларга мослашувчан бўлиш учун асосий ва ҳаётий зарур талаб сифатида ўқишга қобилият хизмат қилади. Яъни, бунда ўқишга таянган, таълим жараёнининг марказига талабини қўядиган таълим модели намоён бўлади. ушбу моделда билим динамик кўринишга, мазмун нуқтаи назаридан ўзгарувчанлик хусусиятига эга тушунчадир. Биз барчамиз нолдан бошлашимиз ва ғилдиракни қайтадан ихтиро қилишимиз керак, деб ўйлаш, турган гапки ҳаддан ташқари содда ўйлашдир. Биз янги билимларни яратиш учун илгари кимдир яратган билимларга таянаемиз.

Ҳар сифар биз янги тушунча ва ғоялар билан танишганимизда янги билимлар ҳосил қиламиз. Ҳозиргина олинган ахборот ўзимизнинг хусусий ички билимларимиз структурасини яратиш учун фойдаланилади. (Билимлар структуралари атамаси-бу техник атамага ўхшаш бўлиб, когнитив психологлар томонидан ҳар биримизда мавжуд бўлган турли-туман предметлар ва ҳодисалар тўғрисидаги барча ўзаро боғланган тасаввурларни тавсифлаш учун фойдаланилади). Билим – бу аниқ шахсга тегишли бўлган «тушуниш ҳолатидир». бу биз бошқа одам билан қилган мулоқотимиз жараёнида баҳам кўришимиз мумкин бўлган нарсадир. Биз ўзимиз мавжуд бўлган билимлардан янги ахборотни англаш учун фойдаланамиз. Шундай қилиб билимларни эгаллаш – фаол психологик жараёндир. Ҳар бир инсон янги ғояларни олдиндан маълум ғоялар билан боғлайдиган «билимларни кенгаювчи структураси»ни қуради. Шунинг учун билим ҳар доим шахс билан боғланган ва қандайдир бир маънода ноёбдир. Бу билимлар структуралари ёки схемалари – бизнинг олам табиати ҳақидаги шахсий тасаввурларимиздир. Уларни бошқа схемалар билан бирлаштириб биз янги билимларни ҳосил қиламиз. «Энди билимлар инсонга ташқаридан бериладиган нарсанинг акслантирилиши деб қаралмайди; бу индивидуал конструкция бўлиб, унга инсон билим элементлари ва тажрибани қандайдир ташкилланувчи схема билан солиштириш орқали маъно беради».

Психология академик фан сифатида пайдо бўлган 100 йилдан ортиқ муддат давомида фикрлаш жараёни ўрганиш билан шуғулланганига қарамай, когнитив психология, яъни психологиянинг фикрлаш табиати ва билимларни ўрганиш соҳаси, кейинги 20 йил давомида илмий психологияда ҳақиқатдан ҳам ҳал қилувчи роль ўйнамоқда. Унинг намоёндалари масалаларни ҳал қилишда, мулоҳаза юритишда ва қарорлар қабул қилишда фойдаланиладиган техника ва стратегияларни ўрганиш вазифасини ўз олдларига қўядилар. Бундан ташқари бу қобилиятларни интеллектга қандай боғлиқлиги масаласи ҳам уларни қизиқтиради. Фикрлаш жараёнига бундай жиддий қизиқиш, психологиянинг «когнитив жараёнларга ўргатиш» деб ном олган янги соҳасини пайдо бўлишига олиб келди. Унинг вазифаси – инсонларга ўз фикрлаш қобилиятларини яхшилашга ёрдам бериш учун инсон фикрлаши жараёнлари ва механизмлари ҳақидаги биз тўплаган билимларни қўллаш имконларини топишдан иборат. бу соҳада тўпланган билимлар, хариталарни ўқишни ҳарбий малакалардан ёртиб, то қулай ишлаб чиқаришга осон бўлган

компьютер дастурларини ишлаб чиқишгача бўлган жараёнда амалий масалаларни ҳал қилишда қўллана бошланди.

Замонавий тадқиқотлар таъкидлашича, фикрлаш ақлий қобилиятларга боғлиқ эмас ва мураккаб муаммоларини ҳал қилиш зарурати таъсирида ривожланмайди. Интеллект билан фикрлаш орасидаги боғлиқлик машина билан унинг ҳайдовчиси орасидаги боғлиқликка ўхшаш: юқори қувватли машинани ўқувсизлик билан, камтарона автомобилни эса моҳирлик билан бошқариш мумкин. +увват машинанинг салоҳияти бўлганидек, интеллект–ақлнинг салоҳиятидир. Лекин машинанинг ҳарактлари эса бошқарувчининг моҳирлигига боғлиқ. Фикрлашни кетма-кет босқичлар серияси сифатида амалга оширилувчи ахборотни узатиш ва қайта ишлаш жараёнидан иборат, деб тасаввур қилиш мумкин.

Инсон миясининг сиғими жуда ҳайрон қоларли даражада. «Хатто, агар инсонларнинг ҳар бири фақат иккитагина – актив ва миянинг ҳолатларда бўла олсагина, бунда миянинг сиғими 210 миллиард марта ортади. Бу сонни ёзиш учун, агар секундига битта рақам тезлиги билан ёзиладиган бўлса, 90 йил талаб қилинар эди».

Ушбу ҳисобларга биноан ҳар биримиз жуда катта ривожлантирилган захира салоҳиятга эга эканмиз. Инсон мияси ҳозирги инсоният тарихи бошланганидан буён сезиларли ўзгаришларга дучор бўлгани йўқ, лекин шу давр давомида, бу ажойиб орган ёрдамида одамлар ўзга сайёраларга саёҳат қилиш ва инсоннинг ўртача умри берувчи илғор технологияларни яратишни уддаладилар. Ўзгарган нарса эса фақатгина «мияга келиб тушадиган ахборот ва уни қайта ишлаш»дир. Инсонни айнан ўқиш ва фикрлаш қобилияти дунёни ўзгартиради.

XX аср бошларида психологлар фикрлаш инсон онгида қатор образларни комбинациялаш йўли билан рўй беради, деб тушунар эдилар. Кейинчалик бошқа психологлар фикрлаш – бу сўзлари овоз чиқариб айтилмайдиган, ўз-ўзи билан гаплашишга ўхшаш «ички нутқ», деган гипотезани илгари сурдилар. Биз кўп ҳолларда, фикрлашимиз жараёнида, нималар бўлаётганини бутунлай ёки деярли англамаймиз.

Альберт Эйнштейн ўзининг ўта мураккаб масалаларни ҳал қилиш қобилиятларини кўпинча, ҳар доим тасаввур ёрдамида муражаат қилишидан, - деб билар эди. Шахсий тасаввурдан фойдаланишнинг ёрқин мисоли сифатида кимёгар Кекуле билан рўй берган ҳодисани келтириш мумкин. Кекуле, агар у бензол маликуласини тузулишини аниқлай олса, органик кимё соҳасида энг муҳим кашфиётлардан бирининг муаллифи бўлишини биларди. Унга кимёвий бирикмалар молекулаларининг катта қисми атомлардан узун занжирдан иборатлиги ва бензол молекуласининг тузилиши бошқа бўлиши кераклиги аён эди. Кекуле ўз олдида турган масалани ечишга ҳаракат қилиб, тасаввурда мумкин бўлган турли кўз олди манзараларни ярата бошлади. Бу унга тўғри жавобни топишда ёрдам бериши мумкин эди ва ниҳоят, у дунёдаги энг буюк кашфиёт муаллифига айланди.

Ҳозирги вақтда кенг тарқалган, инсон фикрлашини тушунишга йўналтирилган ёндашув, фикрлаш жараёнларини компьютерларнинг ишлаш принципларига ўхшаш тарзда моделлаштиришдан иборат. Психологлар ва уларнинг ёндашувлари мақул бўлган бошқа омиллар (муҳандислар, тилшунослар, тиббиёт соҳаси мутахассислари) фойдаланган йўллардан бири, қандайдир масалани ечишда ҳисоблаш машинасида бўлиб ўтадиган жараёнлар ва операциялар инсон фикрлашини имитация қилувчи ҳолатларни яратишдан иборат.

Одамларни қандай фикрлаётганини билиш учун улар қандайдир бир масалани ечаётганларида ҳаёлига келган барча нарсаларни овоз чиқаришни айтиб зўрш керак. Бунда тажриба ўтказувчилар «овоз чиқариб фикрлаш баённомаси»ни тузадилар. Баённома синалувчининг масалани ҳал қилиш устида ишлаётган вақтида нималар қилаётганлигини билдирувчи ўз оғзидан сўзма-сўз олинган ёзувдан иборат бўлади. Фикрлаш баённомаси фикрлаш жараёнларини тушуниш учун ҳам уларни такомиллаштириш учун ҳам фойдали бўлар экан. Математикани ўқитиш соҳасида кўзга кўринган Томас Гуднинг аниқлашича, ўқувчилар математикани ўрганишда материални яхши ўзлаштиришлари учун ўқитувчилар бирон-бир масала учтида улар билан бирга ишлаётганда ечиш жараёнини овоз чиқариб ўтказишларизарур. Педагоглар овоз чиқариб фикр юритаётганида «ахборотни қайта ишлаш структурасини ва фикрлаш усулини...» намойиш қиладилар, «... ва бунда ўқувчилар яширинган боғланишларни яхши тушунишлари мумкин». Фикрлашни яхшилаш йўлларида бир мутахассисларнинг фикрлаш баённомаларини таҳлил қилиш ва кейин уларга ўхшаб ўзларининг фикрлаш жараёнларини моделлаштиришдан иборат. Моделлаштиришнинг бу усуллари янги ўрганувчи фикрлаш жараёнларини ривожлантириш учун жуда фойдали ҳисобланади. Шунингдек, шахсий фикрлаш, ёзувларни ўрганиш, ўзининг бўш жойларини масалан, ахборотни қанадайдир бир турлари билан ишлашга қобилият етишмаслиги ёки бошқа камчиликларни кўриш учун ҳам фойдали. Овоз чиқариб фикрлашни амалда қўллаб, одамлар аниқ тизим бўйича – олдинга ҳам кетибқолмай ва асоссиз башорат билан ҳам шуғулланмай ишлашга ўрганадилар. Фикрлашни вирбаллаштириш жараёни фикр юритувчига у танлаган стратегияни баҳолашга ва мулоқот қилиш малакаларини ривожлантиришга имкон беради. Бу услубиётлар фанлар бўйича курсларни ўзлаштиришда ҳам фойдали, чунки улар ўқувчилар эътиборини ўзларининг фикрий тушунчаларига ва ўрганаётган фанига жалб қилади.

Фикрлаш жараёнига бўлган анъанавий нутқани назарида асосан танқидий фикрлаш, мунозара, таҳлил ва мантиққа қаратилган. Бу жабҳалар жуда катта аҳамиятга эга, лекин уларнинг барчаси – фикрлаш жараёнининг бир қисмидан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик махорат. Т. 2003
2. Мирзаева Ш.Р. Ўқитиш услубияти ва педагогик технологиялар. Т. 2007.
3. ТошДавТИ – Янги педагогик технологиялар. Т. 2002.
4. Саидахмедов Н. Ва б. Янги педагогик технология мохияти ва замонавий психологияси. Т. 1999.

Інна Мерненко
(Миколаїв, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ХАРАКТЕР ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ

Проблема проституції вже багато років користується увагою серед дослідників. Тема дослідження є досить тяжкою, але разом з тим є доволі цікавою, інтерес до проституції обумовлені тим, що вона має надзвичайно глибокі корні в історії та культурі людства. Вивчення сутності проституції, її відмінні риси розпочалися ХІХ ст. та продовжуються до сьогоднішніх днів. Метою нашої роботи стало охарактеризувати соціально-психологічний характер особистості у сфері комерційного сексу.

Чимало вітчизняних та зарубіжних дослідників займалися висвітленням проблеми розвитку сексуальної індустрії в нашому суспільстві. Наприклад, питання соціального положення працівників секс-бізнесу у сучасному світі досліджувала Є.А. Кечина; причини, які спонукають до зайняття секс-бізнесом висвітлила І.А. Нестерова; проблеми діяльності установ та організацій соціальної реабілітації жінок секс-бізнесу були досліджені І.М. Георгізовою; питання захисту прав потерпілих від сексуального насилля розглядала у своїй праці Л.Г. Титаренко; масштаби проблеми проституції в Україні висвітлив у своїй роботі О.Т. Кулік тощо.

Питання соціального положення та психологічного стану жінок секс-бізнесу привертає увагу багатьох установ та організацій, які ведуть боротьбу з розвитком секс-бізнесу, запроваджують різноманітні програми реабілітації для жінок та чоловіків, які під насильницьким впливом змушені були займатися проституцією тощо. За допомогою проведених досліджень, фахівцями було оброблено та проаналізовано дані стосовно соціально-демографічної структури працівників секс-бізнесу.

В основу даних опитувань ввійшли питання стосовно освіти, місця проживання, роботи, матеріального-житлового, соціального та сімейного стану, віку першого сексуального контакту за винагороду. Проводилося опитування не лише жінок та чоловіків секс-бізнесу, а й працівників правоохоронних органів, лікарів тощо [1, с. 8].

Відповідно до статистичних даних ВООЗ, щодо сімейного положення жінок та чоловіків, які займаються секс-бізнесом – 57,6 % є незаміжніми та не одруженими. У шлюбі (фактичному і юридичному) знаходиться 25,2 % працівників секс-бізнесу: 18,7 % – перебуває у цивільному шлюбі та 6,5 % – у зареєстрованому. 16,6 % жінок та чоловіків є розлученими: офіційно (13,7 %) і фактично (2,9 %). 45,3 % таких працівників мають дітей. Із них 67,7 % мають одну дитину, 22,6 % – дві дитини, а 9,7 % – багатодітні батьки, які мають від трьох до шести дітей [2, с. 32].

Досліджуючи рівень освіти працівників секс-бізнесу встановлено, що більшість із них (70,1 %) мають середню або середню спеціальну освіту; четверта частина (24,5 %) опитаних мають початкову або неповну середню освіту, і лише 3,6 % з них мають неповну чи повну вищу освіту.

Серед опитаних секс-працівників 84,8 % не працюють і не навчаються. 3,6 % жінок знаходяться в декретній відпустці по догляду за дитиною; 8,6 % – працюють; 0,7 % – студентки вищих навчальних закладів; 0,7 % - навчаються у школах, технікумах, училищах [1, с. 11].

За цими даними 38,1 % жінок і чоловіків секс-бізнесу мають відповідну спеціальність. Жінки називали різноманітні спеціальності, серед яких найпоширенішими є «продавець», «швачка». Рідше зустрічаються такі спеціальності: бухгалтер-економіст, секретар, технолог, пекар-кондитер, економіст, маляр, повар, прибиральниця, агроном тощо.

Основним джерелом доходу для працівників комерційного сексу є доходи від секс-бізнесу (97,8 %). Доходи від постійної роботи становлять лише 7,4 % від загальних доходів разом з доходами від секс-бізнесу. Кожна третя опитана жінка відмітила, що отримує також гроші від чоловіка чи співмешканця (33,8 %). Деякі жінки також отримують дохід від тимчасової роботи (25,0 %), державних соціальних виплат (20,6 %), батьків та інших родичів (19,9 %), стипендії (2,2 %). Таким чином, для 27,3 % жінок секс-бізнес є єдиним джерелом доходів, із них 39,5 % мають дітей. Також слід зазначити, що більшість із цих жінок проживає у містах (93,5 %), і лише 6,5% – у сільській місцевості [3, с. 54].

Поряд із цим питанням, не менш цікавим є питання віку першого сексу за винагороду. Відповідно до статистичних даних перший сексуальний контакт за винагороду у більшості працівників стався від 13 до 38 років, середній вік першого комерційного сексу дорівнює 17 рокам. Отже, 8,6 % секс-працівників почали займатися секс-бізнесом у віці 13-14 років; 12,2 % – у віці 15 років. Таким чином, 20,9 % опитаних почали займатися комерційним сексом у віці 13-15 років. У 77 % працівників комерційного сексу перший секс за винагороду відбувся у віці 19 років і молодше. Частіше всього, перший секс за винагороду відбувався на квартирі (40,6 %) та в автомобілі (26,8 %). 11,6 % опитаних перший раз надавали сексуальні послуги в гуртожитках, 8,7 % – в готелях [3, с. 45]. Іноді трапляються такі випадки, коли перший сексуальний контакт

за винагороду відбувався в дитячих оздоровчих закладах (таборах), закордонних борделях, в нічному клубі, в підвалі тощо.

Також слід зазначити, що сексуальні відносини у підлітковому віці, як правило, пов'язані з насиллям, а в більшості випадків – з насиллям у сім'ї. Так, серед жінок, які почали сексуальні відносини у віці 9-13 років, 84 % постраждало від насилля. Понад половини (53,0 %) жінок секс-бізнесу виховувалися в неповних сім'ях, або за межами рідного дому – 16,0 % (дитбудинки, родичі, знайомі). 22,0 % щось говорили про своїх батьків, 16% до них байдужі, 4% висловили своє презирство [4, с. 25].

Отже, відповідно до загальної характеристики соціального положення працівників секс-бізнесу у світі можна зробити висновки, що вони відносяться до групи високого ступеня соціального ризику. Про даний факт свідчить наступне: більшість працівників секс-бізнесу мають низький рівень освіти та, як правило, не мають відповідної спеціальності; значна кількість їх не має роботи і не навчається; основним джерелом доходів для цих працівників є доходи від секс-бізнесу або становлять їх більшу частину; майже половина секс-працівників мають дітей; більшість жінок та чоловіків секс-бізнесу не проживають у зареєстрованому шлюбі.

Психологічний стан працівників секс-бізнесу вкрай тяжкий, адже очевидно, що насильство є нормою для жінок у проституції.

Інцест, сексуальний примус, словесні образи, переслідування, зґвалтування, тортури – всі ці пункти насильства регулярно мають місце в проституції. Різниця між проституцією та іншими видами гендерного насильства – плата грошей за образу. Однак плата грошей не викреслює все те, що ми знаємо про сексуальне примушення, зґвалтування та домашнє насильство.

Сексуальне насильство, оплачуване чи неоплачуване, може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Крім гострого та хронічного ПТСР, супутні діагнози можуть включати генералізовану тривогу, розлади настрою (включаючи депресивні і біполярні розлади), гострі суїцидальні думки і спроби самогубства, зловживання наркотиками і хімічна залежність, розлади особистості, дісоціативні розлади і симптоми травматичного ураження головного мозку. Незважаючи на те, що для жінок та чоловіків, що бажають вийти з секс-бізнесу, існують спеціалізовані клініки та притулку, в даний час послуги можуть надаватися в кризових центрах, медичних установах, наркологічних клініках, притулках для жінок, які зазнали побиття, і центрах психічного здоров'я.

Таким чином, в основному більшість працівників секс-бізнесу потребують тих чи інших соціальних послуг, які спрямовані на забезпечення певного рівня їх матеріального добробуту і фізичного здоров'я: це працевлаштування (як джерело отримання коштів для проживання), базові потреби в їжі та одязі (як умова фізичного існування) та охорону здоров'я (як спосіб підтримки певного рівня здоров'я). Близько половини потребують допомоги у психологічному плані.

Література:

1. Кечина Е.А. Отчет об исследовании среди женщин, оказывающих сексуальные услуги на трассе, и водите лей дальнего следования. – Минск: ЮНФПА (ПРООН), 2008. – 32 с.
2. Кечина Е.А. Отчет об исследовании «Гендерный аспект эпидемии ВИЧ/СПИД в Республике Беларусь и рекомендации по методике его исследования в рамках национальной системы мониторинга и оценки. – Минск: ЮНФПА (ПРООН), 2010. – 116 с.
3. Кечина Е.А. Поведенческий риск женщин секс-бизнеса, употребляющих инъекционные наркотики: под ред. Е.А. Кечиной. – Минск: ЮНФПА (ПРООН), 2013. – 104 с.
4. Протидія торгівлі людьми: посібник для дільничних інспекторів міліції. – Київ, 2012. – 40 с.

Науковий керівник:

*завідувач кафедри, доктор наук з державного управління, професор
Коваль Ганна Володимирівна*

Лілія Романкова

(Івано-Франківськ, Україна)

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА МОЛОДІ В УМОВАХ ВНЗ

Актуальність проблеми. Для практичного здійснення підтримки соціального становлення та розвитку сімей, дітей та молоді в Україні створена і активно діє мережа центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які, в свою чергу, уповноважені державою брати участь у реалізації державної молодіжної політики і надавати соціальні послуги та соціальну допомогу різним категоріям, які опинилися у складних життєвих обставинах. Згідно зі стандартами надання соціальних послуг різним категоріям сімей, дітей та молоді, які опинилися у складних життєвих обставинах, відділом виховної та психолого-педагогічної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника реалізуються такі напрями роботи: 1) надання різноманітної психосоціальної допомоги: психолого-педагогічної, правової, інформаційної; 2) організація та здійснення соціально-профілактичної роботи серед молоді, проведення системи заходів щодо запобігання негативних явищ у молодіжному середовищі, утвердження здорового

способу життя; 3) здійснення психосоціальної підтримки молоді з обмеженими можливостями; 4) реалізація системи заходів, спрямованих на підтримку сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. З метою психологічної підтримки молоді та керуючись Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Законом України «Про освіту»; Законом України «Про вищу освіту»; Постанови Кабінету Міністрів України про Державну національну програму «Освіта»; Наказу Міністерства освіти і науки України «Про покращення соціально-педагогічного і психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації» розроблено модель психологічної підтримки молоді, яка включає такі структурні елементи:

- 1. Організація правової та інформаційної просвітимолоді;**
- 2. Проведення психолого-педагогічних досліджень;**
- 3. Організація роботи школи кураторів;**
- 4. Організація спеціалізованих формувань з питань психологічної підтримки молоді.**

1. Організація правового та інформаційного забезпечення (передбачає методичне забезпечення системи психолого-педагогічних досліджень; профілактичної та просвітницької діяльності; роботи школи кураторів).

1.1. Інформаційно-правове забезпечення:

- створення електронних каталогів нормативно-правових актів щодо організації психологічної підтримки молоді;
- розробка інструкцій «Про організацію та порядок виконання заходів системного психологічного супроводу»;
- розробка інформативного матеріалу для роботи школи кураторів.

1.2. Методичне забезпечення:

1.2.1. Розробка тематики та підготовка змістової частини:

- просвітницьких лекцій для студентів 1-5 курсів;
- профілактичних лекцій для студентів 1-5 курсів з проблем наркотичного та алкогольного uzалежнень;
- створення відеотеки з профілактики uzалежнень у молодіжному середовищі.

1.2.2. Підготовка тестового інструментарію:

- на предмет вивчення uzалежнень у молодіжному середовищі;
- адаптивних можливостей студентів до умов вищої школи;
- ціннісно-орієнтаційної сфери студентів;
- психологічного клімату в студентських академічних групах;
- на запит аудиторії;

1.2.3. Розробка опитувальників:

1. на предмет вивчення думки слухачів школи кураторів щодо проблем організації психосоціальної підтримки молоді, що знаходиться в складних життєвих обставинах.

1.2.4. Проведення правової просвіти:

- Особливості матеріальної відповідальності студентів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» за пошкодження майна університету та гуртожитку;
- Особливості кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення майнових прав громадян;
- Поняття корупційних діянь згідно чинного законодавства. Правова відповідальність за порушення антикорупційного законодавства;
- Особливості кримінальної та адміністративної відповідальності за правопорушення, які порушують громадську безпеку;
- Особливості правової відповідальності та види покарань за правопорушення, які посягають на статеvu свободу і недоторканість особи;
- Особливості правової відповідальності та види покарань за правопорушення, які посягають на життя і здоров'я особи;
- Особливості кримінальної та адміністративної відповідальності студентів за правопорушення у сфері обігу наркотичних речовин;
- Характеристика злочинців у сфері використання ЕОМ та особливості кримінальної відповідальності за вказані діяння.

2. Проведення психолого-педагогічних досліджень (передбачає діагностику, організацію і проведення профілактичної та просвітницької роботи зі студентами, навчально-методичних семінарів із кураторами академічних груп).

3. Організація роботи школи кураторів (передбачає методичне забезпечення роботи куратора академічної групи; організацію проведення просвітницької роботи з проблем виховної діяльності у вищих навчальних закладах; навчально-методичних семінарів за результатами психологічної діагностики).

Передбачає:

3.1. Інформаційне забезпечення:

- створення електронних каталогів нормативно-правових актів щодо організації психосоціальної підтримки молоді, що знаходяться в складних життєвих обставинах;

3.2. Методичне забезпечення:

Розробка:

- тематики загальнофакультетських годин куратора;
- орієнтовного плану організаційно-виховної роботи куратора групи;
- зразки анкетування та програм вивчення студентської групи.

3.3. Проведення навчально-методичних семінарів для кураторів академічних груп:

- Розвиток комунікативних умінь і навичок як запорука психологічного комфорту у взаєминах студентів групи (семінар-тренінг для студентів);
- Сесія: стрес чи ситуація мобілізації інтелекту?;
- Академічна група: команда співпраці чи сфера конкуренції?;
- Життя прожити – не поле перейти (психологічні ресурси в опануванні стресовими ситуаціями);
- «Червоне – то любов, а чорне - ?» (чи можливо прожити життя без втрат і які уроки від них ми отримуємо);
- Підвищена тривожність і хвилювання: як дати собі раду?

3.4. Орієнтовна тематика проведення виховних годин в академічних групах з проблем переживання молоддю життєвих криз та складних ситуацій:

- Розвиток комунікативних умінь і навичок як запорука психологічного комфорту у взаєминах студентів групи (семінар-тренінг для студентів).
- Сесія: стрес чи ситуація мобілізації інтелекту?;
- Академічна група: команда співпраці чи сфера конкуренції?;
- «Життя прожити – не поле перейти» (психологічні ресурси в опануванні стресовими ситуаціями);
- «Червоне – то любов, а чорне - ?» (чи можливо прожити життя без втрат і які уроки від них ми отримуємо);
- Підвищена тривожність і хвилювання: як дати собі раду?;
- Студент на консультації у психолога: типові звернення і можливості допомоги;
- Я для мами завжди дитина: типові ускладнення взаємин студентів з батьками (диспут);
- Як стати впевненим у собі?;
- Як готуватися до виступів: психологічні секрети само презентації;
- Якщо не пощастило у коханні... (ми і наші переживання);
- Самотність: вирок чи вибір?;
- Збереження психічного здоров'я у кризовому суспільстві: утопія чи реальність;
- Психологічні ризики взаємодії із інформаційним середовищем.

4. Організація спеціалізованих формувань з питань психологічної підтримки молоді

4.1. Студентське формування з питань «Надання допомоги дітям з особливими потребами»:

- Законодавче забезпечення прав осіб із особливими потребами у системі вищої освіти: загальний аналіз законодавчого забезпечення; нормативно законодавча база;
- Основні напрями вдосконалення освіти і фахової підготовки осіб із особливими потребами (інвалідністю) у вищій освіті: організаційні напрями вдосконалення освіти і фахової підготовки; навчально-методичні напрями вдосконалення освіти і фахової підготовки осіб із особливими потребами;
- Політика підтримки інклюзії: історія інклюзивного навчання; північноамериканська модель інклюзії; канадський досвід інклюзії; педагогічний, психологічний та соціальний супровід студентів з особливими потребами; фізкультурно-спортивний та медико-реабілітаційний супровід;
- Психологічний супровід студентів із особливими потребами у системі вищої освіти: сутність психологічного супроводу дітей із особливими потребами; психологічну діагностику студентів з особливими потребами з метою виявлення і вирішення проблем, які виникають в процесі їх інтеграції в освітнє середовище; створення індивідуальних карт студентів на основі отриманих даних та розробка психологічної компоненти індивідуальних програм реабілітації; надання психологічних консультацій для вирішення виявлених психологічних проблем; проведення групової роботи: тренінгів, семінарів, психотерапевтичних груп з метою вирішення студентами психологічних проблем та набуття необхідних навичок для ефективною адаптації до умов навчання; виявлення складнощів взаємодії студентів з викладачами, методистами та іншими працівниками університету, проведення семінарів і тренінгів, спрямованих на покращення взаєморозуміння та налагодження співпраці; виявлення конфліктних ситуацій, що виникають у студентських групах та сприяння у їх вирішенні; сприяння у подоланні студентами з функціональними обмеженнями негативного впливу своєї хвороби на процес навчання та соціалізації;
- Проведення адаптаційно-інтеграційних тренінгів: тренінг розвитку життєвих цілей, який включає наступні блоки: особистісний, емоційний, комунікативний, сімейний, інтеграційний та блок соціальної активності; тренінг впевненості у собі, в якому передбачається розвиток навичок вирішення конфліктів, вміння говорити «ні», позитивно сприймати себе та інших людей, бути самим собою; тренінг комунікативності, який крім своєї основної мети спрямований на формування та розвиток команди, почуття належності до групи, формування навичок кооперації, взаємосприйняття та розуміння, вміння допомагати іншим людям та приймати допомогу від них та ін.; тренінг розвитку самопізнання, самосвідомості, самоповаги та саморегуляції; тренінг розвитку інтелектуальних здібностей для підвищення зосередженості, концентрації уваги, покращення ефективності процесів мислення й пам'яті та інших навичок, що допомагають у процесі навчання; тренінг подолання стресових ситуацій, що можуть виникати під час

навчання в інтегрованій групі, що передбачає опанування основних стратегій подолання стресових ситуацій, методів релаксації, аутогенного тренування та ін.; тренінг особистісного зростання; мотиваційний тренінг та ін.;

– Проведення розвиваючих тренінгових занять: тренінг сенситивності – вміння відчувати, поважати і враховувати почуття, думки та дії іншої людини; тренінг креативності - розвиток власних творчих здібностей, уяви; тренінг «Як подолати агресію та гнів?»; танцювальний тренінг - тілесно-орієнтована терапія; арт-терапія та ін.

4.2. Студентське формування з питань профілактики uzалежнень в молодіжному середовищі:

- Наркоманія: історичні витоки і сучасні тенденції;
- Наркоманія як соціально-психологічний феномен;
- Психологічні фактори залучення особистості до наркотиків;
- Наркоманська субкультура як фактор залучення до наркотиків;
- Наркоманія як сімейна проблема;
- Діяльність практичного психолога у межах загальної системи профілактики наркоманії та алкоголізму;
- Адиктивна поведінка як крайня форма соціально-психологічної дезадаптації;
- Нормативно-правове забезпечення збереження здоров'я та формування здорового способу життя у дітей та молоді;
- Психокорекція як форма профілактики алкоголізму та наркоманії;
- Вплив алкоголю на здоров'я людини;
- Вплив наркотиків на здоров'я людини;
- Профілактика алкоголізму і наркоманії в навчальних закладах: зміст та напрямки;
- Вплив психотропних речовин на здоров'я дівчат;
- Вплив психотропних речовин на здоров'я хлопців;
- Освітні програми формування здорового способу життя молоді;
- Алкогольна залежність як вид девіантної поведінки;
- Наркоманія як вид девіантної поведінки;
- Вживання алкоголю: історичні витоки, національні традиції та сучасні тенденції;
- Правда про пиво;
- Здоровий спосіб життя як запорука виживання нації;
- Формування навичок здорового способу життя у профілактиці алкогольної та наркотичної залежностей;
- Психологічні передумови формування алкогольної та наркотичної залежностей у структурі особистості;
- Алкоголь: міфи і правда;
- Наркотики: міфи і правда;
- Алкоголь та наркотики: небезпечні тенета;
- Алкоголь, наркотики і потомство;
- Наркотична залежність як шлях у нікуди.

Досвід Прикарпатського національного університету імені

1. Організація правової та інформаційної просвіти молоді;

1.1. Інформаційне забезпечення:

- створено електронний каталог нормативно-правових актів щодо організації психосоціальної підтримки молоді;
- розроблено інструкцію «Про організацію та порядок виконання заходів системного психологічного супроводу у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»»;
- розроблено інформативний матеріал для роботи школи кураторів.

1.2. Методичне забезпечення:

1.2.1. Розроблено тематику та підготовлено змістову частину:

- просвітницько-розвивальних заходів у рамках проходження виробничих практик студентами старших курсів (119 тем);
- просвітницьких лекцій для студентів 1-5 курсів (80 тем);
- профілактичних лекцій для студентів 1-5 курсів з проблем наркотичного та алкогольного uzалежнень (40 тем);
- створено відеотеку з профілактики uzалежнень у молодіжному середовищі.

1.2.2. Підготовлено тестовий матеріал:

- на предмет вивчення uzалежнень у молодіжному середовищі;
- адаптивних можливостей студентів курсів до умов вищої школи;
- ціннісно-орієнтаційної сфери студентів;
- психологічного клімату в студентських академічних групах курсів;
- на предмет вивчення проблем студентів, що навчаються на окупованій території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, а також територіях, які знаходяться під контролем так званих ЛНР та ДНР;

1.2.3. Розроблено опитувальники:

2. на предмет вивчення думки слухачів школи кураторів щодо проблем організації системного психологічного супроводу у ВНЗ.

2. Проведення психолого-педагогічних досліджень.

У - 2015 навчальному році проведено ряд досліджень:

- лютий-березень 2015 року - вивчення думки студентів 1-3-х курсів щодо узалежнень у молодіжному середовищі:
- вибірка - 5480 респондентів;
- опрацьовано: 5480 методик; 732700 запитань
- вересень-жовтень 2015 року - вивчення ціннісно-орієнтаційної сфери студентів 1-х курсів:
- вибірка - 1722 респонденти;
- опрацьовано-2444 методик; 76550 запитань;
- вересень-жовтень 2015 року - вивчення адаптивних можливостей студентів 2-х курсів до умов вищої школи:
- вибірка - 1040 респондентів;
- опрацьовано -1040 методик; 171 600 запитань;
- у межах дослідження вивчалась: нервова — психічна стійкість, комунікативні здібності, моральна нормативність (що складають особистісний адаптивний потенціал опанування обраним фахом) та суїцидальний ризик;

3 лютого 2015 року по грудень 2015 року продіагностовано 8 410 студентів 1-4-х курсів; опрацьовано — 9 132 методик; проаналізовано 991050 запитань.

Для забезпечення попереджувальних впливів у цільових групах ризику підготовлено 2 групи волонтерів із числа студентів 4-5 курсів спеціальності “Психологія” (45 осіб) - філософський факультет та спеціальності “Соціальна педагогіка” (15 осіб) - Педагогічний інститут. У рамках програми психосоціальної підтримки молоді під керівництвом методистів відділу було проведено:

- просвітницькі лекції для студентів 1-3 курсів (80);
- профілактичні лекції для студентів 1-3 курсів з проблем наркотичного та алкогольного узалежнень (40);
- профілактичні акції (119-круглі столи, рольові ігри).

3. Організація роботи школи кураторів

За звітний період підготовлено:

1. Інформаційне забезпечення:

- створено електронний каталог нормативно-правових актів щодо психосоціальної підтримки молоді;

2. Методичне забезпечення:

Розроблено:

- тематику загальнофакультетських годин куратора;
- орієнтовного плану організаційно-виховної роботи куратора групи;
- зразки анкетування та програм вивчення студентської групи.

У 2015 навчальному році відбулось ряд занять школи кураторів. Слухачам були запропоновані наступні теми для обговорення:

- Розвиток комунікативних умінь і навичок як запорука психологічного комфорту у взаєминах студентів групи (доповідач – завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи, кандидат психологічних наук, доцент Романкова Лілія Миколаївна).;

- Сесія: стрес чи ситуація мобілізації інтелекту? (доповідач - кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології філософського факультету Литвин-Кіндратюк Світлана Данилівна).;

- Академічна група: команда співпраці чи сфера конкуренції? (доповідач - керівник школи кураторів, кандидат психологічних наук, доцент Зоя Володимирівна Юрченко);

- Життя прожити – не поле перейти (психологічні ресурси в опануванні стресовими ситуаціями) (доповідач – кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та клінічної психології філософського факультету Кулеша-Любінець Мирослава Миронівна);

- «Червоне – то любов, а чорне - ?» (чи можливо прожити життя без втрат і які уроки від них ми отримуємо) (доповідач – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології філософського факультету Макарова Людмила Іванівна);

-- Підвищена тривожність і хвилювання: як дати собі раду? (доповідач - завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи, кандидат психологічних наук, доцент Романкова Лілія Миколаївна).

Інформаційний супровід функціонування школи кураторів здійснюється на сайті університету та відділу, часописі «Університет».

4. Соціально-педагогічний супровід студентів з особливими потребами

На початок третього тисячоліття у європейських країнах зростає увага до соціальних проблем, пов'язаних із поширенням захворюваності дітей та молоді, що зумовлює збільшення кількості осіб із обмеженими функціональними можливостями. Зокрема, набуває значущості питання забезпечення

доступу до вищої освіти молоді із особливими потребами (або обмеженими функціональними можливостями).

Так, у Західній Європі, одним із механізмів вирішення проблеми соціальної інтеграції такої молоді є реалізація для її права на вищу освіту шляхом інклюзивного навчання. А відтак вивчення здобутків зарубіжного досвіду нормативного забезпечення та практичної реалізації права на вищу освіту осіб із особливими потребами (ОП) має важливе значення для вдосконалення вітчизняної вищої школи загалом.

Отже, наявність в Україні більше 2 млн. осіб з особливими потребами (168 з яких навчається у нашому університеті) потребує не тільки підвищення рівня толерантності суспільної свідомості. На часі реформування вищої освіти у напрямку руху від інтеграційної до інклюзивної моделі навчально-виховного процесу.

Зокрема, модель інтеграційної освіти передбачає навчання людей з особливими потребами (ОП) спільно із здоровими людьми, коли всі студенти отримують однакове навчальне навантаження. Інклюзивна освіта є більш гнучкою системою і передбачає пристосування освітнього середовища навчального закладу до потреб студентів з інвалідністю. Така організація навчання студентів створює більш сприятливі умови для життєдіяльності, повноцінної самореалізації молоді з особливими потребами, підготовки її до активної участі в житті суспільства, забезпечує готовність до стосунків зі здоровим оточенням у ВНЗ та за його межами.

Якщо нині у більшості розвинутих країнах наявність переваг інклюзивної освітньої моделі є незаперечною, то в Україні ставлення суспільства до інклюзії і надалі залишається неоднозначним. Нечіткими є підходи до запровадження інклюзивної моделі у взаємодії зі студентами з особливими потребами й у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Тому відділ виховної та психолого-педагогічної роботи через школу кураторів організував обговорення можливостей використання у навчально-виховній практиці надбань зарубіжного і вітчизняного досвіду функціонування інклюзивної моделі вищої освіти. На черговому занятті 27.02.14 р. перед кураторами Зкурсу усіх підрозділів університету з темою «Особливості соціально-психологічної адаптації студентської молоді з особливими потребами» виступила кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та експериментальної психології Кулеша-Любінець М.М.

У своєму виступі перед академнаставниками доц. Кулеша-Любінець М.М. зазначила, що соціально-психологічна адаптація зумовлює активне (чи пасивне) пристосування особистості до оточення, побудову взаємостосунків у групі, коли особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє основні соціогенні потреби, ролі очікування, які пред'являє до неї еталонна група, самостверджується і вільно реалізує творчі здібності. При цьому психологічна адаптація молоді з особливими потребами передбачає, насамперед, інтеграцію студентів у навчально-виховний процес вищої школи з його режимом, змістом, методами, вимогами до самостійної роботи та контролю знань; пристосування до життя факультету та колективу студентської групи тощо.

Типовими для студентів-першокурсників з особливими потребами є проблеми з соціально-психологічною адаптацією до навчання в інтегрованій групі ВНЗ, що зумовлені новою соціальною ситуацією розвитку, зміною умов життєдіяльності, певною соціальною ізоляцією, їхнім ставленням до власної інвалідності та особливими міжособистісними взаєминами. Наслідками соціально-психологічної дезадаптації особистості першокурсника з особливими потребами є негативні психогенні реакції, емоційна нестабільність, особистісна та ситуативна тривожність, низькі самооцінка та мотивація досягнень. Тому участь кураторів у забезпеченні ефективної взаємодії у студентському колективі, що зумовлюється позитивним емоційним самосприйняттям та взаємосприйняттям і проявляється у налагодженні комунікативних зв'язків, спільній діяльності здорових студентів та студентів з функціональними обмеженнями на засадах толерантності, партнерства, сприятиме зниженню рівня соціальної ізоляції, а відтак, покращенню адаптації молоді з особливими потребами до умов вищої школи.

Дослідження соціально-психологічної адаптації студентів з обмеженими функціональними можливостями підтвердило важливість характеру міжособистісних стосунків в інтегрованій студентській групі, ступеню задіяності студентів з особливими потребами до цих взаємин тощо.

Зокрема, було проаналізовано ставлення студентів із особливими потребами до своїх одногрупників. Емпіричне дослідження проводилося у листопаді 2012 року серед студентів з особливими потребами I-V курсів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (з використанням методів спостереження, анкетування, співбесіди тощо). До експериментальної вибірки (84 особи) входили студенти з інвалідністю по зору, слуху, опорно-руховому апарату, із порушеннями серцево-судинної та ендокринної систем тощо. Більшість опитаних, за нозологічними показниками, не мають обмежень життєдіяльності. Середній вік досліджуваних – 18,7 років.

Аналіз результатів анкетування показав, що провідною метою навчання у вищій школі для 40% студентів з особливими потребами є реалізація власної мрії, для 57% - бажання здобути вищу освіту, для 3% - бажання бути в колективі.

Відомо, що зріла особистість відповідає за свої вчинки, покладається переважно на себе і залежно від рівня домагань, самостійно планує свою діяльність. Такі якості притаманні, згідно нашого дослідження, більшості студентів з особливими потребами, вони відчують відповідальність за навчання у вищій школі (89,7%), що свідчить про сформованість у них соціальної особистісної зрілості.

Типовою була відповідь більшості студентів з особливими потребами на питання про труднощі, що виникають під час навчання у ВНЗ. Зокрема, лише у 17,6% студентів цієї категорії навчання не викликає ніяких труднощів. Решта опитаних відзначають брак часу для відпочинку та для належної підготовки до практичних занять, погане сприймання матеріалу, переважно, проблеми зі здоров'ям, великий обсяг самостійної роботи, брак літератури.

Згідно досліджень, нічого б не змінила в організації навчання у ВНЗ лише четверта частина студентів з ОП. Решта опитаних «покращили би роботу керівників групи», «змінили б час початку пар», «відмінили би пари в суботу», «зменшили б обсяг предметів, що вивчаються», «змінили би форми і методи навчання», «збільшили би кількість практично орієнтованих занять», «ввели б більше технічних засобів навчання», «зробили сходи і вбиральні більш пристосованими», «змінили б байдуже ставлення до себе» тощо.

Загалом, у нашому університеті лише 9% опитаних студентів з особливими потребами почувають себе розгублено, некомфортно, напружено. Натомість переважна більшість почувається добре, спокійно, комфортно (54%), впевнено (9%), розкуто, весело (8%), зручно (3%). Водночас повністю задоволено умовами навчання в університеті є лише третина опитаних (31%). Так, вони відзначають доброзичливість та високий фаховий рівень викладацького складу, дружній студентський колектив, цікаві навчальні предмети, можливість самореалізації тощо. Більшість студентів з особливими потребами (55%) частково задоволені умовами навчання у ВНЗ. Основною причиною такої ситуації є невідповідність архітектури університету потребам студентів з особливими потребами («важко самостійно ходити по сходах», «бажано краще розташування парт в аудиторіях» тощо), важкість навчання («факультативні дисципліни забирають багато часу і сил», «не всі предмети вдається добре вивчити»). Ті студенти з обмеженими потребами, які «скоріше за все не задоволені умовами навчання в університеті» (14%), відзначають наявні проблеми в організації навчання («потрібно багато вчити», «мало практики», «якби не стороння допомога, не змогла б скористатися навіть туалетом» тощо) та у ставленні викладачів («хочеться, щоб викладачі стали більш розуміючі»).

В цьому контексті цікавими видаються твердження студентів з особливими потребами про ставлення до них викладачів та адміністрації. На думку студентів цієї категорії, 53% викладачів добре ставляться до них, 38% - посередньо, а 9% студентів відчувають негативне ставлення з боку викладачів. В оцінках ставлення до них адміністрації ВНЗ, 50% керівників інститутів (факультетів), на думку студентів з особливими потребами, добре ставляться до них, 36% - посередньо, а 14% - виявляють негативне ставлення. При цьому, як показали дослідження, стосунки студентів з особливими потребами з більшістю викладачів ґрунтуються на співробітництві (41%), хорошому ставленні (11%), особистій симпатії (9%), обмежуються навчальною діяльністю (39%).

Зазначимо, що у підготовці до практичних занять студентам з ОП зазвичай допомагають одногрупники (25%), батьки (10,2%), друзі (7,3%), проте 76,5% студентів готуються самостійно. Такі результати відображають вибірку студентів з особливими потребами, де більшість опитаних за нозологією не мають обмежень життєдіяльності, а тому можуть бути самостійними у різних видах діяльності. Водночас позитивним є той факт, що четверта частина молоді з особливими потребами звертається по допомогу до одногрупників.

На важливість міжособистісних стосунків студентів з особливими потребами з одногрупниками вказують результати досліджень, згідно яких 72% молоді з особливими потребами відчувають себе частиною колективу, 17,8% студентів цієї категорії бере участь у більшості видів діяльності, 10,2% - не відчувають себе членами студентської групи. При цьому спільно зі своїми одногрупниками складне завдання з радістю готові виконувати 83,8% студентів з особливими потребами. Тобто, студенти з інвалідністю прагнуть якомога більше взаємодіяти із здоровими одногрупниками, почуватись при цьому «захищеними», «потрібними», «впевненими», «як одна велика родина».

Також дослідження показало, що, на думку студентів з особливими потребами, 64,7% одногрупників добре ставляться до них, 29,3% - посередньо, а 6% студентів відчувають негативне ставлення. Тому третина опитаних студентів з особливими потребами ствердно відповіли на питання анкети: «Чи хотіли б ви змін у ставленні оточуючих до вас і яких саме?»; найчастіше студенти вказували на нерозуміння з боку одногрупників, їх нещирість, прояви жалості та страху, хоча насправді вони очікують толерантного ставлення, прагнуть почуватись «звичайними людьми», чекають поваги до своєї особистості.

На думку опитаних, щоб комфортно почувати себе у групі, молоді з особливими потребами потрібно сприяти згуртованості студентського колективу (37%), розуміти та допомагати один одному (28,5%), покращити власний психоемоційний стан (17%), залишатися собою (14,2%), і лише один студент вважає, що потрібно добре вчитись. Тобто, активна участь у житті колективу, створення дружніх взаємин з одногрупниками та позитивне мислення є основними умовами психологічного комфорту студентів з особливими потребами під час навчання у ВНЗ.

Цікавими є відповіді на питання про бажані індивідуально-особистісні властивості у студентів з особливими потребами як такі, що сприяють позитивному ставленню одногрупників до них. Провідною (як для себе) властивістю студенти з особливими потребами назвали доброзичливість, дружелюбність (35%); почуття гумору – 32% опитаних; ерудованість, успішність у навчанні, а також товарицькість є важливою для 26,4% студентів з інвалідністю; щирість відзначили 25% опитаних; взаєморозуміння, взаємодопомога як провідні визначили 23% молоді з особливими потребами; скромність, стриманість, чуйність – 6%

студентів цієї категорії. Дані результати свідчать про важливість усвідомлення студентами з особливими потребами наявність у себе таких особистісних якостей, які допоможуть їм стати частиною колективу, а відтак, адекватно адаптуватися до умов вищого навчального закладу.

Як свідчить практика, інтеграція студентів з особливими потребами, на жаль, найчастіше відбувається лише на рівні навчальної діяльності, що не дозволяє повною мірою реалізувати особистісні запити та здібності. Так, 70,5% молоді з особливими потребами є пасивними в організації громадського життя університету, хоча лише у 6% опитаних не виникає бажання цього робити. Причинами такого явища, на думку студентів з особливими потребами, є брак часу (48%), здібностей (16%), нестача однодумців та відсутність пропозицій (14,5%). Тому лише 29,5% опитаних беруть активну участь в організації культурного життя ВНЗ, є волонтерами благодійних акцій, виступають у студентському театрі, пишуть статті в періодичні видання університету і т.п.

Узагальнюючи здобутий на базі нашого університету емпіричний матеріал, доц. Кулеша-Любінець М.М. запропонувала педагогам, кураторам враховувати у взаємодії із студентами, що мають особливі потреби, наступне:

– ефективній соціально-психологічній адаптації студентів з особливими потребами до умов вищого навчального закладу сприяє толерантне ставлення до них викладачів та студентства, налагодження дружніх міжособистісних стосунків з одногрупниками;

– активна участь у житті колективу, взаєморозуміння та взаємодопомога, позитивне мислення є основними умовами успішної міжособистісної взаємодії студентів з особливими потребами з їх здоровими одногрупникам під час навчання у ВНЗ;

– плекання власних високоморальних якостей, особистісний розвиток, участь у спільній діяльності та творчих об'єднаннях допомагає молодим людям з особливими потребами утвердитись у колективі студентської групи;

– необхідна розробка та впровадження програми соціально-психологічного супроводу студентів з особливими потребами в умовах ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», що сприятиме адекватній соціально-психологічній адаптації їх до умов навчально-виховного процесу та отриманню повноцінної фахової освіти.

У перспективі відділ виховної та психолого-педагогічної роботи ініціює для педагогічної громади університету проведення навчальних семінарів, тренінгів, розробку методичних рекомендацій щодо впровадження інклюзивної моделі навчання та дозвілля студентської молоді з особливими потребами.

Таким чином, описаний досвід практичної реалізації права на вищу освіту молоді з особливими потребами, проведена на базі університету експериментальна розвідка та вироблені рекомендації будуть корисними для виховників, зважаючи на те, що Україною ратифіковано у 2010 році Конвенцію ООН «Про права людей з інвалідністю», а питання розвитку інклюзивної освіти відображено в загальнодержавній програмі «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року.

Висновки. Отже, проблема виховання дітей та молоді, захисту сім'ї ніколи не втратить своєї актуальності, адже діти, молодь та сім'я – гарант самозбереження, здоров'я і розвитку нації. Вкладаючи ресурси в дитинство та сім'ю, держава зміцнює майбутні продуктивні сили, забезпечує стабільність добробуту, готує активних та свідомих громадян. На це спрямована практична психосоціальна робота центрів психологічних служб для сім'ї, дітей та молоді, які реалізують державні, галузеві, регіональні програми соціального становлення і розвитку дітей та молоді через різноманітні індивідуальні і групові заходи спеціалізованих служб. Економічна криза і нестабільність минулих років породили такі негативні явища, як збільшення кількості сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах; числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; неповнолітніх та молоді, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі або умовно засуджені; ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД, в тому числі вагітних жінок, дітей та молоді; числа наркозалежної молоді та молоді з девіантною поведінкою та ін.

Література:

1. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. - К. : Ун-т "Україна", 2010. - № 7 (9). - 561 с.
2. Бут Т. И. Политика включения и исключения в Англии: в чьих руках сосредоточен контроль / Т. И. Бут // Соц. инклюзия в образовании. - М., 2003. - С. 17.
3. Васильківська, С. В. Соціально-психологічний супровід клієнтів: Технологія ведення консультативного діалогу : навч. посіб. / С. В. Васильківська. – К. : В. Главник, 2006. – 128 с.
3. Вступ до абілітації та реабілітації дітей з обмеженнями життєдіяльності : навч.-метод. посіб. - К. : ГЕРБ, 2007. - 288 с.
4. Закон України про ратифікацію Конвенції про права інвалідів та Факультативного протоколу до неї // Офіц. вісн. України. - 2010. - № 17.
5. Інвалідність та суспільство : навч. посіб. - К., 2011. - 151 с.
6. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 26 черв. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141. - Із змін., внесеними згідно із законом № 2222-IV від 8 груд. 2004 р. // Відом. Верхов. Ради України. - 2005. - № 2. - Ст. 44.

7. Коломінський Н. Л. Соціально-психологічні проблеми підготовки фахівців до професійної діяльності // Наука і освіта № 3. – 2004.
8. Мишишин, І. Проблема налагодження педагогічної взаємодії з неповносправними студентами / І. Мишишин, О. Мишишин // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 25. – Ч. 2. – С. 232-240. – (Серія «Педагогіка»).
9. Томчук, М. І. Психологічні проблеми розвитку студентів з особливими потребами / М. І. Томчук, В. В. Шевченко // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : зб. наук. пр. – К. : Університет «Україна», 2007. – С. 216-222
10. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я / А. Г. Шевцов. - К., 2004. - С. 200

Шахло Султонкулова
(Гулистан, Узбекистан)

РЕПРОДУКТИВ (ИЖОДИЙ, МАХСУЛДОР) ФИКРЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК - ПЕДАГОГИК ЖАБҲАЛАРИ

XV аср ўрталарида (китоб чоп этиш ихтиро қилинган вақтларда) Европада ҳар йили 1000 га яқин янги китоблар пайдо бўлар эди. XVIII асрнинг бошларида янги яратилган, илмий асарларнинг сони юзтадан ортмас эди. XX аср ўрталарида 120000 тагача янги китоблар нашр қилинди. Бугунги кунда бутун дунёда ҳар йили 60 миллион босма варақ илмий ва техник адабиётлар нашр қилинади. Ҳатто, ҳар бир янги китоб бизни билимларимизни тўла маънода кўпайтиради, деб тасдиқлаб бўлмасада, кескин ортаётган китобий махсулотнинг ҳажми инсон билимларини муайян чегарада сезиларли ўсишини характерлайди.

XХ асрнинг бошига келиб илмий билимларнинг ҳажми, инсоннинг алоҳида олинган ахборотни ўзлаштириш имкониятларидан ортиб кетди. XIX аср охиридаёқ, одамларнинг ҳеч бири бутун ҳаёти давомида, инсоният бир йилда оладиган маълумотларни ўзлаштира олмайдиган ҳолат юзага келган эди.

Мавжуд меҳнат тақсмоти тизимида ва унга мос касбий таълим дифференциациясида, ўқув материални узлаштириш натижасида олинган ихтисослаштирилган билимлар ўз аҳамиятини тез йўқотади. Бундан табиий равишда келиб чиқадики мутахассис ўз касбий вазифаларини малакали бажара олиши учун, ўз билимларини, масалан: малака ошириш, касбий қайта тайёрланиш ва ҳоказо йўли билан узлуксиз янгиллаб бориши зарур. Олинган билимлардан самарали фойдаланиш вақти тез камаймоқда.

Ҳозирги кунларда ўзлаштирилган ўқув материални вақтга боғлиқ равишда долзарблигининг ўзгариши кўринади. Кўриниб турибдики, касбий қайта тайёрлаш (саноатда ва иқтисодиётда) жараёнида олинган билимларнинг долзарблиги мактаб ва институтда олинган билимларга нисбатан тезроқ йўқолаётган экан.

Касбий қайта тайёрлашда олинган билимлардан фойдаланишнинг ўртача вақти 7 йилга тенг, умумтаълим ва олий мактабларда олинган билимларники эса мос равишда, тахминан, икки ва тўрт маротаба юқори. Олий мактабда олинган билимларнинг ҳар 10 йилда ярми ўз қийматини йўқотади, яъни ҳар йили уларнинг долзарблиги 5 фоизга камаяди.

Ўқиш жараёнининг асосий шартлари борлиқ дунёдан ахборот олишдан иборат. Сезги органларига ахборот оптик, акустик, бадан сезгиси, термик, эшитиш ва таъм билиш қўзғатувчилари шаклида келиб тушади. Сезги органларининг қуввати дейилганда, бу аъзолар вақт бирлиги ичида сенсор хотирага узатиши мумкин бўлган ахборот максимуми тушунилади. Франк (Frank) оптик каналнинг қувватига 10 байт/с қадар, акустик каналникини 1,5 10⁶ байт/с атрофида тактил (фақат қўллар) никини 0,2 10⁶ байт/с деб белгиланган.

Қолган каналларнинг қуввати жуда кам бўлиб, 10 билан 100 байт/с оралиғида ётади.

Ахборот психологиясида перцепция билан сезги органларининг инервацияси яъни сезги органлари томонидан қабул қилиш ва қўзғалишни кўчириш белгиланган. Маъноли қўзғалишни қисқа вақтли хотирага узатиш апперцепция дейилади.

Апперцепция барча қабул қилинган перцепцияланган ахборотдан унинг англаган қисмини танлаб олинади. Инсон рухиятининг бу хусусияти ахборот психологияси атамаларида "норасмий аккомодация" деб аталади.

Қандайдир бир одамлар гуруҳида умумий тартибсиз гап юритилмоқда. Эркак ўзининг ўнг томонида ўтирган ҳамкасби В га хушмуомалалик билан мурожаат қилади. Ваҳоланки уни чап томонида ўтирган аёл С нинг қилаётган ҳикояси кўпроқ қизиқтиради. Эркак бир вақтнинг ўзида калласини бурмаган ҳолда аёл С нинг гапларини қабул қилиши ва ҳамкасби В билан муҳокама қилаётган мавзуни давом эттиришни уddалайди. Шундай қилиб ҳар иккала суҳбат перцепцияланади, фақат уларнинг биригина апперцепцияланади.

Норасмий аккомодацияда тафсилотнинг барча нозик томонлари фақат аҳамиятлисини англаб етиш учун қабул қилинмайди. Шундай қилиб, апперцепцияни муайян усул билан танлаб олинган ахборотни англаган ҳолда қабул қилиш каби талқин қилиш мумкин. Ахборотни классификациялаш ва танлаш, унинг "муҳимлиги ва мазмунлиги" мезонларига мослик асосида олиб борилади.

Бунда муайян одамнинг шахсий хусусиятларига, унинг олдинги билимлари ва тажрибасига, эътиқодига эмоционал ҳолатига ва бошқаларга боғлиқ равишда мезон мазмуни ўзгариши мумкин.

Тадқиқотчи Грэм Уоллес таланти олимлар учрашувидаги ҳаётий ҳолатларини ўрганиб, масалани ечиш жараёни ўзига бирқанча босқичларни қамраб олади, деган хулосага келган. Уларнинг:

биринчиси — тайёргарлик босқичи, ёки танишишдан иборат бўлиб, бунда масаланинг моҳияти, қутилган мақсад ва мавжуд ўзгаришлар тушуниб етилади.

Иккинчиси — ишлаб чиқит босқичи — бунда масаланинг фазосини белгилаган ҳолда уни ҳал қилишнинг турли йўллари аниқланади.

Учинчи босқич — баҳолаш — бунда масалани ҳал қилишнинг турли йўллари баҳоланиб, уларнинг энг маъқули танлаб олинади.

Тўртинчи босқич — инкубацион давр дейилади ва биз бу ҳақида батафсилроқ тўхталамиз.

Сиз билан шундай воқеа содир бўлганми: кўп соатлар давомида бирор масалани ҳал қилиш устида натижасиз бош қотирсангиз — у, лекин қандайдир бир вақтга ҳаёлингиз чалғиши билан, масаланинг ечими миянгизга ўз — ўзидан келган. Айнан шу нарса инкубация даври дейилади. Инкубация — англанилиши қийин тушунча. Шу сабабли Нобель мукофоти лауреати психолог Герберт Саймоннинг бу ҳақда берган тушунтиришини мисол тариқасида келтирамиз:

Биз қандайдир бир масалани ҳал қилиш устида ишлаётганимизда, имкониятлари чекланган қисқа муддатли хотирамизда сақланаётган нисбатан кам ҳолдаги тушунчаларга таянамиз. Биз қачонки масала устида бош қотиришни тўхтатсак қисқа муддатли ёки оператив хотирада сақланаётган ахборот тез унутилади.

Агар бу ахборот керакли ечимини топиш учун махсулот бермайдиган бўлса, ундан қутулиш ҳатто фойдали омил бўлиши мумкин. Бунинг ишонарли исботи сифатида ҳаммамизга яхши таниш бўлган ҳолатни келтириш мумкин. қачон биз кишини исмини эшлашга ҳаракат қилсак ва у тилимизни учидан турган бўлсаю, лекин ҳеч эшлашни иложини топмасак, у ҳолда натижасиз ўйлашга тўхташимиз биланоқ, у ўз — ўзидан бизнинг хотирамизга қалқиб чиқади.

Масала ечимининг бирдан келиш ҳодисасини инсайт (порлаш) деб аталади. Буни мияда лампочкани бирдан ёнишига ўхшатиш мумкин. Инсайт, ҳаракатларни мужассамлаштириш давридан кейин, яъни одам миясида қўйилган муаммони бир нечта ечиш йўллари пайдо бўлганидан сўнг кузатилади.

Одам хотирасида сақланаётган ахборотлар бир—бирлари билан ўзаро киришиб ўргимчак уясига ўхшаш тўрни ҳосил қилади. қачон, кимнингдир миясига қутилмаганда янги ғоя келса (инсайт), демак у бир жойдан иккинчи жойга аввал бирлашмаган тугунларни бирлашишидан ҳосил бўлади (инкубацион давр).

Психологлар "бирор нарса тўғрисида ўйлаш" ёки "бирор нарсани хотирлаш" жараёнларини фаоллаштиришни тарқалиши, деб атайдилар. Кенгроқ билимлар тўрига эга бўлган одамларда фаоллаштиришни тарқалиш соҳаси ҳам каттароқ бўлади. Зич киришган билимлар тўрини ҳосил қилишнинг энг яхши усули — ўзаро боғланган билимларга эга бўлишдир. Аниқ соҳадаги билимлар алоҳида аҳамиятга эга. Агар сиз талабаларингизни фанда ижодий қобилиятларини намоён қила олишини хоҳласангиз, улар муайян соҳада билимларни эгаллашлари, сиз эса уларни масалани ҳал қилиши учун зарур ахборот олишларига имкониятни таъминлашингиз зарур. Янги ғоя яратиш учун айнан, билимларнинг зич киришган тўри керак, кам билимлар, янги ғоя яратиш учун етарли бўлмаган фикрларга олиб келади. Хотирада сақланаётган ахборотлардан фойдаланиш қобилияти, ҳатто, ўргатилган нарсалардан ташқарига чиқиб ҳам ижод қилиш имконини беради.

Масалаларни ҳал қилиш бўйича мутахассислар, масаланинг кенг фазосида ечимини қидириш қанчалик самарали эканлигини яхши биладилар. Агар сизда бирон бир савол бўйича билимлар тўри яхши ривожланган бўлса, демак сиздаги турли мавзулар орасида кўп боғланишлар мавжуд; хотирлашнинг ва зарур ахборот танлашнинг кўп усулларини қўллаш биласиз.

Фикрлаш жараёнида эмоциялар, сезгилар ва интуция ҳам муҳим ўрин эгалайди. Фикрлашнинг мақсади бизнинг онгимизда дунёни шундай ўзгартиришдан иборатки, кейин эмоцияларни самарали қўллаш мумкин бўлсин, Ахир, пировард натижада, қарор қабул қилиш босқичида, айнан, эмоция роль ўйнайди—да. Энг асосий масала қачон эмоция ва сезгиларга эрк беришни билишда.

Қабул қилиш методларини такомиллаштириб, пайдо бўштан ҳолатта альтернатив нуқтаи — назарларни киритиб ва мезо Цлар сифатида қадр — қиммат ва сезгилардан фойдаланиб жуда яш натажалар олиш мумкин. қабул қилишдан фарқли равишда мантиқ сезгиларга таъсир қила олмайди. Масалан, сиз қандайдир бир кечада жуда хушмуомала одам билан танишдингиз. Кишини кимдир у одам "сотқин" бўлса керак деб тахмин қилсин. Албатта, у одамнинг янгича идроки сизни унга муносабатингизни ўзгартириши мумкин.

Сиз ўз талабаларингизни фикрлаш кўникмалашга ўргатаётиб, эмоцияларни ёддан чиқармай, бу жараёнда эмоция ва сезгиларга ўз ўринларини эгаллашга имкон беришингиз зашур. Эмоция ва сезгилар фикрлаш жараёнида асосий роль ўйнайди. Уларни фикрлаш жараёнидан чиқариб юбормай, керакли вадга улардан фойдалана билиш жуда муҳим.

Ижодни ҳам учта тушунчалар орқали таърифлаш мумкин, булар: сезгирлик, синергия ва интуциядир.

Сезгирлик — бу бизнинг сезгиларимиздан, бизнинг "ташқи дунёга очиладиган барча"миздан фойдаланишдир. Биз улар ёрдамида сезамиз, ҳидлаймиз, таъм татиб кўрамиз.

Барибир бизнинг кўпчилигимиз одатда эътқбор бермайдиган нарсаларни ижодий шахслар сезади ва эршб қолади.

Бундай инсоннинг белгиларидан бири шуки, у фжат масаланинг ечимигагина эмас, балки уни кўйилишига ҳам ижодий ёндашади.

Синергия — бу биринчи қарашда қўшиб бўлмайдиган кўринадиган нарсаларни бир бутун, ҳамда фойдали ва ишлайдиган қилиб бирлаштиришдир. Агар сиз билимларни турли соҳаларига тегишли бўлган икки ғояни янги мазмунда муваффақиятли ишлай бошлайдиган қилиб бирлаштира оласангиз демек сиз синергияга кўрғазмални мисолни намойиш қилган бўласиз. Синергияга мисолларни юқорида келтирилган Кальдернинг қисқа биографиясидан ҳам топиш мумкин. Чунки у симлар билан ишлашдаги ўз билимларини ёрқин ранглар ва абстракт расмлар билан уйғунлаштириб ҳайратлантирувчи конструкциялар ярата олган.

Гордон ўз вақтида масалаларни кўйиш ва ечишга ижодий ёндашиш мақсадида турли касб эгаларини бир жойга тўплашни таклиф қилган эди. Турли ғояларни уйғунлаштиришни уddалай олишлик учун кўп ва кенг малакалар ва кўникмалар сохиби бўлиш керак. Гуманитар таълимнинг фойдасига оид аргументлардан бири, унинг кенг билимлар беришидир. Бу эса ўз навбатида дунёга турли бурчаклар орқали қараш ва билимларни турли соҳаларида аҳамиятли фикрлар билдиришга имкон яратади. Фон Эйннинг гувоҳлик беришича, Иотнн Рутенберг олдиндан маълум, лекин бир—бири билан боғланмаган икки ғояни — вино ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган пресс ва танга ишлаб чиқарадиган штампни бирлаштириб китоб босиш станогини яратиш мумкинлигини ўйлаб топган. Танга штампининг вазифаси кичик буюмда изини қолдиришдан иборат. Вино прессининг вазифаси эса узумдан шарбатни сиқиб олиш, яъни аксинча, катта юзаларга босим беришдан иборат. Бир куни Гутенберг штампни пресс остига жойлаштириб, шундай йўл билан қоғозга из қолдириш мумкинлигини аниқлади. Бу содда, лекин оригинал комбинация босиш станогига айланди ва кўплаб китобларни кенг оммага етиб бора оладиган қилиб, дунёни сезиларли ўзгартарди. Ижоднинг бақувват ҳаракатлантирувчи кучи — бу интуициядир. У кутилмаган ва режалаштирилмаган кашфиётга олиб келади. Машҳур олимларнинг таржимаи ҳолларида, уларнинг керакли ечимни интуитив равишда топган ҳолатлари кўп учрайди. Дастлабки қарашда бу ечимлар одатда кўникиб қолинган маънога мос келмагандай бўлиб ҳам кўриниши мумкин. Шуни ҳам унутмаслик керакки, агар ҳамма нарсани интуиция орқали тушунтириладиган бўлса, олимларга нисбатан адолатсизликка йўл кўйилган бўлади. Тўғри, янги ажойиб дори уни ташкил этувчи моддаларни тасодифий силжиши натижасида олинди. Лекин фақат тажрибали олимгина бу тасодифийликни ўзига яраша баҳолай олган бўлар эди. Агар унинг ўрнида керакли билимларга эга бўлмаган одам бўлганида эди, у тажрибани хато деб эълон қилиб, уни эсдан чиқарган бўлар эди. Интуициянинг ижод жараёнида муҳим роль ўйнаши шубҳасиз, лекин шунингдек у мақсадга интилиш ва меҳнатсеварлик билан мустақамланиши зарурлиги ҳам ҳеч қандай шубҳа туғдирмаслиги керак. Албатта, илмий кашфиётни соф интуитив равишда қилиш мумкин, лекин бундай бахтли "тасодифлар"ни лабораторияларда бутун куну—тун давомида бажарилган машаққатли меҳнатдан кейин рўй бериш эҳтимоли катгарок. Фикрлаш жараёнида интуиция муҳим рол ўйнайди, лекин интуиция тўғри ечимни ҳам кўрсатади, — деб ўйлаш ва ундан умид қилиб, фақат кутиб ўтириш ярамайди. Интуиция баъзи ҳолларда панд бериши ҳам мумкин, лекин у эмоция ва сезилар билан бир қаторда фикрлашнинг ажртиб бўлмайдиган қисмидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Т. 2003
2. Мирзаева Ш.Р. Ўқитиш услубияти ва педагогик технологиялар. Т. 2007.
3. ТошДавТИ – Янги педагогик технологиялар. Т. 2002.
4. Саидахмедов Н. Ва б. Янги педагогик технология моҳияти ва замонавий психологияси. Т. 1999.

Аслиддин Усмонов
(Самарканд, Ўзбекистан)

INSONLARDA STRESS VA UNING PROFILAKTIKASI

Insonni sog'ligiga, fiziologiyasiga, hulqiga bo'lgan stress ta'sirlarini misollardan ko'p keltirish mumkin. Bu ta'sirlarni hammasi ozmi, ko'pmi stress bilan bog'liqligi bor. Masalan, odamni hulqiga ta'sir etuvchi omil chekish, ichish, ko'p ta'sirchanlik, jahldorlik, achchig'i tezlik va hakazo. Odamni ish qobiliyatiga ta'sir etuvchi omillar bu garanglik, ishdagi kelishmovchilik, ishni unumdorsizligi, diqqatni tez-tez bo'linishi va hakoza.

Stress so'zi ingliz tilidan olingan bo'lib, "stress" kuchlanish, bosim, tanglik ma'nolarini beradi. U dastlab fizikada qo'llanilgan bo'lib, tirik organizmga nisbatan ishlatilishi qayd qilinganidek Gans Selye tadqiqotlari bilan bog'liq. Har qanday tashqi yoki ichki ta'siro, agar uning kuchi yetarli bo'lsa, stress holatiga olib kelishi mumkin.

Londondagi "Sandi tayms" gazetasi psixologlari tekshirish natijalariga, oid stressni kasbga bog'liqligi bo'yicha maqola nashr etishgan. Bu ma'lumotlar tablitsa shaklida berilgan bo'lib, 10 balli sistemada stress holatlarini kasbga bog'liqligi ko'rsatilgan: shaxtyor - 8,3, militsioner - 7,7, fuqaro aviatsiyasidagi uchuvchi, ishchi, journalist - 7,5, stamatolog, artist - 7,3, haydovchi - 6,8, kinorejissor - 6,5, o't o'chiruvchi, musiqachi - 6,3, o'qituvchi - 6,2, kadrlar bo'limi xizmatchisi - 6,0, sotuvchi - 5,7, avtobus haydovchisi - 5,5, diplomat, dehqon - 4,8, harbiy - 4,7, injener, advokat, kotiba, hisobchi, pardozi - 4,3, rassom, dizayner - 4,2, grammist - 3,7, svyashennik - 3,5, astranom - 3,4, muzey ishchisi - 2,8, kutubxonachi - 2,0.⁷

⁷<http://www.zdorovieinfo.ru>

Inson hayotidagi stressni to'g'ri tushunish, zararli va foydali stressning farqiga borish, uning to'laqonli kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu narsani ta'kidlash joizki, yoshlar turli-tuman stress omillar ta'siriga duch keladi. Mavjud adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, odamning sihat-salomatligi ko'p hollarda yuzaga kelgan stress omillardan qanday foydalanishga bog'liq ekan. O'quv yurtlari va oliygohlarda ta'lim olish payti yangi fanlarni, predmetlarni o'zlashtirib borish birinchi stress omil bo'lsa, o'qishni bitirib, ishga joylashish ikkinchi stress omil, oila qurib yashashga moslashish uchinchi stress omil, ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topish to'rtinchi stress omil, ovqatlanish, kiyinish hamda madaniy hayot kechirish uchun mablag' topish beshinchi stress omil, ijtimoiy foydali mehnatda qatnashish oltinchi stress omil va boshqalar o'sib va shakllanib borayotgan organizm uchun kuchli sinov bo'lib hisoblanadi. Shu sinovlardan muvaffaqiyatli o'tish uchun esa ta'sir etuvchi omillarning zararli xususiyatlarini aniqlash va ulardan qutulish yo'llarini topish stress haqidagi ta'limotni yetarli darajada tushunib olishni talab qiladi. Aks holda turli-tuman omillar ta'sirida salomatlikka ancha-muncha zarar yetkazish mumkin.

Kasalliklar orasida ko'p uchraydiganlaridan biri va insonning psixik faoliyati buzilishi bilan bog'liq kasallik – nevrozdir. Bu hozirgi zamonda asab sistemasiga zo'rlik qilishi natijasida, asab taranglanishi vujudga kelmoqda. Ilmiy texnik progressni ortib borishi bolalarni asab sistemasiga hali kuchli ta'sir qiladi. Hamma bolalarni ham miyasi hozirgi zamon ma'lumotlarini hazm qilishga ulgura olmaydi. Chunki hayotini birinchi kundan o'qib bora bora miyasiga minglab ma'lumotlar kirib boradi. Nevropatologlarni fikricha, inson miyasini rivojlanishi ba'zi uzilishlarga ega, uni "hayotni kritik davrlari" deb nomlaydilar. Bola hayotini birinchi davrini o'zlashtirmasdan turib ikkinchi davr – maktab davri boshlanib qoladi. Bunday o'zgarishlarni va ko'p miqdordagi ma'lumotlarni bolalar o'zlashtira olmaydi. Natijada asab taranglashib nevrozga olib keladi.

Oxirgi 65 yil ichida nevrozga tez uchrash 24 marta ortdi, psixik kasallinish esa 1,6 marta ortib ketdi. Nevrozlarni rivojlanish holatlarini uchta asosiy komponentlatga bo'lish mumkin:

1. Masalani yechishga ishtiyoqni balandligi yoki zarurligi;
2. Ma'lumotlar miqdorining ko'pligi;

3. Ularni hazm qilishga vaqtni yetmasligi – tseynot. Bu uchchalasi zamonaviy insonni hayoti uchun juda xos.

Industrial rivojlanish mashg'ulotlarga ruhiy asosida rivojlanayotgan mamlakatlariga ko'ra nevroz yuqori darajada muammoga aylangan. Rivojlangan mamlakatlarda moddiy tomondan muammo kam ya'ni ozuqa, yashash joy, o'qish, bilim olish, tibbiy sharoit va hokazolar rivojlanayotgan mamlakatlarnikidan ancha yoqori. Shu sababli nevrozlarni sababini boshqa yerdan izlash kerak. Asosiy sabablardan biri, ilmiy – texnikaviy revolyutsiya va vaqtni kamligi, yetishmasligi. Hozirgi vaqtdagi aqliy mehnat hajmini olsak, ancha ortib ketganini sezish qiyin emas, "evrogen" li belgilar odam salomatligiga ancha putur yetkazmoqda. Emotsional ta'sir hammaga birdan bir xil darajada salbiy ta'sir qiladi degan tarqoq va xato fikrlar mavjud. Nevroz esa shunday emotsional stresslarni natijasidir.

Jo'shqin emotsiyalar doimo nevrozga olib kelavermaydi. Ba'zida bu emotsiya odamni ruhuni qotiradi, chiniqtiradi va ko'zlagan maqsadiga erishishiga yordam beradi. Sog'lom odamlarda nevroz – psixik reaksiyalar ko'pincha fiziologik me'yor o'zgarish chegarasidan chiqmaydi, chiqqanda ham tezda tiklanadi. Masalan, er qimirlaganda, yong'inda yoki suv toshqinida hamma birdek o'zini yo'qotib qo'ymaydi. Albatta ular orasida tezda o'zini qo'lga olib, nafaqat o'zini, balki boshqa odamlarni ham hayotini sarab qoluvchilar doimo topiladi. Nevrotik o'zgarishlar ko'proq qiyin hal qiluvchi shaxsiy, oilaviy yoki ish xizmatidagi muammolar bilan bog'liq. Kasallik va shikoyatlarni klassifikatsiyasi, stressga kuchli reaksiya yoki birdan bo'lgan jismoniy zo'riqishga yoki psixikaga ta'sir qiluvchi holatga reaksiya nevrozik buzulishlarga kirmaydi deb belgilanadi.

Buholatlar umumiy nevrozni,

uyqusizlikni yoki hayajonni keltirib chiqargan bilan haqiqiy nevrozga aylanib ketmaydi,

agardashu inson buning amoyil bo'lmasada,

yaxshitinch sharoitda o'sgan bo'lsa,

albatta. Odamda qiyinchiliklardan qochish his – tuyg'usi bilan birga o'sha qiyinchilikni olishni yoqori engib chiqish his – tuyg'usini ham mavjud.

Bu faol himoyalash hissi. Tirik organizm o'ziboshqariladigan sistema. Odamda himoyalash qobiliyati, kulfat umumiy bo'lganda ortadi.

Nevrozlarning eng asosiy sababi bu – insonning o'ziga va haqiqatga munosabatining individual buzilishidir. Bu buzilishlar oila sharoitida vujudga kelib, keyinchalik ketishi mumkin. Psixologik neadekvatli o'zgarishlarga ega bo'lgan insonlar, faqatgina biror – bir stressga, muammoga duch kelganlarida nevroz vujudga keladi. Demak, har qanday stress ham nevroz va psixik o'zgarishlarga olib kelavermaydi. Oxirgi 40.000 yil ichida inson miyasi umuman o'zgarгани yo'q. Insonni fiziologik asosi va uni muhiti o'zgarib ketgan. Ham jismoniy, ham informatsion muhitini inson soat sayin o'zgartirmoqda. Shunday bo'lishiga qaramay inson, miyasi rezervini ishlatti deb bo'lmaydi. Biz hali miya zapasini chegarasiga hatto yaqinlashganimiz yo'q. Insonni asab sistemasini juda ko'p imkoniyatlar zahirasiga boy. Miya doimo zo'riqishga qarshilik qilaveradi.

Faqatgina miyasini uzluksiz oz – ozdan ishlashga o'rgatib borgan insonning buyuk yozuvchi, tabib, olim, faylasuf bo'lishi mumkin. Odam doimo miyasini o'tkirlashga, miyani ishlashga va to'g'ri shakllanishiga intilishi kerak. Nevrologik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'zlashtirayotgan o'quvchilar orasida "inimal miya disvazifasi" ga ega bo'lgan bolalar ko'p uchrab turadi. Bunday bolalarni miyasi alohida funktsional sistema rivojlanmay qolgan yoki sistemalar orasidagi bog'lanishlar yaxshi, yetarlicha ishlamaydi. Yozma nutqni markazini rivojlanmaganini,

so'zlarni noto'g'ri yozish orqali, savodsiklik orqalibilinadi. O'quvchilarni bu kamchiliklari tufayli ular beriladigan ma'lumotlarni to'liq o'zlashtira olmaydilar.⁸

Uyquningbuzilishi: qiyinuxlash, ziyrakuxlash,
uyqudanto'yamaslik, odamni asabsistemasi ni buzilishiga kuchlita siretadi.

O'z hayotimizni ko'rib chiqadigan bo'lsak, har birimiz undagi stressli vaziyatlarni topishimiz mumkin. Zo'riqishning organizmga zarari emas, to'satdan bo'lgan kuchli stresslarni zarari ko'p xavflidir. Soatlab kitob ustida o'tirish mumkin, bunda asabiylashish kuzatilmaydi. Shu vaqtda biror noto'g'ri ta'na yoki so'z birdan asab taranglashuviga olib kelishi mumkin. Bunday taranglashuvdan musbat emotsional effekt qutqazishi mumkin. Masalan, o'quvchini "Buday yaxshi, sen bugun to'liq 20 ta yangi so'zlarni yodlabsan" deb o'qituvchi maqtasa, natijada hatto eng qobilyatsiz bola o'zini charchaganiga qaramay yanada ko'proq o'qishga intiladi. Aksincha "Juda yomon, atigi 20 tagina so'z yodlabsan" desa o'qituvchi, bu vaziyatda esa uni hatto eng yaxshi o'quvchisi kechi bilan uxlay olmay chiqadi.

Masalan, rahbar o'z ishchisiga hammani oldida baqirib, ishini yaxshi qilmasligini aytib ayblaganda, u faqat o'ziga bo'lgan nafratni oshiradi, balki boshqa narsaga erisha olmaydi. Agarda u ishchisini sekingina chetga olib, unga to'g'ri tushuntirganda, u o'z maqsadiga yaqinroq kelardi. Albatta, rivojlantirish uchun salbiy ta'sirlar ham kerak, lekin ularni to'g'ri maslahatlar va ko'rsatmalar orqali tushuntirish kerak. Nevrozni eng ko'p tarqalgan formasi bu – nevrasteniya. Bu kasallik ko'proq o'z qobiliyatini baholay olmay, hayotdan ko'p narsa xoxlaydigan insonlarga xos.

Bu insonlar doimo o'zlarini majburlab, uzluksiz ishlatadilar, ammo ishlarini tartibga sola olmaydilar. Nevrasteniya omadsizlar, qiyinchiliklar oldida qo'rquvni uyg'otadi va kasallikni shu orqali kuchaytiradi. Bunday insonni ko'pchilik "yomon, zahar" deydi, ammo bu inson bizni salbiy bahomizga emas, aksincha yordamimizga muhtoj bo'ladi. Oxirgi yillar miyadan neuropeptidlar (molekulalar zanjiri qisqa bo'lgan faol oqsil) aniqlangan va u "qo'rquv peptidi" deb nomlangan. Uning xossasi – qo'rquv, vahima holatini keltirib chiqaradi. Ba'zi insonlarda u kalta bo'ladi, ba'zilarida uzun (naslga qarab). Uzun peptid odamni yashashiga halaqit qiladi. Doimiy stressor holatlariga tushayotgan u yoki bu komanda murabbiyi g'alabaga to'g'ri kelganda ham yomon oqibatlariga olib kelishi mumkin. Masalan, G'arbiy Berlinning "Shpandau – 04" voleybol komandasi murabbiyi A. Balen g'alabadan so'ng qichqirib yechinmasdan suvga sakragan. Ammo bu g'alaba murabbiy uchun eng so'ngi g'alaba bo'lib chiqdi. Balenni suvdan hushsiz holatda olib chiqishdi, uch soatdan so'ng o'ziga kelmasdan shifoxonada olamdan o'tgan edi. Shifokorlarning tashhisi bo'yicha o'ta emotsional hayajonda bo'lgan murabbiyning, suvda organizmi tezda yaxlab qolishi, yurak va miyaga nagruska bo'lgan, natijada bir vaqtning o'zida ham infarkt, ham insult bo'lgan.

1981 – yili Fransiyaning D. Lorantafutbolkomandasini murabbiy to'g'ridan – to'g'rifutbolo'yinivaqtida o'tirgichdao'libqolgan. Xuddi shu vaziyatda Shotlandiya terma komandasini murabbiyi D. Stin 1985 – yilda dunyo chempionatida finalga chiqishi uchun o'ynagan vaqti yuragi ko'tara olmagan. Futbol o'zi "murabbiylar o'limi" ko'p bo'lgan o'yin. Fransiya futbol ligasi murabbiylarini tibbiy ko'rik natijasida 60 % futbol murabbiylarida – infark – miokard, yurak – tomir xastaliklari va asab kasalliklari aniqlangan. Bu inson nafaqat sog'ligini, hatto hayotini xavf ostiga qoldirmoqdalar. Psixoterapiya psixologik yo'llar bilan davolashdir. **Psixoterapiyani qo'llanishda juda ko'p foydali taraflari bor:**

1. Stressni yengillashtirish yo'li – bubemorni stressga qarshi adekvat harakatlarni o'zidan amon bo'lishi uchun harakat qilish va barcha javobgarlikni o'ziga aolish kerak. Buning uchun inson unga qanday stressor ta'sir etishini bilishi kerak. Keyinchalik unga stressdan chetlab o'tishni, kamaytirishni yoki uni yo'q qilishga harakat qilishi kerak.

2. O'zini tutish stereotipini modifikatsiyasini ishlab chiqish. Bu bemorni o'ziga ta'sir etayotgan stressorni kamaytirishga olib keladi. Masalan ovqatlanish tartibini o'zgartirish, kun tartibini to'g'rilash kabilar bo'lishi mumkin.

3. Insonni stressga ko'ra ta'sirchanligini yo'qotish. Hamma narsani yurakka yaqin olavermaslikni o'rgatish zarur. Har bir inson o'zini sog'ligi uchun o'zi javobgar va u uchun kurashish kerak. Hayotni to'g'ri tartiblash, sport bilan shug'ullanish vaqtida dam olish va davolanish kerak.

Stress ta'sirlanish emas, omilga aylanganishi, bizni o'tmish yoki kelajak ustida yosh to'kish o'rniga harakat qilishga undashi, tugay degan kuchlarni yangilashi, jazo emas, foydaga aylanganishi mumkin.

Shuning uchun stressdan qutulishga shoshilmasdan va uni qanday yengishni o'ylamasdan, yaxshisi, undan qanday foydalanishni o'ylash lozim. Stressni boshqarish – muvaffaqiyat yo'lidagi bir bosqichdir. Ammo, stressni boshqarish bilim va psixologik yordamni talab qiladi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Красивов Ю.В. Стресс, постстрессовые состояния и основы организации реабилитационной работы. Москва, Санкт-Петербург, 2007. -32 с.
2. Курбонов Ш. Стресс нима? Илмий-оммабоп қўлланма. – Т., 1982. 12-18 бетлар.
3. Sirliyev B.N., Ismailova N., Hakimova I.M. Stress va agressiya. O'quv-metodik qo'llanma. – Т., 2014.

Научный руководитель:

Кандидат педагогически наук, доцент Собир Мусинов.

⁸Красивов Ю.В. Стресс, постстрессовые состояния и основы организации реабилитационной работы. Москва, Санкт-Петербург, 2007. – 32 с.

Сабрие Халилова, Шарофат Досматова
(Фергана, Узбекистан)

ЗАЩИТИТЕ СВОЮ СЕМЬЮ ОТ ПЛОХОГО ВЛИЯНИЯ

Вам нужно отправлять сына в школу, а на улице проливной дождь. Что делать? Позволите ли вы сыну выскочить за дверь, не дав ему ничего, что защитило бы от дождя? Или вы укутаете его так, что он едва сможет двигаться? Конечно, вы не сделаете ни того, ни другого. Вы дадите сыну только то, что необходимо, чтобы он не промок.

Подобным образом родителям нужно найти уравновешенный подход к тому, чтобы защитить своих детей от плохого влияния, которому они подвергаются отовсюду: со стороны многих видов развлечений, средств массовой информации и сверстников. Одни родители делают очень мало, а то и вообще ничего, чтобы обезопасить свою семью. Другие считают вредным практически любое влияние извне и настолько ограничивают детей, что подавляют их. Можно ли быть в этом уравновешенными? Да, можно. Бесплезно впадать в крайности, и это может привести к беде. Но как родителям найти должную уравновешенность в том, чтобы защищать свою семью? Давайте рассмотрим три сферы жизни: образование, общение и развлечения.

Кто будет учить ваших детей? Родители высоко ценят образование. Они понимают, что в школе дети учатся читать, писать, ладить с другими и решать проблемы. В школе дети также узнают, что значит учиться. Навыки, которые дети приобретают в школе, помогут вести полноценную жизнь, несмотря на трудности, присущие современному миру. Кроме того, хорошее образование поможет детям стать впоследствии умелыми работниками. Но в школе дети еще и общаются со сверстниками, у многих из которых искаженные взгляды на мораль. Посмотрим, например, как дети относятся к вопросам нравственности. В одной нигерийской средней школе безнравственная в поведении девочка давала своим одноклассникам советы, которая она набралась из порнографической литературы. Некоторые девочки последовали ее советам. Это привело к тому, что одна из них забеременела, не состоя в браке, и умерла в результате аборта, который сама вызвала. Горько говорить об этом, но в школе источником некоторой безнравственной информации становятся сверстники ваших детей. Многие родители приходят в смятение, когда узнают, что их дети попадают в ловушку безнравственности. Как могут родители защитить своих детей от такого вредного влияния? Если применять мудрый принцип в семье: «Наставь ребенка на правильный путь, он не уклонится от него, даже когда сосаратится» Только своими созидающими беседами с детьми любящие и заботливые родители будут постоянно обучать своих детей отличать добро от зла. Такое воспитание поможет защитить детей от совращения. Родители должны искренне интересоваться учебой своих детей. Разговаривать с ними после школы. Спрашивать, что их дети изучают, какие предметы любят больше всего, что им дается с трудом. Просматривать домашние задания, записи и результаты контрольных работ. Постараться познакомиться с учителями. Пусть учителя поймут, что родители ценят их труд и хотят помогать во всем, в чем могут. Царь Соломон живший в древности написал такие наставления для детей: «Когда мудрость войдет в твое сердце [детей] и знание будет приятно твоей душе, тогда мыслительные способности будут оберегать тебя, и пронциательность будет охранять тебя, чтобы спасти тебя от злого пути, от человека, который говорит извращенное. От тех, кто оставляет пути честности, чтобы ходить дорогами тьмы. От тех, кто радуется, делая зло, кто наслаждается извращенностью зла, чьи пути кривы и чей жизненный путь – коварство».

Друзья ваших детей. «Кто тебя этому научил?» Сколько родителей задают такой вопрос, ужасаясь словам или поступку ребенка, которых от него совсем не ожидали? И как часто в ответ они слышат, что так делает какой-нибудь новый друг в школе или по соседству? Да, молоды мы или стары, на нас сильно влияют наши друзья. Апостол Павел предупреждал: «Не обманывайтесь: худые сообщества развращают добрые нравы» (1 Коринфянам 15:33; Притчи 13:20). Давлению сверстников особенно поддаются подростки. Как правило, подростки неуверены в себе, и иногда их переполняет желание угодить друзьям и произвести на них впечатление. Как же поэтому им важно выбирать хороших друзей!

¹⁵ Все родители знают, что дети не всегда делают хороший выбор; им требуется некоторое руководство. Не нужно вместо них выбирать им друзей. Но по мере того как дети растут, прививайте им способность различать и помогайте понять, какие качества следует ценить в друзьях. Главное из таких качеств — это любовь к Иегове и готовность делать то, что правильно в его глазах (Марка 12:28—30). Учите детей любить и уважать честных, добрых, благородных и усердных людей. Во время семейного изучения помогайте детям замечать такие качества в библейских персонажах и затем отыскивать подобные черты у тех, кого они встречают в собрании. Подавайте детям пример, руководствуясь этими же принципами при выборе своих собственных друзей.

¹⁶ Знаете ли вы, с кем дружат ваши дети? Почему бы не разрешить детям приглашать друзей домой, чтобы у вас была возможность узнать их получше? Вы могли бы также спросить своих детей, как другие дети отзываются об их друзьях. Известны ли они тем, что честны, или живут двойной жизнью? Если справедливо последнее, помогите своим детям понять, чем такое общение может им повредить (Псалом 25:4, 5, 9—12). Если вы замечаете нежелательные изменения в поведении, одежде, мышлении или речи своего ребенка, может быть, нужно поговорить с ним о его друзьях. Возможно, ваш ребенок проводит время с другом, который плохо на него влияет. (Сравните Бытие 34:1, 2.)

¹⁷ Но мало просто учить детей избегать плохих друзей. Помогайте им находить хороших. Один отец рассказывает: «Мы всегда стараемся придумать что-то взамен. Например, когда в школе захотели, чтобы наш сын записался в футбольную команду, мы с женой и сыном сели и стали размышлять, почему это было бы не очень хорошо — из-за новых товарищей, которые у него появились бы. Но затем мы предложили ему пригласить несколько детей из собрания и ходить всем вместе в парк играть в футбол. Вопрос был решен».

¹⁸ Мудрые родители помогают детям находить хороших друзей и потом хорошо проводить с ними время. Однако для многих родителей вопрос развлечений труден уже сам по себе.

КАК РАЗВЛЕКАТЬСЯ?

¹⁹ Осуждает ли Библия веселье? Конечно же, нет! В Библии говорится, что есть «время смеяться... и время плясать» (Екклесиаст 3:4). Божий народ в древнем Израиле любил музыку и танцы, игры и загадки. Иисус Христос был на большом брачном пире и на «большом угощении», которое устроил для него Матфей Левий (Луки 5:29; Иоанна 2:1, 2). Ясно, что Иисус не был человеком, который отравлял другим веселье. Пусть же смех и веселье никогда не считаются грехом в вашем доме!

²⁰ Иегова — «блаженный [«счастливый», *НМ*] Бог» (1 Тимофею 1:11). Следовательно, поклонение Иегове должно приносить удовольствие, а не лишать человека радости. (Сравните Второзаконие 16:15.) Дети по природе своей жизнерадостны и полны энергии, которую они выплескивают в играх и развлечениях. Хорошо продуманные развлечения — это больше, чем просто веселье. Развлекаясь, ребенок обучается и развивается. Глава семьи отвечает за то, чтобы предоставить своим домочадцам все необходимое, в том числе и отдых. Но нужна уравновешенность.

²¹ В эти тревожные «последние дни» общество, как это и было предсказано в Библии, изобилует людьми, которые «более сластолюбивы, нежели боголюбивы» (2 Тимофею 3:1—5). Для многих развлечения — самое важное в жизни. Существует так много развлечений, что они легко могут вытеснить более важные дела. Кроме того, в современных развлечениях большое внимание уделяется безнравственности, жестокости, злоупотреблению наркотиками и другим чрезвычайно вредным занятиям (Притчи 3:31). Что можно сделать, чтобы оградить детей от таких вредных развлечений?

²² Родители должны установить пределы и ограничения. Но что еще важнее, нужно научить детей отличать вредное развлечение от благотворного, а также знать меру. Для такого обучения нужны время и усилия. Рассмотрим пример. Отец двоих сыновей заметил, что старший сын довольно часто слушал программы новой радиостанции. Поэтому как-то по пути на работу, ведя грузовик, отец настроил приемник на эту станцию. Время от времени он останавливался и записывал слова некоторых песен. Позднее он обсудил с сыновьями то, что услышал. Он задавал им вопросы, которые начинались словами: «Как вы думаете?» и позволяли понять точку зрения сыновей, а потом внимательно выслушивал их ответы. Исследовав этот вопрос с помощью Библии, мальчики согласились не слушать эту станцию.

²³ Мудрые родители-христиане проверяют, какая музыка, какие телевизионные программы, видеофильмы, комиксы, видеоигры и кинофильмы интересуют их детей. Такие родители обращают внимание на обложку, на слова песен, на упаковку, читают обзоры в газетах и просматривают отрывки из фильмов. Многих шокируют некоторые «развлечения», предлагаемые сегодня детям. Те, кто хочет защитить своих детей от плохого влияния, обсуждают с ними, чем чревато то или иное развлечение, используя при этом Библию и основанные на ней публикации, а также статьи из журналов «Сторожевая башня» и «Пробудитесь!». Когда родители последовательно и разумно устанавливают четкие пределы, это обычно дает хорошие результаты (Матфея 5:37; Филиппийцам 4:5, *НМ*).

²⁴ Конечно, ограничения, накладываемые на вредные развлечения, это только полдела. Злу нужно противопоставлять добро, иначе дети могут пойти по неверному пути. Многие христианские семьи хранят уйму теплых и счастливых воспоминаний о совместном отдыхе: о пикниках, прогулках, походах, играх, спортивных занятиях и о поездках к родным или друзьям. Одни обнаружили, что можно хорошо отдохнуть, читая в кругу семьи, и это приносит огромное удовольствие. Другие любят рассказывать забавные и интересные истории. А у третьих есть общее хобби, например, работа по дереву и другие занятия, а также игра на музыкальных инструментах, рисование или изучение творений Бога. Дети, которые учатся любить такие занятия, защищены от многих вредных видов развлечений и понимают, что есть гораздо более интересный отдых, чем просто сидеть сложа руки и смотреть, как тебя развлекают другие. Участвовать самому намного веселее, чем наблюдать.

²⁵ Полезным отдыхом могут стать и встречи с друзьями. Если на такой встрече есть хорошее руководство, если на ней не слишком много гостей и она не очень затянута, то ваши дети могут получить гораздо больше, чем просто веселье. Такая встреча может укрепить узы любви в собрании. (Сравните Луки 14:13, 14; Иуды 12.)

ВАША СЕМЬЯ МОЖЕТ ПОБЕДИТЬ МИР

²⁶ Бесспорно, нужно много и усердно работать, чтобы защитить семью от пагубного влияния мира. Но есть одно качество, которое больше всего другого будет содействовать успеху. Это любовь! Благодаря близким, любящим семейным отношениям ваш дом станет безопасной гаванью и будет развиваться общение, которое послужит превосходной защитой от дурного влияния. Кроме того, еще более важно развивать другой вид любви — любовь к Иегове. Когда такая любовь присуща всем в семье, более вероятно, что дети вырастут ненавидя даже самую мысль о том, чтобы огорчить Бога, поддаваясь мирскому влиянию. А родители, которые от всего сердца любят Иегову, будут стремиться подражать его

любви, мудрости и уравновешенности (Ефесеянам 5:1; Иакова 3:17). Если родители поступают таким образом, у детей не будет повода смотреть на поклонение Иегове как на перечень запретов или как на путь жизни, который лишен радости и смеха и с которого хочется поскорее свернуть. Вместо этого они поймут, что поклонение Богу — это самый счастливый и наиболее насыщенный путь жизни из всех возможных.

²⁷ Иегову радуют семьи, которые объединены в счастливом, уравновешенном служении ему и которые от всего сердца стремятся оставаться «неоскверненными и непорочными», избегая развращающего влияния этого мира (2 Петра 3:14; Притчи 27:11). Такие семьи следуют примеру Иисуса Христа, который противостоял всем попыткам Сатаны совратить его. В конце своей человеческой жизни Иисус мог сказать: «Я победил мир» (Иоанна 16:33). Пусть же и ваша семья победит мир и насладится вечной жизнью!

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Юлія Бєлікова
(Харків, Україна)

ДРАЙВЕРИ ТА БАР'ЄРИ ВИКОРИСТАННЯ ON-LINE ОПИТУВАНЬ В УКРАЇНІ

Все більшої популярності набувають соціологічні та маркетингові дослідження організовані у режимі on-line, що актуалізує питання вивчення факторів, що впливають на їх поширення та є перевагами on-line досліджень. У той же час необхідно висвітлити й питання бар'єрів застосування on-line опитувань, тобто характеристик, що заважають їх використанню.

Сьогодні інтернет став одним із найбільших каналом комунікації, через який індивіди отримують та обмінюються інформацію, розважаються, спілкуються, працюють. В Україні аудиторія інтернету — єдина аудиторія, порівняно з аудиторією телебачення та радіомовлення чи преси, що зростає з року в рік. Так, за даними дослідження, проведеного на замовлення Інтернет Асоціації України компанією Factum Group Ukraine на всій території України, без урахування Криму, проникнення інтернету в Україні склало 62%. За останні півроку (в порівнянні з даними вересня 2015), проникнення інтернету зросло на 7% (або 4% в абсолютних цифрах) - з 58% до 62%. Більше третини користувачів - українці віком до 29 років[1]. Однак on-line опитування досі є мало розповсюдженим методом маркетингових досліджень в Україні. Згідно даних Української Асоціації Маркетингу частка on-line інтернет опитувань серед різних методів у загальному об'ємі маркетингових досліджень становить у 2014 році 4% (див. табл.1.) [2,с.18].

Таблиця 1

Питома вага різних методів у загальному об'ємі маркетингових досліджень протягом 2009-2014 років (у %)

Методи досліджень	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Кількісні дослідження	78,1	82,7	75,8	61,8	84,8	75,6
Опитування поштою	-	0,4	5	0,08	0,13	0,02
Телефонні опитування (CATI)	12,8	10	12,9	6,72	26	5,2
Face to face інтерв'ю	39,7	38,3	39,7	27,1	42,7	34,2
On-line інтернет-опитування	0,9	1,7	3,8	4,58	6,8	4,0
Інші	24,8	32,2	14,4	23,32	9,15	0,4
Якісні дослідження	19,2	12,6	6,4	13,41	15,2	21,2
Фокус-групи	10,4	6,5	6,4	5,6	8,9	11,5
Глибинні інтерв'ю	8,1	3,1	6,6	3,77	6,13	8,6
Online фокус-групи	-	0,2	0,33	1,15	-	0,02
Інші	0,7	2,9	3,2	2,9	0,4	1,06
Кабинетні дослідження	2,6	4,7	8,9	24,75	5,4	3,2

Інтернет технології застосовуються для реалізації якісних досліджень: це фокус-групи у форматі чату та форуму та для реалізації кількісних досліджень: дослідження типу Usage and Attitude, рекламні та бренд трекінги, опитування з метою виявлення рівня задоволеності клієнтів, B2B дослідження, предтестування реклами, ритейл аудиту.

Існують компанії, що спеціалізуються виключно на on-line дослідженнях, наприклад, компанія Ivox має одну з найбільших в Україні on-line панель, що нараховує понад 80000 добровільних учасників маркетингових on-line опитувань.

Метою роботи є описати драйвери та бар'єри використання on-line опитувань.

Для цього автор поставила перед собою такі завдання:

1) розглянути переваги та недоліки on-line опитувань;
2) виявити драйвери (характеристики, що сприяють поширенню on-line опитувань) з боку респондентів та організаторів дослідження;

3) описати найпоширеніші бар'єри застосування on-line опитувань (причини, що заважають респондентам брати участь у on-line дослідженнях та причини, що заважають організаторам широко використовувати on-line форму опитувань).

До переваг on-line досліджень порівняно з традиційними (оффлайн) методами проведення досліджень слід віднести: 1) економію коштів; 2) оперативність збору даних та проведення дослідження в

цілому; 3) можливість контролю за ходом проведення дослідження у режимі реального часу; 4) можливість підвищити досяжність цільової аудиторії; 5) простіше залучення представників важкодоступних категорій населення та широке географічне охоплення аудиторії; 6) відсутність «ефекту інтерв'юера»; 7) розширені медіа-можливості (наприклад, оцінки фото, відео реклами); 8) можливість брати участь в on-line дослідженні у зручний для респондентів час, що зменшує рівень відмов (відповісти можна в будь-який час з будь-якого комп'ютера); 9) відсутність потреби у вводі даних (вони збираються згідно заданого формату); 10) контроль за заповненням анкети (заборона на незаповнені анкети); 11) доступна швидка статистика та візуалізація даних.

Зазначені переваги on-line досліджень дозволяють виявити драйвери використання on-line дослідження з боку організаторів досліджень: оперативність збору та обробки інформації; суттєве зменшення вартості однієї анкети порівняно з face to face інтерв'ю. Однак, конкурентом on-line опитувань в Україні за зазначеними характеристиками є телефонні опитування CATI, які проводяться у комп'ютеризованій системі. Робота в системі CATI дозволяє повністю контролювати процес роботи інтерв'юерів і швидко реагувати на результати опитування. Предметом маркетингового дослідження з використанням CATI технології можуть бути споживчі переваги продукту, окремі характеристики споживчої поведінки, дослідження громадської думки, популярність виробників товарних знаків та інше.

Головним перевагами телефонного опитування є швидкість проведення і відносна низька вартість. В процесі телефонного інтерв'ю можна оперативно отримувати інформацію про реакцію ринку і споживачів стосовно певної ТМ та конкурентів. Крім того, метод телефонного анкетування дозволяє без великих фінансових вкладень проводити виміри ринку під час рекламної компанії, до або після неї з метою оцінки ефективності.

Одним з найбільших недоліків on-line опитувань є складність контролю відбору респондентів, але ця проблема коригується на організаційному етапі проведення дослідження (запрошення до участі певних респондентів через e-mail чи етап реєстрації перед заповненням анкети, чи запрошення до опитування обраних респондентів на певному сайті).

Використання масштабних on-line панелей, в свою чергу, сприяє якісному відбору респондентів, хоча й має інші труднощі. Так, Рене Сміт, віце-президент компанії Harris Interactive - однієї з найбільших міжнародних компаній з онлайн досліджень, наголошує на появі гіперактивних респондентів (таких, що реєструються в багатьох панелях). Однак дослідник відзначає, що такі респонденти не обов'язково беруть участь у великій кількості опитувань, тому не так важливо, в скількох панелях зареєстрована людина, але чи вона реально бере участь у великій кількості опитувань. Рене Сміт зазначає, що немає значних відмінностей в результатах опитування серед тих, хто бере участь в одній панелі, і тих, хто бере участь в декількох, натомість гіперактивні респонденти є більш технічно просунуті і швидше заповнюють анкети, більше люблять брати участь і мотивовані винагородою[3]. Важливо не боротися з гіперактивними респондентами, а зрозуміти, як залучити тих, хто не бере участь у опитуваннях, чому люди перестають брати участь або змінюють панелі.

Деякі практики-дослідники, наприклад Міллер (компанія Burke Inc.) до складних моментів on-line опитувань відносять недосконалі механізми контролю якості. Наприклад, в традиційних опитуваннях присутність інтерв'юера гарантує більшу чесність та більш сумлінне заповнення анкети, ніж відповіді за відсутності інтерв'юера. Для вирішення цієї проблеми міжнародні компанії експериментують з дизайном та вставляють тести на уважність, запитання-пастки та інші зображення та мотивуючі тексти.

В якості бар'єра застосування on-line опитувань є побоювання click harpu респондентів (таких, що намагаються пройти скринер, вибираючи максимальне число можливих варіантів відповідей). Для виявлення таких респондентів компанії, що організують on-line опитування, додають неіснуючі бренди, шукають протиріччя у відповідях, перевіряють на брехню.

Розглянемо бар'єри on-line опитувань з боку респондентів. Одним з найбільших бар'єрів з боку респондентів є низька мотивація. Джо Джакоббе, віце-президент з розвитку нових продуктів міжнародної компанії Ipsos Interactive Services до найпоширеніших мотивів участі респондентів у on-line опитувань відносить: матеріальну винагороду, "мені це подобається", "з моєю думкою рахуються", цікавість, "беру участь в розробці нових продуктів і послуг" [3].

Навіть якщо компанія, що проводить on-line опитування використовує матеріальне заохочення, дуже часто це не є єдиною причиною участі респондента у дослідженні. Очевидним також є факт, що респонденти, які беруть участь у on-line дослідженнях виключно з матеріальних причин частіше стають професійними респондентами, що може впливати на їх відповіді. Крім того, учасники панелей дуже часто розуміють, що можуть заробити більше, якщо стануть членами більшої кількості панелей, що спричиняє опитування тих самих людей та викривлення вибірки.

В цілому інтернет аудиторію інтернет поділяють на три групи: генератори контенту (активні користувачі), учасники дискусій та пасивні користувачі. Зрозуміло, що кожна група має власні причини для участі в опитуваннях.

Мотивом для групи користувачів "генератори контенту" є можливість висловити власну думку та позицію з певної проблеми, вплинути та соціальні, політичні чи економічні рішення, висловити громадську позицію чи продемонструвати свою активність. Ця група респондентів є найменшою та водночас є мобільною, схильна до участі у on-line опитуваннях.

Для учасників дискусії важливими мотивами є цікавість, "мені це подобається" та можливість взяти

участь у розробці нових продуктів і послуг.

Складніше за все мотивувати пасивну аудиторію до участі у дослідженнях. Тому можна припустити, що більша частина респондентів оп-ліне опитувань зараз це генератори контенту та учасники дискусій.

Основним бар'єром з боку організаторів дослідження в Україні є очікування низької якості даних та проблеми відбору респондентів, що зникають у випадку формування великої панелі. Найбільшої ваги за таких умов набувають компанії, що працюють за міжнародними етичними стандартами та стандартами якості відповідно до норм та рекомендацій ESOMAR для онлайн досліджень ринку. Тому, на думку автора, поширенню оп-ліне опитувань в Україні сприяють професійні асоціації та сертифікація компаній та спеціалістів, що гарантує якість та безпеку даних для замовників.

Таким чином, дістало подальшого розвитку проблема оп-ліне опитувань на основі вивчення переваг та недоліків таких опитувань, що дозволило сформулювати драйвери (оперативність збору та обробки інформації; суттєве зменшення вартості однієї анкети порівняно з face to face інтерв'ю) та бар'єри (контроль відбору респондентів, гіперактивні респонденти, click happy респонденти, низька мотивація респондентів) застосування оп-ліне опитувань у широкій соціологічній та маркетинговій практиці.

У подальшому було б доцільно розглянути особливості оп-ліне форми інших типів соціологічних та маркетингових досліджень: фокус-груп, та окремих форм опитування: бренд трекінгу, предтестування реклами, B2B досліджень.

Література:

1. Мінченко О. Проникнення інтернету в Україні вперше перевищило 60%. - Режим доступу <http://watcher.com.ua/2016/03/28/pronyknennya-internetu-v-ukrayini-vpershe-perevyschilo-60/>
2. Лилик І. Ринок маркетингових досліджень в Україні 2014 рік: експертна оцінка та аналіз УАМ / І.Лилик // Маркетинг в Україні, 2015.- №1 (88). - С.4-26.
3. Матеріали міжнародних конференцій CASRO PANEL CONFERENCE - Режим доступу <https://www.casro.org/?page=ConferencesWebinars>
4. Белікова Ю. В. Онлайн опитування як інструмент реалізації маркетингових завдань ВНЗ / Ю.В. Белікова // Наукові праці: науково-методичний журнал. -Вип. 246. Т. 258. Соціологія. –Миколаїв : Вид.-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015.- С.27-30.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Alibek Mamyrbekov
(Almaty, Kazakhstan)

EFFICIENCY OF SOFTWARE SYSTEMS FOR DATA CAPTURE IN CLINICAL TRIALS

In this article the most common problems and the efficacy of the usage of electric data capture and software systems in clinical trials are described. The main problems appear while collecting the data from primary sources and following data analysis. However the efficacy of software systems in clinical trials is gained because transcription of data from the rough format into the electronic format requires one more step of data verification, easy access to audit the data and increases investigators responsibility of entered data.

All the data from specific phase were checked and verified with primary sources, the most percentage of errors occurred in the field, which were filled by people manually. According to the results of data verification several suggestions were made.

Key words: *Electronic Data Capture systems, Case Report Forms, Clinical Data Management*

Introduction

Data collection in clinical trials in Central Asia is mainly a manual process. Investigators at the investigational sites manually transcribe/record data from the hospital files (source) on case report forms (CRFs). Clinical monitors from sponsor or from Contract Research Organization (CRO) visit the investigational site to verify if the data transcribed/reported on CRF matches source data (hospital file). Clinical monitors then collect verified CRFs and send the CRFs to clinical data management (CDM) team.

This process is laborious and time consuming as it involves time required by monitors to collect CRFs, time required by CDM team to perform double data entry, validation and raising query via Data Clarification Form (DCF) and if clinical trial is multi-country it consumes much more time to get to the clinical site including distance between cities in Central Asia. Sites sends resolved DCF back to CDM team. CDM team requires time to update/action in CDMS and also for QC updates/action to be taken. By the way all previous steps are perfect scenario while in reality some steps can be missed or ignored that causes more problems and required time.

Electronic data capture (EDC) tools provide automated support for data collection, reporting, query resolution, randomization, and validation, among other features, for clinical trials [1, p 15]. EDC system is used to collect, manage, and report clinical and laboratory data. The capabilities of the system vary from the basic stand-alone database used for data entry in a single-site trial, to the more sophisticated systems supporting multisite international trials with remote data entry over the Web, data validation at the time of entry (checking for out-of-range values or impossible combinations of values), real-time status reporting overall and per site, participant status tracking.

Efficiency of usage of software systems

Any clinical development function that has considered implementing—or is in the process of Implementing—EDC no doubt understands that it takes more than new technology to reap its benefits. While EDC can help streamline the clinical trial process, to maximize the benefits of a paperless system, one also must institute and manage change across the organization as a whole. Put simply, fulfilling the promise of EDC requires managers to effectively implement a range of operational changes.

Implementation of EDC has resulted in a reduction of paper consumption and load on clinical monitors to manage such huge volume of paper. It has also reduced the risk of loss/damage of CRFs during transit and also the courier cost associated with transferring CRFs. It is due to these reasons that EDC is preferred over traditional method. However, there are also some hurdles/obstacles which need proper attention. Vendors developing EDC software are continuing their efforts and are constantly upgrading capabilities by adding/deleting some features of EDC software. EDC software must be compliant with regulatory norms, robust, dynamic and user-friendly. Vendors and Pharmaceutical companies got motivated after the introduction of Critical Path Initiative by the US FDA in March 2004. Vendors made sincere and complete efforts to build an EDC software, which will take into account some important features such as a) ensuring compliance with regulatory norms, b) preventing unauthorized access to data, c) providing appropriate tools/module based on the role of the individual involved in clinical study, d) having electronic signature and electronic record and e) creating inbuilt capability to detect and keep control on fraudulent data [1, p 21].

For communication within the study team, some eCRFs allow continuous update of the eCRF homepage with study-relevant information. Not only standard documents like study protocols and amendments can be stored here, but also newsletters or organograms of the study team at the sponsor site. For the site monitor, it is usually seen as a benefit that less time is needed for the query resolution process. Contrary, a lot of time is needed for technical aspects and leads to the necessity that beside medical and GCP knowledge, technical skills are also required. The review of the CRF at different locations in the hospital (investigator's office, room of study nurse, pharmacy) becomes more complicated as compared to paper CRFs. On the other hand, the monitor has to deal with less paper and needs less time for tasks like sorting and copying.

The integration of central lab data into an eCRF should be considered carefully. In a less-experienced EDC environment, the technical transfer of the lab data might lead to delays in the design phase of the eCRF as well

as during the ongoing trial—when lab data would need to be transferred continuously from a lab database into the eCRF. If a well-established solution is not offered by the vendor, I would prefer to integrate the lab data with the other study data outside the eCRF and only after the trial ends. However, integration of other electronic data sources like eDiaries and data from ambulatory blood pressure measurements might be realized more easily. In more advanced EDC environments, integration with CTMS or clinical trial supply logistics might also support the clinical trial process.

The good example of implementation EDC system into clinical trial is the study conducted in Kazakhstan. Previously procedures of registration, data collection and analysis, the content of Case Report Forms (CRF) were analyzed on the basis of previous clinical trials of Study Drug in Kazakhstan. 1, 2A and 2B phases had used paper CRFs, which had number of disadvantages when compared with the usage of the Electronic data capture.

Data verification

According to worldwide statistic, paper based transcription errors' rate was 1.2 per 1000 (double data entry) and 5.9 per 1000 (single data entry). EDC eliminated this step and therefore transcription errors. The number of queries dropped by 58.4% when using EDC and they were resolved 17.5 times faster. The time from last clinical procedure to database lock decreased 38% using EDC [2, p 34]. The pharmacovigilance system database was validated and suggestions were made in order to train users to operate with the system and overcome its weaknesses [3, p 232]. There was an overall gain in every performance and quality benchmark conducted in the EDC test, except in the total project time. EDC systems should be designed so that database and interface modifications are minimal on subsequent clinical trial projects. Seven of the nine test cases were successful.

In SCAID after data verification audit of the previous second A phase those were paper based, 0.55% error-rate have been occurred that are 5,7 errors per 1000 single data entrances. From the beginning of the third phase in Bishkek city using EDC system no critical errors have been occurred. The average time required to resolve queries reduced in times in comparison to previous stages. Moreover extra ways to control data flow and query resolution process are granted by the EDC system.

Recommendations

According to above information the low error rate, faster query resolution time, lower query quantity and better overall data quality are expected by the end of trial. Data audit and lock procedures estimated to be performed in time. According to the information above, a software systems totally pay-off themselves in clinical trial because they assure better quality of data, that gives better and clearer results and fast resolution time, which can save lives in emergencies. Those factors are the most important parts of any research.

By the way the observation is still in process and will be summarized after phase will end.

Literature:

1. [Medical Records Institute. Eighth Annual Survey of Electronic Health Record Trends and Usage for 2006. Boston, MA: MRI; 2006 – 94 p.
2. De Vries G. The role of EDC in adaptive clinical trials. Applied Clinical Trials Online. 2007 March 2 – p 153.
3. US Department of Health and Human Services, authors; Food and Drug Administration, authors. Guidance for Industry: Computerized Systems Used for Clinical Investigations. Washington, DC: US Department of Health and Human Services; 2007 – 876 p.

Supervisor:

Candidate of Physico-mathematical Sciences , Omarova Zh. Y.

Tleuzhan Mukatayev
(Almaty, Kazakhstan)

HAPTIC INTERFACE FOR GOOGLE STREET VIEW

Abstract

In this article, we intend to develop a haptic interface for Google Street View using head tracking. As an input device used Wii Remote, LED and Google Street View internet service. When driving the head, we can manipulate the image by changing the angles. This will create the illusion of a window into the street like in the real world. This effectively transforms your display into a portal to a virtual street.

Using the LED array and infrared signals, with the Wii Remote, we can track head in two-dimensional space. It allows us to use it for creating haptic interface with the Google Street View. Wii Remote can send on computer the coordinates of the head by setting on the head infrared LEDs. It give us accurately track the location of the head in a certain range.

Keywords: haptic, Wii remote, LED , head tracking, Google Street View, image, virtual reality.

Introduction

At present, people's interest in virtual reality or augmented reality increased. In this article, we attempt to turn Google Street View in Virtual Reality World. Google Street view is a technology featured in Google Maps and Google Earth that provides panoramic views from positions along many streets in the world.

To create a haptic interface, we will use the Wii Remote and the sensors that are installed on the head. The advantage of using the Wii Remote is the low cost and the ability to accurately track the head position in space. The sensors on the head is LED arrays [1].

To visualize the data, we will use the Google Street View service, as is well known, and it is free to use.

This effectively turns the display into a virtual environment portal.

Using this type of human-computer interaction is very interesting, but it can be tedious in some cases. The project will use Personal Computer, Wii Remote, infrared sensor, Bluetooth, Visual Studio with WiimoteLib software and other library.

Such a project also can be implemented using a standard IR camera instead of Nintendo Wii Remote. By using computer-tracking algorithms, it is possible to process the image using a standard IR camera. The disadvantage of this method is that standard cameras capture 25 - 30 frames per second, and Nintendo Wii Remote has an output rate of 100 Hz, which makes it much more accurate than the conventional infrared cameras. Data is transmitted from the Wii Remote to the computer via a Bluetooth connection. The disadvantage of the use of Wii Remote control is that it can send and receive only four infrared signal, which in this time is sufficient [2].

Figure 1: Google Street View in Almaty.

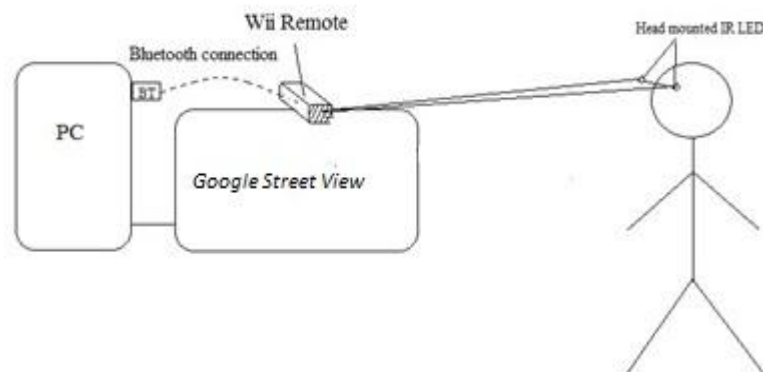

Figure 2: The setup of the haptic interface with Wii Remote, IR LEDs and Google Street View

Wii Remote as an input device

Wii Remote is the primary controller for Nintendo's Wii console. A main feature of the Wii Remote is its motion sensing capability, which allows the user to interact with and manipulate items on screen via gesture recognition and pointing through the use of accelerometer and optical sensor technology [3]. Has 16 kilobytes of EEPROM memory, three-axis accelerometer, high resolution and high speed infrared camera, wireless Bluetooth, speaker, vibration and four blue LEDs. The Wii Remote is one of the complex PC-compatible input device, and is well suited for studying the interaction.

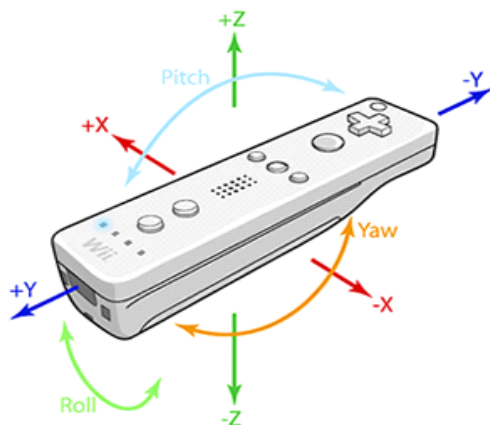

Figure 3: Wii Remote controller

Accelerometer: an electronic component that can measure force exerted on the axis. Wii Remote can measure the strength of the three axes.

Bluetooth: protocol for wireless short-range transmission. Wii Remote uses this protocol to connect to the Wii console or PC.

Infrared signal: light wave that is invisible to the naked eye.

LED: In Wiimote are four LEDs, and they can be used to express a simple status information.

Wii Remote includes a 12 buttons. 11 buttons located on the front side, 4 of them are directional buttons and one button 'B' to be back.

Infrared sensor allows you to monitor up to four infrared sources with a refresh rate 100Hz. Tri axis linear accelerometer provides motionsensor opportunities. Communication is done via a Bluetooth connection that allows you to connect multiple computers to the Wiimote, or vice versa. Depending on the battery capacity, Wii Remote running from 20 to 40 hours.

There are several software to connect Wii Remote to the computer and its configuration. For example, free programmable emulator GlovePIE, WimoteLib library for programming in C # or visual basic, library WiiRemoteJ for the Java programming environment and more [3].

Hardware

For this haptic interface requires several different hardware parts. We should use an infrared camera to determine the position of the head. We use camera from:

- Nintendo Wii Remote

As mentioned above, an infrared camera of Wii Remote has 100 fps operations with 1024*768 resolution, which is really good. The disadvantage is that the Wii Remote is able to detect only up to four points and strong infrared sources. But for our purpose four points is enough [4].

Now we need a source of infrared signals to detect the head. Sources of infrared signals:

- Nintendo Wii Sensor Bar
- Infrared Camera
- Infrared LEDs

Last one we need is bluetooth adapter plugged in your PC. There are no specific conditions but it is better to work with BlueSoleil software.

Experimental evaluation

People who have experience in the use of Google Street View can adapt more quickly than those who do not have experience using Google Street View. Most users will want to work smooth movement and scaling when working with Google Street View. These features are also lacking in Google Street View, because it is an internet service and take time for sending/receiving queries [5]. Wii Remote can process up to 100 frames per second that Google Street View does not have time to respond to this rate. Of course, the program could give the best results if combined with projects that work fast enough.

Work in the future

The project is still under development, but in the future, the project can be improved several times. For example, tracking the movement of the fingers for better interaction with the user interface. Using two or more Wii Remote for improving the quality of tracking. Using better infrared source, increasing the tracking range. Improved smoothness movement in Google Street View, by optimizing the parameters of the algorithms. Also, apply these methods to other interaction programs.

Conclusion

This project is a re-introduction and combination of methods developed by Johnny Chung Lee. Although the idea is very interesting, we saw that as hardware affects the quality of work performed. Also for head tracking can be used an array of infrared LEDs.

This system has the potential to fast and smooth operation. But the program is working in Google Street View does not give such a result, even if you use the keyboard and mouse. Because data is transmitted directly through the Google server and have to wait for the results. Nintendo Wii Remote is able to process signals very fast up to 100 frames per second, but unfortunately, Street View at the moment cannot quickly respond to the received signals.

In the end, we were not able to fully experience the immersion as expected. But we hope that the parameters of the program in the future will be improved and users will not be left feeling satisfied.

References

1. <http://www.nintendo.com/wii>
2. J. C. Lee, "Tracking fingers with the wii remote," 2007. <http://www.youtube.com/watch?v=0awjPUkBXOU>
3. Daisuke Urano "Desktop VR Google Maps Street View by Wiimote" <http://www.youtube.com/watch?v=yCR44CSMYqE>
4. "Wiimotelib: Managed Library for Nintendo's Wiimote." <http://wiimotelib.codeplex.com/>
5. Google Street View. <https://www.google.com/maps/views/home?gl=us>

Supervisor:

Dr. Md. Mahmud Hasan

**Василь Калінчик, Максим Шкретій
(Київ, Україна)**

МЕТОДОЛОГІЯ ВИБОРУ СПОЖИВАЧІВ - РЕГУЛЯТОРІВ ЕЛЕКТРИЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ

Вступ. Сьогодні управління електричним навантаженням у години пікових навантажень займає дуже важливе місце. Від цього залежить робота як підприємств, так і енергосистеми в цілому. Управління електричним споживанням підприємств у пікові години можливо і, навіть, доцільно за рахунок вимикання споживачів-регуляторів, які обрано для можливого відключення на підприємствах при максимальних навантаженнях енергосистеми.

Мета роботи. Метою роботи є дослідження двох методів вибору оптимального рішення управління навантаження за допомогою споживачів-регуляторів.

Викладення основного матеріалу. Виникає питання як саме обрати споживачів, за допомогою яких буде виконуватись регулювання споживання. Головними критеріями вибору даних споживачів це найменші, а при можливості і взагалі відсутні збитки виробництва та малий вплив частих пусків та вимкнень на саме обладнання.

Метод експертних оцінок. Є багато методів ранжування споживачів-регуляторів. Один із найбільш поширених методів є метод Експертних оцінок – спосіб прогнозування та оцінки майбутніх результатів на основі прогнозів фахівців. При застосуванні експертних оцінок проводиться опитування спеціальної групи експертів (5-7 осіб) з метою визначення певних змінних величин, необхідних для оцінки досліджуваного питання [1]. Для вибору споживачів-регуляторів (СР) виконуються наступні дії:

Шкала пріоритетів СР може бути встановлена, використовуючи відомий метод рангової кореляції [2].

Обробку думок спеціалістів починають із складання анкети. Анкета складається із ряду факторів (споживачів-регуляторів), які розташовуються по горизонталі: x_1, x_2, \dots, x_n . Спеціалістам, які добре знайомі із СР, пропонується присвоїти цим факторам (СР) номери, тобто присвоїти ранги x_{ij} (x_{ij} - ранг j -го СР, заданий i -им експертом). Після цього складається таблиця наступного виду:

Таблиця 1

Експерти	Споживачі - регулятори			
	x_1	x_2	x_n
1	x_{11}	x_{12}	x_{1n}
2	x_{21}	x_{22}	x_{2n}
3	x_{31}	x_{32}	x_{3n}
.....
m	x_{m1}	x_{m2}	x_{mn}
$\sum_{i=1}^m x_{ij}$	$\sum_{i=1}^m x_{i1}$	$\sum_{i=1}^m x_{i2}$	$\sum_{i=1}^m x_{in}$

Середнє ранжованого ряду експерта визначається як $0,5(n+1)$, де n – кількість СР.

Загальне середнє для всієї таблиці рангів визначається:

$$a = \frac{1}{2} m(n+1),$$

де m – кількість експертів.

Далі розраховуються квадрати відхилень сумарних рангів від загального середнього

$$d_j^2 = \left(\sum_{i=1}^m x_{ij} - a \right)^2$$

і сума квадратів відхилень

$$S(d_j^2) = \sum_{j=1}^n \left(\sum_{i=1}^m x_{ij} - a \right)^2.$$

Доказано, що при повній узгодженості думок експертів, максимальна сума квадратів визначається як

$$S(d_j^2)_{\max} = \frac{1}{12} m^2 (n^3 - n)$$

і при наявності дрібних рангів

$$S(d_j^2)_{\max} = \frac{1}{12} m^2 (n^3 - n) - m \sum_{i=1}^l T_i,$$

де $T_i = \frac{1}{12} \sum_{v=1}^q (t_v^3 - t_v)$ - кількість рядків матриці, що дрібні ранги; q – кількість типів дрібних рангів в рядку; t – кількість рівних рангів в i -му рядку.

Далі розраховується коефіцієнт конкордації

$$W_p = \frac{S(d_j^2)}{S(d_j^2)_{\max}}.$$

При повній узгодженості думок спеціалістів $W_p = 1$, а при відсутності узгодженості $W_p = 0$.

Для визначення значимості коефіцієнта конкордації використовується наступна процедура.

Доказано, що для $n > 7$ величина $m(n-1)W_p$ має χ^2 -розподіл з числом ступенів свободи $f = n-1$ (при $n < 7$ використовуються таблиці Кендала)

$$\chi^2 = m(n-1)W_p.$$

Якщо розрахункове значення χ^2 - розподілу виявиться більше ніж табличне

$$\chi^2 > \chi_m^2(f = n - 1, q = 0,05),$$

то думки спеціалістів вважаються узгодженими і будується діаграма (гістограма) рангів, яка дозволяє встановити пріоритет СР.

Одержані таким способом результати використовуються для встановлення пріоритетів СР при управлінні з їх допомогою електроспоживанням промислового об'єкту.

Генетичний алгоритм. Окрім методу експертних оцінок можна використати генетичний алгоритм – не менш точний метод вибору споживачів-регуляторів.

Генетичний алгоритм (ГА) – евристичний метод пошуку, що використовується для рішення задач оптимізації і моделювання шляхом випадкового підбору комбінування і варіації шуканих параметрів з використанням механізмів аналогічних природному відбору в природі. ГА базується на теоретичному дослідженні синтетичної теорії еволюції, що враховує мікробіологічні механізми наслідування ознак в природних і штучних популяціях організмів, а також на накопиченому людством досвіді в селекції тварин і рослин [3].

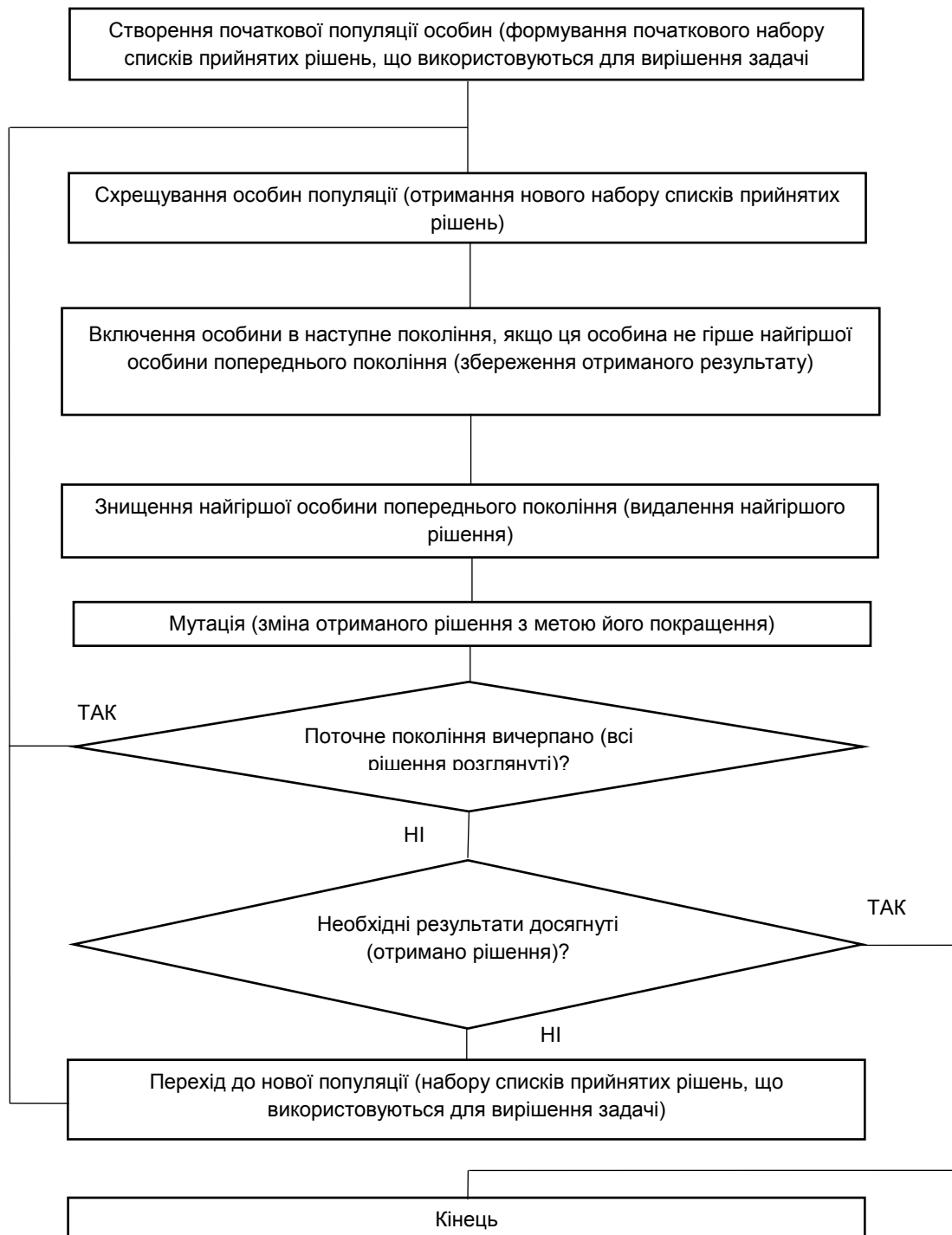

Рисунок 1 – Узагальнений генетичний алгоритм

Методологічна основа ГА ґрунтується на гіпотезі селекції, яка в самому загальному вигляді може бути сформульована так: чим вище пристосованість особини, тим вища ймовірність того, що в нащадках, отриманих з її участю, ознаки, що визначають пристосованість, будуть виражені ще сильніше.

Для реалізації поставленої задачі будується програмна модель еволюційного процесу – розвитку деякої популяції особин. [3, 4, 5]. Кожна особина в даному випадку представляє собою деяке рішення задачі [3]. Особини популяції схрещуються, розмножуються, мутують, при цьому гірші з них гинуть. Загальний розвиток популяції організовується таким чином, щоб в кінцевому підсумку через деяку кількість поколінь отримати оптимальний розв'язок задачі. При цьому покоління, що відповідає оптимальному буде складатися з однакових особин, які відповідають оптимальному решению задачі. На даному етапі розвиток популяції зупиняється – у однакових батьків з'являються діти, які нічим не кращі своїх предків – тому вони гинуть, так як алгоритм будується таким чином, що із нащадків виживають тільки ті, які знаходяться ближче до оптимального рішення, чим їх батьки.

Генетичний алгоритм розглядається для вирішення задачі вибору складу споживачів на нижньому рівні електричної мережі підприємства. В процесі вибору аналізуються функції збитку і кількості перемикачів, які при пошуку рішення прямують до мінімуму [6, 7].

Висновок. Досліджено два методи вибору оптимального складу споживачів, за допомогою яких може відбуватися управління електроспоживанням підприємств у пікові години навантаження, а саме метод експертних оцінок та генетичний алгоритм.

Література.

1. http://pidruchniki.com/19650323/ekonomika/metodi_ekspertnih_otsinok - Методи експертних оцінок.
2. Калинин В.П. Контроль и оперативное управление электропотреблением в промышленных электрических сетях: Автореф. дис. канд. техн. наук. - Киев, 1983. - 16 с.
3. Генетические алгоритмы, искусственные нейронные сети и проблемы виртуальной реальности / Г. К. Вороновский, К. В. Махотило, С. Н. Петрашев, С. А. Сергеев. – Х.: ОСНОВА, 1997. – 112 с.
4. Турчин В. Ф. Феномен науки. Кибернетический подход к эволюции. М.: Наука, 1993. - 231 с.
5. Clement R., Wren A. Genetic Algorithms and Dus-Driver Scheduling. // Presented at the 6th International Conference for Computer-Aided Transport Scheduling. Lisbon. Portugal. - 1993.
6. Васильев Д.А., Иващенко В.А., Ханбиков Р.И. Оперативное управление режимом электропотребления промышленных предприятий // Автоматизация и управление в машино- и приборостроении: Межвуз. Науч. Сб. Саратов. - С. 34-38.
7. Васильев Д.А., Иващенко В.А., Резчиков А.Ф. Формирование состава потребителей для оперативного регулирования электрической нагрузки промышленных предприятий на основе генетических алгоритмов // Электротехнические комплексы и силовая электроника. Анализ, синтез и управление: Межвуз. Науч. Сб. Саратов. 2003. - С. 21-29.

Олена Куртась
(Суми, Україна)

ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОГЛЯД

Проблема формування цифрової грамотності, компетенцій сучасних фахівців у Європейському Союзі нерозривно пов'язана з динамічним розвитком і поширенням у всі сфери життєдіяльності суспільства нових інформаційних технологій, що є позитивним результатом ґрунтовних наукових досліджень та прогресу. Важливість та актуальність постійного розвитку та удосконалення у працездатних громадян навичок цифрової, електронно-інформаційної грамотності доводять у своїх працях такі відомі європейські дослідники як J. van Dijk, E. Helsper, P. Toczyski, A. Kustra, J. Rzeźnik, M. Gerszewska, I. Wilmowska, Ł. Borys, M. Filiciak, P. Mazurek, K. Growiec, F.W. Horton Jr., L. Derfert-Wolf та багато інших. Аналіз їх підходів до трактування поняття «цифрова грамотність» та «цифрова компетенція» подібна до визначення вітчизняних дослідників (О. Солдатова, П. Тітова, М. Мавріна, К. Гнучкої та ін.), які його розглядають як «готовність і спроможність особистості застосовувати інформаційно-комунікаційні технології впевнено, ефективно, критично і безпечно у різних сферах життєдіяльності (інформаційне середовище, комунікації, техносфера тощо) на основі оволодіння відповідними компетенціями як системою знань, умінь, відповідальності та мотивації» [1, с. 5].

Варто відзначити, що в Європейському Союзі на сьогодні межі визначення цифрової грамотності громадян є неоднорідними і можуть містити декілька видів відповідних умінь та навичок. Зокрема, дослідниками опрацьовано велику кількість різних, досить поширених моделей формування цифрових компетенцій. Наприклад, в європейській термінології спільному ключовому поняттю даної сфери відповідає термін і «цифрові копетенції», і «цифрові уміння» (digital skills, e-skills) і «цифрова абетка» (digital literacy) тощо. Так, «цифрова абетка» є поняттям, що стосується перш за все такої діючої у Європейському Союзі організації як DG Connect, основна мета діяльності якої полягає в інтеграції цифрових знань та умінь, формуванні початкового, технічного рівня цифрової грамотності з використання персонального компютера та мережі Internet; «медіа-абетка» є поняттям, що має дещо ширші межі і оперує аудіо- та

відеовізуальною продукцією, стосується проектів з онлайн-безпеки; «*Internet-абетка*» та «*абетка інформаційно-комунікаційних технологій*» відповідають концепції формування та розвитку інформаційних і медіальних компетенцій, та передбачають володіння такими умінями як: 1) використання елементарних функціональних можливостей персональних комп'ютерів чи ноутбуків, прослуховування медіа-файлів, підключення монітора чи принтера (*hardware literacy*); 2) застосування різного роду програмового забезпечення – калькуляційного, графічного, мультимедійного тощо (*software literacy*); 3) знання та уміння, котрі дозволяють ефективно використовувати специфічні програми, наприклад, для управління підприємствами чи інституціями (*applications literacy*) [7].

Варто відзначити, що початкові цифрові знання та уміння є ключовими та необхідними для оволодіння інформаційно-комунікаційними технологіями на різних етапах підготовки. Так, каталог початкових, стартових цифрових компетенцій в цілому є суттєвим для програм першого контактування, головною метою яких постає початкова цифрова інтеграція осіб, які не володіють навичками роботи у мережі Internet, не знають особливості та можливості сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Прикладом каталогу початкових цифрових компетенцій можемо вважати презентовану британською організацією *Go ON UK* модель «*Basic Online Skills*», яка включає наступні компетенції індивідуальних користувачів: надсилання електронної пошти, пошук інформації та необхідних даних, перегляд веб-сторінок, заповнення онлайн-формулярів, ідентифікацію та усунення спамів, використання необхідних сервісів та встановлення меж приватності. Інформаційні компетенції, як важлива складова розвитку та формування цифрової грамотності особистості, є сумою загальних практичних умінь, що дозволяють: 1) визначити характер та особливості інформаційних потреб потенційного користувача; 2) забезпечити ефективний доступ до інформаційних джерел; 3) критично оцінити інформацію та її джерела, інтегрувати проаналізовану інформацію з існуючими знаннями та системою оцінювання; 4) визначити та зрозуміти соціально-економічні та правові аспекти доступу до інформації та її використання.

Окрім того, аналіз європейського досвіду формування цифрової грамотності дозволив виокремити наявність чотирьох типів умінь, а саме [5]:

– *цифрові уміння (e-skills)*: дане поняття в документах Європейської Комісії пов'язує цифрові компетенції з ринком праці, а «цифрова абетка» є початковою формою навичок користувача. Концепція цифрових навичок стала початком опрацювання Європейським комітетом стандартизації меж цифрової грамотності, а саме – 36 умінь та навичок, що є ключовими для роботи фахівця у сфері інформаційно-комунікаційних технологій;

– *практичні уміння (ICT practitioner skills)*: потрібні для досліджень, розбудови, проектування, стратегічного планування, управління, консультування, виробництва, маркетингу, продажу, інтегрування, інсталяції, адміністрування, підтримки та обслуговування систем інформаційно-комунікаційних технологій;

– *уміння користувача (ICT user skills)*: необхідні для ефективного користування системами та управління пристроями інформаційно-комунікаційних технологій; уміння використовувати специфічні технології в праці;

– *бізнес-цифрові уміння (e-business skills / e-leadership skills)*: уміння, необхідні для використання можливостей, запропонованих інформаційно-комунікаційними технологіями та мережею Internet, а також для забезпечення ефективності взаємодії різних типів організацій з ними; здатність тестувати нові методи ведення бізнесу, адміністративні процеси, організаційні заходи та створювати нові підприємства, що використовуватимуть інформаційно-комунікаційні технології [5, с. 54].

Розгляд досвіду Польщі, наприклад, засвідчив, що Польським Фондом Сучасності також було розроблено відповідний компетентнісний каталог, що містить відповідні інформаційні набори цифрової грамотності та визначає межі ефективного використання нових засобів масової інформації. Створення даного каталогу базувалося на припущенні, що: по-перше, оволодіння специфічними знаннями та користування сучасними медіа-засобами забезпечить трансформацію отриманих результатів у спеціальні знання на уміння; по-друге, буде використовуватися на рівні формальної освіти (відповідно до визначених освітніх ступенів) та безперервного навчання, яке передбачає наявність трьох рівнів кваліфікації (мінімального, оптимального, майстерного). Крім того, відзначимо, що у згаданому вище каталозі перераховано наступні сфери медійних та інформаційних компетенцій як складників цифрової грамотності, а саме: використання інформації; медіа-мова; креативне використання медіа-засобів; етика та цінності в комунікації та медіа-засобах; безпека в комунікації та медіа-засобах; право в комунікації та медіа-засобах; економічні аспекти діяльності медіа-засобів. Відмітимо, що кожна зі згаданих вище сфер містить власні підполя, які побудовані за схематичною спіраллю: *знає – уміє – розуміє* [4, с. 27].

Вивчення європейської практики та припущень стратегічного розвитку цифрової грамотності дозволило визначити ряд загальних рекомендаційних правил [2, с. 11]:

1) досягнення розвитку цифрового суспільства повинні бути доступними для всіх громадян;

2) кожен громадянин повин мати доступ до мережі Internet, що свідчить про відсутність економічних та інформаційних бар'єрів. Цифрова інтеграція громадян є важливою умовою ефективного функціонування сучасного демократичного суспільства: а) особи, які не мають можливості користуватися Internet-мережею повинні отримати доступ до великої кількості існуючих інтегрованих інформаційно-комунікаційних послуг, які враховують різні потреби користувачів, формують відповідну мотивацію, враховують різні форми обмежень та когнітивну інвалідність; б) опосередкований доступ розглядаємо як форму використання Internet-мережі, що передбачений для осіб, які не можуть нею самостійно користуватися;

3) доступ до Internet-мережі та засобів інформаційно-комунікаційних технологій є необхідною основою розвитку цифрових компетенцій і їх використання громадянами: а) кожна людина повинна мати можливість отримати доступ до Internet-мережі вдома, а відсутність такої можливості не є перешкодою для цифрової інтеграції; б) основні державні установи (у тому числі школи, бібліотеки, органи місцевого самоврядування, центри соціального забезпечення) повинні обов'язково мати якісний доступ до Internet-мережі на рівні, достатньому для повноцінного використання послуг цифрової інтеграції; в) доступ літніх людей чи інвалідів, які не користуються Internet-мережею до допоміжних технологій, до комп'ютерів чи планшетів; г) зростання частки громадян Європейського Союзу, які користуються послугами електронного (цифрового) адміністрування, що означає збільшення реальної економії для держави та поліпшення якості життя;

4) ключовим аспектом розвитку електронного (цифрового) адміністрування є збільшення обсягів цифрової грамотності громадян та масштабів використання Internet-мережі.

5) Важливим показником є наявність доступності (accessibility) та зручності (usability) використання публічних цифрових інформаційних послуг: особливо важливо враховувати потреби таких груп населення як літні люди та інваліди, адже вони мають найбільші ризики щодо цифрового виключення, але маючи відкритий доступ до цифрових (електронних) послуг фактично мають найбільшу у них потребу;

6) цифрове виключення громадян у широкому сенсі є одним з аспектів соціальної ізоляції: а) причини цифрового виключення потрібно шукати за межами використання інформаційно-комунікаційних технологій, як правило воно є різновидом і результатом інших форм соціального виключення, які поглиблюються; б) ефективна цифрова інтеграція повинна враховувати різні аспекти соціального виключення і прагнути їх усунення;

7) під цифровими компетенціями розуміємо сукупність чинників, що впливають на можливості користування засобами інформаційно-комунікаційних технологій, а саме: знання, практичні навички, досвід використання, різноманітність форм застосування, уміння та навички безпечного використання;

8) усвідомлення існуючої користі з використання інформаційно-комунікаційних технологій та наявність відповідної мотивації до їх використання є такими ж важливими, як і набуття належних фахових знань та умінь: а) важливими аспектами свідомого використання інформаційно-комунікаційних технологій є усвідомлення можливих ризиків та пов'язаними з ними відчуттями впевненості щодо праці з конкретною технологією; б) доповненням шкільної та освітньої діяльності має стати активна соціальна робота, підвищення громадянської обізнаності щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій та розвитку цифрового суспільства;

9) використання Internet-мережі та інформаційно-комунікаційних технологій не є самоціллю, адже використовується для задоволення особистих та професійних потреб і досить часто взагалі не має жодного відношення до сфери використання цифрових компетенцій: а) використання інформаційно-комунікаційних технологій може бути формою боротьби з соціальною ізоляцією, засобом підтримки економічного потенціалу та розширення можливостей для працевлаштування, сприяє зростанню якості життя, взаємодії та соціальній згуртованості; б) методи використання цифрових інформаційно-комунікаційних технологій відрізняються між окремими людьми та соціальними групами; в) план розвитку цифрової грамотності та цифрових компетенцій має бути адаптованим до потреб громадян, бути якомога персоналізованим [2, с. 13]

Таким чином, аналіз європейського досвіду розвитку та формування цифрової грамотності громадян дозволив дати йому ґрунтовне визначення, надав можливість охарактеризувати британську та польську моделі формування цифрових компетенцій, розглянути існуючі види цифрових умінь та визначити ряд загальних рекомендаційних правил.

Література:

1. Investigating Outcomes of Online Engagement / [A. van Deursen, J. Van Dijk, E. Helsper]. – Media@LSE Working Paper, 2014. – № 28. – S. 5-7.
2. Kompetencje cyfrowe: analiza doswiadczen oraz identyfikacja dobrych praktyk w obszarze wspierania rozwoju kompetencji cyfrowych w kontekście przygotowania szczegółowych zasad wdrażania programu operacyjnego „Polska cyfrowa na lata 2014-2020 oraz koordynacji celu tematycznego” // Ministerstwo infrastruktury i rozwoju / Warszawski Instytut Studiów Ekonomicznych & Centrum Cyfrowe Projekt: Polska. – Warszawa, 2015. – S. 11-15.
3. World Internet Project / [P. Toczyski, A. Kustra, J. Rzeźnik, M. Gerszewska, I. Wilmowska, Ł. Borys]. – Poland 2012. – Agora S.A. & TP Group. – Warszawa, 2012. – S. 27.
4. Korzystanie z mediów a podziały społeczne. Kompetencje medialne Polaków w ujęciu relacyjnym / [M. Filiciak, P. Mazurek, K. Growiec]. – Centrum Cyfrowe Projekt: Polska. – Warszawa, 2013. – S. 27.
5. Horton Jr. F. W. Understanding information literacy: a primer / Jr. F. W. Horton. – Paris, 2007. – S. 54
6. Derfert-Wolf L. Information literacy – koncepcje i nauczanie umiejętności informacyjnych, s. 3 [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: http://eprints.rciis.org/4949/1/derfert_IL.pdf.
7. Definicje umiejętności cyfrowych (e-skills) stosowane przez Komisję Europejską [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/ict/eskills/extended/index_en.htm.

МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ОБЪЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ПРОГРАММИРОВАНИЮ

В методологии объектно - ориентированного программирования (ООП) за все годы существования сформированы знания и накоплен опыт по качественной разработке объектно - ориентированного программного обеспечения. В настоящее время методология ООП становится одной из центральных в подготовке будущих специалистов, существует потребность в ее глубоком изучении, но обучение ООП в вузах началось сравнительно недавно. Студенты испытывают различные трудности в процессе обучения ООП, такие как:

1. изменение стиля мышления с алгоритмического на объектно – ориентированный;
2. изучение объектной декомпозиции на практике;
3. формирование представлений об объектно - ориентированном программировании и др.

С одной стороны, основной причиной проблем в обучении является недостаточная теоретическая разработанность методики обучения ООП. С другой стороны, для студентов трудности изучения ООП связаны со сложностью процесса разработки программного обеспечения.

Обучению объектно - ориентированному программированию и проектированию посвящены работы зарубежных исследователей, таких как Г. Буч, Б. Мэйер, А. Якобсон, а также исследования ученых СНГ Г.С. Ивановой, Ничушкиной Т.Н., Е.К. Пугачевой, И.А. Бабушкиной и др.

Методология ООП многогранна и нестандартна. Отсутствие единой, общепринятой точки зрения на объектно-ориентированный подход является как ее преимуществом, так и недостатком. Преимущество в том, что в процессе обучения можно рассматривать различные интерпретации ООП. Недостаток в том, что отсутствие единой точки зрения на ООП может привести к ее формальному и ограниченному изучению. Рассмотрение принципов ООП без обучения объектной декомпозиции, объектно-ориентированному проектированию и реализации на практике преимуществ ООП, не способствует формированию у студентов необходимых представлений об ООП.

Большую часть затруднений студенты испытывают на начальном этапе обучения: в процессе формирования представлений об основах ООП. Оттого, как формируются эти представления, будет зависеть все дальнейшее изучение методологии ООП.

На начальном этапе обучения студентов ООП и объектно - ориентированному проектированию рекомендуется использовать презентации. Анимация, выделение цветом строк программного кода и соответствующих частей элементов диаграммы классов языка UML помогут студентам лучше понять взаимосвязи объектно-ориентированного программного кода и диаграммы классов языка UML. Использование презентаций на начальном этапе обучения ООП позволит студентам начать применять язык UML в объектно-ориентированном проектировании и создавать на основе него объектно - ориентированный программный код.

У большинства студентов сформирован алгоритмический стиль мышления. Смена стиля мышления у студентов обычно происходит тогда, когда они начинают понимать преимущества, которые предоставляет методология ООП. Объектно-ориентированный подход позволяет:

1. решать проблемы построения сложных систем; улучшать сопровождение программного обеспечения; расширять и масштабировать программный код;
2. создавать повторно используемый программный код. Эти преимущества являются мотивирующим фактором для изучения студентами методологии ООП.

Освоение объектной декомпозиции является одним из решающих факторов, который может привести к изменению стиля мышления студентов со структурного на объектно - ориентированный.

На начальном этапе обучения ООП не должна преобладать алгоритмическая декомпозиция по отношению к объектной декомпозиции. Рассмотрение объектной декомпозиции в начале обучения ООП желательно сократить до минимума и продолжить ее изучение тогда, когда у студентов будет сформировано представление об основах ООП, и они смогут реализовывать объектную декомпозицию на практике.

Осуществление объектной декомпозиции позволит студентам абстрагироваться от программного кода в целом и сконцентрироваться на определенных классах, некоторых отношениях между классами. «В основе любого подхода к программированию лежит понятие декомпозиции (разбиения на части) сложных систем с целью последующей реализации в виде отдельных небольших (до 40 - 50 операторов) подпрограмм» [3, с. 12].

При осуществлении объектной декомпозиции рекомендуется придерживаться следующих правил по определению классов:

1. объект должен быть простым и понятным с точки зрения его структуры;
2. объект не должен включать в себя несколько абстракций, поэтому имеет смысл разделить этот объект на несколько объектов;
3. объект должен быть "самодостаточным".

Объектная декомпозиция осуществляется до тех пор, пока не будут определены объекты, имеющие четкую структуру данных, поведение, соответствие их решаемой задаче и установленным отношениям

між іншими об'єктами. Студенти в процесі вивчення об'єктної декомпозиції навчаються самостійно здійснювати пошук і "отбракову" класів, обґрунтовувати вибір класів і відносин між ними. Визначення об'єкта починається з в'яснення того, що це за об'єкт і яку роль він грає в даному випадку. Роль об'єкта визначає його атрибути і операції. В початку об'єктно-орієнтованого проектування не слід фіксувати роль якого-небудь об'єкта, так як це може обмежити вибір ролей для об'єктів, пов'язаних з даним об'єктом. Тому бажано розглянути найбільше кількість можливих ролей, які можуть бути використані для об'єкта.

Роль об'єкта встановлюється в залежності від вибраних ролей для об'єктів, пов'язаних з ним. Таким чином, ролі об'єктів мають велике значення для реалізації об'єктної декомпозиції.

Студенти повинні вчитися: застосовувати свої знання в реальних ситуаціях; висловлювати свої ідеї на мові UML; розширювати сферу можливого застосування ООП. Для цього рекомендується вирішувати сюжетні завдання і завдання, які мають об'єкти, прототипами яких є реально існуючі об'єкти.

Отже, в процесі навчання об'єктно-орієнтованому програмуванню і проектуванню необхідно спиратися на методичні рекомендації по формуванню представлень про ООП, вивченню об'єктної декомпозиції і переваг ООП на практиці. Студенти повинні вчитися обґрунтовувати приймаємі рішення і знаходити підходящий варіант побудови діаграми класів UML; вирішувати сюжетні завдання і завдання, які мають об'єкти, прототипами яких є реально існуючі об'єкти. Тоді процес навчання ООП буде відповідати сучасним вимогам.

Література:

1. Бертран М. Об'єктно – орієнтоване конструювання програмних систем / Пер. з англ. - М.: Видавничо-торговельний дім «Русська Редакція», 2005. - 1232 с.
2. Буч Г. Об'єктно-орієнтований аналіз і проектування з прикладами додатків на С++, 2-е вид. / Пер. з англ. - М.: «Видавництво Бінном», СПб: «Невський діалект», 1998. - 560 с.
3. Іванова Г.С., Нічушкіна Т.Н., Пугачев Е.К. Об'єктно-орієнтоване програмування: Підручник для вузів. – 3-є вид., стер. / Під ред. Г.С. Іванової. – М.: Вид-во МГТУ ім. Н.Е. Баумана, 2007. – 368 с.
4. Використання диференційованого підходу при навчанні об'єктно-орієнтованому програмуванню. Міжвузівський збірник наукових праць. – СПб: РГПУ імені А.І. Герцена, ЛГОУ, 2001.
5. Серед Delphi як засіб навчання об'єктно-орієнтованому програмуванню. Міжвузівський збірник наукових праць. – СПб: РГПУ імені А.І. Герцена, ЛГОУ, 2002.
6. Вступ до об'єктно-орієнтованого програмування (на прикладі середовища Delphi). Підручник. СПб: «Союз», 2001 (з співавторів).
7. Розробка інформаційної моделі управління підготовкою кандидатів наук в аспірантурі педвуза: науковий звіт / науковий керівник – Е.В. Баранова, ісп. І.С. Батракова, Т.С. Бендюкова, В.І. Богословський і др. / - СПб. РГПУ ім. А.І. Герцена, 2001 (з співавторів).

**Олександра Надобних, Світлана Яремко
(Вінниця, Україна)**

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МОДЕЛЮВАННЯ У ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ

Функціонування фінансово-кредитної системи перш за все забезпечує банківська система, яка безпосередньо обслуговує всі ланки єдиного господарського механізму держави. Діяльність установ фінансово-кредитної сфери нині переживає не найкращі часи. Багато виробничих підприємств зазнали значних збитків і тому підвищилися ризики неповернення кредитів у банківські установи. На сьогодні необхідно розглядати установи фінансово-кредитної сфери як цілісну складну динамічну систему, що працює у нестабільній економіці та зумовлює необхідність більш широкого застосування економіко-математичних методів і моделей для дослідження процесів, оцінки ефективності роботи установ, виявлення напрямків і способів вдосконалення управління їх фінансовою діяльністю.

Особливості розвитку та діяльності фінансово-кредитної системи розглядалися в працях українських науковців: М.А. Болюха, В.З. Бурчевського, М.І. Горбатюка, Н.І. Демчука, В.Л. Кльоби, І.М. Пістунова, Т.В. Борща, О.М. Царенко, Н.О. Бей, І.І. Д'яконової, І.В. Сала та інших.

Моделювання є важливим засобом вирішення багатьох економічних завдань, зокрема, виконання аналітичного дослідження. Модель – це умовний об'єкт дослідження, тобто матеріальне чи образне відображення реального об'єкта, процесу його функціонування в конкретному середовищі. При цьому варто враховувати той факт, що вихідні результати моделі до певної міри спрощено відображають сутність глибоких процесів економічного розвитку внаслідок застосування специфічних принципів, притаманних характеру моделювання. Метод моделювання – це конструювання моделі на основі попереднього вивчення об'єкта, визначення його найбільш істотних характеристик, експериментальний і теоретичний аналіз створеної моделі, а також необхідне коригування на підставі отриманої інформації. Моделювання діяльності фінансової установи, як об'єкта дослідження, передбачає розроблення певних економіко-

математичних моделей для найбільш повного і достовірного відображення процесу функціонування як суб'єкта господарювання загалом, так і окремих його структурних підрозділів [4, с. 222].

У зв'язку з цим розробка і впровадження методу моделювання стає організаційно і методологічно складним, багатоступінчастим процесом, пов'язаним з необхідністю вже на початкових етапах роботи детального опрацювання всього комплексу підготовчих і впроваджувальних процедур: проведення повномасштабного функціонального і інформаційного обстеження діяльності; формування вимог до системи та їх комплексний аналіз; розробка структурно-функціональної моделі; розробка інформаційно-аналітичної моделі; детальна структуризація АС, загальносистемне проектування і постановка завдань; програмування, налагодження, впровадження, експлуатація, супровід АС.

Створення або вибір готових автоматизованих систем пов'язаний з необхідністю комплексного підходу до планування і проектування всієї інформаційної інфраструктури. У даному контексті під інформаційною інфраструктурою розуміють сукупність і змістовне наповнення окремих складових процесу автоматизації процедур. У даній інфраструктурі крім загальних концептуальних підходів виділяються так звані забезпечувальні і функціональні підсистеми. До забезпечувальних підсистем передусім відносять: загальне інформаційне забезпечення, апаратно-технічне оснащення, системи телекомунікацій і зв'язку, системне і прикладне програмне забезпечення, системи захисту інформації від несанкціонованого доступу [6, с. 213].

Однак слід зазначити, що сучасні інструменти моделювання містять серйозні технічні недоліки: обмежена площа моделі; відсутність інтерфейсу баз даних; відсутність процедурної мови програмування для опису складної логіки; жорсткі обмеження на кількість змінних у моделі при використанні функцій затримки на велику кількість кроків модельного часу тощо. До того ж, на українському інформаційному ринку немає спеціального програмного забезпечення для імітаційного моделювання у сфері банківської справи, жодна фірма не займається впровадженням та підтримкою open source software free та software.

Щодо використання економіко-математичних методів і моделей, комп'ютерних і комп'ютерно-мережових засобів, то є наукові дослідження і відповідні аналітичні, модельні та прогнозні розрахунки, що стосуються фінансово-кредитної системи. Протягом останніх років для подальшого вдосконалення математичного інструментарію моделювання перехідних процесів в фінансах було досліджено дискретний аналог моделі планування структурних змін, яка є розвитком відомої міжгалузевої балансової моделі зі змінними коефіцієнтами прямих витрат, запропонованої В.М. Глушковым. У дискретному варіанті моделі передбачається, що існує скінченна (великої потужності) множина варіантів структурно-технологічних змін, кожному з яких відповідає певний сценарій іноваційного розвитку економіки. Для розв'язання задачі вибору варіанта, який забезпечив би найбільший приріст сукупної доданої вартості галузей, тобто ВВП, було запропоновано модифікований метод вектора спаду, що базується на процедурі Жорданових виключень. Були проведені розрахунки на модельній інформації, які продемонстрували достатньо високу ефективність цього методу при розв'язанні задач зазначеного класу [3].

У сучасному світі інструменти бізнес-моделювання постійно розвиваються і удосконалюються. Спочатку за допомогою інструментів бізнес-моделювання можна було тільки описувати бізнес-функції організації та рух деяких даних у процесі їх виконання, була відсутня можливість явно визначити ієрархію бізнес-процесів організації. Пізніше з'явилися кошти, які дозволяли описувати організацію не тільки з боку її бізнес-функцій, але і з інших сторін.

Тоді з'явилася можливість створювати окремі діаграми, що відбивають організаційну структуру всієї компанії, потоки даних у цій організації, послідовність виконання всіх її бізнес-функцій, єдиний бізнес-процес. Вимоги до інструментів бізнес-моделювання постійно зростають. З'являється більше діаграм для опису багатьох аспектів діяльності організацій, створення бізнес-моделей ускладнюється. Наступний важливий етап у розвитку засобів бізнес-моделювання – ідея створення єдиного сховища (репозиторію) всіх об'єктів і ідея можливого повторного використання цих об'єктів на різних нових діаграмах. Створення цих двох положень і зумовило можливість створення тепер уже повноцінної моделі організації, яка могла описати її архітектуру повністю.

У великих проектах не обійтися сьогодні без потужних засобів бізнес-моделювання з можливостями збереження всієї інформації в єдиному репозиторії, з можливістю колективної роботи над моделюванням і можливістю колективної перевірки моделі на цілісність. Обов'язкові так само напівавтоматична генерація діаграм, інтеграція з іншим ПО, автоматичний аналіз і електронна документація моделі [1].

Найдоцільнішим варіантом (формою) реалізації такого інтеграційного процесу можна вважати впровадження сучасних інформаційних систем, що базуються на досконалих операційно-програмних засобах, інформаційних технологіях використання економіко-математичних методів і моделей, систем підтримки прийняття рішень. Сучасні інформаційні системи містять відповідний перелік функціональних завдань аналізу ринку, маркетингу, збуту готової продукції, технічної підготовки виробництва, техніко-економічного планування, матеріально-технічного забезпечення запасами, управління трудовими ресурсами, кадрами, управління фінансами, інвестиціями та інноваціями, управління основним та допоміжним виробництвом, управління якістю, бухгалтерським обліком та звітністю. Насамперед це комп'ютерні системи підтримки та прийняття рішень (СППР). Розв'язання завдань аналітичного характеру в таких комплексах забезпечує реалізацію функцій маркетингового дослідження. Комп'ютерною

підтримкою охоплено й завдання, що вирішуються на організаційному рівні спеціалістами та технічними робітниками [2, с. 281].

ІС фінансового аналізу об'єднують значну кількість систем різного призначення і функціональних можливостей, серед них:

- системи аналізатори валютних ринків і ринків цінних паперів, ІС аналізу ефективності інвестиційних проектів.
- підсистеми фінансового планування та аналізу в ІС автоматизації управління підприємствами та ін.

До першої групи належать програми Trade Station Real Time, Meta Stock, Super Charts, Windows On Wall Street та ін. Ці програми забезпечують наступні функції: підключення до терміналів інформаційних агентств; повсякденне спостереження та збір оперативних даних від зовнішніх інформаційних служб в режимі On-Line; регулярне наповнення БД інформацією фундаментального та аналітичного характеру; технічний аналіз даних для підтримки прийняття рішень з питань продажу або покупки тощо.

Програмні системи другої групи – фінансовий аналіз підприємницької діяльності забезпечують реалізації наступних функцій: можливість аналізу та оцінювання окремих показників виробничо-фінансового стану підприємства; економічний аналіз діяльності об'єкта, прогнозування його майбутнього стану; розрахунки варіантів бізнес-плану, редагування варіантів за пріоритетами користувача; табличне та графічне представлення інформації тощо.

Організацією UNIDO були розроблені ряд фінансово-аналітичних програм для оцінювання бізнес-проектів і контролю їх фінансового стану:

- COMFAR (Computer model for Feasibility analysis and reporting) Expert
- програмний продукт, призначений для проведення фінансового і економічного оцінювання інвестиційних проектів (промислових і непромислових).
- BEST (Business Environment Strategic Tool-kit) комп'ютерна програма для підтримки прийняття стратегічних рішень менеджера, в умовах ринкової економіки виходячи з концепції отримання максимального прибутку.
- FIT (Financial Improvement Tool-kit) – програма, яка представляє допомогу у прийнятті рішень на базі сучасних концепцій бізнесу.
- PHAROS Basines Navigator – робочий інструмент для менеджера, який контролює стан підприємства на основі оперативної інформації, яка зіставляється з інтегрованими індикаторами бізнесу.

Функції фінансового аналізу та планування реалізовані в ряді продуктів фірми «Про-Інвест-ІТ», Project Expert, Audit Expert, Marketing Expert, Forecast Expert.

Програма Audit Expert представляє собою інструмент комплексного аналізу фінансового стану і результатів діяльності підприємства. Вона дає можливість консолідації звітності декількох підприємств та їх ранжування, що може бути використано для порівняльної оцінки підприємств.

ІС Marketing Expert надає користувачеві можливість використання аналітичних методик (GAP-аналізу, сегментного аналізу, SWOT - аналіз, Portfolio-аналіз) для розробки оптимальної маркетингової стратегії і тактики, оцінювання ризиків і розрахунку основних планово-фінансових результатів.

Система Forecast Expert робить можливим прогнозування у сфері виробництва, маркетингу і фінансів. Project Expert – це СППР, призначається для менеджерів, що проектують фінансову модель нового або діючого підприємства різної галузевої приналежності і масштабів [5, с. 152].

Висновок. Отже, сучасний рівень моделювання та програмне забезпечення діяльності установ фінансово-кредитної сфери знаходиться на високому рівні, проте виникає ряд труднощів як політичних, економічних, інформаційних, які перешкоджають належному функціонуванню фінансової сфери. Ці чинники зумовлюють необхідність ширшого застосування економіко-математичних методів і моделей для дослідження процесів, що відбуваються у фінансовому секторі, оцінювання ефективності його роботи, виявлення способів вдосконалення управління фінансово-кредитною діяльністю установ.

Література:

1. Бізнес моделювання [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mercury.kiev.ua/biznes-modeljuvannja/>
2. Болюх М.А. Економічний аналіз: навч. посіб. / М.А. Болюх, В.З. Бурчевський, М.І. Горбаток. – К.: КНЕУ, 2013. – 556 с.
3. Демчук Н.І. Теоретичні засади оптимізаційного моделювання фінансової стабілізації банківської системи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Economics/1_109422.doc.htm
4. Кльоба В.Л. Напрями вдосконалення економіко-математичного моделювання банківської діяльності / В.Л. Кльоба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – № 20.6. – С. 221-225.
5. Пістунов І.М. Інформаційні системи в фінансово-кредитних установах: навч. посіб. / І.М. Пістунов, Т.В. Борщ. – К.: Дніпропетровськ: ДВНЗ «НГУ», 2011. – 218 с.
6. Царенко О.М. Економіка розвитку: підручник / О.М. Царенко, Н.О. Бей, І.І. Д'яконова, І.В. Сало. – К.: Суми: ВТД «Університетська книга», 2014. – 590 с.

Науковий керівник:

кандидат технічних наук, доцент Яремко Світлана Анатоліївна.

ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ «ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА»

Основная проблема создания «электронного правительства» состоит в том, что территориальные и отраслевые информационные системы и ресурсы не интегрированы, а соответствующие ведомственные сети не сопряжены с Internet и между собой. Следствиями дезинтеграции становятся дублирование, «кусочная» автоматизация, закрытость информационных ресурсов, наличие восходящих не взаимосвязанных информационных потоков, отсутствие упорядоченных горизонтальных связей. Построенные и используемые с огромными бюджетными затратами ведомственные сети закрыты друг от друга, не сформирована единая среда электронного обмена документами. Так же обстоит дело с отраслевыми базами данных, прежде всего — с земельно-имущественными и относящимися к системе регистрации прав. В конечном счете, часто требуется значительная доработка их технических составляющих, а совокупная стоимость владения информационными системами и ресурсами (ИСИР) существенно повышается.

Существующие модели создания ИСИР в органах государственного и муниципального управления, в отдельных отраслях и сферах используются, прежде всего для автоматизации функций на основе организации специализированных рабочих мест. Однако автоматизация, например, процессов документооборота в их нынешнем виде порой порождает еще большую неэффективность работы. Перегруженность высшего руководства текущими решениями только усугубится из-за необходимости двойной работы с экранными и бумажными формами, увеличения времени на сканирование и печать корреспонденции. А столь эффективный инструмент интеграции ИСИР, анализа и поддержки управленческих решений, как геоинформационные системы, используется преимущественно для визуализации данных, подготовки презентаций. В результате внедрение ИСИР не дает существенного эффекта с точки зрения обеспечения социально-экономического развития той или иной территории и повышения качества жизни населения.

В реальности мы можем видеть следующие проблемы создания и развития «электронного правительства»:

1. Для целей (задач) ставятся недостижимые сроки.
2. Практика реализации электронного правительства не соответствует стандартам разработки больших информационных систем.
3. Наличие несовместимой информации в разнородных информационных системах.
4. Выдвигаемые цели оторваны от реальности.
5. Низкая компьютерная грамотность населения.
6. Недоверие граждан к электронным способам коммуникации.
7. Невозможность исключить человека из процесса удостоверения документа (файла) электронной подписью.

Возможные пути решения проблем развития электронного правительства:

	Проблема	Пути решения
1.	Для целей (задач) ставятся недостижимые сроки.	Применение проектного подхода; Цели должны быть SMART (Specific, Measurable, Achievable, Realistic, Timely); Привлечение признанных специалистов по ИТ на работу в госсекторе. Организация двустороннего взаимодействия с муниципальным уровнем (сверху вниз и наоборот); Экспертиза целей и целевых программ; Привязка задач к бюджетному планированию; Назначение сроков как зачет в армии - по последнему: поехать в отстающий регион и спросить, могут ли они это сделать вообще, а если могут - то в какие сроки.
2	Практика реализации электронного правительства не соответствует стандартам разработки больших информационных систем.	Проведение единой скоординированной выстроенной и непротиворечивой госполитики с четко выстроенной вертикально интегрированной системой контроля исполнения; Привлечение профессионалов в области разработки и внедрения больших ИС; Определение единого исполнителя нарушает принцип технологической нейтральности; Стандартизация 4х основных компонентов оказания услуги на основе единой платформы электронного правительства: идентификация гражданина, реестр услуг и подуслуг, личный кабинет, дизайн форм. Реализацию форм, бизнес-процессов

		оказания услуг, интегрированных с унаследованными системами, нужно отдать нескольким разработчикам; Учет зарубежного положительного опыта; Публикация стандартов разработки систем электронного правительства на основе апробированных технологий крупных корпоративных ИС; Появление методик тестирования/анализа разработчиков на соответствие выбранным стандартам.
3	Наличие несовместимой информации в разнородных информационных системах	Введение стандартов и единых правил по подготовке и обработке информации, выдвигать эти стандарты в качестве требований для разработчиков; Перенос срока по 210-ФЗ (запрет на истребование документов от заявителя) минимум на 2014 год; Отказ от создания систем и навязывания их регионам, переход на разработку правил, стандартов, регламентов, а только затем приступать к программированию; Развитие интерфейсов взаимодействия, а не унификация всех систем под одного производителя.
4	Выдвигаемые цели оторваны от реальности.	Обсуждение целей с общественностью; Использование пилотных, реально действующих проектов; Отслеживание процесса выполнения целей и реальное внедрение интерактивных услуг; Опора на социально-экономическое обоснование по результатам достижения целей;

В таблице представлены основные мнения экспертов. Помимо обозначенных путей решения проблем, почти в каждом пункте имеются суждения о необходимости выстраивания системы обучения и повышения квалификации специалистов, занятых реализацией задач построения электронного правительства. Например, высказаны рекомендации организовать обязательные периодические курсы повышения квалификации, построенные по принципу профессиональных тренингов, использующих психологические приемы построения командной работы и повышения сервисных способностей команды (аналог тренинга группы продаж). Также есть ряд предложений по улучшению обеспечения финансовыми и техническими ресурсами в ходе решения поставленных задач.

Тетяна Шевченко
(Суми, Україна)

РЕАЛІЗАЦІЯ КУРИКУЛУМУ МЕТОДОМ ВЕБ-КВЕСТ РЕСУРСНО-ОРІЄНОВАНОЇ ТЕХНОЛОЇ НАВЧАННЯ

Трансформація змісту освіти, що відбувається на сучасному етапі її розвитку, особистісно зорієнтована спрямованість навчально-виховного процесу, викликали потребу в творчій активності вчителя, здатного до ефективного розв'язання складних освітянських проблем. Сучасний педагог повинен володіти високими кваліфікаційними характеристиками, бути готовим до здійснення інноваційної діяльності, вміти виробляти індивідуальний педагогічний стиль.

Сучасна освіта має бути функціональною у наступному: 1) забезпечувати доступ до сучасної інформації та знань; 2) мотивувати до подальшого навчання та самонавчання; 3) давати навички навчання та самонавчання; 4) активізувати позицію участі в суспільних процесах; 5) підвищувати соціо-культурну та крос-культурну адаптивність.

Дані компетентності та якісний Е-Контент (мультимедійний, інтерактивний, релевантний, відповідаючий стандартам, персоналізований, Immersive (not only sight & sound), соціальний (collaboration, sharing), Он-Лайн и Офф-Лайн впливає на необхідність створення навчально - розвивального середовища, в якому учні можуть вирішувати творчі пізнавальні завдання, використовуючи сучасні технології, пов'язані з інформаційно – телекомунікаційними просторовими ресурсами.

Одне з можливих варіантів розв'язання проблеми пов'язане з використанням структурного підходу, який дає можливість використовувати учням свою роботу більш продуктивно, поєднуючи і комбінуючи різні інформаційні ресурси новими способами, а також застосовуючи творчі здібності та навички проблемного мислення.

Курикулум є основою для всіх процесів навчання і викладання у школі. Це загальна концепція, всеосяжна за змістом і складна на практиці. У широкому сенсі, курикулум визначає знання, вміння, установки та методи їх формування. Він охоплює такі сфери, як зміст предметів, педагогічні методи і

підходи, поточне й підсумкове оцінювання, а також відповідні ресурси для організації, впровадження та викладання навчальних програм.

Курикулум у навчальному середовищі це практично особистісно орієнтована модель навчання, ознаками якої є здійснення навчального процесу на засадах індивідуалізації, створення умов для саморозвитку і самонавчання учнів, осмислене визначення ними своїх потенційних можливостей і життєвих цілей. Ця модель вимагає глибокого осмислення і розуміння педагогами та учнями необхідності побудови нової педагогічної системи на основі принципів індивідуального та диференційованого підходів у навчанні. Отже, з погляду принципів універсального дизайну для навчання (тобто використання різноманітних способів представлення матеріалу, вираження й залучення), необхідно відповідним чином пристосовувати навчальне середовище. Під цим розуміють створення середовища на уроці з використанням певних ключових аспектів, які можна коригувати ще на етапі планування. Це дає змогу «підігнати» курикулум і методикку під потреби всіх учнів. Деспелер (1998) виділяє такі базові категорії: фізичне середовище, матеріали, ресурси, методика та очікувані результати навчання. Яскравим прикладом освітянського курикулуму є впровадження Веб-квест технології, в основі якої лежить всебічне виявлення особистості дитини, на основі вирішення проблеми індивідуалізації навчального процесу.

Веб-квест – це інноваційна технологія, яка інтегрує ідеї проектного методу та ігрових технологій (квестів), і являє собою веб-проект у формі освітнього сайту, створений у середовищі WWW засобами веб-технологій із гіперпосиланнями на значущі веб-сторінки, що презентує результати самостійної індивідуальної чи групової дослідницької роботи учнів над актуальною проблемою. Одне з можливих варіантів розв'язання проблеми пов'язане з використанням структурного підходу, який дає можливість використовувати учням свою роботу більш продуктивно, поєднуючи і комбінуючи різні інформаційні ресурси новими способами, а також застосовуючи творчі здібності та навички проблемного мислення. Освітній веб-квест – це сайт в Інтернеті, з яким працюють учні, виконуючи ту чи іншу навчальну задачу, який присвячений певній темі і складається з кількох, пов'язаних єдиною сюжетною лінією розділів, насичених посиланнями на ресурси глобальної мережі; є різновидом проектного навчання.

Використання Веб-квест технології як курикулум-концепції передбачає:

а) формування та розвиток інформаційних компетенцій, а саме:

- використання комп'ютера як з пристрою по роботі з інформацією;
- володіння способами роботи з інформацією;
- пошук в каталогах, пошукових системах, систематизація, аналіз та відбір інформації, її перетворення;
- критичне ставлення до одержуваної інформації,
- вміння виділяти головне, оцінювати ступінь достовірності, уміння застосовувати інформаційні технології для вирішення широкого класу навчальних задач.

б) напрямки комунікативних компетенцій :

- володіння формами усного мовлення;
- ведення діалогу "людина" - "технічна система";
- уміння представити себе усно і письмово;
- уміння працювати в групі, шукати і знаходити компроміси.

Веб-квест - це інтерактивна навчальна діяльність, яка включає в себе три основні елементи, які відрізняють її від простого пошуку інформації в Інтернеті, що відповідає парадигмі курикулуму:

- наявність проблеми, яку потрібно вирішити;
- пошук інформації з проблеми здійснюється в Інтернеті групою учнів, кожен з членів групи має чітко визначену роль і вносить вклад у вирішення загальної проблеми у відповідності зі своєю роллю;
- рішення проблеми досягається шляхом ведення переговорів і досягнення згоди всіма учасниками проекту.

Головна особливість веб-квесту полягає в тому, що учитель надає список сайтів, який учні використовують при виконанні проекту, завдяки цьому на пошук необхідної інформації вони витрачають менше часу, ніж на виконання завдання. Це забезпечує створення розвивального інформаційного простору освітньо-виховного комплексу, в якому кожен учень може самореалізуватися, розвиватися й удосконалювати свою майстерність та ІКТ-компетентність з предмету. Якісне створення веб-квесту потребує від вчителів глибокого розуміння та всебічного вивчення обраної педагогічної проблеми, а також усвідомлення і дотримання ієрархічної послідовності дій, значення теми, об'єкта і предмета відповідного веб-квесту, що активізує та охоплює концепцію предмета, спільні, базові, опорні цілі вивчення предмета, зміст навчання, методичні рекомендації та рекомендації по оцінюванню, бібліографію. Ці процеси є в свою чергу основою курикулуму професійно-педагогічної освіти, вони передбачають передачу символічного пакету значень тієї чи іншої культури представником культури, тобто вчителем або викладачем. Будучи настільки простим і звичайним явищем, курикулум в освіті розуміється як система регламентуючих і орієнтувальних документів, що містять данні щодо процесу навчання і оцінювання рівня навчальних досягнень учня, які пропонують певні моделі організації управління цим процесом.

Загальна концепція вивчення шкільних предметів впливає з попередніх цілей зазначених в навчальних програмах і охоплює основні категорії знань, умінь і відносин, які формуються в процесі вивчення окремої дисципліни. Як і у випадку з іншими типами, дані цілі у своєму формулюванні допускають

певний рівень абстрагування. Курикулум з його упродовженням у навчальне середовище спирається на сучасну концепцію того чи іншого предмета. Наприклад, концепція викладання інформатики та інформаційних технологій передбачає комунікативно - діяльнісний підхід та оновлення змісту освіти щодо організації навчання, це відкриває нові можливості для інформаційного та телекомунікаційного розвитку та новітніх представлень про моделювання навчального процесу.

У курикулумі позначені цілі навчання (за класами (віковими категоріями)) - ключові, проміжні, результативні), до яких додаються орієнтовні види навчальної діяльності, загальні навчальні цілі, реалізація яких повинна дати суспільству грамотних випускників, яким навички XXI - століття дозволить успішно вирішувати як особистісні, так і суспільні завдання.

Для адаптації та модифікації курикулуму необхідно використовувати різні форми роботи (технологію Веб-квест), враховувати вподобання учнів, щодо організації навчальної діяльності, в тому числі на основі візуального, кінестетичного сприйняття.

Таким чином, відповідність потребам та інтересам учня, школи і суспільства, а також імовірності реалізації стандартів змісту, що відображають очікувані результати, які учень продемонструє в кінці навчальної діяльності, є важливими умовами. При складанні стандартів змісту предметів, в першу чергу, увага повинна приділятися забезпеченню цілісності педагогічного процесу. Для досягнення цієї мети необхідно дотримуватися єдності відповідних знань, навичок і цінностей. Широко відомий той факт, що важливою умовою успішної організації навчальної діяльності є створення сприятливого середовища. Цей принцип повинен бути дотриманий під час складання змістовних стандартів. Створення сприятливих умов вважається важливим фактором, що робить позитивний вплив на підвищення досягнень учнів з усіх предметів. Під час роботи з використанням курикулуму приділяється увага тому, щоб навчальні цілі несли як розвиваючий, так і виховуючий характер. Цілісність педагогічного процесу забезпечується за рахунок передачі учням життєво важливих відомостей про навколишній світ, а також вироблення комплексних навичок і вмінь, необхідних і достатніх для життєдіяльності громадянина, гідного члена суспільства. Іншими словами, педагогічний процес носить навчальний характер в той час, коли учні отримують дидактичну інформацію і застосовують у повсякденній діяльності, розвиваючий характер - під час застосування цієї інформації і, нарешті, який виховує - під час формування в учнів інтелектуальних, комунікативних, фізичних і духовно - вольових якостей; забезпечується комплексний підхід до реалізації цілей навчання в ході педагогічного процесу. Створення рівних можливостей у навчанні забезпечується за рахунок урахування рівня розвитку інтелектуальних, психологічних і фізичних здібностей учнів. Цей підхід відіграє вирішальну роль в організації як індивідуальної, так і колективної навчальної діяльності. Таким чином забезпечується рівність рівнів всього класу або індивідуумів.

В контексті вищевикладеного Веб-квест (міні-проектні) технології мають важливе значення з точки зору організації навчального процесу. У центрі навчальної діяльності знаходиться учень, який виступає в ролі суб'єкта цієї діяльності. Під час організації навчально-виховної діяльності приймаються до уваги вік, стать, особливості, інтереси, нахили, потреби і можливості учня, і, таким чином, забезпечується особистісна орієнтованість педагогічного процесу.

Можна зробити висновок, що результативність реалізації курикулуму методом Веб-квест ресурсно-орієнтованої технології впливає на процес професійного розвитку, адже дозволяє вчителям урізноманітнювати процес навчальної підготовки учнів, реалізовувати модель особистісно- та ресурсно-орієнтованої розвивальної взаємодії на основі інтенсифікації співробітництва і співтворчості. Використання веб-квестів підвищує мотивацію до якісного навчання, розвиває активність та дивергентне мислення, уміння самопрезентації, творчість у виконанні поставлених завдань, самостійність, відповідальність у прийнятті рішень, уміння відстоювати власну позицію.

Література:

1. Жижко О.А. Курикулум в освітній діяльності провідних університетів Мексики //Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка – Житомир. 2007р. - №33. - с. 69-72
2. Желізняк Л.Д. Технологія „Веб-квест” на уроках інформатики. [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/30734/
3. Ільченко О. В. Використання web-квестів у навчально-виховному процесі.[Електронний ресурс].-Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/proftech/32834/
4. Таратухина Т. А. Использование технологии веб-квест в учебном процессе. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nsportal.ru//schola/snostrannye-yazyki/library/ispozovanie-tekhnologii-veb-kvest-v-uchebnom-protseesse>
5. Наумець О.М. Педагогіка сучасної зарубіжної школи. Навч. посібник. - Кіровоград. 2004 р. – 253 ст. Дифференциация в начальном звене /Под ред. Ю.З. Гильбуха. - Киев: Науч. практ. центр “Психодиагностика й дифференцированное обучение”, 1994. - 54 с.
6. Шевченко Т.О. Використання дистанційних мережевих ресурсів у формуванні інформаційної культури в початковій ланці.- Інтернет- збірник наукових робіт.- 2015.- 12 с.

Надія Ширмовська, Ірина Михайлюк,
Тетяна Ваврик, Галина Левицька
(Івано-Франківськ, Україна)

МЕТОД ДІАГНОСТУВАННЯ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДИСКРЕТИЗАЦІЇ У БАЗИСІ РАДЕМАХЕРА

В сучасних розподілених комп'ютерних системах реального часу найбільш широко використовуються методи формування та кодування інформаційних потоків у двійковій системі числення, тобто теоретико-числовому базисі (ТЧБ) Радемахера [1, с. 116]. При цьому, вхідні аналогові сигнали багатоканального аналого-цифрового перетворювача (БАЦП) перетворюються в інформаційні потоки даних. В залежності від використання різних типів БАЦП цифрові відліки X_{ij} , де i - часовий номер відліка, j - номер каналу, можуть формуватися одночасно або послідовно на деякому інтервалі дискретизації Δt (рис.1).

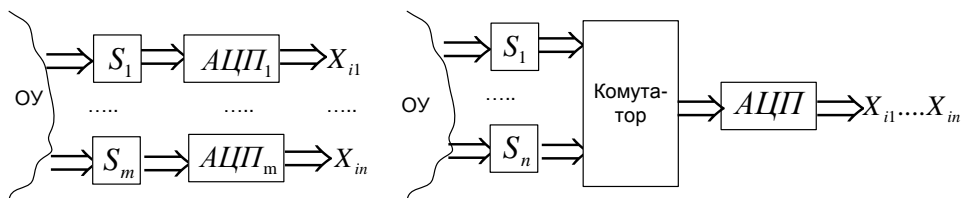

Рис.1. Формування інформаційних потоків у теоретико-числовому базисі Радемахера з різними типами БАЦП.

При цьому формується інформаційна матриця цифрових відліків, які описують стан об'єкта управління (ОУ) в деякий момент часу:

$$\begin{pmatrix} X_{11} & X_{21} & \dots & X_{i1} & \dots & X_{n1} \\ X_{12} & X_{22} & \dots & X_{i2} & \dots & X_{n2} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{1j} & X_{2j} & \dots & X_{ij} & \dots & X_{nj} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{1m} & X_{2m} & \dots & X_{im} & \dots & X_{nm} \end{pmatrix}.$$

На рис.2 показаний приклад формування цифрових відліків.

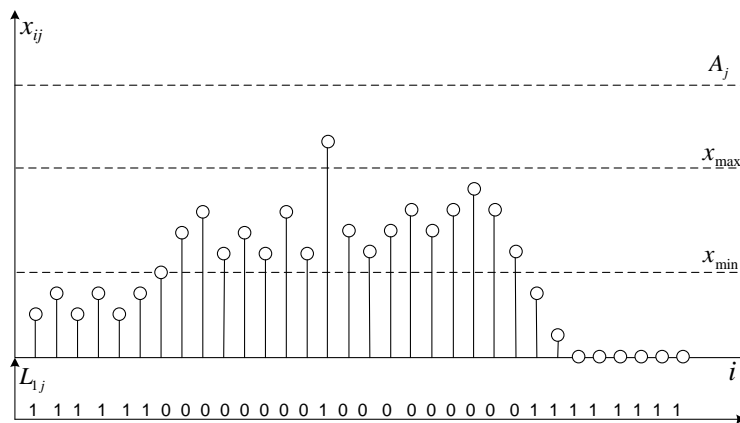

Рис. 2. Формування цифрових відліків.

Операція ідентифікації стану ОУ на основі логіко-статистичної інформаційної моделі-1 [2, с. 109] у теоретико-числовому базисі (ТЧБ) Радемахера виконується згідно виразів [3, с. 40] :

$$\begin{aligned} L_{1j} &= 0, x_{\max} - x_{ij} > 0 \wedge x_{ij} - x_{\min} > 0; \\ L_{1j} &= 1, x_{\max} - x_{ij} \leq 0 \wedge x_{ij} - x_{\min} \leq 0. \end{aligned} \quad (1)$$

В той же час в процесорах Радемахера, з метою спрощення його апаратної складності, операція замінена операцією додавання доповнюючих кодів, тобто вираз (1) отримує вигляд:

$$L_{1j} = 0, [x_{\max}]_{\bar{a}} + [x_{ij}]_{\bar{a}} > 1 \wedge [x_{ij}]_{\bar{a}} + [x_{\min}]_{\bar{a}} > 1;$$

$$L_{1j} = 1, [x_{\max}]_{\bar{a}} + [x_{ij}]_{\bar{a}} \leq 1 \wedge [x_{ij}]_{\bar{a}} + [x_{\min}]_{\bar{a}} \leq 1,$$

що потребує додаткового представлення двійкових кодів ТЧБ Радемахера в доповнюючому коді шляхом інвертування кодів від'ємних значень та додавання до їхнього розряду 1.

Крім того, великий рівень шумів та різнохарактерних впливів на мікроелектронні засоби, як показує практика досліджень на діючих газотурбінних агрегатах [4, с.326], доводить, що кодові значення шумів можуть складати 20-30% істинних значень контрольованих параметрів роботи агрегату. Цей недолік практично унеможлиблює ефективність діагностування та виявлення передаварійних та аварійних ситуацій на об'єктах, що потребує використання інтегрованих характеристик вибіркового та ковзного математичних сподівань, а також розрахунку нормальних коефіцієнтів взаємкореляції між параметрами.

Якість способу дискретизації, згідно якого відбираються відліки, слід оцінювати за похибкою, з якою вдається відновити вихідну функцію. Критеріями, в яких похибка відновлення сигналу наближується до нуля є:

- частотний критерій В.А. Котельникова, в якому інтервали між відліками вибирають із врахуванням частотного спектра сигналу, що підлягає дискретизації;

- кореляційний критерій Н.А. Железнова, що встановлює зв'язок інтервалів між відліками з інтервалом кореляції сигналу;

- квантовий критерій Ф.Е. Темнікова, що вказує на залежність інтервалів між відліками за ступенем квантування за рівнем та крутизою (першої похідної) сигналу.

Частіше за все при оцінці відхилення функції, що відтворюється $Y(t)$, від вихідного сигналу $X(t)$ на кожному інтервалі дискретизації $[0, T]$ використовують такі критерії: критерій найбільшого відхилення, середньоквадратичний, інтегральний, ймовірносно-зональний. Як правило, неперервні функції не можуть мати обмежений спектр, тому, для сигналів обмеженої протяжності теорема Котельникова не може бути застосована. Критерій Железнова, що вводить поняття про середні характеристики сигналу, обмежує кінцеву точність відновлення функції структурою кореляційної функції та відношенням $t(ocp)/t$. Квантовий критерій Темнікова зводить похибку відновлення вихідної неперервної функції з обмеженими похідними поліномами Лагранжа до залишкового члена.

У більшості практичних випадків оптимальна обробка сигналів є ускладненою, а це потребує розробки методів оцінки точності представлення даних. Оптимальною будемо називати дискретизацію, в процесі якої вихідна функція із заданою точністю може бути представлена мінімальною кількістю відліків $X(t)$. В цьому випадку всі відліки є суттєвими для відновлення вихідної інформації. Розглянемо дискретизацію випадкових стаціонарних сигналів та синтез розкладу на основі узагальненого ряду Фур'є. Вважатимемо, що кореляційна функція випадкового сигналу $R(t)$ відома, а ефективний інтервал кореляції $\tau_0 \ll T$, де $[0, T]$ - час існування реалізації сигналу. Як критерій вірності використаємо функціонал:

$$\nu = \frac{1}{T} \int_0^T M \left\{ \Delta^2(t) \right\} dt, \quad (2)$$

де $\Delta(t) = f(t) - f_N(t)$ - похибка при заміні сигналу $f(t)$ функцією розкладу $f_N(t)$. Будемо вважати, що функція $f(t)$ інтегрується разом із своїм квадратом на інтервалі $[0, T]$. Мінімум середньоквадратичної похибки при обмеженому числі членів розкладу $N = T/\tau$ (τ - інтервал дискретизації) досягнутий у випадку представлення функції $f(t)$ відрізком ряду Фур'є в системі ортогональних функцій $\{\varphi_k(t)\}$:

$$f_N(t) = \sum_{k=0}^{N-1} a_k \varphi_k(t). \quad (3)$$

Без втрати сутності можна рахувати математичним очікуванням сигналу $M\{f(t)\} = 0$, а його нормою $|f(t)| = 1$. Підставляючи (2) в (1), отримуємо:

$$\nu = 1 - \frac{2}{\tau} \int_0^{\tau} \varphi(t) \int_0^{\tau} \varphi(x) R(t, x) dx dt + \int_0^{\tau} \varphi^2(t) \int_0^{\tau} \varphi(x) \int_0^{\tau} \varphi(y) R(x, y) dx dy dt. \quad (4)$$

Мінімум (3) з врахуванням показника якості $\lambda = \lambda_1$, де $\lambda_i < \lambda_{i+1}$, $i = \overline{1, m}$ на основі (4) буде таким:

$$\nu = 1 - \frac{1}{\tau \cdot \lambda_1}.$$

Тоді мінімальна похибка, що досягається при розкладі сигналу $f(t)$ на обмеженому інтервалі $i = \overline{1, n}$:

$$\nu = 1 - \frac{1}{\tau} \sum_{i=1}^n \frac{1}{\lambda_i}.$$

Зрозуміло, що для будь-яких функцій розкладу випадкових сигналів з необмеженим спектром помилка розкладу залежить від виду функції кореляції $R(t)$ та інтервалу дискретизації. Порівнювати функції розкладу можна за коефіцієнтом надлишковості $\gamma = N/N_0$, де $N_0 = T/\tau_0$ - число некорельованих в середньому відліків, $N = T/\tau$ - число відліків, яке необхідне для досягнення заданої похибки. З врахуванням N та N_0 - $\gamma = \tau/\tau_0$. Найкращим слід вважати розклад, який при однаковій похибці вимагає меншого коефіцієнта надлишковості. Найбільш простим є визначення критерію вірності при:

$$R(t) = \begin{cases} 1 - \frac{|t|}{\tau_0}, & |t| < \tau_0; \\ 0, & \text{при інших } t \end{cases}.$$

Для обміну даними в рамках інформаційної системи компресорної станції, а також організації діалогу з операторами термінальних пунктів управління технологічними процесами, з'являється вимога видачі інформації планово-економічного та технологічного характеру в стандартному коді представлення алфавітно-цифрової інформації в реальному часі. На перешкоді стала величезна надлишковість інформації, що поступала переважно в аналоговому вигляді. З метою оптимізації відбору інформації, компактного представлення, передачі та зберігання, був введений характеристичний параметр L , що являє собою зручну оцінку втрати повідомлень, зумовлених дискретизацією процесу. На основі оцифрованих значень параметрів технологічного процесу, що підлягали контролю та запису на самопишущій приладі безпосередньо на компресорній станції, були побудовані графіки нормованої автокореляційної функції процесів $R_{xx}(t)$. Побудова виконувалася з наперед надлишково заданих значень $Y(t)$, $t = 1, 900$, а кількість $R_{xx}(t)$, $t = 1, k$, де k - число точок автокореляційної функції, причому $R_{xx}(k) < 0.01R_{xx}(0)$. Тоді можна записати:

$$L = \frac{\sqrt{2}}{\Delta\xi} \sqrt{1 - R_{xx}(t)}, \quad (5)$$

де $\Delta\xi = \Delta y / \sigma$ - приведенне (нормоване) значення запасу норми;

$\Delta y = y_{t+1} - y_t$ - приріст поточної ординати по відношенню наступної на інтервалі дискретизації; σ - середньоквадратичне відхилення параметра, що контролюється.

На підставі (5), коли відома автокореляційна функція $R_{xx}(t)$ або хоча б її початкова ділянка, з врахуванням мінімально допустимої похибки [5, с.82], знаходимо $y_{\partial on}$ - допустимий крок дискретизації, як абсцису перетину графіка $R_{xx}(t)$ з прямою, паралельною вісі абсцис, віддаленою від дотичної $R_{xx}(1)$ на значення $0.045\Delta y$.

Оскільки всі етапи обчислень виконуються на комп'ютері, розглянемо аналітичний підхід визначення кроку дискретизації з графіка автокореляційної функції на рис. 3.

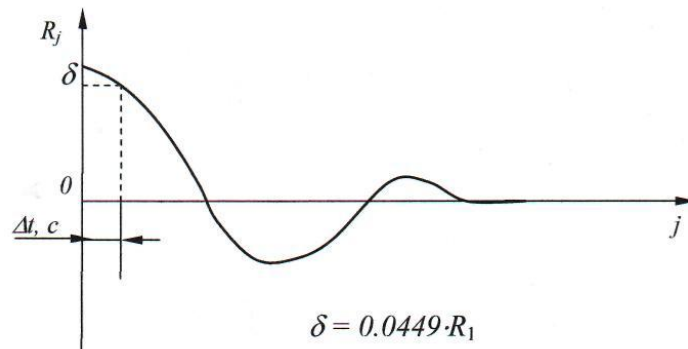

Рис. 3. Графік автокореляційної функції.

Викладено теоретичні засади та проведено дослідження формування цифрових на основі кореляційних функцій у теоретико-числовому базисі Радемахера, що дозволило обґрунтувати характеристики переваг та недоліків використання базису Радемахера в задачі ідентифікації діагностування станів об'єктів. Даний метод доцільно використовувати для діагностування об'єктів нафтогазової промисловості для забезпечення оптимізації процесів перекачування газу за допомогою ГПА та надійного транспортування газу.

Література:

1. Асташкин С.В. Функции Радемахера в симметричных пространствах. Функциональный анализ / Асташкин С.В.– СМФН, 32, РУДН, М., 2009.– С. 161.
2. Ширмовська Н.Г. Оптимальна дискретизація заданих кореляційною функцією сигналів. / Н.Г. Ширмовська // Методи та прилади контролю якості.– Івано-Франківськ, 2009. – №22. – С. 107-111.
3. Ширмовська Н.Г. Інформаційна технологія діагностування передаварійних та аварійних станів квазістаціонарних об'єктів на основі конвеєрної побудови моделей подання знань кластеризації та логіко-статистичного опрацювання. / Н.Г.Ширмовська // Оптико-електронні інформаційно-енергетичні технології – Вінниця, 2010.– №2(20). – С. 35-42.
4. Трубопровідний транспорт газу / М.П. Ковалко, В.Я. Грудз, В.Б.Михалків [та ін.] – Київ: Агентство з раціонального використання енергії та екології, 2002. – 600 с.
5. Распределение регулярных потоков сообщений в информационных системах / Амебраев В.М., Васильев В.И., Гуревич И.М., Пек И.Т.– Алма-Ата, Наука КазССР, 1980.– 144 с.

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Нарзуллаев К.С., Хидиров У.
(Наманган, Узбекистан)

О МЕТОДАХ ДОБЫЧИ ВЫСОКОВЯЗКОЙ НЕФТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Методы разработки запасов нетрадиционной нефти являются основой энергетических инноваций развитых стран мира, таких как США, Россия и Канада и могут быть полезными для других стран, стремящихся развивать собственные энергетические ресурсы.

Таким образом, по мере истощения запасов традиционной нефти, тяжелая нефть и битуминозные пески привлекают внимание нефтедобывающих и перерабатывающих компаний [1].

Ведущие нефтедобывающие компании используют различные способы разработки залежей битуминозных песков и тяжелых битумов, которые различаются технологическими и экономическими характеристиками.

Условно данные методы подразделяются на следующие группы:

- открытый или «карьерный» способ разработки;

При применении данного метода разработки, насыщенная битумом порода извлекается открытым способом, т.е. с помощью автотранспорта или железнодорожного транспорта перевозится на установку, где нефть с помощью горячей воды отделяется от песка, и направляется по трубопроводам в обычный нефтеперерабатывающий завод.

Однако, возможность применения этого метода ограничивается глубиной залегания нефтесодержащих пластов до 50 метров.

- закрытый или «шахтный» способ разработки [2];

Шахтная разработка может вестись в зависимости от залегания нефтесодержащего пласта от 200 до 400 метров. В случае, если нефтесодержащий пласт залегает в глубине до 200 метров, то углеводородонасыщенная порода поднимается на поверхность для последующей переработки. Если же запасы тяжелой нефти находятся на глубине до 400 метров, то производятся горная шахтно-скважинная выработка в надпластовых породах для бурения скважин на продуктивный пласт для сбора нефти [3].

При обнаружении залегания запасов тяжелой нефти свыше 400 метров, используется паротепловое воздействие на пласт.

- «холодные» способы разработки;

Данный метод предполагает закачки в пласт растворителя. В качестве растворителя используется природный газ - пропан, что требует значительно меньше энергии по сравнению с использованием пара. Растворитель нагревается до температуры около 50°C и закачивается в нефтеносный песок. Растворитель разлагает битум, самые тяжелые компоненты битума остаются под землей, а более легкие компоненты, пригодные для повторного использования, поднимаются наверх. Кроме того, масса получается менее вязкой, чем при традиционном подземном способе, и ее можно сразу транспортировать по нефтепроводу.

Другим «холодным» методом добычи тяжелой нефти является закачка растворителя в пласт в режиме гравитационного дренажа, используя две горизонтально - параллельно пробуренные скважины. За счет закачки растворителя в верхнюю из них, создается камера-растворитель. В созданной камере тяжелая нефтемасса разжижается за счет диффузии в нее растворителя и стекает по границам камеры к скважине под действием гравитационных сил. Далее по трубопроводам отправляется в нефтеперерабатывающий завод.

- тепловые способы разработки [4];

К тепловым методам разработки нефтяных месторождений относятся такие методы как, внутрислоевого горение, паротепловая обработка призабойных зон скважин и закачка в пласт теплоносителей – пара или горячей воды.

Метод внутрислоевого горения осуществляется частичным сжиганием нефти, в основном тяжелых ее составляющих, в пласте [5]. Очаг горения, образовывается различными глубинными нагревательными устройствами, основанными на электрических и химических процессах и продвигается по пласту за счёт подачи в пласт воздуха. Благодаря экзотермическому окислению, в пласте в зоне горения достигается повышение температуры до 500 — 700 °С и уменьшается вязкость нефти, происходит термический крекинг, выпариваются легкие фракции нефти и пластовой воды.

Существует вариация этого метода разработки - влажное внутрислоевого горение, которое производится путём ввода в пласт воды вместе с окислителем. При этом ускоряется процесс теплопереноса и извлечения нефти.

Метод «паротепловая обработка призабойных зон скважин» предполагает закачка в пласт теплоносителей для снижения в ней вязкости нефти, с целью повышения продуктивности скважины. Нагнетание пара в скважину повторяется несколько раз на протяжении стадии разработки месторождения.

При открытом способе разработки месторождений капитальные и эксплуатационные расходы относительно невелики, но после извлечения породы требуется проведение дополнительных работ по получению из неё углеводородов, что обеспечивает высокий коэффициент нефтеотдачи: от 65 до 85 %.

Закрытый способ применим лишь до глубин 200 метров, при этом имеет более высокий коэффициент нефтеотдачи до 45% по сравнению со скважинными методами, где глубина залегания доходит до 400 метров. Однако, большой объем работы проведения скважин по пустым породам снижает рентабельность метода, который в настоящее время экономически эффективен только при наличии в породе, наряду с углеводородами, ещё и руд редких металлов.

Шахтно-скважинный метод разработки применяемый на более значительных глубинах до 400 метров, требует большого количества капитальных затрат и обладает низким показателем коэффициента нефтеотдачи.

Представляющий собой модифицированный метод закачки растворителя в пласт позволяет увеличить добычи нефти из нефтеносных песков, снизить себестоимость продукции и свести воздействие на окружающую среду к минимуму. Коэффициент извлечения нефти этим методом доходит до 60%, однако, темпы добычи чрезвычайно низки.

Использование технологии горизонтального бурения скважин, адаптированных для использования в нефтеносных песках, позволяет увеличить площадь контакта с породой, и соответственно, ускорить процесс растворения битума, а также увеличить темпы отбора нефти.

В основном метод паротепловой обработки призабойных зон скважин применяется как дополнительное воздействие на призабойную зону скважины при осуществлении процесса вытеснения нефти теплоносителем из пласта, т.е. нагнетания теплоносителя с продвижением теплового фронта вглубь пласта. Увеличение нефтеотдачи пласта при закачке в него теплоносителя достигается за счет снижения вязкости нефти под воздействием тепла, что способствует улучшению охвата пласта и повышает коэффициент вытеснения. В качестве рабочих агентов могут использоваться горячая вода, пар, горячий полимерный раствор и т. д.

Здесь следует отметить экономическую составляющую применяемого метода. Если при добыче тяжелой нефти для нагрева пласта использовать природный газ, то для получения одного барреля синтетической нефти нужно сжечь объем газа, энергетически эквивалентный примерно 20% этого барреля. Если при добыче битумов сжигать эти же самые битумы, теряется до 35% добываемой энергии. В результате, в процессе разложения на фракции высоковязкого битума на его составляющие - песок и высококачественную нефть может израсходоваться почти половина добываемой нефти. В частности, данное обстоятельство не останавливает канадские компании, занимающиеся разработкой битуминозных песков. Основным критерием рентабельности добычи является стоимость извлеченной нефти. После прохождения всех стадий добычи, очистки, обработки, с учетом расходов на единицу добываемого вещества и энергии, себестоимость одного барреля нефти составляет не больше 30 - 40 долларов.

В целом, в мировой практике накоплен опыт разработки месторождений тяжелых нефтей и природных битумов различными методами, каждый из которых имеет свои преимущества и недостатки.

Таким образом, при выборе метода разработки залежей битуминозных песков необходимо учитывать все аспекты выбранной технологии.

Литература:

1. Основные тенденции развития глобальных рынков нефти и газа до 2025 года. ОАО «ЛУКОЙЛ», 2013 год.
2. Мамедов Ш.Н. Шахтная разработка нефтяных месторождений. - Баку: Азнефтеиздат, 1956. - 126 с.
3. Коноплев Ю.П., Тюнькин Б.А., Груцкий Л.Г., Питиримов В.В. Ярегское месторождение -70 лет открытию и 30 лет термошахтной разработке // Нефтяное хозяйство, 2002, № 12. – С. 59 - 60.
4. Амелин И.Д. Внутрипластовое горение. - М.:Недра, 1980. - 230 с.
5. Золотухин А.Б. Проектирование разработки нефтяных месторождений с применением внутрипластового горения. - М.:МИНГ, 1986. - 73 с.

Жанат Узденбаева, Алишер Дубеков
(Талдыкорган, Казахстан)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ ПРИ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ АВАРИЯХ

Затопление прибрежных территорий, с находящимися на них населенными пунктами, хозяйственными объектами, может наступить в результате антропогенных причин: разрушения гидротехнических сооружений или несанкционированных действий человека при эксплуатации этих сооружений (плотин; дамб; перемычек, расположенных выше по течению реки, или системы ирригационных сооружений в орошаемых районах).

Последствия аварий на гидродинамически опасных объектах могут быть труднопредсказуемы. Располагаясь, как правило, в черте или выше по течению крупных населенных пунктов и являясь объектами повышенного риска, при разрушении они могут привести к катастрофическому затоплению

обширных территорий, значительного количества городов и сел, объектов экономики, к массовой гибели людей, длительному прекращению судоходства, сельскохозяйственного и рыбопромыслового производств. Особенно большие потери населению и значительный ущерб народному хозяйству может быть причинен при каскадном расположении гидроузлов, так как в результате разрушения вышележащего гидроузла образующаяся волна будет приводить к разрушению плотин гидроузлов, расположенных ниже по течению реки.

Потери населения, находящегося в зоне действия волны прорыва, могут достигать ночью 90%, а днем — 60%. Из общей численности населения пострадавших количество погибших может составлять ночью 75%, днем 40%.

Наибольшую опасность представляют разрушения гидротехнических сооружений напорного фронта — плотин и дамб крупных водохранилищ.

При их разрушении происходит быстрое (катастрофическое) затопление больших территорий и уничтожение значительных материальных ценностей.

При катастрофическом затоплении угрозу жизни и здоровью людей, помимо воздействия волны прорыва, представляют пребывание в холодной воде, нервно-психическое перенапряжение, а также затопление систем, обеспечивающих жизнедеятельность населения.

Чрезвычайные ситуации в зоне затопления нередко сопровождаются вторичными поражающими факторами пожарами вследствие обрывов и короткого замыкания электрических кабелей и проводов, оползнями и обвалами в результате размыва грунта, инфекционными заболеваниями по причине загрязнения питьевой воды и резкого ухудшения санитарно-эпидемиологического состояния в населенных пунктах вблизи зоны затопления и районах временного размещения пострадавших, особенно в летнее время. Пострадавшее население: часть населения, оказавшегося в зоне чрезвычайной ситуации, перенесшая воздействие поражающих факторов источника чрезвычайной ситуации, приведших к гибели, ранениям, травмам, нарушению здоровья, понесшая материальный и моральный ущерб.

Безопасность населения при катастрофическом затоплении обеспечивается заблаговременным осуществлением мер, направленных на его предотвращение или ограничение его масштабов. Эти меры: правильный выбор места размещения плотины и населенных пунктов; ограничение строительства жилых домов и объектов экономики в местах, подверженных действию возможной волны прорыва; обвалование населенных пунктов и сельскохозяйственных угодий; создание надежных дренажных систем; проведение берегоукрепительных работ для предотвращения оползней и обрушений; устройство гидроизоляции и специальных укреплений на зданиях и сооружениях; насаждение низкоствольных лесов (из тополей, ольхи и березы), способных уменьшить скорость волны прорыва [1, с. 77].

В случае опасности прорыва искусственных плотин принимают следующие меры регулирования стока воды; плановый сброс воды из водохранилища в период весеннего паводка, своевременный спуск воды.

Если существует опасность прорыва естественного водохранилища, принимают меры по укреплению стенок плотин.

С целью защитить население при катастрофических затоплениях, предотвратить или максимально уменьшить степень его поражения осуществляют комплекс организационных, инженерно-технических и специальных мер.

Основные меры по защите населения

- своевременное оповещение населения об угрозе катастрофического затопления и принятие необходимых мер для его защиты;
- самостоятельный выход населения из зоны возможного катастрофического затопления до подхода волны прорыва;
- организованная эвакуация населения в безопасные районы до подхода волны прорыва;
- укрытие населения на незатопленных частях зданий и сооружений, а также на возвышенных участках местности;
- организация и проведение аварийно-спасательных работ в зоне затопления;
- оказание квалифицированной и специализированной помощи пострадавшим;
- проведение неотложных работ по обеспечению жизнедеятельности населения.

Основное правило: заранее предусмотрите несколько возможных маршрутов эвакуации на возвышенные участки местности. Подготовьте на случай эвакуации ценности и необходимые вещи.

После поступления сообщения об опасности разрушения плотины немедленно перемещайтесь на ближайший возвышенный участок местности и оставайтесь там до тех пор, пока не прибудут спасатели или не спадет вода.

При перемещении по местности, подвергшейся затоплению, соблюдайте осторожность и сообщайте о повреждениях и разрушениях энергетических сетей, канализационных и водопроводных магистралей в соответствующие коммунальные службы.

Нельзя употреблять в пищу продукты, которые находились в воде, и не используйте для питья непроверенную воду. Колодцы с питьевой водой могут быть использованы после предварительного осушения (полной очистки воды). Перед входом в здание убедитесь, что нет опасности его дальнейшего разрушения.

Войдя в помещение, не пользуйтесь спичками или другими открытым огнем в качестве источника света, а используйте батарейные фонари. Не пользуйтесь источниками электроэнергии, пока не будет проверена электрическая сеть. Откройте все двери и окна для просушки здания, уберите мусор и дайте возможность полам и стенам высохнуть [2, с. 93].

В настоящее время специализированная правовая и институциональная база в области обеспечения безопасности ГТС существует не во всех странах региона. В некоторых республиках положения и функции, касающиеся этой сферы, все еще рассредоточены в различных нормативно-правовых актах и среди нескольких ведомств и организаций, хотя определенная консолидация национальных законодательств и организационных структур в этой области была достигнута. В регионе в целом недостаточно проработаны правовые вопросы взаимодействия, которые способствовали бы улучшению технического состояния и повышению безопасности ГТС межгосударственного значения.

В Республике Казахстан (РК) гидротехнические системы оказывают большое влияние на экономику, экологическую и социальную сферу, что определяет особую актуальность обеспечения технической надежности и безопасной эксплуатации этих сооружений. В Казахстане насчитывается 653 крупных ГТС и свыше 200 водохранилищ общей емкостью более 80 км³ (без учета прудов и малых водохранилищ, рассчитанных на задержание весеннего стока).

Выявлена высокая потенциальная опасность некоторых объектов: каждое пятое обследованное водохранилище – в неудовлетворительном техническом состоянии; из них находящихся в ведении коммунальных предприятий – практически каждое третье, республиканских – каждое четвертое, в частной собственности – каждое двенадцатое.

В Казахстане отсутствует специальное законодательство по обеспечению безопасности ГТС. Основная правовая база в этой области – Водный кодекс. Кроме того, отдельные положения, относящиеся к обеспечению безопасности плотин, включены в общее законодательство по чрезвычайным ситуациям (ЧС) природного и техногенного характера, гражданской обороне, промышленной безопасности [3, с. 56].

В целях улучшения нормативно-правового регулирования вопросов безопасности водохозяйственных сооружений в 2009 году внесены комплексные изменения и дополнения в Водный кодекс, а также приняты нормативно-правовые акты.

Один из принципиальных вопросов обеспечения безопасности ГТС – разграничение полномочий между органами. При авариях, чреватых крупномасштабными социально-экономическими последствиями, неизбежно возникают правовые конфликты, их устранение в силу значительных размеров ущерба возможно лишь на основе законов и нормативно-правовых актов. Необходимо учитывать также возможность приватизации гидросооружений. Очень важен вопрос обеспечения безопасности при смене собственника. Экспертиза определяет опасные факторы на производственных объектах, а также численность населения, находящегося в зоне их возможного воздействия.

На основании экспертного заключения уполномоченным органом выдается решение о декларировании опасного производственного объекта.

Единая система мониторинга за безопасностью гидротехнических сооружений в Казахстане отсутствует. Создание такой системы затруднено из-за различной ведомственной принадлежности водохозяйственных сооружений.

Мониторинг ведется собственниками ГТС в соответствии с законом РК «О промышленной безопасности на опасных производственных объектах».

Закон регулирует правовые отношения в области обеспечения безопасной эксплуатации опасных объектов и направлен на предупреждение вредного воздействия производственных факторов, возникающих в результате аварий, на персонал, население, окружающую среду. В перечень опасных производственных объектов входит эксплуатация ГТС, которые должны оцениваться на опасность.

Ответственность за вред, причиняемый при аварии плотин, и за своевременное выполнение правил эксплуатации плотин несет собственник ГТС или эксплуатирующая их организация. В некоторых случаях может возникнуть вопрос о том, какую часть ответственности несет собственник, если он не является эксплуатирующей организацией, и какую часть – эксплуатирующая организация.

Литература:

1. Райхард Г.М. Стихийные бедствия. М. "Слово", 2008. - 280 с.
2. Гостюшин А. В. Энциклопедия экстремальных ситуаций. 3-е изд. М. 1996. - 340 с.
3. Шабунин Р.А, Середя В.А, Основы безопасности человека в экстремальных ситуациях. Пособие по курсу "Основы безопасности жизнедеятельности". Алматы: "ДЕМЕУ", 1994. – 202 с.

Научный руководитель:

кандидат технических наук Узденбаева Жанат Казкеновна.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТСвітлана Герасименко, Світлана Запара
(Дрогобич, Україна)**ОСОБЛИВОСТІ ТА РІВЕНЬ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ХЛОПЧИКІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Постановка проблеми. Одним із факторів успішності навчально-виховного процесу з фізичного виховання є врахування вікових закономірностей розвитку організму школярів.

Особливості фізіологічного і фізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку вивчалися багатьма вченими (С.Ф. Цвек, Н.В. Москаленко, А.Д. Дубогай, С.М. Корнієнко та ін.). Вони відмічають, що саме в цьому віці закладається фундамент їх подальшого фізичного розвитку. Автори відзначають важливість урахування сенситивних періодів розвитку рухових здібностей, гетерохронність розвитку яких обумовлена гетерохронністю морфофункціонального дозрівання систем організму, змістом і спрямованістю засобів фізичного виховання, що впливають на організм дитини.

Навчальний процес вимагає від учителів фізичної культури не тільки вчасного й оптимального впливу на опорно-руховий апарат учнів, але й диференційованого підходу на основі виявлення однорідних за морфоруховими показниками груп. У зв'язку з цим є актуальним вивчення особливостей фізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження – визначити особливості та рівень фізичного розвитку хлопчиків молодшого шкільного віку.

Організація, методика та методи дослідження. Дослідження проводилося на початку 2015/2016 навчального року з метою визначення особливостей та рівня фізичного розвитку хлопчиків молодшого шкільного віку (6–10 років). У тестуванні взяв участь 131 школяр. З них: 30 хлопчиків 1-го класу, 31 – 2-го, 33 – 3-го, 37 – 4-го однієї зі шкіл м. Дрогобича.

У процесі навчальної роботи школи проводилися антропометричні обстеження. За допомогою методик В.В. Бунак [1] і А.Б. Ставицької [7] оцінювався рівень фізичного розвитку. Дослідження включали вимірювання довжини, маси тіла, окружності грудної клітки. Для порівняння отриманих у результаті дослідження антропометричних величин з регіональними таблицями використовувався метод стандартів.

Метод спірометрії дозволив визначити життєву ємність легенів (ЖЄЛ) за допомогою повітряного спірометра. Метод динамометрії передбачав використання дитячого ручного динамометра з почерговим вимірюванням сили правої й лівої рук.

Для оцінки рівня функціональних і рухових можливостей обстежуваних нами дітей був використаний метод індексів запропонований А.Д. Дубогай, Л.М. Мовчан [3]. У залежності від отриманої величини індексу, яка порівнювалася зі шкалою (Дубогай О.В., Мовчан Л.М.), діти розподілились на 5 рівнів функціональних і рухових можливостей: низький, нижче середнього, середній, вище середнього, високий.

Результати дослідження та їх обговорення. У (Табл. 1) і (Табл. 2) наведені результати аналізу фізичного розвитку хлопчиків молодшого шкільного віку.

У хлопчиків 6–7 років не відбувається змін за показниками, що вивчалися.

Діти 7–8 років відрізняються статистично суттєво за показниками, що вивчалися. У хлопчиків цього віку не відбувається значних змін в екскурсії грудної клітки.

У хлопчиків 8–9 років спостерігаються значні зміни за показниками: зросту, маси тіла, трьох фаз грудної клітки й ЖЄЛ, динамометрії правої й лівої рук. Екскурсія грудної клітки не змінюється.

Діти 9–10 років відрізняються суттєво за показниками: довжини тіла, динамометрії правої й лівої рук. У хлопчиків цього віку не відбувається змін у масі тіла, трьох фазах грудної клітки, екскурсії грудної клітки і ЖЄЛ.

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз показників фізичного розвитку хлопчиків молодшого шкільного віку

Вік	Статистичні показники	Показники				
		Маса тіла, кг.	Довжина тіла, см.	Окружність грудної клітки, см.		
				Пауза	Вдих	Видих
6	X	22,01	120,29	56,67	60,46	55,67
	s	0,67	1,55	0,64	0,63	0,64
7	X	23,18	122,02	57,83	61,2	56,74
	s	2,34	0,9	1,61	1,54	1,65
	t	0,48	0,96	0,67	0,45	0,61
7	X	23,18	122,02	57,83	61,2	56,74
	s	2,34	0,9	1,61	1,54	1,65
8	X	28,0	129,75	61,49	65,24	60,29

	s	0,84	0,81	0,68	0,65	0,66
	t	4,74	6,38	4,48	5,07	4,46
8	X	28,0	129,75	61,49	65,24	60,29
	s	0,84	0,81	0,68	0,65	0,66
9	X	32,02	136,10	64,75	68,79	63,32
	s	0,95	0,68	0,85	0,81	0,81
	t	3,15	6,01	2,99	3,42	2,90
9	X	32,02	136,10	64,75	68,79	63,32
	s	0,95	0,68	0,85	0,81	0,81
10	X	33,61	140,36	66,03	70,28	64,26
	s	1,71	1,44	1,38	1,31	1,35
	t	0,83	2,37	0,82	1,00	0,62

Таблиця 2.

Порівняльний аналіз показників фізичного розвитку хлопчиків молодшого шкільного віку

Вік	Статистичні показники	Показники			
		Експурсія грудної клітки, см.	Життєва ємність легенів, см ³	Сила кисті, кг.	
				Правої	Лівої
6	X	4,79	1375,0	8,33	6,67
	s	0,29	67,56	0,81	1,07
7	X	4,47	1411,36	8,43	8,07
	s	2,70	5,20	2,63	2,63
	t	0,12	0,43	0,04	0,49
7	X	4,47	1411,36	8,43	8,07
	s	2,70	5,20	2,63	2,63
8	X	4,95	1703,33	11,55	10,48
	s	0,17	34,28	0,51	0,49
	t	2,06	5,27	4,18	3,33
8	X	4,95	1703,33	11,55	10,48
	s	0,17	34,28	0,51	0,49
9	X	5,47	1868,97	13,52	12,10
	s	0,26	31,61	0,51	0,51
	t	1,71	3,55	2,72	2,29
9	X	5,47	1868,97	13,52	12,10
	s	0,26	31,61	0,51	0,51
10	X	6,02	1931,03	16,00	14,41
	s	0,36	58,53	0,69	0,67
	t	1,38	0,97	2,96	2,87

Відповідно до отриманих показників ІФР А.Д. Дубогай [2], ми розділили всіх хлопчиків 6–10 років на 5 груп, що відрізняються за рівнем функціональних і рухових можливостей (Табл. 3).

Індекс фізичного розвитку (ІФР) хлопчиків молодшого шкільного віку

Вік	Рівень функціональних і рухливих можливостей, %				
	Низький	Ниже від середнього	Середній	Вище від середнього	Високий
6	0	0	25	41,67	33,33
7	0	4,55	13,64	47,73	34,09
8	6,67	10	5	38,33	40
9	8,62	5,17	20,69	13,79	51,72
10	10,34	6,9	17,24	3,45	62,07

У цьому віковому періоді серед хлопчиків збільшується кількість дітей, які мають високий рівень розвитку.

Висновки.

1. Одним із факторів успішності навчально-виховного процесу з фізичного виховання є врахування вікових закономірностей розвитку організму школярів. Саме вікові особливості формування дитячого організму, а також своєчасна діагностична методика учнів стають потужним інструментом у керуванні педагогічним процесом у початковій школі.

2. Результати досліджень показали, що більшість хлопчиків молодшого віку за антропометричними показниками мають середній бал фізичного розвитку. Для дітей 6–10 років характерним є збільшення з віком тотальних розмірів тіла, ЖЄЛ, сили рук. Слід зазначити, що у 8 років у хлопчиків чітко проявляються значні зміни в анатомо-фізіологічному формуванні організму.

3. Результати дослідження дозволяють враховувати отримані дані під час складання індивідуальних програм для фізкультурно-оздоровчих занять з дітьми молодшого шкільного віку у відповідності до індексу фізичного розвитку.

Література:

1. Бунак В.В. Методика антропометрических исследований / Бунак В.В. – М. – Л.: Медгиз, 1941. – 222 с.
2. Дубогай А.Д. Оценка ФР и ФП состояния младших школьников: История врачебно – педагогического контроля в массовой физической культуре для аспирантов / А.Д. Дубогай – К., 1991. – С. 88 – 91.
3. Дубогай А.Д. Физкультура: мы и дети / А.Д. Дубогай, Л.М. Мовчан – К. : Здоровья, 1989. – 144 с.
4. Марченко С.І. Вікові особливості фізичного розвитку молодших школярів // Теорія та методика фізичного виховання. – Харків: ОВС, 2006. – № 6. – С. 9–14.
5. Москаленко Н.В. Теоретико-методичні засади інноваційних технологій в системі фізичного виховання молодших школярів : автореф. дис. ... доктора наук з фіз. вих. і спорту : 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення» /Н.В. Москаленко. – К., 2009. – 42 с
6. Микитюк О.М., Данильченко С.І. Анатомо-фізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку / О.М. Микитюк, С.І. Данильченко // Теорія й методика фізичного виховання. – 2003. – № 1. – С. 31 – 39.
7. Ставицкая А.Б. Методика исследования физического развития детей и подростков / Ставицкая А.Б., Арон Д.И. – М.: Медгиз, 1959. – 76 с.
8. Цвек С. В. Физическая культура школьников 1–3 классов / С. В. Цвек. – Киев: Здоров'я, 1979 – С. 3 – 30.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Герасименко Світлана Юріївна.

Андрій Додонов
(Мелітополь, Україна)

ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ПРОФЕСІЙНИХ МЕТОДІВ У ПРАКТИЦІ РОБОТИ З СПОРТСМЕНАМИ ЗАСНОВАНИХ НА ТРАДИЦІЯХ СХІДНОЇ МЕДИЦИНИ СПЕЦІАЛІСТОМ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У компетенцію спеціаліста з спортивної медицини входить вивчення відхилень у стані здоров'я спортсменів, що виникають внаслідок нераціонального застосування інтенсивних занять спортом, а також через допуск до занять фізкультурою і спортом осіб, з різними відхиленнями у стані здоров'я. Здоров'я спортсмена – це інтегральний показник ефективності використання системи підготовки, відповідності режиму й методики тренування індивідуальним функціональним можливостям організму. Дуже важлива роль у підтриманні гармонійної фізичної форми у спортсменів відіграє спеціаліст з фізичної реабілітації. Однією із обставин, які роблять проблему реабілітації актуальною, є бурхливе зростання науково-технічного прогресу і в зв'язку з цим - зміна життя та діяльності населення високорозвинених країн [2; ст. 28]. Фізична реабілітація — це застосування фізичних вправ і природних чинників з

профілактичною та лікувальною метою у комплексному процесі відновлення здоров'я, фізичного стану та працездатності хворих і інвалідів. Вона є невід'ємною частиною лікувального процесу та застосовується на усіх етапах лікування або реабілітації. На сучасному етапі розвитку цивілізованого суспільства низка заходів спрямованих на поліпшення якості і збільшення тривалості життя його членів прямо або побічно залежить не лише від рівня і темпів розвитку охорони здоров'я, фармакологічного і апаратного забезпечення його потреб, але і від вдосконалення профілактичних заходів з пропаганди здорового способу життя, новітніх корекційних методів та ін. Багато говориться про особисту гігієну. Особиста гігієна – сукупність гігієнічних правил, виконання яких сприяє збереженню та зміцненню здоров'я. Ці правила нейтралізують які впливають на організм чинники: хімічні – хімічні елементи і з'єднання, перебувають у повітрі, воді, ґрунті, їжі, фізичні – температура, вологість і тиск повітря, радіація, вібрація, гомін лісу і т. п., біологічні – мікроорганізми, гельмінти, гриби, соціальні чинники – характер праці, харчування, житлово-побутові умови та інших [1; ст. 39]. Головним чинником поліпшення фізичного і психічного здоров'я нації є сучасні досягнення в усіх областях офіційної медицини. Реабілітація спортсменів - комплекс заходів, що включає в себе участь спеціалістів різних сфер - фізіотерапевтів масажистів, працетерапевтів, психологів, логопедів професіоналів з фізичної реабілітації та ін. У спорті реабілітаційні технології націлені на виділення типових схем професійно-реабілітаційних заходів і підходів до аналізу їх ефективності. Для побудови профілактично-реабілітаційної програми в сучасній системі підготовки спортсмена необхідно використовувати технологію поетапного переходу від науково-теоретичних знань до практичних дій [3; ст. 45]. Прогресивні методи європейської медицини ґрунтовані не лише на впровадженні сучасних медичних технологій але і відродженні і застосуванні багатонаціонального досвіду світової традиційної медицини. Це стосується в першу чергу такого діагностичного методу як комп'ютерна діагностика за методом Р.Фолля яка ґрунтована на емпіричному і практичному досвіді китайської народної медицини, а зокрема дії на так звані біологічно активні точки організму розташовані на енергетичних меридіанах з метою діагностики і гармонізації людського організму і відновленні його здоров'я. Треба відмітити, що попри те, що метод Р. Фолля отримав розвиток ще в 1953 році він до сьогоднішнього часу не втратив своєї актуальності і залишається найбільш затребуваним методом комп'ютерної діагностики фахівцями як традиційної так і не традиційної медицини. Це говорить про довіру до акупунктурної діагностики, ґрунтованої на електрофізіологічних показниках рефлексогенних зон, яка серед аналогічних методів найбільш фізіологічно обґрунтована. Досвід роботи з біологічно активними точками – це не тільки комп'ютерна діагностика. Різновидом діагностики фізичного стану людини на традиціях східної медицини можна також назвати метод східної пульсової діагностики китайського лікаря, його основоположника Бянь Цяо.

Особливий підйом в застосуванні комплексного підходу до стану здоров'я людини методами офіційної і традиційної медицини стався з 90х років минулого століття з проголошенням незалежності України і новими горизонтами, що відкрилися, в практиці вітчизняної охорони здоров'я. Застосування в практиці фахівця з фізичної реабілітації разом із стандартними методами відновлення, зміцнення здоров'я, оздоровлення людського організму також досвіду китайської традиційної медицини, а саме діагностичного методу східної пульсової діагностики дозволить якісніше здійснювати свою професійну діяльність. Цей метод універсальний і не вимагає необхідності присутності комп'ютерної діагностичної апаратури, а залежить тільки від уважності і уміння самого фахівця. Відомо, що успіх курсу фізичної реабілітації ґрунтований на правильно складеній і грамотно реалізованій програмі психосоматичної корекції де важливу роль відіграє психоемоційний стан клієнта. В цілях скорочення часу первинного прийому, а саме часу відведеного на співбесіду, застосування великих психодіагностичних методик для отримання додаткових відомостей про людину, їх обробку, для визначення психологічного і емоційного стану особи можна використати метод східної пульсової діагностики. Цей метод можна так само застосувати для лонгитюдного контролю і на завершальному етапі психосоматичної корекції. Зокрема володіючи методом східної пульсової діагностики фахівець із здоров'я людини може визначити не лише загальний стан внутрішніх органів і систем людини з позиції східної меридіанальної теорії, присутність гострого або хронічного процесу і його поширення в організмі, ресурсний енергетичний потенціал, а так само використати ці дані для як найповнішого уявлення про стан клієнта. Виходячи з теорії У-Син можна також судити про психологічний і емоційний стан по пульсу і відповідно скоректувати загальні напрями корекції. Так наприклад по дисбалансу енергії в системі нирки - сечовий міхур можна припустити у людини присутність хронічних або ситуативних страхів, що не мають підстав, підкріплених тривогою самоізоляції; дисбаланс пульсової хвилі в ділянці першоелемента дерева говорить про не збалансовані емоції, а саме про дратівливість, гнів. а можливо і проявах люті. Слабка пульсова хвиля в точці жовчного міхура говорить про те, що у людини понижена здатність самостійно приймати рішення, відстоювати свої життєві потреби. Дисбаланс енергії в стихії вогню - це як правило недостатня ясність думок, хронічне безсоння Недолік енергії в пульсовій хвилі меридіана тонкого кишечника може свідчити про слабку сприйнятливості людини до ідей, що має відображення на його інтелектуальному рівні. Дисбаланс енергії, що діагностується, у точці першоелемента землі дозволяє думати про те, що у людини можливо порушений зв'язок з іншими людьми що проявляється у співчутті, розумінні ближнього, людина потребує співчуття і любові. Людина не упевнена в собі, не відчуває внутрішньої безпеки і спокою, відчуває підсвідомий страх втрати любові і душевного тепла. Дисбаланс енергії в системі легені - товстий кишечник свідчить про те, що людина швидше песимістично відноситься до життя, постійно хвилюється про майбутнє, не здатна розлучитися з

примарами минулого. Дисбаланс енергії в системі меридіанів перикард - потрійний обігрівач характеризує людину як не стриманого і балакучого з приводу і без, або що навпаки не бачить радості в сексі, замкнутого, скупого, чуждого до радощів і веселого настрою. Гармонійні пульсові характеристики можуть говорити про хороше фізичне і психологічне здоров'я, а також про сприятливу корекційну дію - наприклад підготовці спортсмена до змагання. Проведене таким чином грамотне пульсове дослідження в комплексі з іншими методами дослідження дозволяє визначити основні напрями психосоматичної корекції з урахуванням отриманих комплексних даних, а саме корекцію загального психо емоційного настрою клієнта, його рівня самооцінки, роботу з його страхами, тривогою, комунікативними проблемами, м'якою корекцією його особистого життя. Тільки облік усіх складових як в психологічному так і в соматичному напрямі реалізації індивідуальної корекційної програми може говорити про міру її успішності у плані гармонізації здоров'я людини.

Метод східної пульсової діагностики є не єдиним але досить інформативним методом який можна застосувати в "польових умовах" на усіх етапах роботи в практиці фахівця із здоров'я людини як на самому початку, так і в самому процесі фізичної реабілітації як додатковий метод контролю за станом здоров'я пацієнта і продуктивності роботи з ним, що дозволяє більше гнучко вносити корективи в сплановану реабілітаційну програму.

Література:

1. Мухін В. М. Фізична реабілітація : підручник / Мухін В. М. – К. : Олімп. л-а, 2009. – 488 с.
2. Триняк М.Г. Спортивна медицина (лікарський контроль). - Чернівці: Рута, 2005. - 128 с.
3. Фізична реабілітація та спортивна медицина в стоматології [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Є. Л. Михалюк, С. М. Малахова, О. О. Черепок, О. Л. Смирнова ; Запоріж. держ. мед. ун-т. - Запоріжжя : ЗДМУ, 2012. - 178 с. : іл., табл. - Бібліогр.: с. 178. - ISBN 978-966-417-081-X

Александр Кошечев
(Днепропетровск, Украина)

«ПУТИ ВОСПИТАНИЯ СПОСОБНОСТИ К РАЦИОНАЛЬНОМУ МЫШЕЧНОМУ РАССЛАБЛЕНИЮ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТХЭКВОНДО (РАЗДЕЛ ПУМСЭ)»

Актуальность. Направление Пумсэ в тхэквондо унаследовало долгую историю развития этого боевого искусства и историю Кореи, в результате которой была сформирована и унифицированная техника тхэквондо в ходе длительных исследований и практической деятельности мастеров Пумсэ [1, 5, 7].

Традиционные (классические) Пумсэ - это строго регламентированные упражнения, представляющие собой комбинации приемов защиты и нападения, выполняемые по определенным траекториям, в точно установленной последовательности и имитируют реальный бой с несколькими соперниками, в котором побеждает тот, кто выполняет комплекс Пумсэ. Знание Пумсэ и владение им в совершенстве необходимо спортсмену, как важный аспект технической подготовки. Рисунок каждого из 16 традиционных (классических) Пумсэ содержит философский смысл и определенную концепцию тхэквондо [2, 10].

Пумсэ является универсальным методом специализированной подготовки спортсменов и может рассматриваться как средство обучения и дальнейшего совершенствования техники тхэквондо, средство физической и психологической подготовки, средство экспертной оценки подготовленности спортсмена, а также как вид соревновательной деятельности [3].

Тхэквондо относится к ациклическим видам спорта. Движения в нем совершаются с переменной интенсивностью и носят сложно-координационный и скоростно-силовой характер. Мощность работы во время выступления – субмаксимальная. Все действия тхэквондиста, применение им тех или иных ударов или защит, их интенсивность определяется комплексом демонстрации Пумсэ [4, 6].

Хотя, сравнивая со структурой выступления с такими видами спорта, как кикбоксинг и ушу, где присутствует субъективность судейства, тхэквондо отличается большей интенсивностью демонстрации выступления, что связано с большими энергозатратами, которые могут быстро привести к утомлению и тем самым снизить ее эффективность. Наиболее характерной особенностью деятельности тхэквондиста является то, что в связи со сложностью некоторых элементов существует опасность получения травмы, так, как все физические нагрузки выполняются на фоне повышенных эмоциональных возбуждений [6].

Воспитание способности к рациональному мышечному расслаблению составляет столь же существенную сторону процесса физического воспитания, как и совершенствование способности к мышечным напряжениям.

Цель исследования.

Теоретически обосновать методику рационального мышечного расслабления при подготовке тхэквондистов на этапе специализированной базовой подготовки в Пумсэ.

Задачи:

1. Проанализировать состояние вопроса о влиянии рационального мышечного расслабления на подготовленность спортсменов-тхэквондистов в Пумсэ.

2. Разработать методику и определить ее эффективность, повышающую экономизацию движений и определить ее эффективность при подготовке к соревновательной деятельности в тхэквондо в разделе Пумсэ.

Результаты исследований. До того как произойдет движение, должно произойти изменение напряжения на обеих сторонах суставов, которые должны двигаться. Эффективность этой мышечной групповой работы является одним из факторов, которые определяют пределы скорости, выносливости, силы, подвижности и точности в выступлениях. В статическом или резистивном медленном действии, как удержание тяжелой штанги, мышцы на обеих сторонах суставов работают с сильным напряжением, фиксируют тело в желаемом положении. Когда же происходит быстрое движение, как при ударе или беге, мышцы, выполняющие работу на одной стороне сустава сокращаются, а на противоположной удлиняются для того, чтобы выполнить движение. На обеих сторонах сустава в мышцах, существует напряжение, но на стороне удлинения оно значительно уменьшается. Любое чрезмерное изменение напряжения в удлиняющихся мышцах действует как тормоз, и таким образом замедляет и ослабевает движение. Такое антагонистическое действие увеличивает энергозатраты мышечной работы, приводя к раннему утомлению. Когда ставится новая задача с отличительными требованиями от интенсивности, нагрузке, скорости, повторению или длительности, то требуется полностью новая модель «нейропсихологической настройки». Таким образом, утомление приобретает в новой деятельности, появляется не столько от использования других мышц, сколько из-за торможения, вызванного неправильной координацией [8].

Излишняя мышечная напряженность может проявляться не только на начальной стадии формирования двигательного навыка, но и в хорошо разученных двигательных действиях, когда, например, они выполняются с предельной мобилизации силовых и скоростных возможностей, а также под влиянием утомления, сложных стрессовых ситуаций (например, во время ответственных соревнований) и других причин [6, 8].

Всем этим обусловлена необходимость системного применения средств, методов и методических приемов, специально направленных на совершенствование способности регулировать мышечный тонус, исключать излишнюю мышечную напряженность, рационально расслаблять мышцы.

Непременным условием предупреждения и преодоления мышечной напряженности является формирование адекватной установки на расслабление, которая предусматривала бы как необходимую степень расслабления мышц в состоянии покоя, так и по возможности свободное, раскрепощенное выполнение двигательных действий, в том числе и тогда, когда они связаны с предельной мобилизацией усилий. Для выработки такой установки нужны систематическое подкрепление ее, в частности достаточно частое напоминание о значении рационального расслабления.

Важную роль в совершенствовании способности к произвольному расслаблению мышц является использование методических приемов, способствующих исключению прежней напряженности при выполнении двигательных действий.

Таковыми в частности являются:

- сосредоточение внимания на сочетании фазы расслабления с форсированным выдохом, способствует расслаблению по механизму моторно-висцеральных рефлексов;
- выполнение отвлекающе-раскрепощающих заданий типа:
 1. Переключать зрительный самоконтроль с процесса движений на обстановку действий;
 2. Пронаблюдать за особенностями движений партнера;
- использование эффекта облегчения действий за счет:
 1. Выполнение только определенных ударов, блоков или перемещений во время тренировочного занятия;
 2. Выполнение ударов с меньшей силой и скоростью во время тренировочного занятия;
 3. Увеличение количества выступлений;
- использование сауны, релаксационного массажа и т.д.

Вывод. Предложенная методика показала высокую информативность и корреляционную взаимосвязь между параметрами тренировочной работы и характеристиками соревновательной деятельности.

На основе анализа литературных источников и проведенных исследований мы считаем, что, используя вышеперечисленные методические приемы можно повысить подготовленность спортсменов к соревновательной деятельности в тхэквондо.

Литература:

1. Всемирная федерация тхэквондо ВТФ. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.worldtaekwondofederation.net>
2. Европейский союз тхэквондо ВТФ. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.etutaekwondo.org>
3. Федерация тхэквондо ВТФ Украины. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://ftu.com.ua/news>
4. Chun Richard, Wilson Paul Hastings. Tae Kwon Do: The Korean Martial Art. – Harper Collins Publishers, 1st edition, 1976. - 544 p.

5. Competition Rules & Interpretation. The World TAEKWONDO Federation. 2014. – 88 p.
6. The Poomsae of Taekwondo. Ronald A. Southwick – 2005. – 10 p.
7. WTF - Free Style Poomsae. Scoring Guidelines. Dr.-Ing. Nuri M. Shirali. Technical University of Darmstadt. Germany – 2014. – 13 p.
8. ETU A-CLASS POOMSAE TOURNAMENTS. On behalf of the ETU A-Class Poomsae Committee. Jarkko Mäkinen Chairman. ETU. 2011. – 2 p.

Сергій Самойлик, Василь Максим'як (Дрогобич, Україна)
Святослав Попович (Львів, Україна)

ЗНАЧЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ

Фізичне виховання покликане формувати в студентства дбайливе ставлення до власного здоров'я та фізичної підготовленості, комплексно розвивати фізичні й психічні якості, сприяти творчому використанню засобів фізичної культури в організації здорового способу життя.[2]

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), молоді люди у віці від 16 до 29 років складають понад 30% всього населення у світі. Учені, що досліджують проблеми здоров'я студентської молоді, встановили, що найбільшу частоту хвороб складають захворювання нервової системи, органів дихання, травлення та чуття. Причому, від початкового до випускного курсу спостерігається прогресуюча тенденція їх розвитку. Поширеність хронічних захворювань серед студентів складає близько 800 випадків на 1000 обстежених.

Дослідження ВООЗ засвідчили, що здоров'я людини залежить:

- на 50 % - від способу життя, умов життя та праці;
- на 20 % - від спадкових чинників та біологічних факторів (вік, стать, конституція тіла);
- на 20% - від стану навколишнього середовища;
- на 10 % - від рівня охорони здоров'я

Останнім часом до терміна «культура здоров'я» привернуто увагу фахівців різного профілю, зокрема педагогів, психологів, медиків, фахівців з фізичної культури та спорту.

Термін «культура здоров'я» був уведений 80-х роках XX століття філософом В. Клімовою, проте саме значення цього поняття не було розкрито.

Культура здоров'я – це важливий складовий компонент загальної культури людини, що визначає формування, збереження та зміцнення її здоров'я. Культурна людина є не тільки «споживачем» свого здоров'я, але й його «виробником». Високий рівень культури здоров'я людини передбачає її гармонійне спілкування з природою й оточуючими людьми.

Елементом культури здоров'я є уважне і правильне ставлення людини до самої себе, прагнення до самопізнання, формування, розвитку і самовдосконалення своєї особистості.

Культура здоров'я студента характеризує його ставлення до життя, до свого здоров'я, прагнення до самопізнання. Необхідність формування культури здоров'я студентів зумовлена подальшим розвитком і стабілізацією у студентські роки самосвідомості особистості, а також стабілізацією певного «студентського» способу життя, який, як відомо, більше ніж на 50% впливає на здоров'я молоді. Тому культуру здоров'я студентів ми розглядаємо як найважливішу умову їхньої найбільш повної самореалізації, активного плідного життя, міцного здоров'я.

Культура здоров'я студента – поняття багатопланове. Воно охоплює принципи здорового способу життя, екологічну грамотність, знання й раціональне використання можливостей свого організму, вміле застосування народних методів оздоровлення, пропаганду медико-валеологічних знань і свідчить про прагнення студента до самовдосконалення.

З кожним роком показники стану фізичного і психічного здоров'я молоді значно погіршуються. За даними Міністерства охорони здоров'я майже 90% учнів, студентів мають відхилення у здоров'ї, здоровими вважаються лише близько 10% молоді. Науковці Г. Кривошеєва, З. Литвинова, О. Терещенко з'ясували, що 74% студентів мають низький рівень культури здоров'я. Науковець Б. Долинський констатував, що 68% майбутніх вчителів не готові до формування здоров'язберігаючих навичок та вмінь у своїх вихованців [1].

Низький рівень здоров'я молоді великою мірою також обумовлений відсутністю у неї інтересу до своєї особистості взагалі і до культури здоров'я зокрема. На жаль, молоді люди не дотримуються принципів здорового способу життя, не приймають відповідних заходів для підтримки і зміцнення свого здоров'я, байдуже відносяться до фізичної культури і спорту [3].

Проте необхідно зазначити, що для розв'язання проблеми здоров'я молоді склалися необхідні науково-теоретичні передумови. Вони відображені у працях філософів та соціологів (Ю. Лисицин, О. Сахно, О. Кудрявцева, І. Федь, І. Смирнов, С. Горчак, С. Блажей, Л. Сущенко, Л. Рубіна), психологів (В. Ротенберг, С. Бондаренко, В. Леві, Ю. Орлов, С. Дерябо, В. Ясвін), педагогів (Г. Голобородько, Г. Максименко, Л. Заплатников, В. Колбанов, В.Александрова, О. Блінов, В.Воронцова, Г. Зайцев, Н. Новікова), медиків (М. Амосов, Г. Апанасенко, Л. Безматерних, В. Войтенко, Н. Кисельова, Н. Борисенко, Т.Бородюк, Л. Водогреева, Д. Буяновський), спеціалістів у галузі фізичного виховання (В. Бондіна,

В. Горащук, І. Муравов, І. Нікішин, В. Сонькін, В. Зайцева), екологів (Р. Баєвський, Ю. Гічев, Т. Дічев, Н. Агаджанян), біологів (І. Брехман, В. Сермеєв, С. Шмалей) та ін.

Сьогодні більшість педагогічних колективів спрямовує організацію навчально-виховного процесу на формування гармонійно розвиненої особистості, становлення її фізичного, психічного, духовного і соціального здоров'я, формування культури здоров'я і потреби здорового способу життя. Для багатьох навчальних закладів оздоровлення починається із впровадження здоров'язберігаючої педагогіки [3].

Поняття «здоров'язберігаючі технології» об'єднує в собі всі напрями діяльності освітнього закладу щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я учасників навчально-виховного процесу.

Існують різні тлумачення поняття «здоров'язберігаючих технологій» зокрема, такі: сприятливі умови навчання студента у вузі (відсутність стресових ситуацій, адекватність вимог, методик навчання та виховання); оптимальну організацію навчального процесу (відповідно до вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних норм); повноцінний та раціонально-організований руховий режим. (О. Ващенко).

Враховуючи різноплановість та об'ємність феномену культури здоров'я в науковій літературі є різні підходи до його визначення. Зокрема О. Ахвердова та В. Магін стверджують, що: «феномен культури здоров'я слід розглядати як інтегровану особистісну освіту, яка є вираженням гармонійності багатства і цілісності особистості, універсальності її зв'язків з оточуючим світом і людьми, також здібності до творчої та активної життєдіяльності».

На думку О. Микитюк, «здоров'я і формування культури здоров'я студентської молоді – якісна передумова майбутньої самореалізації молодих людей, їх активного довголіття, здатності до створення сім'ї, до складної навчальної і професійної праці, суспільно-політичної і творчої активності».

Достатньо вичерпне визначення поняття культури здоров'я надав С. Свириденко: «культура здоров'я – це історично визначений рівень розвитку вмінь і навичок, що сприяють збереженню, зміцненню та відновленню здоров'я людини, реалізації з цією метою внутрішніх резервів організму. Культура здоров'я відбивається у специфічних формах і способах життєдіяльності особистості, орієнтованих на формування як індивідуального, так і суспільного здоров'я» [4].

Період навчання у вищому навчальному закладі є абсолютно достатнім для формування у студентів стійкої мотивації та потреби до ведення здорового життя.

Дотримання особистістю принципів здоров'язбережувальної діяльності відбувається поетапно через усвідомлення ролі здоров'я у власному житті, переконання в його цінності, оволодіння низкою навичок у навчально-виховному середовищі, наслідування поведінкової стратегії. Сформована потреба у здоров'ї є потужним стимулом до здоров'язбережувальної діяльності.

Література:

1. Долинський Б.Т. Підготовка майбутніх учителів до застосування здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховному процесі початкової школи / Б.Т. Долинський // Науковий вісник ПДПУ ім. К.Д. Ушинського (спеціальний випуск). — Сучасні технології в навчанні і вихованні у вищій школі: збірник наукових праць —2009. — Ч.1. — С. 96-103.
2. Митчик О. Здоров'язберігальне середовище та здоров'язберігаючі технології у вищому навчальному закладі // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я в сучасному суспільстві: збірник наукових праць №4(20), 2012
3. Платонов В.Н. Фізична культура - культура здоров'я / В.Н. Платонов // Фізичне виховання в школі. - 2009.- №2.- С.40-43.
4. Сироватко З. В. «Пропаганда культури здоров'я студентів засобами фізичного виховання». Національний технічний університет України «КПІ».

Наталья Соловьева, Оксана Назаркина
(Астана, Казахстан)

РАЗВИТИЕ СПОРТА В КАЗАХСТАНЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В настоящее время в нашей стране формируется активный интерес к здоровому образу жизни. По сути дела, можно говорить о том, что в Казахстане возникает новый социальный феномен, выражающийся в острой экономической заинтересованности граждан в сохранении здоровья как основы материального благополучия. Необходимо сохранить и восстановить лучшие традиции отечественного физкультурно-спортивного движения и продолжить поиск новых высокоэффективных физкультурно-оздоровительных и спортивных технологий, направленных на максимальное вовлечение всех слоев населения в активные занятия физической культурой и спортом. Общенациональное патриотическое движение за оздоровление казахстанских граждан средствами физической культуры и спорта должно быть подкреплено на уровне региональной политики, инициативами предпринимательских кругов, трудовых коллективов, общественных организаций и учебных заведений. Важнейшая задача совершенствования системы управления физической культурой и спортом - формирование оптимальной отраслевой модели управления, в которой будут четко распределены и согласованы компетенция и

полномочия, функции и ответственность всех субъектов физкультурно-спортивной деятельности, как на федеральном уровне, так и на уровне субъектов Республики Казахстан и местных органов власти. Так, например, в Астане проводится ежегодный легкоатлетический забег RUN ASTANA на 10000 метров. Это одно из наиболее значимых событий для любителей бега в Казахстане. В Астане этот ежегодный забег проводится уже в четвертый раз. Возраст участников не ограничен – от годовалых малышей до бегунов самого почтенного возраста. В этом году впервые будет проведен забег «Детская миля» - юные спортсмены до 14 лет смогут побороться за ценные призы от спонсоров мероприятия – планшеты и смартфоны.

Уже во второй раз забег RUN ASTANA стал благотворительным. Средства, собранные со стартовых взносов, переданы республиканскому физкультурно-спортивному клубу инвалидов.

Забота о развитии физической культуры и спорта является важнейшей составляющей социальной политики государства, обеспечивающей воплощение в жизнь гуманистических идеалов, ценностей и норм, дающей широкий простор для выявления способностей людей, удовлетворения их интересов и потребностей, активизации человеческого фактора.

Огромный социальный потенциал физической культуры и спорта необходимо в полной мере использовать на благо процветания республики, поскольку это - наименее затратный и наиболее результативный рычаг форсированного морального и физического оздоровления нации.

В Акмолинской области в общеобразовательных школах введен обязательный третий урок физической культуры. Ежегодно проводится мониторинг физического состояния учащихся в начале года и в конце. Также ежегодно проводятся следующие соревнования: «Президентские состязания», «Президентские спортивные игры». «Кубок акима Астаны», «Зарница» и др. Всё это направлено на оптимизацию учебного процесса, воспитания у детей школьного возраста позитивного отношения к активному и здоровому образу жизни, а также стремлением заниматься спортом.

В настоящее время бюджетное финансирование не обеспечивает в полной мере потребности развития как спорта высших достижений, так и спорта для всех, а для инвесторов, готовых вкладывать средства в физическую культуру и спорт, не созданы соответствующие условия.

Недостаточное количество регулярно занимающихся физической культурой и спортом в значительной степени обусловлено практически полным отсутствием пропаганды здорового образа жизни и ценности физической культуры и спорта в средствах массовой информации, особенно на телевидении.

Серьезная проблема для сферы физической культуры и спорта - отток за рубеж квалифицированных специалистов, тренеров и спортсменов. Это обусловлено, с одной стороны, высоким уровнем подготовленности наших специалистов, тренеров и спортсменов, востребованностью их на мировом уровне, а с другой - отсутствием условий для полноценной работы в нашей стране. Поэтому в условиях перехода Казахстана к рыночной экономике, демократическому обществу и принятия Казахстаном общечеловеческих ценностей и идеалов к системе физической культуры и спорта предъявляются новые требования.

Эта система в новых условиях призвана обеспечить комплексное решение проблем развития человека и должна быть направлена на:

- сохранение и укрепление физического и психического здоровья людей;
- воспитание подрастающего поколения, способного противостоять негативным явлениям (таким, как наркомания, пьянство, табакокурение, асоциальное поведение и т.д.);
- консолидацию общества, укрепление единства и сплоченности нации;
- развитие народных и национальных систем физического воспитания, позволяющих полностью раскрыть национальные традиции народов Казахстана, их самобытность;
- воспроизводство здорового населения;
- подготовку к производственной деятельности и воинской службе;
- формирование у людей способности адаптироваться к сложным ситуациям и противостоять повышенным стрессовым нагрузкам;
- проведение досуговой деятельности в многообразных формах, способных удовлетворить интересы и потребности различных слоев населения;
- удовлетворение потребности в массовых спортивных зрелищах;
- создание мощной спортивной индустрии, входящей в качестве составного элемента в экономическую систему нового Казахстана;
- более эффективную социальную и физическую реабилитацию инвалидов;
- сохранение лидирующих позиций казахских спортсменов в международном спортивном движении и ускорение процессов интеграции Казахстана в общемировую систему;
- создание новой идеологии освещения в средствах массовой информации (особенно на телевидении) вопросов физической культуры, спорта и здорового образа жизни.

Сегодня необходимо разработать единую стратегию действий различных министерств и ведомств, общественных организаций, ученых и специалистов. Эта стратегия должна быть направлена на создание максимально благоприятных условий для оздоровления людей в трудовых коллективах, в образовательных учреждениях, по месту жительства, в местах отдыха.

Физическая культура и спорт являются важным фактором для реабилитации и социально-бытовой адаптации человека с ограниченными возможностями. Ведь физический недуг в большей или меньшей

степени приводит к нарушению функций организма в целом, значительно ухудшает координацию движений, затрудняет возможность социального контакта с окружающим миром. Активные физкультурно-оздоровительные и спортивные занятия позволяют лучше владеть своим телом, восстанавливают психическое равновесие, возвращают чувство уверенности в себе, дают новые возможности самообслуживания и, в итоге, возврата к активной жизни.

Основная цель привлечения инвалидов к регулярным занятиям физической культурой и спортом - восстановить утраченный контакт с окружающим миром, создать необходимые условия для воссоединения с обществом, участия в общественно полезном труде и реабилитации своего здоровья. Кроме того, физическая культура и спорт помогают психическому и физическому совершенствованию этой категории населения, способствуя их социальной интеграции и физической реабилитации.

Ярким примером неограниченных возможностей человека явилось выступление нашей команды на XIV Паралимпийских играх в Лондоне, которая выступила хорошо. Своим трудом, волей, стремлением к победе они доказали, что человеческие возможности безграничны. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев высоко оценил их вклад. По словам президента, паралимпийцы показывают пример позитивного, честного и мужественного отношения к жизни.

При всей сложности социально-экономической ситуации в стране благодаря усилиям местных органов власти и правительства в целом увеличилось число спортивных школ, контингент занимающихся, тренерских кадров, высококвалифицированных спортсменов.

В современных условиях возросла роль спортивных школ в решении таких социальных проблем, как наркомания, беспризорность, преступность, а главное - сохранение и укрепление здоровья генофонда. Указанные проблемы могут быть решены благодаря накопленному опыту работы по организации массовой физкультурно-оздоровительной работы и подготовки полноценного пополнения резерва в сборную команду Казахстана. Обобщенный в последние годы передовой отечественный опыт подтверждает, что спорт в республике остается конкурентоспособным на международной спортивной арене. Имеются авторитетнейшие научные школы и академии с большими традициями, передовой технологией спортивной подготовки.

Современный спорт переживает кризис и довольно глубокий. Но в кризисном состоянии находятся вся современная культура и цивилизация. Кризис спорта не есть его разрушение, а лишь несоответствие представлений о сущности и роли спорта новым социальным структурам, новому спектру общественных и индивидуальных потребностей, новым стандартам жизни.

Казахстан великая страна, а, сейчас только начинающая входить во вкус удачно развивающейся экономики, когда мозги еще полны инициативы и рвения, сделать что-то правильно, олимпиада отличный правильный ход. Проведение Универсиады в Алматы будет иметь огромное значение для жителей региона и всего Казахстана. Этот проект даст столь необходимый импульс для развития не только спортивной, но и туристской инфраструктуры, превратив Алматы в уникальный спортивно-рекреационный центр международного уровня. Мы отнеслись к ее подготовке очень серьезно и заслуживаем проведения этого зимнего соревнования в нашей стране. Азиада в 2010г. - незабываемое зрелище, до сих пор, а универсиада в 2017 гг. с нашим нынешним потенциалом останется во времени навсегда.

Людмила Трубицкая
(Астана,Қазақстан)

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЕСІ МЕН ДАЙЫНДЫҒЫ

Аннотация. *Физикалық дайындықтың төмендігі мен денсаулық жағдайы бойынша ауытқулардың болуы жұмыс қабілеттілігінің төмендігіне алып келетіндігі белгілі. Физикалық тәрбие құралдары арқылы ұйымдастырылған дене белсенділігі - жұмыс істеуге қабілеттерін дамытуға қуатты фактор болып табылады.*

Түйінді сөздер. *Физикалық дайындық, физикалық тәрбие, студент, физикалық қасиеттер.*

Студент жастардың денсаулығы мен физикалық дайындығын жетілдірудегі кедергілер мемлекеттің маңызды проблемаларының бірі болып табылуда. Жастардың денсаулығын сақтау мен нығайту – қазіргі таңда ЖОО алдындағы басты міндеттердің бірі. Әрбір ЖОО студенттердің физикалық дайындығының жоғарлауына, спорттық қабілеттерінің жетілуіне және де салауатты өмір салтын ұстануын насихаттауға ұмтылуы қажет.

Студенттердің физикалық дайындығының рөлі жан-жақты болып табылады. Техникалық прогресс, ғылымның үздіксіз дамуы және де қазіргі заманғы мамандарға қажетті барлық мағлұматтардың артуы студенттердің оқуын қарқындатуда және шиеленістіруде. Тиісінше, дене шынықтырудың өмір сүру салтын оңтайландыруға, белсенді демалыс пен студенттердің оқу барысында жұмыс қабілеттіне тигізетін рөлі артуда.

Физикалық тәрбиенің ақыл, моральдық, эстетикалық және еңбек тәрбиесімен бірігуі жеке тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді. Оқу процесінде физикалық дайындық жетекші орын алады.

Фізикалық дайындық – адамның физикалық тәрбиесінің негізгі құрамдас бөлігі. Ол қозғалыс дағдыларының кең спектрінің және кез келген салада табысты болуын жүзеге асырады.

Фізикалық дайындықтағы басты қозғалыстардың түрі - жүру, жүгіру, секіру, жүзу, шаңғы тебу, қиындықтардан өту. Фізикалық дайындық адамның жаңа іс-әрекет түрлерін тез арада қабылдауын және үйренген дағдыларын күнделікті өмірде қолдануын жетілдіреді. Фізикалық дайындықтың негізін жаттығулар мен спортпен шұғылдандыру құрайды. Осының арқасында жастардың қозғалыс белсенділігі мен физикалық қасиеттері жетілдіріледі.

ЖОО-да дене шынықтыру мен спорт – жас маманның жан-жақты қалыптасуының ажырамас бөлігі болып табылады. ЖОО-да студенттердің физикалық тәрбие процесі дене шынықтыру кафедрасында жүзеге асырылады.

Студент жастардың физикалық тәрбиесінің басты мақсаты - жеке тұлғаның физикалық дайындығының қалыптасуы, дене шынықтыру, спорт және туризм құралдарының жан-жақты қолданылуы, денсаулықты сақтау және нығайту, психофизикалық дайындық пен болашақ мамандықпен бірге өмірге өзіндік дайындық болып табылады. ЖОО-да физикалық тәрбиенің оқытылу барысында келесі тәрбие, білім, даму мен сауықтыру тапсырмалары қарастырылады:

- Студенттердің жоғары моральдық және физикалық құндылықтарды тәрбиелеу;
- Студенттердің денсаулығын сақтау және нығайту, ағзаның дұрыс қалыптасуы мен жан-жақты дамуына әсер ету, білім алу барысында жоғарғы жұмыс істеу қабілеттілігін арттыру;
- Студенттердің жан-жақты физикалық дайындығы;
- Студенттердің болашақ мамандықтарының ерекшеліктеріне байланысты физикалық дайындығы мен жаттығулары;
- Студенттерді бір қалыпты дене шынықтыру және спортпен айналысуын тәрбиелеу;

ЖОО-да физикалық тәрбиемен айналысу студенттердің жан-жақты қозғалыс қабілеттілігін иемдену мен басты физикалық қасиеттерін дамытуға ғана емес, сонымен қатар білімінің, қызығушылықтарының және ынтасының арнайы жүйелі түрде қалыптасуына негізделеді.

Оқу жаттығу сабақтары оқу бөлімдерінде өткізіледі. Студенттердің негізгі оқу бөлімінде денсаулығы мықты, физикалық дайындығы жақсы студенттер топтастырылады. Бұл бағыттың негізгі мақсаты – физикалық құралдары мен әдістерін түрлі пайдалану арқылы оқушының физикалық қасиеттерін дамыту.

Спорт түрлері бойынша оқу бөлімдеріне үздік физикалық және спорттық дайындықтарын көрсеткен, сонымен қатар белгілі бір спорт түрлерінде біліктілігін арттырғысы келетін студенттер біріктіріледі. Арнайы оқу топтары медициналық сараптама барысында белгілі бір ауытқулар анықталған студенттерден құралады. Бұл бөлімдерге арналған негізгі оқу құралын әрбір студенттің өзіндік физикалық қасиеттері мен қарсы көрсеткіштерін ескере отырып оқытушылар жасайды.

Дене шынықтыру өзге пәндерге қарағанда сабақтарының ұйымдастырылу формалары мен тапсырмаларының өзгешелігімен ерекшеленеді. Дәріс барысында студентке тек қана тыңдау, көру, түсіну мен есте сақтау жеткіліксіз, сонымен қатар белсенді түрде шынығу мен арнайы тапсырмаларды көп әрі табынды түрде жасауы керек. Теориялық сабақтар жақсы меңгерілгенде ғана қозғалыс дағдыларын меңгеру мен жетілдіру табысты өтеді. Сондықтан да, ЖОО-да дене шынықтыру бойынша теориялық материал енгізілген. Дене шынықтыру процесін студенттердің өздерінің саналы әрі белсенді жұмысынсыз елестету мүмкін емес.

Дене шынықтыру процесі екі жақтың өзара қызығушылығы бар кезде ғана тиімді түрде жүзеге асырылады: оқытушы студентті үйрету үшін күш жұмсайды, ал студенттер алған білімдерін, дағдылары мен қабілеттерін жетілдіруге ұмтылады. Біріншіден, оқытушы студенттердің пәнге деген саналы көзқарасы мен қызығушылығын тудыруы қажет. Әрбір студенттің өзінің іс-әрекеттері үшін жауап беруі, саналы түрде бақылауы мен талдаудан өткізуі екінші бағыт болып табылады. Сонымен қатар, оқытушы студенттердің дене тәрбиесі процесіне деген шығармашылық әрі дербес қарым-қатынасын тәрбиелеуі керек. Бұл жоғары нәтижелерге қол жеткізудің үшінші бағыты болып табылады.

Фізикалық дайындықтың ағзаға тигізетін үлесін, оқу процесінің маңыздылығын студенттерге түсіндіру қажет. Оқу процесінің барлық сатыларында қолданылатын кешенді оқу құралдары мен әдістері мықты базаның құрылуын қамтамасыз етеді. Оқу процесі студенттердің бұлшық еттерінің жақсаруына, жұмыс қабілеттілігінің артуына, тапқырлығының дамуына, реакция жылдамдығының артуына, төзімділікке, жан және дене сұлулығының жақсаруына үлесін тигізеді. Бұлшық ет жұмысы көңіл күйдің жақсаруына, сергек болуға, бүкіл ағзаның жақсаруы мен қалыпты жұмыс атқаруына әсер етеді. Оқытушылар студенттердің күш, ептілік, жылдамдық пен төзімділік секілді физикалық қасиеттерін дамытуға талпынады.

Студенттердің физикалық дайындығы тапсырылған сынақтар нәтижесі бойынша бағаланады. Жастардың физикалық дайындығын тексеру үшін оқу жылының басында және аяғында оқушылар сынақтан өткізіледі (2-3 км. жүгіру, 100 м. жүгіру, орнынан ұзындыққа секіру, икемділікті тексеру). Бұл студенттердің физикалық дайындығын толық бағалауға, басты физикалық қасиеттері мен жеке мүмкіншіліктерінің даму деңгейін анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар жүрек соғысы жиілігі бағаланатын бақылау күнделігі ойлап табылған. Өзінің денсаулығын дұрыс бақылау икемділігі – салауатты өмір салтына алып келетін дұрыс бағыт.

Студенттердің физикалық дайындығын анықтау үшін жүргізілген сынақтар нәтижесінде кафедра оқытушылары оқу жылы барысында нәтижелерді салыстыруға, бағалауға және қорытынды жасауға

мүмкіндік алады. Сонымен қатар оқу барысында қолданылатын әдістердің тиімділігін анықтауға болады. Ресми міндетті сынақтардан басқа, оқу барысында әлсіз студенттердің деңгейін нығайту үшін физикалық дайындықта кешенді бақылау қолданылады. Жаттығулардың көбісі үй жағдайында жасауға болатындықтан оқушы бар күшін жұмсайды, әрі сабақ барысында көрсетеді себебі, нәтиженің жақсаруы студенттің өзіне байланысты екендігін тез арада түсінеді.

Бірақ, әрбір студенттің жеке психологиялық ерекшеліктері бар екендігін ұмытпаған жөн. Физикалық жаттығулардың тигізетін әсері оқушының жынысына, білімі мен белсенділік деңгейіне, қызығушылығына және физикалық дамуына тәуелді. Оқытушы әрбір студентке жол таба білуі және уақытында қиындықтарды тауып, оларды жеңуге көмектесуі керек.

Дене шынықтыру мұғалімі студенттерге тек қана дене шынықтыру сабағында ғана емес, сабақтан тыс уақытта да физикалық жаттығулармен айналысу керектігін түсіндіруі қажет. Жастардың өзінің еңбегінің арқасында қол жеткізген нәтижесін көруі, олардың алға қарай жылжуына күш береді.

Физикалық дайындық неғұрлым нәтижелі болуы үшін оқу жаттығуларын дұрыс құру маңызды. Біріншіден – дәрісті сапалы құру. Екіншіден – әрбір оқушыға қол жетімді оқу процесін ұйымдастыру. Сабақ барысында болашақ мамандық мақсаттары мен ерекшеліктерін көрсететін міндеттерді нақты түрде қою - студенттерге алған бағыттары бойынша жүзеге асырылатын физикалық жаттығуларды анық топтастыруға, қорытынды жасау кезінде пәндік көрсеткіштер сараптамасының сапалы болуына көмектеседі.

Оқу процесінің мазмұны дәрістің білім беру процесін арттырады және арнайы жаттығулар қорын толықтырады, ал ол өз кезегінде студенттің білім базасын нығайтады.

Студенттік кезең – физикалық қабілеттердің қарқынды дамитын, дене сұлулығы қалыптасатын және қозғалыс қабілетінің жетілетін, физикалық қасиеттердің мүмкіндігінше жоғарғы дәрежеде дамитын шағы.

Дене шынықтыру мұғалімінің басты міндеті – студенттердің әрқашан үлкен қызығушылықпен физикалық жаттығулармен айналысатындай дене шынықтыру пәніне деген құштарлығын тәрбиелеу және арттыру.

Әдебиеттер:

1. Дергач, А.А., Исаев А.А. Творчество тренера // А.А. Дергач, А.А. Исаев // Физкультура и спорт, - М.1982. – 3-5 б.
2. Ильинич, В.И. Физическая культура студента и жизнь. Учебник для ВУЗов// В.И. Ильинич - М: Гардарики, 2010. – 368 б.
3. Видякин, М.В. Начинающему учителю физкультуры// М.В. Видякин - Волгоград: Учитель, 2004. – 154 б.
4. Захаров Е.Н., Карасев А.В., Сафонов А.А., Энциклопедия физической подготовки: Методические основы развития физических качеств // Е.Н. Захаров, А.В. Карасев, А.А. Сафонов, - М : Лептос, 1994. - 368 б.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Aziza Azizova
(Toshkent, O'zbekiston)

KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA UNDOVLAR

Undovlarni har tomonlama chuqur tekshirish, grammatikada ularni so'zlar va so'z turkumi qatoriga kiritish yoki kiritmaslik kabi muammoning har tomonlama tahlil qilinishiga yordam beradi. Tilshunos olimlar o'rtasida bu haqida hozirgacha turli fikrlar borligini qayd etilganligini aytish lozim. Jumladan, A.K. Aksakov undovlarni "so'z" deb hisoblash u yoqda tursin, ularni hayvoniy qichqiriqlar bilan bir xil xitoblar, deb ta'kidlaydi: "Undovlar masalasiga kelganda, u mutlaqo so'z emas. Bu og'riq, qo'rqinch va xursandchilikning faqat noaniq holatini ko'rsatadigan shunchaki xitobdir. Bu yerda xali so'z yo'q, bu yerda xali inson so'zlamaydi. Yo'q, bu uning qaltiragan, ko'krigidan otilib chiqqan qichqirig'i, bu bilan xali u hayvondan farqlanmagan, bu oddiy qichqiriqdir".

A.K. Aksakovning undovlarga nisbatan bu yuzaki yondashuvi va aytgan fikri o'z davrida rus lingvistlari orasida keng tarqalgan edi. Mashhur tilshunos A.M. Peshkovskiy ham undovlarni "bular tasavvur emas, sezgi belgilaridir"[1;58] deb izohlaydi.

Ammo ko'pgina tilshunoslar undovlarni so'z turkumlari qatoriga kiritadilar. XIX-XX asr lingvistlaridan F.A. Buslayev, akademik A. Shaxmatovlar, bizning davrimizdagi tilshunoslardan professor S.I. Abakumovlar ham undovlarning alohida so'z turkumi ekanligini izohlaydilar.

Agar undovlarga so'z sifatida yondoshish aniq bo'lsa, ularni o'ziga xos belgilari asosida alohida so'z turkumiga ajratish kerak bo'ladi. Aks holda undovlarni faqat sintaktik hodisa deb qarashga majbur bo'lib qolamiz. Undovlarni sintaktik hodisa deb qarash o'zbek tilshunosligida mustahkam asosga ega bo'lolmaydi. O'zbek tilidagi undovlar faqat so'z-gap sifatidagina emas, balki gap bo'laklaridan biri bo'lishi yoki ularning tarkibiga kirishi va prepozitiv yuklama vazifasini bajarish bilan alohida so'z sifatida ham qo'llaniladi. Shuning uchun o'zbek tilshunosligida undovlarni alohida so'z turkumiga ajratish mumkin ekanligini e'tirof etmoqchimiz. O'zbek tilida ham his-hayajon, tuyg'uni, haydash-chaqirishni bildiradigan so'zlar turkumi undov deyiladi: *Xo'sh, shunday bo'lsa nima bo'пти?* [2; 515]. Bu so'zlar mustaqil so'zlarga ham, yordamchi so'zlarga ham kirmaydigan ayrim so'z turkumidir. Demak, undovlarning koreys tili va o'zbek tilidagi birinchi farqi ularning mustaqil va nomustaqilligidadir, ya'ni koreys tilida undovlar mustaqil so'zlar deb atalsa, o'zbek tilida esa mustaqil so'z turkumi ham, yordamchi so'z turkumi ham emas. Koreys tilidagi his-hayajonni ifodalovchi undovlarning xususiyatlari turlicha: *아이구, 이게 웬 돈이야!* *Voy, bu qanaqa pull, 아, 시험에 또 떨어졌구나!* *Eh, yana imtihondan yiqilibdi-da!* Koreys tilida shaxs-son qo'shimchalari yo'qligi tufayli bu gaplarni har xil shaxsda tushlash mumkin. Bu gaplarda undovlarning o'z asl ma'nolari yo'qligi tufayli bu undovlar bo'lmasa ham gapning ma'nosi o'zgarmaydi. Yuqoridagi "아" yoki "아이구" aynan bir xursandlik yoki xafalikni bildiradigan turg'un ma'noga ega emas, balki undan keyin kelayotgan gapga qarab, uning xursandchilik yoki xafalik ma'nosida kelayotgani aniqlanadi [3; 235].

His-hayajonni ifodalovchi undovlar odatda tuyg'uni bildiruvchi '-구나, -구먼, -구료, -군' kabi qo'shimchalar bilan birga qo'llanish xususiyatiga egadir. 감정 감탄사 ning asosiy ma'nosi 'birinchi bilish' ma'nosidir (Sin JinYon 1988). His-hayajon undovlari his-hayajon gap boshida kelgani uchun his-hayajon gap kirish qismi elementi deb hisoblash mumkin. Koreys tilidagi undovlarning his-hayajonni ifodalovchi turi o'zbek tilidagi his-hayajonni ifodalovchi undovlar bilan ayni bir xil deb aytish mumkin. Koreys tilidagi undov so'z guruhlarining ichidan so'zdagi odat undovlari (말버릇 감탄사) alohida ajralib turadi. Bular oldingi his hayajon undovlaridan hech qanday grammatik ma'nosi yo'qligi bilan o'zgacha ahamiyat kasb etadi.

• *머, 뭐(무어), 그게 말이지, 말이여, 말이요, 말입니다.*

• *어, 예, 저, 거시기, 음, 엠헬, 애햐*

• da hech qanday hissiz, o'ylovsiz oddiy so'zlashdagi odatlar (입버릇), (나)da esa o'ylagan gapini tez ifodalay olmay duduqlanganda hech qanday ma'nosiz chiquvchi ovoz. So'zimizni misollar orqli yoritamiz. Masalan:

그게 말이지, 여간 힘든 일이 아니라서 네가 할 수 있을지 모르겠다. Imm, unchalik oson ish bo'lmagani uchun sen qila olarmikansan bilmadim. 저어, 지난 번에 말씀 드린 일 말인데요. Haligi, o'tgan safar aytgan gapimni nazarda tutyapman. . Koreys va o'zbek tillaridagi undovlar gap yoki gap bo'laklari bilan grammatik jihatdan bog'lanmaydi, so'zlovchining his-hayajoni, buyruq va istagini, ta'kid va javobini ifodalaydigan grammatik kategoriyadir. Biz yuqorida ko'rib chiqqanimizday koreys tilida undovlar semantik jihatdan 3 guruhga bo'linadi:

1. 감정감탄사. His-hayajon undovlari. 2. 의지감탄사. Maqsad undovlari. 3. 말버릇감탄사. So'zdagi odatlar undovlari. O'zbek tilidagi undovlar esa ba'zi ma'lumotlarda 2, ba'zilarida 3 guruhga bo'linadi: 1. His-hayajon undovlari. 2. Buyruq-xitob undovlari.

3. Ko'rsatish, ta'kid undovlari. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, koreys va o'zbek tillarida undovlarning semantik jihatdan bo'linishi o'xshash va farqli ekan. Birinchi guruh, ya'ni his-hayajon undovlari

aynan bir xil ekan. Koreys tilidagi maqsad undovlari, asosiy qismda ta'kidlab o'tganimizdek, o'zbek tilidagi buyruq-xitob indovlariga to'g'ri kelar ekan. *예비야, 손 대지 마라! Hey, qo'l tekkizma!* Koreys tilidagi odat undovlarini o'zbek tilida modal so'zlar, kirish so'z kabilar orqali ifodalash mumkin bo'ladi. Chunki unga aynan mos keluvchi so'zlar o'zbek tilida undovlarga kiritilmaydi. Buni quyidagi misollarda ko'rib chiqishimiz mumkin: *그게 말이지, 여간 힘든 일이 아니라서 네가 할 수 있을지 모르겠다.*

Bilasanmi, unchalik oson ish bo'lmagani uchun sen qila olarmikansan bilmadim. Undovlar ma'nosi ma'lum bir o'rin, vaqt va sharoitda aniqlanadi. Undovda ohang muhim o'rin tutadi. Chunki undov ma'lum ohang bilan aytilmasa, u his-tuyg'uni

ifodalay olmaydi. Shunday ekan, undov so'zlar ham har bir tilda o'zining muhim o'rniga ega ekan. O'zbek va koreys tillaridagi undov so'zlarning o'xshash va farqli jihatlarini taqqoslab, ma'lumotlarni ko'rib chiqdik. Bu ikki tilning grammatikasi naqadar boy ekaniga yana bir bora amin bo'ldik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Usmonov S. Hozirgi zamon o'zbek tilidagi undovlar. - T., 1952, 58-b.
2. Aleksandr Dyuma. Graf Monte Kristo. If qal'asining mahbusi.-T., Yangi asr avlodi, 2011, 515-b.
3. 최명익. 국어음운론, 서울, 2004, 235-b.

dotsent Xayrulla Hamidov

Dildora Hakimva, Fazilat Sattorova
(Samarkand Uzbekistan)

HOMOGENEOUS PART OF THE SENTENCE

Homogeneous parts of the sentences are two or more parts of the sentence having the same function and referring to the same part of the sentence. By homogeneous parts of a sentence we mean parts of the same category (two or more subjects, two or more predicates, two or more objects, etc.), standing in the same relation to other parts of the sentence (for homogeneous secondary parts we should say: standing in the same relation to the same head word). According to the older terminology, such sentences used to be termed "contracted sentences", as if they had been "contracted" put of two or more simple sentences. They are linked either by means of coordinating conjunctions or asyndetically.

Alongside of the grammatical (syntactic) division of the sentence into parts naming the basic elements (i.e. the Subject, the Predicate, the Object, the Attribute, and the Adverbial Modifier) there exist the so-called Actual Division of the Sentence. It has been recently put forward in theoretical linguistics. The purpose of the ADS is to reveal the significance of the sentence parts from the point of view of their actual informative role in an utterance. In other words, the ADS characterize the parts of the sentence from the point of view the semantic contribution they make to the total information conveyed by the sentence. The main components of the ADS are: the theme and the rhyme. The theme expresses the starting point of communication, i.e. it denotes an object about which rhyme is reported. The rhyme expresses the central informative part of the communication, i.e. the communication center of the sentence. According to their morphological characteristics and syntactical functions all parts of speech can be linked as homogeneous way. Homogeneous noun, homogeneous adjective, homogeneous pronoun, homogeneous adverb, homogeneous verb, homogeneous subject, homogeneous predicate and others. They are linked by means of coordinating conjunctions or asyndetically.

Homogeneous nouns can be related each other which are the same in structure, quality, etc.; similar or identical. Homogeneous adjective is related with each other which composed of similar or identical elements or parts; uniform, having all terms of the same dimensions or degree.

Ex. *boy's* - it is a common countable noun in the singular modified by the possessive

Finite forms differentiate:

- 1) the category of tense (past, present, future, future — in — the Past)
- 2) the category of aspect (continuous, non-continuous)
- 3) the category of voice (active, passive)
- 4) the category of perfect, non-perfect)
- 5) the category of mood.

THE PRONOUN

1. **Personal** {
- in the nominative case
(I, you, he, she, it, we, they)
 - in the objective case
(me, you, him, her, it, us, them)

2. **Possessive** { In the conjoint form (согласованная форма)
(my, her, his, our, their, your)
In the absolute form (mine, yours, hers, his, ours)

3. **Demonstrative** - *this, that, these, those*

4. **Indefinite - personal** - *somebody, some..., any, every..., either, each, all*

5. **Negative** - *no, no..., neither*

6. **Interrogative** - *who, whom, what, who*

7. **Relative** - *who, whom, whose, which*

8. **Reciprocal** — *each other, one another*

9. **Reflexive** - *myself, herself*

Conjunctions have no independent syntactic function in the sentence.

E.g.: *He said that he would come.* (A conjunction)

The building that is being built well will be a hotel. (A conjunctive word)

Parallel homogenous and heterogeneous subordination

Ex. *She said, she would come if she had spare the time.*

This category of sentences covers a wider variety of phenomena. Some types of sentences with homogeneous parts quite clearly fit into the general type of simple sentences. This is the case, for instance, with sentences having two or more homogeneous objects to one predicate, e. g. *Its literary equipment consists of a single fixed shelf stocked with old paper-covered novels, broken-backed, coffee-stained, torn and thumbbed; and a couple of little hanging shelves with a few gifts on them ...* (SHAW) The same can be said about sentences having two or more homogeneous adverbial modifiers to one predicate: *I only came to thank you and return the coat you lent me.* (Idem) And this is also true of sentences having two or more homogeneous attributes to one head word — even if we take an attribute to be a secondary part of a sentence on the same level as objects and adverbial modifiers. On the other hand, if, we take an attribute to be a part of phrase, rather than of a sentence, the presence of homogeneous attributes is still more irrelevant for the general character of the sentence. However, the number of homogeneous parts in a sentence can be much larger than that. We will not here give examples of the gradual growth of a sentence due to accumulation of homogeneous parts but we will at once proceed to sentences in which only the subject keeps, as it were, the sentence together: it is the case when there are two verbal predicates, and each predicate has its objects, adverbial modifiers, attributes to nouns functioning as objects, etc.: *Louka makes way proudly for her, and then goes into the house.* (SHAW) *Madame Michel put down her netting and surveyed him sharply over her glasses.* (R. MAGAULAY)

If we compare the following sentence: *She caught the thoughtful, withdrawn, disengaged look that rested on the girl and boy: and, glancing back at the girl saw an expression in the sullen grey eyes that perplexed her.* (Idem) The reason why we cannot call this sentence compound is that it has only one subject and thus cannot be separated into two clauses. If we repeat the subject before the second predicate we shall get a compound sentence consisting of two clauses and identical in meaning with the original sentence with homogeneous parts. Thus the sentence *Scarlett stood in her apple-green "second-day" dress in the parlor of Twelve Oaks amid the blaze of hundreds of candles, jostled by the same throng as the night before, and saw the plain little face of Melanie Hamilton glow into beauty...* (M. MITCHELL) cannot be described as a compound one because it has only one subject, but it cannot very well be described as a simple sentence either, as its unity depends on that subject alone while the predicates are different and each of them is accompanied by a set of secondary parts. By homogeneous parts of the sentence can be connected with each other with the followings: *There are many theatres, museums, and libraries in Moscow (there are 3 predicate are connected in the one subject)*

I called at his house but did not find him at home (there are two predicate are connected in the one subject).

The steamer was loaded with wheat, barley and maize (three sentences with the direct object can be answering to the same question)

The goods can be shipped in June or July (two adverbial modifier of time to the verb are answering the same question)

For example, the sentence *I met my relatives and friends* would be said to have been "contracted" out of two sentences: *I met my relatives, and I met my friends.* This treatment does not seem to be justified, as it introduces a sort of historical element, implying the origin of such sentences, which is both doubtful and completely irrelevant for the study of these sentences as they exist in the modern language.

In conclusion, homogeneous part of the sentence can connect subject with the subject, predicate with the predicate and other parts of the sentence with the conjunction and without it. As a means of expressing thoughts sentences actualize judgments about situations reality. The judgment as a category of logic also has its own structure. It includes 2 components: the subject and the predicate of the judgment.

The subject of the judgment is the subject matter or theme of the thought. The subject-predicate structure of the judgment is reflected in the ADV.

Literature:

1. Newmeyer, Frederick. 2003. Grammar is grammar and usage is usage. *Language*. 79:682–707
2. A. Fodor, Jerry, J. Katz, Jerrold. (1964). *The Structure of Language, Readings in the Philosophy of Language*. Prentice-Hall, Inc
3. Chomsky, Noam. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
4. *Thesaurus English dictionary*

Marita Snabekova
(Almaty, Kazakhstan)

HOW TO TEACH GRAMMAR WITHOUT ANY RULES

Language, in the proper sense of the term, is peculiar to man; so that, without a miraculous assumption of human powers, none but human beings can make words the vehicle of thought. An imitation of some of the articulate sounds employed in speech may be exhibited by parrots, and sometimes by domesticated ravens, and we know that almost all brute animals have their peculiar natural voices, by which they indicate their feelings, whether pleasing or painful. But *language* is an attribute of reason, and differs essentially not only from all brute voices, but even from all the chattering, jabbering, and babbling of our own species, in which there is not an intelligible meaning, with division of thought, and distinction of words.

Robert Lado wrote that language functions owing to the language skills. A person who knows a language perfectly uses a thousand and one grammar lexical, phonetic rules when he is speaking. Language skills help us to choose different words and models in our speech [1].

It is clear that the term “grammar” has meant various things at various times and sometimes several things at one time. This plurality of meaning is characteristic of the present time and is the source of confusions in the discussion of grammar as part of the education of children. There have been taking place violent disputes on the subject of teaching grammar at school.

The ability to talk about the grammar of a language, to recite its rules, is also very different from ability to speak and understand a language or to read and write it. Those who can use a language are often unable to recite its rules, and those who can recite its rules can be unable to use it.

Grammar organizes the vocabulary and as a result we have sense units. There is a system of stereotypes, which organizes words into sentences. But what skill does grammar develop?

First of all it gives the ability to make up sentences correctly, to reproduce the text adequately. (The development of practical skills and habits)

The knowledge of the specific grammar structure helps students point out the differences between the mother tongue and the target language.

If learner has acquired such a mechanism, he can produce correct sentences in a foreign language. Paul Roberts writes: “Grammar is something that produces the sentences of a language. By something we mean a speaker of English. If you speak English natively, you have built into you rules of English grammar. In a sense, you are an English grammar. You possess, as an essential part of your being, a very complicated apparatus which enables you to produce infinitely many sentences, all English ones, including many that you have never specifically learned. Furthermore by applying you rule you can easily tell whether a sentence that you hear a grammatical English sentence or not.” [2].

A command of English as is envisaged by the school syllabus cannot be ensured without the study of grammar. Students need grammar to be able to listen, speak, read, and write in the target language.

To develop one’s speech means to acquire essential patterns of speech and grammar patterns in particular. Children must use these items automatically during speech-practice. The automatic use of grammar items in our speech (oral and written) supposes mastering some particular skills – the skills of using grammar items to express one’s own thoughts, in other words to make up your sentences.

We must get so-called reproductive or active grammar skills.

A skill is treated as an automatic part of awareness. Automatization of the action is the main feature of a skill.

The nature of Automatization is characterized by that psychological structure of the action which adapts to the conditions of performing the action owing frequent experience. The action becomes more frequent, correct and accurate and the number of the operations is shortened while forming the skill the character of awareness of the action is changing, i.e. Fullness of understanding is paid to the conditions and quality of performing to the control over it and regulation.

To form some skills is necessary to know that the process of the forming skills has some steps:

- Only some definite elements of the action are automatic.
- The Automatization occurs under more difficult conditions, when the child can’t concentrate his attention on one element of the action.
- The whole structure of the action is improved and the automatization of its separate components is completed.

What features do the productive grammar skills have?

During our speech the reproductive grammar skills are formed together with lexis and intonation, they must express the speaker's intentions.

The actions in the structural setting of the lexis must be learnt.

The characteristic feature of the reproductive grammar skills is their flexibility. It doesn't depend on the level of Automatization, i.e. on perfection of skill here mean the original action: both the structure of sentence, and forms of the words are reproduced by the speaker using different lexical material. If the child reproduces sentences and different words, which have been learnt by him as "a ready-made thing" he can say that there is no grammar skill.

Learning the ready-made forms, word combinations and sentences occurs in the same way as learning lexis.

The grammar skill is based on the general conclusion. The grammar action can and must occur only in the definite lexical limits, on the definite lexical material. If the student can make up his sentence frequently, accurately and correctly from the grammatical point of view, he has got the grammar skill.

Teaching grammar at school using the theoretical knowledge brought some critical and led to confusion. All the grammatical rules were considered to be evil and there were some steps to avoid using them at school.

But when we learn grammatical items in models we use substitution and such a type of training gets rid of grammar or "neutralizes" it. By the way, teaching the skills to make up sentences by analogy is a step on the way of forming grammar skills. It isn't the lexical approach to grammar and it isn't neutralization of grammar, but using basic sentences in order to use exercises by analogy and to reduce number of grammar rules when forming the reproductive grammar skills.

To form the reproductive grammar skills we must follow such steps:

- Selection the model of sentence.
- Selection the form of the word and formation of word forms.
- Selection the auxiliary words-preposition, articles, and etc. And their combination with principle words.

The main difficulty of the reproductive (active) grammar skills is to correspond the purposes of the statement, communicative approach (a question an answer and so on), words, meanings, expressed by the grammatical patterns. In that case we use basic sentences, in order to answer the definite situation. The main factor of the forming of the reproductive grammar skill is that students need to learn the lexis of the language. They need to learn the meanings of the words and how they are used. We must be sure that our students are aware of the vocabulary they need at their level and they can use the words in order to form their own sentence. Each sentence contains a grammar structure. The mastering the grammar skill lets students save time and strength, energy, which can give opportunity to create. Learning a number of sentences containing the same grammatical structure and a lot of words containing the same grammatical form isn't rational. But the generalization of the grammar item can relieve the work of the mental activity and let the teacher speed up the work and the children realize creative activities.

By thinking of grammar as a skill to be mastered, rather than a set of rules to be memorized, we'll be helping students go a long way toward the goal of being able to accurately convey meaning in an appropriate manner.

When the psychological conditions of learning and application are matched, what has been learned is more likely to be transfer. Therefore, presenting rules and forms in the context of communicative interaction is necessary.

What conclusions are to be drawn about the teaching of grammar? Here are some rules of thumb:

Let us identify. The Rules of Context:

- Teach grammar in context. If you have to take an item out of context in order to draw attention to it, ensure that it is re-contextualized as soon as possible.
- Similarly, teach grammatical forms in association with their meanings. The choice of one grammatical form over another is always determined by the meaning the speaker or writer wishes to convey.

The Rule of Use:

- Teach grammar in order to facilitate the learners' comprehension and production of real language, rather than as an end in it. Always provide opportunities for learners to put the Grammar to some communicative use.

The Rule of Economy:

- To fulfill the rule of use, be economical. This means economising on presentation time in order to provide maximum practice time. With grammar, a little can go a long way.

The Rule of Relevance:

- Teach only the grammar that students have problems with. This means, start off by finding out what they already know. And don't assume that the grammar of English is a wholly different system from the learner's mother tongue. Exploit the common ground.

The Rule of Nurture:

- Teaching doesn't necessarily cause learning - not in any direct way. Instead of teaching grammar, therefore, try to provide the right conditions for grammar learning.

The Rule of Appropriacy:

- Interpret all the above rules according to the level, needs, interests, expectations and students' learning styles. This may mean giving a lot of prominence to grammar, or it may mean never actually

teaching grammar at all - in any up-front way. But either way, it is your responsibility as a teacher to know your grammar inside out.

Here an example of Lesson:

Table 1

How NOT to teach the past perfect	How to teach the past perfect
The teacher introduces the lesson by telling the class that they are going to have a grammar lesson. He writes on the board 'past perfect'. He then explains the rules of formation and use of the past perfect (as in <i>he had worked...</i>), including how the past perfect is used to refer to a time anterior to an established past reference, and how the past perfect is also used in reported speech to transform direct speech instances of the past simple and the present perfect. He also points out that the past perfect functions in conditional clauses to refer to hypothetical past time (as in <i>If I had known you were coming...</i>).	Show and ask to describe the picture individually. They may write 2 or 3 sentences. Then they work in pairs and correct partners' errors and explain why he or she made that mistake. Students should understand and find out the rule of the usage by doing this task. If many students make mistakes teacher makes sentences instead of explaining rule of using that grammar.

Table 2

How NOT to teach the past perfect	How to teach the past perfect
He asks if the class understands, and then distributes an exercise, which involves converting past simple and present perfect structures into the past perfect, as: <i>I went to the beach</i> → <i>I had gone to the beach.</i> <i>She has seen the movie</i> → <i>She had seen the movie.</i>	A sentence will be given to make or continue a story. Students work on this task individually and then take turns to read their stories out aloud or change their work with their pairs. Instead of the teacher corrects any errors, it will be better partners corrects them and explains or writes comment why he or she made mistakes.

Table 3

How NOT to teach the past perfect	How to teach the past perfect
In the remaining ten minutes of the lesson, the teacher sets up a game of "Hangman", the vocabulary game in which the class is allowed several guesses at the gapped-out letters.	Any kind of the game should be interesting and educational. Task 1. Students, work in small groups, make some questions and ask to other group members. The answer should be true to life. Task 2. Presentation of the usage of the learned grammar rules in the way how they understood. Also examples from real life will be perfect in showing their comprehension

To judge by the way some people speak, there is no place for grammar in the language course nowadays; yet it is, in reality, as important as it ever was exercise of correct grammar, if he is to attain any skill of effective use of the language, but he need not know consciously formulated rules to account to him for that he does unconsciously correctly.

In order to understand a language and to express oneself correctly one must assimilate the grammar mechanism of the language studied. Indeed, one may know all the words in a sentence and yet fail to understand it, if one does not see the relation between the words in the given sentence. And vice versa, a sentence may contain one, two, and more unknown words but if one has a good knowledge of the structure of the language one can easily guess the meaning of these words or at least find them in a dictionary.

This "grammar" functions without the individual's awareness of technical nomenclature; in other words, he has no idea of the system of the language, and to use all the word-endings for singular and plural, for tense, and all the other grammar rules without special grammar lessons only due to the abundance of auding and speaking. His young mind grasps the facts and "makes simple grammar rules" for arranging the words to express carious thoughts and feelings. This is true because sometimes little children make mistakes by using a common rule for words to which that rule cannot be applied.

For example, a little English child might be heard to say **Two mans comed** instead of **Two men come**, because the child is using the plural "s" rule for **man** to which the rule does not apply, and the past tense **ed** rule for **come** which does not obey the ordinary rule for the past tense formation. A little Kazakh child can say **атадар** instead of **аталар** using the case-ending "дар ор тар" for **ата** to which it does not apply. Such mistakes are corrected as the child grows older and learns more of his language.

I hope the process of teaching and learning grammar will be fun and exciting for students, also I want to make teaching grammar as easy as possible by sharing with you some tools needed to give students a rich and enjoyable experience to make the process of learning grammar understandable.

Grammar becomes exciting and dynamic when you bring the real world into your classroom and bring your class out into the world.

References:

1. Lado Robert and Fries Charles C., "English pattern practices. Establishing the patterns as habits." The university of Michigan press, 1970
2. P. Roberts, "Teaching English grammar."; N.Y., Appleton – Century – Crofts, 1957

Vohidov A., Shukurov F.
(Samarqand, O'zbekiston)

FORS TILIDA MUROJAAT UNSURLARINING KOMMUNIKATIV BIRLIK VA MUNOSABAT VOSITASI SIFATIDA ISHLATILISHI

Nutq jarayoni va munosabatning turli holatlarida undalma birliklarining ishlatilishi muhim o'rin tutadi. Bir tomondan nutqda ko'p miqdordagi leksemalar mavjud bo'lib, ular yordamida so'zlovchi tomonidan boshqalarga nisbatan murojaat turlari undalma orqali amalga oshiriladi. Fors tilida ham boshqa tillardagi singari, odamlarning ismlari turli ko'rinishlarda, taxallus va laqablar, nasl-nasab, ijtimoiy mavqe va hokazolalar murojaat birligi sifatida ishlatiladi. Ikkinchi tomondan, suhbatdosh bilan aloqani davom ettirish jarayonida undalma omili muhim hisoblanadi, zero biror ma'lumotni yetkazish, so'rash, biror harakatni talqin etish uchun aynan undalma orqali murojaat etish lozim bo'ladi. Uchinchidan, tinglovchiga murojaat etish paytida uning yoshi, jinsi, mavqeyi, roli, uning jamiyatdagi psixologik va shaxsiy munosabatlari nazarga olinadi. Masalan, fors tilida bu tarzda murojaat qininadi:

آقای حسن زاده، خانم سیماء، استاد وحیدیان

(Tarjimasi: Hasanzoda janoblari, Simo xonum, ustoz Vahidiyon).

Tabiiyki, undalma omillarini hatto har bir maktab talabasi ham biladi hamda mavqeyini topib ishlatadi. Tilshunoslikda, shu jumladan, sintaksisda ham bu omil muayyan o'rinni egallaydi. Tabiiyki, undalma boshqa bayon unsurlari, masalan kutib olish, uzr so'rash, rozilik berish, tasdiqlash va hokazolardan o'zining til birliklari sistemasida o'rganilmasligi bilan farqlanadi. Shu sababdan, undalmani murojaat birligi va bayonning go'zal vositasi sifatida tahlil etish maqsadga muvofiqdir.

Undalma o'z vazifasi yuzasidan adresatning kerakli xususiyatlarini aniqlaydi, unga murojaat etib o'z maqsadini bayon etadi, ya'ni suhbardoshga murojaat etish unga adresat rolini bag'ishlaydi. Masalan:

دوستان عزیز، شهروندان محترم، مهمانان گرامی

(Tarjimasi: aziz do'stlar, hurmatli fuqarolar, qadrli mehmonlar).

Tilshunoslar undalmani ko'p holatlarda siktaktik jihatdan tahlil qilsalarda, uning kommunikativ jihatdan izohlash faqat ayrim maxsus ilmiy asarlardagina uchraydi. Ta'kidlaganimizdek, tilshunoslik bo'limlari sistemasida undalmalar sintaksisda o'rganilib, uning tarkibida ikkinchi o'rinni egallaydi. Biz qisqacha tarzda undalmani siktaktik jihatdan tahlil etamiz, zero shu tarzda mazkur birlikning kommunikativ tomonlarini bayon etish mumkin bo'ladi.

Sintaksis birligi sifatida murojaat mavzusi uncha keng o'rganilmaydi, chunki u sintaksisning asosiy konstruktiv elementlari sirasiga kirmaydi. U gap ham emas, ibora ham emas va hatto so'z shakliga ham to'liq ega emas. Bularga qaramasdan, tilshunoslar uni modal birliklar qatorida sintaksisga taalluqli deb hisoblaydilar. Murojaat unsurlari sintaksisga bag'ishlangan darsliklaridaham o'z o'rniga ega. Tadqiqotchilar doim uning boshqa so'zlar bilan siktaktik aloqasi bo'lmaganligi va uning maxsus intonatsiyaga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Ko'pchilik tilshunoslar undalmani quyidagicha ta'riflaganlar: «Nutq adresatiga murojaatni ifodalaydigan so'z yoki so'z birikmasi undalma deyiladi».

To'rt tomlik «Rus tili ensiklopediyasi» da undalmaga quyidagicha ta'rif beriladi: «Ular vositasida ma'lum shaxsga nutq orqali murojaat etiladigan so'z yoxud bir qator so'zlar». Ammo bu tarzdagi ta'riflarda so'zning qaysi yo'l bilan intonatsiyaga ega bo'lishi noma'lum bo'lib qoladi, Bilamizki, so'z nominative birlik sifatida intonatsiya qabul qilmaydi. Hamda undalmaning nima sababdan qolgan gap bo'laklari bilan siktaktik aloqada kirishmasligi ham aniqlanmaydi.

Ayrim tadqiqotchilar bir qator murojaatlarni gap turlari qatoriga kiritadilar. Ya'ni, «Ey oqol!» kabi murojaatlar shodlik-xursandchilik, hayratlanish, nafratlanish, ogohlantirish va hokazolalar singari qo'shimcha semantik jihatlar «Nega bunaqa dedingiz? Yo unaqa demang!» degan ma'nolarni anglatib, ot kesimli sodda gapni vujudga keltirishi mumkin.

Keyinroq ham bu aqidani ko'p mutaxassislar tasdiqlaydilarki, odatda so'zlovchi, masalan: so'rash, minnatdorchilik, mehr-sadoqat va boshqa his tuyg'ularni tinglovchiga biror aniq maqsadni etkazish uchun, uning nasl-nasabi, taxallusi, laqabi, qarindoshlik munosabatlari, do'stlik, mansab, unvon, kasb va hokazolarni ifodalaydigan so'zlar orqali murojaat qiladilar. Shaxsning tinglovchiga uning yaxshi yoki yomon sifatlarini ifodalaydigan so'z yoki iboralar orgali murojaat yoxud da'vat etishi lozim bo'ladi. Ammo bu aqidaga ko'ra, nima sababdan tinglovchini chaqirish, da'vat etish, suhbatdoshning diqqatini tortish kabi har qanday murojaatning

ma'no-mazmuni semantik jihatdan qoralash, tanbeh berish va his-hayajonni ifodalaydigan so'zlardan keng foydalaniladi.

Shu sababdan, grammatika nuqtayi nazardan murojaatning bu turini tahlil etish orqali bu masalani hal etishning imkoni yo'q. Natijada, kommunikativ nuqtayi nazardan bu jihatlarni ko'rib chiqishda ko'pgina hozirgacha ochildirgan masalalar oydinlashadi.

Undalmaning bu turi bevosita nutq jarayoniga, kommunikativ hodisa sirasiga kiradi va o'z xususiyatlari bilan gapning boshqa turlaridan farqlanadi. Ushbu kommunikativ niyat va maqsad, da'vat hamda tinglovchining diqqatini jalb etish kabi nutqdagi sabab va maqsad suhbatni boshlash uchun muhim omil hisoblanadi. Ta'kidlash joizki, undalma kommunikativ vosita sifatida bir qator xususiyatlarga ega.

Undalmalarning bu turi munosabat odobining keng doirasiga taalluqli bo'lib, uning yordamida suhbatdosh bilan nutq aloqasi yuzaga keladi va davom ettiriladi. Umumiy tarzda tomonlar munosabati vaziyati, suhbatdoshlarning rol va mavqei, hamda ularning ijtimoiy va shaxsiy munosabatlari tartibga keltiriladi.

Nutq jarayonidagi vaziyat hamda murojaat nutq amaliyoti jarayoni guruhiga kirib, suhbatdoshlarning munosabati tabiiy bo'lganligi, ya'ni – men va sen (siz), makon va vaqt kabi aniqlanadi. Ushbu – men va sen (siz), makon va vaqt kabi pragmatik muvofiqdigi, munosabat odobining grammatik va semantik mohiyatini aniqlaydi. Bu narsa o'z navbatida, masalan:

شمارا خير مقدم ميگويم. تيريك به شما. شمارا تيريك ميكنيم.

(Tarjimasi: sizni xush kelibsiz deymiz, sizga muborak bo'lsin, sizni tabriklaymiz).

Yoinki oshkoro tariqasida, hamda o'z o'rnida pinhona tarzda:

خير مقدم. درود بر شما. متشكرم

(Tarjimasi: xush kelibsiz, sizga salom, rahmat)

kabi so'zlar orqali ifodalanishi kuzatiladi. Shu nuqtayi nazardan, undalmalarning bu turlari voqelikning oshkoro yoxud pinhoniyligi, nutq sodir etilgan vaqt yoki lahzaning aktualligi, va murojaat etuvchining ikkinchi shax (adresat) ga nisbatan maqsadini ifodalaydi.

Undalmaning semantik sistemasida quyidagi kommunikativ juz'iy vaziyatlar mavjud: diqqatni jalb etuvchi ob'ekt sifatida – adresat, ushbu amalning ob'ekti, ya'ni adresant, mavzu – suhbatdoshning diqqatini jalb etish zarurati va unga aloqador bo'lgan maqsad – aloqani o'rnatish vositasi hamda hodisa mavzusi. Bunday mavzu birinchi navbatda asosiy so'z (giperonim) ma'nosi vositasida, sinonim yoxud tematik qatorda aniqlanadi. Lug'atlarda bunday so'zlar murojaatni ifodalaydigan so'zlar orqali tushuntiriladi. Masalan, unga murojaat etilgan kishi, so'z unga qaratilgan shaxs, tinglovchi.

Lug'atlar tafsirini aniqroq ifoda etsak, shaxs o'z so'ziga bironing e'tiborini qaratish, uni chaqirish uchun unga ijtimoiy o'rni, jamiyatdagi rolini ifodalaydigan biror umumlashtirilgan ism orqali murojaat etishi lozim bo'ladi. Bu o'rinda, notanish kishiga nisbatan taxminiy so'zlar tanlanadi. Tanish kishilarga nisbatan esa, muayyan munosabat sharoitida sinonim yoxud tematik silsilasi orasidan tinglovchiga nisbatan muvofiq va qulay undalmalar ishlatiladi.

Murojaat qiluvchining ismi aniq bo'lmagan taqdirda adresatning ijtimoiy belgilari ko'p ekanligi sababli, til tarkibida va nutq jarayonida muvofiq ism mavjud emasligi, hamda ma'lum ism orqali shaxsga murojaat etish mumkin bo'lmasa, funksional jihatdan nominative asoslarga teng bo'lgan

معزرت ميخواهم. ببخشيد. بخشيد.

(Tarjimasi: kechirim so'rayman, kechirasiz, uzr)

kabi diqqatni jalb etish omillari ishlatiladi.

Murojaat unsurining mohiyat strukturasi quyidagi shaklda tasavvur qilish qabul qilingan:

Men – seni (Sizni) – shu yerda – hozir aniq sabab va maqsad bilan – aloqani o'rnatish uchun tanlangan ohanglar jilolari orqali (qulay sharoit, ijtimoiy rol, munosabat va hokazolar) da'vat etaman.

Shu tariqa, faraz qilaylik, Murodzodaning murojaatlanuvchisi quyidagicha bo'ladi: «Men – shu yerda – hozir- seni – g'ayrirasmiy sharoitda – kelgusidagi do'stona munosabatga – da'vat etaman». Murodullo Nozimiyning murojaatlanuvchisi esa bu tarzda bo'lishi kuzatiladi: «Men – shu yerda - hozir – sizni mushaxxas kishi sifatida – valekin uncha yaqin bo'lmaganligi ham mumkin – hurmatli insonni – nisbatan yoshi kattaroq bo'lishi mumkin – ehtimol rasmiy vaziyatda – kelgusidagi xushmuomalalik ruhida o'tadigan fazoga chin dildan da'vat etaman».

Murojaat unsurlarining grammatik birligi va kommunikativ xususiyatlarini nazariy tahlil etish borasida rus tilshunosi V.E. Goldin (1987) va uning izdoshlarining hissasi kattadir. Tadqiqotchi nutq yo'nalishini murojaat orqali amalga oshiriladigan munosabat paytida aniqlaydi.

Ma'lumki do'stona vaziyatda va oilaviy muhitda zikr etilgan murojaat unsurlari ko'proq qulay hisoblanadi. Bir qator murojaat unsurlari, masalan:

دخترکم. دوستم. پدرجان. دادرجان. عزیزکم. شیرینکم.

(Tarjimasi: qizginam, do'stim, otajon, ukajon, azizim, shiringinam)

faqat ushbu mazmundagi bajaradigan rollari bilan cheklanadi. Tilshunoslar bu kabi birliklarni maxsus regulativlar deb ataydilar.

Murojaat unsurlarining boshqa guruhini tadqiqotchilar nomaxsus deb nomlanib, matnni aniqlovchi elementlar rolini ularga taalluqli deb hisoblaydilar. Bular ko'p miqdordagi qarindoshlik, atoqli ismlar, kasb-kor nomlari, unvon, maqom, martaba va hokazolar asosida yasaladi.

Hamda undalmani mavqe va o'rni kabi jihatlarni hisobga olgan holda tahlil etish maqsadga muvofiqdir. Bu usulda uning matnga nisbatan erkinligi yoxud unga bog'liqligi hisobga olinadi. Erkin tarzda amalga oshiriladigan

murojaat unsurlari aloqa o'rnatish vazifasini bajarib, da'vat etish vazifasi bu holatda mavhumlikka uchraydi. Ya'ni murojaatning bu usuli nutq jarayonini boshlash paytida zarur bo'ladi. Erkin tarzda ifodalanmagan undalmalar tabiiyki diqqatni jalb etish vazifasini bajarmaydilar. Zeroki bu holatda allaqachon suhbatdoshning diqqati jalb etilgan bo'lib, suhbat ham davom ettirilyapti. Masalan:

السلام عليكم، استاد مهربان! خوش آمدید، مهمانان گرامی!

(Tarjimasi: assaloma alaykum, mehribon ustoz, xush kelibsizlar, qadri mehmonlar).

Assalomu alaykum va xush kelibsiz so'zlari shaxs tomonidan kutib olish omili sifatida ishlatiladi, murojaatlanuvchiga bog'liq so'z esa, munosabatning boshqa vazifasi, ya'ni adresatni aniqlash vazifasini bajaradi, hamda gapga bir oz xushmuomalalik va shirinso'zlik bag'ishlaydi. Cho'ziqroq matnlarda esa bunday so'zlarni takroran ishlatilishi shaxsning suhbatdoshiga nisbatan hali ham e'tibor qaratishi, uning so'zlarini idrok etishi va gaplaridan maroqlanishini ta'minlaydi.

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, murojaat so'zlari sintaksisdagi muhim birlik hisoblanib, til birliklari sistemasida maxsus o'rinni egallaydi. Uning kommunikativ tabiati o'zaro munosabat odobi va bayon unsurlari masalalarini hal etishda ko'maklashi mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'rinboev B. O'zbek so'zlashuv nutqi sintaksisi. Toshkent, «O'zbekiston», 1974.
2. Jumaniyozov R. Eski o'zbek yozuvi (mustaqil o'rganuvchilar uchun). Toshkent, «O'qituvchi», 1989.
3. Forscha-o'zbekcha o'quv lug'ati. Toshkent, «O'qituvchi», 1975.
4. Vinogradov V.V. Izbrannie trudi. Leksikologiya I leksografiya. Moskva, 1977.
5. Vinokurov T.G. Govoryashiy i slushayushiy. Varianti rechevogo povedeniya. Moskva, 1993.
6. Golvin V.E. Obrashenie: teoreticheskie problem. Saratov, 1987.
7. Formanovskaya N.I. Rechevoe vzaimodeystvie: kommunikatsiya I pragmatika. Moskva, 2007.
8. Formanovskaya N.I. Rechevoy etiket v russkom obshenii. Moskva, 2009.

Shahnoza Xushmurodova
(Samarqand, O'zbekiston)

THE PREDICATE AS A MAIN PART OF A SENTENCE

The predicate is the second principal part of the sentence which expresses an action, state or quality of the person or thing denoted by the subject. It is grammatically dependent upon the subject.

As a rule the predicate contains a finite verb which may express tense, mood, voice, aspect and sometimes person and number. According to the structure and the meaning of the predicate we distinguish two main parts or types: the simple predicate and the compound predicate.

There are some definition of the predicate we arrive:

- the predicate is one of the two main parts of the sentence.
- It denotes the action or property of the thing expressed by the subject.
- It is not dependent on any other part of the sentence.
- Ways of expressing the predicate are varied and their structure will better be considered under the heading of types of predicate

Here it will suffice to say that among them are: a finite verb form, and variety of phrases, for instance, phrases of the following patterns: "finite verb + infinitive", "link verb + noun", "link verb + adjective", "link verb + preposition + noun"

The assertion that the predicate is not dependent on any other part of the sentence, including the subject, requires some comment. It is sometimes claimed that the predicate agrees in number with the subject: when the subject in a singular, and when the subject in the plural, the predicate is bound to be in the plural as well. However, this statement is very doubtful. As we have seen above, there is much to be said in favour of the view that the category of number in the predicate in verb is independent of the number in the subject. This is especially confirmed by sentences like. My family are early risers, where the plural number in the link verb shows the plurality of the acting persons, though the subject noun is in singular. Besides it should be noted that this question of concord is one that belongs to the level of phrases, not to that of the sentence and its part. Thus, there seems to be no valid reason for thinking that the predicate is in any way dependent on the subject.

There is a special kind of predicate expressed by a phraseological unit such as to get rid of, to take care, to pay attention, to lose sight, to have a wash, to give a push etc.

When we clear the forests we get rid of such inconvenience.

I went to the bathroom and had a good wash for it had been dusty journey.

The characteristic feature of this predicate is that the first component for example, the future verb, has lost its concrete meaning to a great extent and forms one unit with the noun, consequently, the noun cannot be treated as an object to the verb. This can also be easily proved by the impossibility of putting a question to the second component.

e.g My friend gave me an interesting book to read.

This man gave a violent start ;

whereas in the first case we easily put a question to the object like what did your friend give you? In the second case it is impossible we shall treat this kind of predicate as a subdivision of the simple predicate.

For the sake of convenience we shall call it a phraseological predicate

We distinguish two types of phraseological predicate

1. Word combinations of the following types: to have a smoke, to have a swim, to have a run, to give a push, to take a look, to take a move

These combinations consist of a future verb which has to a great extent lost its concrete meaning and a noun formed from a verb and mostly used with the indefinite article

I gave a smoke

I gave a push

I gave a start

I had a wash

2. Word combinations of the following type” to get rid, to get hold, to make use, to take care, to lose sight, to make fun, to pay attention, to change one's mind, to take part

The second combination is in most cases an abstract noun used without any article.

e.g That's more than twenty years ago. You were making fun of mother just now.

The predicate is the member of a predication containing the mood and tense (or only mood) components of predicativity.

e.g I was thinking that Dinny has probably had no lunch

The predicate can be a word or a syntactically word-morpheme. When it is a national word, it is not only the structural but the national predicate as well.

When the predicate is a semi-notional verb or a syntactical word morpheme, it is only structural predicate and is usually connected with a notional word which makes the notional predicate.

He was strong enough for that .

We can assist our oppressed brothers in south Africa in their struggle for freedom.

Does anyone know of that but me?

Syntactically, strong assist, now are complements to the corresponding verbs.

Similarly, if we agree with A.I.Smirnitsky that **have** and **I have friends** is a semi-national predicate.

Used literature:

1. Blohn M.Y “A course in theoretical English Grammar” Moscow 1983
2. Gordon E.M “ A grammar of present day English” Moscow 1974
3. Ilysh B. “The structure of Modern English” Leningrad 1972
4. Koshevaya I.G “The theory of English Grammar” Moscow 1982
5. Khaimovich B.S “A course in English Grammar

**Yuldashev M.M., Qurbonov U.E., Yuldasheva D.M.
(Samarkand , O'zbekistan)**

KVINT KURSIY RUF VA UNING “SHOH ALEKSANDRNING TARIXI” ASARINING VATANIMIZ TARIXI BILAN BOG'LIQ BA'ZI-BIR DALILLARI HAQIDA MULOHAZALAR

The Abstract

The following article discusses K.K. Ruff's book (The History of King Alexander') which is an ancient written source that gives us some valuable information about the ancient past of our land and our ancient ancestors. The authors of the article analyse the book widely in which Alexander' is described as a skilled statesman, politician, gifted commander as well as positive and critical remarks on Alexander's personal features.

The authors valued the book highly for its priceless information concerning historical events occurred in our land in ancient times, its territories and the nations who inhabited in the local area and besides, they also give their own opinions against some misleading information such as the names of local places and the names of rivers in book.

Kvint Kursiy Rufning “Shoh Aleksandrning tarixi” asarining yozilish davri va uning hayoti haqida aniq ma'lumot yo'q. Kursiy millodning 50-yillarida, Klavdiy hukmronligi davrida yashagan, Aleksandrning davriga bag'ishlab yozgan keng mazmunli ilmiy tarixiy asari ham o'sha davrda yozilgan, degan taxmin bor (Slovar antichnosti. 302-bet). Chunki milodning II asrlariga kelib, Aleksandrning yurishi haqida yozilgan Plutarx va Arrianning boshqa taxlildagi asarlari Kursiy kitobining shuhratini yo'qotdi. O'n kitobdan iborat bo'lgan “Aleksandrning tarixi” asarining sakkiztasi bizgacha yetib kelgan bo'lib, Kursiyning asariga qiziqish XV asrdan boshlandi. Aniqrog'i, 1470 yilda Venesiyada, 1472 yilda Rimda va 1478 yilda Milanda qo'lyozma asosida chop qilindi. Ilk bor 1709 yilda Pyotr I ko'rsatmasiga asosan rus tiliga tarjima qilingan.

K. Kursiy o'zining bu asarida Avgust prinsipati davridagi tarixchilarning Sharqning istilochisi Aleksandr haqida tarqalgan rivoyatlarga bergan tanqidiy fikrlarini davom ettirib, aleksandriyalik tarixchi Klitarx va Aleksandr tomonidan qatl ettirilgan tarixchi Kallisten asarlaridan foydalanib, shuningdek, Siseronning “Aleksandrning davlati Rim imperiyasi oldida hech narsa emas. U oddiy bosqinchi , aniqrog'i, qaroqchi bo'lgan” degan, Tit Liviyning

“Aleksandr taqdirning erkasi, tanobi tortilmagan, hissiyotga berilgan, shuhrat orqasidan quvuvchi o’smir bo’lgan. Agar u Rim legioni bilan to’qnash kelganda edi, uning g’alabalariga nuqta qo’yilgan bo’lar edi” degan fikrlariga qo’shilgan holda, Aleksandr hamisha unga nisbatan norozilik bildirib, ko’z Yoshito’kishga majbur qilgan qo’shinlariga tobe edi, degan fikrni bildirgan. K. Kursiy Aleksandrning davlat arbobi, siyosatchi, buyuk lashkarboshi kabi sifatlariga emas, balki uning shaxsiy fazilatlariga nisbatan tanqidiy fikr bildirgan. K. Kursiy Makedoniya davlati bilan Fors davlati o’rtasidagi jangni tasvirlash emas, balki Aleksandr bilan Doro III o’rtasida dunyoni egallashdagi shaxsiy jangini tasvirlashga harakat qiladi.

K. Kursiy Aleksandrning tabiatida qarama-qarshi xislatlar mavjudligiga to’xtalib, u jasur, telbalarcha jasoratga ega, shoh avlodlariga tegishli asiralarga nisbatan olijanob, askarlarga nisbatan xushmuomala kabi fazilatlarini quyidagicha tasvirlaydi:

“Sysigambisadvolutaest, pedibuseius, ignorationemnunquamanteavisiregiseexcusans. Quammanualevansrex, “Nonerrasti”, inquit, mater, ...” (K. Kursiy. 54- bet).

“Sisigambis (Doroning onasi) uning (Aleksandrning) oyog’iga bosh urib, seni avval ko’rmaganligim uchun seni tanimadim meni kechir” dedi. Shunda Aleksandr uning qo’lidan ushlab turg’izdi va “Onajon, adashmading, men Aleksandrman” dedi.

“Omnem cultum redid feminis iussit: nec quiquam ex pristinae fortunae magnificentia captivis praeter fiduciam defuit” (K. Kursiy. 54-bet).

“Ayollarga

(asirgaolinganDoroningoilasiga)barchaqimmatbahobuyumlariniqaytaribberishnivaozodliknashidasidanboshqabarc haimkoniyatlarniyaratibberishhaqidafarmonberdi”.

“Incolae novae urbi dati captive, quos reddito pretio dominis liberavit, quorum posteris nunc quoque non apud eos tam longa aetate memoriam Alixandri exolverunt” (K. Kursiy. 274-bet).

“Lashkarboshilarningqo’lidagiasrlarnisotibolib, (Aleksandr) yangishaharda (hozirgiXo’jandningo’rnidaqurilganqadimgiAleksandriyashahrihaqidagapketyapti))qurilganuylarniularo’rtasidataqsi mlabberdi.Ularning (asirlarning) avlodlariAleksandrningo’limidankeyinhamunixudodarajasigako’tarib, uninghaqigaduoqilganlar”.

Shuningdek,Aleksandrning, shuhbalanuvchi, shafqatsiz, o’choluvchi, shuhratparast, ruhanbetayin, askarlarganisbatanjudaqo’pol, joyikelgandaaskarlaloididako’zyoshito’kishgachaboradigan,keyinesaularniqatlqildirishikabisalbiyfazilatlarinihamko’ rsatibbergan. Aleksandrningma’naviyqiyofasinianiqliko’rsatishmaqsadida, uniqo’rs, cho’rtkesar, haddantashqarihissiyotgaberiladiganshaxsdebizohlaydi.

“Morespatrinondumexolverant,sediambilinueserant, ...Magnoigiturgaudeoregemexciunt, urbem dedentes. ... Phalanx moenio oppidi circumire iussa et direpere urbem, ipsosque ad unum caedere” (K.Kursiy. 268-bet).

“Ota-bobolariningurf-odatlarinivatiliniunutmaganBranxidlar (podshoKseriks (486-465) davridaYunonistondanAmudaryoqirg’oqlarigasurgunqilingankohinlar) Aleksandrniyunontilidashod-xurramkutiboldilavshahardarvozasiniochibberdilar.

...LekinAleksandrmahalliyxalqniqo’rqitishmaqsadidashaharnivayronqilishvabobolariningqilganxatosiuchunvatando shlariningbironatasiniqoldirmayqiribtashlashniFalangagabuyurdi”

“Tum Spitamenes, “Et te”, inquit, “et Dareum, reges meos, ultus, interfectorem domini sui adduxi, eo modo captum, cuius ipse fecit exemplum” ... Alexandr collaudato Spitamene. Hinc quarto die ad urbem Maracanda perventum est. Septuaginta stadia murus Urbis amplectitur, arx alio cingitur muro. Ac praesidio urbi relicto, proximos vicos depopulator atque urit.» (K.Kursiy. 268, 270, 272-betlar)

“Spitamenedi: “ Va’dagabinoanSenvaDorouchun, qasosoldimomeningamirim, Sengao’zhukmdorini (Doroni) o’ldirganqotilni (Bessni) asirqilibolibkeldim”, ...Aleksandr Spitamenni maqtadi. ... Lekin va’dasida turmay, ... to’rtinchi kuni Maroqandga keldi. Shahardevorininguzunligi 70 stad (birstad 185 metr) bo’lib, ikkiqatordevorbilano’ralganedi.AleksandrMaroqandnivayronqilib, atrofidagiqishloqlarniyoqibyubordi”.

KursiyRufAleksandrninghayoty’liniyaxshitasvirlabberishjarayonidao’ziMarkaziyOsiyodabo’lmaganligi, asosano’zigachabo’lgantarixchilarningmanbalaridanfoydalanganligisababliuningasarijoyvadaryolarningnomlarima salasidaba’zibirchalkashliklardanhamxoliemas.Jumladan:

“Venturos autem Chorasmios et Dahas Sacasque et Indos et ultra **Tanaim** amnem colentes Scythasm, ...” (K. Kursiy. 260-bet).

“Xorazmliklar, daklar (ko’chmanchisakqabilasigaqarambo’lganfrakiyaxalqi), saklar, hindularhatto**Tanais**daryosiningnarigitomonidayashovchiskiflar (saklar) unga (Bessga) yordamgakelishadi-ku ...”.

Tanais hozirgi Don daryosining qadimgi nomi. Bu yerda avtor Sirdaryoning nomi bilan chalkastirgan bo’lishi mumkin. Tanais (Tanais) miloddan oldingi III asrlarda Don daryosining qirg’og’ida qurilgan shaharning nomi bo’lib, asosan, greklar va sarmatlar yashagan. O’rta asrlarda Tana deb atalgan bo’lib,hxozirgi Nedvigovka shahri. Tanais shahri Tanais daryosining nomi bilan atalgan (Slovar antichnosti. 562-bet).

“Magnumdeindepartemeiusdemterraesterilesarenaetenant: squalidasiccitateregionnonhominem, nonfrugemalit: cumveroventi a **Pontico** mari spirant, ...” (K. Kursiy. 262-bet).

“Buhududning (Baqtriyaning) kattaqismixosilsizqumbilanqoplanganbo’lib, **Pontik**dengizidanesayotganshamolqumnuyoqdanbuyoqqako’chiriburganligisabablibironbirinsonyashamasedi”.

QadimdaQoradengizPontikadengizidebatalgan,lekinmazmunjixatidanKaspiydengiziko’zdatutilgan.

“Bactrianosanos **Tanais** ab Scithis quos Europaeos vocat, dividit. Idem Asiam et Europam finis interfluit. Ceterum Scytharum gens, haud procul **Thracia** sita, ab oriente ad sptentrionem se vertit, ... Recte deinde

regionem aliam ultra **Istrum** iacentem colit; ultima Asiae, que Bactra sunt, stringit” (K. Kursiy. 274-bet).

“**Tanais** (Don) daryosi yevropaliklar deb atalmish skiflarni Baqtriyadan ajratib turadi. Shuningdek, u (Tanais) Osiyo bilan Yevropaning chegarasi hamdir. Skif qabilasi Frakiyaning (Gresiyaning shimoliy sharq tomonida joylashgan hudud) yaqinida joylashgan bo'lib, sharq va shimol tomonlarga tarqalgan. ... Ular Istr (Dunay daryosi qadimda frakiyaliklar tilida Istros deb atalgan. Slovar antichnosti. 237-bet) daryosining orqa tomonlarini ham egallagan bo'lib, Baqtriya bilan chegaradoshdir”.

Bu yerda Tanais (Sirdaryo urnida ishlatilgan) Baqtriya bilan saklarning hududini ajratib turganligi to'g'ri, lekin Osiyo bilan Yevropaning chegarasi hamdir deganda qaysi daryo ko'zda tutilganligi (balki Urol daryosidir) noma'lum.

K. Kursiyning Saklar Frakiyadan boshlab Shimol va Osiyodagi hududlarni egallagan degan ma'lumoti A. Asqarovning “Oriylar-prototurklar... ya'ni turkiy xalqlarning vatani G'arbdan Qora dengizning shimolidan, Sharqdan to Mongoliyagacha cho'zilgan” (A. Asqarov. 264-bet) degan fikrini to'liq tasdiqlaydi.

Haqiqatdan ham qadimda ajdodlarimiz kun chiqardan to Alp tog'larigacha bo'lgan hududlarda chorvachilik bilan shug'ullanganligi haqida ma'lumotlar bor. Fikrimizning dalili sifatida Alp so'zining lug'aviy ma'nosiga e'tibor qiladigan bo'lsak, biron bir Yevropa tilida berilmagan, barcha tillarda Alp deb ataladi. Turkiy tillarda esa Alp so'zi kuchli, katta va baland kabi ma'nolarini ifodalaydi.

Xulosa qilib shuni aytilish mumkinki, Kursiy Rufning “Aleksandrning tarixi” asari Vatanimiz hududida mavjud bo'lgan qadimgi Baktriya, Sug'diyona va Oks, Yaksart daryolari atrofida yashagan xalqlar, joylarning nomlari va tabiati haqida ma'lumot beruvchi eng qadimgi yozma manbalardan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqarov. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. Toshkent. 2015. 263-264-betlar
2. Kvint Kursiy Ruf. Historiarum Alexandri regis Macedonum. Москва. 1963. (V.S. Sokolov tahriri ostida MDU grifi bilan lotin va rus tillarida chop qilingan) 54, 260, 262, 268, 270, 272, 274- betlar.
3. Немировский А.И. История древнего мира. Москва. 2000. 358-bet
4. Словарь античности. Москва. 1989. 237, 302, 562- betlar.
5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Москва. 1976.

Атаева Г.М.
(Самарканд, Узбекистан)

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Укрепление позиций фразеологии как самостоятельной лингвистической дисциплины способствовало дальнейшей дифференциации объекта её изучения. В итоге во многом разрешился вопрос о соотношении идиоматики и прочих фразеологических комплексов, т.е. фразеология интерпретируется как наука о любых устойчивых словесных комплексах (УСК) языка, характеризующихся относительно постоянным сочетанием слов и семантической переосмысленностью различной степени – от минимальной и до максимально выраженной в идиомах .

В настоящее время выделились и успешно развиваются отдельные самостоятельные области фразеологии. Это фразеологическая стилистика, контрастивная фразеология, грамматика фразеологии и др. Одним из продуктивно разрабатываемых фразеологических направлений можно считать интерпретацию фразеологии в текстах различного жанра (художественного, научного, публицистического, этноязычного и др), определение текстового статуса фразеологии в лингвистике и с учетом имплицитных аспектов литературной коммуникации, анализ идиоматичности как проблемы прагматики. Интенсивное развитие фразеологической текстологии позволяет получить ценную информацию о текстопорождающем потенциале УСК, их семантической и стилистической природе, коммуникативной активности.

Важной областью развития теории и практики фразеологической науки является фразеография. Она изучает словарный статус фразеологических единиц (ФЕ), под которой понимается относительно устойчивое, воспроизводимое, экспрессивное сочетание лексем, обладающее целостным значением.

В вышеотмеченных областях языкознания происходит активное накопление информации, наблюдений, сведений, полученных благодаря углубленному исследованию всё более нового фактологического материала вводимого в научный обход.

Вместе с тем современное состояние фразеологической науки свидетельствует о том, что многие её результаты не получили надлежащей практической реализации, в частности, в словарном деле. Более того, отставание в развитии фразеографической теории и практики тормозит дальнейшее развитие всей фразеологической науки. Этот факт сдерживания теоретических исследований в области общей и прикладной фразеологии наводит нас на мысль, что успехи идиоматических выражений всегда окажутся в прямой зависимости от лексикографической разработки идиоматики того или иного национального языка.

Успешное разрешение отмеченного противоречия предполагает комплексный анализ фразеологических пластов языка с последовательным учетом диалектической взаимосвязи статики и динамики фразеологической системы.

Разумеется практическая фразеография последнего времени отмечена определенными успехами. Здесь можно подчеркнуть достижения в таких направлениях, как разработка принципов составления фразеологических словарей, например, учебных, отбора и минимизации фразеологического материала, описание словника и словарной статьи, определение объёма интерпретации словарём языковых единиц (прежде всего лексических и фразеологических) и др.

Для изучения фразеографического статуса ФЕ различных разрядов необходим в первую очередь анализ их семантики. Именно семантика отражает в наибольшей мере специфику ФЕ как единиц системы языка. Центральными задачами разработки этой проблематики являются: особенности фразеологического значения (в сравнении со значением других языковых единиц), семантическая характеристика слов-компонентов ФЕ, ёмкость фразеологических полей (фразеогрупп, фразеосфер).

Известно, что одной из ведущих тенденций современного языкознания является детальная разработка «проблем человеческого фактора в речевой деятельности». Главное предназначение языка – это осуществление коммуникативной функции, а именно накопление и передача знаний, сведений, информации и т.д. Роль коммуникативной функции в процессе создания языка огромна. Можно без преувеличения сказать, что система материальных средств языка, начиная от фонемы и ее конкретных реальных манифестаций и кончая сложными синтаксическими конструкциями, возникла и сформировалась в процессе употребления языка как средства общения. Многие специфические особенности языка, как-то: наличие специальных дейктических и экспрессивных средств, средств локальной ориентации, различных средств связи между предложениями и т.д. можно объяснить только исходя из нужд функции общения.

Вышеотмеченную функцию изучает коммуникативная лингвистика, теория речевой коммуникации. Причём её объектом являются все основные характеристики функционирующего языка: звуковой и грамматической строй, лексическая и фразеологическая система. Все единицы языка, в том числе и ФЕ, обусловлены с точки зрения функциональной реализации, происхождения и деривационного развития коммуникативной предназначённостью.

ФЕ языка используются в высказывании для передачи наименований и характеристик признаков предметов, действий, процессов, состояний, свойств, качеств и т.д., а также различных человеческих эмоций. При реализации в предложении ФЕ выступают каким-либо членом предложения, а модальные и междометные ФЕ грамматически не связываются с другими членами предложения.

Изучения фразеологии в аспектах коммуникативной лингвистики актуально. Так, Г.В. Колшанский (1977, с. 100) говорит, что «коммуникативная сущность языка должна быть главной целью лингвистических исследований, предполагающей, естественно, поэтапное, поуровневое, а равно и обособленное изучение в статике и динамике отдельных аспектов и единиц языка».

ФЕ-это языковые с ярко выраженной коммуникативно-прагматической предназначённостью. Полученные в этом направлении данные имеют большое теоретическое и прикладное значение. Они позволяют выявить релевантные онтологические свойства языковых единиц, в частности, ФЕ. «Единство содержательной и формальной сторон языка, служащее основой коммуникативной функции языка, признание многоаспективности свойств и качеств языка в рамках его единой коммуникативно-содержательной сущности могут принести в дальнейшем определенные позитивные результаты не только в общетеоретическом, но и конкретном плане – в исследовании различных уровней и единиц конкретных языков.

Узкий объект научного анализа, например, изучение конкретного разряда ФЕ (скажем, междометных ФЕ /МФЕ/)обеспечивает достаточно четкую гомогенность языкового материала. Это позволяет достичь высокой степени адекватности при его интерпретации. В первую очередь целесообразно проводить анализ коммуникативных характеристик отобранных для системного изучения ФЕ. А это означает, что лингвистическому рассмотрению подлежат такие их ведущие свойства, как содержательные (семантические), структурные, стилистико-функциональные. Тем самым возможным окажется получить интегральное целое, информирующее в объеме анализируемого разряда языковых единиц (например, МФЕ) об определенной специфике формирования и передачи знаний, коммуникативной интонации, прагматической реализации. Разумеется, как уже говорилось выше, главным в подобном исследовании будет изучение семантики, которая обуславливает коммуникативную сущность языка и отдельных языковых явлений. Другими словами, коммуникативное назначение конкретного разряда ФЕ вытекает преимущественно из их содержательной характеристики. Затем привлекаются и показатели структурно-формальные. Они стабилизируются в процессе функциональной реализации, в результате чего языковая единица выполняет соответствующую синтаксическую роль в предложении.

Таким образом, при изучение ФЕ – особое внимание необходимо обратить на семантические, структурные, стилистические, деривационные, коммуникативные особенности фразеологических единиц, помнить о специальной природе языка, его ведущей роли в общественной практике, взаимоотношения языка и мышления, отражательные возможности языка.

При изучении ФЕ основными рабочими методами могут послужить описательный, сравнительно-сопоставительный метод фразеосемантического поля, метод словарного комментирования. Для этого при анализе могут быть использованы словарные дефиниции ФЕ, что позволяет выявить наиболее сущностные закономерности организации, значения и функционирования фразеологических единиц.

Если обратиться к анализу междометных фразеологических единиц (МФЕ), которые выражают чувства, эмоции, волеизъявления человека, то в этом разряде фразеологических единиц в семантическом отношении можно выделить четыре группы МФЕ: эмоциональные, императивные, уверительные, формулы социального этикета.

Очевидно, что признаки, по которым выделяются указанные группы МФЕ, различаются по степени своей употребляемости в языке. Так, больше всего МФЕ передают эмоциональные значения исключительно широкого набора оттенков. Эта самая многочисленная группа МФЕ. В ней возможно проводить ещё и дополнительные перегруппировки, что позволило нам установить отдельные подгруппы МФЕ:

I. МФЕ –доброжелания – приветствия и прощания. Например, Good day! Good afternoon! Good luck! Желаю успеха!

2. МФЕ, означающее восторг, восхищение, удивление: Bullyforyou! Молодец!, Bravo!

3. МФЕ, которые употребляются в функции обращения к кому-либо: Mylittleman! Мой мальчик!.

4. МФЕ – выражающие разного рода поздравления: AgladNewYear! Счастливого Нового года!

II. МФЕ-зложелания: Golaanegg! Убирайся! Damnyoureyes! Будьте вы прокляты!

Итак, только при тщательном семантическом анализе ФЕ, мы можем получить целостное значение той или иной фразеологической единицы. Естественно, сюда подключаются и другие их важные характеристики как структура, стиль, коммуникативная реализация.

Литература:

1. А.В. Кунин. Английская фразеология М.: Высшая школа. 1992. 344 с.
2. А.В. Кунин. Фразеология современного английского языка. М.: Международные отношения, 1994. 288 с.
3. Г.В. Колшанский. Лингво-гносеологические основы языковой номинации. Языковая номинация. – М., 1987. 99-146 с.
4. Большой англо-русский словарь. Под общим руководством И.Р.Гальперина. Т-1. 822 с; Т-2. 863 с.

Людмила Бондарчук
(Львів, Україна)

СТИЛІСТИЧНІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ОГЛЯДУ НА ВІДТВОРЕННЯ ІНШОМОВНИХ ВКРАПЛЕНЬ

Для англomовних наукових текстів характерним є вживання влучних іншомовних слів і виразів у їх первісних формах. Для наукової літератури економічного змісту це лексеми насамперед латинською і французькою мовами, які, попри деякі колоквиальні риси дискурсу оригіналу, додають йому академічності й шляхетності.

Шляхи вживання незмінених латинських слів та висловів в економічній термінології англійської мови можна проілюструвати такими моделями.

1. Речення (переважно накази або прислів'я) латинською мовою: **Mandamus**. – Наказуємо; **Fieri facias!** – Дивися, що треба зробити; **Dictum meum pactum**. – Моє слово – моя облігація (девіз Лондонської товарної біржі).

2. Фразеологічні одиниці високого стилістичного тону з двох і більше слів:

а) іменника і його атрибуту: **curriculum vitae** – біографія, життєпис; **mass media** – засоби масової інформації; **nudum pactum** – контракт без позивної сили;

б) прийменники з іменниками /займенниками: **pro rata** – пропорційно; **de jure** – юридично; **ad hoc** – для цього випадку, спеціально / -ий.

3. Окремі латинські слова: **gratis** – безоплатно; **loco** – в районі.

4. Латинські іменники або займенники з можливими латинськими прийменниками у сполученні з сучасними англійськими економічними термінами (так звані напівкальки): **data bank** – банк даних; **tax ad valorem** – адвалорний податок (податок з вартості).

5. Англійські терміни у сполученні з латинськими прийменниками: **cum dividends** – з дивідендами; **ex bonds** – без облігацій.

З числа зазначеної лексики особливо проблемними для перекладача є фразеологічні одиниці високого тону, окремі з яких поширені в українській мові у академічному дискурсі, мас-медіа і навіть у побуті: **ва-банк**, **статус-кво**, **де-факто**, **де-юре**, **модус-вівенді**, **персона нон грата**, **ультра вірес** тощо.

Найчастіше в україномовному дискурсі такі фразеологізми транс кодують або (рідше) залишають мовою оригіналу, хоча за певних умов, залежно від освітнього рівня ймовірного реципієнта, їх можуть замінювати тлумаченням.

Поряд із іншою проблемною для перекладача наукової літератури лексикою від жаргонізмів до надскладних наукових терміносполук такі латино мовні вкраплення обертаються для нього складним завданням розв'язання дилеми: залишити ці слова мовою оригіналу і спричинити неадекватне розуміння інформації реципієнтом чи перекласти його і наштовхнутися на стилістичні втрати цільового дискурсу.

Наприклад в реченні: **“Most economists take these high levels on employment as *prima facie* evidence that something is not working well in the market”** [12, p. 79], – **“Більшість економістів сприймають ці високі рівні безробіття як найважливіше свідчення того, що ринок не працює належним чином”** [4, с. 112] перекладач пропонує передати латинський вислів українською мовою, не зберігаючи його мовою оригіналу і не калькуючи його.

Іноді деякі перекладачі транскрибують латинський вираз українськими літерами, очевидно вважаючи, що він добре відомий і цілком зрозумілий реципієнтові без жодних пояснень: **“Most economists choices of decisions entail changes in the *status quo*”** [10, с. 11]. – **“Більшість випадків економічного вибору або рішень передбачають зміну у статус кво”** [3, с. 19].

В обох випадках позиція перекладача видається нам прийнятною і, навпаки, ми вважаємо не цілком правильною думку тих перекладачів, які залишають латинські вирази, невідомі широкому загалу, мовою оригіналу і роблять, таким чином, цільовий текст не повністю зрозумілим для реципієнта: **“At more flexible prices greater quantities could *ceteris paribus* be sold”** [11, с. 95]. – **“За еластичних цін можна більше продати *ceteris paribus*”** [6, с. 125].

Збереження ділових та правових латинських висловів мовою оригіналу в українських перекладах наукової літератури унеможлиблюється, на наш погляд тим, що в Україні і досі з латиною ознайомлене обмежене коло реципієнтів: надто мало учнів і студентів мають нагоду вивчати цю мову в загальноосвітній та вищій школах. Водночас не завжди доступною є й латинська лексикографічна література. Саме тому, керуючись принципом доступності інформації, вважаємо, що латиномовні вкраплення варто відтворювати тлумаченням, хоча, очевидно, цільовий текст при цьому зазнає стилістичних втрат.

Вміщені в контекст слова з інших мов, як відомо, допомагають відтворити в ньому як мовний, так і соціально-політичний колорит певної держави. Але вживання термінів з інших мов носить зазвичай нейтрально-інформативний характер і тому такі лексичні одиниці варто, на нашу думку, перекладати цільовою мовою, як от: **“It is argued that in the past decade or so unions have increased the union wage advantage which they enjoy *vis-à-vis* nonunion workers and, as a result, union firms have become less profitable than nonunion firms”** [10, с. 751]. – **“Дехто вважає, що ті переваги у заробітній платі, які члени спілок мають порівняно з неспілковими робітниками, призвели до того, що фірми, де працюють члени спілки, стали менш прибутковими порівняно з фірмами із неспілковими робітниками”** [3, с. 556]; **“The checklist is closer to an *aide-mémoire* than a questionnaire”** [8, с. 97] – **“Питальник скоріше нагадує список тем для розмови, ніж анкету”** [1, с. 108].

В англомовному науковому дискурсі з економіки простежується тенденція вживання французьких слів і фразеологізмів мовою оригіналу на зразок ***laizess-faire***, ***vis-a-vis***, які виникли на основі знаменитих висловлювань, приживалися у мовленні і згодом починали виконувати термінологічну функцію. Вираз ***laizess- faire*** виник у американському варіанті англійської мови протягом кризового періоду 1837-1840 рр., коли у США спостерігалася вкрай роздута інфляція стосовно цін на землю, бавовну і рабів. Президент Ван Бурен так визначився стосовно політики уряду у цій ситуації: “Задля процвітання народу урядові варто якнайменше втручатися у справи приватного бізнесу”. Таку політику тоді назвали ***laizess-faire*** [9, с. 335]. Французькою мовою цей вираз означає: а) дозволяти, не втручатися, попускати; б) мовчати, не реагувати, не відповідати [7, с. 149].

Попри те, що зазначений вислів вживають не лише у науковому дискурсі, а й мас-медіа і художній літературі ще з XIX ст., українські лексикографи досі не цілком визначилися із його українським еквівалентом. Вони практично ігнорують його у своїх словниках. Перекладачі ж відтворюють цей вислів кожен у свій власний спосіб.

Як відомо, транскрибування часто відбувається через безеквівалентність певних лексичних одиниць: **“Russia’s Constitutional Court rules that cities have no right to continue the communist era *propiska* system”** (“The Economist”, II, 2000).

Безумовно, для українського перекладача немає проблем перекласти слово **“*propiska*”** – транскрипцію з російської мови. Але якщо в реченні присутні слова з німецької, французької чи інших мов, завдання значно ускладнюються, оскільки змушують перекладача працювати у складному кількомовному середовищі, звертаючись до найрізноманітніших перекладних словників: **“His war against unemployment is not incompatible with his commitment to the *francfort* (фр.)”** [“The Economist”, У, 1995]; **“Less ambitious, but still tricky, would be a reform of the *Finanzausgleich* (нім.) *itself*”** [“The Economist”, VIII, 1998].

Стосовно фонетичних запозичень, Е.Скороходько застерігає, що перекладачеві вводити їх у цільовий текст можна лише у виняткових випадках, оскільки смислова структура запозиченого терміна для більшості читачів залишається незрозумілою [5, с. 82].

Вміщені в контекст слова з інших мов, як відомо, допомагають відтворити в ньому як мовний, так і соціально-політичний колорит певної держави. Але вживання термінів з інших мов носить зазвичай нейтрально-інформативний характер і тому такі лексичні одиниці варто, на нашу думку, перекладати цільовою мовою, як от: **“It is argued that in the past decade or so unions have increased the union wage advantage which they enjoy *vis-à-vis* nonunion workers and, as a result, union firms have become less profitable than nonunion firms”** [10, с. 751]. – **“Дехто вважає, що ті переваги у заробітній платі, які члени спілок мають порівняно з неспілковими робітниками, призвели до того, що фірми, де працюють члени спілки, стали менш прибутковими порівняно з фірмами із неспілковими**

робітникам» [3, с. 56]; *“The checklist is closer to an aide-mémoire than a questionnaire”* [8, с. 97] – *“Питальник скоріше нагадує список тем для розмови, ніж анкету”* [1, с. 108].

Як справедливо зазначає В.Карабан, іншомовні слова у більшості випадків в перекладах не слід переносити в цільовий текст, а перекласти, оскільки для української науково-технічної літератури вживання іншомовних слів і виразів у їхніх оригінальних формах є значно менш характерним [2, с. 185].

Отже, попри те, що відтворення цільовою мовою іншомовних вкраплень є нерідко джерелом стилістичних і навіть емоційних втрат у цільовому тексті, рішення перекладати їх, а не залишати мовою оригіналу, є загалом правильним, хоча й вимушеним.

Література:

1. Віскузі В.К. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / В.К. Віскузі, Дж.М. Вернон, Дж.Е. Гарингтон; [пер. з англ. за наук. ред. О. Кілієвича]. – К. : Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 1047 с.
2. Калашник В. Еволюція впливу російської та англійської мов на розвиток української науково-технічної термінології в умовах глобалізації економіки й інтернаціоналізації науки / В. Калашник, М. Черпак // Вісник : Проблеми української термінології. – Львів : Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – 2000. – №402 [відп. ред. Л. Полюга]. – С. 131-132.
3. Кириченко А.А. Как наполнить кошелек / А.А. Кириченко, С.М. Лаптев, Л.И. Паращенко. – К. : Молодь, 1990. – 256 с.
4. Савельєв Є.В. Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів / Є.В. Савельєв; [за ред. О.А. Устенка]. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 504 с.
5. Сербенська О. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. 140 питань і відповідей / О. Сербенська, М. Волощак. – К. : Просвіта, 2001. – 204 с.
6. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз: навч. пос. / Н.В. Тарасенко. – Львів : Новий світ-2000, 2004. – 344 с.
7. Тлумачний словник української мови / [за ред. В.В. Калашника]. – Х. : Прапор, 2002. – 992 с.
8. Яремко І.Я. Теорія бухгалтерського обліку : навч. пос. / І.Я. Яремко – Львів : Новий світ-2000, 2005. – 240 с.
9. Business Dictionary / [ed. by M. Greener]. – London : Penguin Books, 1994. – 390 p.
10. Emerson G.B. Manual of Agriculture for the School, the Farm and the Fireside / G.B. Emerson, C.L. Flint. – Boston : Swan, Brewer and Tilestone, 1862. – 330 p.
11. Hinston P. The Greatest Sale and Marketing Book / P. Hinston. – London : Tony Stone Photolibrary, 1992. – 119 p.
12. Kramar R.L. International Trade. Theory. Policy. Practice / R.L. Kramar, M.Y. d'Arin, F.R. Root. – New-York, Chicago, Dallas : South Western Publishing Company, 1959. – 678 p.

Орест Грех
(Львів, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Введення нового, зокрема в сталу систему навчання завжди було і буде пов'язано з певним ризиком, який з одного боку дестабілізує педагогічну середу, та з другого боку визиває супротивну дію нововведенням [1, с. 65]. Геополітичні, комунікаційні та технологічні зміни у суспільстві, наближають безпосередньо та опосередковано у процес спілкування велику кількість різних за фахом, віком та інтересами людей. Вимоги, що висуваються до освіченої людини сьогодення, спонукають науковців переглянути, внести зміни та удосконалити вимоги щодо рівня володіння іноземними мовами, запропонувати нові підходи до відбору змісту і організації матеріалу, розробити адекватні форми та види контролю. Використання інноваційних підходів у процесі вивчення іноземних мов займає своє почесне місце серед інших нововведень, особливо в області розвитку культури мовлення (розвитку мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетенції). Проблема удосконалення форм і методів викладання іноземної мови, їх постійне оновлення, пристосування до нових умов життя останнім часом не виходить з розряду актуальних питань вищої освіти. Сучасна наука має певний досвід у розв'язанні подібних питань. Так на сьогодні вже існує значна кількість праць, у яких розглядається сутність інновацій у викладанні мов у вищій школі. Зараз перед викладачем іноземної мови у ВНЗ постає проблема пошуку шляхів підвищення пізнавального інтересу студентів до вивчення мови, закріплення їхньої позитивної мотивації до навчання. Однією із можливостей вирішення цієї проблеми є використання інноваційних технологій у навчанні. Отже, тема нашого дослідження є актуальною. Тому мета запропонованої статті – дослідити особливості використання інноваційних технологій у викладанні іноземної мови студентам, їх взаємодію з традиційними формами та методами викладання дисципліни.

Враховуючи досвід викладання іноземних мов багатьох вітчизняних лінгвістичних шкіл за останні роки, можна сказати, що навчання іноземним мовам, в умовах сьогодення, проходить за комунікативно спрямованою методикою, яка дозволяє осягати мову в режимі живого спілкування. Основою процесу є активна участь у діалогах та рольових іграх, читання текстів, засвоєння основних граматичних конструкцій,

і обов'язковим є вивчення стандартних письмових граматичних та лексичних правил. Різновидів подання інформації може бути безліч, але основним результатом в будь-якому разі буде володіння і розуміння мови [2, с. 32]. Вивчаючи зарубіжний досвід, можна виділити наступний важливий аспект: викладач виступає не в ролі розповсюджувача інформації (як це традиційно прийнято), а в ролі консультанта, порадирика, іноді навіть колеги. Це дає деякі позитивні моменти: студенти беруть активну участь у процесі навчання, привчаються мислити самостійно, висувати свої точки зору, моделювати реальні ситуації. Завдання вчителя полягає в тому, щоб створити умови практичного оволодіння мовою для кожного студента, вибрати такі методи навчання, які дозволили б кожному учню виявити свою активність, свою творчість, активізувати пізнавальну діяльність в процесі навчання іноземним мовам. Сучасні педагогічні технології такі, як навчання в співробітництві, проектна методика, використання нових інформаційних технологій, Інтернет - ресурсів допомагають реалізувати особистісно-орієнтований підхід у навчанні, забезпечують індивідуалізацію та диференціацію навчання з урахуванням здібностей студентів, їх рівня навчання, схильностей і т.д. [3, с. 98].

Щоб зробити традиційні уроки цікавими, підвищити ефективність навчального процесу і рівень знань слухачів, сучасні науковці радять використовувати на уроках викладання іноземної мови як класичні методи навчання, так і інноваційні. На відміну від звичайних уроків, метою яких є оволодіння знаннями, вміннями та навичками, такі уроки найбільш повно враховують інтереси, нахили, здібності кожного студента. На такому уроці поєднуємо досвід традиційних уроків – сприймання нового матеріалу, засвоєння, осмислення, узагальнення – але у незвичайних формах. Інноваційні технології містять такі підходи до викладання іноземних мов, як:

- Інтерактивні методи викладання.

- Використання технічних засобів навчання (комп'ютерних та мультимедійних, мережі Internet) для контролю знань, зберігання і використання навчальних матеріалів.

Використання інтерактивних методів у педагогічному процесі спонукає викладача до постійної творчості, вдосконалення, зміни, професійного зростання, розвитку. Адже знайомлячись з тим або іншим інтерактивним методом, викладач визначає його педагогічні можливості, ідентифікує з особливостями студентів, приміряє до своєї індивідуальності. У процесі використання інноваційних технологій, як правило, застосовують рольові ігри, які розвивають пізнавальний інтерес, активізують розумову діяльність. Гра розвиває спостережливість, вчить робити висновки, зіставляти окремі факти. Під час гри студенти краще засвоюють матеріал, вчаться застосовувати набуті знання у нових ситуаціях. Рольова гра вимагає від студентів прийняття конкретних рішень у проблемній ситуації в межах ролі. За традицією рольові ігри поділяють на мікроетюди (беруть участь до 4 студентів) та макроетюди (від 5 студентів). Рольові ігри складаються з певної кількості завдань, в якій основна мета – прийти до згоди або знайти взаємодію з партнером. У рольових іграх обов'язково формуються соціально-рольові відносини учасників. Оволодівши програмою створення презентацій Power Point, викладач сам стає режисером свого заняття. Проста у використанні, ця програма дозволяє педагогові створити анімаційний опорний конспект уроку, включити відео- і аудіофрагмент, зобразити в динаміці якесь явище, подію, що допоможе студентові легко засвоїти новий лексичний чи граматичний матеріал.

Розвиток освіти в наші дні органічно пов'язаний з підвищенням рівня його інформаційного потенціалу. Ця характерна риса багато в чому визначає як напрям еволюції самої освіти, так і майбутнє всього суспільства. Для найбільш успішного орієнтування в світовому інформаційному просторі необхідно оволодіння учнями інформаційною культурою, а також комп'ютерно-екранною культурою, оскільки пріоритет в пошуку інформації все більше і більше віддається Інтернет [4, с. 76].

Основна мета вивчення іноземної мови - формування комунікативної компетенції, всі інші цілі (освітня, виховна, розвиваюча) реалізуються в процесі здійснення цієї головної мети. Комунікативний підхід передбачає навчання спілкуванню і формування здатності до міжкультурної взаємодії, що є основою функціонування Інтернету. Поза спілкування Інтернет не має сенсу - це міжнародне багатонаціональне, крос-культурне товариство, чия життєдіяльність заснована на електронному спілкуванні мільйонів людей у всьому світі, говорять одночасно - самий гігантський за розмірами та кількістю учасників розмова, яка коли-небудь відбувалася. Включаючись в нього на уроці іноземної мови ми створюємо модель реального спілкування. Спілкуючись в істинній мовному середовищі, забезпеченої Інтернет, учні виявляються у справжніх життєвих ситуаціях. Залучені у вирішення широкого кола значимих, реалістичних, що цікавлять і досяжних завдань, школярі навчаються спонтанно й адекватно на них реагувати, що стимулює створення оригінальних висловлювань, а не шаблонну маніпуляцію мовними формулами. Першорядне значення надається розумінню, передачі змісту і вираженню сенсу, що мотивує вивчення структури і словника іноземної мови, які слугують цією метою. Комунікативний підхід - стратегія, моделює спілкування, спрямована на створення психологічної та мовної готовності до спілкування, на свідоме осмислення матеріалу і способів дій з ним, а так само на усвідомлення вимог до ефективності висловлювання. Для користувача реалізація комунікативного підходу в Інтернеті не представляє особливої складності. Комунікативне завдання повинне пропонувати учням проблему або питання для обговорення, причому учні не просто діляться інформацією, але і оцінюють її. Важливо, щоб таке завдання робило можливим гнучке використання всіх знань і вмінь учнів. Використання Інтернету в комунікативному підході як не можна краще мотивовано: його мета полягає в тому, щоб зацікавити учнів у вивченні іноземної мови за допомогою накопичення і розширення їх знань і досвіду. Навчаючи справжнього мови, Інтернет допомагає

у формуванні вмінь та навичок розмовної мови, а також у навчанні лексики і граматики, забезпечуючи справжню зацікавленість і, отже, ефективність. Більш того, Інтернет розвиває навички, важливі не тільки для іноземної мови. Це, перш за все, пов'язано з розумовими операціями: аналізу, синтезу, абстрагування, ідентифікації, порівняння, зіставлення, вербального і смислового прогнозування і попередження і т.д. Таким чином, навички та вміння, що формуються за допомогою Інтернет-технологій, виходять за межі іншомовної компетенції навіть у рамках "мовного" аспекту. Інтернет розвиває соціальні та психологічні якості учнів: їх впевненість в собі і їх здатність працювати в колективі; створює сприятливу для навчання атмосферу, виступаючи як засіб інтерактивного підходу [5, с. 43].

Створення штучного іншомовного середовища в процесі навчання іноземним мовам - один з важливих проблемних питань сучасної методики. З ним у першу чергу пов'язана реалізація масового навчання двом з чотирьох основних видів мовленнєвої діяльності: аудіюванню та говорінню (умовно-комунікативному або комунікативному). Для досягнення цієї мети використовуються технічні засоби навчання. Сучасний етап розвитку техніки характеризується переходом до створення багатофункціональних навчальних комплексів і автоматизованих навчальних систем на базі ЕОМ. Такі комплекси і системи володіють універсальними дидактичними можливостями: вони дозволяють здійснювати навчання в діалоговому режимі з урахуванням індивідуальних можливостей учнів, забезпечувати дистанційне навчання з використанням сучасних технологій. Система освіти сьогодні все активніше використовує інформаційні технології та комп'ютерні телекомунікації.

Кінцевою метою навчання іноземних мов є вільне орієнтування в іншомовному середовищі та вміння адекватно реагувати в різних ситуаціях, тобто спілкування. Нові погляди на результат навчання сприяли появі нових технологій і відмови від застарілих. Сьогодні нові методики з використанням Інтернет-ресурсів протиставляються традиційного навчання іноземним мовам. Щоб навчити спілкуванню іноземною мовою, потрібно створити реальні, справжні життєві ситуації (тобто те, що називається принципом автентичності спілкування), які будуть стимулювати вивчення матеріалу і виробляти адекватну поведінку. Цю помилку намагаються виправити нові технології, зокрема Інтернет.

В даний час пріоритет віддається комунікативності, інтерактивності, автентичності спілкування, вивчення мови в культурному контексті, автономності та гуманізації навчання. Дані принципи роблять можливим розвиток міжкультурної компетенції як компонента комунікативної здібності [6, с. 29].

Отже, поєднання традиційних методів і підходів з деякими, в нашому випадку – новітніми тенденціями, значно підвищують і оптимізують активність й продуктивність учнів у процесі вивчення іноземної мови. Тому актуальним є подальший пошук нових тенденцій і застосування у процесі навчання іноземній мові.

Література:

1. Клевцова Н. И. Методико-дидактические принципы создания и использования мультимедийных учебных презентаций в обучении иностранному языку / Н.И. Клевцова. – Курск, 2003. – 178 с.
2. Крючков Г. Болонський процес – як гармонізація Європейської системи вищої освіти / Г. Крючков. – Педагогічна преса, 2004. – 104 с.
3. Пометун О. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід / О. Пометун, Л. Пирожено. – Київ, 2002. – 98 с.
4. Традиції та інновації в методиці навчання іноземних мов: [навч. посіб. для студ. і вчит.] / [за ред. М.К. Колкової]. – СПб. : КАРО, 2007. – 267 с.
5. Sheils J. Communication in the modern language classroom / J. Sheils. – Strasbourg : Council of Europe Press, 1993. – 250 p.
6. Формування мовної особистості учня / О.М.Горошкіна, О.М.Рудіна, О.С.Кузьмішина, Н.В.Мордовцева, А.В. Нікітіна, Л.О.Попова, Л.В.Порохня, В.П.Студенікіна.-Луганськ: СПД Резніков В.С., 2008. – 212 с.

Леся Гуня
(Львів, Україна)

ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ – МИСТЕЦТВО!

Вивчення іноземної мови – це мистецтво. Мистецтво, тому що воно вимагає не тільки бажання і дії, але й особливих знань. Можна витратити роки на вивчення англійської мови, але так і не отримати бажаний результат. І справа зовсім не у відсутності здібностей до вивчення!

Ті, кому легко вдається освоїти іноземну мову, роблять це не завдяки «вродженним здібностям», а за рахунок свідомого чи несвідомого дотримання схожих принципів.

Що необхідно для вивчення іноземної мови?

1. Мотивація.

Головне – освоєння іноземної мови повинно приносити вам задоволення. Так багато задоволення можна отримувати від самого процесу!

Подумайте, що ви любите робити?

Може бути, ви любите слухати музику, дивитися фільми або презентації цікавих особистостей? Можливо, ви любите читати, слухати аудіокниги або обговорювати новини?

Уявіть на хвилинку, який світ відкривається вам, коли ви починаєте вивчати іноземну мову. Ви вільні робити все, що любите, але вже на новому мовою, всередині нової культури, ментальності, історії. І це надзвичайно чудово!

Кращі психологи і педагоги прийшли до висновку, що успіху процесу навчання завжди супроводжує інтерес і задоволення. Це одна сторона медалі. Інша сторона полягає в тому, щоб усвідомити для себе важливість отриманого в майбутньому результату. Здорово помріяти про те, які можливості перед вами з'являться, коли ви зможете безперешкодно розуміти живу англійську мову і вільно говорити з носіями англійської мови на будь-які теми. Мало того, що ви відкриєте для себе цілий світ культури Великобританії, США, Канади та інших країн [1, с. 52].

Ви зможете відчути, що стали більш затребуваним фахівцем, отримали додаткові навички та переваги. Адже володіння англійською є істотним доповненням до будь-якої професії. Прикрийте очі, уявіть, як здорово вільно спілкуватися англійською, помрійте. Візуалізація майбутнього результату дасть вам багато енергії, дасть поштовх і імпульс до розвитку здатності говорити іноземною мовою.

2. Сприйняття автентичної, живої мови

Навчальні аудіо записи можуть здаватися більш простими для освоєння, адаптовані книжки – легше в читанні, мова інших вивчають – зрозуміліше. Але щоб швидко освоїти іноземну мову, дуже важливо слухати живу мову з життя.

Справжні навички володіння мовою купуються тільки при освоєнні автентичного контенту: фільмів, пісень, аудіо книг і презентацій від носіїв мови; реальної мови британців, канадців і американців. Це і є справжні Джунгли англійської мови, які вам варто підкорити.

Вбираючи жива мова, записану і живу мову носіїв мови, ви купуєте навички, які вам не дасть жоден підручник або самовчитель. Повірте на слово! З кожною новою піснею, статтею, книгою або фільмом в оригіналі, які ви освоїли, ваші здібності і впевненість у своїх силах будуть зростати.

Живі мова і мова гарні й тим, що вони глибше впливають на свідомість, викликають стійкі асоціації. Слова запам'ятовуються легше в контексті реальної мови чи твори, а не навчального награного тексту.

Ще одним важливим плюсом автентичного контенту є те, що ви можете привчати себе до правильної вимови. Не мучте свої вуха тим, що різке слух носіїв мови. Краще відразу ж поринути в сприйняття грамотної і правильно усної мови. Тоді й ваше вимови набагато швидше наблизиться до оригінального, а не до вимови з російським акцентом.

3. Моделювання та копіювання

Чи знаєте ви, як вивчають мову діти? Основний прийом, який успішно використовують діти для освоєння рідної мови – наслідування і копіювання.

Протягом кількох років діти з цікавістю і завзятістю повторюють всі почуті від оточуючих слова: «лофка» поступово стає «ложкою», а «добле» після десятка повторень набуває форму «добре».

Основи мови діти освоюють за період з трьох до п'яти років. Однак, це пов'язано ще і з тим, що вони не тільки вивчають новий для себе мову, а й формують «з нуля» всі базові мовні навички. Разом з першими вимовленими словами формуються і артикуляційний апарат, мислення, пам'ять.

Ми ж, дорослі, маємо величезну перевагу перед дітьми в процесі вивчення іноземної мови! Ми вже знаємо, як мінімум, одна мова. У нас вже розвинені артикуляційні м'язи, мислення, образна і моторна пам'ять, слух. Якщо ми знаємо хоча б одну мову, у нас вже достатньо здібностей до освоєння інших мов. Єдина проблема може бути пов'язана з тим, що деякі з нас «забули», як вони вивчали свою першу мову [2, с. 32].

Почув незнайоме слово англійською – поступите як дитина! Повторіть його, «спробуйте на смак», уявіть собі значення цього слова, подивіться з цікавістю на літери, якими це слово записано. Порівняйте свою вимову з оригіналом. Якщо ви активно використовуєте наслідування і копіювання в процесі вивчення мови, ваші шанси на успіх потроюються!

4. Взаємовплив

Сприйняття на слух, здатність говорити, читання, письмо, почуття правильності, знання граматики і стилю, активний і пасивний словниковий запас – це ваші навички володіння мовою.

Розвиток і тренування кожного з мовних навичок впливає на розвиток інших. У листі з третім секретом багато говорилося про важливість копіювання та наслідування. Насправді, цей прийом задіє кілька мовних навичок, які розвиваються паралельно.

Коли ви чуєте і слухаєте мова носіїв мови, ви активно розвиваєте не лише сприйняття на слух, а й вимову. Особливо, якщо використовуєте вже згадуваний вище прийом промовляння про себе слідом за диктором [3, с. 86].

Далі, при читанні вголос, ви не тільки тренуєте вимову, але і слухаєте себе, порівнюючи свою вимову з «еталоном». При всіх цих діях ви несвідомо закладаєте у себе основи граматики та стилю, що вивчається. Не кажучи вже про те, що з кожним прослуховуванням і промовлянням часто використовуваних слова і їх значення запам'ятовуються все міцніше.

Мислення і мова також дуже взаємопов'язані! Не дарма одним з критеріїв вільного володіння мовою вважається здатність «думати на ньому». Через деякий час після активного вивчення в голові

починають з'являтися самі собою, нехай поки що й не дуже складні, фрази на іноземній мові. Не бійтеся і не блокуйте цей процес. Так наш мозок опрацьовує новий матеріал. Мине кілька місяців вивчення за даною методикою, і ви дійсно зможете думати англійською!

5. Оптимальна інтенсивність

Ні для кого не секрет, що освоїти іноземну мову, займаючись раз на тиждень по годині, практично нереально. Якщо узагальнити рекомендації різних педагогів і лінгвістів, вийде, що найбільш оптимальний режим – займатися по 2-3 години щодня протягом року. Тоді через рік занять, навіть якщо починали з нуля, ви зможеш практично вільно розуміти і висловлюватися на іноземній мові.

З методикою ми розібралися, вирішимо питання з інтенсивністю. Подумайте, за який термін ви б хотіли домогтися поставленої мети? Якщо ви згодні на те, щоб освоїти англійську через три роки, то можете сміливо займатися по годині в день. Займаючись по півтора-2:00, ви скорочуєте термін досягнення мети вдвічі. Займаючись по два-3:00, ви прискорюєте прогрес вже в три-чотири рази!

Залежність інтенсивності та прогнозованого терміну досягнення мети нелінійна. Вигідніше займатися більш інтенсивно, тому що тоді процеси вироблення мовних навичок відбуваються набагато швидше. Ваші підсвідомість і свідомість будуть отримувати достатньо нової інформації про і на іноземній мові. Почне швидко формуватися новий мовний центр в мозку [4, с. 76].

Є така метафора, що освоєння іноземної мови більше нагадує не марафон, а підйом на крижану гірку. Набагато важливіше, з якою інтенсивністю ви займаєтесь, ніж те, як довго ви це робите. Для того, щоб піднятися на крижану гірку, потрібен досить сильний імпульс. Подумайте про це і прийміть рішення, яка повинна бути інтенсивність ваших занять. Єдиним обмеженням тут буде дотримання першого принципу – отримувати від процесу задоволення.

Не варто змушувати себе сидіти по 3-5 годин, «вивчаючи» мову, краще просто робіть те, що вам подобається. Хваліть себе за те, що рухаєтеся до мети ретельно і цілеспрямовано!

6. Регулярність

Попередній секрет був пов'язаний з інтенсивністю. Регулярність в процесі освоєння мови навіть важливіше інтенсивності. Краще займатися кожен день по 1.5-2 години, ніж цілий день просидіти над вивченням англійської, а потім на тиждень закинути все.

Всі успіхи, пов'язані з саморозвитком, від спортивних нагород до професійних перемог, досягаються шляхом регулярної, інтенсивної, цілеспрямованості тренування, яка, в ідеалі, доставляє задоволення.

Застосуйте принцип регулярності до свого процесу освоєння англійської мови, і результат не змусить себе довго чекати! В результаті у вас виробиться звичка освоювати і практикувати мову, а з нею прийде і стійкий прогрес [5, с. 41].

7. Індивідуалізація, практичність і ефективність

Кожен з нас має унікальні особливості і якостями. У справі підкорення мовних джунглів дуже важливо використовувати всі свої переваги і взяти до уваги слабкі сторони. Не бійтеся експериментувати і модифікувати пропоновану методику вивчення мови під себе.

Можливо, у вас дуже добре розвинена зорова або слухова пам'ять. Або ж ви найкраще запам'ятовуєте матеріал після того, як перепишете його своїми руками. Можливо, варто поділитися з ким-небудь цікавою інформацією, щоб вона міцно закріпилася у свідомості. Або ж ви можете бути дослідником, тоді сміливо шукайте додаткові матеріали, щоб закріпити той чи інший освоюваний ділянку.

Намагайтеся знайти такі інструменти, способи і прийоми вивчення мови, які будуть допомагати вам.

Література:

1. Коломінова О. О., Роман С. В. Сучасні технології навчання англійської мови у початковій школі/ О. О. Коломінова, С. В. Раман//Іноземні мови. –2010. – №2 с. 40–47.
2. Маслюк Ю. А. Проблеми використання інформаційних та комунікаційних технологій у навчальній діяльності // Інновації в освіті. - 2006. - № 1. - С. 117-123.
3. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. -метод. посібн. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво. А. С. К., 2004 – 192.
4. Подопрігорова Л.А. Використання Інтернету в навчанні іноземних мов. –Іноземні мови в школі. – 2010 – № 5.
5. Сисоєв П.В. Розробка авторських учбових інтернет-ресурсів з іноземної мови. – Іноземні мови в школі. – 2009 –. № 2.

**Світлана Дешко
(Львів, Україна)**

ACTIVE LEARNING TECHNIQUES

Learn about what active learning is and how to achieve it. This post provides five active learning techniques: just-in-time teaching, listening teams, structured sharing, students as teachers, and team quizzes.

Active learning is a very popular topic in educational literature, and we encourage it as a means to improve teaching and learning in the classroom. Be sure to review the rich collection of Active Learning Resources on CTL's Web Site.

Below you'll find a brief definition of active learning and detailed instructions for five sample techniques for increasing active learning (taken from our long list of potential active learning activities).

Active Learning

Active learning requires deeper planning than simply leading students through a classroom behavior. Marchese (1998) says "*Active learning* has the ring of a slogan; *passive learning* is an oxymoron." All learning is active in the sense of changing long-term memory. Focusing on behavior without cognition ignores "both the structures that constitute human cognitive architecture and evidence from empirical studies over the past half-century" (Kirschner, Sweller & Clark, 2006). Proponents of active learning do no favors by offering this definition: "Active learning is, in short, any learning activity engaged in by students in a classroom other than listening passively to an instructor's lecture" (Faust & Paulson, 1998). It implies the desired activity is observable, while all of us have experience learning by being actively engaged in lectures, though our outward appearance might appear passive. It is often the learner who decides their level of learning activity, through thoughtful consideration or note-taking. Mayer (2004) emphasizes that "learning may be best supported by methods of instruction that involve cognitive activity rather than behavioral activity." The key to active learning is *the learning activity taking place within the student's brain* rather than the observed behavior that is a means to that cognitive work. The animated figure on this page illustrates that the teacher guides students in active learning, triggering those cognitive events consistent with desired learning outcomes. Be sure that your classroom activities have a clearly defined objective and effectively guide the student toward that learning goal [1, c. 32].

Just-in-time Teaching

One way to describe Just-in-Time Teaching (JiTT), is to say that it lets the students' questions, misconceptions, and/or knowledge gaps guide classroom instruction. With JiTT, students complete an assignment or assessment on a given topic before the class period. Shortly before the class, the instructor reviews students' work and adapts the activities and discussions based on the common errors or misunderstandings in the students' answers. The teacher may use a Web-based assessment package or course management system (such as Blackboard) to facilitate making the assignments and collecting students' answers.

A variation of JiTT uses in-class response systems (such as i-Clicker) to pose questions to students during the classroom session. The teacher may ask questions prior to discussion to expose existing misconceptions, or ask questions after the discussion to assess understanding. In each case, the subsequent discussion addresses the students' misunderstandings.

Interactive Example

Interactive example

This is an example of monitoring student comprehension while lecturing, particularly for a very large class. The professor can observe student readiness, which they indicate by pressing A, B, or C. Press these buttons on the iClicker image to see how the bars change whenever the students signal their comprehension [2, c. 53].

Listening Teams

Listening Teams keep students focused during lecture modules or video presentations. They also provide opportunities for questioning and group discussion of key course concepts. Here's how to set up listening teams:

Create groups of four students. Each student will take on one of the roles. You can mix up roles within classes or between classes to keep students engaged.

1. Student 1, **Example Giver** (Facilitator/Tutor): Gives examples or applications of key concepts.
2. Student 2, **Questioner** (Inquisitive Student): Asks 2 clarifying questions about the material.
3. Student 3, **Devil's Advocate** (Critical Thinker): Identifies 2 areas of disagreement within the content and explains why.
4. Student 4, **Team Player** (Positive Believer): Points out two areas of agreement with lecture content and explains why.

Once you have the teams set up, give them their assignment:

1. While listening to the lecture or video, think of examples, questions, and areas of disagreement and agreement.
2. After the presentation, meet as a group for 5-10 minutes to share ideas and finalize your contributions.
3. Groups will share examples and ask clarifying questions of the professor or other groups to solidify their understanding of the key concepts.

Interactive example

These students have just finished listening to a lecture which included the following ideas:

Selective perception is a powerful concept in psychology and has many applications in social life. It is defined as seeing what we expect to see or seeing what we want to see. When something we observe is complex or multifaceted we can only interpret that information through our preconceptions about the world. These preconceptions then influence our perceptions and interpretations of reality. Vallone et al. observed the power of preconceptions in what they called the Hostile Media Effect. When Israelis and Palestinians watched the same news broadcast, 90% of each group perceived that the news story was biased against their side. How could that be?

Hover your mouse across the picture to reveal the roles they are playing. Click on a role to hear their "Listening Team" comments [3, с. 65].

Structured Sharing

Structured Sharing is a technique that helps students review the content of the class/presentation from different points of view, and at the same time helps you assess whether the students are learning the intended information and discover what questions they may still have.

Any number of students can participate, but the best size is between 20–30. Each student will need three 3" x 5" cards, and you'll need about 10 more for your own ideas.

A Structured Sharing activity takes about 15-20 minutes. You can easily expand or contract the activity to fill the available time.

Before class, identify a superlative you would like focus on. During the activity, the students will respond with their ideas about the **superlative** you choose. Ideas for superlatives include:

- What are the **most important** points from the day's lesson and/or readings?
- What are the **most useful** ideas?
- Which are the **most relevant** to our times?

Here are a few more ideas for superlatives:

- Most confusing
- Most amusing
- Most controversial
- Most unusual
- Most difficult
- Most credible
- Most surprising
- Most trivial

Write your own answers for the superlatives on 3-10 cards (one idea per card).

At the beginning of class, pass out three blank 3" x 5" cards to each student. Tell them that by the end of class today they are to write down the three most (fill in the blank with what you have chosen) on each card. You can limit it to the class activity/lecture or include readings as well. At the end of class, collect the cards and add your cards to the pile.

Before the next class, review the students' answer cards. This will give you a chance to assess the students' learning. How closely did the students' responses match yours? Are you satisfied with their responses? Did they achieve the learning outcomes you planned? Can you see places where you need to clarify or expand concepts?

The next step is to show the students your responses and those of their peers. At the beginning of the next class period, give each student three or four of the cards (including yours) until they have all been distributed. Ask each student to select the card they most agree with or have them divide into groups of two to four and pool their cards and select one to share with the class. Give each student or representative from a group an opportunity to share the response they selected and, if time permits, the reason they picked the one they did [4, с. 23].

Variations: If the room has desk or counter-top space, spread the cards after you collect them (and add yours to the stack). Ask students to come up and review the cards, selecting the one or two they most agree with. Then allow them to share their card/s with the class. You can do this at the end of the first class period or the beginning of the next. This lets students to see what others were thinking and can help frame their learning as well.

Students as the Teachers

In this type of active learning experience, the students prepare an actual lesson on a given topic. The student's lesson can range from a 10 minutes in a small group to a 30-minute activity presented to the whole class.

Don't confuse this with a simple student presentation; the students must give an actual lesson that includes lesson objectives or learning outcomes, discussion questions, a form of practice and a form of evaluation. Their "class" is encouraged to ask questions and discuss points that the student presents.

Key to success

- Create a basic lesson outline for students to follow.
- Explain basic teaching skills to the students.
- Define how you will evaluate the students' performance on this task. For example:
 - You may evaluate based on their adherence to the lesson outline.
 - You may use their peers' understanding of the topic to evaluate their performance.
- Have clear-cut topics for the students to teach.
- Give examples of reliable resources for students to use in lesson preparation.
- Allow the students' creativity to take over.
- You may assign pairs of students to team teach.

Література:

1. Akamatsu, N. (2002). A similarity in word-recognition procedures among second language readers with different first language backgrounds. *Applied Psycholinguistics*, 23(1), 117–133.
2. Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. New York: Cambridge University Press.
3. Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
4. Hamers, J. F., & M. H. Blanc. (2000). *Bilinguality & bilingualism* (2nd ed.). Cambridge, England: Cambridge University Press.
5. National Standards in Foreign Language Education Project. (1999). *Standards for foreign language learning in the 21st century*. Lawrence, KS: Allen Press.
6. Padilla, A. M. (2006). Second language learning: Issues in research and teaching. In P. A. Alexander and P. H. Wine (Eds.), *Handbook of educational psychology* (2nd ed.). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Жураева М.А., Саттарова Х.Ж.
(Ташкент, Узбекистан)

«МЯГКИЙ ЗНАК»: В КАКИХ СЛОВАХ ЕГО НУЖНО ПИСАТЬ (ОТКРЫТЫЙ УРОК)

Тема: «Правописание существительных с мягким знаком после шипящих».

Цели: закрепить знания об имени существительном; умение отличать слова, отвечающие на вопрос кто? что?; о роде существительном с мягким знаком после шипящих; развивать орфографическую зоркость; проводить профориентационную работу; воспитывать любовь к ближнему, уважение к родителям.

Оборудование: рисунки (*еж, мышь, карандаш*), символический корабль, тесты, загадки, плакаты, DVD.

Ход урока

I. Организационный момент.

Учитель (*в костюме капитана*): — Сегодня на уроке вас, ребята, ожидает много интересных открытий, заданий. Мы с вами совершим путешествие по станциям. Каждая станция будет определять каждый этап нашего урока. А на чем мы будем путешествовать, вы сейчас узнаете из отрывка сказки.

Ученик:

Ветер по морю гуляет
И кораблик подгоняет.
Он бежит себе в волнах
На раздутых парусах.
Корабельщики дивятся,
На кораблике толпятся,
На знакомом острове
Чудо видят наяву.

(Сказка о царе Салтане).

Учитель: — Мы будем путешествовать на корабле. А я буду вашим капитаном. Чтобы наш корабль не встал на мель, вы должны проявить свою находчивость, смекалку, внимание. Давайте улыбнемся друг другу. Пусть сегодняшняя прогулка принесет нам радость общения.

Девиз нашего урока: «Надо много учиться, чтобы осознавать, что знаешь много».

С чем ассоциируется у вас слово «корабль»? А кто управляет кораблем? Кто хочет управлять кораблем? (*Ответы детей*).

II. Станция «Повторяй».

Учитель: — Мы с вами повторяем правописание существительных с мягким знаком после шипящих в конце слова. А сейчас вспомним об имени существительном: Что такое имя существительное? Что обозначает имя существительное? На какие вопросы оно отвечает? Как изменяется имя существительное? В каких случаях в существительных после шипящих пишется мягкий знак? (*Ответы детей*).

III. Игра «Задай вопрос к существительному». (*Просмотр на DVD ролика «Предметные картинки»*).

Что? Ветер.
Кто? Медведь.
Кто? Мальчик.
Что? Город.
Что? Дорога.
Кто? Дежурный.

IV. Станція «Узнавай». Беседа о семьях учащихся.

Учитель: — Семья — это главная ячейка нашего общества. В семьях ребенок растет и развивается. В нашей стране большое значение придается семье. А вы бы хотели, чтобы ваша семья была всегда счастливой? Чтобы вы сделали, чтобы ваши родители чаще улыбались? (*Ответы учащихся*).

Семья — это вы и ваши родители. А какие вы знаете стихи, пословицы о семье.

Ученик 1:

Для любой матери свое дите мило.
При солнышке — тепло,
А при матери — добро.

Ученик 2:

Что может быть семьи дороже.
Теплом встречает отчий дом.

Здесь ждут тебя всегда с любовью
И провожают в путь с добром.

Ученик 3:

Любите! И цените счастье!
Оно рождается в семье.
Что может быть ее дороже?
На этой сказочной земле.

Ученик 4:

Одна у человека родная мать,
Одна у него и Родина.

Ученик 5:

Как повезло тебе, и мне,
Мы родились в такой стране,
Где люди — все одна семья,
Куда ни глянь — кругом друзья.
(*Запись в тетрадях с комментарием*).

Учитель: — Давайте вспомним какую роль играет мягкий знак? (*Мягкий знак служит для смягчения согласных и выполняет разделительную функцию*). В каких существительных после шипящих пишется мягкий знак? Что нужно определить? (*Правильно нужно определить род существительного. Мягкий знак пишется на конце существительного женского рода после шипящих и не пишется в словах мужского рода*).

Игра «Волшебные краски».

Ложь (ж.р.) Речь (ж.р.)

Меч (м.р.) Малыш (м.р.)

Молодежь (ж.р.)

В каких словах надо писать Ь знак?

Ученик изображающий роль «Ь» знака.

Я умная буква

И знаю когда

Должна я писаться у слова всегда,

Но крепко дружу я и с теми словами,

Где слышится шум.

Не шипение с жужжанием,

Но только всегда ли должна я писаться,

Об этом вы сами подумайте, братцы.

Я помогу вам, а вы догадайтесь.

И чистосердечно мне в этом признайтесь,

Кто же успел уже догадаться?

Где я пишу, и где я должна встречаться.

VI. Станция «Отдыхай». Физкультминутка «Капитан».

Капитан, капитан улыбнитесь,

Ведь улыбка — это флаг корабля.

Капитан, капитан подтянитесь!

Только смелым покоряются моря.

VII. Станция «Закрепляй». Загадки.

Добродушен, деловит,

Весь иголками покрыт.

Слышишь топот шустрых ножек,

Это наш приятель... (еж).

Маленький рост,
Длинный хвост,
Серая шубка, острые зубки. (*Мышь*).

Черный Ивашка,
Деревянная рубашка,
Где носом пройдет,
Там заметку кладет. (*Карандаш*).

VIII. Станция «Тестовая».

1. Укажите слово, обозначающее предмет.

- а) море
- б) морской
- в) моросит

2. «Слово заблудилось»...

Таёт снег, течет ручей,
На ветвях полно...

- а) врачей
- б) грачей
- в) печей

3. В каком из этих слов пишется «Ь» знак?

- а) камыш...
- б) малыш...
- в) мелоч...

4. Продолжите пословицу.

Самое лучшее оружие — это...

- А) добро
- б) слово
- в) нападение

5. Укажите существительное мужского рода?

- а) дочь
- б) камыш
- в) брошь

IX. Подведение итогов урока. Оценки. Составляется логическое древо по теме «Имя существительное». Дети на листочках пишут, что обозначает имя существительное? На какие вопросы оно отвечает? Как изменяется? У каких существительных после шипящих пишется «Ь» знак?

Вручение смайликов. Рефлексия с использованием смайликов.

X. Домашнее задание.

Анна Захарова
(Київ, Україна)

ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВНЗ ЕКВАДОРУ ТА УКРАЇНИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У системі вищої освіти завжди відбуваються зміни для підвищення якості навчання та розвитку інноваційних методів навчання, що допомагають не тільки краще засвоювати матеріал, але й розвивати особистість у цілому. Сучасне життя не можливо уявити без новітніх технологій, стрімко зростаючих обсягів інформації та постійної тенденції до інтеграції у світове суспільство. Ці фактори впливають на розвиток освіти у вищих навчальних закладах, адже зараз у різних сферах діяльності людини виникає потреба у висококваліфікованих фахівцях, які здатні до творчого мислення та прийняття професійних рішень у нестандартних ситуаціях.

Багато країн спрямовують свою політику на поглиблення інтернаціональних відносин з навколишнім світом, тож проблема професійної комунікації з іноземними фахівцями стає все більш актуальною. З цієї причини виникає нагальна потреба у шляхах вдосконалення стратегій вивчення іноземних мов. Аби відповідати таким потребам суспільства вищі навчальні заклади мають постійно змінювати методи навчання та адаптувати стратегії навчання до сучасних вимог. Однією з важливих змін, що відбуваються у наш час є введення нових методів навчання – застосування інтерактивних технологій при вивченні іноземної мови. Усі ці зміни зумовлені рухом у напрямку інноваційної парадигми, яка є не тільки засобом для здобуття професійних навичок, але й дає змогу розвивати інтелектуальні та творчі здібності, що відкриває потенціал для більш глибокої професійної підготовки фахівців [3, с. 6-8].

Сучасний розвиток суспільства зумовлює постійні зміни у системі освіти, а саме її постійне вдосконалення. Професіональне оволодіння іноземними мовами є одним з пріоритетних напрямів реформування сучасної освіти. У порівнянні з іншими предметами, іноземна мова – це ціла галузь, що розкриває перед людиною багатство іншої культури, нові форми мислення та стилі життя.

Без сумніву, як в Україні так і в Еквадорі, потреба у вивченні іноземної мови є дуже великою. Різні університети Еквадору пропонують вивчення іноземних мов, таких як англійська, німецька, французька, італійська, японська, китайська, російська, кечуа, португальська, та інші. Така різноманітність вибору підтверджує потреби та постійно зростаючий інтерес у вивченні мов. Специфікою вивчення іноземної мови є те, що навчання відбувається через спілкування, що є не тільки кінцевою метою самого навчання, а й засобом досягнення даної мети. Інтерактивні технології у вивченні іноземної мови почали використовуватись не так давно, проте численні дослідження даної теми підтверджують їх ефективність.

Важливим фактором є насамперед мета та актуальність такого типу навчання, який вже багато років використовується у навчальній системі університетів Еквадору. Також варто зазначити, що навчання іноземних мов в університетах Еквадору спрямоване на відповідність міжнародним стандартам володіння мовою. Так, наприклад, навчальна програма німецької мови поділена відповідно до встановлених інтернаціональних норм. Тобто розрізняють рівні володіння мовою від А1 до С1, кожен з яких детально описується у міжнародних положеннях. Тому професійні навички та вміння студента на кожному рівні відповідають встановленим стандартам [4].

Система вивчення іноземної в Університеті Еквадору, звісно, відрізняється від системи, що використовують в Україні. У вітчизняних університетах навчання в основному проводиться у сформованій групі, тобто групі певного курсу факультету, при цьому студенти мають вже встановлений план навчання, назначених викладачів та програму. Якщо мова йде про вивчення іноземної мови, то можна сказати, що не завжди знання студентів є однаковими, тож один студент володіє, наприклад, німецькою мовою краще, а іншому ще бракує навичок, проте усі вони вчать в одній групі. Насамперед такі проблеми виникають при вивченні іноземних мов студентами нефілологічних спеціальностей, або ж студентами філологами при вивченні не основної, а другої іноземної мови. Такий спосіб навчання не може бути повністю ефективним, тому що слабші студенти не завжди можуть засвоювати матеріал швидко, а сильніші студенти не використовують свій потенціал повністю.

Якщо ж говорити про університети Еквадору, то можна помітити деякі відмінності у системі навчання. Студент, що навчається на певному факультеті має вже встановлену навчальну програму, яку повинен виконати. Проте він має право самостійно організувати свій розклад, звісно, якщо є така можливість. Тож, він може обирати час занять та викладача, що пропонується університетом. Цікавим фактором є насамперед система вивчення іноземної мови в університеті Еквадору. За програмою, встановленою кожним з факультетів, студент повинен пройти мінімум 6 або 8 рівнів володіння іноземною мовою, в залежності від факультету. Варто відзначити, що у багатьох випадках студент має право самостійно обирати мову, яку бажає вивчати, винятком може бути тільки англійська мова, що встановлена багатьма факультетами як обов'язковий предмет. Усі інші мови вивчаються за вибором. Тож якщо студент за програмою має вивчати другу іноземну мову, він має вибір між 6 або 7 мовами. У випадку коли студент вже має попередні знання другої мови, то він може здати екзамен на визначення рівня володіння мовою та, в залежності від результатів, відвідувати групу не першого, а більш високого рівня. Таким чином можна сказати, що в одній групі, наприклад, третього рівня німецької мови, можуть разом навчатися студенти як першого, так і другого, третього, четвертого, п'ятого курсів, а також особи, що вже не навчаються в університеті та працюють, і потребують знання іноземної мови для певних цілей [3].

Цікавим фактором, що застосовують Університети Еквадору, є також оцінювання роботи викладача з боку студентів. Таке оцінювання проводиться 1 раз на семестр, де студенти оцінюють за різними параметрами увесь навчальний процес, який організовує викладач. А це, звісно, є стимулом до постійного вдосконалення та розвитку професійних навичок викладача, тож використання новітніх технологій є необхідним аспектом для розвитку професійного суспільства університету.

Звісно, аби досягти достатньо швидких та ефективних результатів потрібно використовувати різні стратегії та методи, які могли б бути корисними для розвитку професійних навичок студентів. Насамперед актуальними є інтерактивні технології при вивченні іноземної мови.

Інтерактивність – це взаємодія студентів та викладача, це сприяє накопиченню досвіду, навичок роботи у групі, розвитку відкритості та толерантності при дискусіях. Так, можна сказати, що ділові учбові ігри, рольові ігри, психологічні тренінги, групові дискусії, мозковий штурм або кооперативне навчання стало невід'ємною частиною навчального процесу університетів Еквадору. Інтерактивні лекції, тренінги, лекцій-конференції, проблемні лекції, дискусії, презентації та дослідження – усі ці стратегії використовуються для досягнення оптимальних результатів у навчанні [1, 1-8].

Якість навчання іноземної мови характеризується достатнім розвитком письмових та усних навичок для здійснення повноцінного спілкування. Методи викладання та навчальна програма іноземної мови в університетах Еквадору ґрунтуються на сучасних стратегіях викладання мови та використанні новітніх технологій. Тож використання мультимедійних засобів та інтерактивних технологій є звичною практикою. На сьогоднішній день велика увага приділяється методам інтерактивного навчання, при якому використовуються комп'ютерні програми, мультимедійні проектори, веб-камери тощо. Так можна здійснювати пізнавально-навчальну діяльність студентів більш активно.

Сучасна система освіти Еквадору спрямовується до індивідуальної форми навчання, тому студенти стають безпосередніми суб'єктами навчання. Студент, що знаходиться у центрі всього процесу навчання, має підвищену мотивацію до активності та творчості, адже під час навчання він може побачити власний прогрес та відчувати, що його думку поважають. Особистісно-зорієнтоване навчання є дуже перспективним,

тому що його метою є формування людини як особистості. Діалогічний підхід визначає взаємодію між об'єктом та суб'єктом педагогічного процесу.

Як вже було описано вище, Університети Еквадору, а саме факультет лінгвістики та іноземних мов, спрямовує систему викладання мов на розвиток комунікативних та письмових навичок через розвиток особистості в цілому, застосовуючи досвід та креативність. Варто зазначити, що латиноамериканський менталітет у цілому є більш відкритим та набагато більш м'яким, у порівнянні з українським. Тому авторитарний метод викладання є абсолютно неприйнятним. Латиноамериканське суспільство потребує великої гнучкості та м'якості як у спілкуванні, так і при організації учбового процесу. Таким чином інтерактивні технології при викладанні іноземних мов в університетах Еквадору є насамперед невід'ємною частиною навчання.

Накопичений досвід в Україні та закордоном дозволяє зробити висновок, що інтерактивні технології стимулюють інтенсифікацію та оптимізацію навчання. Це дозволяє студентам:

- зробити засвоєння знань більш доступним;
- навчитись формулювати власну думку, правильно її висловлювати, доводити свою точку зору, аргументувати й дискутувати;
- навчитись слухати інших, поважати альтернативну думку;
- моделювати різні соціальні ситуації, збагачувати власний соціальний досвід через включення в різні життєві ситуації та переживати їх;
- вчитись будувати конструктивні відносини в групі, визначати своє місце в ній, уникати конфліктів, розв'язувати їх, знаходити компроміси, прагнути до діалогу;
- аналізувати навчальну інформацію, творчо підходити до засвоєння навчального матеріалу;
- знаходити спільне розв'язання проблеми;
- розвивати навички проектної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт [2, с. 9-17].

Велика кількість досліджень підтверджує, що є найрізноманітніші інтерактивні завдання, що використовуються під час вивчення іноземної мови. Проте усі ці вправи можна умовно поділити на 4 групи, а саме: фронтальна, парна, групова та індивідуальна. На нашу думку, саме групова та парна форми навчання застосовуються найчастіше. Беручи до уваги латиноамериканський менталітет, де студенти є завжди відкритими до спілкування, взаєморозуміння та підтримку один одного, варто зазначити, що саме групова форма навчання є найбільш ефективною, адже спільне обговорення та вирішення певної ситуації стимулює зацікавленість студентів у процесі навчання. Що стосується фронтальної форми навчання, то її також застосовують достатньо часто, наприклад фронтальне опитування або усний тест можна застосовувати для «розминки» на початку заняття. Таке опитування активує розумову діяльність студентів на початку уроку та стимулює активність протягом всього заняття.

Система викладання іноземних мов в Університеті Еквадору має деякі відмінності у порівнянні з системою викладання іноземної мови в університетах України. Поштовхом до введення нових стратегій навчання є постійна потреба відповідати вимогам світового суспільства, тож міжнародна система рівнів володіння іноземної мови сприяє поліпшенню педагогічної системи у цілому. Такі фактори як постійність у вивченні мови, відповідність міжнародним стандартам та розвиток міжкультурного аспекту у навчанні є поштовхом до постійного покращення системи викладання іноземних мов.

Література:

1. Ачаповская М.З Наукова стаття «Інтерактивні технології та їх роль у підвищенні якості освіти». / Матеріали 5 Міжнародної науково-практичної конференції Частина 2. Пінськ – 2011. - С. 1-8.
2. Пометун О.І., Побірченко Н.С., Коберник Г.І., Комар О.А., Торчинська Т.А. Посібник для викладачів ПТУ, коледжів та всіх тих, хто цікавиться застосуванням інтерактивних технологій у навчальному процесі задля його вдосконалення «Інтерактивні технології: Теорія та методика» Умань-Київ – 2008. – С. 9-17
3. Пометун О.І, Пироженко Л.В «Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн.» / А.С.К – 2004. – С. 6-8
4. Інтернет ресурс: Школа іноземних мов при Папському Католицькому Університеті Еквадору. <http://www.puce.edu.ec/portal/content/Escuela%20de%20Lenguas/286?link=oln30.redirect>
5. Інтернет ресурс: Статут Папського Католицького Університету Еквадору. <http://www.puce.edu.ec/intranet/documentos/Reglamentos/SG-Estatuto-Universitario-PUCE-2011.pdf>

Науковий керівник:
Бахов Іван Степанович.

THE BEST TECHNIQUES FOR LEARNING VOCABULARY

Vocabulary is one of the keys to speaking fluent English. Even if your grammar is perfect, if you don't know the correct words to express yourself in English, you will find it difficult to speak fluently. Luckily, improving your vocabulary is one of the most fun aspects of learning English.

Vocabulary is one of the pillars of language learning and especially significant for the advanced learner. Once you are familiar with the basic structures of your target language, you'll want to start saying and understanding more words! One of my students recently asked me:

So here are my top techniques for learning vocabulary [1, с. 43].

Write, Look, Cover, Repeat (WLCR)

This is the ultimate classic. For me, vocab learning has always been a notebook and pen type exercise. The physical motion of writing something down is very useful as it satisfies the needs of haptic learners. Take a pad, draw a vertical line in the middle and write the word on one side in your native/source language and on the other side in your target language. Memorise the list, then cover one side and tick off all that you remember. Then repeat.

Supercharging your WLCR

- Add another Write step for all the words you couldn't remember first time round, then start again. And repeat. The list of words you can't remember should get smaller every time.

- Satisfy your aural learning style through the version write, mumble, cover, repeat - speaking out each target language word every time. Or record them all and listen back to the vocabulary list a few times.

- Colour code your list, for example to highlight different genders or word types. (Thanks to David Casey on Facebook for this tip!)

Get them all

This technique is very well suited to learning by immersion. You acquire new words by carrying a dictionary everywhere (anything electric has them on these days) and then making a note of new words wherever you come across them. These form your daily vocabulary list. Learn the words, revisit the source, move on to a related text or video for repetition. Keep going until you remember all (or 80%, 70%...it's your choice!) of the words from your list, then find a new source. Your memory will build the connection between source and vocab, allowing you to remember the word by where you learnt it from [2, с. 21].

Flashcarding

Flashcards are great for learners who work very well with visual clues. You can either make sets combining an image with a word in the target language, or just write the words in source and target language. Different colours come in handy here, and many online products also offer to make life easier for you. What makes Flashcarding different from WLCR is that you cannot rely on memorising words by order - they come at you at random and you must be ready for anything. Personally, I perceive this as a hurdle and it's never been my thing. But on the other hand, what better way of preparing for real life?

Work in a Context

Memory research tells us that building links between data helps us remember things and the way to make sense of that is to put the vocab into use. A classic memory technique would be to connect every word with a strong image (imagine the grumpy ticket clerk huffing and handing you два ьлета). Alternatively, come up with a story that includes all your vocabulary.

Again, immersion is key here and make sure you produce language in context. Write a full sentence using your new word. Update your Facebook in the target language. Use it 5 times in a conversation. Whatever it takes, just make sure you have satisfied both **repetition and context**.

Stickies Everywhere

Sticky notes were made to serve as reminders, so we shall use them for that! Put contextual vocabulary in strategic places, or write yourself little messages in the target language. If you have flashcards or prefer larger pieces of paper, why not put your pieces of paper into a clear plastic envelope and stick them in the shower?

Study Linguistics

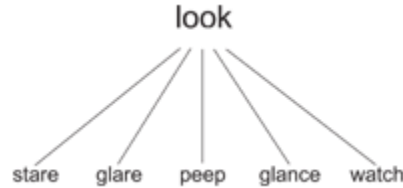
Many words are made up of parts of other words. So this one requires a bit of study, but it will make your vocabulary learning the smartest it has ever been. Become familiar with prefixes and suffixes, word roots and common sources of target language words. For example, many European languages are Latin-based and their words change through little add-ons.

Everyone has their own way of learning vocabulary. For some people random word lists will seem to be the most appropriate, usually with a translation into the mother tongue. Others will favour some kind of organisation, perhaps organising their vocabulary through topic, word category or word frequency. Some learners will find it effective to use vocabulary exercises in order to acquire new vocabulary, while others will use vocabulary cards and regularly test themselves to check whether new items have been learnt. All of these methods are effective in their own right and will suit different individuals in different ways. What they often do not take account of, however, is the usefulness of the relationships between words themselves within the target language. Exploiting

such relationships can be a very effective additional method of organising and storing items of vocabulary and may help learners to learn and remember new items [3, c. 64].

Hyponymy

Chair, bench, armchair, bar-stool, pew, rocking-chair and deck-chair are all types of seat. Thus, they are related to each other as examples of a type and have a one-way relationship with the head-word, seat (a chair is a seat, a bench is a seat and so on, whereas a seat is not necessarily a chair). Similarly, car, bus, van, tram, lorry, motor-cycle and taxi are all types of vehicle. Learners may find it productive to store items of vocabulary under head words like these in the form of simple diagrams or "spider-grams", as follows:

These diagrams can, of course, be added to whenever a new word in this category crops up.

Antonymy

Associating words through their opposites appears to be quite a powerful relationship. When asked what word they associate with 'hot', many people will immediately answer 'cold', rather than, say, 'desert', 'sun' or 'weather'. Learners may find it useful to store words with words that convey an opposing concept, for example:

Collocation

It is clearly useful to learn words which typically "go together", as in 'perform a task', 'make a suggestion' and 'do one's homework'. Words can also be stored in this way in the form of diagrams or mind maps and this may aid recall and memorisation. In the case of verb + noun collocations, they can be organised around the noun as follows:

It can be worthwhile pointing out to learners the advantages of storing items of vocabulary in the above ways. Using such diagrams and mind maps will probably appeal to the more visual type of learner (particularly if different colours are also used) but storing items of vocabulary [4, c. 36].

Read, read, and read. The more you read -- especially novels and literary works, but also magazines and newspapers -- the more words you'll be exposed to. As you read and uncover new words, use a combination of attempting to derive meaning from the context of the sentence as well as from looking up the definition in a dictionary.

This is an essential activity because reading is the best way to be exposed to a rich and wide vocabulary.

And remember: you can read whatever you want! You can read literature books if that is what you enjoy, but if you don't, try reading a comic book or a magazine. You can buy a cook book and read that, or read a children's book to your kids. There are thousands of articles online, news websites...the options are endless. So find something that you like, and read it.

Reading is an easy, fun and relaxing way to boost your language skills. Plus, you will be learning about other things as well: win, win!

Keep a dictionary and thesaurus handy. Use whatever versions you prefer -- in print, software, or online. When you uncover a new word, look it up in the dictionary to get both its pronunciation and its meaning(s). Next, go to the thesaurus and find similar words and phrases -- and their opposites (synonyms and antonyms, respectively) -- and learn the nuances among the words.

Use a journal. It's a good idea to keep a running list of the new words you discover so that you can refer back to the list and slowly build them into your everyday vocabulary. Plus, keeping a journal of all your new words can provide positive reinforcement for learning even more words -- especially when you can see how many new words you've already learned.

Learn a word a day. Using a word-a-day calendar or Website -- or developing your own list of words to learn -- is a great technique many people use to learn new words. This approach may be too rigid for some, so even if you do use this method, don't feel you *must* learn a new word every day

Go back to your roots. One of the most powerful tools for learning new words -- and for deciphering the meaning of other new words -- is studying Latin and Greek roots. Latin and Greek elements (prefixes, roots, and suffixes) are a significant part of the English language and a great tool for learning new words [5, c. 49].

Play some games. Word games that challenge you and help you discover new meanings and new words are a great and fun tool in your quest for expanding your vocabulary. Examples include crossword puzzles, anagrams, word jumble, Scrabble, and Boggle. (Find some word-game Websites at the end of this article.)

Engage in conversations. Simply talking with other people can help you learn discover new words. As with reading, once you hear a new word, remember to jot it down so that you can study it later -- and then slowly add the new word to your vocabulary.

Література:

1. Akamatsu, N. (2002). A similarity in word-recognition procedures among second language readers with different first language backgrounds. *Applied Psycholinguistics*, 23(1), 117–133.
2. Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. New York: Cambridge University Press.
3. Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
4. Hamers, J. F., & M. H. Blanc. (2000). *Bilinguality & bilingualism* (2nd ed.). Cambridge, England: Cambridge University Press.
5. National Standards in Foreign Language Education Project. (1999). *Standards for foreign language learning in the 21st century*. Lawrence, KS: Allen Press.
6. Padilla, A. M. (2006). Second language learning: Issues in research and teaching. In P. A. Alexander and P. H. Wine (Eds.), *Handbook of educational psychology* (2nd ed.). Mahwah, NJ: Erlbaum.

Юлія Колосовська
(Мелітополь, Україна)

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Постановка проблеми. У даний час все частіше говорять про необхідність формування критичного мислення студентів, тобто про розвиток навичок самостійного аналізу інформації, пошуку нових даних та нестандартних підходів до вирішення проблем [1]. Заняття з англійської мови мають велику кількість можливостей для розвитку критичного мислення під час навчання читанню, письму та, особливо, говорінню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою розвитку критичного мислення займалися такі науковці як Д. Халперн, Д. Дьюї, Д. М. Шакірова, Ф. Ф. Мінкіна та ін.

Об'єкт дослідження – розвиток критичного мислення студентів на заняттях англійської мови.

Предмет дослідження – методи розвитку критичного мислення під час навчання монологічного мовлення.

Мета статті – розглянути методи навчання монологічного мовлення, які сприяють розвитку критичного мислення, настановлюють студентів до пошуку інформації, роздумів над проблемними питаннями.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

1. З'ясувати етапи навчання монологічному мовленню та його різновиди.

2. Виявити сучасні методи навчання монологічного мовлення, які сприяють розвитку критичного мислення.

Виклад основного матеріалу. Монолог є формою мови, яку будує одна людина, самостійно визначаючи структуру, композицію і мовні засоби. Навчання монологічному мовленню дисциплінує мислення, вчить логічно мислити і відповідно будувати своє висловлювання таким чином, щоб донести свої думки до слухачів. Монологічне мовлення може носити репродуктивний і продуктивний характер. Репродуктивне мовлення не є комунікативним. Навчання репродуктивного мовлення є підготовчим етапом для розвитку умінь невідготовленого продуктивного мовлення учнів.

Монологічне мовлення, як і діалогічне, повинно бути ситуативно-обумовленим і, як стверджують психологи, вмотивованим, тобто у студента має бути бажання, намір повідомити щось слухачам іноземною мовою. Ситуація є для монологу відправним моментом, потім він відривається від неї, утворюючи своє середовище – контекст, тому для монологу прийнято говорити, що він є контекстним, на відміну від діалогу і полілогу, які знаходяться в тісному залежності від ситуації. В силу контекстності монологічного мовлення до нього ставляться особливі вимоги: воно повинне бути зрозумілим «само по собі», тобто без допомоги немовних засобів, які часто грають велику роль у ситуативному діалогічному мовленні.

Як відомо, монологічне мовлення має наступні комунікативні функції:

- інформативна (повідомлення нової інформації у вигляді знань про предмети і явища навколишньої дійсності, опис подій, дій, станів);
- впливова (переконання у правильності тих чи інших думок, поглядів, дій; спонукання до дії або запобігання дії);
- емоційно-оцінна [3, с. 167].

У методиці навчання іноземної мови розрізняють наступні типи монологічних висловлювань: опис, розповідь і міркування. Монолог-опис є констатуючим типом монологічного висловлювання, в якому описується наявність або відсутність будь-яких ознак в об'єкті. Монолог-розповідь розглядають як динамічний тип монологічного висловлювання, в якому розповідається про події, що відбуваються. Монолог-міркування будується на висновку, в ході якого на основі вихідного тези робиться висновок. Для цього виду монологу характерна причинно-наслідковий зв'язок між пропозиціями. Вочевидь, монолог-міркування є найбільш сприятливим видом монологу для розвитку критичного мислення [3, с. 169].

Методика формування монологічних навичок у студентів включає три етапи. Завданням першого етапу є навчання учнів об'єднанню мовних зразків фразового рівня в надфразові єдності. Прикладами можуть служити умовно-мовні продуктивні вправи на об'єднання однотипних і різнотипних зразків мови.

На другому етапі учні самостійно створюють монологічне висловлювання на надфразовому рівні (мікромонолог). У вправах цієї групи мова учнів не визначається вчителем, а спрямовується і мотивується комунікативним завданням. Навчання монологічного мовлення на цьому етапі здійснюється за допомогою різних опор: невербальних (зображення, відео), вироблених (підстановчі таблиці, висловлювання-зразок (у звуковий або зоровий формі) і частково-вербальних (структурно-мовні і логіко-синтаксичні схеми, ключові слова).

Третій етап передбачає навчання створювати монологічні висловлювання на текстовому рівні, висловлюючи свою думку і критичне ставлення, доводячи правильність свого судження. Вправи, які використовуються на даному етапі, є продуктивними комунікативними і включають комунікативне завдання, яке дає вчитель, і висловлювання самого учня. Комунікативне завдання мотивує висловлювання учня, спонукає його до участі в мовній діяльності і визначає обсяг висловлювання [3, с. 173-177].

В цілому все навчання монологічного мовлення має бути направлено на оволодіння умінням логічно розкрити думку, виділити головне і зробити висновок. Успішному розвитку навичок монологічного мовлення сприяють завдання, які носять творчий, індивідуальний характер, що вимагають висловлювань учнів в контексті комунікативної або умовно-комунікативної ситуації.

Етап навчання монологічному мовленню із використанням опори є сприятливим для використання методи розвитку критичного мислення студентів, наприклад:

1. ІНСЕРТ (інтерактивна система позначок для ефективного читання та мислення). Метою методу є спрямувати студентів до відслідковування власного розуміння отриманої інформації, використовуючи маркування. У процесі читання тексту студенти мають ставити позначки, якщо інформація викликає сумнів або питання. Під час такого процесу читання у студентів змінюється стереотип традиційного отримання інформації знаю-не знаю, формується вміння самостійно осмислювати дані, приділяти увагу до деталей. Подібні роздуми сприяють кращій обробці інформації у підготовці монологічного висловлювання, логічній і послідовній побудові тексту [2, с. 79].

2. Переплутані логічні ланцюжки. Цей метод дозволяє відслідковувати причинно-наслідкові зв'язки або хронологічну послідовність подій. Студенти вчаться встановлювати причину та наслідок, оскільки саме недостатнє розуміння цих зв'язків призводить до неадекватної оцінки даних.

3. Просунута лекція. Даний метод є альтернативою традиційної лекції. Під час просунутої лекції студенти 15-20 хвилин сприймають інформацію, а потім мають висловлювати власну думку щодо прослуханого матеріалу. Лекторів слід ретельно підготувати матеріал лекції, він має бути лаконічним, тому що половина часу буде витрачена на висловлення думок студентів, також матеріал лекції має містити виклик, який зможе активізувати усі наявні знання та уявлення студентів щодо теми.

4. Графічні організатори. Метод розвитку критичного мислення передбачає роботу із графічними позначками, які з одного боку сприяють глибокому розумінню та підбиттю підсумків отриманої інформації, а з іншого боку – стимулюють студентів виражати власне бачення та сприйняття інформації. У процесі розробки власних графічних позначок студенти навчаються виділяти головне та другорядне.

5. Кластер. Метод була розроблена Т. Б'юзаном, вона допомагає мобілізувати увагу студентів на темі, яку вони мають висвітлити. Цей вид діяльності також називають схемою мислення. На відміну від графічних організаторів, у методиці кластерів студенти самі розробляють власну схему. Студенти можуть писати свої ідеї у вільному вигляді і потім встановлювати взаємозв'язок між ними, утворюючи так званий простий кластер, або спочатку виділити категорії і записувати ідеї за категоріями у складний кластер. Простий кластер відображає раніше набуті знання, допомагає їх активізувати, складний кластер краще застосовувати для відбиття підсумків після вивчення нового матеріалу [2, с. 81].

6. Карта концепції – це графічний організатор, у якому не має жодних установок щодо його вигляду, концепція відображається за допомогою символів, які виражають ідеї та зв'язки між ними. Дана форма графічного організатору є найбільш вільним варіантом, він сприяє ефективному виявленню самостійності та творчості самих студентів, спрямовує на розробку концептуального бачення проблеми через розгляд різних точок зору на вирішення тих чи інших проблемних питань [2, с. 83].

На третьому етапі навчання монологічному мовленню, коли студент має вже самостійно створювати власні висловлювання, актуальними будуть методи дискусії (дискусія з використанням заздалегідь підготовлених коментарів, перехресна дискусія, ракурс-дискусія) та методи спільного пошуку (зигзаг, ротаційний перегляд думок) [4].

Висновки. Отже, розвиток такої необхідної навички як критичне мислення є невід'ємною частиною навчального процесу. У процесі навчання монологічному мовленню виділяють три етапи, серед яких

особливо сприятливими для розвитку навичок критичного мислення є етапи роботи з опорою та самостійного вираження думок. Також монолог-міркування є найкращим підґрунтям для розвитку навичок логічного мислення, у порівнянні з такими типами як монолог-опис та монолог-розповідь.

Сучасна тенденція використання комунікативного підходу до вивчення іноземної мови дає широкий простір для використання методів спрямованих на розвиток навичок критичного та послідовного мислення, у яких переважають методи з використанням графічних позначок (графічні організатори, інсерт, кластери, карта концепцій).

Література

1. Кластер Д. Что такое критическое мышление? / Д. Кластер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rus.1september.ru/article.php?ID=200202902>
2. Мурюкина Е. В., Челышева И. В. Развитие критического мышления студентов педагогического вуза в рамках специализации «Медиаобразование». Учебное пособие для вузов / Е. В. Мурюкина, И. В. Челышева, Отв. ред. А. В. Федоров. – Таганрог: Изд-во Кучма, 2007. – 162 с.
3. Ніколаєва С. Ю. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид 2-е, випр. і переоб. / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2002. – 328с.
4. Туласынова Н. Ю. Развитие критического мышления студентов в процессе обучения иностранному языку /Н.Ю. Туласынова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. – 2009. –№112. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-kriticheskogo-myshleniya-studentov-v-protsesse-obucheniya-inostrannomu-yazyku>

Науковий керівник:

доцент, кандидат педагогічних наук Гуров Сергій Юрійович.

**Олена Кречотень
(Суми, Україна)**

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ФРАНКОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ АГРАРІЇВ

Постановка проблеми. Потреби сучасного суспільства визначають стратегію навчання іноземних мов у аграрних вищих навчальних закладах. Це формує нові підходи до навчання, змушуючи коригувати освітній простір, навчальні програми, педагогічні технології. Провідною метою вивчення іноземної мови студентами аграрних спеціальностей стає іншомовна компетентність особистості, а кінцевим результатом – використання іноземної мови як доступного засобу спілкування і збагачення досвіду фахової підготовки.

Студентам – майбутнім фахівцям – необхідно набути іншомовної професійно-спрямованої комунікативної компетенції, яка вважається сформованою, якщо майбутній фахівець використовує іноземну мову, щоб самостійно отримувати і розширювати свої знання і досвід [4, с. 319].

Аналіз досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені створили цілу низку методик навчання ІМ для немовних ВНЗ. Серед них, зокрема, О. Тарнопольський (для студентів технічних спеціальностей), Е. Мірошніченко, І. Онісіна (для ВНЗ економічного профілю), Л. Котлярова, Г. Савченко (для майбутніх юристів), Ю. Друзь, Л. Максименко (для майбутніх менеджерів), Г. Турчинова (для майбутніх біологів), Т. Алексєєва, Н. Бориско, Л. Сажко (для студентів філологічних спеціальностей), М. Галицька, Я. Окопна (для майбутніх працівників сфери обслуговування). Проблема розвитку полікультурної мовної особистості у вищій школі досліджують П. Бех, О. Бігич, Л. Биркун, В. Маслова, С. Ніколаєва, С. Тер-Мінасова, В. Черниш та інші. Величезний внесок у дослідження проблем спілкування в цілому й комунікативній компетентності зокрема вніс Ю. Ємельянов. У своїх працях [5] він висуває цілу низку ідей щодо розглянутого поняття. На його думку, **комунікативна компетентність** – це досвід, що розвивається і значною мірою усвідомлюється в ході спілкування між людьми, що формується й актуалізується в умовах безпосередньої людської взаємодії. Формуючись і розвиваючись колективно, міжособистісний досвід тим часом є індивідуальним.

Співзвучні ідеї можна виявити в Л. Петровської. Вона також вважає, що “процес удосконалення комунікативної компетентності неправомірно відривати від загального розвитку особистості. Засоби регуляції комунікативних актів – невід’ємна частина людської культури і їхнє освоєння й збагачення відбуваються за тими ж законами, що й засвоєння та збільшення культурної спадщини в цілому. Для сучасника набуття комунікативного досвіду відбувається не тільки на основі особистої участі в актах комунікації з іншими людьми. З літератури, публіцистики, театру, кіно, ЗМІ людина одержує відомості про характер комунікативних ситуацій, проблеми міжособистісної взаємодії та способи їхнього рішення [6, с. 15]”.

Автори сучасних французьких методик, відповідаючи на запити часу, розширюють рамки комунікативного підходу за рахунок його переходу в діяльнісний. Таким чином, метою стає не спілкування як таке, а спілкування з метою вирішення певної задачі, отримання результату [7]. Відомий французький методист К. Пюрен [8, с. 27] справедливо вказує на те, що на сучасному етапі до класичних складових

комунікативної компетенції, таким як здатність сприймати, відтворювати і взаємодіяти, додається нова, необхідна в сучасному суспільстві, а саме — виступати в якості посередника або, кажучи іншими словами, — медіатора. Таким чином, специфічною рисою нашого часу є те, що на сучасному етапі необхідно не просто вміти вступати в комунікацію з представниками інших культур, але і діяти спільно з ними, використовуючи іноземну мову як інструмент.

Актуальність даного дослідження визначається соціальним замовленням суспільства на фахівців аграрної галузі, які б володіли франкомовним професійно орієнтованим мовленням, необхідністю створення нових навчально-методичних комплексів для формування франкомовної професійно орієнтованої комунікативної компетентності майбутніх аграріїв.

Метою статті є визначення найбільш ефективних шляхів формування франкомовної професійно орієнтованої компетентності студентів аграрних ВНЗ.

Виклад основного матеріалу.

Розмаїтість підходів до вивчення комунікативної компетентності свідчить про його складність і багатоплановість. Однак це зовсім не означає, що не можна виділити в них те загальне, що поєднує всі запропоновані підходи й дозволяє кваліфікувати всі ці визначення, які розкривають саме комунікативну компетентність.

Вчені мають різні погляди щодо того, що слід вважати ситуацією. У нашому дослідженні ми керуємося визначенням поняття «комунікативна ситуація», запропонованим В. Л. Скалкіним: комунікативна ситуація - це динамічна система взаємодіючих конкретних факторів об'єктивного і суб'єктивного плану, які залучають людину до мовленнєвої комунікації та визначають її мовленнєву поведінку в межах одного акту спілкування. Необхідними та достатніми компонентами комунікативної ситуації вчений вважає такі: обставини, в яких відбувається комунікація; стосунки між комунікантами; мовленнєві наміри; реалізація даного комунікативного акту [2, с. 44].

Ми підтримуємо позицію Є. М. Розенбаум про те, що моделювання реального процесу комунікації вимагає певного обмеження кількості ситуацій та відбір найтипівіших [3, с. 23]. Слідом за В. Л. Скалкіним ми розуміємо типову комунікативну ситуацію як типізований конструкт, методичну модель контактів, в яких реалізуються мовленнєві дії комунікантів [2, с. 52-53].

Комунікативно-ситуативні завдання допомагають вивести студентів за межі лише навчальної діяльності завдяки заздалегідь визначеній ролі. Ситуація та роль управляють мовною поведінкою. "У мене новина, звертається викладач до студентів, — завтра до нас приїжджає М.Рене, журналіст з Парижу. У нього доручення написати статтю для газети про наш університет. Що можна порекомендувати йому подивитися? Що відвідати в нашому університеті, адже він пробуде у нас всього декілька днів"?

У зв'язку з викладеним вище, виникає необхідність пошуку найбільш ефективних шляхів формування вмінь франкомовного професійно орієнтованого говоріння студентів аграрних ВНЗ. Серед таких шляхів, ми визначаємо *новітні технології навчання*. Дослідники цього питання називають технології навчання сукупністю прийомів, дій, які виконуються у певній послідовності та допомагають реалізувати методи навчання, які забезпечують реалізацію певного підходу до навчання [1, с. 75]. Отже, необхідно знайти такі універсальні методи навчання ІМ, які дозволять досягти більш високого рівня підготовки майбутніх аграріїв шляхом інтеграції мовної та професійної сфер.

На нашу думку, до ефективних технологій навчання студентів аграрних спеціальностей можна віднести: «*Коллективне завдання*», «*Дискусія*», «*Дослідження*», «*Інтерв'ю*», «*Аналіз ситуацій*», «*Імітаційне моделювання*». Розглянемо деякі з них.

Метою технології «*Коллективне завдання*» є формування комунікативних умінь, які забезпечують кожному можливість здійснювати іншомовне спілкування на відповідному рівні. Ця мета досягається завдяки основній ідеї навчання у співробітництві – навчання у колективі, виконання особистого завдання, працюючи в групі на спільний результат, який залежить від внеску кожного. *Технологія «Дискусія»* передбачає ведення бесіди, в якій беруть участь всі студенти навчальної групи. Викладач повідомляє певну проблему, учасники «дискусії» обговорюють її, збирають необхідну інформацію, аналізують, узагальнюють, шукають оптимальні шляхи її вирішення. Завдання кожного студента – зробити свій власний внесок у вирішення зазначеної проблеми. Наприклад, студенти є учасниками міжнародної конференції де обговорюються питання: «Селекційні сорти картоплі», «Хвороби дрібних тварин» тощо. *Технологія «Дослідження»* характеризується самостійною спрямованістю виконання завдання. Студенти самі вибирають підтему загальної теми та працюють індивідуально. Після цього, учасники кожної групи готують доповідь за обраною темою та презентують її. *В технології «Інтерв'ю»* запитання є елементом, який спонукає до повідомлення інформації, активізує мовленнєву дію в діалозі. Запитання є одним із об'єктів аналізу та дослідження в професійній комунікації. Застосування технології «*Імітаційного моделювання*» надає великих можливостей для вирішення завдань комплексної професійної підготовки майбутніх аграріїв. Ця технологія є основним засобом формування професійно-комунікативних умінь в умовах штучно створеного середовища професійного спілкування. Специфіка цієї технології полягає в імітуванні реально існуючої системи шляхом створення спеціальних моделей, в яких відтворюються принципи організації та функціонування цієї системи [5]. Імітаційне моделювання передбачає побудову відповідної професійної моделі навчання іноземної мови, що імітує зміст та умови професійної діяльності майбутніх спеціалістів. Доцільно створювати ситуації, де студенти повинні виконувати ролі спеціалістів. Оскільки ці ролі студентам психологічно знайомі, а засвоєний лексичний матеріал дозволяє створити

ситуацію, близьку до реального спілкування, то імітаційні моделі на тему «Виклик ветеринара», «Презентація ферми майбутнього», «У полі», «Збір урожаю», «Підготовка до сільськогосподарської виставки», «Обговорення результатів року» органічно вписуються в навчальний процес. Таким чином, студенти опановують культуру ділового спілкування, можуть проявити себе як особистості, долають мовний бар'єр.

Рішення про використання нових технологій у ході заняття знаходиться в компетенції кожного викладача і залежить від конкретних цілей, рівня і вікової категорії групи учнів. Зазначимо проте, що застосування комп'ютера в навчанні іноземної мови сприяє, за словами Ф. Манжено [9], досягненню певної автономії. Які ж особливості подання інформації, розташованої на сайтах в інтернеті? Т. Лансьєн [10], будучи фахівцем у цій галузі, вказував у свій час на такі відмітні риси функціонування мережевих документів, як гіпертекстовість, багатоканальність та довідковий характер. Іншою особливістю є те, що матеріали, відібрані для занять в інтернеті, являють собою автентичні документи.

Інформаційно-освітній інтернет-ресурс французького каналу TV5MONDE, пропонує величезну кількість готових вправ і тематичних добірок як для викладачів, так і для тих, хто вивчає французьку мову. На сайті можна виконувати вправи, згруповані в дос'є, в реальному часі, що дуже зручно як для аудиторної роботи в класі, обладнаному доступом в інтернет, так і для самостійної роботи вдома. Також надається можливість зберегти цікаві вправи і використовувати їх як в паперовому, так і в електронному варіанті.

Всі запропоновані вправи розташовані з урахуванням зростаючої складності завдань, починаючи з рівня володіння іноземними мовами А2. Таким чином, це дозволяє поетапне просування від рівня А2, через рівень В1 до рівня В2, від загального розуміння документа до більш детального його аналізу.

Висновки. Використання сучасних технологій навчання в оволодінні іноземною мовою сприятиме удосконаленню процесу формування франкомовної комунікативної компетентності студентів аграрних спеціальностей. Досягти високого іншомовного комунікативного рівня можливо при впровадженні імітаційного моделювання на заняттях, проведенні занять дискусійного характеру, застосування інформаційно-комунікаційних технологій.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в подальшій розробці та удосконаленні навчально-методичного комплексу з дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування» для студентів аграрних ВНЗ.

Література:

1. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підруч. для студентів вищих навч. закл. / О.Б. Бігич, С.В. Гапонова, Г.А. Гринюк та ін.; авт. кол. С.Ю. Ніколаєва. – 2-е вид. – К.: Ленвіт, 2002. – 328 с.
2. Скалкин В. Л. Основы обучения устной иноязычной речи / Скалкин В. Л., - М.: Русский язык, 1981. - 248 с.
3. Розенбаум Е. М. Основы обучения диалогической речи на языковом факультете педагогических вузов / Розенбаум Е. М. - М.: Высшая школа, 1975. - 126 с.
4. Коваль Л. М. Формування у студентів немовних вищих навчальних закладів англійської професійно орієнтованої мовної компетенції / Л. М. Коваль // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. - Вип. 20.4. – С. 318–321.
5. Емельянов Ю. Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетенции.- СПб., 1999. 403 с.
6. Петровская Л.А. Компетентность в общении/ М., 1989.- 216с.
7. E. Grandet, S.Courchioux «Manuel de formation pratique», Paris, Clé International, 2008, p. 195.
8. Puren, Ch. : Lingua e nuova didattica 3 (juin 2008), Actes du Séminaire National Lend, Bologna, 18–19–20 octobre 2007, p. 25–35.
9. Mangenot, F. (1996) : Les aides logiciels à l'écriture, Paris, CNDP, la collection de l'ingénierie éducative. — 270 p.
10. Lancien, T.: Le multimédia, CLE International, coll. didactique des langues étrangères, Paris, 1998.
11. Черниш В. В. Навчання іншомовного діалогічного мовлення в аспекті компетентнісного підходу / Валентина Василівна Черниш // Іноземні мови. 2012. – № 4. – С. 11 – 27.

Маруфов Э.
(Самарканд, Узбекистан)

ТЕКСТОВОЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ ПО СИНОНИМИИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ)

В настоящей статье ФЕ и их лексические синонимы исследуются с позиции установления степеней информативности простых глаголов и глагольных ФЕ (ГФЕ). С целью выявления системных отношений между ними представляется правомерным подходом А.И. Алехиной предложившей анализ слов и ФЕ в рамках лексико-фразеологической парадигмы. (Далее - ЛФП) (I). Подмы понимаем совокупность

лексических и фразеологических синонимических и антонимических рядов, объединенных в единую тематическую группу на основе сопоставления или противопоставления.

Критерием объединения в синонимическую ЛФП, которая составляет объект нашего исследования служит наличие у ФЕ и их лексических синонимов общего смыслового инварианта а отношения между такого рода синонимами носят характер не противопоставления а сопоставления семантических категорий.

Основной задачей данной главы является проверка исходной гипотезы о большем количестве информации потенциально заложенной в ГФЙ по сравнению с синонимичным глаголом.

Материалом для анализа послужили пять ЛФП с деррогативными доминантами то есть лексемами с наиболее обобщенными значениями ЛФП: discourage; frighten; humiliate; offend; scold. Настоящая ЛФП были отобраны из 4-х английских и американских толковых и фразеологических словарей поэтапно:

- 1) Выборка ГФЙ, идентифицируемых простыми глаголами;
- 2) Проверка отобранных ГФЙ и глаголов на наличие у них синонимов и составление лексических и фразеологических синонимических рядов;
- 3) Отбор ЛФП имеющих обширные синонимические лексические и фразеологические ряды;
- 4) Отбор пяти ЛФП с деррогативными доминантами.

Наши наблюдения позволяют сделать вывод о том что процент ГФЕ имеющих в качестве синонимов простые глаголы не велик но важен для теории фразеология

Однако одни словари ограничиваются регистрацией наличия у нее слова-синонима другие помимо этого приводят дополнительного характера встречается гораздо чаще что делает на наш взгляд возможным установление точного процента лишь по какому-то одному непереводному словарю.

Обратимся к примерам: ФЕ take a person down a peg/ ortwo/ идентифицируется в словаре КД лишь простым глаголом "humble him", в то же время как та же самая ФЕ в другом словаре См толкуется описательно. Ср.: humble an arrogant or conceited person.

Какая же информация для нас ценнее. Примеры взяты из художественных произведений убеждают что вторая. Ср.:

1) Julia could almost have wished that the play had failed like the others in order to tare him down a peg or two. (W.S. Maugham).

2) I've never heard such pretentious rubbish: he wanted to be taken down a peg or two. (A.L.).

3) Now, Jim Gardegee with the sailor's lone for a sailor's joke had determined, when he pulled into the cabin, to bring its inmate down a peg or so. (J. London)

Из приведенных примеров становится ясно что данная ФЕ употребляется не с целью унижить вообще любого человека а лишь человека самовлюбленного совершенно уверенного в успехе своего дела затем.

1. Типичные преёмы словарно-контекстной интерпретации ФЕ

Проиллюстрируем другими примерами различную подачу в словарях одной и той же ФЕ. Ср.:

ФЕ Put the wind up/ frighten, scare – FSD/;

Put the wind up a person / scare frighten him greatly -KD/.

ФЕ take the mickey out of someone-/ humiliate him –WD/;

Take the mickey/ out of smb (sl)- hold smb up to ridicule; mock or tease him-H/.

Рассматривая ФЕ и лексемы в качестве символов языкового кода, мы убеждаемся, что критерием объединения их в единую ЛФП являются первый тип речевой информации, выделенный И.В. Арнольд (Стилистика современного английского языка.- л., 1981, с.187-188) информация несвязанная с актом коммуникации а составляющая самый предмет сообщения. Если под признаком под признаком понимать «открытое выражение данной категориальной принадлежности» то количество смысловой информации составляет наличие объективных признаков, которые всегда могут быть учтены с большей или меньшей степенью приближенности.

Подход к речи как к вероятностному процессу и само понятие информации тесно связаны с неопределенностью какого-либо опыта: определение изречение известного заранее результата не может доставить новой информации. Эту неопределенность что создает дополнительную нагрузку на план содержания.

В результате соизмерения ГФЕ и синонимических глаголов мы получаем семантический остаток, составляющий суть второго типа информации, выделенного И.В. Арнольд (1981, с. 189-190), то есть дополнительную информацию, связанную, с, условиями и участниками акта коммуникации.

Как показывает анализа специальной литературы в последнее время проблема коннотации начинает занимать одно из ведущих мест в лингвистических исследованиях. Несмотря на такую популярность, сам термин «коннотация» до сих пор не получил достаточно ясного осмысления и адекватного толкования. В основном разногласия в этой области своятся к дилемме: считать ли коннотацию стуртурным компонентом лексического значения слова. Так некоторые исследователи исключают коннотацию из сферы лингвистики и относят ее к компетенции других наук: семиотики (Л. Ельмслев), стилистики (В.А. Звегинцев).

В качестве одного из аргументов В.А. Звегинцев выдвигает положение о том что «экспрессивно-эмоциональные элементы ассоциативно связываются с самими предметами и явлениями объективной

действительности и не являются принадлежностью слова» и далее: «оба эти элемента языка -предметно-логический и экспрессивно-эмоциональный - существуют относительно независимо друг от друга».

О.С. Ахманова, Е.М. Галкина-Федорук менее категоричны в своих суждениях, но они также исключают наличие коннотативного значения в семантической структуре лексических единиц.

По мнению К.А. Аллендорф (Stylistics, L., 1994, p.112-114) эмоционально-экспрессивная окраска возникает у слова только в процессе его употребления. Она считает что «при включении субъективного фактора в структуру лексического значения исследователь должен был бы отказаться от тезиса об объективном существовании языка».

Мы не разделяем точки зрения тех исследователей которые рассматривают коннотацию как субъективной элемент языкового содержания не имеющий соответствия в объективной реальности.

Необходимо отметить, что в последнее время в языковой системы, которая не может быть ограничена только стилистическими рамками. Как любое явление действительности, соотношение интеллектуального и эмоционального в языке представляет собой «единство противоположностей».

Еще Ш.(Французская стилистика. – М., 1961) неоднократно высказывал мысль о взаимодействии логической и экспрессивных элементов («эффективных средств») в лексической единице: «Речь выражает содержание мысли тельных процессов то есть мысли и чувства, ... почти всегда в мышлении в различных пропорциях соединяются элементы рассудочные и элементы эмоциональные» (с.17).

Анализируя различные функции языка, Ш. Балли создает теорию стилистических эффектов, соответствующих тому, что коннотация и семантическая денотация связаны с двойной функцией языка: объективной, понятийно-логической с одной стороны и субъективной аффективной - с другой.

Структурным компонентом значения слова считают коннотацию такие исследователи как В.В. Виноградов, Г.В. Колшанский, И.Р. Гальперин П.В. Арнольд, Н.Г. Комлев К.А. Долинин и другие.

Мы полагаем, что наслоение коннотации на предметно- логическое значение языковых единиц во многом определяет их информативную ценность. Определение значения слова как такой подход объединяет язык со многими другими информативными системами. Но информация и значение-понятие не тождественные. Первое по своему содержанию шире и объемнее второго, так не всякая информация, передаваемая словом, может поределена как его лексическое значение. В слове может быть заложена потенциальная информация связанная с различного рода личными ассоциациями, которые передаются автоматически, без контроля со стороны говорящего и не передаются автоматически, без контроля со стороны говорящего и не связаны ни с предметно-логическим значением слова, ни с отношением говорящего то есть информацию, не входящую в собственное значение слова (И.В. Арнольд, 1981, 120-121).

Необходимо отметить, что до сих пор очень ценные наблюдения были сделаны в отношении речевой информации. То что исследования велись именно в этой области, подчеркивает уже сам факт определения информации. Так, например, О.С. Ахманова определяет информацию как сведения содержащиеся в данном речевом сообщении и рассматриваемые как объект передачи хранения и переработки (О стилистической дифференциации слов// Сб. статей по языкознанию. М., 1984, с. 184).

В монографии И.Р. Гальперина, первом крупномасштабном исследовании информативности отдельных форм языковой структуры, информация понимается как мера реализации языковой структуры, информация понимается как мера реализации языковой единицы (Stylistics.– М.-1977. с. 1314).

Литература:

1. Бушуй А.М. Словарноеренредентация фразеологии. 1986.
2. Бушуй А.М. Теория фразеография САМГУ. 1987.

Нигора Махмудова, Шахноза Ашурова
(Карши, Узбекистан)

СИНТАГМА – СИНТАГМАТИК МУНОСАБАТ МАҲСУЛИ

Ф. де Соссюр эътироф этишича, тил системаси ўз бирликларининг икки хил муносабати асосида ташкил топади. Мазкур муносабаларнинг бири **ассоциатив**, иккинчиси эса **синтагматик** муносабат номи билан аталади. Ассоциатив муносабат тил бирликларининг инсон онгидаги ҳолати билан бевосита боғлиқ. У ҳар доим ушбу бирликларнинг йиғиндиси, мажмуасини тақозо этади [2, 156]. Бошқача айтганда, ассоциатив муносабат тил бирликларининг вертикал чизиқдаги (қатордаги) ўзаро боғланиши демакдир. Аммо биз асосий эътиборни синтагматик муносабатга қаратмоқчимиз. Бунда тил ва нутқ бирликларининг горизонтал чизиқ (ёки қатор)даги муносабати синтагматик муносабат деб аталади. Бундай муносабат тилнинг асосий функциясини – коммуникатив функциясини воқелантирувчи асосий омил ҳисобланади. Зотан, тил бирликларининг синтагматик муносабати замирида нутқ бирлиги – гап шаклланади. Бу эса, ўз навбатида, синтагматик муносабат тилнинг алоқа воситаси вазифасини таъминловчи асосий омил эканлигини кўрсатади.

Синтагматик муносабат синтагма тушунчаси билан узвий боғлиқ, зотан, синтагма – бу синтагматик муносабатнинг маҳсулини тақозо этувчи структур – семантик бутунлиқдир.

Синтагма тушунчасини илмий истеъмолга дастлаб Фердинанд де Соссюр киритган эди. Олим ўзининг “Умумий тилшунослик курси”нинг* бешинчи бобини “Синтагматик муносабатлар ва ассоциатив муносабатлар” деб номлайди ва бунда энг аввал синтагманинг илмий шарҳини беради: “...сўзлар нутқда бир-бирлари билан боғланиш жараёнида ўзаро муносабатга киришади. Аммо айна пайтда икки элементни бир вақтнинг ўзида талаффуз этилиш имкони бўлмайди. Мазкур элементлар нутқ оқидами бири иккинчисидан кейин келади. Бундай узвийликка эга бўлган бирикмаларни *синтагма* деб атаймиз. ... синтагма ҳар доим кам деганда бири иккинчисидан кейин келувчи икки бирликдан иборат бўлади. Кўринадики, Соссюр синтагмани тилнинг камида икки бирлиги муносабатидан ташкил топишини алоҳида таъкидлайди ва уни синтагматик муносабат маҳсули деб билади. Бундан ташқари, унинг таълимотида синтагманинг ифода материали нималардан иборат бўлиши лозимлиги ҳам аниқ кўрсатиб берилганини (ясама сўз, сўз бирикмаси қолипидаги ифода, гап, шу жумладан қўшма гап ҳам) алоҳида қайд этиш лозим.

С.И. Карцевский синтагмани тил бирликларининг аниқловчи – аниқланмиш тарзидаги боғланишида кўради. Бу эса олимнинг масала тавсифига грамматик жиҳатдан ёндашганлигини далиллайди. С.И. Карцевский синтагманинг қуйидаги турлари бўлиши мумкинлиги таъкидлайди: **ички синтагма, ташқи синтагма**. Ички синтагма жумласига *медвежонок, водовоз, учитель, домик* каби тилда тайёр ҳолда бўлган сўзларни, ташқи синтагма жумласига эса *маленький домик, мальчик читает, читает книгу, большую книгу* каби бирикма ва гапларни киритади [3, 25].

Бизнингча, С.И. Карцевскийнинг мазкур мулоҳазалари илмий асослидир. Зеро, бунда синтагманинг лингвистик мақоми анча мукамал ёритиб берилган. Унинг ташқи синтагмани аниқловчи, тўлдирувчи ва ҳол ифодаларини берувчи уч турга бўлиб ўрганганлигини ҳам илмий асосли дейиш мумкин: *маленький мальчик* – аниқловчи, *хат ёзмоқ* – тўлдирувчи, *яхши дам олдим* – ҳол.

С.И. Карцевский ташқи синтагмалар ичида предикатив синтагмаларга алоҳида аҳамият беради ва бунда: а) предикативли мослашув, б) предикативли бошқарув, в) предикативли битишув турлари хусусида сўз юритади: *мальчик читает* – мослашув, *он был врачом* – бошқарув, *мы шли разговаривая* – битишув [3, 29].

Айна пайтда олимнинг сўз бирикмалари синтактик вазифаларини тадқиқ этишда қўлланиладиган мослашув бошқарув ва битишув тушунчаларини гап мақомида синтактик структураларга татбиқ этганлиги муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки мазкур тушунчалар, одатда, сўз бирикмалари компонентларининг синтактик вазифаларини белгилашда қўлланилиб келинади. Бу ўринда эса мослашув бошқарув ва битишув тамойиллари гапнинг синтактик таҳлили учун ҳам яроқли эканлиги кўрсатиб берилмоқда.

С.И. Карцевскийнинг ички ва ташқи синтагма ҳақидаги ғояси А.А. Холодович томонидан ҳам қўлланилганини кўрамиз. А.А. Холодович ички синтагма тил бирликлари билан, ташқи синтагма эса нутқ бирликлари билан ифодаланишини қайд этади. Олим бунда кўпроқ ташқи синтагма хусусида мулоҳаза юритади ва унинг ифода материали сўз бирикмасини тақозо этишини таъкидлайди. Аммо шуни ҳам айтиш керакки, А.А. Холодович сўз бирикмасини жуда кенг маънода тушунади ва шу боис гапни ҳам сўз бирикмаси деб билади. Фикр далили учун унинг қуйидаги мулоҳазаларига эътибор қаратайлик: “Таркибида гап бўлган сўз бирикмаси ёйиқ гап деб аталади. Эгага тобе бўлган сўз бирикмаси субъектли бирикма деб юритилади. Кесимга тобе бўлган сўз бирикмаси предикатив бирикма деб номланади” [4, 17]. Бундан ташқари, А.А. Холодович синтагматик ва асинтагматик муносабат ҳақида ҳам фикр билдиради. Айна пайтда синтагматик муносабат компонентлари тобе боғланишли, асинтагмат муносабат компонентлари эса тенг боғланишли бўлишини эслатиб ўтади. А.А. Холодович шу боис синтагмани фақат синтагматик муносабат билан боғлаб ўрганади. Унинг фикрига кўра, тобе боғланишли сўзлар ёхуд гаплар мисолида синтагмалар хусусида сўз юритиш мумкин [4, 19].

Кўринадики, А.А. Холодовичнинг синтагма хусусидаги фикри С.И. Карцевскийнинг фикрига кўп жиҳатларига кўра яқин. Зотан, уларнинг ҳар иккисидан ҳам синтагмани белгилашнинг асосий шартин аниқловчи – аниқланмиш муносабати билан боғлиқ эканлигини кўрамиз. А.А. Холодович содда гапларни синтагма мақомида талқин этганида ҳам, қўшма гапларни (тобе боғланишли) синтагма мақомида ўрганганида ҳам ана шунга риоя қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Н. Турниёзов, К. Турниёзова, Х. Хайруллаев. Структур синтаксис асослари. Тошкент “Фан” 2009й
2. Соссюр Ф.де. Труды по языкознанию. М.,1977.
3. Карцевский И.О. Повторительный курс русского языка. - М. - Л.,1928.
4. Холодович А.А. Синтаксис японского военного языка (языка военной документации), - М.,1937.

Баходир Муратов
(Карши, Узбекистан)

РАБОТА НАД РУССКИМ ПРЕДЛОЖЕНИЕМ В 9 КЛАССЕ УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ

Научить школьников старших классов узбекской школы сознательно пользоваться русским предложением — значит развить у них умение делить поток речи на законченные структурно-смысловые

єдиниці, вычленять предмет мысли, структурно и интонационно оформлять мысль, используя слова и соединяя их в предложения.

В работе над предложением в 8-9 классах условно выделяются пять направлений:

1. Формирование грамматического понятия «предложение» (изучение существенных признаков данной языковой единицы).

2. Овладение учащимися структурой предложения (работа над пониманием сущности связи слов в словосочетаниях, над осознанием грамматической основы предложения, особенностей главных и второстепенных членов, над прямым и обратным порядком слов, над предложениями распространенными и нераспространенными).

3. Познавательные цели: - знакомство с основными синтаксическими понятиями.

4. Практические цели: - формирование синтаксических умений.

5. Значимость работы над предложением обусловлена прежде всего его социальной функцией.

Содержание обучения синтаксису составляют синтаксические понятия. Словосочетание, предложение – основные синтаксические понятия. Члены предложения, главные, второстепенные члены предложения, грамматическая основа – синтаксические единицы. Виды предложений по интонации (восклицательные, невосклицательные), по цели высказывания (повествовательные, вопросительные, побудительные). Синтаксические умения: - научить учащихся различать словосочетания от предложений, - находить грамматическую основу предложения, - различать простые и сложные предложения, - производить синтаксический разбор, - составлять схему предложения, - составлять предложение по схемам, - использовать изучаемые синтаксические конструкции в собственной речи. Большое значение для усвоения понятия грамматическая основа имеет работа со схемами предложения. Поэтому особое внимание следует уделять чтению схем. Использование графических схем при изучении синтаксиса способствует более глубокому усвоению синтаксических понятий. Схема предложения – это отвлеченный образец, отражающий предложение во всем его многообразии. На уроках русского языка схема является основным средством моделирования синтаксических конструкций. В учебной и методической литературе нет единого мнения относительно схем сложного предложения. В методике используются схемы 2 вариантов: линейные (горизонтальные) и объемные (вертикальные, уровневые). Горизонтальные схемы предпочтительнее, т.к.: - предполагают порядок следования частей сложного предложения, - просты в исполнении, - позволяют вычерчивать их в процессе чтения предложения, - удобны для обозначения связей слов или частей сложного предложения, - удобны для обучения пунктуации, - более, когда предлагаются заранее составить предложения многочленной структуры. Вертикальные схемы удобны для иллюстрации сложного предложения многочленной структуры.

В методике выделяют несколько типов заданий, связанных с использованием графических схем предложения: - чтение схем, - нахождение в тексте предложения, соответствующего схеме, - составление предложений по схеме, - графический диктант. Принципы в изучении синтаксиса: - морфолого-синтаксический: сопоставление членов предложения и частей речи. Для того, чтобы учащиеся научились различать части речи и члены предложения необходимо предлагать им предложения с нетипичными случаями выражения того или иного члена предложения – интонационный: сопоставление синтаксической структуры предложения и интонационного оформления.

Методы и приемы изучения синтаксиса направлены как на анализ синтаксических единиц, так и на употребление в собственной речи:

1. нахождение синтаксических структур в тексте,

2. составление словосочетаний и предложений указанной структуры,

3. составление словосочетаний и предложений по схемам (чтение синтаксических схем),

4. полный или частичный синтаксический разбор.

Система упражнений по обучению русскому предложению узбекских учащихся направлена на формирование навыков и умений анализа предложений из готового текста и составление собственного предложения.

Для того чтобы сосредоточить внимание учащихся на языковой форме, такие упражнения целесообразно проводить на разрозненном языковом материале. Эти упражнения можно разделить на две группы: 1 - работа над изолированным материалом - звуки, слова, словосочетания; 2- работа над целым предложением [3, с. 47-48]. В упражнениях первой группы обрабатывается умение узнавать новые звуки и слова и дифференцировать сходные, узнавать и понимать грамматические формы (формы единственного или множественного числа существительных и др.) - все, что можно наблюдать на отдельном слове. Для того чтобы научить учащихся понимать слова по контексту, очень важно направлять их внимание на сочетаемость слов, проводить эту работу систематически - устанавливать, какое определение может предшествовать данному определяемому, какой глагол обычно употребляется после данного существительного, какое дополнение следует, как правило, за данным глаголом и т.п. При выполнении этих упражнений может иметь место перевод «анализ». Это чисто тренировочные упражнения. Здесь не требуется ни занимательности, ни какого-либо творчества.

В упражнениях второй группы основное внимание уделяется работе над целым предложением. Задача состоит в том, чтобы научить школьника узнавать и понимать типовые конструкции, образцовые фразы, по аналогии с которыми он сможет понять любые незнакомые предложения.

Работа над речевыми образцами предполагает длительные упражнения на однотипном материале. Наряду овладения целыми конструкциями учащиеся должны научиться быстро выделять на слух слова, обозначающие действия и действующее лицо, опираясь на формальные признаки и место этих слов в предложении.

Упражнения, связанные с преодолением трудности, вызванных слиянием, сцеплением, редукцией звуков в безударном положении, должны проводиться на целых предложениях. Приучить учащихся не путать слова, сходные по звучанию, лучше всего работая с небольшим текстом. Работать над омонимами и многозначными словами можно только на материале целого предложения, а иногда и группы предложений на выяснения смысла интересующего слова. Упражнения, проводимые на начальном и среднем этапе обучения, на разрозненном языковом материале принято называть языковыми или подготовительными.

Подготовительные упражнения разделяются методистами на лексические, грамматические и фонетические. И как считает Вайсбурд, все эти виды должны проводится параллельно [4, с. 73-74].

Сначала каждое упражнение должно содержать одну какую-нибудь трудность, потом трудности можно комбинировать. На первом этапе языковые трудности можно включить только в знакомый контекст, а потом и в новой.

1) анализ готового материала (языковой разбор, составление схем). Например, при изучении темы «Гласные в суффиксах действительных причастий настоящего времени» авторы предлагают выполнить упражнение: «озаглавьте текст, какого он стиля, спишите, расставьте знаки».

Та же тема, но текст научного стиля: учащиеся определяют стиль речи, выделяют его характерные особенности, выборочно записывают предложения с причастиями и причастными оборотами, объясняя знаки.

2) преобразование данного языкового материала (построение различных единиц языка по опорным элементам и предложенным моделям, схемам, синонимическая замена данных языковых фактов, редактирование, изложение с грамматическим заданием типа «замените прилагательное, образованное от глагола, однокоренными причастиями» или «составьте по данным схемам предложения, расставляя знаки препинания».

3) создание высказывания (сочинение с грамматическим заданием). Например, после изучения наречий: «составьте небольшой текст на одну из тем, используя наречия для связи».

Литература:

1. Озерская В.П. «Изучение морфологии на синтаксической основе» -М., 1989 - 122 с.
2. Федоренко. Л.П. Методика пунктуации в школе.//Русский язык в школе. - М., Просвещение, 1979, С. 256.
3. Б.С. Островский. Обучение устной речи на факультативных занятиях в 8 классе // ИЯШ. 1987. № 2. С. 176.
4. М.Л. Вайсбурд, А.Д. Климентенко. - Требования к речевым умениям // ИЯШ. 1982. № 7. С. 250.

**Nigora Mahmudova, Munira Niyozova
(Karshi, Uzbekiston)**

NEMIS VA O'ZBEK TILIDAGI SODDA GAPLARNING O'ZIGA XOSLIKLARI

Fikr turlicha ifodalanadi. Fikr sodda yoki qo'shma gaplar orqali, darak, so'roq, buyruq, undov gaplar, ikki sostavli yoki bir sostavli gaplar, to'liq yoki to'liqsiz gaplar orqali ifodalanishi mumkin. Bu hol fikrning xarakteriga, ma'lum maqsad yoki niyatga qarab belgilanadi. Gapning asosiy belgilari – unda nisbiy fikr tugalligi va predikativlikning mavjud bo'lishi, Grammatik jihatdan ma'lum qonun-qoidalar asosida shakllanishi, o'ziga xos intonatsiyaga ega bo'lishidir. Gapning bu xususiyatlari garchi ko'pchilik tillar uchun umumiy bo'lsa-da, bu belgilarning turli tillarda namoyon bo'lishi, ularning ahamiyati va o'zni turlichadir.

Har bir gapda ma'lum fikr, maqsad yoki his-hayajon ifodalanadi, aks holda bu gap emas, balki so'z birikmasi bo'lib qoladi. Masalan:

Salima keldi. Salima ist gekommen.

Salimaning kitobi Salimas Buch

Birinci misolda har ikki tilda ham gap hisoblanadi, chunki u ega-kesimdan tuzilgan. Ikkinchi misolda esa har ikki tilda ham so'z birikmasi hisoblanadi. Ma'lum maqsad yoki his-hayajon sodda va qo'shma gap shaklida ifodalanishi mumkin.

Gap bo'lishi uchun, albatta, ega bilan shaxs va sonda moslashgan kesim bo'lishi shart emas, ya'ni pridekativlik mavjud bo'lgan konstruktsiyalar, hatto, ayrim so'zlar ham gap bo'la oladi. Masalan, bir sostavli nominativ gap:

Kuz. Herbst.

Gapning o'ziga xos belgilaridan biri maxsus intonatsiyaning bo'lishidir. Har bir gap intonatsiya jihatidan shakllangan bo'lib, gapning boshlanishi va tugallanishi uning intonatsiyasidan sezilib turadi. Barcha tillarda

bo'lganidek, bu qonuniyat o'zbek tili uchun ham xosdir. Ammo bu sohada o'zbek tili gap strukturasi o'ziga xoslik ham bor.

Gap, grammatik strukturasi ko'ra, o'ziga xos konstruksiyani tashkil etadi. Ikki sostavli gaplar konstruksiyasini asosini bosh bo'laklar (ega va kesim) tashkil etib, unda ega gapda bosh kelishik shaklidagi har qanday so'z ham ega bo'lavermaydi. Bosh kelishikdagi so'z – kesim, ikkinchi darajali bo'lak, undalma bo'lib kelishi ham mumkin. Bildirilayotgan fikr kimga yoki nimaga taaluqli ekanligini anglatadigan bo'lagigina ega bo'la oladi. Kesim ega haqida tasdiq, inkor yoki so'roqni bildiruvchi gap bo'lagidir.

O'zbek tilida kesim shaklan turlicha bo'ladi, hatto ma'lum kelishik shaklidagi ot ham kesim funksiyasida kela oladi (kitob-senga). Kesim funksiyasida so'z birikmalari yoki ayrim frazeologik birikmalar va gaplar ham kelishi mumkin.

Nemis tilida odatda ega bilan kesim – bir-biri bilan shaxs va sonda moslashadi. Ammo o'zbek tilida ega bilan kesim shaxs va sonda moslashmasligi ham mumkin. Masalan:

Die Gebäude sind gebaut. – Uylar qurildi.

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari fikrni to'laroq va mukammalroq ifodalash uchun xizmat qiladi. Ular faqat bosh bo'laklargagina bog'lanib, ularni izohlab, to'ldiribgina qolmay, balki bir-birlariga bog'lanishi, bir-birining ma'nosini aniqlash, to'ldirishi mumkin. Ikkinchi darajali bo'lak birikmali ega va birikmali kesimlarda gapning asosiy tuzilishiga kiradi, ularsiz fikr to'la ifodalanmaydi, gap tuzilmaydi.

Xulosa qilib shuni aytilish mumkinki, gapning ma'lum fikr, maqsadni ifoda etishi, uning so'z, so'z birikmalaridan farq qilishi, ikki sostavli va bir sostavli gapning mavjud bo'lishi, maqsadga ko'ra gaplarning turlarga bo'linishi, gapda ma'no tugalligining mavjudligi, gapning kommunikativ funksiyasiga ega bo'lishi, uning grammatik tuzilishiga ko'ra maxsus konstruksiyalarga ega bo'lishi kabi gapning belgi va xususiyatlari nemis va o'zbek tillarida mavjuddir. Ammo gapning belgi va xususiyatlari ba'zi o'rinlarda mos tushsa, ba'zan bir-biridan farq qiladi – ayniqsa gap konstruksiyalarida, so'z tartibida va hokaz.

Masalan: Bu ish bajarilsin! (o'zbek tilida II shaxsga qaratilgan)

Diese Arbeit soll gemacht werden! (nemis tilida III shaxsga qaratilgan)

Sodda gap tuzilish asosining tarkibiga ko'ra, ikki sostavli gaplar va bir sostavli gaplarga bo'linadi. Ikki sostavli gaplarning (die zweitgliedrigen Sätze) tuzilish asosi bosh bo'laklarning har ikkisidan iborat bo'ladi. Ikkinchi darajali bo'laklar ega yoki kesim bilan birgalikda ega yoki kesim sostavini hosil qiladi:

Du siehst nicht schlecht aus. Du bist ein guter Arbeiter.

O'zbek tilida ham ikki sostavli gapning tuzilish asosi bosh bo'laklarning har ikkisidan iborat bo'ladi:

Biz tinchlik uchun kurashayotirmiz.

Bir sostavli gapning (die eingliedrigen Sätze) eng sodda ko'rinishi bir so'zdan iborat bo'lgan gapdir.

Masalan: Aufstehen! Zurück!

Bu ayrim so'z predikativlikka, gapga xos bo'lgan intonatsion tugalikka egadir. Bir sostavli gap ham bir necha bo'lakli bo'lishi mumkin. Masalan:

Ein gutes Stück. Schönes Denkmal!

Bir sostavli gapda bosh bo'laklarning biri tushib qolgan emas, balki butun gapning o'zi bir sostavdan iborat. Bir sostavli gapda bosh bo'laklardan biri saqlangan bo'ladi. Ular ega yoki kesim sostavidangina tashkil topgan bo'ladi. Egadan yoki ega sostavidan tashkil topgan gaplarda ega qatnashmaydi. Bir sostavli gaplar fe'l yoki boshqa so'z turkumlari bilan ifoda etiladi.

Nemis tilida gap ikki asosiy xususiyatga ega bo'lib, shu xususiyatlari bilan o'zbek tilidan farq qiladi:

I - Xususiyat. Nemis tilidagi gaplarda bosh bo'laklarning mavjud bo'lishi, ya'ni gapning ikki sostavli bo'lishidir. (Die Zweitgliedrigkeit des Satzes). Bunday ikki sostavli gaplar o'zbek tilida bir sostavli gaplar tarzida olinadi:

Ich setze – O'tiribman.

Es ist spät – Kech.

II – Xususiyat. Nemis tilida doim fe'l kesim bilan ifodalanadi. Hatto ot-kesim sostavida ham bog'lama sifatida fe'l (yordamchi fe'l) ishlatiladi. Bu xususiyatni kesimning fe'lliligi deyiladi (Der verbale Charakter des deutschen Satzes). Ikki sostavli gaplarda yordamchi fe'lning bog'lama sifatida ishlatilishi faqat nemis tili uchungina xos xususiyatdir.

Er ist Student – U talaba.

Ich bin stark – Men kuchliman.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. T.Z. Mirsoatov Nemis tili grammatikasi. Sintaksis. Toshkent "O'qituvchi" 1980.
2. G'.X. Yaxshiboyev Hozirgi o'zbek tilida sodda gap sintaktik derivatsiyasi. Nomzodlik diss. Avtoreferati. Samarqand, 2004
3. Mirzayev M, Usmonov S, Rasulov I, "O'zbek tili" Tosh. O'qituvchi – 1966.
4. Dreyer Schmitt Lehr-und Übungsbuch der deutschen Gram-tik. Hueber Ver 2010
5. K. Turniyozova, M. Nusharov, N. Turniyozov "O'zbek tili struktur-funksional sintaksisi asoslari" Samarqand – 1993
6. G'ulomov A, Asqarova M, Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. Toshkent 1987

XALQ OG'ZAKI IJODI VA UNING TA'LIM – TARBIYA SOHASIGA TA'SIRI

O'zbekiston Respublikasi hududida tahsil oladigan o'quvchilar va talabalar odatda uch til o'rganadilar. Ushbu tillar ta'lim nazariyasida maxsus nomlar bilan yuritiladi: ona tili, rus tili va chet tili.

Ma'lumki til kishilarning bir-birlarini yaqindan bilishlari, hurmat ezozlashlari, do'stlashishlarida tengi yo'q omil, bebaho vositadir. Zamonaviy pedagogik va axborot - kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o'qitishning ilg'or uslublarini joriy etish yo'li bilan, o'sib kelayotgan yosh avlodni chet tillarga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutxassislarni tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik va muloqotni rivojlantirishlari uchun shart – sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida: Respublikamiz hududida chet tillarni, asosan, ingliz tilini o'rganish umumta'lim maktablarining birinchi sinflaridan o'yin tarzidagi darslar va og'zaki nutq darslari shaklida, ikkinchi sinfdan boshlab esa, alifbo, o'qish va grammatikani o'zlashtirishdan bosqichma-bosqich boshlanadi.

Hozirgi davr ta'limini takomillashtirishda pedagoglarimiz xalq og'zaki ijodidan, jumladan bolalar ertaklaridan, o'z tarbiyaviy va ijodiy ishlarida, darslarda, keng foydalanayaptilar.

Bugungi mustaqil hayotimizda og'zaki ijod namunalari kitob holida nashr qilinmoqda. Boshqa millat vakillari va elatlarining madaniyati va adabiyotiga qiziqish, chet el maorifi tajribalaridan o'rganish bugungi ta'lim va tarbiyamizga ijobiy samara bermoqda. O'quvchilarda dunyo madaniyatiga qiziqish, chet tillarni hatto birinchi sinflardan o'rganib borishga intilish kuchaymoqda. Hamisha xalq bir-biridan o'rganadi, bir- biriga ergashadi. Shu uchun ham xalqlarning yashash va urf- odatlarida bir - biriga o'xshash tomonlar bor. Garchi til xususiyatlari, etnografik sharoiti, turlicha bo'lsada, umumiy g'oya yo'nalishda mushtaraklik bor.

Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim – tarbiya sohasiga ta'siri masalalari, ya'ni xalq ertaklarining tarbiya mohiyatini o'rganish va uni maktab darslariga kengroq olib kirish yo'lida o'zgacha burilish va tiklanish ishlari ancha rivojlandi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida ertaklardan foydalanish uchun ijodkorlik ko'rsatib butun bilim va mahoratini ishga solib harakat qilishi zarur.

Har bir o'quvchiga individual yondoshgan holda (ham) dars jarayonida mavzuni qiziqarli va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan tomonlarini hisobga olishi kerak. Buning uchun turli ko'rgazmali qurollar yordamida obrazli, ifodali, personaj tovushlariga taqlid qilib o'qish, hikoya qilib berish, yangi so'zlar bilan tanishtirish, o'z navbatida o'quvchilardan ertakni aniq, burro talaffuz bilan o'qib, kichik dialoglarni rollarga bo'lib aytib berishlari, yuqori sinflar esa mazmunini hikoya qilishlari va bularning hammasi o'qituvchi tomonidan kuzatilib borilishi maqsadga muvofiqdir. 5-6 sinf o'quvchilariga ertaklarning mazmuni va asosiy g'oyasini yaxshiroq idrok etib, puhtaroq tushunib olishlari uchun og'zaki nutqni o'stirishga doir suratlar chizishni tavsiya etish, ularda tasavvur, tafakkur, xotirani o'stirish g'oyatda muhimdir. Shuningdek, har bir o'quvchi o'zi chizgan rasmlarni so'zlab berishi orqali og'zaki nutqni o'stirishga erishiladi.

Xalq pedagogikasining ajoyib dastlabki va muvaffaqiyatli vositasi – ertaklarning tarbiyaviy qudrati, uning inson hayotini go'zallashtirishi, ma'naviy boyitishi, uni kamolotning eng yuksak pog'onalariga yetkazishi haqida A.S. Pushkin shunday degan edi: "Kechqurun ertaklar tinglab, bu bilan o'tmishdagi la'nati tarbiyamning kamchiliklarini to'ldiraman. Ertaklar qanday go'zal! Har qaysisi bir doston" [5, 11].

O'quvchilar uchun juda foydali bo'lgan janrlardan yana biri bu – tez aytishlardir.

Tez aytishlar bolalar talaffuzidagi nuqsonlarni yo'qotishidan tashqari, ular orasidagi aql va so'zamollik, chechanlik kabi xush sifatlarini tarbiyalaydi. Shu ma'noda tez aytishlar tovush va so'zlar ustidagi poetik-mantiqiy mashqlar hisoblanadi. Tez aytishlar nutq tovushlarining uyg'unligiga asoslangan janr bo'lib, o'xshash tovushli so'zlar yoki so'z birikmalarining bir nafasda shiddatli aytilishi jarayonida u yoki bu tovush, u yoki bu so'z talaffuzida chalg'ish yo tutulishi natijasida voqe bo'luvchi ma'no o'zgarishi negizida yuzaga keladi:

Zungenbrecher:

1. Zwischen zwei Zwetschenzweigen zwitschern zwei Schwalben.
2. Wiener Waschfrauen waschen mit weißem Wasser weiße Wäsche.

Ko'rib chiqqan birinchi tez aytishimizda *zw-schw* tovushlari, keyingisida *ss-sch* tovushlari alliteratsiyasi asosi. Tez aytish uchun muddao husni motivni ifodalovchi motivga aylangan, alliteratsiyasi rivojiga turtki beruvchi o'zak ham shu iborada. Muddao husni, aslini olganda, ham she'riy, ham nasriy tez aytishlarda tugun vazifasini o'taydi. Ular motivnigina emas, qaysi tovushning alliteratsiyasiga solinishi, qaysi so'zni takrorlashni belgilovchi vosita sifatida so'z yoki so'z birikma shaklida namoyon bo'ladi:

*Fischers Fritz fischt frische Fische,
frische Fische fischt Fischers Fritz.*

Bu tez aytishda *fisch – frisch* so'zlari muddao husni bo'lib, *sch* undoshining alliteratsiyasiga zamin yaratgan va baliqchining yangi balig'i haqida ma'lumotni tashigan. Tez aytishlar shu xildagi rang –barang alliteratsiyalari, omonimlar, omofonlar, omograflar, paronimlar va tavgalogiyalarga asoslangan ma'no tovlanishlari bilan pedagoglar va bolalar e'tiborini qozonib kelmoqda. Ayniqsa tez aytishlar fonetik jihatdan katta ahamiyatga ega. O'quvchilar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda fonetik mashqlarni bajarish orqali erishiladi. Mashq

deganda, muayyan tarzda tashkil etiladigan va biron amalni qayta-qayta bajarishga, uni egallab olishga hamda bajarish usullarini takomillashtirishga yo'naltirilgan aqliy harakat tushuniladi [6, 40].

Chet tili o'qitish metodikasida mashqlar nihoyatda keng muhokama qilingan, lekin bu munozarabop o'rinlari ko'p metodik muammodir. Ilmiy izlanishlar va pedagogik voqelik ma'lumotlariga tayanib, fonetik mashqlar sistemasini quyidagi nazariy mulohazalar doirasida tuzish va o'tkazish tavsiya etiladi:

1. Talaffuz qiyinchiliklarini inobatga olib, fonetik mashqlarni artikulyatsion pozitsion va akustik mashqlarga bo'lish mumkin.

2. Nutqiy muloqotning ikki tomonlama jarayonligini nazarga olsak, fonetik mashqlar retseptiv va reproduktiv toifalardan iboratligi ma'lum bo'ladi.

3. Nutqiy ko'nikmalarning hosil bo'lish bosqichlarida shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi va tokomillashtiruvchi fonetik mashqlar bajariladi.

Bugungi kun chet tili o'quvchilarining vazifasi, darslarida xalq og'zaki ijodi namunalaridan unumli foydalanishdir. Tokim, bolalar o'z xalq meroslari bilan birga o'rganayotgan chet tillarida so'zlashayotgan xalq hayot tarzi, madaniy merosini qiyoslab, bilib borishlari kelajakda komil inson bo'lib ulg'ayishlariga poydevor bo'lsa ajab emas.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Ma'rifat gaz. № 99 soni.
2. J. Jamolov Chet tili o'qitish metodikasi. Tosh. "O'qituvchi" 1996 y.
3. K. Imomov, T. Mirzayev, B. Sarimsoqov, O. Safarov. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Tosh. "O'qituvchi" 1990 y.
4. O'rta maktabda chet tili o'qitish kursi. Prof. V.S. Setlin tahriri ostida. Tosh. "O'qituvchi" 1978 y
5. A.S. Pushkin. Ertaklar haqida "O'zbek folklori" II kitob, _T.1941.
6. И.Д. Салистра. Очерки методов обучения иностранном языкам. Система упражнений и система занятий.- М.: Высшая школа, 1966

Світлана Панчишин
(Дубляни, Україна)

HOW TO TEACH ENGLISH USING ROLE PLAYS

One of the methods of English as a Foreign Language (EFL) teaching is the role-play. Role-plays are used to allow students to practice speaking in a conversational situation, build confidence and fluency, assess progress, and put learning into action.

Role-play can be a very successful tool in the Teacher's hands. As its prime goal is to boost students' interaction in the classroom, educators should not forget about incorporating such a speaking activity to reflect learners' theoretical knowledge of a language in practice. Role plays may be as simple or as complicated as the teacher desires. Verbal instructions, secret messages, gestures and cue cards are all common ways of setting a scene.

Language of course is meant to be spoken. It originally evolved as the spoken word, and in historical terms writing is more or less a new invention. As a result, speaking classes are probably one of the most essential parts of teaching a language. Understanding and learning the grammar is all well and good, but if the students don't get practice, then how will they be able to use the language effectively? By putting them in different scenarios, students' minds will pick up faster and be able to work properly. Taking a look on the Internet, one can find a whole range of pre-written role-plays that can be adapted for the class, or used in their original format. This is usually up to the teacher. Often, when beginning a new language, it is possible for one to practice simple phrases with a role-play. Another interesting challenge would be to have the students design their own one. Often this can help bring out their creative side, and allow with the production part of speaking.

There is no one precise definition of role-play and various authors see it in a different way. According to Porter-Ladousse [3], "role play activities range from highly-controlled guided conversations at one end of the scale, to improvised drama activities at the other; from simple rehearsed dialogue performance, to highly complex simulated scenarios." The author of these words puts a lot of emphasis on a wide scope of role-play activities. Porter-Ladousse also points out that role-play may differ in complexity, that is, some performances may be very short and simple, whereas some utterances may be very structured. The difficulty of the activity depends, therefore, on the language level.

According to Lynne Hand it is not enough merely to provide students with opportunities to speak in English, as teachers we need to encourage students to speak in a variety of different situations, and hence help them to learn to speak with confidence. The ideal would be to travel to different locations and carry out different tasks, the next best thing however is to enact those situations in a classroom.

However, many teachers and students in an ESL class dread the words "role-play". Even though there is little consensus on the terms used in role-playing literature. Just a few of the terms which are used, often interchangeably, are "simulation," "game," "role-play," "simulation-game," "role-play simulation," and "role-playing game" (Crookall and Oxford, 1990a).

The effective use of role-plays can add variety to the kinds of activities students are asked to perform. It encourages thinking and creativity; lets students develop and practice new language and behavioural skills in a relatively safe setting, and can create the motivation and involvement necessary for real learning to occur.

Unlike skits, role plays shouldn't be scripted out in detail; instead you should give the student a general scenario with different elements and suggested ideas for complications to occur.

Before asking the students to perform a role play you should prepare the students by reviewing key vocabulary and asking questions. The questions should incorporate the major parts of the role play and the vocabulary/idioms involved. After the question answer session the students should be comfortable with what they need to do.

Allow the students a few minutes to study the role cards and work out some key sentences. Give help where needed.

Each role play should be performed at least twice with the students changing roles.

In group situations have the stronger students act out the role play to the whole class.

You as the teacher can take one of the roles if you need to.

Avoid making corrections until the role play is finished. (Keep a note pad to remind yourself of anything that crops up, but be discreet - scribbling away furiously might put the students off.)

Don't let things get out of hand. If the role play descends into a slanging match, it might be entertaining, but you really should intervene.

Recording or videoing role plays can be a very useful tool for giving feedback, but only if the students are comfortable with this. (In some circumstances, parental consent may also be required.)

Role-playing exercises teach skills that are often assumed to be learned outside of the classroom (and sometimes aren't), and how to use those skills to complement scientific knowledge. These exercises require the students to use imagination, background knowledge appropriate to the character being role-played, and communications skills. Role-plays give students the opportunity to demonstrate how to use English in real life situations and make them focus more on communication than on grammar. Role-play activities can be a lot of fun however a class full of shy students may be reluctant to participate so it is important to know your students.

How to proceed:

1. Regardless of what type of role-play you intend to do, it is imperative that students feel comfortable with the necessary structures and vocabulary. This makes role-plays ideal for the final lesson on a particular topic. If students perform well, move on to the next chapter and if students struggle, address any mistakes in the following lesson. The feedback given in any role-play lesson should be primarily positive and focus on pronunciation, acting, and creativity. Role-plays are about encouraging your students and building their self-confidence.

2. Mini-role plays can be done in any lesson as a practice activity. Rather than just practice the model dialogue in pairs or groups, encourage students to be creative and use props to better reflect a real life situation. Students should have some space to move about the classroom and be given extra time to practice. If the model dialogue is four to six sentences total, a practice activity in pairs may take five minutes with only two or three demonstrations while a mini-role play of the same length may take ten to fifteen minutes to prepare with about ten minutes for performances. This activity can even be done in the same lesson as the introduction and drilling of a new topic if your students have a good understanding of the new material.

3. Role-plays can also take an entire lesson especially if students are put in groups instead of in pairs. A lesson such as this would be ideal after several lessons on the same topic. A directions themed role play might be best in groups of three or four where each student must say a minimum of three or four lines. Structuring the activity in this way will give your students some easy guidelines to follow. You can prepare your students by explaining the activity at the end of a class, placing them in their groups, and asking them to think about what they would like to do. Suggest that they bring in any props they would like to use and try to provide some if possible. In the next class, quickly review the target material before splitting the class into groups and dedicate half of the time to practice with the remaining half being for performances. If your students are really eager to perform, ensure that every group gets an opportunity to present their role-play to the class even if it means performing during the next lesson as well. If students are reluctant, then have only the groups that volunteer present.

4. Role-plays can be used as end of term projects for intermediate and advanced students. At this stage in their studies, they have sufficient knowledge to draw upon to enact real life situations and can get really creative. It is important to decide how you plan to grade your students so that you can explain it to them before they get started. If the project is worth one hundred points, you can break it into sections such as creativity, pronunciation, acting, attitude/enthusiasm, script, etc and assign a point value to each section. Four sections are probably enough. Perhaps each group of students can be assigned a different chapter of your textbook or a different theme. This project would take many lessons. There would be one class where you introduce the project, split the class into groups, and let students brainstorm followed by classes for script development, practice sessions, and final performances. A good method of checking the progress of each group is to have script submissions once or twice before the final performance. The first submission can be to correct grammar and the second submission should be the final script. This will ensure that students can take chances and push their abilities, prevent them from practicing incorrect material, and verify that they are making progress on the project.

Role-plays can be immensely time consuming and require some real planning and structure but are generally easy to conduct once started.

Role plays can often be a fun and entertaining way of getting the class to practice their English. There are literally hundreds of possible ideas available, and what is listed below is only a few of them.

1. Telephone Conversation. Telephone conversations are good because, unlike ordinary face to face conversations, they require people to listen solely to the words. Normally, you would have the students sit back-to-back and pretend they actually are on the phone. Appropriate telephone manner is then taught during this, such as always saying “*hello*” when answering the phone (this is particularly important when it comes to business, always answer with “hello”).

2. Going to the Shop. For this role play, you can teach the basic vocabulary. If students are planning on going abroad soon, then this will allow them to practice dealing with the general public. This role play will also make great use of certain grammatical structures, for example, the difference between: “*I would like those*” and “*I would like that*”. Even if your class is sufficiently advanced, this can be helpful for fine tuning specific grammatical errors.

3. Doctor’s Appointment. A doctor’s appointment will get the students used to particular medical terminology. As you can see, each role play serves a specific purpose when practicing speaking. It allows the student to become more familiar with certain terms.

4. Immigration Office. Another important one, especially if the students are planning on emigrating any time soon. They will need to know certain vocabulary, and doing a role play of this nature is definitely going to boost their confidence.

5. Looking for Accommodation. Finding accommodation in another country is tricky. Using this type of role play, one student can act as the *estate agent* and the other can be the *prospective buyer or tenant*. It might also be a good time to let them jot down some very common terms used when it comes to dealing with getting accommodation such as *land lord, lease, etc.*

6. Booking a Hotel Room. For student going on holiday, this will also be helpful. Again, it can be tied in with telephone manner. Try practicing this both as face to face and on the telephone!

7. Job Interview. This is going to be of particular interest to business students. Job interviews will generally require a lot of business phraseology in order for the interviewee to appear professional to the employer. Even when not learning a language, practicing a job interview can relieve a lot of the stress that comes along with looking for work.

8. Casual Talk. Integration is another important point when it comes to moving to a new country. Helping the students learn common phrases and even slang in English is going to be just as vital as teaching them “proper” words. Whilst they will have all the knowledge, getting used to various *slang words* is something which needs to be worked on. A fun class would be to show the differences in accents in English speaking nations from around the world!

9. Talking About a Holiday. Using a specific topic or theme, depending on what vocabulary one wants to teach on a specific day, can be very fruitful. The students can pretend to be a *travel agent* and a *customer*, or simply two friends.

10. Debate. A debate is always a good way to begin a class. Students will get used to the different modes of argument and sometimes the debates themselves can become quite heated. It will, overall, make for a very interesting class.

To sum up, incorporating role-play into the classroom adds variety, a change of pace and opportunities for a lot of language production and also a lot of fun! It can be an integral part of the class and not a ‘one-off’ event. It’s fun and motivating; quieter students get the chance to express themselves in a more forthright way; the world of the classroom is broadened to include the outside world - thus offering a much wider range of language opportunities. Real situations can be created and students can benefit from the practice.

REFERENCES:

1. D. A. Wilkins. (1976). *Notional Syllabuses*. London, OUP.
2. Fraser, B., E. Rintell, & J. Walters. (1980). *An Approach to Conducting Research on the Acquisition of Pragmatic Competence in a Second Language*. In D. Larsen-Freeman (Ed.), *Discourse Analysis in Second Language Research* (pp. 75-91). Rowley, MA: Newbury House.
3. H. G. Widdowson. (1984). *Explorations in Applied Linguistics*. London: OUP.
4. Harmer, J. (1991). *The Practice of English Language Teaching*. Longman.
5. Johnson, K & K. (1981). *Morrow. Communication in the Classroom*. Longman.

Ганна Пасько
(Дніпропетровськ, Україна)

МОВЛЕННЄВОАКТОВА БУДОВА МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ЗАГАДКИ

Проблема співвідношення мовленнєвого жанру (МЖ) і мовленнєвого акту (МА) є актуальною для сучасної комунікативної лінгвістики. Ці поняття, безсумнівно, мають спільні точки перетину, що інколи навіть призводить до труднощів їхнього розмежуванні (напр., В. В. Деметсьєв, О. Б. Сиротиніна, С. Дьоннінґхаус).

Мета статті – простежити особливості мовленнєвоактової будови МЖ загадки. Заявлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**: 1) розкрити сутність структури МА; 2) виокремити спільні для МА і МЖ компоненти; 3) описати мовленнєвоактову будову МЖ загадки.

Становлення теорії МЖ і вчення про МА відбувалось паралельно й цілком автономно, адже, як відомо, інноваційна ідея розробки МА належить західній лінгвістичній школі (Дж. Остін, Дж. Сьорль, Г. Грайс), а утвердження теорії МЖ відбувалось зусиллями вітчизняних теоретиків (М. М. Бахтін та ін.).

Філософ за покликанням, Дж. Л. Остін висунув перспективну лінгвістичну ідею триєдиної структури МА: локутивний акт, іллокутивний акт (ІА), перлокутивний акт. **Локутивний акт** вчений ототожнював з вимовою речення, що має певний смисл та референцію [6, с. 92]. У свою чергу в локутивному акті Дж. Л. Остін виокремлював *фонетичний акт* – акт вимови певних звуків, *фатичний акт* – вимову певних слів (або вокабул), що належать певному словнику й відповідають певній граматиці, та *ретичний акт* – використання вокабул з певним смислом та референцією [6, с. 84].

Іллокутивний акт, за Дж. Л. Остіном, є «...здійснення якогось акту в ході мовлення на протидію дії самого мовлення», а перлокутивний акт (перлокуція) – це вплив певної дії як результату вимови певних слів, який може бути заздалегідь розрахованим, на почуття, думки або дії мовця/аудиторії [6, с. 84–88].

Важливе місце в теорії МА Дж. Л. Остіна посідає поняття **перформативу** – здійснення певної дії через висловлення, а тому в основу своєї п'ятичленної класифікації МА дослідник поклав саме перформативні дієслова. Отже, за Дж. Л. Остіном, МА поділяються на: 1) вердиктиви – акти виокремлюються на зразок винесення вироку; 2) екзерситиви – є актами здійснення влади, прав чи впливу; 3) комісиви – є актами обіцяння або інших зобов'язань; 4) бехабітиви – пов'язані з поведінкою та відносинами між людьми, як-то вибачення, привітання, похвала тощо; 5) експозитиви – вказують на місце висловлення в ході суперечки чи бесіди, демонструють, як ми використовуємо слова, можуть загалом представляти висловлення, наприклад, «я доводжу», «я постулюю» тощо [6, с. 119].

Задаючись питанням, яким чином ми використовуємо мовлення за певних умов, здійснюючи МА, і який смисл ми вкладаємо в нього, Дж. Л. Остін створив вчення про іллокутивні сили. Дослідник вважав за доцільне розмежовувати силу і значення, що, наприклад, дало б змогу зрозуміти «...чи мають певні слова (деяка локуція) силу питання або чи мають вони бути сприйняті як оцінка» [6, с. 87].

Дж. Сьорль розвинув перспективні ідеї свого попередника. Так, наприклад, у статті «Що таке мовленнєвий акт?» він розмежовував ІА і пропозиційний зміст ІА [10, с. 156]. Його класифікація ІА має п'ять позицій: 1) репрезентативи, смисл яких полягає у фіксації відповідальності мовця за істинність повідомлення; 2) директиви – є маніфестантами намірів мовця-адресанта примусити мовця-адресата виконати певну дію; 3) комісиви – мають за мету зобов'язати мовця виконати певну дію в майбутньому або слідувати певній лінії поведінки; 4) експресиви – виражають психологічний стан, що задається умовою відвертості щодо стану речей у межах певного пропозиційного змісту, наприклад, *thank* 'дякувати', *welcome* 'запрошувати', *congratulate* 'вітати'; 5) декларації – акти, що встановлюють відповідності між пропозиційним змістом і реальністю [10, с. 181–185].

Крім того, науковий тандем Дж. Сьорль – Д. Вандервекен виокремлює п'ять іллокутивних цілей: асертивну, комісивну, директивну, декларативну, експресивну [9, с. 252]. На думку сучасних дослідників, мовленнєвий акт є мовленнєвою дією, спрямованою на досягнення певної комунікативної мети, що регулюється певними принципами і правилами мовленнєвої поведінки в межах прагматичної ситуації [1, с. 412; 8, с. 425; 3, с. 336].

Існує декілька класифікацій МА. Так, Д. Вундерліх виокремлює такі МА, як директив, комісив, еротетив, репрезентатив, сатисфактив, ретрактив, декларації, локатив (цит. за: [11, с. 124]. Відомою є класифікація МА К. Баха, який виділяє констативи, директиви, комісиви, визнання (цит. за: [11, с. 128–129].

Г. Г. Почепцов говорить про констатив (твердження), промісив (пропозиція-обіцяння), менасив (пропозиція-загроза), перформатив (привітання, вдячність, гарантія, призначення тощо), директив (поділяється на ін'юнктив – пропозиція-наказ та реквестив – пропозиція-прохання), квеситив (питання) (цит. за: [11, с. 126]. В. В. Богданов класифікує МА на декларативи, комісиви, інтеррогативи, ін'юнктиви, реквестиви, адвісиви, експресиви, констативи, аффірмативи (цит. за: [11, с. 130].

Іноколи поряд із МА зустрічається поняття комунікативного акту – це, за А. М. Приходьком, когнітивно-комунікативний акт, що охоплює як МА, жести, міміку, так і широкоформатні мовленнєві події [7, с. 84]. Спільними для МА і МЖ постають наявність адресанта та адресата мовлення, інтенційна спрямованість, лексико-граматичне оформлення. Водночас, коли МЖ є інваріантом дискурсу, МА витлумачується як його мінімальна одиниця [8, с. 426, 433].

Ми поділяємо думку Ф. С. Бацевича, який слушно наголошує на тому, що МЖ – це «...розгорнута мовленнєва побудова, яка складається з кількох (іноді значної кількості) мовленнєвих актів...» [3, с. 342]. Водночас лінгвіст підкреслює, що МЖ не є простою сумою МА, що зумовлено наявністю складних співвідношень між цими поняттями [2, с. 94].

Варто відзначити, що в наукових лінгвістичних дослідженнях останніх років з'явилось дещо нове (не зафіксоване в енциклопедичних виданнях) для теорії мовленнєвої комунікації поняття – дискурсивний акт – «одиниця мовленнєвої дії, що включена до інтеракції і являє собою ланцюг мовленнєвих актів, об'єднаних спільною телеологічною настановою в єдиний мовленнєвий блок, в якому перетинаються і взаємодіють різні іллокутивні сили з різними (первинними і вторинними) прагматичними значеннями» [7, с. 85]. Цікаво, що серед існуючих альтернативних термінологічних дефініцій дискурсивного

акту – «макромовленнєвий акт», «метакомунікативний блок», «мовленнєва стратегія» (за Л. В. Павленко) тощо зустрічається дефініція «мовленнєвий жанр», ймовірно тому, що дискурсивний акт подібно до МЖ є полііллокутивним поєднанням кількох МА.

Дослідження актомовленнєвої структури МЖЗ відбувається на ґрунті фіксованих, графічно кодифікованих текстів, а тому важливим постає питання співвідношення речення і висловлення як кореляту МА. Отже, речення як монопредикативна і поліпредикативна одиниця може бути репрезентоване в мовленні різною кількістю висловлень [8, с. 64.] – структурно-семантичних і комунікативних одиниць, що концептуально об'єднують значення лексичних, граматичних, логіко-семантичних та комунікативних рівнів, які у свою чергу співвідносяться з контекстом, з фоновими знаннями адресантів та адресатів, з лінгвістичною та змістовою пресупозицією тощо [4, с. 626]. Зокрема слідом за В. Скалічкою, який вважав, що обсяг висловлення може становити як одне слово, так і весь текст, А. П. Загнітко відносить до висловлення слово, просте речення, групу речень зі стрижневим реченням в її основі [4, с. 626].

Беручи за основу класифікації Дж. Сьорля і В. В. Богданова, ми у своєму дослідженні мовленнєвожанрових виявів загадки оперуємо такими іллокутивними актами, як: репрезентатив (Р) (подання інформації); інтеррогатив (І) (питання); директив (Д) (спонукання до мисленнєво-мовленнєвої дії). Частина загадки, що містить експліцитно/імпліцитно виражене питання/спонукання, традиційно називають описовою частиною. Натомість ми пропонуємо іменувати її дескриптивною частиною (від англ. *descriptive* – 'описовий', що, на нашу думку, має більш універсальну семантику), відносно якої відгадка виступає денотатом.

Самостійне функціонування в дескриптивній частині загадки притаманне лише першим двом типам МА (репрезентатив та інтеррогатив), а директив завжди є частиною комбінованого сполучення з репрезентативом та/або інтеррогативом. Обмежений спектр їхнього вияву, на нашу думку, пояснюється характером іллокутивної сили директивного акту – спонукати до дії, тоді як класична дескриптивна частина загадки повинна містити завуальовану характеристику відгадки, вербалізовану в репрезентативі, або питання, представлене інтеррогативом; натомість прохання декодувати пропозицію репрезентатива або відповіді на інтеррогатив є певною мірою допоміжним прагматичним чинником з погляду інформативного навантаження загадки. Водночас саме директивний МА є дієвим засобом комунікативно-прагматичного впливу на адресата загадки.

Текстові відповідники МА мають строкату синтаксичну будову, що у свою чергу відбивається на простій чи складній комунікативній структурі самих МА.

Простий МА як корелят висловлення, за В. І. Карабаном, може бути репрезентований простим реченням, складним реченням, зокрема його складнопідрядним та складносурядним різновидами. Таким чином, складнопідрядне і складносурядне речення лежать в основі простого МА зі складнопідрядною та складносурядною локуцією, а безсполучникове складне речення входить до складного МА [5, с. 18–19].

Під **складним МА** В. І. Карабан пропонує розуміти сполучення простих МА, що перебувають у відношеннях субординації, координації та сприяння [5, с. 15]. Як зазначає дослідник, незважаючи на зовнішню схожість, складний МА відрізняється від ланцюгів простих МА тим, що він планується адресантом мовлення заздалегідь, його інтенційна настанова формується ще до початку здійснення складного МА, тоді як актомовленнєві інтенції, носіями яких є прості МА, формуються поступово під час комунікації, коли адресант ще не знає, чи буде він здійснювати наступний МА [5, с. 17]. Далі вчений класифікує складні МА на **комплексні** (МА-функції знаходяться в субординативному прагмасемантичному відношенні, тобто один МА є головним, а інші – допоміжними) [5, с. 54], **комполітні** (прості МА у відношеннях координації) [5, с. 69] та **складні** (поєднання метамовленнєвих актів та МА) [5, с. 80].

За В. І. Карабаном, у комунікативній структурі МЖЗ ми виокремлюємо **прості МА** (репрезентативи, інтеррогативи) та **складні МА** (комполітний репрезентатив (КР) – сполучення простих репрезентативів; комплексний репрезентативно-інтеррогативний МА (КРІМА) – сполучення репрезентативного та інтеррогативного МА; комплексний репрезентативно-директивний МА (КРДМА) – сполучення репрезентативного та директивного МА; комплексний репрезентативно-директивно-інтеррогативний МА (КРДІМА) – сполучення репрезентативного, директивного та інтеррогативного МА). Отже, зважаючи на наявність спільних конститuentів, МЖ і МА не можна вважати повністю самобутніми та самодостатніми категоріями, взаємопроникнення, а, як наслідок, і взаємозалежність яких видаються очевидними.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Речевой акт / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 412–413.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генетика : проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – [2-ге вид., доп.] – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Загнітко А. П. Функції тексту. Адресант і адресат. Текст і висловлення. Основні компоненти тексту / А. П. Загнітко // Український синтаксис : навчально-практичний комплекс: [в 2 ч] / А. П. Загнітко, М. О. Вінтонів, Л. В. Сегін. – Донецьк-Слов'янськ : ДонНУ, 2010. – С. 617–630.
5. Карабан В. И. Сложные речевые единицы. Прагматика асиндетических полипредикативных образований / В. И. Карабан. – К. : «Выща школа», 1989. – 132 с.

6. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов : [сборник / общ. ред. Б. Ю. Городецкого]. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22–129.
7. Приходько А. Н. Дискурсивные акты vs речевые акты как единицы коммуникативной деятельности / А. Н. Приходько // Язык. Текст. Дискурс : Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК / [Под ред. проф. Г. Н. Манаенко]. – Выпуск 8. Ставрополь : Изд-во СГПИ, 2010. – С. 83–93.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2010. – 844 с.
9. Серль Дж. Основные понятия исчисления речевых актов / Дж. Серль, Д. Вандервекен // Новое в зарубежной лингвистике : Вып. 18. Логический анализ естественного языка : [сборник / общ. ред. В. В. Петрова]. – М. : Прогресс, 1986. – С. 242–263.
10. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов : [сборник / общ. ред. Б. Ю. Городецкого]. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170–194.
11. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов / [Л. Р. Безуглая (послеслов.), В. И. Карабан (авт. предисл.)]. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.

Олена Покатілова
(Київ, Україна)

МЕТОДИКА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Актуальність упровадження методики культурологічного аналізу на уроках зарубіжної літератури обумовлена оновленням шкільної літературної освіти, що побудована за принципом профільного навчання з урахуванням літературної та загальнокультурної компетентностей учнів. Нині навчання зарубіжної літератури в загальноосвітній школі повинно здійснюватися з урахуванням таких принципів: вивчення літератури в контексті розвитку культури і мистецтва, використання знання різних мов і перекладів, компаративності, діалогізму текстів тощо.

Ефективність упровадження методики культурологічного аналізу на уроках зарубіжної літератури можлива у процесі вирішення комплексу завдань: по-перше, потрібно враховувати специфіку культурологічного аналізу; по-друге, необхідно розробити план роботи над текстом художнього твору з використанням культурологічного аналізу; по-третє, слід виокремити основні прийоми й види культуротворчої діяльності учнів у процесі використання культурологічного аналізу на уроках зарубіжної літератури.

Під культурологічним аналізом розуміємо прийоми й види поглибленої роботи з перекладним твором, що має на меті цілісне осягнення прочитаного в контексті національної й світової культури, з урахуванням філософських, історичних, естетичних, лінгвістичних, літературознавчих аспектів тлумачення словесно-художнього тексту, як мистецького і культурного явища за стильовими ознаками. Специфіка шкільного культурологічного аналізу, на наш погляд, полягає в його інтегративній природі (міжпредметній і міжмистецькій), безпосередній залежності від профілю навчання, рівня літературного і загальнокультурного розвитку школярів, підпорядкованості основним завданням курсу зарубіжної літератури. Неабияке значення має культурно-історичний підхід до аналізу творів художньої літератури та світової культури, самотності мистецтва, історичної своєрідності, розмаїття та унікальності національних культур. Як зазначено в методичних рекомендаціях до викладання курсу: «З урахуванням загальних вимог нового Державного стандарту шкільний курс «Зарубіжна література» покликаний вирішувати такі завдання: осягнення учнями вершинних творів світової літератури їх, читання і аналіз, оснований на розумінні образної природи мистецтва слова, що спирається на принципи єдності художньої форми і змісту, зв'язку мистецтва з життям, історизму...» [1, с. 12]. Методологічним підґрунтям для цього має бути інтегрований підхід до розгляду літературного твору в широкому історичному контексті, згідно з яким кожен художній твір не є окремим явищем, а навпаки – складовою частиною чогось цілого. Водночас, за І. Теном, і сам митець є частиною чогось цілого, що охоплює щось більше ніж сам автор. Це може бути: школа, генерація митців певної країни і певної доби тощо. На думку французького філософа, характеристика літератури визначається такими ключовими поняттями, як «раса – середовище – історичний момент». Зіткнення раси і середовища у певному історичному моменті впливає, на думку філософа, на певний рисунок у літературі і мистецтві. Таким чином, художня література – це своєрідний документ епохи.

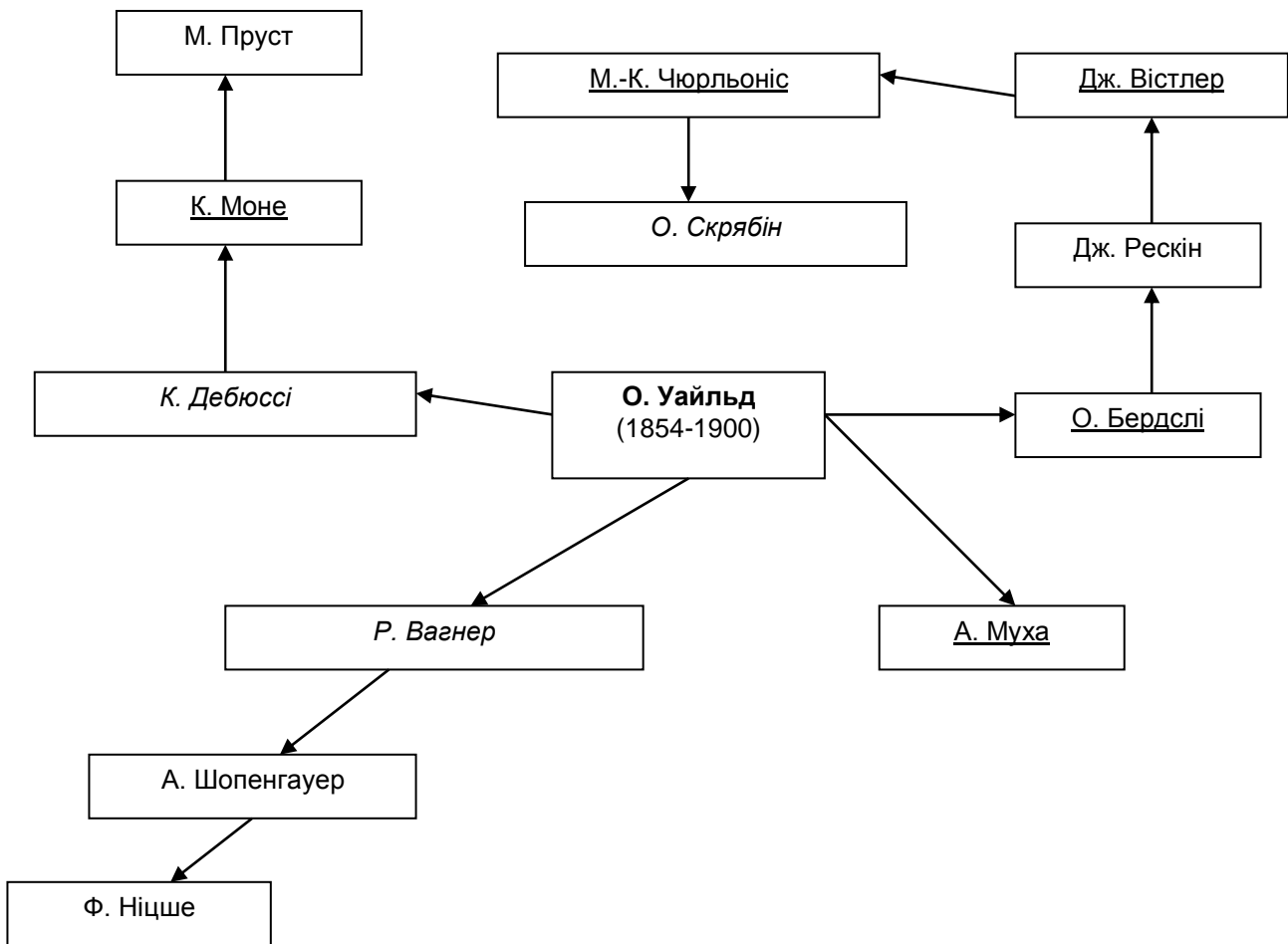
Положення про культуру, як сублімовану форму, яка є основою психоаналітичної теорії мистецтва стала підґрунтям для аналізу та інтерпретації художніх творів модерністської літератури кінця XIX – початку XX століття. Підґрунтям розробки методики культурологічного аналізу є ідеї про «невикорінну діалогічність тексту», «відкритість твору», множинність його інтерпретацій, зв'язок тексту і контексту, міжмистецьку взаємодію. Особливої уваги з огляду на досліджувану проблему культурологічного аналізу заслуговують ідеї синкретичності та семіотики мистецтва, згідно з якими «твір» мистецтва розглядається як система знаків, «певний код», «метамова», «текст» текст у широкому розумінні. Особливого значення для дослідження проблеми використання культурологічного аналізу набули герменевтичні концепції, які стосуються тлумачення художнього твору та процесу його сприйняття читачем. Змістова частина культурологічного аналізу має бути розроблена за логікою побудови шкільного курсу зарубіжної літератури, яка, як відомо, складається із трьох взаємопов'язаних компонентів: 1) **історико-літературні та історико-культурні матеріали** (відомості про історико-літературний і культурний процес,

мистецьку добу, напрям, течію або школу; біографія письменника, історія написання твору та його інтерпретацій у різних видах мистецтва або художньої творчості); 2) **теоретико-літературні та мистецькі поняття** (сукупність основних термінів, необхідних для засвоєння теоретичних тем курсу, цілісного осмислення літературних творів, опанування художніх прийомів і „мови” різних видів мистецтва); 3) **літературна та мистецтвознавча критика** (критичні статті, огляди, рецензії, що допомагають з позицій сучасності проаналізувати твір, переосмислити його традиційні оцінки й тлумачення).

З метою вдосконалення аналітичних здібностей учнів старших класів можна розробити **план-схему культурологічного аналізу творів зарубіжної літератури** за таким алгоритмом:

- 1) визначити місце художнього твору в світовому культурно-історичному процесі;
- 2) охарактеризувати особистість автора, перекладача, культурні й особистісні творчі зв'язки;
- 3) з'ясувати часові межі створення оригінального тексту, проаналізувати співвідношення: текст – доба, текст – культура (філософія, історія, літературні зв'язки), текст – мистецтво (мистецтво як тло, ілюстрація; мистецтво як «текст» у тексті, структурна одиниця, що входить до тексту; мистецтво як система знаків);
- 4) зіставити текст художнього твору із «текстами» інших видів мистецтва з метою виокремлення спільних структурних елементів та створення єдиного художнього образу;
- 5) проаналізувати структурні елементи художнього тексту, з'ясувати рівень відображення в них філософських, історичних, мистецьких реалій культурної доби;
- 6) використовувати герменевтичне коло «вчитель – текст – учень» у процесі осягнення змісту твору в культурологічному контексті з метою формування особистісного значення тексту;
- 7) включитися у спільний діалог з іншими учасниками взаємодії в процесі сприйняття, аналізу та інтерпретації тексту художнього твору як мистецького явища.

Відповідно до визначення культурологічного аналізу та розробленого плану-схеми, слід виокремити деякі специфічні **прийоми й види навчальної діяльності учнів** на уроках зарубіжної літератури. Продуктивним, на наш погляд, є використання прийому **екфрасис** (зоровий текст перекладається на письмовий): надати письмовий опис портрету улюбленого письменника, зберігаючи його прізвище в таємниці, написати твір-роздум "навіювання з приводу побаченого з використанням **прихованого екфрасису**. Використовуючи прихований екфрасис, учні повинні вигадати історії, які начебто пов'язані з уявленою картиною. Насправді ж у своїх творчих роботах вони будуть використовувати певні алюзії та натяки на відомі твори митців. Саме вивчення літератури XIX-XX століття надає змогу використовувати прийом екфрасису як різновид дескрипції (різновид опису). У цьому випадку особливе значення надається розвитку уяви та фантазії учнів, за допомогою яких вони відтворюють умовний візуальний образ персонажа або явища, роблячи це завдяки тим відтінкам смислу, які вклав у нього сам автор виучуваного художнього твору. Йдеться про особливу ознаку творів художньої літератури, яка визначається як «візуальне іносказання». У центрі уваги перебувають стиль митця, про який О. Уайльд говорив: «Саме стиль, і нічого іншого, змушує нас повірити у реальність об'єкту» [2, с. 49-50]. Р. Барт пов'язує такі явища з «естетичною правдоподібністю», що визначається як «відповідність не предмету, а правилам зображення, прийнятим в даній культурі»[3, с. 395]. Як приклад використання прийому екфрасис на уроках зарубіжної літератури, потрібно розглянути авторські концепти сонетів У. Шекспіра і створити на основі цих концептів власні «учнівські тексти». З приводу цього на уроках зарубіжної літератури з вивчення творчості В. Шекспіра доцільно розглядати «ризиковано-парадоксальну» новелу О. Уайльда «Портрет містера У.Х.», що надає учням-читачам можливість іншої, неусталеної інтерпретації основних культурно-ціннісних концептів Шекспіра. Крім того, подібне тлумачення головних шекспірівських образів (Лорд Пембрук, Мері Фіттон та сам Шекспір як ліричний герой) сприятиме «формуванню **власних** оцінок і суджень з приводу прочитаного, надасть змогу здійснювати самостійний бібліографічний пошук, знаходити й обробляти необхідну інформацію з різних джерел, включаючи Інтернет та ін.» [4, 12].

Використовуючи евристичний метод на уроках зарубіжної літератури варто виокремили **прийом культурологічної реконструкції художнього простору** письменника за декількома стильовими ознаками: приналежність до єдиного напрямку в мистецтві; спільність художнього методу, стилю, техніки митців; роль митця в житті та творчості письменника; музичні, образотворчі уподобання письменників; спільність ідейно-естетичного задуму. Згідно з визначеним планом-схемою культурологічного аналізу доцільно запропонувати учням завдання щодо зіставлення трьох "знакових" напрямків у романі О.Уайльда "Портрет Доріана Грея" (імпресіонізм, неоромантизм, декаданс): визначити риси цих напрямків у мистецтві і підтвердити їх характеристики цитатами з тексту. Слід виокремити поняття "**мотив**" та знайти його у творах різних видів мистецтва, у тому числі й літературі, як мистецтві слова (наприклад, мотив гріха, зла, – О. Уайльд і О. Бредслі (1872-1898), англійський художник-графік, яскравий представник англійського декадентства; мотив трагізму долі, невідворотності року – О. Уайльд і Р. Вагнер (1813-1883), німецький композитор-романтик та Мотив продажу власної душі – О. Уайльд, Й.В. Гете "Фауст", О. де Бальзак "Шагренева шкіра").

Наведена схема дозволяє не тільки співвіднести художні напрями і течії в межах тексту роману О. Уайльда, але й досягнути позатекстові відносини, інтертекстуальні зв'язки, що є характерними для мистецтва і літератури періоду модерну і постмодерну. Зіставлення трьох "знакових" напрямків у романі О. Уайльда (імпресіонізм, неоромантизм, декаданс) дозволяє також побачити їхні взаємовиключні характеристики: не тільки гармонійне поєднання, але й пряме протиставлення. Імпресіонізм протиставляється конфліктно-парадоксальному мисленню; неоромантизм – хворобливо-витонченому нехтуванню релігією і мораллю; декаданс – відсутності абсолютної покори смерті, песимізму. Робота щодо зіставного аналізу відомих течій у мистецтві кінця XIX - початку XX століття підводить учнів до розуміння ролі "парадоксу" як художнього методу автора, – «принца парадоксу». Згідно із з зазначеним, на уроці з вивчення роману О. Уайльда "Портрет Доріана Грея" доцільно буде сформулювати такі завдання: визначити риси трьох напрямків у мистецтві і підтвердити їх характеристики цитатами з тексту, встановити культурологічні зв'язки, скласти культурологічний коментар, порівняти цитати із тексту-оригіналу з текстом-перекладом російською та українською мовами, з'ясувати і проаналізувати те спільне, що об'єднує «мови» різних видів мистецтва з мовою тексту-оригіналу і тексту-перекладу: інтонація тексту, мотив, мовні засоби вираження. У процесі аналізу тексту-оригіналу і тексту-перекладу важливо простежити частоту вживання ключових «автобіографічних епітетів» і визначити їхню роль у розумінні учнями художньо-естетичного значення роману.

З метою ефективності реалізації методики культурологічного аналізу потрібно використовувати культуротворчі завдання із розвитку сенсорного апарату і художньо творчих здібностей. Одним із творчих

завдань, які сприяють розвитку інтересу до читання та аналізу поетичних рядків, слугує **малювання словесне і у фарбах** на уроках світової літератури. Також використовуючи думку Ш. Бодлера про відповідності (*correspondances*), ідею вірша А. Рембо "Голосівки" і експерименти в галузі музики зі створення **співвідношення кольороряд - звукоряд** російським композитором кінця XIX - початку XX століття О. Скрябіним, можна запропонувати такий вид діяльності: зобразити мелодію у фарбах "Mélodie en couleurs", де б кожен з семи звуків (порівняємо: у гамі сім звуків) і семи кольорів (порівняємо: у спектрі сім кольорів) відповідав певній літері французького або російського алфавіту.

У зв'язку з ефективністю використання творів мистецтва на уроках зарубіжної літератури, необхідно систематизувати **принципи добору** творів мистецтва до художніх текстів: 1) ілюстративний; 2) фоновий; 3) сюжетно-тематичний; 4) асоціативний.

Особливої уваги також заслуговує прийом використання класичних та сучасних кіноверсій романів, які надають змогу зіставляти різні інтерпретації одного й того ж сюжету класичного твору, аналізувати виконавську майстерність акторів, подібність і розходження між виконанням ролей акторами та характерами головних героїв художнього твору (наприклад, кіноверсії роману «Пані Боварі» Г. Флобера або повісті О. де Бальзака «Гобсек»).

Таким чином, використання методики культурологічного аналізу на уроках зарубіжної літератури надає змогу краще засвоювати історико-літературні, культурологічні і теоретико-мистецькі знання, які мають набувати системного характеру. Завдяки використанню певних прийомів та видів культуротворчої діяльності, учні навчатимуться добирати і застосовувати культурологічний контекст у процесі поглибленої роботи з перекладними творами, визначати за його допомогою ідейно-художній задум і своєрідність виучуваних текстів. Завдяки поглибленню й розширенню естетичного досвіду, учні оволодіватимуть аналітико-інтерпретаційними вміннями та готовністю до самостійної літературно-творчої діяльності.

Література:

1. Зарубіжна література. Російська мова. 5-11 класи: методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу у 2015/2016 навчальному році з коментарем провідних фахівців. – Харків, 2015. – 144 с.
2. Мірошніченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: Підручник. – К.: Вища школа, 2007 – 415 с.
3. Кудряшев Н.И. Взаимосвязь методов обучения на уроках литературы: Пособие для учителя. – М.:Просвещение 1981. – 190 с.
4. Хализев В.Е. Теория литературы: Учебник. – М.:Высш. шк., 2002. – 437 с.
5. Барт Р. Эффект реальности/ пер. с фр. С.Н.Зенкина// Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М.:Прогресс, 1989. С. 392-400.
6. Уайльд О. Портрет Дориана Грея / пер с англ. И.Абакиной. – СПб.: Азбука, 2015. – 278 с.
7. Шекспир У. Сонеты. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 352 с.

Наталія Рибалко
(Мелітополь, Україна)

РОЗВИТОК ІДЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МОВАМ У СПАДЩИНІ ДАВНІХ ФІЛОСОФІВ

На сьогодні перед системою загальної середньої освіти постає завдання організації ефективного навчання мовам, у тому числі і іноземним. Ідеї організації навчання мовам знайшли відображення у низці сучасних документів, серед яких Закони України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", Лист Міністерства № 1/9-343 від 01.07.2014 "Про організацію навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі" [4].

Ідеї організації навчання мовам, у тому числі і іноземним, висвітлено у творчій спадщині давніх філософів, серед яких – Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Квінтіліан та ін.

Організація навчання мові у Сократа відбувається через діалог. Так, філософ вказував, що звичайний процес навчання не є діалогічним, адже в практиці, вчитель, – це людина, яка читає або говорить, тоді як «учень» повинен слухати, записувати, запам'ятовувати. У процесі навчання вчитель у такому випадку відіграє активну роль, а учень – пасивну. Такі уявлення є чужими для розуміння взаємовідносин вчителя і учнів. В діалозі Сократа навпаки, немає вчителя, немає учня. В діалозі мають бути дві особи, яким знання і сама істина в готовому вигляді не даються, адже це являє собою пошук рішення проблеми. Як зазначав Ф. Кессіді, розкриваючи вчення Сократа і його метод діалогу: «істина і знання не передаються, або, образно кажучи, не переливаються з однієї голови в іншу, а розкриваються у свідомості учасників діалогу» [3, с. 61].

Навчання у Платона – гімнастика для розуму. Підкреслимо, що вчення Платона про пізнання пов'язане з його вченням про буття, з його психологією, з його вченням про людину і його вчення про світ – космології. Його теорія знання пов'язана із міфологічними мотивами космології та антропології. Згідно з думкою Платона, знання відноситься до безбарвної, безформної і невловимої суті, яку можна побачити тільки розумом – керівника душі [2, с. 57]. Людина у такому разі може пізнавати в самій собі не тільки тіло,

але й душу. На думку філософа, лише душа людини знаходиться цілком у її владі. Розкриваючи ідеалістичне вчення про людину і її душу, Платон охоплював різні питання, серед яких - природа, пізнання, суспільно-політичний лад, мистецтво, мова, красномовство і виховання [2, с. 7].

Спеціальних робіт, присвячених організації навчання мовам у Аристотеля немає. Але про отримання знання, про його важливість можна отримати відомості у всіх його працях – в метафізичних, в психологічних, і логічних творах. Аристотель вірив в силу знання, в його міць і природну здатність кожної людини прагнути до знання. Філософ вважав, що форми і закони мислення людини і його буття тотожні. Будь-яке навчання, згідно з думкою Аристотеля, яке пов'язане з роздумами, виникає з «допізнання», що необхідно для виникнення досвіду. Саме допізнання (попереднє знання), відповідно до думок філософа, включає аксіоми, визначення термінів, гіпотетичне прийняття буття початку роду. Особливої актуальності до сьогодні має робота Аристотеля «Поетика», де розкривається значення мови для людини, характеристики її якості: «Гідність мови, – вказував Аристотель, – бути ясною і не бути низькою. Найясніша мова – та, яка складається із загально уживаних слів, але вона низька ... мова урочиста ухиляється від повсякденної та користується незвичайними словами; а незвичайними я називаю рідкісні, переносні, подовжені і все [інші], крім загальноуживаних» [1, с. 670]. Як бачимо, розуміння іншого розкривається Аристотелем через ясну мову.

Якщо придивитись до вчення Демокрита, то також можна побачити важливу роль навчання у розвитку кожної людини: «Ніхто не досягне ні мистецтва, ні мудрості, якщо не буде вчитися» [5, с. 368]. Відповідно до думки філософа, навчання і сама природа схожі між собою: саме навчання дає людині новий вигляд, але, впливаючи таким чином на людину, навчання тільки виявляє природу, знову виявляючи ті риси, які спочатку були закладені природою. Демокрит, підкреслюючи необхідність навчання, говорив про те, що для освіти потрібні три речі: природні здібності, вправи, час. Розмірковуючи про природу різних мов, Демокрит заперечував думку про те, що мова винайдено Богом, героєм або яким-небудь геніальним винахідником. Він вказував, що мова людини поступово формувалася протягом історії з голосу, що спочатку був досить невиразний: «... Люди, встановлюючи між собою знаки для кожного предмета, створили для себе загальнозрозумілим спосіб повідомлень про все. І оскільки такі системи виникали всюди, де живуть люди, то не всі люди мають одну спільну мову, а в кожному місці мова склалася, як довелося. Тому існують різні мови, для яких перші системи, що виникли у всіх народів, стали родоначальниками» [5, с. 354].

Слово людини, згідно з Цицероном, грає велику роль в силу своєї естетичної природи. Відзначимо, що сама мова для римського філософа була втіленням і виразом людського начала. Протиставляючи людське начало началу тваринному, Цицерон вказував, що здатність людини переконувати і робити своє звернення і хвилюючим, і яскравим, є великою силою. Така сила може зібрати розкиданих людей в одне місце і від дикого і грубого стану привести до людської та громадянської культури. У його роботах також йдеться і про складнощі сприйняття мови іншого народу, наводяться приклади використання в мові віршів для багатства красномовства. Так, в «Тускуланських бесідах» є такий діалог: «І ти помічав, напевно, що хоча ніхто з них не відрізнявся багатством красномовства, вони все ж вставляли в свою промову віршовані приклади? – Так, а Діонісій-стоїк навіть дуже часто. – Вірно; але у нього вони звучали як завчені, без відбору, без вишуканості; а ось Філон читав їх і з належним ритмом, і з вибором, і до місця» [6, с. 256]. Цицерон зазначав, що такі прийоми запозичення віршів іншого народу значно поліпшать мову оратора. У тому випадку, якщо подібних прикладів в латинській мові не знаходилося, Цицерон вважав за необхідне перекладати вірші поетів з грецької мови, щоб прикрасити й урізноманітнити латинську мову. Однак і в такому випадку звернення до поетів іншого народу, згідно з думкою Цицерона, може нашкодити самій мові, підмінювати її сенс: «Мужніх героїв вони представляють такими, які стогнуть, привчаючи цим наші душі до м'якості; а вірші їхні такі солодкі, що не тільки читаються, але і самі собою запам'ятовуються» [6, с. 256].

Отже, у працях давніх філософів ми можемо виділити декілька ідей, що стосуються організації навчання мовам, у тому числі і іноземним, а саме: ідеї навчання у діалозі, ідея попереднього знання, що включає аксіоми, визначення термінів, гіпотетичне прийняття буття початку роду, ідея значення якості мови, ідеї поступового формування мови у різних місцевостях, ідеї запозичення віршів іншого народу для покращення мови тощо. Перспективами дослідження є вивчення спадщини вітчизняних педагогів щодо організації навчання учнів іноземним мовам.

Література:

1. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура. — М.: Мысль, 1983. — Т.4. — 830 с. — (Филос. наследие. Т, 90). — В надзаг.: АН СССР. Ин-т философии.
2. Асмус В. Ф. Платон / В.Ф.Асмус. — М.: Изд-во «Мысль», 1969. — 248 с.
3. Кессиди Ф. Х. Сократ / Х.Ф. Кессиди ; [изд. 2-е, дополн.]. — М.: Изд-во «Мысль», 1988. — 220 с.
4. Лист Міністерства № 1/9-343 від 01.07.2014 “Про організацію навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладів і вивчення базових дисциплін в основній школі”. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/normativno-pravova-baza/>
5. Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования / Соломон Яковлевич Лурье. — Ленинград: Изд-во «Наука», 1970. — 666 с.

6. Цицерон Марк Туллий. Избранные сочинения. / М. Т. Цицерон [пер. с латин.; сост. и ред. М. Гаспарова, С. Ошерова и В. Смирин]; Вступ. ст. Г. Кнабе. Худ. В. Юрлов. – М.: Изд-во «Худож. лит.», 1975. – 456 с.

Науковий керівник :
кандидат педагогічних наук, доцент Федорова Олена Василівна.

Зухра Саидова
(Карши, Узбекистан)

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ НА ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЯХ

Цель проведения внеклассной работы по изучению русских фразеологических оборотов – обеспечить правильное понимание школьниками их семантики, точность воспроизведения, прочность запоминания и уместное использование в продуктивной речи.

Обогащение словарного запаса фразеологизмами – средство повышения общей и речевой культуры, нравственного, патриотического, трудового, эстетического воспитания учеников национальной школы.

Знания, полученные учащимися на уроках, являются базой для внеурочной работы, поэтому учителю нужно стремиться к тому, чтобы не было большого разрыва между уроками и внеклассными занятиями на одну и ту же тему.

При изучении фразеологии эффективными формами внеклассной работы являются: кружок русского языка, устный лингвистический журнал (или лингвистический вечер), стенная газета, лингвистическая викторина, КВН. В процессе проведения такой работы учителю целесообразно широко использовать известные способы семантизации фразеологических оборотов (замена фразеологизма одним словом, раскрытие этимологии фразеологического оборота, использование контекста, зрительной наглядности, родного языка, специальной системы языковых упражнений, разработанных с учетом трудностей усвоения русских фразеологизмов татарскими школьниками в результате интерферирующего влияния родного языка).

Вот примерное содержание одного из первых кружковых занятий по изучению русских фразеологизмов.

Тема. Почему мы так говорим?

Во вступительном слове учитель сначала обращается к чтению фрагментов из книги К. Чуковского «От двух до пяти», например: «Четырехлетняя Светлана спросила у матери:

– Когда наступит лето?

– Скоро, ты и оглянуться не успеешь. Светлана стала как-то странно вертеться.

– Я оглядываюсь, оглядываюсь, а лета все нету...»

Учитель обращает внимание кружковцев на то, что одним из средств создания этой забавной ситуации (и многих других в книге) является восприятие ребенком фразеологизма как свободного сочетания слов (из-за незнания его переносного смысла, который, как правило, подразумевает взрослый, используя фразеологизм).

Затем учитель останавливается подробнее на этой характерной черте многих фразеологических оборотов – их образном, переносном смысле, который и отличает их от свободных сочетаний слов (предлагает ученикам сравнить две фразы: **Мальчик держал камень за пазухой** и **Дед всю жизнь держал камень за пазухой** (имел зло на кого-то).

После этого учитель добавляет, что многие из таких выражений когда-то были свободными сочетаниями слов, употреблялись в прямом значении, а затем приобрели переносный смысл и вошли в язык уже как устойчивые сочетания (или фразеологизмы).

Говоря о фразеологическом богатстве русского языка, учитель может привести примеры: только с одним словом *голова* имеется 120 фразеологических оборотов, со словом *рука* – 158, со словом *нога* – 72.

Во «Фразеологическом словаре русского языка» (под ред. А. И. Молоткова) собрано 4800 фразеологических оборотов, но и в нем они представлены далеко не все.

Учитель выделяет характерные черты фразеологических оборотов: воспроизводимость – они не создаются каждый раз говорящим, а припоминаются целиком, в том виде, в каком они всегда употребляются; невозможность замены компонентов (если во фразеологическом обороте **бить ключом** – бурно протекать, проявляться заменить одно из слов, то фразеологизм разрушается, превращаясь в свободное сочетание слов). Отмечается, что фразеологические обороты имеют постоянное лексическое значение (**за тридевять земель** – очень далеко, **точить лясы** – болтать, **бить баклуши** – бездельничать), некоторые из них являются одним членом предложения, поэтому их легко заменить одним словом (**как пить дать** – наверняка). Большинство фразеологизмов не переводится дословно на другие языки.

Что же касается семантики, то ученые считают, что многие фразеологизмы в разных языках совпадают по смыслу, например в узбекских и в русском: *Яблоко от яблони недалеко падает* – Куш уясида курганини килади (в узбекском), *дать слово – ваъда бериш*. Учитель подчеркивает, что такое сопоставление фразеологических оборотов в русском и тюркских языках позволяет выделить три группы.

Первую составляют фразеологические обороты, совпадающие в русском и, например, узбекском языках по значению, лексическому составу и образности: *И на нашей улице будет праздник – Бизнинг кучада хам байрам булади*. Подобные фразеологические единицы называют полными фразеологическими эквивалентами.

Во вторую группу входят фразеологические обороты, которые совпадают в русском и узбекском языках по значению, близки по образности, но частично расходятся по лексическому составу. Их называют неполными фразеологическими эквивалентами. Например: *голова идет кругом* – бошим котди (буквально: голова застыла).

К третьей группе относятся устойчивые обороты, которые не имеют фразеологических соответствий в узбекских языках и передаются обычно отдельными словами (лексическими единицами) или свободными сочетаниями слов, например: *на глаза не показываться* – кузига куринмай, *в ногах валяться* – ялиниш (в узбекском языке буквально: умолять).

Наибольшую трудность для усвоения учащимися узбекских школ представляют русские фразеологические обороты второй и третьей групп.

Учитель может также рассказать о том, что устойчивые обороты, включенные в состав фразеологии и эквивалентные слову или словосочетанию, в семантическом и структурном отношении представляют предложение: *светлая голова, точить лясы, собака лает – ветер носит; осиная талия*.

Фразеологические обороты, подобно словам, могут вступать в синонимические и антонимические отношения: *опустить руки – пасть духом, засучив рукава – спустя рукава*. Некоторым фразеологическим оборотам присуща многозначность. Например, фразеологизм **поставить на ноги** может означать: 1. Вылечить, избавить от болезни. 2. *Вырастить, воспитать, довести до самостоятельности*. 3. *Заставить активно действовать, принять деятельное участие*. 4. *Взбудоражить, создать суматоху*.

Другие языки, например узбекский, также богаты фразеологическими оборотами (*тупканинг тагида – очень далеко, сафсата сотиш – пустословить, капалаги учиб кетди – куркиб кетди* и др.). Как и в русском, в узбекском языке большинство фразеологизмов обладает экспрессивно-эмоциональной окраской и образностью.

**Рано Сайдуллаева
(Карши, Узбекистан)**

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Как известно, выпускникам национального отделения специальности «педагогика и методика начального обучения» после окончания вуза помимо преподавания всех предметов на родном для учащихся языке предстоит и обучение детей второму языку – русскому. Для того, чтобы сегодняшние студенты могли методически и теоретически грамотно организовывать уроки русского языка, преподавателям-русистам следует использовать на занятиях такие средства и приёмы работы, которые способствовали бы повышению мотивации изучения неродного языка, а также могли использоваться студентами в их работе в школе для достижения цели, идентичной вузовской: повышению интереса учащихся к урокам русского языка.

Значительная часть студентов – выпускники сельских школ, которые по ряду причин слабо владеют русским языком.

Поступив в вуз, они стремятся восполнить пробелы в знаниях, однако одного желания оказывается недостаточно, и студенты на занятиях, многого не воспринимая в полной мере, не справляясь с одним, другим заданием, очень скоро устают, особенно в конце второй половине занятия, теряют интерес к происходящему в аудитории.

На наш взгляд, на 1 курсе, когда студенты переживают период адаптации, переключения со школьных установок, привычек на студенческие приёмы работы, желателен довольно часто использовать упражнения, повышающие мотивацию изучения русского языка. На старших курсах русская речь студента становится более грамотной, он уже «попробовал» свои знания русского языка на практике в школе, в роли учителя русского языка, пусть даже в 1 классе, поэтому количество таких упражнений можно свести к минимуму или совсем отказаться от них, в зависимости от уровня знаний студентов.

На младших курсах задания занимательного характера могут принести радость познания, вселяют веру в себя, в возможность преодоления трудностей в обучении, «оживляют» занятия.

Важно, чтобы упражнения занимательного характера соответствовали учебным и воспитательным целям занятий и возможностям студентов, вопросы заданий хорошо вписывались в ситуации, были близки к жизни, к практической деятельности. Преподаватель должен следить, чтобы не нарушалась рабочая атмосфера в аудитории, и занятие не превращалось в игру или в обсуждение результатов

соревнования. Упражнения занимательного порядка (устные и письменные) выполняются при ведущей роли преподавателя и занимают не более 7-8 мин.

Такие упражнения удачны при проведении словарной работы. Например, при изучении лексической темы «Флора и фауна Узбекистана» можно использовать задание, предполагающее подбор однокоренных слов. Студенты из соревнующихся групп по очереди за определенное время называют слова или пишут на половинах доски каждый по одному слову. Следующий добавляет слово и может исправить ошибки своего предшественника. Положительное очко получают за правильное слово, просто очко – при орфографической ошибке, а за неправильное слово – отрицательное очко.

Такое упражнение-соревнование способствует систематизации лексических знаний, пополняет, закрепляет словарный запас и орфографические навыки. После таких упражнений слабые студенты и те, кто не совсем уверен в своих знаниях, стараются к следующему занятию не только выполнить заданное, но и прочитать еще что-то, чтобы на следующем соревновании не подвести команду. Преподаватель не сообщает о том, когда состоится следующее соревнование, какого характера оно будет.

Полезны и задания, направленные на укрепление слуховой памяти. Например, по теме «Растительный мир» преподаватель называет предложение-основу: «Растения – друзья». Студенты распространяют предложение, добавляя по одному слову. Так идет постепенное наращивание: «Растения – наши друзья. Растения – наши большие друзья. Растения – наши большие друзья, потому что...» и т.д. То есть задача отвечающего – повторить вариант предложения предшественника и дополнить его еще одним словом.

В плане совершенствования навыков двуязычия весьма эффективны упражнения-соревнования на подбор узбекских синонимов или антонимов к русскому слову и наоборот. Выполнение задания может быть устным или письменным. Устное осуществляется быстрее, письменное – дольше, но служит повышению грамотности студентов. При устном выполнении преподаватель называет слово, а студенты каждой команды по очереди за определенное время произносят слова-синонимы или антонимы. Например, преподаватель называет узбекское слово *судралмок (ползти)* и предлагает назвать или написать синонимы к нему. Студенты записывают слова *передвигаться, перемещаться, тащиться, тянуться* и т.д. При подборе антонимов преподаватель дает студентам русские слова, например, по лексическому тексту «Портрет. Характер»: *общительный, щедрый, деликатный, начитанный*, а студенты-антонимы на узбекском. Это задание труднее, оно требует перевода исходного слова, от точности которого зависит правильность подбора синонимов или антонимов.

Это упражнение-соревнование формирует, развивает умение перевести, осмыслить и передать оттенки значения слов. Такие задания студенты часто используют на практике. Младшеклассники благодаря неплохому языковому развитию, полученному в городских дошкольных учреждениях, с восторгом встречают подобные упражнения и хорошо справляются с ними. Более смелые ученики сами просят практикантов: «А давайте переводить и объяснять слова наперегонки».

При работе над текстом практически невозможно учесть степень понятности слов, трудно точно определить, какие и сколько слов из очередного текста надо объяснить. В таких случаях эффективно такое упражнение-соревнование. Студенты читают слова из текста, которые им не совсем понятны, а несколько сильных студентов, так называемых «живых словарей-справочников», лучше владеющих русским языком, дают толкование. Могут использоваться словари переводные, толковые, словари синонимов, антонимов, фразеологизмов, трудностей русского языка, орфоэпические словари.

Последний из них нужен в случае, если студенту непонятно слово, потому что он прочитал его с неправильным ударением. Студент, выполняющий роль орфоэпического словаря, исправляет его без дополнительных объяснений. При необходимости это слово толкуется другими словарями. К тому же один «словарь» может не справиться с множеством вопросов, и появляется необходимость в подключении других «словарей». Так, слова *эмигрант, кормилец, волевой (характер)* и другие по тексту «Семья. Биография» объяснялись параллельно всеми «словарями». Роль преподавателя – в корректировании, одобрении или исправлении толкования.

Если предыдущие задания занимательного характера предполагали коллективную работу и оценку знаний, умений, навыков всей группы, независимо от уровня студента, то в этом соревновании сравниваются знания каждого в отдельности. Оценка сильным дают все остальные, разумеется, под руководством преподавателя.

Что дает это упражнение студентам? Оно повышает авторитет тех из них, которые знают русский язык лучше, дух соревнования помогает многим в работе. Кроме того, объяснение всех слов текста облегчает его понимание.

Задание, как и все предшествующие, вариативно. Возможна такая работа: сильные студенты выясняют у слабых, как они понимают ту или иную единицу текста, не учтенную при толковании в словарно-предтекстовой работе. Например, таким образом можно выяснить, понятны ли в тексте «Моя Родина» слова *площадь, равнины* и другие, на первый взгляд такие знакомые. Получив ответ, студент одобряет или поправляет отвечающего.

Для контроля умений студентов строить и интонационно правильно произносить вопросительные предложения предлагается следующее упражнение: после прочтения текста письменно к отдельным абзацам составляются вопросы, затем выясняется, у кого больше вариантов вопросов и насколько они

просты и грамотны. Составляя вопросительные предложения, корректируя их, студенты неоднократно перечитывают фрагменты текста и, естественно, начинают лучше понимать его.

Можно продолжить эту работу, предложив соревнование «Кто лучше ответит?» (партнеры обмениваются карточками с составленными вопросами и отвечают на них). Оцениваются результаты с учетом скорости, самостоятельности, правильности ответов, связи с текстом.

При изучении темы «Моя Родина Узбекистан» команды делятся на четыре группы, каждая из которых должна вспомнить за определенное время стихотворения, пословицы, поговорки, высказывания, относящиеся к указанному преподавателем теме. Оценивая результаты, преподаватель учитывает объем материала, способ его передачи (с листка или по памяти), выразительность и грамотность речи.

Продолжением этого задания может быть сопоставление собранного для соревнования материала с отобранным на узбекском языке или перевод текста на узбекский язык.

Таким образом, задания занимательного характера приносят определенную пользу, делая занятия интересными, насыщенными. Они используются и на активной практике в школе. Видя эффект упражнений занимательного характера, учителя продолжают их использовать из года в год, и чем больше опыта работы, тем больше идей, замыслов по совершенствованию использования этих приемов работы.

Майя Смирнова
(Днепропетровск, Украина)

FACHBEZOGENE PROJEKTARBEIT IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT

Die projektorientierende Unterrichtsmethode ist schon seit Anfang des 20. Jahrhunderts bekannt, aber eine lange Zeit unverdient vergessen war; erst Ende des 20. Jahrhunderts sind die Wissenschaftler und Lehrer darauf zurückgekommen. Diese Unterrichtsmethode wurde von den traditionellen Methodikern stark kritisiert, obwohl vom pädagogischen Gesichtspunkt aus die Projektarbeit eine schöpferische Lehrtätigkeit ist und auf jedem Sprachniveau die Sprachbarriere zu überwinden hilft. Heute ist die Projektarbeit zwischen den internationalen Partnern auf verschiedenen Ebenen, in verschiedenen Bereichen zur Priorität geworden. Deshalb ist heute der Fachsprachenunterricht mit Einstellung auf den zukünftigen Beruf der Studierenden orientiert und wird so durchgeführt, dass die Studierenden praktische fachsprachliche und fachlandeskundliche Kenntnisse auch durch die Projektarbeit erweitern und erwerben.

Die projektorientierende Unterrichtsmethode ist besonders bei Masterstudenten aktuell, weil, die Ingenieurstudenten stark motiviert sind (Arbeitsstelle, zukünftige Zusammenarbeit oder weitere Ausbildung im Ausland) Gerade in der abschließenden Etappe der Ausbildung tritt die selbständige Nutzung der Fachsprache in den Vordergrund, und zwar als Mittel des Erhaltens von neuen Informationen, Bereicherung des Wortschatzes, Erweiterung des sprachwissenschaftlichen Wissens und ihre Anwendung auf neue Gebiete der umgebende Wirklichkeit.

Die projektorientierende Unterrichtsmethode ist eine handlungsorientierte Unterrichtsmethode des Fachspracherlernens und spielt eine große Bedeutung bei der Organisation der kommunikativ-kognitiven Tätigkeit im Fachsprachenunterricht als Projekt.

Unter Projektunterrichtsmethode versteht man die von den Studierenden selbständig geplante und realisierte kreative Arbeit, in deren Ablauf direkte und motivierte Kommunikation stattfindet. Als Resultat werden Problemaufgaben gelöst,

Informationsrecherchen durchgeführt, fachorientierte Diskussionen, Konferenzberichte usw. abgehalten, bei denen auch die lexikalischen und grammatikalischen Strukturen unwillkürlich behalten werden.

Die Hauptidee der Methode besteht darin, die Betonung von zuvor erworbenen Sprachkenntnissen, verschiedenen rezeptiv-produktiven Fertigkeiten, trainierte Übungsarten usw. auf die aktive Denktätigkeit der Studierenden zu übertragen. Die Methoden-Zielsetzung ist auf das offene Wissen und auf die Fähigkeit, das Problem zu sehen und zu lösen, gerichtet. Diese Methode hilft einem denkenden, selbständigen Studenten zu erziehen, der versteht, dass das Wissen nicht Selbstzweck, sondern das Mittel der Entwicklung der Persönlichkeit ist. Die projektorientierte Arbeit lehrt, Informationen selbständig aufzusuchen und lässt den Studenten an dem intellektuellen schöpferischen Prozess teilnehmen. Das Ziel dieser Methode ist nicht das Sprachsystem, sondern die Sprechfertigkeit und nicht als Selbstzweck, sondern als ein Mittel fachlich-interkultureller Beziehung. Diese Methode ist pragmatisch, man kann die eigenen Ergebnisse voraussagen, sehen, verstehen, in Gedanken verarbeiten und Schlussfolgerungen ziehen. Die Methode ermöglicht nicht nur aktiv die selbständige Entwicklung der Denkweise, sondern die Bereitschaft allgemeine und Fachkenntnisse, die der Studierende im Unterricht erhält, in der Praxis zu benutzen und dazu neue Ideen zu erzeugen.

Die Aufgabe besteht darin, handlungsorientiert auf ein Projektziel, auf ein Produkt, auf einen Termin hinzuarbeiten. Der Effekt ist selbstverantwortlich lernen – kooperieren – evaluieren – anwenden. Die Medien sind vielfältig und unbegrenzt: authentisches, fachbezogenes Material und Kommunikationsmedien. Die Unterrichtsprinzipien sind: das Prinzip der Kommunikation; das Prinzip der Aktivierung; das Prinzip des fächerübergreifenden Unterrichts; das Prinzip der Lebensnähe/situationsorientiert; das Prinzip Realitätsbezogenheit/sachgemäß; das Prinzip der Selbständigkeit; das Prinzip der Veranschaulichung; das

Prinzip der Wissenschaftsorientierung; das Prinzip der Zweckmäßigkeit; das Prinzip der Aktualität; das Prinzip der Individualisierung; das Prinzip der Praxisorientierung; das Prinzip des Pflichtbewusstseins.

Ein fachsprachliches Projekt ist eine einmalige, komplexe, abgegrenzte und zielgerichtete Aufgabe, die mit verschiedenen Ressourcen gelöst werden muss. Das Projekt kann aus kleinen Teilprojekten bestehen.

Das Projekt muss professionell gestaltet werden, um Akzeptanz und Effizienz sicherzustellen. Voraussetzung hierfür ist eine schrittweise Entwicklung und Einführung, bei der allen Betroffenen so weit wie möglich beteiligt werden müssen. Der Projektunterricht ist eine Unterrichtsform, die nach ihrem Prinzip das Lernen durch die Praxis, Lernen und praktisches Tun verbindet und die eigenen, praktischen, bemerkbares Resultat liefert.

Nach Legutke (2003: 259) bezeichnet Projektunterricht eine offene und themenzentrierte Unterrichtsform, die ein hohes Maß an Selbstverantwortung und Mitbestimmung der Lernenden erlaubt. Themen- und Problemkonkretisierung sowie Planungen der einzelnen Aktionsphasen resultieren aus einem gemeinsamen Aushandlungsprozess, der sowohl Raum für die Entfaltung von Lerninteressen als auch für die pädagogisch-fachdidaktisch begründeten Vorschläge des Lehrers lässt. Ziele des projektorientierten Fachsprachenunterrichts sind: exemplarisches Lernen; selbständig-handelndes Lernen; ganzheitliches Lernen; Lernstrategieerweiterung; dynamische Fähigkeiten; kommunikative und kooperative Kompetenzen. Allgemeine und fachliche Besonderheiten des Projektunterrichtes sind: fachsituative Sprachbenutzung, maximal annähernd zu den Bedingungen der realen Fachkommunikation; selbständige, individuelle und Gruppenarbeit; freie Themenauswahl, die für die Studierenden interessanter und fachsituativ verbunden ist; Sprachmaterialauswahl, Aufgabenarten und folgerichtige Arbeit entsprechend dem Projektthema und –ziel; anschauliche Darstellung von Ergebnissen.

Wie nirgends sonst zeigt sich bei dieser Methode das noch bis heute hochaktuelle Modell der Berliner Didaktiker Heimann, Otto und Schulz (1979) mit seinen sechs Faktoren:

1. Anthropogene und soziokulturelle Voraussetzungen –Fachsprachenerwerbstheorien – Deutsch als Fremdsprache/Fachsprache (DaF) in einer globalisierten Welt;
2. Anthropogene und soziokulturelle Folgen – DaF-Kompetenz und interkulturelle Kompetenzen;
3. Ziele (Intentionen, Absichten);
4. Lerninhalte (Themen);
5. Methoden(Verfahren, Wege);
6. Medien (Lehr-/Lernmittel).

Bei den anthropogenen und soziokulturellen Voraussetzungen ist der ganze Prozess auf die Studierenden orientiert: Berücksichtigung der Interessen, Lebenserfahrung und individuellen Fähigkeiten von Studierenden; Beherrschung von bestimmten intellektuellen, schöpferischen und kommunikativen Fähigkeiten sowie eines großen Umfanges an vielfältigem Fachwissen; Möglichkeit der verschiedenen Arbeitsformen; Zugang zu verschiedenen Lernmedien und berufsbezogenen Medien bei der Projektvorbereitung; Zwangsmethoden zum Lernen sind auszuschließen, vielmehr sind alle möglichen Verfahren der Einbeziehung der Studierenden in den allgemeinen Prozess des Lernens zu benutzen.

Auf allen Etappen bei der Projektarbeit muss die Rolle der Lehrenden die des Organisators und Beraters sein, und es muss eine Atmosphäre der Zusammenarbeit und Freundlichkeit herrschen.

Die pädagogischen Möglichkeiten der Projektunterricht entwickeln, erweitern und realisieren folgende Schlüsselkompetenzen: intellektuelle Kompetenzen; fachsprachliche Kompetenzen; kreative Strategiekompetenzen; soziale Kompetenzen.

Projektarbeiten kann man wie Legutke (2003: 261) in drei Typen einteilen:

1. Begegnungsprojekte: informative und praktisch-orientierende Projekte
2. Korrespondenzprojekte: Monoprojekte, interdisziplinäre Projekte (Teamprojekte)
3. Textprojekte: forschende Projekte, Plan- und Rollenspielprojekte.

Fachsprachliche Projekttypen sind: Informative Projekte Werbungen, Ausstellungen, EXPO-Durchführung; Praktisch-orientierende Projekte Maschinenbau-Werkstatt, Werkbank-Arbeit mit Besuch des Werkes Forschende Projekte Präsentation von erforschten Prozessen, Diplomprojekte Plan- und Rollenspielprojekte Pressekonferenz, Fachdiskussionen, Expertenrunde Monoprojekte Stand mit den technischen Zeichen, Motor-Modell- Vorstellung Interdisziplinäre Projekte (Team-Projekte) Flugzeugkatastrophe und ihre Beseitigung (Team-Arbeit: Ingenieure, Ökologen, Ärzte, Feuerwehrmannschaft)

Literaturverzeichnis:

1. HEIMANN, OTTO und SCHULZ. Unterricht – Analyse und Planung. // BLUMENTHAL, Alfred; OSTERMANN, Wilhelm (Hrsg.): Auswahl – Reihe B. Hannover: Schroedel Schulbuchverlag, 1979.
2. HUTCHINSON, T. Introduction to Project Work. Oxford University Press, 1991.
3. JUNG, L. 99 Stichwörter zum Unterricht – Deutsch als Fremdsprache. Ismaning: Max Hueber Verlag, 2001.
4. LEGUTKE, M.K. Projektunterricht. // BAUSCH, Karl-Richard; CHRIST, Hans; KRUMM, Hans-Jürgen (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachenunterricht. Tübingen, Basel: A. Francke Verlag, 2003. – S. 259–263.
5. RÖSCH H. Berliner Didaktik als Modell für den DaF-Unterricht. In: HESS, Hans W. (Hrsg.). Didaktische Reflexionen. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2004. – S. 21–39.
6. SCHLAK, T. Projektarbeit, Handlungsorientierung und aufgabengesteuertes Lernen – Elemente einer neuen Klassenzimmer-Kultur. // Neue Beiträge zur Germanistik. – 2003. – Band 2 – Heft 3 (113). – S. 193–201.

7. WICKE, R.E. Aktiv und kreativ lernen – Projektorientierte Spracharbeit im Unterricht – Deutsch als Fremdsprache. Ismaning: Max Hueber Verlag, 2004.

Оксана Стоколос-Ворончук, Галина Шкіринець-Гасюк
(Львів, Україна)

АНТРОПОНІМІЙНА СИСТЕМА ПОЕМ ІВАНА ФРАНКА

У художньому тексті власні назви творять розгалужену систему, яка має усталені прийоми використання та свої правила формування. Окремі з яких упродовж тексту можуть бути використані багаторазово і тому здатні концентрувати на собі увагу автора і читача. Інші власні назви створюють певний мікроклімат у різних комунікативних ситуаціях – подають відповідний позитивний чи негативний фон. Поза художнім твором їхня основна роль – номінація особи [8]. А у текстах творів власні імена починають виступати інформаційно насиченими засобами, що й було зауважено при аналізі антропонімії системи поем Івана Франка.

Дослідження вітчизняної антропонімії розпочалось ще у II половині минулого століття. Наукові розвідки Л. Белея, Ю. Карпенка, О. Фоякової стосувалися в основному функцій онімів у тексті. Праці І. Денисюка, В. Корнійчука, А. Скоця, Б. Тихолоза, З. Франко досліджували певні теоретичні розмаїття даної тематики. Лише праця Л. Полюги «Слово у поетичному тексті І. Франка», – є взірцем системного вивчення ономастики Івана Франка [3].

Мета дослідження: на матеріалі різножанрових поем І.Франка проаналізувати різноманітність власних імен людей, що належали представникам різних соціальних груп населення, що зумовлюється перш за все змістом твору.

Використання та дослідження власних назв важливе для розуміння ідейно-художнього задуму автора і сприятиме розкриттю експресивно-стилістичних прийомів творів І.Франка. У даному випадку для характеристики антропонімів розглянемо поеми сатиричні («Сон князя»), філософські («Святий Валентій»), історичні («Ольга»), реально-побутової тематики («Лісова ідилія», «Наймит», «Панські жарти») [5] Форми номінації у творах І.Франка переважно є одночленими, виражені іменем або прізвисьмом, двочленими – іменем та прізвисьмом. І лише один раз автор використовує ім'я та по батькові Іван Васильевич у поемі «Сон князя»: Ані посохом залізим, як Іван Васильевич [1, с. 410]

Літературні антропоніми у поемах підбираються автором з такою метою, щоб стати засобом стилістичної виразності. Жанрова приналежність поеми, її тематика, національність персонажа, місце, де відбуваються події, час їх здійснення – все це диктує вибір антропоніма. У поемах Франка є назви, що використовувались в українській мові того часу, а саме: християнські імена (Ольга, Всеволод у поемі «Ольга», а також власне авторські, оказіональні (Слабоум – «Сон князя», Світовид – «Ольга»), сакральні (Ісус – «Лісова ідилія», Іуда – «Панські жарти»), та міфологічні назви (Прометей, Титан – «Лісова ідилія».

На специфіку використання власних назв впливав і час написання відповідного твору, і час його завершення. У творі «Сон князя» є жіноче ім'я Ксантіппа (так у автора), яке підібране з певною метою: Жінко, аспидна Ксантіппо, не тобі вже старшувати! Низом, плазом перед мене! Я князем, князем, князем! [7, с. 386]. Це слово грецького походження було поширене в Галичині і означало «злу, сварливу жінку». Поет вжив його для оцінки характеру персонажа.

У цій же поемі одному із головних героїв дано назву Слабоум: Лиш не знати чи напевно, Чи то від чола плоского, чи то від ума слабкого князь сей звався Слабоум [7, с. 372]. Ця власна назва виконує «функцію семантичної оцінки, безпосередньо вказує на таку рису характеру, вдачі чи суспільної поведінки персонажа, яку автор має на меті критикувати» [3]. Даний антропонім утворений із двох основ – прикметника та іменника, поєднаних сполучним голосним [о]: (Слаб + о + ум). Письменник створює цю назву відповідно до мовних норм того часу. Згодом Франко відмовляється від такої манери утворення власних назв.

У філософській поемі «Святий Валентій» І. Франко подає власні імена видатних людей часів стародавньої Греції та Риму: Арістофан, Асклепій, Гіппократ, Гомер, Епіктер, Епікур, Стагірит – для підкреслення освіченості, обдарованості й таланту головного героя. Ці антропоніми, які зустрічаємо у багатьох народів, виконують в основному номінативну функцію, передаючи в стислій формі інформацію про реальних осіб, яких автор знав із творів художньої, наукової літератури чи інших джерел.

Для героїв історичного твору «Ольга» Іван Франко вибирає назви, які відображають дух і настрої княжої доби. Це власні назви, які відтворюють настрої княжої доби та осіб, що реально існували: Ігор, Рюрик, Мстислав, Всеволод, Ольга. Зустрічаємо ще імена-композиції: Ратислав, Світовид, – тобто такі, що не засвідчені в писемних пам'ятках, як історичні постаті, але за своїм звучанням і структурою побудови відповідають духові тогочасних імен. Так, назву Світовид носить віщун, передвісник долі людської: Жив віщий єсть владитель жинзі моеї..., І Світовид, що у світляній зброї Побрює злу п'їтму, ніч і зло [6, с. 438]. Ця власна назва утворена шляхом поєднання сполучним голосним двох кореневих основ (світ + о+ вид), тобто – той, що видить світ. Семантика даного імені досить прозора.

У цьому ж творі зустрічаємо назву князя древлян – Мал: Сли зриш, як верх могили ся красує Рицарська стать, - князь Древе молодий. Хоть Мал і звесь, та ріст, і сила, й ум Пішли тій назві навпріки, на

глум [6, с. 430]. Це ім'я відапелятивного походження, утворене від прикметника малий шляхом усичення форманта – ий. Воно виникло за аналогією для відтворення атмосфери певної епохи. Як бачимо, ці назви осіб поем Івана Франка у кожному конкретному випадку підпорядковані характеристичі персонажів

Серед власне особових імен, використаних у поемах Франка, є більшість таких, які властиві українцям. Проте письменник вживає часто для передачі національного колориту певної епохи і поза українські імена. До таких можна віднести гебрайське розмовне найменування Мошко, що походить від імені Мойсей, і залучено для характеристики сільського лихваря: Ну, годі, годі, мій Мошку, спина заболить! [5, с. 52].

Умови поетичної розповіді вимагали використання ще й сакральних найменувань: Адам, Бог, Єва, Єгова, Ісус, Іуда, Христос; ангел Жизні, ангел Смерті та міфологічних: Лета, Прометей, Титан, Фама.

У поемах, що представляють реальні, побутові обставини з життя українського народу («Лісова ідилія», «Наймит», «Панські жарти») використовуються лише імена християнського календаря та їх загальнонародні розмовні варіанти. Це чоловічі імена: Григорій, ін. Gregōreō – «не сплю, пильную», Євгеній, ін. Eugenēs – «благородний, шляхетний», Іван, д.євр. Yōchānān – «божа благодать, дар богів», Михайло, д.євр. Mikhā 'el – «хто як бог (рівний богові)», Остап, ін. Eutyches – «щасливий», Семен, д. євр. Sāma – «чути, слухати (той, що бог чує), Степан, ін. Stephanos – «вінок», та жіночі Юстина, ін.. До Устин – лат. Justinus «справедливий», Орина, ін. Eirene – «мир, спокій», Яся, від Ярослава, ін.. до Ярослав, слов. Від «яр – (ярий) і слав – (слава)». Ці імена на українському мовному ґрунті набули специфічного звукового оформлення, обросли різноманітними варіантами і вже давно не сприймаються, як запозичені.

Висновок. Отже, в антропонімічній системі поем Івана Франка знайшла відображення вся розмаїтість власних імен людей, що належали представникам різних соціальних груп населення. У творах чітко виявились полі функціональність власних імен, сила і глибина художнього узагальнення, розкрились естетичні можливості слова. Можна з впевненістю сказати, що «власні імена як знаки поетичного мовлення Івана Франка – особливий феномен. Саме вони...сприяють інформативній насиченості текстів» [2, с. 84]. Усе це свідчить перш за все про багатство української мови, її лексики, до якої й належать використані в номінативному та стилістичному значеннях антропоніми, а найперше – про велику майстерність Івана Франка – письменника і мовознавця.

Література:

1. Коваль А.П. Життя і пригоди імен. – К.: Вища школа, 1988. – 177 с.
2. Олексенко В. Власні імена в поетичному мовленні Івана Франка / В. Олексенко // Науковий вісник ХДУ. Сер.: Лінгвістика: збірник наукових праць. – Херсон, 2013. – Вип.19. - С. 83-94
3. Полюга Л.М. Літературна антропонімія сатиричних і гумористичних творів І.Франка / Л.М. Полюга // Матеріали міжвузівської конференції, присвяченої І.Я. Франкові. – Видавництво Львівського університету, 1968. –С. 100 - 112
4. Скрипник Л.Г. Власні імена людей / Л.Г. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1986. – 311 с.
5. Франко І.Я. Зібрання творів: В 50 т. / І.Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1980. – Т.2. – 410с.
6. Франко І.Я. Зібрання творів: В 50 т. / І.Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1980. – Т.3. – 447 с.
7. Франко І.Я. Зібрання творів: В 50 т. / І.Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1980. – Т. 4. – 480 с.
8. Шкіринець Г.Г.-Гасюк Г.Стилістична функція антропонімів поетичних творів І. Франка // Українська філологія:Школи, постаті, проблеми. – Л.:Світ,1999. – Ч.2. – С. 224–228.
9. Slowski Fr. Słownik etymologiczny języka polskiego – Krakow, 1966-1969. – Т.III / – S/263

Юлдашев М.М., Хасанов А.А., Мустановна Ш.А.
(Самарқанд, Ўзбекистон)

ТУРКИЙ ТИЛЛАРДА ПОЛИПРЕДИКАТИВ ГАП ҚУРИЛМАЛАРИНИ ЎРГАНИШ ТАРИХИДАН

Туркий тиллардаги полипредикатив тузилмаларни Ҳинд-Европа тиллари синтаксисига муносабати нуқтаи назаридан ўрганиш масаласи ўтган асрнинг 20-йилларида пайдо бўлган. Шу пайтга қадар барча сифатдош, равишдош ва феъл – от конструкциялари, бир хил мазмунга эгаллиги туфайли, эргаш гаплар деб қаралди. Бу нуқтаи назарга қўра туркий тиллардаги синтактик ҳодисаларга соф мантиқий томондан ёндашиш натижаси эди.

Бундай анъана ҳозиргача ўзининг илмий қийматини сақлаб қолган машҳур «Олтой тиллари грамматикаси»дан буён (1869) давом этиб келмоқда. Бунда равишдош оборотлар ўзининг грамматик эга бўлаги туфайли, содда гапдан қўшма гапга ўтувчи структура сифатида талқин қилинади.

Бу борада франциялик турколог Х. Дени қатъий фикрга келди. Унга биноан ҳар қандай гапда мантиқий предикат ҳамини тусланадиган феъл ёки от шаклида ифодаланган бўлади. У мустақил ва тобе фикр (маъно)ни ифодаловчи гапларни ажратади. Тобе фикр, мантиқий предикати феълнинг тусланадиган шакли ёки от билан ифодаланган тобе гап таркибида бўлади, деб таъкидлайди.

Н.К. Дмитриев ҳам ўз асарларида худди шундай фикрни олға суради ва бошқирд, рус тиллари турли тиллар оиласига мансуб бўлса ҳам «айнан бир маънони турли шакллар билан ифодалайди», деб ёзади.

Шу билан бир қаторда Ж. Дени ва Н. К. Дмитриевларнинг концепцияларидаги муҳим фарқларни таъкидлаш лозим. Чунки Ж.Денидаги квази гапларга Н. Дмитриевнинг феъл-оборотлари тўғри келади. Улар концепциясидаги фарқлар сифатдош ва равишдошли конструкцияларнинг турлича квалификация қилинишида кўринади.

Дени тобе бўлган учта предикатив синтагмани ажратади:

- 1) оборот;
- 2) квази гап;
- 3) эргаш гап.

Н. Дмитриев ҳам 3 тур предикатив синтагмани ажратган:

- 1) оборот;
- 2) ўзгариб (ўтиб) келувчи эргаш гап;
- 3) эргаш гап

Н. Дмитриев сўнги икки турни бирлаштириб, «эргаш гап» термини билан атайди. Тусланадиган феълли эргаш гап бир хил равишда учинчи турга киритилган; равишдошли оборотлар ҳам ўзининг эгасига қарамасдан, бир пайтда иккинчи турга киритилган.

Н.П. Диренкованинг 40-йиллардаги грамматикага оид ишларида қўшма гап синтаксиси баёнида оригинал ҳолатларни учратиш мумкин. Унинг учун кесимлари ва эгалари бир хил бўлган гаплар кўшилган; содда тобе бўлмаган гаплардан тузилган гапларга таркибли, бошқа барча полипредикатив гаплар (тузилмалар) қўшма гаплар, деб аталади. Қўшма гап икки ёки бир неча гапларнинг ўзига хос бирикувчи деб ёзади Н. П. Диренкова. Қўшма гап таркибида оборот билан бир қаторда ўзининг тусланувчи феъл формасидаги кесимига эга бўлган эргаш гаплар бўлиши мумкин. Бироқ оборотли қўшма гаплар принцип нуқтаи назаридан қўшма гаплардан ажралган эмас.

А.Н. Кононов турк ва ўзбек тилларининг грамматикасига оид асарларида полипредикатив конструкцияларни икки қисмга бўлади: ҳаракат номлари, сифатдошлар ва равишдошлар «феълга тааллуқлилиги туфайли гапларнинг иккинчи марказини ташкил этади», деб ёзади. «Гап маркази» деган сўзни сўз бирикмаларида предикативлик муносабатларни тан олиш деб тушуниш ҳам мумкин. Аммо уларнинг барчаси содда ёпиқ гап таркибида ўрганилади. А.Н. Кононов тобе қисмининг кесими тусланадиган феъл ёки от билан ифодаланган полипредикатив қурилмаларни эргашган қўшма гаплар системасига киритади.

Бош гапнинг кесимига тобе бўлган эргаш гапларнинг тусланувчи феъл кесимнинг морфологик усули билан тобеланишини тадқиқ қилгандан сўнг қуйидаги ишора мавжуд: гапларда «гап» шаклларини қўллаган ҳолларда, уларни қўшма гап деб қараш мумкин эмас, чунки «гап» формаси ёпиқ гапнинг кенгайтирилган бўлаги ҳисобланиб, мустақил гапнинг кесими бўла олмайди». Келтирилган иқтибосда «кенгайтирилган бўлак, махсус кесим» дегани эмас, деб тушунмоқ лозим. «Гапларнинг мустақиллиги» ҳақидаги сўзлар ишнинг моҳиятини нотўғри тушунишга олиб келиши мумкин. Тобе предикатнинг характери ҳақида муаллиф ўзининг бошқа грамматика тўғрисидаги асарида ҳам гапирди. «Эргашган қўшма гапнинг қисмлари кўпинча мазмуни ва интонация жиҳатидан, коммуникатив мустақилликдан маҳрум» деб ёзади муаллиф.

Шундай қилиб, тобе аниқловчи ёки изоҳловчи конструкцияни эргаш ёки квази гап сифатида талқин қилиш, ёки аксинча, феъл – от обороти ёки содда гапнинг кенгайган бўлаги сифатида қараш феъл шакли ва унинг агенси (ҳаракатни юзага келтирувчи) ўртасидаги алоқаларни синтактик муносабатлар сифатида англаш билан боғлиқ. Агар бундай алоқалар предикатив алоқа сифатида қаралса, у пайтда тобе конструкция гапнинг бирор тури ҳисобланади; агар алоқалар аниқловчи сифатида тушунилса, унда айнан шу конструкциялар содда гапнинг бир бўлаги сифатида қаралмоғи лозим.

Шу маънода А.Н. Кононовнинг бир қадар зиддиятли бўлсада, қуйидаги фикри келажакка умид ўйғотади; чунки у масалани қуйидагича тушунишга олиб келади: бир томондан, феъл формаси ва унинг агенси ўртасидаги муносабатлар – ҳақиқатдан том маънода предикатив алоқадир; бошқа жиҳатдан, агар конструкция мураккаб синтактик қурилма таркибига киритилса, кўрсатилган алоқалар ўзгаришларга учрайди. Бутун муаммо уларнинг (алоқаларининг) қанчалик ўзгариши ёки ўз ҳолича қолишига боғлиқ бўлиб қолади.

Адабиётлар:

1. Гаджиева Н.З., Брюкович Р.Н. Реликты древнитюркского синтаксиса в современных тюркских языках. Советская тюркология. –Баку, 1983. – с. 8.
2. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. - Л. – М., 1956
3. Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. – М.-Л.,1960. с. 408.
4. Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка. М. –Л., 1984. - с. 244.
5. Deny I. Grammaire de la langue turque. (Dialecte osmanli). Paris. 1920.

Лола Юлдашева, Сарвиноз Каримова
(Карши, Узбекистан)

МЕТАФОРА В ПОЕЗИИ А.А. БЛОКА

А.А. Блок - гениальный русский поэт, лирик, символист, поэзия которого оказала большое влияние не только на русскую, но и на мировую поэзию.

Творчество Блока ценили выдающиеся современники: Горький говорил о Блоке: «Блоку верьте: этот поэт Божей милостью, поэт удивительной искренности».

А. Ахматова назвала Блока «трагическим тенором эпохи».

Блок очень много писал о природе, также ему удавалось прекрасно раскрывать проблемы любви и дружбы.

Цикл «Стихи о Прекрасной Даме» можно считать, как и все поэтическое творчество Блока, его лирическим дневником.

В сборнике отразилось развитие сложного любовного романа и переживаний поэта, связанные с отношениями с любимой женой Любовью Дмитриевной Менделеевой.

У Блока есть такие замечательные поэмы как «Возмездие», «Двенадцать», «Скифы», «Соловиный сад» и лирические драмы: «Балаганчик», «Незнакомка», «Король на площади», «Роза и крест».

Блок занимался и переводами: он перевел стихи Генриха Гейне из цикла «Возвращение домой» «Новая весна», из Байрона «Подражание Тибуллу», «Подражание Катуллу», «Дамет» и др.

Произведения Блока не случайно попали в центр внимания читателей. Его стихи очень трогательны, и в этом ему помогло широкое использование метафор.

Метафора возникает при сопоставлении объектов, принадлежащих к разным классам. Сравнивая объекты, метафора их противопоставляет, и это, прежде всего, переносное значение слова.

Несомненно, наибольшее количество метафор в поэзии Блока направлены на изображение образ женщин. Блоковская женщина – это и прекрасная Дама, и ее Чародейный, Единый лик, и знаменитая Незнакомка.

Он пишет о Незнакомке в стихотворении «Зачатый в ночь, я в ночь рожден». Некоторые стихи прямо начинаются с метафоры, раскрывающие дальнейшие строки «Ты, как отзвук забытого гимна...» и дальше: «И твоя одичалая прелесть — как гитара, как бубен весны!»

Таким образом, метафора позволяет передать Блоку его отношение к женщине в ее различных ипостасях.

Иногда метафорами Блок рисует взаимоотношения мужчины и женщины. Типичный пример – стихотворение «Девушке»:

Мы перед ним – что стебель

Он перед тобой – что гибкий лютый зверь...

Чрезвычайно часто использует Блок метафору для обрисовки внешности, а через внешность – характера героя.

В «Снежном вине» мы читаем о невинной улыбке в «тяжелоземейных волосах», в стихотворении «Я помню нежность ваших плеч» - волос червонная руда, в стихотворении «Я в дальний мир вошла, как в ложу» - «крылатые глаза», и такая прекрасная, необычная и яркая метафора как:

Взор мой – факел, к высям кинут

Словно в небо опрокинут

Кубок темного вина!

Или не менее интересная метафора в стихотворении «Сердце предано метели».

Пронзай меня,

Крылатый взор,

Иглою смежного огня!

А иногда метафора помогает Блоку воссоздать картину окружения человека, его одежду – и через это – как через символ – его характер, жизнь, сущность.

Так интересна метафора в стихотворении «В темной комнате ты обещана»:

Шлейф ползет за тобой и треплется,

Как змея, умираю в пыли...

В оценке своего творчества самого А.А.Блока сразу видна та роль, которую он отводил символу, мы можем понять, какова была роль метафоры в его поэзии.

Несомненно, что без метафор Блоку пришлось бы передавать в нескольких строках то, что он говорит в двух-трех словах и главное – потерялась бы та яркая образность, которую так ценят любящие поэзию Блока.

Определяющей темой в лирике великого русского поэта по праву можно считать тему любви. От первого цикла «Стихи о Прекрасной Даме» до «Кармен» поэт пронесит это сложное и противоречивое чувство и поэтому творчество Александра Александровича Блока уже давно стало частью нашей культуры и жизни.

Литература:

1. Блок А. Собрание сочинений в шести томах. Т. 1, 2. Л., 1980.
2. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Т41 Краткий словарь литературоведческих терминов: Кн. для учащихся / Ред. – сост. Л.И.Тимофеев, С.В.Тураев. – 2-е изд., дораб. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Павлович Н. В. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Образные средства поэтического языка и их трансформация. М., 1995.-270 с.

Лола Юлдашева, Шохиста Турдиева
(Карши, Узбекистан)

ОБУЧЕНИЕ РУССКОЙ ПУНКТУАЦИИ УЧАЩИХСЯ ЛИЦЕЕВ УЗБЕКИСТАНА

Общеизвестно, что основы русской пунктуации составляют ее принципы: смысловой, интонационный, грамматический. Значение, место и задачи пунктуационной работы в школе и лицее, ее содержание составляют связь между пунктуационными правилами и синтаксической структурой предложения.

Понятие о пунктограмме и ее типах, опирается на синтаксические и пунктуационные правила. Еще К. Д. Ушинский в своей фундаментальной работе «Человек как предмет воспитания», заложившей основы русской научной педагогики, неоднократно подчеркивал мысль о целостном, комплексном характере процесса запоминания, образования «нервных привычек». «Эти нервные привычки, – пишет он, – не ложатся в нас отдельно, но парами, рядами, вереницами, группами, сетями...» [2, с. 251].

В этой связи он указывал на исключительно большое значение в обучении приема сравнения, который обеспечивает одновременность осознания разом нескольких ощущений. К. Д. Ушинский отмечает, что «если бы наше сознание не могло одновременно сравнивать двух или более впечатлений, то оно не могло бы их различать, следовательно, не могло бы их сознать, – не было бы сознания...» [2, с. 256].

И еще: «В процессе мышления несколько представлений одновременно остаются в ясном поле нашего сознания, что дает нам возможность делать сравнения, сопоставлять понятия, суждения, выводы и т. д.» [2, с. 257]

Большое значение в процессе сравнения имеют, по мнению К. Д. Ушинского, ассоциации по сходству и противоположности, что предполагает необходимость наличия не менее двух одновременных впечатлений. Поэтому обучение пунктуации предполагает обязательное хорошее знание синтаксиса.

Методика работы над синтаксисом и формирование пунктуационных навыков является главным в выполнении принципов обучения пунктуации. Они составляют:

- принцип анализа строения, состава и типов предложения, смысловых и синтаксических отношений между словами, предложениями и частями предложения;
- принцип развития речевого слуха учащихся;
- принцип выразительного «чтения» знаков препинания;
- принцип развития навыков расстановки знаков препинания в процессе письма;
- принцип системности и систематичности работы над пунктуацией;
- система упражнений (упражнения аналитические и синтетические), отбор дидактического материала для их пунктуационного разбора;
- трудные случаи пунктуации и методика работы над ними;
- ознакомление учащихся с вариативным и факультативным употреблением знаков препинания с целью расширения их лингвистического кругозора.

Материал по пунктуации в лицее не выделен как отдельный, самостоятельный раздел, а дается вместе с изучаемым материалом по синтаксису, опирается на него. Пунктуация в курсе русского языка способствует практической направленности изучения синтаксиса в лицее, тесно связана с развитием речи учащихся: свободное владение пунктуацией служит залогом успешной работы над изложением, сочинением. Важнейшие темы по пунктуации: знаки препинания при однородных членах предложения, в сложносочиненном и в сложноподчиненном предложениях, выделение обособленных второстепенных членов, употребление знаков препинания в бессоюзном сложном предложении, выделение прямой речи, обращения и т.д.

Методы пунктуации.

1. Формирование навыков правильного письма достигается путем использования различных видов работ. К ним относятся упражнения разных типов, диктанты, изложения и сочинения, работа со словарем.

2. В методике обучения пунктуации выделяют следующие основные типы упражнений:

- а) списывание;
- б) усложненное (или осложненное) списывание;
- в) свободное списывание (запись выученного наизусть текста).

Списывание относится к специальным пунктуационным упражнениям и опирается не только на зрительную и моторную память, но и на слуховую память: в момент письма учащийся списывает текст не побуквенно, а пословно, проговаривая его про себя.

Осложненное списывание содержит пропуск пунктограмм, который оформляется скобками, и предполагает сознательный выбор учащимися написания из ряда возможных (то есть применение умения использовать соответствующее правило) или использование навыка.

Интонация знаков препинания внутри предложения

Знаки препинания имеют интонационное значение и существенно помогают в раскрытии авторской мысли. Они ориентируют в установлении мест пауз и помогают определить характер мелодики: вопросительной, пояснительной, перечислительной, предупреждающей и др. Все это вместе взятое, становится важнейшим средством овладения логически правильным чтением.

Интонационно неправильное «прочтение» знаков препинания разрушает смысл и понимание текста. Попробуйте прочитать три строки из «Осени» А.С. Пушкина без соблюдения пауз и правильного тонирования, как все в контексте принимает бессмысленный характер:

Его почуя, конь дорожный
Храпит - и путник осторожный
Несется в гору во весь дух...

Так у Пушкина. А у неопытного чтеца может получиться, что путник храпит и «несется во весь дух».

Ввиду того, что основной единицей обучения иностранному языку берется текст, а минимальной единицей предложение, то обучение пунктуации предполагает систему упражнений на членение предложения.

Из всего вышесказанного о фразовых звеньях и знаках препинания внутри предложения следует возможность проведения примерно таких упражнений на членение простых предложений и правильное их интонирование:

1. Назвать в предложении подлежащее и сказуемое. Есть ли у подлежащего и сказуемого зависимые слова? Какие? При чтении произнести слитно каждую такую группу слов и сделать между ними короткую паузу:

Карим Ахмедов жил в кишлаке и учился в школе.
Отец Карима работал у фермера трактористом.

2. Разделить предложение на части. Одна из них указана запятой, а начало другой показывает союз и:

«Мальчик сбросил пальтишко, аккуратно свернул его и повесил поверх капитанского полушубка».

3. Составить простое предложение из двух слов, затем прибавить к этому предложению дополнительные слова. Темы предложений: Кто такой Пушкин? Гагарин?

Сколько частей в каждом из ваших предложений? Каждую часть читайте слитно и разделите паузой.

4. Разделите предложение на 3 части. Каждая из них выражает часть мысли всего предложения:
а) об Узбекистане, б) о качестве продукции, в) о видах продукции.

Узбекистан дает стране лучший в мире каракуль и шелк.

Интонационно правильно прочитать предложение, слитное чтение фразовых звеньев, повышение и понижение тона.

5. Записать предложение.

«Утром после чая я сел на коня и поехал к оврагу» (Айбек)

6. Записать предложение. Разделить его на фразовые звенья. Указать знаками, как их читать: «Книга-вдумчивый и самый верный друг» (Г. Гулям)

7. Записать предложение: «Нам в летнем лагере было очень весело». Прочитать его как одно фразовое звено. Изменить порядок слов в предложении: а) впереди поставить место действия, б) впереди поставить слова о настроении людей. Получаются предложения с двумя смысловыми частями. Прочитать их правильно: выделить логические ударения, сделать паузы между частями предложения, правильно повышать и понижать тон.

8. Записать предложение. По-разному разделить его на смысловые части и правильно прочитать:
а) все предложение - одна часть, б) разделить на две части - группа подлежащего и сказуемого, в) разделить на три части, подчеркнув голосом слова, которые говорят о том, когда и где родился Горький.

«Алексей Максимович Горький родился 28 марта 1868 года в Нижнем Новгороде».

9. С каждым из данных слов образовать часть предложения, т.е. прибавить к данным словам другие. Записать, разметить, как читать и правильно прочитать. Опорные для каждой части слова:
а) Пушкин, б) сказки.

10. Записать предложение: «Моя сестра работает и учится в вечерней школе». Разделить его на две части, два фразовых звена. На какие слова падает логическое ударение? (работает, учится). Какая мысль высказана при таком делении предложения? (Сестра работает и учится). А теперь прочитайте все предложение как одно фразовое звено. На какое слово падает логическое ударение? (в школе). Какая сейчас высказана мысль? (Сестра работает и учится в вечерней школе.)

11. Определить с голоса учителя, где в середине предложения сделана пауза, на какие слова падает логическое ударение. Записать предложение, поставить знаки ударения и пауз. Прочитать предложение:

Румяною зарею покрылся Восток (А. Пушкин)

12. Определить с голоса учителя, на сколько частей делится предложение и сколько в нем пауз. Назвать в этом предложении три слова, на которые падает логическое ударение:

«Слышны были шутки, смех, песни».

Література:

1. Блинов, Г.И. Методика изучения пунктуации в школе [Текст] / Г.И. Блинов. - 2-е изд., испр. - М.: Просвещение, 1990. - 208 с.
2. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Собр. – соч. Т. 2. – М.; Л., 1950. – 558 с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Альона Лещенко
(Херсон, Україна)

ІНСТАУРАЦІЯ ІКОНООБРАЗУ БОГОМАТЕРІ

На початковому етапі сприйняття людиною ікони, як твору сакрального християнського мистецтва, органічну живу духовну взаємодію елементів у системі «іконообраз – людина» забезпечують суто матеріальні чинники, зокрема індивідуальна художня рефлексія і рецепція віруючого. На цьому підґрунті включаються у дію і інші психологічні механізми людини: інтеріоризація та екстраполяція з усіма відповідними їм закономірностями та принципами. Дію цих закономірностей є сенс проілюструвати на прикладі сприйняття людиною змісту іконообразу Богоматері.

Н. Кондаков звертає увагу на те, що приблизно з V ст. іконографія Богоматері перестала виконувати функцію ілюстрації до релігійних подій, і її зображення набуває суто молебного значення. Цьому сприяє звернення митців до художнього прийому фронтального зображення лику святих – Ісуса Христа, Богоматері, - що передбачає принцип «віч-на-віч» та забезпечує вірянину психологічне враження прямого звернення до образів та запрошення до духовного діалогу і роздумів [1, с. 5]. Вчений пояснює, що з V–VII ст. зображення Богоматері дається у суто сакральному вимірі, тобто її лик втрачає звичні жіночі атрибути та ознаки реальної жінки, і з цього моменту зображення Богоматері стає іконою у повному сенсі [1, с. 158].

Людина, що має певні проблеми у родинному колі і яка вперше прийшла у Храм, обов'язково зверне увагу на ікону Божої матері «Розчулення», на якій зображується «взаємний вияв любові між Матір'ю та дитиною Ісусом. Син ніжно пригорнувся до Богородиці, яка його голубить. Цих двох осіб поєднує глибока любов і прихований тихий смуток, бо і Син, і Мати знають, що Ісус прийшов у світ, аби перенести за людство страшні муки...» [2, с. 109]. Відповідно, в такій ситуації, починає спрацьовувати художня рефлексія та рецепція людини, що дозволяють їй ідентифікувати зображений на полотні лик Божої матері та перенести на неї певні риси, які є важливими для неї у даний момент життя. Завдяки коеволюційним принципам рецептивного балансу, домінуючого сенсу та релігійної єдності ці механізми, як органічні складові процесів інтеріоризації, через свідоме психічне відображення змісту ікони, сприяють психічному рефлексивному уподобанню людиною ознакам цього конкретного іконообразу Божої матері. Цей процес активізують резонансно-привабливі, тобто консонансно-гармонічні для зору та слуху людини ознаки цього сакрального художнього твору.

Так, привабливою є сама смислова конфігурація ікони: ідея безмежної материнської любові, що за своєю суттю завжди мала і має для людства глибокий життєвий сенс. Важливе значення для сприйняття має і м'який кольоровий колорит іконописного полотна, а також простота її зображення, глибока ніжність та великий сум за майбутню долю Сина тощо. У цьому контексті В. Лосський та Л. Успенський у роботі «Сенс ікон» [4, с. 43] роблять висновок, що «... ікони Розчулення виправдовують свою назву, тому що при погляді на них глядач охоплює почуття глибокого розчулення, те почуття, яке найкраще передається поетичними словами прп. Ісаака Сіріна. За його поясненням, ознака серця, що милується є «возгореніє серця у людини про все творіння, про людей, про птахів, про тварин, про демонів і всіляку тварь. При згадці про них і при погляді на них очі у людини виділяють сльози. Від великої і сильної жалості, яка охоплює серце, і від великого терпіння зворушується серце її і не може воно винести, або чути, або бачити будь-якої шкоди або малої печалі, що зазнає тварь. А тому, і про безсловесних, і про ворогів істини, і про тих, хто чинить їй шкоди щогодини зі сльозами приносять молитву, щоб збереглися і були помилувані; а також і про єство плазунів молиться з великою жалістю, яка без міри збуджується в серці її до уподібнення у цьому Богові» [4, с. 148]. Тобто, людина у своєму індивідуальному інтерсуб'єктивному полі завдяки художній рефлексії та художній рецепції, як складових процесу інтеріоризації, психологічно починає відчувати аналогічні почуття, зокрема почуття спокою, світлої радості та умиротворіння. Цьому сприяють і засоби художньої виразності та прийоми впливу на процес сприйняття людиною певного сенсу, а саме однополярність надходження інформації з боку цієї ікони, позамовна, але безперечна монологічність іконообразу Божої Матері, що виключає діалогічність та містить безальтернативність пропонованого людині конкретного сенсу, що зумовлюється специфікою релігійного символу. Завдяки цим факторам людина сприймає та усвідомлює лише єдиний контекст сакрального сенсу цього конкретного іконообразу, що «Богородиця свідома того, що тримає на своїх руках невимовний Божий дар; однак цей дар не лише для неї. Вона пригортає цей скарб не для того, щоб зберегти Його для себе, а вказує, що це – Божий дар для світу. Ісус же вдивляється у Матір з Божою Любов'ю, бо Вона без застережень віддала себе Господові...» [2, с. 110].

Разом з цим, резонансна синергетика релігійного переживання людини, що зумовлюється діалектикою та динамікою змін за логікою «відчути, щоб пізнати, та більш пізнати, щоб більш повно пережити», актуалізує механізм екстраполяції з її відповідними принципами. Ці принципи у сукупності саме і сприяють відкриттю у віруючого «духовних очей» з тим, щоб почати «бачити невидиме». Екстраполяція дозволяє йому за допомогою природних індуктивних та інших природних рефлекторно-інстинктивних механізмів цілеспрямовано, за власним бажанням, розповсюджувати особисті емпіричні знання зі сфери

звичайної земної життєдіяльності на невідому галузь ірреального та завдяки резонансно-польовим механізмам формувати яскраві образи ірреальних явищ.

Отже, за екстраполяційними принципами індуктивно-дедуктивної інформованості, резонансної відповідності бажаному сакральному сенсу та добровільного підкорення сакральності художнього образу сприйняття, людина стає спроможною, у процесі сприйняття іконообразу Божої Матері «Розчуження», формувати у своїй уяві достатньо цілісний і яскравий її прообраз, одночасно наділяючи цей прообраз сакральним значенням. Завдяки екстраполяції вірянин переносить свої життєві знання та щире співчуття на сакральний сенс іконообразу. Цьому сприяють його знання з християнської релігії про долю Божої Матері та її сина як Спасителя людства. Тому, віруючий інерційно «вчуває» в її образ почуття страждання та глибокого душевного болю за Неї та за Нього, добровільне принесення Ним самого Себе у жертву «... і від цього співчуття «до уподібнення у цьому Богові» перетворюється найбільш інстинктивна сторона людської природи, яка ріднить людину з усякою твариною, – материнством. Від зіткнення з Божеством материнська ніжність перетворюється у всеосяжну любов і скорботу про всяку тварь» [4, с. 148]. У такий момент глибокого та щирого співчуття, психологічного єднання із безмежним почуттям материнської любові, синергетика іконообразного впливу сприяє тому, що віруючого охоплює високе нумінозне відчуття як переживання божественної тайни. Він переживає відчуття присутності Святого Духа, який «пов'язує воєдино ікону-зображення та святого, якого вона нам являє. Святий невидимо, але реально присутній на своїй іконі у Дусі Святому» [3, с. 43]. Таким чином, у цей момент досягається ефект інстаурації як моделювання людиною образу певного буття з небуття, а у даному випадку – зі світу небаченого, трансцендентного, Першообразу Богоматері.

Література:

1. Кондаков Н. П. Иконография Богоматери [Текст]: в 2 т. / Никодим Павлович Кондаков. – Киев: Об-во любителей православ. лит.; Изд-во им. свт. Льва, папы Рим., 2009. – Т. 1. – 382 с.: ил.
2. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони / Яків Креховецький. – Львів: Свічадо, 2008. – 232 с.
3. Лепакін В. Икона та ікононічність / Валерій Лепакін; пер. з рос. Т. Тимо. – Львів: Свічало, 2001. – 288 с.
4. Лосский В. Н. Смысл икон / В. Н. Лосский, Л. А. Успенский; пер. с фр. В. А. Решиковой, Л. А. Успенской. – М.: Православный Свято-Тихоновский гуманитарный университет: Эксмо, 2012. – 336 с.: ил.

Владимир Сидоренко, Татьяна Сидоренко
(Луганск, Украина)

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ПРЕПОСЫЛКИ ИССЛЕДОВАНИЯ АДАПТАЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ КУЛЬТУРЫ

Одним из основных путей адаптации индивида к глобальному вектору развития человечества является приведение его индивидуальных ментальных структур в соответствие общечеловеческому культурному опыту, т. н. «культуросфере» [1, с. 7]. Для этого необходимо проанализировать данные структуры с точки зрения их формирования и функциональных характеристик. Современная философия уделяет этому направлению достаточно внимания - начиная с 1970-х годов, теория когнитивных схем является одним из наиболее репрезентативных направлений западной культурной антропологии. Однако, история развития данного течения восходит к более ранним философам и их идеям, что часто остается вне зоны внимания современных исследователей, поскольку культурная антропология лежит на стыке нескольких дисциплин (философия, психология, культурология, теория познания) и зачастую ее собственно философские корни игнорируются в пользу смежных областей. Данная статья имеет целью восполнить этот пробел и проанализировать историко-философские основания исследования ментальных структур, ответственных за культурную адаптацию.

Идея построения субъектом внутренних ментальных схем, обуславливающих его мировоззрение, восходит к философам эпохи Просвещения. Постулат структурности знания, то есть наличия у него свойств, не объяснимых тем видом, в котором объект знания существует вне сознания, стал основой рационализма Лейбница, Мальбранша и других мыслителей 17-18 вв. Принципы построения когнитивной структуры опирается на картезианские методологические правила о поступательном переходе от известного и доказанного к неизвестному и недоказанному. Однако в культурной антропологии философия Декарта подвергается критике за утверждение как врожденных понятий, так и врожденных аксиом, при этом возможность априорного знания отрицается как таковая [3, с. 68]. Исходный уровень построения ментальной структуры восходит не к интуитивным идеям, а к простейшим схемам, формирование которых обусловлено культурными феноменами, а не фактом рождения.

Гораздо ближе представителям данного направления Фрэнсис Бэкон с его применением рационального метода к чувственным данным. Согласно Бэкону, цель любого обучения - построение именно структуры знаний, а не накопление возможно большего объема информации, и именно философия должна отвечать за формирование и оптимальное использование такой структуры, а память как вместилище знаний Бэкон соотносит с историческими науками. Таким образом, в когнитивных процессах были выделены механизмы запоминания и механизмы обработки информации, и именно

вторые стали объектом внимания антропологов, которые рассматривают культурные схемы как наиболее экономичную систему работы с вновь поступающими и уже имеющимися данными, способную устранять противоречия между ними с наименьшими затратами ментальных усилий.

Значительное влияние на развитие теории культурных схем оказал Джон Локк, который выделил два основных источника идей - ощущения и рефлексию. Реакция на идентичный внешний опыт (ощущения) у разных субъектов может значительно различаться, поскольку она базируется на схемах, построенных в результате приобретения опыта внутреннего (рефлексии). Так, если мы попросим представителей различных культурных групп нарисовать птицу, произнеся это слово (то есть обеспечим идентичные слуховые ощущения), полученные изображения будут отличаться, поскольку для носителя одной культуры типичной птицей является попугай, а для другого - орел или голубь. Это происходит из-за того, что словообраз «птица» является категориальным, обобщающим множество конкретных объектов. Однако и словообраз «попугай» также является категориальным, поскольку включает в себя попугаев разных видов, размеров, расцветок и т. Д. Большинство слов в любом языке - категориальные обобщения, и образы, возникающие как реакция на эти слова, зависят от внутреннего опыта индивида, представляющего собой культурно обусловленную схемную структуру. Также следует отметить развитие Локком идей концептуализма в вопросе о значении общих терминов - невозможность познания реальной сущности вещей и возможность оперирования только номинальными сущностями.

Современные антропологи дополнили эту концепцию культурным фильтром, который позволяет с одной стороны акцентировать когнитивные усилия, экономя таким образом мыслительные ресурсы, а с другой - ограничивает познавательные возможности человека разрешающей способностью языка и других элементов культуры, снижает адаптационный потенциал структуры.

Важным звеном в цепи развития данного направления стала «фантазма» Томаса Гоббса. Фантазма, представляющая собой пространство как умозраительный образ, противопоставлена у Гоббса протяженности, реально присущей телам. Качества, которые познаются эмпирическим путем, является не свойствами самих вещей, а формами перцепции. Таким образом, Гоббс в некоторой степени разделил протяженный объективно существующий мир вещей и его восприятие человеком, утверждая возможность значительных различий этих сфер.

Своей междисциплинарностью данное направление обязано Дэвиду Юму, который попытался связать теорию познания с формированием страстей и аффектов, заложив таким образом фундаментальные основы будущей когнитивной антропологии. Вслед за Локком Юм также разделил опыт на внешний и внутренний, соотнося их как первичный и вторичный соответственно. Философскую проблему взаимоотношения бытия и сознания Юм трансформировал в более психологическую плоскость образования сложных идей путем ассоциации друг с другом чувственных образов, которые формируются на основании восприятия окружающей реальности.

По определению Юма личность представляет собой цепочку различных восприятий, следующих друг за другом [2, с. 367]. На основании вышеизложенного Юм предположил существование системы категорий, связывающей между собой как единичные акты перцепции, так и первичные впечатления внешнего опыта в целом с вторичными опыта внутреннего. Вот эта система и стала основой современной теории схем, которая пытается исследовать механизм зависимости воли как реализации желаний индивида от накопленного опыта. Нерешенным вопросом в этом механизме остается соотношение индивидуального и коллективного опыта, а также адаптация опыта, полученного в результате единичных перцептивных актов, к культурному опыту, накопленному и транслируемому поколениями человечества.

Отдельно необходимо остановиться на влиянии на теорию схем учения Канта о категориях рассудка. По природе своей схема, как упоминалось выше, базируется на индивидуальном опыте ее носителя. Однако стоит обратить внимание на то, что опытным путем формируется только наполнение схемы, в то время как ее шаблон, сама возможность ее построения априорны. В этом случае следует относить «пустой бланк» схемы к доопытным категориям разума, не зависящим от дальнейшего материала, получаемого как из внешнего, так и из внутреннего опыта.

Оптимальность и целесообразность реализации схемы базируется на принципе когнитивной экономии, восходящем к закону наименьшей затраты усилий Р. Авенариуса и махизму с его постулатом изначальной биологической потребности организма в экономии мышления. Э. Мах считает данный принцип основой теории познания, его главной характеристикой, соответствующей биологическому инстинкту самосохранения, обуславливающей необходимость приспособления организма к фактам. Таким образом сознание адаптируется к огромным объемам информации и необходимости этой информацией оперировать с максимально возможной скоростью и эффективностью.

Очевидно, что для эффективной адаптации имеющееся знание должно быть определенным образом структурировано и, по возможности, упрощено. С этой целью вновь приобретаемый опыт пропускается через фильтр уже усвоенного и проанализированного, занимая свое место в упрощенной схемной структуре, вследствие чего минимизируется ментальное усилие, необходимое для практического применения данного знания. Но собственно процесс упрощения уже требует значительных индивидуальных усилий в каждом отдельном случае, и с точки зрения ПКЭ (принципа когнитивной экономичности) гораздо более эффективным является использование заимствованных схем, и такое заимствование происходит из культуросферы - общего опыта, накопленного человечеством в процессе решения типовых задач практической деятельности и социального взаимодействия.

Принцип когнитивної економічності, пояснюючи необхідність існування і функціонування схем, в той же час передбачає скорочення і спрощення історично конкретного досвіду. Спрощені схеми стають способами вирізання досвіду в матриці, звужуючи потенціал людського мислення, ігноруючи його творчу природу. Творчий аспект мислення незвичайно неекономічний, що руйнує концепцію махізму, тобто, визнаючи дану концепцію однією з основоположуючих, все ж не слід абсолютизувати принцип економії мислительних ресурсів.

Вищеперелічені напрями стали отправною точкою дослідження трансляційних процесів культури на сучасному етапі. Нарботки Лейбніца, Декарта, Бэкона, Локка, Гоббса, Юма, Маха стали тем фундаментом, на якому сьогодні будується теорія управління масивами інформації, кількість якої зростає лавиноподібно. Аналіз історико-філософської основи даного напрямку дозволяє робити висновок про певні позитивні і негативні ефекти культурної адаптації. До позитивних слід віднести когнитивну економічність і універсалізацію мислення індивіда, приведення суб'єктивних ментальних структур у відповідність з загальнокультурними, в той час як основним негативним ефектом слід вважати пасивну функцію індивіда по відношенню до культуросфери, перетворюючи творчу особистість у споживача і реалізатора вже існуючих культурних рішень.

Література:

1. Ходжаева Ю. М. Екологія культуросфери. - Саранск, 2009. - 267 с.
2. Юм Д. Сочинения. - М., 1965. - Т.1. - 847 с.
3. Holland D. The Woman who Climbed up the House: Some Limitations of Schema Theory. - Cambridge : Cambridge University Press, 1994. - 349 p.

Ганна Сорочіна
(Харків Україна)

СПОЖИВАЦЬКА ПОВЕДІНКА У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ

У сучасному світі процес споживання вивчається не тільки в межах системи маркетингу для вироблення практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення організації збуту, але також все більше привертає увагу філософів, соціологів, психологів як складний соціальний феномен. Сьогодні споживання – це не тільки сфера задоволення матеріальних і духовних потреб, але й сфера соціалізації, формування соціальних норм і цінностей. Для сучасного українського суспільства соціокультурний аналіз проблем споживання й споживачької поведінки стає актуальним, оскільки споживання стає важливим показником певних стандартів, якості життя, а також засобом конструювання ідентичності особистості. Зростає значущість демонстративного споживання, формується особливий стиль життя – споживачтво (кон'юмеризм), що полягає у нестримному бажанні придбати різні речі.

Проблема, що виникає при аналізі споживання, полягає в пошуку адекватної методологічної основи для його всебічного аналізу. В історії розвитку наукової думки процес споживання розглядався в контексті різних теоретичних напрямків. Перше з них пов'язане з вивченням особливих форм споживання та інституціональних умов, що регулюють споживачьку поведінку. У роботах Т. Веблена, Г. Зіммера було детально проаналізовано так зване показне, демонстративне, престижне споживання. Другий напрямок у дослідженні споживання пов'язаний з його розглядом у контексті класової структури як значущого фактора соціальної диференціації (М. Вебер, П. Бурдьє). Третій напрямок у вивченні споживання пов'язаний з іменами таких учених як Ж. Бодрійяр, І. Гофман, Р. Барт, які розглядали споживачьку поведінку як символічну дію, що характеризує сучасне суспільство постмодерну.

Недостатня увага приділялася проблемам взаємодії і взаємопроникнення культурних практик, цінностей, норм у діяльність споживання. На наш погляд, можна запропонувати соціокультурний підхід в якості методологічної основи для вивчення проблем споживання. У методології соціокультурного аналізу використовуються теоретизування в області філософії культури, соціальної і культурної антропології, що присвячені дослідженню змістів соціальних явищ у співвіднесенні з представленнями, цілями і мотивами практично діючих соціальних суб'єктів [1]. Одну з перших спроб комплексної розробки і систематизації соціокультурного підходу зробив російський вчений О. Ахієзер. На його думку, соціокультурна теорія і методологія дослідження людини і суспільства націлюють пізнання на перехід між соціальними відносинами і культурою, їхнє взаємопроникнення [2]. Інший російський вчений М. Лапін у своїх роботах дає визначення соціокультурного підходу і розробляє його категоріальний апарат. У межах соціокультурної методології суспільство розуміється як єдність культури і соціальності і ця єдність утворює і перетворює діяльність людини. Культура, згідно М. Лапіну, являє собою сукупність способів і результатів діяльності людини (матеріальних і духовних), а соціальність – сукупність відносин кожної людини з іншими соціальними суб'єктами [3]. Економічні, соціальні, ідеологічні політичні й інші відносини також формуються в процесі діяльності. М. Лапін у своїй концепції відштовхується від навчання П. Сорочіна про соціокультурну динаміку, що дозволило М. Лапіну сформулювати специфіку соціокультурного підходу. Вона полягає в інтеграції трьох фундаментальних вимірів людського буття – людини у його співвідношенні із

суспільством; характер культури; тип соціальності.

Однак, перш ніж звернутися до розгляду споживацької поведінки з позиції соціокультурного підходу, варто розібратися в самому понятті «соціокультурний». На наш погляд ця характеристика позначає не просто синтез двох сутнісних категорій «соціальність» і «культура», а являє собою принципово іншу якість, властивість, яка виражена у взаємодії і взаємопроникненні соціальних і культурних факторів, що породжують у свою чергу зовсім нову реальність. Пояснимо, що мається на увазі. Термін «соціальне» не має однозначного трактування, але звичайно його вживають для позначення «тієї загальної властивості, що притаманне різним групам індивідів, і є результатом інтеграції індивідів, тих або інших властивостей суспільних відносин» [4, с. 690]. Тобто соціальне завжди є результатом спільної діяльності індивідів. Категорія «культура» ще більш неоднозначна, має безліч різних визначень, для нас у даному випадку має інтерес розуміння культури як «системи надбіологічних програм людської життєдіяльності, що історично розвиваються та забезпечують відтворення і зміну соціального життя у всіх її проявах» [5], тобто культура – це певна програма відтворювальної діяльності індивіда. Об'єднання соціальних і культурних факторів приводить до виникнення «соціокультурності» як особливого виду соціальних відносин, обумовлених певною культурною програмою. Поняття «соціокультурне» виражає якість об'єкта, що характеризується сукупністю різноманітних (економічних, соціальних, політичних) відносин між індивідами, в основі яких – загальні правила, уявлення і способи людської діяльності, які виражаються у вигляді заданих схем поведінки.

Споживацька поведінка, на наш погляд, є соціальною дією в тому сенсі, що процес споживання являє собою не тільки акт вибору і покупки товару, а і має на увазі певні взаємини, в які вступає індивід, наприклад, під впливом родини, членів референтної групи, а також відносини з виробниками і продавцями продуктів що споживаються. Поведінка споживачів є соціальною дією, оскільки воно, використовуючи термінологію М. Вебера, співвідноситься з діями інших людей, орієнтується на них по передбачуваному діючою особою змістові. У цьому сенсі розгляд споживацької поведінки не обмежується лише поведінковим аспектом, це ціла система соціальних зв'язків, у яку залучається індивід в сучасному суспільстві. Приклади розповсюдженого, але не завжди явно усвідомлюваного демонстративного (показного) споживання – яскраве тому підтвердження.

В той же час споживацька поведінка і сформована під його впливом споживацька культура можуть розглядатися як найважливіші механізми регуляції суспільних відносин, оскільки споживацькі цінності, норми і зразки поведінки, що створюються, по суті, являють собою особливий шар культури сучасного суспільства. Якщо культура того або іншого суспільства являє собою сукупність способів і результатів діяльності людини, то споживацька культура представлена у виді укорінених у структуру повсякденної свідомості схем поведінки, результатом яких є формування споживчих цінностей, норм і особливої споживацької свідомості. До числа подібних цінностей і норм ми можемо віднести як негативні, так і позитивні цінності: здорового способу життя, накопичення, володіння, гедоністичні цінності – бажання і пов'язані з ними задоволення, орієнтовані на зовнішні форми існування людини.

В основі соціокультурного підходу лежить уявлення про те, що якими би мотивами людина не керувалася у своїй діяльності, схованими (підсвідомими) або явними – це фіксується в культурі. Культуру можна зрозуміти як текст, у якому зафіксована, записана мотивація людей, причому самі люди можуть це не рефлексувати. Тут слід зазначити, що соціокультурний підхід не заперечує економічний, психологічний і інші фактори, але пріоритетним є аналіз культури, що, у свою чергу, є багатшаровою, ієрархічною, внутрішньо суперечливою. Але центральне місце в ній займає програма діяльності суб'єкта. У повсякденному житті люди діють відповідно до історично сформованого змісту культури.

Таким чином, соціокультурний підхід в центрі уваги ставить людину активну, де акцентується увага на таких елементах структури особистості – суб'єкта дій – як цінності і мораль, що визначаються культурним контекстом. Споживання в соціокультурному підході визначається як процес засвоєння (асиміляції) знаків соціальних відносин. В культурному аспекті соціальна функція споживання полягає з одного боку, у *раціоналізації*, з іншого боку – у *створенні і підтримці культурних зразків*. В аспекті соціальних відносин представлені функції *регулювання й ідентифікації*.

Кожна функція у свою чергу має як позитивні, так і негативні наслідки. Так *раціоналізуюча функція* споживацької поведінки (на рівні культури) сприяє оптимізації економічної поведінки індивіда, що виявляється в розрахунку економічних вигод і витрат при споживанні товарів і послуг, а також в оцінюванні відносної корисності блага, що одержано, великої потреби в ньому. Позитивна сторона функції раціоналізації дії полягає в тому, що вона сприяє власне ефективності дії. Інтерес індивіда, при здійсненні споживацького вибору складається в максимізації корисності або мінімізації витрат для одержання оптимального набору благ. Однак до негативних наслідків функції раціоналізації, на наш погляд, можна віднести всеохоплююче проникнення ціннісних ідей утилітаризму. Прагнення до одержання максимальної корисності, а значить, й максимальній сумі задоволення потреб веде до звеличування прибутку і відторгненню моральних ідеалів. Порушується рівновага моральних і духовних цінностей, ціль «бути» заміняється метою «мати», що супроводжується рабством споживчого інстинкту.

Функція створення і підтримки культурних зразків веде до формування особливого типу культури – споживацької культури, що містить у собі споживацькі цінності, норми, ідеали, зразки поведінки. По суті, проблема функціонування споживацької культури містить у собі проблему культурного відтворення, тобто процес споживання являє собою не просто фізичне відтворення, що підтримує існування індивіда, але і

відтворення культурної специфіки значимого способу життя. Однак негативна сторона даної функції складається в нав'язуванні західних культурних зразків, стандартів споживання, далеких від унікальної національної культури. Подібне повсюдне поширення споживацького способу життя приводить до ірраціонального демонстративного споживання, уніфікації і стандартизації цінностей, визнанню «споживацтва» в якості мети, життєвого ідеалу.

На рівні суспільства споживацька поведінка, здійснюючи функцію *регулювання*, сприяє формулюванню державної стратегії в області економіки, соціального захисту і т.п. Знання про особливості споживацької поведінки індивідів дозволяє державі здійснювати економічну політику, регулювати попит та пропозицію продуктів. Однак в той же час сучасне суспільство споживання характеризується створенням (за допомогою реклами) штучного попиту на продукти, що у свою чергу приводить до маніпулювання людською психікою і споживацькою поведінкою, «основним регулятором якого стають «образи речей», що задаються рекламною індустрією [6].

Нарешті, функція *ідентифікації* дає можливість індивідові відчути свою приналежність до соціальної групи, яка є для нього значимою, що, у свою чергу, забезпечує йому психологічний комфорт. Необхідно помітити, що істотні розходження в культурах доіндустріальних і сучасних суспільств визначали і різне розуміння процесів формування ідентичності: у традиційних соціокультурних системах запропонований один раз статус подібності приймався як належний і незмінний, у той час як сучасність відрізняється рухливістю і нестійкістю ідентичностей і мобільністю статусів. Сучасні суспільства, як правило, характеризуються високим ступенем симетрії між «Я» і суспільством, між суб'єктивно пережитою і інституціонально приписаною ідентичністю. Споживання певних продуктів допомагає конструювати власну ідентичність, якоюсь мірою навіть спрощує процес самовизначення індивіда. У той же час подібна споживацька поведінка може привести до помилкової ідентичності, ілюзії її знаходження.

Таким чином, відповідь на питання що собою представляє споживацька поведінка, торкається цілого ряду таких актуальних проблем як: виникнення ринкового суспільства, відносини між потребами і соціальною структурою, між волею вибору і владою ринкової системи, відтворення соціального порядку, процвітання і прогресу, соціальної нерівності (соціальної стратифікації) і повсякденного життєвого світу індивіда і т.п. Застосування соціокультурного підходу в якості можливого методологічного орієнтира у вивченні процесів споживання дозволить виявити специфіку взаємодії економічної і культурної сфери суспільства, визначити роль споживацької поведінки як однієї з форм економічної поведінки в контексті соціальної дії індивіда на рівні суспільства в цілому. Методологія соціокультурного аналізу надає дослідникові набір «інструментів» – теоретичних моделей, програм, використання яких для аналізу емпіричного матеріалу стає засобом його узагальнення і систематизації.

Література:

1. Кирдина С. Г. Социокультурный и институциональные подходы как основа позитивной социологии в России // Социс. – 2002. – № 12. – С. 23-32.
2. Ахиезер А. С. Философские основы социокультурной теории и методологии // Вопросы философии. – 2000. – № 9. – С. 29–45.
3. Лапин Н. И. Социокультурный подход и социетально-функциональные структуры // Социс. – 2000. – № 3. – С. 3–12.
4. Энциклопедический социологический словарь / [Общ. ред. Г. В. Осипова]. – М. – 1995. – 939 с
5. Степин В. С. Культура // Вопросы философии. – 1999. – № 8. – С. 61.
6. Суименко Е. Реклама: экономические функции и психологический террор // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 135-151.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Khalimov Adhambek Jamoliddinugli** – Student TIIM, Tashkent, Uzbekistan.
- Mamurbekov Alibek Maratuly** – The International Information Technologies University, Master degree 2 course.
- Mukatayev Tleuzhan Serikzhanuly** – The International Information Technologies University, Master degree 2 course.
- Muminova Dilafroʻz Akbaraliyevna** – NVXTXQTMOI maktabgacha, boshlangʻich va maxsus taʼlim kafedراسи oʻqituvchisi .
- Абдулатипова Ж.Б.** – студентка Гулистанского государственного университета.
- Алдабергенова Айгуль Оналбековна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры Информационных технологий Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова.
- Алимов Тоштемир Амиркулович** – преподаватель кафедры английского языка Каршинского государственного университета.
- Ашурова Шахноза Шавкатовна** – преподаватель кафедры немецкого языка Каршинского Государственного университета.
- Баева Асель Кантаевна** – студентка. Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова.
- Балковенко Ксенія Миколаївна** – старший викладач Запорізького національного університету м. Мелітополь.
- Бєлікова Юлія Валеріївна** – кандидат соціальних наук, доцент кафедри управління соціальних комунікацій Харківського національного економічного університету імені С. Кузнеця.
- Бляшук Олег Олександрович** – магістр НТУУ «КПІ».
- Бондарчук Людмила Йосипівна** – старший викладач кафедри іноземних мов, Львівського національного аграрного університету.
- Бутова Тетяна Сергіївна** – аспірант кафедри внутрішньої медицини №3.. Харківського національного медичного університету.
- Ваврик Тетяна Олександрівна** – асистент кафедри інформатики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Вандишева Юлія Сергіївна** – студентка Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Волобуєва Ірина Анатоліївна** – біолог лабораторії молекулярної діагностики Харківського спеціалізованого медико-генетичного центру.
- Герасименко Світлана Юріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Герман Людмила Тарасівна** – аспірант кафедри міжнародної економіки Тернопільського Національного Економічного Університету.
- Гожа Ганна** – викладач Мирогощанського аграрного коледжу. Україна.
- Грех Орест Васильович** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Гречкосій Костянтин Романович** – магістрант кафедри електропостачання НТУУ «КПІ».
- Гриньова Наталія Вячеславівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- Грицко Роман Юліанович** – д.н.д.у., доцент кафедри інфекційних хвороб ЛНМУ імені Данила Галицького.
- Губашов Денис Олегович** – аспірант кафедри історії України Київського університету імені Бориса Грінченка. Інститут суспільства.
- Гуня Леся Михайлівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.

- Дехқонбоева Санталат Турсунбоевна** – дослідниця Гулистанського державного університету.
- Дешко Світлана Дмитрівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Додонов Андрій Юрійович** – викладач кафедри фінансів, менеджменту та банківської справи ЕГФ ДВНЗ «Запорізький національний університет».
- Долгопола Галина Євгенівна** – старший викладач кафедри туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Дубеков Алишер Камбарович** – студент Жетысуского державного університету імені І. Жансугурова.
- Їкубова Озода Турдикул кизи** – студентка Гулистанського державного університету.
- Жовновська Анна Мечиславівна** – Бердянський державний педагогічний університет, Інститут психолого-педагогічної освіти та мистецтв.
- Жук Марія Генриховна** – кандидат юридических наук, доцент кафедри уголовного права, процесса и криминалистики Гродненского державного університету імені Янки Купалы.
- Жулего Светлана Васильевна** – слухач ІПК і ПК УО «Гомельський державний університет імені Ф. Скорины».
- Журавльова Лариса Володимирівна** – завідувач кафедри внутрішньої медицини №3, професор, доктор медичних наук. Харківський національний медичний університет.
- Жураева М.А.** – викладач кафедри МНО ТГПУ імені Низами г.Ташкент.
- Запара Світлана Сергіївна** – студентка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.
- Захарова Анна Сергіївна** – спеціаліст філології, доцент, викладач російської, англійської та німецької мов, завідувач кафедри російської мови Папського Католицького Університету Еквадору.
- Іщенко Ольга Ярославівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Калінчик Василь Прокопович** – доцент кафедри електропостачання НТУУ «КПІ».
- Кашевська Софія Ігорівна** – магістр державного управління, завідувач відділенням Львівської обласної клінічної інфекційної лікарні.
- Кобеньок Георгій Васильович** – викладач Київський університет імені Бориса Грінченка.
- Коваль Ганна Володимирівна** – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Колосовська Юлія Вікторівна** – магістрант Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
- Костенчук Володимир Олександрович** – магістр НТУУ «КПІ».
- Кофман Анна Ігорівна** – магістр. Ізмаїльський державний гуманітарний університет.
- Кошелєва Анастасія Олександрівна** – Бердянський державний педагогічний університет, Інститут психолого-педагогічної освіти та мистецтв.
- Кощев Александр Сергеевич** – кандидат наук по фізическому воспитанию и спорта доцент кафедри Олимпийского и профессионального спорта Днепропетровского державного института физической культуры и спорта.
- Крекотень Олена Валентинівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету.
- Курбанов Акбар Рахматович** – методист Самаркандского філіалу Ташкентского університету інформаційних технологій.
- Куртась Олена Володимирівна** – викладач кафедри освітніх та інформаційних технологій КЗ Сумський ОІППО.

- Кусаинова Айнур Куанбаевна** – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ «Туризм» мамандығының 2 курс магистранты, Астана, Қазақстан.
- Кухарська Анастасія Вячеславівна** – студентка Бердянського державного педагогічного університету.
- Левицька Галина Іванівна** – асистент кафедри інформатики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Леонова Вероніка Іванівна** – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри соціальної педагогіки, психології та педагогічних інновацій ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
- Лещенко Альона Михайлівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Херсонської державної морської академії.
- Литвиненко Євген Миколайович** – доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Харківського національного університету будівництва та архітектури.
- Максимова Светлана Васильевна** – слухатель ИПК и ПК УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины», педагог социальный ГУО «Рогачевский районный социально-педагогический центр». Республика Беларусь.
- Мартиненко Наталія Миколаївна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету.
- Махмудова Нигора Бахрамовна** – преподаватель кафедры немецкого языка Каршинского Государственного университета.
- Мерлак Олена Валентинівна** – старший викладач кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Харківського національного університету будівництва та архітектури.
- Мерненко Інна Миколаївна** – студентка Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
- Мәнібекова Аяулым Саятқызы** – студентка. Жетысуский государственный университет имени И.Жансугурова.
- Мизгіна Тетяна Іванівна** – викладач вищої категорії, викладач-методист Харківський автомобільно-дорожній технікум.
- Мисирова Нодира Товбаевна** – преподаватель Гулистанского государственного университета.
- Михайлюк Ірина Романівна** – к.т.н., доцент кафедри інформатики Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Мурадов Фаррух Абдукахарович** – старший преподаватель Самаркандского филиалу Ташкентского университета информационных технологий.
- Муратов Баходир Муратович** – кандидат педагогічного наук, преподаватель старший. Каршинский госудаственный университет.
- Надобних Олександра Олександрівна** – студентка Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.
- Назаркина Оксана Николаевна** – старший преподаватель кафедры физической культуры и спорта Евразийского Национального Университета.
- Наточий Людмила Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, вчитель загальноосвітньої школи I-III ступенів №7, м. Северодонецьк, Україна.
- Несен Лариса Іванівна** – доцент кафедри електропостачання НТУУ «КПІ».
- Олимова Хуршида** – преподаватель Кафедра английского языка Каршинского Государственного университета.
- Панчишин Світлана Богданівна** – викладач. Львівський національний аграрний університет.
- Паробецька Ірина Михайлівна** – доцент кафедри організації і управління охороною здоров'я ЛНМУ імені Д. Галицького.
- Пасько Ганна Михайлівна** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу та іноземних мов Національної металургійної академії України.

- Петельчиц Алёна Николаевна** – студентка Гродненского государственного университета имени Янки Купалы.
- Петренко Татьяна Владимировна** – аспирантка кафедры философии и образования взрослых ГВУЗ «Университет менеджмента образования» НАПН Украины.
- Пилипчук Василь Миколайович** – асистент. Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка.
- Покатілова Олена Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики мов і літератури Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Польова Леся Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника» Інституту туризму кафедра готельно-ресторанної та курортної справи.
- Присяжненко Анна Миколаївна** – ад'юнкт кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ.
- Рано Сайдуллаева Ибадовна** – преподаватель кафедры русского языка и литературы факультета иностранных языков Каршинского государственного университета.
- Реуцький Євгеній Анатолійович** – аспірант кафедри інформаційно-вимірювальних систем Національного авіаційного університету.
- Рибалко Наталія Миколаївна** – аспірант кафедри педагогіки та педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького.
- Романкова Лілія Миколаївна** – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника».
- Софія Ігорівна Кащевська** – завідувач відділенням Львівської обласної клінічної інфекційної лікарні, магістр державного управління.
- Саидова Зухра Худайназаровна** – преподаватель кафедры русского языка и литературы факультета иностранных языков Каршинского государственного университета.
- Самойлик Сергій Віталійович** – старший викладач кафедри спортивних дисциплін та методики їх викладання ДДПУ імені Івана Франка.
- Саттарова Х.Ж.** – старший преподаватель кафедры МНО ТГПУ имени Низами. г. Ташкент.
- Свириденко Марина Іванівна** – студентка ІППОМ Бердянського державного педагогічного університету.
- Сидоренко Владимир Александрович** – кандидат философских наук, доцент кафедры философии, социальных и гуманитарных наук Луганского государственного медицинского университета.
- Сидоренко Татьяна Алексеевна** – ассистент кафедры философии, социальных и гуманитарных наук Луганского государственного медицинского университета.
- Смирнова Майя Львовна** – преподаватель кафедры иностранных языков Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта.
- Сокол Вікторія Володимирівна** – студентка ІППОМ, Бердянського державного педагогічного університету.
- Соловьева Наталья Алексеевна** – старший преподаватель кафедры физической культуры и спорта Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева.
- Сорокіна Ганна Василівна** – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри управління соціальними комунікаціями Храківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.
- Спека Ірина** – аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.

- Стефіна Надія Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хорového диригування, вокалу та методики музичного навчання Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.
- Стоколос-Ворончук Оксана Олександрівна** – кандидат філологічних дисциплін, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівського інституту медсестринства та лабораторної медицини.
- Стрибань Валентина Григорівна** – студентка Бердянського державного педагогічного університету.
- Султонкулова Шахло Фуркатжон кизи** – студентка Гулистанського державного університету.
- Тенета Володимир Михайлович** – молодший науковий співробітник кафедри менеджменту, факультет економіки та менеджменту Національної металургійної академії України.
- Тодорова Тетяна Григорівна** – студентка Бердянського державного педагогічного університету.
- Трубицкая Людмила Александровна** – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, дене шынықтыру факультеті, аға оқытушы.
- Узденбаева Жанат Казкеновна** – кандидат технических наук, доктор Phd ассоциированный Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Умарова Гулшод Абдужабборовна** – преподаватель Гулистанского государственного университета.
- Умурзоқов Ўқтам Пардаевич** – Тошкент ирригация ва мелиорация институти, иқтисод фанлар доктори, профессор.
- Фуртак Анастасія Іванівна** – лікар-інтерн, магістрант ЛНМУ.
- Фуртак Іван Іванович** – к.н.д.у, PhD доцент кафедри організації та управління охороною здоров'я і кафедри фармакотерапії, клінічної фармації та медичної стандартизації Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького.
- Фуртак Андрій Іванович** – лікар-інтерн НМАПО імені Шупика.
- Харченко Юлія Тлеубеківна** – концертмейстер кафедра теорії і методики музичної освіти та хореографії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.
- Худойкулов Элмурот Турсунпулатович** – Самаркандский филиал Ташкентского университета информационных технологий.
- Чулкова Анна Сергіївна** – студентка ІППОМ, Бердянського державного педагогічного університету.
- Шаматова Анастасія** – студентка Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.
- Шариф оглы Светлана Алексеевна** – студент Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Шевчук Володимир** – викладач Мирогощанського аграрного коледжу. Україна.
- Шербоев Хусниддин** – Тошкент ирригация ва мелиорация институти.
- Шиман Олександра Іванівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Інституту психолого-педагогічної освіти та мистецтв Бердянського державного педагогічного університету.
- Ширмовська Надія Геннадіївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Шкіринець-Гасюк Галина Григорівна** – викладач вищої категорії, циклова комісія соціально-гуманітарних дисциплін ВНЗ «Львівський кооперативний коледж економіки і права».
- Шкретій Максим Вікторович** – магістрант кафедри електропостачання НТУУ «КПІ».

Шукуров Шухрат Тошпулотович – Тошкент ирригация ва мелиорация институти, «Сув хўжалигида менежмент» факултети.

Эшмуродова А.С. – студентка Гулистанского государственного университета.

Юлдашева Лола Кулдашевна – преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 29 по 30 апреля 2016 г. проводится XXV Международная научно-практическая интернет-конференция

«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.

9. Экономическая география.**III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ**

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

XIX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Металлургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотековедение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференції планує розміщати доповіді на Web-сторінці по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатах конференції буде сформований електронний збірник матеріалів, який можна буде завантажити в PDF-форматі на головній сторінці конференції по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Робочі мови конференції – український, польський, російський, англійський, французький, білоруський, грузинський, армянський, азербайджанський, казахський, узбекський, таджицький, киргизський, молдавський, туркменський.

Останній термін подання матеріалів – 28 квітня 2016 г. (включительно).

Вартість участя в конференції та розміщення статті в електронному збірнику становить:

Організаційні збори - 10 USD США або 10 Євро (переклад в рубль – 500 рубль). (в організаційні збори входить оплата за розміщення на сайті, верстка макета, редактування текстів).

Обсяг статті – не більше 7 сторінок. Завантажити збірник можна буде **через тиждень** на головній сторінці конференції.

Для учасників країн Європи та Азії (за виключенням України) засоби перераховуються наступним чином:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА.

Переклади по системі «Юністрім» для Бобровника Юрія Вікторовича пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницький (в квитанції повинен бути вказаний **код перекладу** та Ф.І.О. того, хто перекладає гроші, країна).

(комісія 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк Росії»)

Для учасників з Російської Федерації (500 руб.) оплати організаційних зборів в рубль РФ (RUB) в відділеннях ОАО «Сбербанк Росії» **для того, щоб організаційні збори дійшли, в розділі НАЗНАЧЕННЯ ПЛАТЕЖА, потрібно вказувати «ПЕРЕВОД ЛІЧНОЇ СРЕДСТВ» і тільки ці три слова.**

56A: Банк-Посередник:	ОАО «Сбербанк Росії», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUM
57D: Банк Бенефіціара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Київ, Україна
59D: Бенефіціар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрій Вікторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Або поштовою переказом на Ф.І.О.: Бобровник Юрій Вікторович, 08401, Україна, Київська обл, г. Переяслав-Хмельницький, ул. Сухомлинського, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Бобровник Юрій Вікторович (Bobrovnik Juriy Viktorovich) (вказуйте код перекладу, Ф.І.О того, хто перекладає організаційні збори)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, e-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **MICROSOFT WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 29.04-30.04.2016 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибку не отправления**, отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокопию квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58, : +38 (093) 335 78 86.

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные межстрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 29 по 30 квітня 2016 р. проводиться XXV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економіки.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Виборчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розміщувати доповіді на web-сторінці за адресою:
<http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 28 квітня 2016 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстка макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку **5168 7420 6537 9988** (одержувач - **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(Київ, Україна)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

6. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.

7. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у *правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)*) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі MICROSOFT WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (тема повідомлення: **29.04-30.04.2016 р.** (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку, відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокопію квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопію квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Лариса Журавльова, Тетяна Бутова, Ірина Волобуєва (Харків, Україна) АСОЦІАЦІЯ ГЕННОГО PVULL-ПОЛІФОРМІЗМУ ГЕНА РЕЦЕПТОРІВ ЕСТРОГЕНІВ ESR1 З РИЗИКОМ РОЗВИТКУ АРТЕРІАЛЬНОЇ ГІПЕРТЕНЗІЇ І ЦУКРОВОГО ДІАБЕТУ 2 ТИПУ.....	6
Алёна Петельчиц (Гродно, Беларусь) К ИЗУЧЕНИЮ МАЛАКОФАУНЫ ГОРОДА ГРОДНО (БЕЛАРУСЬ).....	8

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Тетяна Мизгіна (Харків, Україна) РОЗВИТОК ЕРОЗІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЕРОДОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ СЛОБОЖАНЩИНИ.....	11
Нарзуллаев К.С., Хидиров У. (Наманган, Узбекистан) К ВОПРОСУ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ДЕФИЦИТА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ.....	13

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Іван Фуртак, Софія Кащевська, Роман Грицко, Анастасія Фуртак, Андрій Фуртак, Іван Фуртак, Ірина Паробецька (Львів, Україна) ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ВПРОВАДЖЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ Е-МЕДИЦИНИ У ПРОЦЕСАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ.....	16
Іван Фуртак, Софія Кащевська, Анастасія Фуртак, Андрій Фуртак, Іван Фуртак, Ірина Паробецька (Львів, Україна) МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ВПРОВАДЖЕННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ Е-МЕДИЦИНИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМУВАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	18

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Георгій Кобеньок (Київ, Україна) СУЧАСНЕ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІНВАЗІЙНИХ ВИДІВ – САМОРОЗСЕЛЕНЦІВ РОДИНИ GOBIIDAE У ПРІСНИХ ВОДОЙМАХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....	21
Светлана Шариф оглы (Талдыкорган, Казахстан) ОЧИСТКА СТОЧНЫХ ВОД ОТ ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ ПРИРОДНЫМИ СОРБЕНТАМИ.....	23

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Adhambek Khalimov, Dilshod Jumanazarov (Tashkent, Uzbekistan) THE IMPORTANT ROLE OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY.....	26
Людмила Герман (Тернопіль, Україна) СОЦІАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ У ПІСЛЯКРИЗОВИЙ ПЕРІОД.....	28
Галина Долгопола, Ірина Смик (Івано-Франківськ, Україна) ВИЗНАЧЕННЯ ПОТРЕБ ЩОДО ВІДТВОРЕННЯ ПОТЕНЦІЙНИХ СИЛ НАСЕЛЕННЯ ТА ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ У 2015 – 2016 РОКАХ.....	30
Василь Калінчик, Лариса Несен, Костянтин Гречкосій (Київ, Україна) ЗАСТОСУВАННЯ ЦЕНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ ТА ПОНЯТТЯ ТЕХНОЦЕНОЗУ ДЛЯ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ.....	32
Айнур Кусаинова (Астана, Қазақстан) ТУРИСТІК КЛАСТЕРДІ ДАМУЫ АРҚЫЛЫ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ.....	35
Володимир Тенета (Дніпропетровськ, Україна) МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	39
Шухрат Шукуров, Хусниддин Шербоев (Тошкент, Ўзбекистон) ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ТОМОНИДАН ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ МИКРОКРЕДИТЛАШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	41

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Shohmalik Poyonov (Toshkent, O'zbekiston) MARKAZIY OSIYONING ARABLAR TOMONIDAN ISTILO ETILISHI TARIXIGA DOIR BA'ZI MULOHAZALAR (VIII ASRGA QADAR AMALGA OSHIRILGAN DASTLABKI HARBIY YURISHLAR TARIXI BO'YICHA).....	44
Денис Губашов (Київ, Україна) КИЇВСЬКИЙ МАГІСТРАТ В УНІВЕРСАЛАХ УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ ТА НАКАЗАХ КИЇВСЬКИХ ПОЛКОВНИКІВ МІЖ 1652 ТА 1723 РОКАМИ. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД.....	46
Махлиё Мисрбекова (Гулистан, Узбекистан) МАНБАЛАРНИ ЎРГАНИШ - ЖАМИЯТ ТАРИХИНИНГ ОЙНАСИ.....	48

Эльвира Мусаева, Улпан Жумаш, Айғаным Сағынтаева (Қарағанды, Қазақстан) «ҰЙҒЫР СЕПАРАТИЗМІНІҢ» ҚХР ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРЫНА ӘСЕРІ.....	50
Отарбаева Г.К., Сағындықова А.Ә. (Шымкент, Қазақстан) ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ КӨП ӘЙЕЛ АЛУ ДӘСТҮРІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	52
Анастасія Шаматова, Ірина Спека (Черкаси, Україна) АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	54
СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА	
Muhammadsodiq Abdumannorov, Muhabbat Mamasaidova (Фергана, Узбекистан) CHEGARAVIY SHARTLARI XARAKTERISTIKALARDA BERILGAN SILJISHLI CHEGARAVIY MASALA Kerimbaev R.K., Spankulova L.S., Omirzakov D., Aldibaeva L.T. 3, Askarova A.3 (Almaty, Republic of Kazakhstan) DIFFERENTIAL PROPERTY OF JACOBIAN.....	57
Фаррух Мурадов, Элмурот Худойкулов (Самарканд, Узбекистан) ИККИ ТОМОНЛАМА ДИФФУЗИЯ ТЕНГЛАМАСИ.....	58
Фаррух Мурадов, Акбар Курбанов (Самарканд, Узбекистан) ДИФФУЗИЯ ВА КҮЧИШ АСОСИЙ ТЕНГЛАМАЛАРИНИНГ СОНЛИ ЕЧИМИ.....	64
Євгеній Реуцький (Київ, Україна) МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ РОЗЛАДНАННЯ МЕТРОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ІНФОРМАЦІЙНО- ВИМІРЮВАЛЬНИХ СИСТЕМ.....	67
СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО	
Надія Стефіна (Суми, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОДШОГО ХОРУ В СУЧАСНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ.....	71
Юлія Харченко (Мелітополь, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СМАКУ ПІДЛІТКІВ.....	75
СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА	
Gulchehra Karimova (O'zbekiston) O`QISH DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI O`QISH DARSLARINI TASHKIL ETISH.....	77
Nataliya Martynenko (Kharkiv, Ukraine) FORMATION OF POST-GRADUATE MEDICAL EDUCATION IN UKRAINE (early 20th century).....	80
Dilafro'z Muminova (Namangan, O'zbekiston) SAVOD O`RGATISH DAVRIDA GRAMMATIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISH YO`LLARI.....	81
Dilafro'z Muminova, Mohira Qo`chqarova (Namangan, O'zbekiston) O`QUVCHILAR AQLIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ ALLOMALARI QARASHLARIDAN FOYDALANISH.....	81
Айгуль Алдабергенова, Асель Баева, Аяулым Мәнібекова (Қазақстан, Талдықорған) ЛАБОРАТОРИЯЛЫҚ ПРАКТИКУМ ҚҰРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	83
Алимов Тоштемир (Карши, Узбекистан) СИСТЕМА ЗАНЯТИЙ КАК ОСНОВА ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ НА ПЕРВОМ ЭТАПЕ В НЕЯЗЫКОВОМ ФАКУЛЬТЕТЕ ВУЗОВ УЗБЕКИСТАНА.....	84
Анна Заїченко (Бердянськ, Україна) МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА.....	86
Юлія Вандишева (Миколаїв, Україна) КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ МОЛОДІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПРОФІЛАКТИКИ.....	88
Ганна Гожа, Володимир Шевчук (Мирогоща Друга, Україна) ВИКОРИСТАННЯ МІСЦЕВОГО КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У НАВЧАЛЬНО – ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ АГРАРНОГО КОЛЕДЖУ.....	90
Санталат Дехқонбоева (Гулистан, Узбекистан) ЁШ ПЕДАГОГНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ ПОТЕНЦИАЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	93
Анна Жовновська (Бердянськ, Україна) СУЧАСНА ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	96
Светлана Жулего (аг. Октябрь, Республика Беларусь) СЕМЕЙНОЕ НЕБЛАГОПОЛУЧИЕ, ЕГО ПРИЧИНЫ.....	98
Ганна Коваль (Миколаїв, Україна) РОЛЬ ТУРИЗМУ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ.....	100
Володимир Костенчук, Олег Бляшук (Київ, Україна) РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ ТА ІНФОРМАТИКИ У ВНЗ.....	102
Анна Кофман (Ізмаїл, Україна) СУЧАСНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «СУПРОВІД» У СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	105
	106

Анастасія Кошелєва (Бердянськ, Україна) ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	108
Анастасія Кухарська (Бердянськ, Україна) ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ.....	109
Вероніка Леонова (Одеса, Україна) ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У ЗАКЛАДАХ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ.....	111
Євген Литвиненко, Олена Мерлак (Харків, Україна) ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ АБИТУРІЄНТА.....	113
Ганна Лівик (Бердянськ, Україна) СУЧАСНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА.....	117
Светлана Максимова (Рогачев, Республіка Беларусь) ФОРМИРОВАНИЕ ГОТОВНОСТИ ДЕТЕЙ ИЗ ПРИЕМНЫХ СЕМЕЙ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ.....	119
Нодира Мисирова, А.С. Эшмуродова (Гулистан, Узбекистан) OILADA SOG'LOM VOLA TARBIYASIDA OTA-ONANING ROLI.....	121
Неля Михєєва (Бердянськ, Україна) МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ.....	123
Людмила Наточий (Сєвєродонецьк, Україна) ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ.....	124
Ангеліна Перкова (Україна, Бердянськ) МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА ШЛЯХОМ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР.....	126
Ольга Перкова (Бердянськ, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ.....	127
Татьяна Петренко (Київ, Україна) ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ ПРИ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ОБЩЕТЕХНИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН АВТОМОБИЛЬНОГО ПРОФИЛЯ	129
Василь Пилипчук (Глухів, Україна) ТРУДНОЩІ ТА БАР'ЄРИ СПІЛКУВАННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	131
Леся Польова (Івано-Франківськ, Україна) АКТУАЛЬНІСТЬ І ПРОБЛЕМНІСТЬ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	134
Islomiddin Raximov (O`zbekiston) IMKONIYATI SHEKLANGAN BOLALARNI UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA O'QITISHNING IMKONIYATLARI.....	136
Марина Свириденко (Бердянськ, Україна) ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	137
Вікторія Сокол (Бердянськ, Україна) ОСНОВНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ.....	139
Валентина Стрибань (Бердянськ, Україна) ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАСОБІВ ІКТ У ПЕДАГОГІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	140
Ася Сучану (Измаил, Украина) АДАПТИВНИЙ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ ЛИЧНОСТІ СТУДЕНТА: РОЛЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ-ТЬЮТОРА В ВУЗЕ.....	142
Тетяна Тодорова (Бердянськ, Україна) ТЕХНОЛОГІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	146
Гулшод Умарова, Абдулатипова Ж.Б. (Гулистан, Узбекистан) ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ПЕДАГОГИК ВА АХБОРОТТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ.....	148
Анна Чулкова (Бердянськ, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ.....	150
Олександра Шиман (Бердянськ, Україна) ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІНФОРМАТИКИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	152

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Ксенія Балковенко (Мелітополь, Україна) РЕФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ СПРЯМОВАННІ НА АДАПТАЦІЮ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ХАРТІЇ І ІНШИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ.....	155
Марія Жук (Гродно, Республіка Беларусь) МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В МЕТОДАХ ЭКОНОМИКО-ПРАВОВОГО АНАЛИЗА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ.....	157

Анна Присяжненко (Київ, Україна) НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ	159
---	-----

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Юлія Вандишева (Миколаїв, Україна) КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ МОЛОДІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПРОФІЛАКТИКИ.....	162
Наталія Гриньова (Умань, Україна) ДО ПРОБЛЕМИ САМОВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВНЗ.....	164
Андрій Додонов (Мелітополь, Україна) ЕТИЧНА ТА КОМУНІКАЦІЙНА ФОРМА ПСИХОЛОГІЇ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ – ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ ДІЛОВИХ ПРОФЕСІЙНИХ КОНТАКТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ЛЮДИНИ У СУЧАСНОМУ ВИРОБНИЧОМУ ПРОЦЕСІ.....	166
Озода Ёкубова (Гулистан, Узбекистан) РЕПРОДУКТИВ (ИЖОДИЙ, МАХСУЛДОР) ФИКРЛАШ ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА.....	168
Інна Мерненко (Миколаїв, Україна) СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ХАРАКТЕР ОСОБИСТОСТІ У СФЕРІ КОМЕРЦІЙНОГО СЕКСУ.....	170
Лілія Романкова (Івано-Франківськ, Україна) ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА МОЛОДІ В УМОВАХ ВНЗ.....	171
Шахло Султонкулова (Гулистан, Узбекистан) РЕПРОДУКТИВ (ИЖОДИЙ, МАХСУЛДОР) ФИКРЛАШНИНГ ПСИХОЛОГИК - ПЕДАГОГИК ЖАБЎАЛАРИ.....	179
Аслиддин Усмонов (Самарканд, Узбекистан) INSONLARDA STRESS VA UNING PROFILAKTIKASI.....	181
Сабрие Халилова, Шарофат Досматова (Фергана, Узбекистан) ЗАЩИТИТЕ СВОЮ СЕМЬЮ ОТ ПЛОХОГО ВЛИЯНИЯ.....	184

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Юлія Бєлікова (Харків, Україна) ДРАЙВЕРИ ТА БАР'ЄРИ ВИКОРИСТАННЯ ON-LINE ОПИТУВАНЬ В УКРАЇНІ.....	187
---	-----

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Alibek Mamyrbekov (Almaty, Kazakhstan) EFFICIENCY OF SOFTWARE SYSTEMS FOR DATA CAPTURE IN CLINICAL TRIALS.....	190
Teuzhan Mukatayev (Almaty, Kazakhstan) HARTIC INTERFACE FOR GOOGLE STREET VIEW.....	191
Василь Калінчик, Максим Шкребтій (Київ, Україна) МЕТОДОЛОГІЯ ВИБОРУ СПОЖИВАЧІВ - РЕГУЛЯТОРІВ ЕЛЕКТРИЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ.....	193
Олена Куртась (Суми, Україна) ЦИФРОВА ГРАМОТНІСТЬ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПОГЛЯД.....	196
Сергей Ляпин (Мелітополь, Україна) МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ОБЪЕКТНО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ПРОГРАММИРОВАНИЮ.....	199
Олександра Надобних, Світлана Яремко (Вінниця, Україна) ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МОДЕЛЮВАННЯ У ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УСТАНОВ.....	200
Исраил Тожимаматов, Шерзодбек Фармонов (Фергана, Узбекистан) ПРОБЛЕМЫ СОЗДАНИЯ И РАЗВИТИЯ «ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА».....	203
Тетяна Шевченко (Суми, Україна) РЕАЛІЗАЦІЯ КУРИКУЛУМУ МЕТОДОМ ВЕБ-КВЕСТ РЕСУРСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ.....	204
Надія Ширмовська, Ірина Михайлюк, Тетяна Ваврик, Галина Левицька (Івано-Франківськ, Україна) МЕТОД ДІАГНОСТУВАННЯ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ДИСКРЕТИЗАЦІЇ У БАЗИСІ РАДЕМАХЕРА.....	207

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Нарзуллаев К.С., Хидиров У. (Наманган, Узбекистан) О МЕТОДАХ ДОБЫЧИ ВЫСОКОВЯЗКОЙ НЕФТИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	211
Жанат Узденбаева, Алишер Дубеков (Талдыкорган, Казахстан) ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ И ЗАЩИТА НАСЕЛЕНИЯ ПРИ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ АВАРИЯХ.....	212

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Світлана Герасименко, Світлана Запара (Дрогобич, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ТА РІВЕНЬ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ХЛОПЧИКІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	215
---	-----

Андрій Додонов (Мелітополь, Україна) ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНИХ ПРОФЕСІЙНИХ МЕТОДІВ У ПРАКТИЦІ РОБОТИ З СПОРТСМЕНАМИ ЗАСНОВАНИХ НА ТРАДИЦІЯХ СХІДНОЇ МЕДИЦИНИ СПЕЦІАЛІСТОМ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ...	217
Александр Коцеев (Днепропетровск, Украина) «ПУТИ ВОСПИТАНИЯ СПОСОБНОСТИ К РАЦИОНАЛЬНОМУ МЫШЕЧНОМУ РАССЛАБЛЕНИЮ ПРИ ПОДГОТОВКЕ К СОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ТХЭКВОНДО (РАЗДЕЛ ПУМСЭ)».....	219
Сергій Самойлик, Василь Максим'як (Дрогобич, Україна) Святослав Попович (Львів, Україна) ЗНАЧЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ.....	221
Наталья Соловьева, Оксана Назаркина (Астана, Казахстан) РАЗВИТИЕ СПОРТА В КАЗАХСТАНЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	222
Людмила Трубицкая (Астана,Қазақстан) СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЕСІ МЕН ДАЙЫНДЫҒЫ.....	224
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	
Aziza Azizova (Toshkent, O`zbekiston) KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA UNDOVLAR.....	227
Dildora Hakimva, Fazilat Sattorova (Samarkand Uzbekistan) HOMOGENEOUS PART OF THE SENTENCE.....	228
Marita Snabekova (Almaty, Kazakhstan) HOW TO TEACH GRAMMAR WITHOUT ANY RULES.....	230
Vohidov A., Shukurov F. (Samarqand, O'zbekiston) FORS TILIDA MUROJAAT UNSURLARINING KOMMUNIKATIV BIRLIK VA MUNOSABAT VOSITASI SIFATIDA ISHLATILISHI.....	233
Shahnoza Xushmurodova (Samarqand, O'zbekiston) THE PREDICATE AS A MAIN PART OF A SENTENCE.....	235
Yuldashev M.M., Qurbonov U.E., Yuldasheva D.M. (Samarkand, O'zbekistan) KVINT KURSIY RUF VA UNING "SHOH ALEKSANDRNING TARIXI" ASARINING VATANIMIZ TARIXI BILAN BOG'LIQ BA'ZI-BIR DALILLARI HAQIDA MULOHAZALAR.....	236
Атаева Г.М. (Самарканд, Узбекистан) К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ.....	238
Людмила Бондарчук (Львів, Україна) СТИЛІСТИЧНІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ З ОГЛЯДУ НА ВІДТВОРЕННЯ ІНШОМОВНИХ ВКРАПЛЕНЬ.....	240
Орест Грех (Львів, Україна) ІННОВАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ У МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ.....	242
Леся Гуня (Львів, Україна) ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ – МИСТЕЦТВО!.....	244
Світлана Дешко (Львів, Україна) ACTIVE LEARNING TECHNIQUES.....	246
Жураева М.А., Саттарова Х.Ж. (Ташкент, Узбекистан) «МЯГКИЙ ЗНАК»: В КАКИХ СЛОВАХ ЕГО НУЖНО ПИСАТЬ (ОТКРЫТЫЙ УРОК).....	249
Анна Захарова (Київ, Україна) ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВНЗ ЕКВАДОРУ ТА УКРАЇНИ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ.....	251
Ольга Іщенко (Львів, Україна) THE BEST TECHNIQUES FOR LEARNING VOCABULARY.....	254
Юлія Колосовська (Мелітополь, Україна) РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОНОЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ....	256
Олена Кречотень (Суми, Україна) ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ФРАНКОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ АГРАРІЇВ.....	258
Маруфов Э. (Самарканд, Узбекистан) ТЕКСТОВОЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ ПО СИНОНИМИИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ).....	260
Нигора Махмудова, Шахноза Ашурова (Карши, Узбекистан) СИНТАГМА – СИНТАГМАТИК МУНОСАБАТ МАҲСУЛИ.....	262
Баходир Муратов (Карши, Узбекистан) РАБОТА НАД РУССКИМ ПРЕДЛОЖЕНИЕМ В 9 КЛАССЕ УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ.....	263
Nigora Mahmudova, Munira Niyozova (Karshi, Uzbekiston) NEMIS VA O'ZBEK TILIDAGI SODDA GAPLARNING O'ZIGA XOSLIK LARI.....	265
Xurshida Olimova, Nigora Mahmudova (Karshi, Uzbekistan) XALQ OG'ZAKI IJODI VA UNING TA'LIM – TARBIYA SOHASIGA TA'SIRI.....	267
Світлана Панчишин (Дубляни, Україна) HOW TO TEACH ENGLISH USING ROLE PLAYS.....	268

Ганна Пасько (Дніпропетровськ, Україна)	
МОВЛЕННЄВОАКТОВА БУДОВА МОВЛЕННЄВОГО ЖАНРУ ЗАГАДКИ.....	270
Олена Покатілова (Київ, Україна)	
МЕТОДИКА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ НА УРОКАХ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	273
Наталія Рибалко (Мелітополь, Україна)	
РОЗВИТОК ІДЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ МОВАМ У СПАДЩИНІ ДАВНІХ ФІЛОСОФІВ.....	276
Зухра Саидова (Карши, Узбекистан)	
ФРАЗЕОЛОГИЗМИ НА ВНЕКЛАССНЫХ ЗАНЯТИЯХ.....	278
Рано Сайдуллаева (Карши, Узбекистан)	
МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ МОТИВАЦИИ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	279
Майя Смирнова (Днепрпетровск, Украина)	
FACHBEZOGENE PROJEKTARBEIT IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT.....	281
Оксана Стоколос-Ворончук, Галина Шкіринець-Гасюк (Львів, Україна)	
АНТРОПОНІМІЙНА СИСТЕМА ПОЕМ ІВАНА ФРАНКА.....	283
Юлдашев М.М., Хасанов А.А., Мустанова Ш.А. (Самарқанд, Ўзбекистон)	
ТУРКИЙ ТИЛЛАРДА ПОЛИПРЕДИКАТИВ ГАП ҚУРИЛМАЛАРИНИ ЎРГАНИШ ТАРИХИДАН.....	284
Лола Юлдашева, Сарвиноз Каримова (Карши, Узбекистан)	
МЕТАФОРА В ПОЭЗИИ А.А. БЛОКА.....	286
Лола Юлдашева, Шохиста Турдиева (Карши, Узбекистан)	
ОБУЧЕНИЕ РУССКОЙ ПУНКТУАЦИИ УЧАЩИХСЯ ЛИЦЕЕВ УЗБЕКИСТАНА.....	287

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Альона Лещенко (Херсон, Україна)	
ІНСТАУРАЦІЯ ІКОНООБРАЗУ БОГОМАТЕРІ.....	290
Владимир Сидоренко, Татьяна Сидоренко (Луганск, Украина)	
ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ИССЛЕДОВАНИЯ АДАПТАЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ КУЛЬТУРЫ.....	291
Ганна Сорокіна (Харків Україна)	
СПОЖИВАЦЬКА ПОВЕДІНКА У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ.....	293
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	296

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИ

Інформація для учасників из зарубєжных стран.....	302
Інформація для учасників з України.....	305

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 313 с.

Материалы XXIV Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016 г. – 313 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

